

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

BALKANLARDA ŞEHİR VE VAKIF İLİŞKİSİNE DAİR
MUKAYESELİ BİR ÖRNEK: SELANİK VE SOFYA

DOKTORA TEZİ

Mehmet TUĞRUL

İstanbul
Haziran, 2020

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

BALKANLARDA ŞEHİR VE VAKIF İLİŞKİSİNE DAİR
MUKAYESELİ BİR ÖRNEK: SELANİK VE SOFYA

DOKTORA TEZİ

Mehmet TUĞRUL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet BULUT

İstanbul
Haziran, 2020

TEZ ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Mehmet BULUT İmza

Üye Prof. Dr. M. Mehdi İLHAN İmza

Üye Prof. Dr. Mehmet İPŞİRLİ İmza

Üye Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA İmza

Üye Doç. Dr. Beytullah KAYA İmza

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Ali GÜNEŞ
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mehmet TUĞRUL

ÖNSÖZ

Akademiyaya intisabımda büyük katkıları olan, insan için en değerli yolun ilim olduğunu her fırsatta öğütleyen ve bu yolda yürümemde emeklerini esirgemeyen Hocam Prof. Dr. Mehmet BULUT'a şükranlarımı sunarım. Tez yazım sürecinde birebir katkı sunan ve ısrarlı sorularıma sabır ile cevaplar sunan Hocam Doç. Dr. Miyase KOYUNCU KAYA'ya teşekkür ederim. Hocam Prof. Dr. M. Mehdi İLHAN'a engin tecrübelerinden faydalanma imkânı tanıdığı için teşekkürü borç bilirim.

İktisâdî verilerin analizinde sağlamış olduğu yardımlar ve edisyon işlemleri için Dr. Cem KORKUT, Öğr. Gör. Yunus Emre AYDINBAŞ ve Arş. Gör. Maşallah NAR'a özellikle teşekkür etmek isterim. Çalışmanın son okumasını yapan İbrahim ARPACI'ya, belge paylaşımında bulunan Arş. Gör. Diren ÇAKILCI'ya teşekkür ederim.

Doktora eğitim sürecimi maddi açıdan destekleyen ülkemizin güzide kurumları Bereket Vakfı ve İlim Yayma Vakfı'na teşekkürü borç bilirim.

Lisans eğitimine başladığım andan bugüne ikliminden faydalandığım, birbirinden değerli akademisyenler ve dostlarla tanışma imkânı bulduğum ADAM Vakfı'na şükranlarımı sunuyorum.

Son ve hususî olarak, beni doktora eğitimim esnasında tanıyan ve bu uzun soluklu ve yorucu süreçte yükümü hafifleten ve hayır dualarını üzerimden eksik etmeyen eşim Serrâ Nûr Hanımefendi'ye sevgilerimi sunarım. Göz bebeklerim, oğlum Zâhid Berâ ve kızım Rânâ'ya güzel bir ömür dileklerle...

ÖZET

BALKANLARDA ŞEHİR VE VAKIF İLİŞKİSİNE DAİR MUKAYESELİ BİR ÖRNEK: SELANİK VE SOFYA

Mehmet Tuğrul

Doktora, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet BULUT

Haziran-2020, 385+XVI Sayfa

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin önemli Rumeli şehirlerinden Selanik ve Sofya'nın sosyal ve ekonomik yapısını vakıf perspektifinden incelemektedir. Böylece Osmanlı şehir zihniyetini bu iki şehirde yerleşik vakıfları merkeze alarak belirginleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu yaklaşım Selanik ve Sofya'nın sosyo-ekonomik yapılarını, din, ekonomi ve iktidar bağlamında incelemeyi mümkün kılmıştır. Vakıf belgeleri, evkaf defterleri, şer'iyeye sicilleri, salnameler gibi arşiv kaynakları sosyal ve ekonomik boyutları dikkate alınarak tasnif edilmiş ve sistemli bir incelenmeye tabi tutulmuştur. İki Osmanlı şehri, vakıf perspektifinden ilk defa bu çalışmada mukayeseli analize konu edilmiştir ve bu sahada yapılması muhtemel çalışmalara zemin hazırlanmıştır. Arşiv kaynaklarında vakıf kurucuları, hayrâtlar, menkul ve gayrimenkul varlıklar, yer isimleri, tarihler, şartlar, tahsisatlar ile ilgili bilgiler şehir temelinde kronolojik olarak sıralanmış, tasnif edilmiş ve yorumlanarak, çalışmaya konu edilen şehirlerin sosyo-ekonomik hayatına dair çıkarımlar yapılmıştır. Bu çabaların neticesinde Selanik ve Sofya şehirlerinin, Osmanlı hâkimiyeti süresince kazanmış oldukları kimlik ile sosyo-ekonomik değişimleri süreç analizine konu edilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu şehirlerle ilgili ilk dikkat çekici tespit, bunların Osmanlı hâkimiyetine geçmesiyle birlikte gerçekleşen nüfus artışı ve sosyo-ekonomik istikrar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin şehirleşme zihniyeti neticesinde ulaşılan istikrar vesilesiyle bu iki şehir çok kültürlü bir yapıya kavuşmuştur. Vakıfların şehirleşme üzerindeki etkisini, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla inceleyen bu çalışmada, Selanik ve Sofya'da vakıflar tarafından inşa edilmiş yapıların ve icra edilen hizmetlerin tedrici ve istikrarlı bir şekilde gerçekleşen şehirleşmenin lokomotifi olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı döneminde Rumeli, Selanik vakıfları, Sofya vakıfları, şehir tarihi, vakıf ve şehir, vakıf ve ekonomi, Osmanlı şehirleri.



ABSTRACT

A COMPARATIVE EXAMPLE IN THE CITY AND WAQF RELATIONSHIP IN THE BALKANS: THESSALONIKI AND SOFIA

Mehmet Tuğrul

PhD Dissertation, History and Civilization Studies

Supervisor: Professor Mehmet BULUT

June-2020, 385+XVI Pages

This thesis examines the social and economic structure of Thessaloniki and Sofia, two of the most important Rumelia cities of the Ottoman Empire, from the perspective of the waqf institution. Thus, it aims to clarify the city mentality of Ottomans by focusing on the waqfs located in these two cities. This approach makes it possible to examine the socio-economic structures of Thessaloniki and Sofia in the context of religion, economy and power/administration. Archive sources such as waqf documents, waqf registers, shari‘ah registers, yearbooks are classified according to their social and economic dimensions and subjected to a systematic review. Two Ottoman cities are examined with a comparative analysis in this study for the first time from the perspective of the waqf institution and the groundwork for the potential studies in this field has been prepared. Data on waqf founders, charity services, moveable and real estate assets, names of places, dates, conditions, and allocations in archive sources are listed chronologically on the city basis. Then the data are interpreted and inferences about the socio-economic life of these two cities are made. As a result of these works, it has become possible for the cities of Thessaloniki and Sofia to be subject to process analysis with the identity they gained under the Ottoman rule. The first remarkable finding about these cities is that there was an increase in population and socio-economic stability after Ottoman rule. As a result of the urbanization mentality of Ottomans, these two cities have gained a multicultural structure. In this study, which examines the impact of waqfs on urbanization with their social and economic

dimensions, it has been revealed that the structures and services provided by waqfs in Thessaloniki and Sofia are the locomotives of the gradual and stable urbanization.

Keywords: Rumelia Province in Ottoman period, Thessaloniki waqfs, Sofia waqfs, city history, waqf and city, waqf and economics, Ottoman cities.



İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	İ
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	İİ
ÖNSÖZ	İİİ
ÖZET.....	İV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	Vİİİ
TABLolar LİSTESİ.....	Xİİİ
ŞEKİLLER LİSTESİ	XİV
KISALTMALAR	XV
I. BÖLÜM.....	1
1. GİRİŞ	1
1.1. TEZİN AMACI	1
1.2. TEZİN KONUSU	1
1.3. TEZİN KAPSAMI	3
1.4. TEZİN SORULARI.....	4
1.5. LİTERATÜR TARAMASI.....	4
1.6. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	11
1.6.1. Şehir	12
1.6.1.1. İslâm Şehri	13
1.6.1.1.1. Osmanlı Şehri.....	20
1.6.2. Vakıf.....	31
1.7. TEORİK ÇERÇEVE.....	36
1.7.1. Annales Ekolü ve Disiplinlerarası Çalışmalar	37
1.7.2. Vakıf Çalışmalarında Usul.....	39
1.8. KAYNAKLAR	40

1.9. ÇALIŞMANIN ANA HATLARI.....	41
II.BÖLÜM.....	43
2.OSMANLI DÖNEMİ SELANİK VE SOFYA ŞEHİRLERİ.....	43
2.1. SELANİK TARİHÇESİ.....	43
2.1.1. Osmanlı Öncesi Selanik	46
2.1.2. Osmanlı Döneminde Selanik.....	47
2.1.2.1. Selanik'in Fethi	48
2.1.2.2. Selanik'in İdari Yapısı	51
2.1.2.3. Selanik'in Demografik Yapısı.....	53
2.1.2.4. Selanik'in İktisadî Yapısı.....	58
2.2. SOFYA TARİHÇESİ	61
2.2.1. Osmanlı Öncesi Sofya.....	62
2.2.2. Osmanlı Döneminde Sofya	64
2.2.2.1. Sofya'nın Fethi.....	66
2.2.2.2. Sofya'nın İdari Yapısı	67
2.2.2.3. Sofya'nın Demografik Yapısı	68
2.2.2.4. Sofya'nın İktisadî Yapısı.....	70
III.BÖLÜM	74
3.VAKIF-ŞEHİR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SELANİK VE SOFYA VAKIFLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ.....	74
3.1. VAKIFLARIN DÖNEMSEL DAĞILIMI	77
3.1.1. Selanik.....	77
3.1.2. Sofya	79
3.2. VAKIFLARIN KURULUŞ AMAÇLARI	80
3.2.1. Selanik.....	81
3.2.2. Sofya	82

3.3.	VAKIFLARIN KURUCULARI.....	84
3.3.1.	Selanik.....	85
3.3.2.	Sofya	87
3.4.	VAKIFLARIN COĞRAFÎ DAĞILIMI	89
3.5.	VAKIFLARIN MENKUL-GAYRİMENKUL VARLIKLARI	91
3.5.1.	Menkul Vakıflar	91
3.5.1.1.	Selanik Para Vakıfları	93
3.5.1.2.	Sofya Para Vakıfları.....	98
3.5.1.3.	Avâriz Vakıfları	104
3.5.1.3.1.	Selanik Avâriz Vakıfları	104
3.5.1.3.2.	Sofya Avâriz Vakıfları	105
3.5.2.	Gayrimenkul Vakıflar	107
3.5.2.1.	Menziller	107
3.5.2.1.1.	Selanik Menzilleri	107
3.5.2.1.2.	Sofya Menzilleri.....	112
3.5.2.2.	Çarşı ve Dükkânlar.....	115
3.5.2.2.1.	Selanik Dükkânları.....	115
3.5.2.2.2.	Sofya Dükkânları	117
3.5.2.3.	Tarım Arazileri.....	118
3.5.2.3.1.	Selanik.....	119
3.5.2.3.2.	Sofya	121
3.6.	VAKIFLARDA İSTİHDAM VE ÜCRETLER	124
3.6.1.	Selanik Vakıflarında İstihdam ve Ücretler.....	124
3.6.2.	Sofya Vakıflarında İstihdam ve Ücretler	127
IV.BÖLÜM	135
4.VAKIF ESERLER	135

4.1.	CAMİLER.....	136
4.1.1.	Selanik Camileri.....	138
4.1.1.1.	Selanik’te Kiliseden Tebdil Edilen Camiler	139
4.1.1.2.	Osmanlı Döneminde Selanik’te İnşa Edilen Camiler	147
4.1.2.	Sofya Camileri	158
4.1.2.1.	Sofya’da Kiliseden Tebdil Edilen Camiler	159
4.1.2.2.	Osmanlı Döneminde Sofya’da İnşa Edilen Camiler	160
4.2.	TEKKELER.....	167
4.2.1.	Selanik Tekkeleri	169
4.2.1.1.	Halvetiyye Tekkesi.....	169
4.2.1.2.	Kâdiriyye Tekkesi	172
4.2.1.3.	Nakşibendiyye Tekkesi	174
4.2.1.4.	Rifâiyye Tekkesi	175
4.2.1.5.	Sa’diyye Tekkesi.....	176
4.2.1.6.	Mevlevîhâne.....	176
4.2.2.	Sofya Tekkeleri	178
4.2.2.1.	Halvetiyye Tekkesi.....	178
4.2.2.2.	Nakşibendiyye Tekkesi	180
4.3.	TÜRBELER.....	181
4.3.1.	Selanik Türbeleri.....	182
4.3.2.	Sofya Türbeleri.....	183
4.4.	MEKTEPLER	185
4.4.1.	Selanik Mektepleri	186
4.4.2.	Sofya Mektepleri.....	189
4.5.	MEDRESELER	192
4.5.1.	Selanik Medreseleri.....	194

4.5.2. Sofya Medreseleri	198
4.6. KÜTÜPHANELER.....	201
4.6.1. Selanik Kütüphaneleri.....	202
4.6.2. Sofya Kütüphaneleri.....	203
4.7. İMARETLER	204
4.7.1. Selanik İmaretleri.....	205
4.7.2. Sofya İmaretleri.....	206
4.8. HAMAMLAR	211
4.8.1. Selanik Hamamları.....	212
4.8.2. Sofya Hamamları	214
4.9. ÇEŞMELER.....	216
4.9.1. Selanik Çeşmeleri.....	217
4.9.2. Sofya Çeşmeleri	218
4.10. HAN VE KERVANSARAY	221
4.10.1. Selanik Han ve Kervansarayları.....	221
4.10.2. Sofya Han ve Kervansarayları	224
4.11. BEDESTEN	226
4.11.1. Selanik Bedesteni.....	227
4.11.2. Sofya Bedesteni.....	228
V.BÖLÜM	233
5.SONUÇ	233
KAYNAKÇA.....	241
EKLER.....	274
ÖZGEÇMİŞ	383

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 2.1: 1530’da Selanik’te Müslüman Mahalleleri	55
Tablo 2.2: 1530’da Selanik’te Hristiyan Mahalleleri.....	55
Tablo 2.3: 1530’da Selanik’te Yahudi Mahalleleri.....	56
Tablo 2.4: XVI. Yüzyılda Sofya’da Müslüman Mahalleleri.....	69
Tablo 2.5: XVI. Yüzyılda Sofya’da Gayrimüslim Mahalleleri.....	69
Tablo 3.1: Selanik’te Vakıfların İstihdam ve Ücretlerin Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı (Vakıf Belgelerinden Hareketle).....	126
Tablo 3.2: Sofya’da Vakıfların İstihdam ve Ücretlerin Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı (Vakıf Belgelerinden Hareketle).....	128
Tablo 4.1: Sofya Türbeleri	185
Tablo 4.2: Selanik Mektepleri.....	189
Tablo 4.3: Sofya Mektepleri	191
Tablo 4.4: Selanik Medreseleri	197
Tablo 4.5: Sofya Medreseleri.....	200
Tablo 4.6: Selanik İmaretleri.....	206
Tablo 4.8: Selanik Hamamları	213
Tablo 4.9: Sofya Hamamları	215
Tablo 4.10: Selanik Han ve Kervansarayları	223
Tablo 4.11: Sofya Han ve Kervansarayları	225
Tablo 5.1. Selanik ve Sofya Şehirlerinin Genel Mukayesesi.....	233

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Selanik ve Sofya Vakıflarının Yüzyıllara Göre Dağılımı.....	80
Şekil 3.2: Selanik ve Sofya Vakıflarının Kuruluş Amaçları Bakımından Değerlendirilmesi	83
Şekil 3.3: Selanik ve Sofya Vakıflarının Hizmet Alanlarına Dağılımı	84
Şekil 3.4: Selanik ve Sofya Vakıflarının Kurucuları Açısından Değerlendirilmesi ..	88
Şekil 3.5: Selanik ve Sofya Vakıflarının Cinsiyete Göre Dağılımı	88
Şekil 3.6: Selanik ve Sofya Vakıflarının Coğrafi Açından Değerlendirilmesi	90
Şekil 3.7: Para Vakfı Sermayelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı.....	101
Şekil 3.8: Selanik ve Sofya Para Vakıflarının Akçe Değerleri	102
Şekil 3.9: Selanik ve Sofya Para Vakıflarının Gümüş Değerleri	102
Şekil 3.10: Selanik ve Sofya Para Vakıflarının Altın Değerleri	102
Şekil 3.11: Selanik Vakıflarında Ücretlerin Hizmet Alanlarına Dağılımı	125
Şekil 3.12: Selanik'te İstihdamın Yüzyıllara Göre Dağılımı	126
Şekil 3.13: Sofya Vakıflarında Ücretlerin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	127
Şekil 3.14: Selanik'te Vakıf Hizmetleri	129
Şekil 3.15: Sofya'da Vakıf Hizmetleri	129
Şekil 4.1: Selanik Bedesteni Planı	228
Şekil 4.2: Sofya Bedesteni Planı	230
Şekil 4.3: Selanik'teki Vakıf Eserler.....	231
Şekil 4.4: Sofya'daki Vakıf Eserler	231

KISALTMALAR

AE	Atık Esas
Bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	Çeviren
TDVİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EI ²	Encyclopedia of Islam, New Edition
Haz.	Hazırlayan
İA	MEB İslam Ansiklopedisi
No.	Numara
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Aralığı
ŞK	Şahsiyet Kaydı
TKA	Tapu Kadastro Arşivi
TT	Tapu Tahrir Defterleri
TKGM	Tapu-Kadastro Genel Müdürlüğü
TTK	Türk Tarih Kurumu
Vb.	Ve benzeri
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vr.	Varak



Anne ve Babama...

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Amacı

Bu çalışmanın temel amacı Osmanlı şehrini ve şehirleşmesini Selanik ve Sofya vakıflarının incelenmesi neticesinde analiz etmektir. Bu çalışmada, Osmanlı şehrinin temel yapı taşları sosyal hayattan iktisâdî hayata geniş bir yelpazede incelenecektir. Çalışmanın özgünlüğünü arşiv kaynakları teşkil edecektir. Muhtelif arşivlerden tespit edilen özellikle vakıf belgeleri kronolojik olarak incelenip, elde edilen bulgular ve veriler, tablo, grafik ve haritalar ile desteklenecektir.

1.2. Tezin Konusu

Çalışmada, Selçukluların imar ettiği ancak Moğollar tarafından nispeten tahrip edildikten sonra Osmanlılarca ihya edilen Anadolu şehirleri yerine, Osmanlılarca fethedildikten sonra adeta yeniden inşa edilen Rumeli şehirlerinin araştırmaya konu edilmesi özenli bir seçimin sonucudur. Rumeli şehirlerinin İslâmî prensipler ile ilk kez Osmanlılarca şekillendirildiği ve Osmanlı şehrinin en kapsamlı örneklerinin bu bölgeden neşet ettiği düşüncesi, çalışmaya konu edilen Selanik ve Sofya şehirlerinin seçiminde etkili olmuştur. Bu yönüyle Osmanlılara has şehir tipolojisinin ilk örneklerinin Balkanlar'da ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu demek değildir ki Osmanlılar tarafından Rumeli'de inşa edilen şehirler kendisinden önceki devletlerin etkisinden azadedir. Tam tersi bu şehirler mutlaka bir zihniyet aktarımının eseridir. Burada asıl ayırım Anadolu'da Selçuklu eserlerinin hâlihazırda bulunmasıdır. Rumeli'de durum böyle değildi. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyada yaklaşık 500 yıl boyunca hüküm sürmesi, Osmanlı Rumeli'si olarak da isimlendirilen bu

bölgenin Devlet-i Âliyye için ifade ettiği anlamı aşikâr kılan bir hususiyettir. Bu düşünceden hareketle Rumeli şehirlerinin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, Osmanlı şehir ve mimarisinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması için kilit bir önem arz etmektedir. Selanik ve Sofya şehirlerinin tercih edilmesinde yukarıda bahsedilen nedenlerin yanında iki şehrin demografik açıdan çeşitlilik arz etmeleri ve çok kültürlü yapıları, ticarî ve askerî yollar üzerindeki stratejik konumları da etkili olmuştur. Bu iki şehrin Rumeli coğrafyasındaki merkezi konumlarının Osmanlı öncesi dönemden başlayıp Osmanlı döneminde de devam etmesi, çalışmaya konu edilmelerinde etkili olmuştur. Ayrıca bu çalışma iki şehir arasındaki farklılıkları ortaya çıkarmaktan ziyade benzerlikleri tespit etmeye odaklanmakta ve bu yolla da Osmanlı şehrinin temel özelliklerini görünür kılmayı hedeflemektedir. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, şehir tarihi çalışmalarının büyük çoğunluğu tek şehir üzerinden yürütülmektedir. Nitekim bu çalışmanın müellifi de yüksek lisans tez çalışmasını Filibe şehri üzerine gerçekleştirmiştir (Tuğrul, 2017). Ancak özellikle Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan şehir tarihi çalışmalarında uzun süredir devam eden mukayeseli incelemeler daha kapsamlı sonuçlara ulaşılmasına yol açmıştır. Karşılaştırmalı tarih sayesinde tarihi olayları ve kurumları, o devrin şartları tespit edilebilir. Ayrıca karşılaştırmalı tarih yöntemi geliştikçe tarihe perspektif kazandırmış ve yapılan analizlerin gücü artmıştır. Bu yöntem ile farklı şehirler, uygarlıklar, kurumlar, toplumsal hareketler, devrimler, ideolojiler, üretim tarzları gibi birçok konu tarihin konusu olabilir (Atik, 2014:272; Tütüncü & Ünal, 2019:79; Yalansız, 2009:493). Bu doğrultuda, iki şehrin mukayeseli çalışılmasına karar verilmiştir. Bu çalışma, mezkûr şehirlerde kurulan vakıfların bu şehirlere etkisini ve vakıflar ile Osmanlı şehirleşmesi arasındaki ilişkiyi belirginleştirecektir. Söz konusu iki şehir üzerine yapılmış çalışmalar arasında vakıf araştırmalarının oldukça sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Yani Osmanlı Rumeli'sinin başat şehirleri arasında yer alan Selanik ve Sofya'nın vakıf perspektifinden analizi henüz tam anlamıyla yapılmamıştır. Vakıf medeniyeti (İnalçık, 2019) gibi nitelermeleri haiz bir devletin idaresinde yüzyıllar geçiren bu şehirlerin vakıf perspektifinden incelenmesi literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracaktır. Ayrıca şehirlerin fethinden sonra kurulan vakıfların sayısı ve çeşitliliği bu şehirlerin vakıf kültürü ile yoğrulduğunu ortaya koymaktadır. Bu şehirlerde yaşanan değişim sürecinin yakından izlenmesi, vakıfların şehirleşme üzerindeki rolünün tespit edilmesi açısından da gereklidir.

Yukarıda belirtilen nedenlerden önce belki de en önemlisi bu çalışmanın yazarının Balkanlara ve şehirlerine duymuş olduğu ilgidir. Yüksek Lisans tezini Filibe şehrinin vakıfları üzerine kaleme alan yazar, Rumeli'ye olan ilgisini kaybetmemiş ve bu sefer iki Rumeli şehrini mukayeseli olarak çalışmaya karar vermiştir. Herhangi bir Anadolu şehri kadar Osmanlı kalan ve olan Selanik ve Sofya akademik ilgiyi fazlasıyla hak etmektedir. Dünya genelinde yapılan tarih çalışmaları özellikle ve bilinçli olarak İslam ve dolayısıyla Osmanlı dönemini küçük paragraflarla geçiştirmektedir. Günümüz dünyası ve Avrupası'nın oluşumunda birinci derecede rol oynayan İslam devletleri ve özellikle Osmanlı Devleti tarih çalışmalarında hak ettiği değeri henüz görebilmiş değildir. Bu çalışmanın amaçlarından biri de bu boşluğu doldurmaya çalışmaktır.

1.3. Tezin Kapsamı

Çalışmanın kapsamı Osmanlı hâkimiyetinin tümünü kapsamaktadır. Bu zaman aralığının tercih edilmesinin nedenlerinden biri vakıf müessesesinin devamlılık arz etmesidir. Özellikle sosyal, ekonomik, kültürel boyutları olan vakıf müessesesi Braudel'in ortaya koyduğu ikinci katman unsurlardan olduğu için değişim ve dönüşüm nispeten siyasi ve askeri olaylara göre daha yavaş olmuştur. Bu nedenle vakıf sisteminin dönemlendirmesini bu ayrıntıyı göz önünde tutarak yapmak lazım gelir. Bu demek değildir ki, vakıf kurumu baştan sona değişmeden varlığını sürdürmüştür. Bu kurumu da klasik ve modern olarak değerlendirmek mümkündür. Öyle ki milliyetçilik akımının getirmiş olduğu yıkıcı dinamizmin şehirlerde ortaya çıkardığı isyanlar, merkezi yönetimin modern dönemde şehirlerdeki kontrolünü zayıflatmıştır. Hal böyle olunca Osmanlı klasik dönemine ait uygulamalar yerini, modernizmin beşiği Avrupa'daki uygulamaların taklidine bırakmıştır. Böylece şehirlerin gelenek ile bağlantısı kopma noktasına gelmiştir. Örneğin klasik dönemde şehirlerdeki finansal işlemler çoğunlukla para vakıfları aracılığıyla sağlanırken, modern dönemde bankaların ve belediye kurumunun devreye girdiği görülmektedir. Yine de diğer kurumlara nispeten vakıf müessesesindeki değişim gayet yavaş ve uzun süreli olmuştur. Bunun yanı sıra klasik dönemde inşa edilen bir caminin, tekkenin, mescidin, medresenin, mektebin, hamamın imparatorluğun son gününe değin ayakta kalması ve vakıflar tarafından desteklenmesi de bütün Osmanlı döneminin incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

1.4. Tezin Soruları

“Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişkisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya” başlıklı bu çalışmada, “Osmanlı Şehrine Mukayeseli Bir Yaklaşım: Osmanlı Döneminde Sofya ve Selanik Şehirlerinde Kurulan Vakıfların Şehirleşme, İktisadi ve Sosyal Hayat Üzerindeki Rolü” temel sorusunun altında aşağıdaki alt soruların cevabı aranacaktır:

- Selanik ve Sofya şehirlerinin idari, iktisadi, sosyal ve demografik açılardan benzerlikleri ve farklılıkları nelerdir?
- Devletin şehirleşmedeki rolü nedir?
- Osmanlı şehrini oluşturan kurumlar nelerdir ve bu kurumların vakıflar ile olan ilişkisi nasıldır?
- İki şehrin kıyasından hareketle Osmanlı şehirlerinin oluşumunda vakıflar ne derece rol oynamıştır?
- Şehirlerin sürdürülebilirliğinde vakıfların rolü nedir?
- Selanik ve Sofya şehirlerinin sosyal hayatında vakıfların rolü nedir?
- Selanik ve Sofya şehirlerinin iktisâdî hayatında vakıfların rolü nedir?

1.5. Literatür Taraması

Selanik üzerine kaleme alınan çalışmaları genel tarih, iktisat tarihi, sosyal tarih olmak üzere üç kategoride toplamak mümkündür. Bu çalışmaların önemli bir kısmı şehrin bir liman kenti olmasından dolayı ticari ve iktisâdî hayatıyla alakalıdır. Bunun yanında Osmanlı döneminde şehrin barındırmış olduğu Yahudi nüfus, araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bununla alakalı birçok çalışma neşredilmiştir. Osmanlı modernleşmesi üzerine yapılan çalışmalara en çok konu edilen ikinci şehir İstanbul’dan sonra Selanik olmuştur.

Selanik üzerine yapılan genel tarih çalışmaları arasında Pala (1991)’nın “XV ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri” başlıklı doktora tezi, 1478-1500-1530-1568 tarihli tahrir defterlerinden hareketle şehrin sosyal ve iktisâdî yapısı üzerinedir ve Türkçe literatürde ilklerdendir. Kırıldökme (1998) tarafından kaleme alınan “Selanik Başpiskoposu Symeon’un Tarihî Nutku (1387-1429)” başlıklı yüksek lisans tezi, şehrin Osmanlılarca ilk fethinden sonraki sürecin ve Osmanlı-Bizans ilişkilerinin anlatıldığı Symeon’un *Tarihi Nutku*’nun çevirisini ve değerlendirmesini ihtiva

etmektedir. Yapar (2007) “Yunanistan’daki Türk Eserlerinde Kitabeler” başlıklı yüksek lisans tezinde, araştırmaya dâhil ettiği yedi Yunan şehri arasından Osmanlı Selanik’inde inşa edilmiş olan yedi eserin kitabelerini değerlendirmektedir. Torunoğlu (2009), “Selanik’te Cinayet, 1876: Uluslararası Krize Dönüşen Bir İhtida Hikayesi” başlıklı yüksek lisans tezinde ihtida eden bir Bulgar kızının Hristiyanlar tarafından kaçırılması ve bu duruma öfkelenen Müslüman ahalinin Fransız ve Alman konsoloslarını öldürmesini ve neticede bu olayın dünya kamuoyunu meşgul eden bir uluslararası krize dönüşmesi sürecini kaleme almaktadır. Gücel (2014) tarafından kaleme alınan “Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık (1890-1913)” başlıklı doktora tezi, Osmanlı hâkimiyetinin son dönemlerinde ortaya çıkarılan Makedonya sorununu ve bu sorunun bölgede bulunan muhtelif etnik unsurları nasıl isyana ve teröre sürüklediğini Selanik şehri örneğinde değerlendirmektedir. Eryaman (2016), “Osmanlı Devleti’nin Selanik Politikaları (1908-1912)” başlıklı doktora tezinde, II. Meşrutiyet’in ilanı ve İttihat ve Terakki Fırkası’nın yönetime geçmesi ile birlikte Selanik Vilâyeti’nde idari, mülki, eğitim, iskân ve bayındırlık alanlarında yaşanan değişim ve dönüşüm süreci kaleme alınmıştır. Çakır (2016) tarafından kaleme alınan H. 1310 (M. 1892) Tarihli Selanik Vilâyeti Salnâmesi’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezi, başlığında da belirtildiği üzere 1892 tarihli Selanik Vilâyet Salnâmesi’nin Latin alfabesine transkripsiyonu ve o dönemki olayların değerlendirmesini yapmaktadır. Safa (2017), “Osmanlı Döneminde Selanik” başlıklı yüksek lisans tezinde, Selanik şehrinin Osmanlı hâkimiyetinde geçirmiş olduğu serüveni ve Osmanlı hâkimiyetinden çıkışını ve bu uzun dönemde oluşan sosyal, ekonomik, demografik ve idari yapısını ikincil kaynaklardan hareketle genel bir değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bayram (2017) tarafından telif olunan “18. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)” başlıklı yüksek lisans tezinde, 7 numaralı Rumeli Ahkâm Defteri ve Şikâyet Kalemi belgelerine yansıyan şikâyetler ve Osmanlı bürokrasisinin mukabelesi değerlendirilmiştir. Şahin (2019) “Balkan Savaşları Sürecinde Selanik” başlıklı yüksek lisans tezinde, 1912-1913 Balkan Savaşları neticesinde Selanik’in mücadelesiz elden çıkışı sürecini ele almaktadır. Koyuncu (2019), “H. 1303-1304/M. 1885-1886 Selanik Vilâyet Salnamesi’ne Göre Selanik Vilâyeti” başlıklı yüksek lisans tezinde salnameden hareketle o dönemki Selanik’in özellikle ticari kapasitesine değinilmiştir.

Lisansüstü çalışmalar haricinde Selanik üzerine yapılan genel tarih çalışmaları arasında makale ve kitap çalışmaları da bulunmaktadır. Bunlar arasında Dimitriadis (1986)'in "Thessaloniki: 2300 Years of Continuous Urban Life" başlıklı makalesi Selanik şehrinin tarihini Antik Dönem, Ortaçağ ve Bizans Dönemi, Osmanlı Dönemi ve Modern Dönem alt başlıkları ile genel olarak incelemektedir. Frary (2008) ise "Russian Interests in Nineteenth-Century Thessaloniki" başlıklı makalesinde, Rusya'nın Balkanlar üzerindeki nüfuzunu genişletmeye çalıştığı dönemde Selanik'e dair faaliyetlerini konu edinmiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi'nde bulunan nadir eserlerden biri olan Mehmed Vâmık Şükrü Efendi (1915-1954) tarafından kaleme alınan sekiz ciltlik "Evkâf-ı Ümem Tarihi" Rumeli'de bulunan Osmanlı vakıfları hakkında genel bilgi vermesi açısından önemlidir.

Selanik'e dair iktisat tarihi alanında yapılan çalışmalardan Kolçak (2005)'a ait "Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)" başlıklı yüksek lisans tezi, XVI ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin yünlü dokumacılık merkezlerinden olan Selanik'teki kumaş üretim faaliyetlerini konu edinmektedir. Bayram (2009) tarafından kaleme alınan "Osmanlı Döneminde Selanik Limanı (1869-1912)" başlıklı doktora tezi, Selanik limanının modernleşme sürecini ele almaktadır. İpek (2011) tarafından kaleme alınan "Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)" başlıklı doktora tezi, Osmanlı finans sisteminde etkin olan Yahudi bankerlerin 1850-1908 yılları arasında etkilerinin ve sayılarının düşüş hikayesini konu edinmektedir. Vardağlı (2011) "Osmanlı Selanik Vilayetinde Tütün Emek Politikası: Cemaatler ve Toplumsal Cinsiyetler Arası İlişkiler" başlıklı doktora tezinde, tütün emek siyasetinde cemaat ve toplumsal cinsiyet faktörlerinin rolünü incelemektedir. Ünal (2013) "İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)" başlıklı doktora tezinde, Osmanlı ekonomisi üzerindeki kapitalist etkinin kendisini hissettirmeye başladığı bir dönemde Selanik ve İzmir şehirlerinin sosyo-ekonomik gelişimi karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ele almaktadır. İsmailoğlu (2018) "Selanik'te İktisadi Hayatın İzlenmesinde Bir Rehber Olarak Şark Ticaret Yıllıkları" başlıklı yüksek lisans tezinde, Şark Ticaret Yıllıklarından hareketle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selanik'in iktisâdî durumu incelemiştir. Demirci (2019) "Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri" başlıklı aralarında Selanik'in de bulunduğu ve dört Osmanlı

şehrini örneklem olarak kullandığı doktora tezinde, Tanzimat fermanı sonrasında yargıda yapılan reformlar neticesinde oluşan ticaret mahkemeleri incelenmektedir.

Lisansüstü çalışmaların yanında Selanik'e dair kaleme alınan makaleler arasında Gounaris (2008)'in "Reassessing Wheat Crises in Eighteenth-Century Thessaloniki" makalesi XVIII. yüzyılda Selanik'te ortaya çıkan buğday kıtlığı ve bunun neticesinde meydana gelen küçük çaplı yerel ayaklanmaları Fransız konsolosluğu yazışmalarından hareketle incelemektedir. Doktora çalışmasını yeni bulgular ile geliştiren Kolçak (2008), "Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi (1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme" başlıklı makalesinde, Selanik'teki yünlü dokumacılığını genel bakış açısıyla değerlendirmektedir. Dıgıroğlu (2014)'nın "Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912) başlıklı makalesi, XIX. yüzyılda Selanik ekonomisinde önemli bir tarımsal ürün olan tütünün, 1883-1912 yılları arasındaki üretimi, ticareti ve rejisini konu edinmektedir. Yıldız (2012)'in "XX. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti" makalesi ise, Osmanlı Devleti'nin en önemli limanlarından biri olan Selanik limanının XX. Yüzyıldaki deniz ticaretini ülke ve ürün bazlı değerlendirmektedir. Aydın (2014)'a ait "Selanik'te XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri" başlıklı makalesi kadı sicillerinde kaydı olan para vakıflarından hareketle 1696-1766 yılları arasında Selanik'teki kredi işlemlerini incelemektedir.

Selanik'e dair kültürel, mimari, demografik alanda yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalardan Gençler (2012) tarafından kaleme alınan "1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim" başlıklı doktora tezi ve bu tezden üretilen Gençler (2016) "Dualities in the Transformation of the Urban Realm: Smyrna and Salonica 1840-1900" başlıklı makale, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen kurumsal değişim ve dönüşümün Selanik ve İzmir şehirlerinin kentsel ve mimari yapısına yansımalarının karşılıklı analizini gerçekleştirmektedir. Küçükceran (2012)'in "Agrarian Economy and Primary Education in The Salonican Countryside in The Hamidian Period (1876-1908)" başlıklı doktora tezi, Selanik'te tarımsal ekonominin hâkim olduğu kırsal kesimde ilkokul eğitiminin olanaklarını konu edinmektedir. Aksu (2018) tarafından kaleme alınan "Selanik'te Türk Edebî Kültürü (1860-1912)" başlıklı doktora tezi, 1860-1912 yılları arasındaki yerel kaynaklardan hareketle şehirde oluşan edebî kültür ortamı ve ortamda yetişen insanları incelemeye almıştır. Turhan (2018)'a ait "XVIII. Yüzyılda Selanik Yahudileri"

başlıklı yüksek lisans tezi ise, şehrin ekonomik olarak dar boğaza girdiği dönem olan XVIII. yüzyılda birkaç Yahudi ailesinin faaliyetleri Levant Ticaret Şirketi ve diğer yabancı kumpanyaların Selanik ekonomisine etkilerini incelemiştir. Öztürk (2018) tarafından kaleme alınan “Selanik’te Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (1908-1912)” başlıklı yüksek lisans tezi, II. Meşrutiyet’in ilanından sonra Osmanlı Devleti’nde meydana gelen gelişmelerin Selanik’e yansımalarını değerlendirmiştir. Eldem (2014) “Salonica and Its Jewish History in Turkish Historiography” başlıklı makalesinde, uzun süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Selanik şehri üzerine ve özellikle bu şehrin kalabalık sakinleri olan Yahudiler üzerine esaslı bir çalışma yapılmamış olmasını tartışmaya açmaktadır. Kiel (1973) “A Note on The Exact Date of Construction of The White Tower of Thessaloniki” başlıklı makalesinde, Selanik’in simgesi haline gelen ve Osmanlılar tarafından inşa edilen “Beyaz Kule”nin inşa tarihine dair yeni bir açıklama getirmektedir.

Osmanlı döneminde kazanmış olduğu çok kültürlü yapı ve özellikle barındırmış olduğu Yahudi nüfus nedeniyle Selanik, araştırmacıların dikkatini üzerinde toplamış bir şehirdir. Bu nedenle şehrin demografik, sosyolojik, tarihsel yapısına dair ve özellikle şehirde yaşamış olan Yahudilere yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Yukarıda sayılanların dışında Molho (2005), Mazower (2013) ve Veinstein (2014)’in çalışmaları Osmanlı döneminde Selanik’te yaşayan Yahudilerin sosyal, kültürel ve ekonomik durumlarını konu edinmişlerdir. Hal böyle olunca Selanik’te üç semavi dine mensup toplulukları buluşturup, bunları yüzyıllar boyu bir arada yaşatan Osmanlı sistemi ve Müslümanlar ihmal edilmiştir. Bunun yerine tarihinde belki de ilk defa bir şehirde çoğunluğa ve buna Osmanlıların sayesinde erişen Yahudilerin varlığı “abartılarak” akademik çalışmalara konu edilmiştir. Bunda Türk akademisyenlerin Selanik’e karşı ilgisizliği ve şehri Osmanlı İmparatorluğu’nun elinden çıkan bir şehir olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Halbuki şehrin, imparatorluğun son yıllarında sahip olduğu kültürel, politik, ekonomik ve sosyal yapı İstanbul’dan sonra ikinci sırada geliyordu. Ulusçuluk akımının etkisi ile Selanik, sadece Mustafa Kemal’in doğduğu şehir olma özelliği ile ön plana çıkarılmıştır (Eldem, 2014). Selanik üzerine yapılan çalışmalar arasında Anastassiadou (2017)’nin doktora tezinden ortaya çıkan *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)* isimli kitabı en kayda değer eserler arasındadır. Bu eser, Yunanistan ve Fransa’da bulunan arşiv kayıtları kadar ve onlardan da fazla Osmanlı arşiv belgelerinden hareketle kaleme alınmış ve

Osmanlı dönemini yok sayan zihniyete karşı objektif bir cevap arama niyetini dışa vurmuştur. Son olarak Eren (2017)'in editörlüğünde ve IRCICA tarafından neşredilen *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları, Vakfiyeler, Yunanistan* isimli 5 cildlik eser, Osmanlı döneminde günümüz Yunanistan sınırları içerisinde kurulmuş olan vakıfların arşivlerimizde bulunan vakfiyelerin transkripsiyon ve tıpkı basımını ihtiva etmektedir. Vakfiye eksenli bir çalışma olması ve tarihimize ait vakıfları ortaya koyması açısından bu eser önemlidir. Ancak bu eser Selanik'e dair çok kısıtlı sayıda vakfiye ihtiva etmektedir. Tüm bunların yanında Selanik üzerine kaleme alınan çalışmaların Osmanlı döneminde kurulan vakıflara dair kapsamlı bir çalışmanın henüz neşredilmediği ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Selanik vakıfları üzerine bir çalışma yapılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, söz konusu eksikliği kapatmayı amaçlamaktadır.

Sofya, Selanik kadar araştırmacıların dikkatini çekmemiştir ve bu şehir üzerine yapılan çalışmalar çok azdır. Yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu Bulgaristan üzerinedir ve bu genel çalışmalarda Sofya'ya çok az yer verilmiştir. Bu çalışmaların muhtevası genel olarak Osmanlı döneminde Sofya'nın tarihi serüvenine odaklanmaktadır. Sofya'nın meşhur şahsiyetlerinden Bâlî Efendi'nin hayatı ve fikirlerinin değerlendirildiği çalışmalarda da Sofya şehrine dair ipuçları bulunmaktadır.

Celep (2012) "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı" başlıklı doktora tezinde Sofyalı Bâlî Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvuf anlayışını incelemiştir. İleri (2017) "Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde Kayıtlı S 16 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde, sicilden hareketle Sofya'nın idari, sosyal, dinî, iktisadî yapısına dair değerlendirmeler yapmaktadır. Yıldırım (2017) "S 12 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde, tereke kayıtlarından hareketle XVII. yüzyıl Sofya'sının sosyal hayatı hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Kahraman (2018) "The Administrative, Economic and Social Relations of Sofia in The Eighteenth Century: An Essay of The Spatial Analysis" başlıklı yüksek lisans tezinde, XVIII. yüzyılda Sofya şehrinin idari, iktisadî ve toplumsal ilişkilerini mekânsal bağlamda değerlendirmiştir. Mercimek (2019) "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya" başlıklı doktora tezinde, XVIII. yüzyıl Sofya'sının fiziki, idari, demografik, sosyal ve iktisadî durumunu ele almıştır. Asrav (2019) "Bulgaristan Milli Kütüphanesinde Bulunan 22 No'lu Sofya Şer'iyeye Sicili'nin Tahlili

ve Metni (1765-1766)” başlıklı yüksek lisans tezinde, kadı sicilinin muhtevasında bulunan ilam, hüccet, tereke, ferman, emir, buyruldu, tezkire ve berat vb. belgeleri değerlendirmiştir.

Genç (1988) “XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri’nde Sofya Kazası” başlıklı ve doktora çalışmasının ürünü olan eserinde, 1570 tarihli tahrir defterinin transkripsiyonunu yaparak değerlendirmiştir. Bu çalışma, 1570 yılı ve öncesine ait Sofya merkezinde kurulmuş vakıflar ile ilgili bilgiler vermesi açısından kıymetlidir. Erdoğan (2002) ise “On altıncı Yüzyılda Sofya Şehri” başlıklı çalışmasında Sofya’nın Osmanlı hâkimiyetine girdiği 1385 yılından görece bağımsızlığına kavuştuğu 1878 yılına kadarki durumunu genel olarak ortaya koymaya çalışmıştır. Bu çalışmada, Tapu Kadastro Arşivi’nde bulunan Tapu Tahrir Defterlerinden tespit edilen vakıflara kısaca değinilmiştir. Sabev (2012) ise “Bulgaristan’da Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinden Bir Örnek: Sofya Müftüsü Ebubekir Efendi Kütüphanesi (1777)” başlıklı çalışmasında Sofya sicillerinden tespit etmiş olduğu bir vakıftan hareketle Sofya Müftüsü Ebubekir Efendi’nin kütüphanesini incelemiştir. Bu çalışmada kitap isimleri ve vâkıfın tereke kaydı verilmiştir. Çakır (2014a)’ın “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler” başlıklı çalışması ise Sofya Şer’iyye sicillerinden hareketle Sofya’daki köle ve cariyelerin durumunu incelemektedir. Çakır (2014b) “Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl” başlıklı bir diğer makalesinde, Sofyalı kadınların XVII. yüzyılda evlenme, boşanma, miras, kefalet, nafaka, alım-satım, alacak-verecek gibi muhtelif hususlarda kadı mahkemesine müracaatlarını değerlendirmiştir. Bilecik (2015) “Sofya’da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimarî Eserleri” başlıklı makalesinde Osmanlı döneminde Sofya’da inşa edilmiş ve günümüze ulaşan eserlerinin tarihi ve mimari yapıları hakkında bilgi vermektedir.

Özkan (2016) “Balkanlar’da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878)” başlıklı makalesinde, Tapu Kadastro Arşivi’nde bulunan tahrir defterlerinden hareketle XVI. yüzyıldaki Sofya vakıfları ile alakalı bilgiler vermiştir. Bu çalışma, Genç (1988)’in çalışmasında bulunan vakıfları ihitva etmiştir. Çakır (2016) “Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı” başlıklı makalesinde tereke kayıtlarından hareketle Osmanlı kadınlarının sahip oldukları kıyafetlerin özelliklerini konu edinmektedir. Mikov (2016)’un “Halvetî Şeyhi Bali Efendi ve Sofya’daki Türbesi” başlıklı çalışması ise Halvetî Şeyhi Sofyalı Bâlî Efendi’nin hayatı ve Sofya’daki türbesi hakkında bilgi vermektedir. Çalışkan ve Şeyban (2017)’in

“Sofya’da Türk-İslâm Kültür Varlıkları” başlıklı müştereken yapmış oldukları çalışma, Osmanlı Sofya’sından günümüze kalan soyut ve somut kültür varlıklarının izini sürmektedir. Gradeva (1995)’in “Turks and Bulgarians, Fouteenth to Eighteenth Centuries” başlıklı makalesi, Bulgar kaynaklarından hareketle Osmanlı döneminde Sofya’da birlikte yaşayan Türkler ile Bulgarların ilişkilerini konu edinmiştir. Bu noktada İpşirli (1989)’nin “Bulgaristan’daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları)” başlıklı makalesi Sofya’ya dair vakıf çalışmalarına önemli katkıda bulunmuştur. Bu makalede, Ali Ferruh Bey, 1320-1902 tarihleri arasında Sofya vakıflarının durumu ile ilgili hazırlamış olduğu rapor analiz edilmiştir. Son olarak Eren (2012) editörlüğünde IRCICA tarafından neşredilen *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan* isimli eser Sofya’ya ait arşivlerimizde bulunan vakfiyeleri ihtiva etmektedir. Bulgaristan’a dair kapsamlı bir vakıf çalışması olması açısından önemli olan eser Sofya özelinde şehre dair az sayıda vakfiye belgesi ihtiva etmektedir. Genç (1988), İpşirli (1989), Erdoğan (2002), Eren (2012) ve Özkan (2016)’ın çalışmaları Sofya şehrine vakıf çalışmaları noktasında katkıda bulunmuş ve bu açıdan öncü olmuşlardır. Sofya’ya ait vakıf belgelerinde bir eksiklik olduğu aşikârdır. Ancak bu sorunu kronik ve seyahatnamelerde adı geçen ve günümüze bir şekilde ulaşan vakıf eserleri de bir belge olarak görerek aşmak mümkün olmuştur. Son olarak İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi tarafından neşredilen *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları* 12 cildlik eser Rumeli’de kurulmuş para vakıflarını ele alması açısından çok önemlidir (Bulut, 2019).

Bu iki şehre dair çalışmaların ekseriyeti insanların etnik, dini mensubiyetleri, şehirlerin nüfusları, iktisadi alışkanlıkları gibi meselelerine daha fazla odaklanmış görünmektedir. Şehirlerin muhtelif dönemlerine dair yer yer vakıf çalışmaları olmakla birlikte, bu şehirlere vakıf eksenli bir bakış açısının geliştirilmesi gerektiği ve bu nedenle arşivlerden tespit edilen belgelerden hareketle Osmanlı dönemi Selanik ve Sofya şehirlerine dair yapılacak mukayeseli ve vakıf eksenli bir çalışmanın literatüre önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

1.6. Kavramsal Çerçeve

Kavramları ve kavramların dilsel tarihlerini araştırmak, onun insan toplumuyla ilgili olduğunu vurgulayan tanımın belirttiği üzere, tarihi kavramanın asgari koşulları

arasındadır (Koselleck, 2009:9-10). Dolayısıyla çalışmanın kavramsal çerçevesinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Hal böyle olunca çalışmanın kapsamına giren şehir, İslam şehri, Osmanlı şehri, vakıf ve bunlarla alakalı bazı kavramların açıklanması kaçınılmaz olmuştur.

1.6.1. Şehir

Çalışma yaşındaki nüfusunun büyük çoğunluğu ticaret, sanayi ve yönetim gibi işlerle uğraşan büyük yerleşim yeri anlamına gelen ve Farsça bir kelime olan şehir, uzun geçmişe sahip kavramlardan biridir. Bu kavramın ‘hâkimiyet’ ve ‘devlet’ anlamlarını da hâiz olduğu bilinmektedir.

Modern akademiye göre tarihte ilk şehirleşmenin milattan önce 4400’lerden itibaren Suriye, Filistin, Mısır ve Mezopotamya bölgelerinde başladığı kabulü yakın zamana kadar geçerli idi. Ancak Göbeklitepe’de yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde bu tarih milattan önce 10.500’lere kadar götürülmüştür (Küçükaşçı, 2010:441; Kurt & Göler, 2017:1111; Buchner, 1979:391). Genel kabul gören bu görüşe karşıt olarak ilk mabed ve dolayısıyla ilk şehrin Mekke’de teşekkül ettiği görüşü de özellikle son zamanlarda gündeme gelmeye başlamıştır. Bu konuya “İslam Şehri” başlığı altında ayrıntılı olarak değinilecektir.

Biriktirme ve bir bölgeye yerleşme eğilimi insanın fitratında vardır. Bu eğilimin ölü gömme âdetleriyle birleşmesi ile avcılıkla meşgul olan insanların yılın belirli dönemlerinde bir araya geldikleri yerler oluşmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra barınma, mezar ve sanatsal gösteri alanı olan dağ içerisindeki mağaralar da canlılıklarını korumaya devam etmiştir. Mağaralar, kendisinin örnekliliğinde inşa edilen piramitler, zigguratlar, Mitra mağaraları ve Hıristiyan kriptalarının prototipini oluşturmuştur. Yukarıda bahsi geçen bu geçici toplanma yerleri zamanla daimî konaklama alanları haline gelmeye başlamıştır. İlk başta salt ekonomik kaygılarla gerçekleştiği düşünülen bu durum esasında ölümle ölüm ötesinin nihai gizemini ihtiva etmektedir. Bir mezarın, resmedilmiş bir simgenin, büyük bir taşın ya da kutsal bir korunun etrafında toplanmada, tapınaktan gözlemine, tiyatrodan üniversiteye kadar çeşitlilik gösteren kentsel kurumların ilk nüvesini bulmak mümkündür. Böylece şehrin hikayesi, sabit bir yerleşim yeri olmadan önce, insanların belli zamanlarda bir araya geldikleri bir toplanma yeri olarak başlar. Son tahlilde, şehrin ilk tohumu, insanların

“hac” amacıyla gittikleri törensel bir toplanma yeri olarak atılmıştır denilebilir (Mumford, 2013:16-21).

Şehrin tarihi aynı zamanda devletlerin ve insanlığın tecrübesiyle denk tutulabilir. Bu tecrübenin araştırılması birçok disiplinin ortak gayretlerinin devreye girmesi ile mümkün olabilecektir. Şehirlerin oluşumuna dair birçok görüş mevcuttur ancak bunlar genel manada kutsal-dinî hassasiyetlerin merkezi konumunda birleşmektedir (Mumford, 2013:17). Bu noktada kutsal mekânların siyasi iktidara sağlamış olduğu meşruiyet ve siyasi iktidarın bu meşruiyet karşılığında dini otoriteye sağlamış olduğu çeşitli ayrıcalık alanları, karşılıklı çıkar ilişkileri tarihinin başlangıcı olarak da düşünülebilir. Bunun yanı sıra insanın toplumsal bir varlık olmasından hareketle, onun diğer insanlarla ve mahlûkatla bir arada yaşama arzusu/zorunluluğu şehirlerin oluşmasındaki en önemli itici güç olmuştur. İnsanı diğer insanlarla ve mahlûkatla bir arada yaşatabilme becerisi tarihin en önemli amaçları arasında girmiştir. Öyle ki, medeniyetlerin oluşması ve birbirinden farklılaşması bu bir arada yaşama tecrübesi ekseninde gerçekleşmiştir.

Şehir tarihi ile ilgili çalışmaların ekseriyeti bir şehrin oluşmasında üç temel unsurun birlikte var olması gerektiğini belirtir. Kale, mabed ve pazardan müteşekkil bu unsurlar, aynı zamanda bir devletin varlık alâmetlerindendi. Kale, dünyevi iktidarı; mabed, dinî meşruiyeti; pazar ise iktisadı temsil eder. Yukarıda bahsi geçen unsurlardan en etkili olanı ise dindir. Dinin bütünleştirici özelliği insanların topluluklar halinde hareket etmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum şehirlerin mabed merkezli kurulmasına yol açmıştır. Ortak dini yaşamın merkezi konumunda bulunan şehirlerin inşası ve düzenlenmesi büyük oranda kutsal ile irtibat kurularak gerçekleştirilmiştir (Leeuwen, 2012:11). İlahi vahyi ulaştırıcı olarak görevlendirilen peygamberlerin de şehirlere gönderilmiş olması şehir-din ilişkisi açısından önemlidir (Küçüktaşçı, 2010:441).

1.6.1.1. İslâm Şehri

Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke’de ki evdir (Âl-i İmrân, 3/96).

Şehir-din ilişkisi ve tarihsel bağlamda ‘İslâm şehri’ kavramına dair önemli kaynaklar bulunmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm, Hadis-i Şerif külliyâtı ve Hz. Muhammed (as)’ın

yaşam pratikleri doğrultusunda İslâm şehri kavramına açıklama getirmek mümkündür. Kur'ân-ı Kerim'de Mekke ve Kâbe ile alakalı birçok ayet mevcuttur. Bu ayetlerde Mekke Ummu'l-Kurâ yani “Şehirlerin Anası” olarak tabir olunmaktadır. Kâbe ise Beyt-i Atik yani “Eski Ev ya da İlk Ev” olarak tanımlanmaktadır. Yukarıda, bir şehrin oluşmasında en önemli etkenin mabed olduğundan bahsedilmişti. Bu noktada, Beyt-i Atik'in ilk ibadethane olarak inşa edildiği düşünüldüğünde Mekke'nin de ilk şehir olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Bozkurt & Küçükaşçı, 2003:556).

İlk defa ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği hususunda ihtilaflar bulunan Kâbe'nin, Hz. İbrahim'den evvel de var olduğu muhtelif ayetlerden anlaşılmaktadır. Muhtelif kaynaklarda Hz. Âdem ya da oğlu Şît tarafından inşa edildiğine dair rivayet olan Kâbe, ilk günden itibaren önemini daimî surette arttırarak günümüze kadar ulaşmıştır (Ünal, 2001:14). Hz. Muhammed (as)'a vahiy gelmezden evvel çeşitli putlarla doldurulmuş olan Kâbe, sosyal ve ekonomik hayatın merkezi olma konumunu korumuştur. Hz. Muhammed (as) döneminde Mekke ve Kâbe'nin önemi zirveye ulaşmıştır. Müslümanların, Hac vazifesini îfâ etmek üzere her yıl ziyaret ettikleri bu mekân, dinî meşruiyet alanının şehrin sosyal ve ekonomik işleyişine dair etkisine en önemli örneği teşkil etmektedir.

Din unsurunun şehirlerin oluşmasındaki önemli etkisi, sonraları farklı dinlere, kültürlere ve medeniyetlere mensub toplulukların bu şehirler üzerinde hak iddia etme meselesini ortaya çıkarmıştır. Buna göre, Haçlı Seferlerinin en önemli nedenlerinden biri Kudüs'ün “sapkın bir dine mensup kâfirler tarafından” işgali olarak gösterilmiştir. Yine Yahudilerin “vaat edilmiş topraklar” iddiasını yüzyıllar boyunca dillendirerek günümüze kadar getirmiş olması ve Kudüs şehrini bu iddia üzerine işgal etmesi ve ayrıca Mescid-i Aksa'yı yıkma emelleri de yine dinin yönlendirici etkisi ile alakalıdır. Mescid-i Aksa etrafında şekillenen bir İslam şehri hüviyetinde olan Kudüs, ancak Mescid-i Aksa yıkılırsa bir Yahudi şehri olabilecektir. Bu duruma bir başka örnek ise Ayasofya Camii'nin, İslam ve Hıristiyan dünyası arasındaki çekişmenin sembolü haline gelmiş olmasıdır. İstanbul'un fethi ile Ayasofya Kilisesi'nin camiye çevrilmesi ve yüzyıllar boyunca cami olarak ayakta kalışından sonra müze haline getirilerek ‘nötrleştirilmesi’ de şehirlerdeki dini sembollerin merkezi konumunun önemini devam ettirdiğini göstermektedir. Ayasofya'nın kimliği ile alakalı alınacak bir karar yani kilise ya da cami olması, İstanbul şehrinin hatta Türkiye'nin dahi kimliğini etkileyecektir.

Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur (Tevbe, 9/18).

Kur'ân-ı Kerîm'de, şehirli toplum teşvik edilirken, bir şehrin nasıl olması gerektiğine dair ibareler de bulunmaktadır. Ayrıca şehirli ve bedevî ayrımının yapılmış olması da bu noktada önemlidir. Kur'ân-ı Kerîm'de şehir kavramına karşılık gelen beş kavram zikredilmiştir. Bunlardan medîne, beled, dâr, mısır ve karye muhtelif yerlerde geçmektedir (Küçükaşçı, 2010:441). İslam Medeniyetine ait çeşitli edebi, dini ve felsefi eserlerde şehir ile alakalı bahisler geçmektedir. Bu bahislerin ekseriyeti, yukarıda değinildiği üzere şehirler üzerindeki 'din' etkisini güçlendirici içeriktedir. Farabi, *Medînetü'l-Fazıla* isimli eserinde şehri 'ahlak' üzerine inşa etmiştir ve ahlak kurallarını belirleyen en önemli kaynak ise 'din'dir. İbn Haldun *Mukkaddime*'sinde devletin rolünü önemseyerek, bir devlet ne kadar güçlü olursa şehir de o kadar güçlü olur der. Devletin gücü sadece askeri yönden gelmez, bunun yanında bilim, sanat, edebiyat ve medeniyet bakımından ileri seviyeye ulaşmış olması gerekir. Neticede şehirler de devletler gibi -döngüsel tarih anlayışı çerçevesinde biyolojik yaklaşım nazariyesinde- doğar, gelişir, olgunlaşır ve ölür.

Şehir ile medeniyet birbirlerinin var olmasıyla hayat bulan ve birbirini tekâmül ettiren ayrılmaz ikilidir. Medeniyet kavramının birçok tanımı ve farklı algılanışı vardır. Ancak bu çalışmanın yazarı tarafından tarif edilecek olursa medeniyet, farklı unsurların -dinî, mezhepsel, etnik vb.- tabiata ve mahlûkata muhalif olmayan bir şehir tasavvuru ekseninde, belirli kurallar çerçevesinde birlikte yaşayabilmesidir. Bu noktada, insan merkezli bir şehir tasavvurunun önem kazanması gerektiği, insanı ve mahlûkatı ıskalayan bir anlayışın zulüm üretmekten başka bir işe yaramayacağı kaçınılmazdır. Farklı unsurların bir arada 'yaşayamaması' ise Habil ile Kabil'den başlayıp günümüze kadar intikal eden, insanlık tarihi ile yaşıt bir meseledir. Tarih boyunca istila, yağma, talan hareketleri neticesinde topluluklar arası husumet giderek artmış ve bu toplumlar zamanla birbirlerinin hâkimiyeti altında yaşamak durumunda kalmışlardır. İnsanların farklı din, mezhep, etnik, kabile vb. mensubiyetleri olduklarından, bunların birbirleriyle uyumu ve asgari müştereklerde buluşturulması her daim canlılığını koruyan bir mesele olmuştur. İslam medeniyeti bunu başarabilmiştir. Medine, Endülüs, Selçuklu, Osmanlı gibi İslam devletleri bunun tarihi örnekleridir. Hz. Muhammed (a.s.) döneminde, Müslümanların, müşrikler,

Hıristiyanlar, Yahudiler ve bunlar gibi farklı unsurlar ile olan münasebetleri Medine Sözleşmesi vesilesiyle düzenlenmiştir. Böylece fizikî açıdan dizayn edilen Medine şehrinin toplumsal ve hukuki altyapısı da oluşturulmuştur. İslam düşüncesinde ‘öteki’ tanımı ‘ben’i kapsayıcı bir şekilde yapılmıştır. Dolayısıyla İslam toplumunda, Katolik külahını görmektense Müslüman sarığını görmeyi tercih eden toplumlar varlığını devam ettirmişlerdir.

Biyo-sosyal düzeyin ihtiyaçlarını, onun kanunlarına göre dikkate alarak çözmek ve çözümlerini maddî düzeyin kanunlarına dayandırmak, aynı zamanda psikolojik ve ruhî-aklî düzeylerin, örneğin tutumların, ruhî yönelimlerin ve inançların kanunlarıyla rehberlik etmek gerekmektedir. Yani, bir mimarî yaklaşımın, varlığın bütünlüğünü ve kuvvetler hiyerarşisini göz önünde bulundurması zarurîdir (Cansever, 2010:17).

İnsanın inanç sistemi ve varlık telakkisi doğrudan onun dünyaya bakışını yönlendirir ve yapmış olduğu her şeye yansır. İslam Medeniyetinin en önemli düsturlarından biri, canlı ve cansız bütün mahlûkata tevazu, itidal ve adalet ile yaklaşmaktır. Her şeyi doğru yerine koymak anlamına gelen adalet, İslam Medeniyetinin şehir-mimari alanında da ifadesini bulmuştur. İbn Arabî’nin *Fusûsü’l-Hikem*’de geçen “*Bu sebeple, suretlerde ulûhiyetin rüyasını görenler çok fazladır. Eğer bu rüya var olmasaydı taş ve sair gibi putlara tapınılmazdı*” sözü yukarıda bahsi geçen üç temel esasın önemini ihtiva eder (Cansever, 2010:46). Buna göre bir Müslüman, eseriyle mağrur olup tevazuyu, eserine tapınıp itidali ve eşyaya yaklaşımda adaleti elden bırakmaz denilebilir.

İslam Medeniyetinin şehir tasavvuru, bu bölümün başında alıntılı olduğu üzere *Allah’ın mescidini ancak Allah’a inananlar inşa eder* (Tevbe, 9:18) düsturu üzere, İslam’ın temel kaidesi olan tevhid düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Allahu Teâlâ’nın iradesine kayıtsız şartsız teslim olma ve Allah’ın Rahman ve Rahîm oluşundan kaynaklanan güzellik ve ümit-varlık İslam mimarîsine temel özelliklerini kazandırır. Allah’a iman etmek güben duygusunun kökenini oluşturur ve sanat formlarına renklilik ve aydınlık, formların berraklığı, hareketlerin sükûnu olarak yansır. Bu İslâmî biçim ifadelerini İslam sanatının bütün alanlarında kolayca gözlemlemek mümkündür (Cansever, 2010:33-38).

İslam şehri, mescid ile kurulur ve onun etrafında şekillenir. Burada vahdeti temsilen mescid, etrafında toplayıcı-birleştirici-cem’ edici bir vasıf üstlenerek şehrin merkezini

oluşturur. İslam şehrinin ilk misalini Hz. Muhammed (a.s.)'ın uygulamalarında görmek mümkündür. Mekke, Hz. Muhammed (a.s.)'den önce de vardı ve fetihden sonra kendisi şehre çok fazla müdahalede bulunmamıştır. Hâlihazırda mabed niteliğini koruyan Kâbe, putlardan arındırılıp tevhid anlayışına kavuşturulduktan sonra yine eskisi gibi sosyal ve ekonomik hayatın merkezi olma konumunu devam ettirmiştir. Hz. Muhammed (a.s.)'in İslam şehrinin asıl misalini oluşturduğu yer Medine olmuştur. Allah'ın Resûl'u Medine'ye hicretinin hemen akabinde bir mescidin inşası için çalışmalara ashâbı ile birlikte başlamıştır. İslam şehrinin en temel unsuru camidir. Mabed, şehrin kalbi mahiyetindedir. Şehrin damarları olan yolların tamamı ya buraya çıkar ya da buraya çıkan ana damarlardan birine bağlanır (Söylemez, 2011:26; Alver, 2013:155).

Hz. Muhammed (a.s.)'in bu uygulaması kendisinden sonra geliştirilmeye devam etmiş ve zamanla İslam şehir mimarisinin olmazsa olmazları arasına girmiştir (Alver, 2013:155). Mescidin hemen yanında yapılan ve ilk İslam üniversitesi olma özelliğini taşıyan 'Ashâb-ı Suffâ', mabedden sonra İslam Peygamberinin uygulamaya koyduğu en önemli icraatlardan biridir. Hz. Muhammed (a.s.)'in bizzat ders verdiği ve müfredatının hazırlanmasında bulunduğu bu eğitim kurumu, İslam şehrinin en önemli mekânlarından biri olma özelliğini her daim taşımıştır. Ashab-ı Suffa, daru'l-hikme, daru'l-hadis, daru'l-huffaz, daru'l-ulum gibi İslam medeniyetinin eğitim kolunu oluşturan kurumların kaynağını oluşturmuştur (Alver, 2013:156). Bunların yanında Mescid-i Nebevî içerisinde adalet mekanizması, kamu idaresi ve beytü'l-mâlî içeren yönetsel daireler de mevcuttu (Küçüktaşçı, 2010:441).

Yukarıda bahsi geçen uygulamalarla eş zamanlı olarak 'pazar yerini' kontrol etmiş ve görmüş olduğu usulsüzlükleri bizzat kendisi düzelterek, pazarın adalet ve tertib üzere işleyebilmesini sağlamıştır. Pazar yerinin yokuş değil düz bir yerde olması, oraya giden esnafın ve tüccarın yolunun komisyoncular tarafından kesilmemesi, tekelleşmenin önüne geçilmesi, karaborsa faaliyetlerinin engellenmesi ve fiyatların insan müdahalelerine karşı korunması gerektiğini belirten görüşleri yüzyıllar boyunca İslam şehirlerinde uygulanmaya çalışılmış ve bu öneriler zamanla kurumsallaşma imkânı bulmuştur. Hz. Muhammed (a.s.)'in Medine'de uygulamaya koyduğu diğer bir yenilik ise Bakî' mevkiine bir kabristanın tahsis edilmesi olmuştur (Küçüktaşçı, 2010:441).

Hız. Muhammed (a.s.) sosyal ve ekonomik hayatın belirli bir nizam ve ahenk içerisinde işleyebilmesi için, bir kontrol mekanizması olan 'hisbe teşkilatı'nı kurmuştur. Bu teşkilatın yürütücülüğünü yani 'muhtesib'liğini kendisi yapmıştır. Ayrıca Mekke'nin fethinin akabinde Said bin Said muhtesib olarak atanmıştır (Küçükbaşçı, 2010:441). Bu teşkilat üç alanda hizmet sunmaktadır. Bunlar, dinî, ticarî ve beledî hizmetlerdir. "Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker" düsturundan hareketle oluşturulan bu kurum, dini vecibelerin yerine getirilmesi, haramların engellenmesi, camilerin bakımı, ticaretle ölçü-tartının doğru yapılması, fiyatların kontrolü, pazar nizamının sağlanması, yol, su, temizlik ve fukaranın gözetilmesi gibi uygulamaları hayata geçirmekle mükellef tutulmuştur (Alver, 2013:158).

Hız. Muhammed (a.s.)'in amcası Zübeyr tarafından Cahiliye döneminde kurulmuş olan günümüzde ombudsmanlık, arabuluculuk, ihtiyar heyeti gibi uygulamalara karşılık gelen Hılfu'l-Fudul teşkilatından bahsetmek de yerinde olacaktır. İslam Peygamberinin de üyesi olduğu bu teşkilat toplumdaki uyuşmazlık, adaletsizlik ve kan davalarını çözüme kavuşturmak amacıyla kurulmuştur. Hız. Muhammed (a.s.)'in bu teşkilattan övgüyle bahsettiği ve İslam'da sonra da toplantılara katılmaya devam ettiği bilinmektedir (Hamidullah, 2015:60). Hılfu'l-Fudul'u Hisbe Teşkilatının üstünde bir kurum olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

Hız. Muhammed (a.s.)'in önemli uygulamalarından biri de belki de en önemlisi tarihe ilk anayasa metni olarak geçen Medine Sözleşmesi'dir. Hicrî I. yılda yürürlüğe konulan bu belge, İslam Devleti'nin (şehir-devlet) kuruluşunu ve Hız. Muhammed (a.s.)'in liderliğini ilan eden bir metindir. Müslümanların kendi aralarındaki ve yine Müslümanların Yahudilerle ve diğer unsurlarla olan ilişkilerini düzenleyen bir ihtivaya sahiptir. Yeni kurulan bu İslam Devleti bir şehir-devlet şeklini ihtiva ettiğinden bu sözleşmenin şehir tarihi açısından da incelemeye tabi tutulması önem arz etmektedir (Hamidullah, 2015:167).

Hız. Muhammed (a.s.)'in vefatından sonra yönetime gelen Müslümanlar, şehirleşme hususunda onun takipçileri oldular. Yeni fethedilen şehirler, onun bizzat kurmuş olduğu Medine örneğinde inşa edilmeye çalışıldı. Küfe, Basra, Şam, Fustat, Kudüs, Vâsıt, Kayrevan, Bağdat, Merv, Nişabur, Kahire, Samarra, Sûs, Münestir, Rabat, Buhara, Kurtuba, İşbiliye gibi şehirlere, İslam şehri hüviyeti kazandırılmıştır. Endülüs'ten Türkistan'a kadar uzanan coğrafyadaki İslam şehirleri buldukları bölgelerin tarihi, coğrafi ve kültürel miraslarını korumuşlar, bunun yanında İslam'ın

getirdiği hayat tarzını ve düşünce sistemini bu şehirlerde uygulamışlardır (Küçükaşçı, 2010:443).

Müslümanların tutumları İslâm'da Şeriat ve Kur'ân-ı Kerîm, Hadîs ve Sünnetten istinbat edilen akaidle tarif edilmiş durumdadır (Cansever, 2010:25). Bu minvalde, İslam Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.)'ın yaşamı boyunca hayata geçirdiği uygulamalar, kendisinden sonra gelen Müslümanlar tarafından geliştirilerek adına İslâm denen medeniyetin oluşmasına kaynaklık etmiştir. Tarih boyunca kurulan İslam Devletleri bu kaynaktan beslenmişler, dünyanın muhtelif yerlerinde farklı unsurlar içerisinde İslâmî tutumlarını koruyarak buldukları ortamın doğası ve coğrafyasıyla uyumlu şehirler kurmuşlardır.

Din ve şehir ilişkisine yukarıda, İslâm ve şehir ilişkisi özelinde değinilmişti. Buna benzer bir ilişkinin Batı'da da var olduğu görülmektedir. Germen istilasının neticesinde büyük bir baskıya maruz kalan Roma şehirleri, Kilise tarafından imparatorluğun yönetim bölgelerine uygun olarak düzenlendiğinden bunlar istila döneminde varlıklarını koruyabilmişlerdir. Civitas adıyla anılan bu şehirler, imparatorluğun çöküşünden sonra bile varlığını kilisenin etkisi ile devam ettirebilmiştir.

Mensup oldukları dinî, kültürel ve geleneksel mirasın etkileri, medeniyetlerin oluşturmuş oldukları şehirlerde ayırt edici özellikler ortaya çıkarmıştır. Ancak bu demek değildir ki, bu şehirler kendinden müteşekkil, dışa ve etkileşime kapalı bir yapıdadır. Elbette ki ticaret, savaş, barış vb. gibi birçok vesile ile farklı medeniyetler tarafından oluşturulan şehirler birbirleri ile münasebetler geliştirmiş ve kültürel alışverişte bulunmuşlardır. Bu ilişki Doğu-Batı/İslâm-Hıristiyan medeniyetleri arasında çok etkin bir şekilde olmuştur. Ortaçağ tarihçisi Henri Pirenne'e göre, Roma İmparatorluğu'nun iki büyük bölgesi olan Doğu ve Batı'dan ilki üstün uygarlığı ve ekonomik gelişme düzeyi açısından Batı'yı bir hayli aşmıştı. Bundan ötürüdür ki IV. yy. başında Doğu'dakiler dışında büyük kentler Batı'da bulunmuyordu. Suriye ve Küçük Asya ihracatın merkezi konumunda idi. Doğu'nun bu cazibesi imparatorluğun hızla Doğulu bir karakter kazanmasına, bu bölgeye doğru çekilmesine ve Akdeniz'e olan bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, Roma kentlerinin değişimine dair bahiste, genel bilinenin aksine, bu şehirlerin Frenk-Germen istilaları neticesinde değil Akdeniz'in İslâm toplumlarının egemenliğine girmesi ile değişime uğradığını belirtir (Pirenne, 2010:9-12).

Roma'yı istila eden barbar kavimlerin değişim getirecek bir etkisi ve uygarlık emaresi bulunmamaktaydı. Buna karşın üstün medeniyet özellikleri ile İslâm Medeniyeti Batı'nın değişimi için gereken dinamizmi sağlamıştır. Batı'da Endülüs, Kuzey Afrika'daki şehirler, Doğu'dan Selçuklu ve Osmanlı yayılması ve Orta Avrupa'daki uzun süren Osmanlı varlığı Avrupa'nın çehresini değiştirmiştir. Bu etkileşim Batı şehirlerinin sokak ve caddelerini, kendi Ortaçağının karanlığından çıkarıp İslâm Ortaçağının aydınlığına kavuşturmuştur.

1.6.1.1.1. Osmanlı Şehri

Bu çalışmada, 'Osmanlı Şehri' bahsi 'İslâm Şehri'nin bir cüzü olarak ele alınmıştır. Buna girişmeden evvel 'İslâm Şehri' kavramının literal manada kökenine inmek yerinde olacaktır. Farabi *el-Medînetü'l-Fâzıla* isimli eserinde şehir bahsine felsefi bir yaklaşım geliştirir. İnsanı muhtaç bir varlık olarak tanımlayan Farabi, onun ihtiyaçlarının ancak başka insanlar tarafından karşılanabileceğini ve bunun da birçok insanın bir araya gelmesiyle mümkün olacağını belirtir. Topluluklar ise kâmil ve eksik olmak üzere iki gruba ayrılır. Kâmil topluluklar büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayrılır. Büyük topluluk bütün insanlardan oluşurken, orta topluluk yeryüzündeki milletlerden oluşur ve küçük topluluk ise bir milletin topraklarında bulunan şehirlere isnad edilmiştir. Eksik topluluk ise köy, mahalle, sokak ve ev gibi şehirden küçük ve şehre tabi olan bölgeleri tanımlamak için kullanılmıştır. Fınnihaye ev sokağa, sokak şehre, şehir millet topraklarına, millet de dünya nüfusuna bağlı olması hasebiyle birbirine bağımlı yapılardır (Farabi, 2001:79).

Fâzıl bir şehrin nasıl olabileceğine dair düşünce yolculuğuna çıkan Farabi, bunun ancak ve ancak sakinlerinin saadete erişmek maksadıyla yardımlaşmasıyla mümkün olabileceğini belirtmiştir. Onun içindir ki, bütün şehirleri, saadete erişmek maksadıyla el ele vererek, çalışan bir millet de fâzıl bir millettir; bütün milletleri, saadete ulaşmak maksadıyla elbirliğiyle çalışan bir dünya da fâzıl bir dünya olur (Farabi, 2001:80). Bu noktada biyolojik yaklaşımını ortaya koyan Farabi, şehri sıhhatli bir vücuda benzeterek, vücudun bütün uzuvlarının şehri ayakta tutmak için yardımlaşmak durumunda olduğunu belirtir. Son kertede ise şehre ait uzuvların merâtib silsilesi ile açıklar (Farabi, 2001:80-81).

Gazzâlî, *el-Mustasfâ min-ilmi'l-usûl* isimli eserinde ilimleri nazarî ve amelî ilim şeklinde ikiye; amelî ilmi ise kendi içinde üçe ayırır; birincisi, siyaset ilmi (et-tedbîrû'l-müşâreke), ikincisi, ev idaresi ilmi (et-tedbîrû'l-menizile)dir. Siyaset ilmini açıkladığı kısımda, insan, toplum içerisinde yaşamaya zorunlu olduğu için, onun diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyen bir ilim olmalıdır. Örneğin şehirde yaşayan insanların idaresi, şehrin tertibi ve düzeni gibi konular bu ilmin konularındandır. Farabi'de olduğu gibi insanın diğer insanlara olan muhtaciyeti onun şehir yaşantısını belirler. Ev idaresi ilmi isimli kısım ise eşler, çocuklar ve hizmetçilerle ilgili hususları içerir. Üçüncüsü ise ahlak ilmidir. Bu ise insana erdemli olma yolunu gösteren ilimdir. Nazarî ilimler de üçe ayrılır; birincisi ilahi ilimler ve metafizik, ikincisi matematiksel ve talimi ilimler, üçüncüsü ise edebî ilimlerdir (Vural, 2011:194).¹

İbn Haldun da Farabi gibi insanın toplumsal bir varlık oluşundan hareketle şehir görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır. Bu görüşe göre insan bir başka insana muhtaçtır dolayısıyla insanlar bir arada yaşamalı ve kendi aralarında iş bölümüne gitmelidirler.

¹ Gazzâlî vehim konusunu anlattığı bölümde örnek olarak verdiği aşk ve âşığın yaşadığı şehir arasındaki ilişkiyi şu şiirle noktalamaktadır:

Leylâ'nın ülkesinden geçerken o duvarı bu duvarı öpüyorum,

Benim kalbimi o ülkeyi sevmek değildir dağlayan,

Fakat o ülkede oturandır bunu yaptıran.

(...)

Eğer diriye çağırıydın mutlaka duyururdun;

Lâkin çağırдыңın kişide yaşam yoktur.

(...)

Gece karanlığında bir güvercin bir dal üzerinde ah edip inledi;

Hâlbuki ben uyuyordum,

Yalancıyım, Kâbe'ye yemin ederim ki, gerçek âşık olsaydım,

Güvercinler ağlamakta beni geçmezdi.

Kendimi Rabbime son derece hayran olmuş bir âşık sanıyordum,

Ne yazık ki güvercin ağlarken ben ağlamıyordum (Gazzâlî, 1891:144; Vural, 2011:215).

İbn Haldun'un Farabi'den farklı olarak temelde ortaya attığı görüş toplumları bedevi ve hadari olmak üzere iki başlıkta incelemesi ve bunların kaderini coğrafyaya bağlaması olmuştur. İbn Haldun hadarîliği yani şehir hayatını öncelediği eserinde bedeviliği ise hadariliğe geçmeleri nispetinde değerli görmüştür. Hulasa göçebe toplumlar üretme çabası olmadan elde bulunan ve coğrafyanın sağladığı bitki ve hayvan nimetlerinden faydalanma yolunu seçtikleri için İbn Haldun tarafından teşvik edilmez. İnsanların bir arada yaşadığı, coğrafyanın verdiği imkânların ötesine geçerek üretime kalkıştığı ve bu uğurda yardımlaştığı şehir hayatı teşvik edilir (İbn Haldun, 2013:635; Görgün, 1999:547). İbn Haldun şehirlerin oluşmasında gerekli şartları ise şöyle sıralar:

- Dış tehditlere karşı şehrin bir surla çevrilmesi ve yüksek ve sarp bir bölgeye konuşlandırılması gereklidir.
- Şehir, doğal afetlere karşı muhafazalı, iklimi elverişli bir yerde inşa edilmelidir. Ayrıca bulaşıcı hastalıklara mahal verecek alanlardan uzakta bulunmalıdır.
- Şehir su kaynaklarına yakın olmalıdır.
- Hayvancılığın verimli olması için şehir verimli meralara yakın olmalıdır.
- Şehirde kıtlık yaşanmaması için şehirde tarıma elverişli alanlar bulunmalıdır. Ayrıca odun ve kereste ihtiyacının karşılanması için vivarda ormanlar bulunması elzemdir.
- Şehrin denize yakın olması ticaret ve mal tedariki için önemlidir (İbn Haldun, 2013:635; Şulul, 2013:202).

Yukarıda belli başlı İslâm âlimlerinin şehir görüşleri özetlenmeye çalışılmıştır. Buna göre, İslam alimleri şehri ütöpik bir tahayyülden ziyade, İslâmî ilkelerin tatbik edilip yaşayabileceği bir mekân olarak tasavvur etmişlerdir. Öyle ki şehir hayatının idamesini, insanların birbirleriyle yardımlaşmasına bağlamışlardır ve bu doğrultuda pratik öneriler sunmuşlardır. Belki de hepsinden önce zihinlerinde ve yaşantılarında bir şehir tasavvurunun bulunduğu ortaya çıkmıştır. Farabi ve İbn Haldun gibi âlimlerin şehir üzerine görüşleri İslâm dünyasında genel kabul görmüş gibi gözükmektedir. Modern döneme kadar kaleme alınan eserlerde şehir bahsi Gazzâlî'de olduğu gibi 'siyaset' başlığı altında değerlendirilmiştir. Modern dönemlerde bu kavram o denli ihmal edilmiştir ki Max Weber gibi ilim adamları 'İslâm Şehri'ni yok sayabilmiştir. Max Weber'in *The City* isimli eserinde şehrin Avrupa'ya özgü olduğunu, tam manasıyla Avrupa'da oluştuğunu ve diğer medeniyet ve kültürlerin bunu

başaramadığını belirtmiştir. Bu medeniyetler arasında Çin, Rusya, Hind'in yanı sıra İslâm medeniyeti de bulunmaktadır. İslâm ile Arapları bütünleştiren Weber, İslâm Medeniyetine mensup diğer unsurları değerlendirmeye almamıştır. "Hilâfet konusundaki iç çatışmaların tüm bir tarihi, İslâm'ın, Arap kabile ve klan birliklerinin kırsal bağlarından hiçbir zaman kopmadığını fakat kabile ve klan koşullarında yapılan fetihçi bir kolun dini olarak kaldığını gösterir" diyerek İslâm medeniyetini sadece Arap kabile ve klanları açısından değerlendirmiştir (Weber, 2012:136). Bundan hareketle İslâm medeniyetinde birlik ve cemaat şuurunun dolayısıyla da şehrin oluşmadığını söylemiştir.

Weber'e göre şehri oluşturan beş temel unsur vardır. Bunlar, kale, Pazar, mahkeme, cemaat şuru ve özerk-seçilmiş bir yönetici elittir. Bu unsurlardan hareketle Weber şehri fiziki, idari ve iktisâdî açıdan tanımlamıştır. Buna göre şehir fiziki açıdan, bir veya birden fazla evler kümesinden oluşur ve bunlar birbirine bitişiktir. Şehir sakinlerinin karşılıklı kişisel tanışıklıkları söz konusu değildir. Şehir büyük olmalıdır ancak bu tek başına yeterli değildir. Çünkü şehir iktisâdî açıdan, sakinlerinin hayatlarını tarımdan değil ticaretten kazandıkları bir yerleşim yeridir ve bu iktisâdî faaliyetler çok yönlü olmalıdır. Ayrıca, şehirde seçilmiş elitlerden müteşekkil feodal bir idari tarzın yanında mahkemenin de bulunması gerekmektedir. Bu tarifler manzumesi kapsamında bir şehir tipi sadece Avrupa'da ortaya çıkmış ve Ortaçağ Avrupa kentleri tam manasıyla Weber'in tarifine karşılık gelmiştir (Weber, 2012:109-110). Tamamıyla batı şehirlerinden hareketle ortaya atılan bu prototip ön kabulüyle konuya yaklaşmış ve böylece İslâm şehri konunun dışına çıkarılmıştır. Dolayısıyla şehir Batı'ya ait olmuş ve doğu bunu taklit eder konuma düşürülmüştür. Weber'in bir diğer eksiği ise hayatında bir tek İslâm şehri dahi ziyaret etmemiş olmasıdır. Özellikle şehir tarihi çalışmalarının en önemli safhalarından birisi olan saha çalışması Weber'in çalışmalarında en önemli eksik olmuştur. Şehir tarihi çalışmaları, Weber'in tek yönlü çalışmasından hareketle kaleme alındığı için Avrupa merkezci olmaktan sıyrılamamıştır. Bu noktada özgün bir İslâm şehri prototipi ortaya konulması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Buna dair denemeler bulunmasına rağmen henüz başarılı değil.

Weber'in yukarıda belirtilen Avrupa merkezci yaklaşımına tepkiler gecikmemiştir. W. Marçais (1928), İslâm'ın şehirli olduğunu ve cami, pazar ve hamamın İslâm şehrinin karakteristiğini oluşturduğunu belirtmiştir. G. Marçais (1940) ise bunlara şer'î ve örfî

hukuku da eklemiştir. Bunların sonrasında Grunebaum (2006), Lapidus (1967) ve Sauvaget (1941)'in çalışmaları İslâm şehri kavramının literatürde sağlam bir yer edinmesini sağlamıştır. Hourani (1970), XVII ve XIX. yüzyıl Arap şehirleri üzerine yapmış olduğu çalışmada bu şehirlerin özerk bir yönetim tarzına sahip olduğunu belirterek Weber'in özerklik kıstasını karşılamaya çalışmıştır. Weber'in tespitlerine etkili karşı çıkışlar Said'in *Orientalism* eseriyle başlamıştır. Said, "Tarih insanlar tarafından üretilir; ama tarihin -daima çeşitli suskunluklar ve geçitirmelerle, daima dayatılan biçimler ve göz yumulan biçimsizliklerle- bozulması ve yeniden yazılması da mümkündür; 'bizim' sahip olacağımız ve yöneteceğimiz (birer kurgu olarak) 'bizim' Doğu'muz ya da 'bizim' Şark'ımız tam da bu tür işlemlerle üretilmiştir" diyerek, Batılı müsteşriklerin zihnindeki 'Doğu' ve onlarca kaleme alınan 'Doğu'ya dair eserlerin temel sorunlarını ortaya koymuştur. Batı tarafından gerçekleştirilen bu üretme çabasının temelinde ise 'Doğu'nun kendisini temsil edemeyeceği ve onların mutlaka temsil edilmeleri gerektiği düşüncesinden ileri gelmektedir. Said'e göre bu karşı çıkılması gereken bir ön yargıdır ve eseri de bu karşı çıkışın metodolojisini ortaya koymuştur (Said, 2013:iv). Bu karşı çıkışlar arasında, David (1982), Wirth (1984), Raymond (1973), Rafeq (1981), Masters (1988), Marcus (1989)'un eserleri başı çeker. Bu noktada Raymond'a ayrı bir parantez açmak gerekir. Raymond (1995) Arap kentlerini araştırdığı eserinde yukarıda bahsi geçen derin sarsıntıda katkısı olan bilim insanlarından. Öyle ki, Arap ülkelerinin sömürgecilik öncesi döneminin Osmanlı tarihine kaydedilmesi gerektiğini belirterek başladığı eserinde, Osmanlı döneminin 'inhibit' ve gerileme olarak adlandırılmasının bilimsel dayanağı olmadığını belirtir. Osmanlı döneminin sömürgecilik dönemi olarak da adlandırıldığını belirten Raymond, adem-i merkezîyetçi ve Arap kültürüne saygılı olan Osmanlı hâkimiyetinin ruhuna sömürgecilik anlayışının uymadığını belirtir. Osmanlıların -Braudel'e atıfla- bir dünya ekonomisi oluşturduğunu belirten Raymond'a göre, araştırmaya konu ettiği şehirlerin -Kudüs, Hama, Antakya, Fas, Sana, Cezayir, Tunus, Kahire, Şam, Halep, Musul Bağdat- bu dönemde mamur edilişleri ve nüfuslarının artışı gelişimin işaretidir. Tüm bunlara ek olarak ve belki de en önemlisi İslâm şehirlerinin değişim ve devamlılık arz etmesi ve sahip oldukları dinamik yapıdır. Yerasimos (1996), Raymond'un da ötesine geçerek İslâm dünyası sınırları içerisinde bulunan şehirlerin İslâm şehri olarak adlandırılabilceğini belirtmiştir. Çünkü bu şehirler arasında birçok benzerlik mevcuttur ve bunun kaynağı ise İslâm hukukudur. Eldem, Goffman ve Masters (2012) esaslı bir Avrupa merkezci anlayış eleştirisi yaparak, İslâm şehrine Avrupa'dan,

Avrupa şehrine İslâm dünyasından bakmanın mahsurlarını ortaya koymuşlardır. Çünkü her şehrin kendisine has özellikleri vardır ve bu nedenle her şehre özgü bir yaklaşım tarzı gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aksi bir yaklaşım genellemeci olacaktır ve şehirlerin kendilerine özgü özelliklerinin görmezden gelinmesine yol açacaktır. Yazarlar belirli bir kavramsallaştırmadan kaçınınsalar da son tahlilde İzmir için ‘Osmanlı Anadolu Şehri’, Halep için ‘Osmanlı Arap Kenti’ ve İstanbul için ise ‘Başkent’ tabirini kullanmışlardır (Özvar & Bilgin, 2008:16-17; Eldem & Goffman & Masters, 2012).

Osmanlı hâkimiyetindeyken Rumeli şehirlerinin gelişmeye devam edip etmediğine dair önemli bir soruyu, Osmanlı’dan ayrılmanın vermiş olduğu heyecanla, milliyetçilik duygularının tesiriyle ve Osmanlı dönemini neredeyse tamamen yok sayarak yeni bir ulus devlet inşa etmek amacıyla aceleci davranarak cevaplayan yerel ve uluslararası Balkanistler olmuştur. Bunlar o derece ileri gitmişlerdir ki, işi Rumeli’de yaşayan Türkleri ‘asalak Türk’ olarak betimelemeye kadar vardırımlşlardır. Bu iddiaya göre Müslümanlar ticaret ve zanaat işlerinin uzağında tutulmuş ve sadece tarım ve devlete bağlı işlerde istihdam olunmuşlardır. Ancak, Nikolai Todorov (1983) gibi önde gelen tarihçiler eserlerinde -birçok eksikliğe rağmen- Osmanlı döneminde Rumeli şehirlerinde genel olarak tekâmülün hüküm sürdüğünü belirtmişlerdir. Hatta yakın dönemde yapılan çalışmalar şehirlerin gelişiminde Türklerin başı çektiğini göstermektedir (Anastassiadou, 2017:293).² Tüm bu değerlendirmelerden sonra bu çalışmanın yazarına göre ‘Osmanlı Şehri’, ‘İslâm Şehri’nin bir cüzüdür. Osmanlı şehri kavramını kullanmak İslâm şehrine yok saymak anlamına gelmez. Osmanlı şehri, İslâm şehri prensiplerinden hareketle oluşmuştur ve bu prensiplerin geliştirilmiş halidir. Nitekim bu çalışma süresince, Osmanlı şehrine farklılıklar perspektifinden değil benzerlikler perspektifinden yaklaşım tercih edilmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki, Osmanlılar sosyal, iktisâdî ve kültürel manada birbirinden çok farklı bölgelerde hüküm sürdüğü için Osmanlı şehirleri arasında temel benzerlikler olsa da Osmanlı’nın

² Anastassiadou’nun çalışmasına göre Selanik’te esnafların başında Müslümanlar gelmektedir.

Yalnızca Müslümanların 976 dükkân ve atölyesi vardı. Yani toplam mesleklerin %41’ini oluşturuyorlardı (Anastassiadou, 2017:293). Gayrimüslim nüfusun Müslümanlardan fazla olduğu Selanik’te durumun böyle olduğu göz önüne alındığında, Müslüman nüfusun daha fazla olduğu şehirlerde onların katkısının ne derecede olduğunu belirlemek zor olmayacaktır.

farklı toplumlara yaklaşımının kuşatıcı olması ve cebren dönüştürme gayesi gütmemesinden ötürü farklılıklar fetih sonrasında dahi korunmuştur. Bu farklılıklar bir Osmanlı şehir tipolojisinin olmayışını değil aksine Osmanlı şehir sisteminin, kültürel, sosyal ve iktisâdî farklılıklar karşısında esnek ve temel prensipler çerçevesinde değişime açık olduğunu gösterir. Değişimden maksat, şehrin ve şehir insanlarının ihtiyaçları doğrultusunda gösterilen ‘refleks’ tir. Burada ‘refleks’ bilinçli kullanılmıştır. Çünkü vakıfların ihtiyaçlara vermiş oldukları cevaplar hızlı olmuştur. Hayatın yavaş aktığı dönemlerde ihtiyaçlara verilen hızlı cevaplar, insan odaklı yaklaşımın göstergesidir.

Osmanlı şehirlerini incelerken şehirlerin fiziki formunun yanında bu formu ortaya koyan zihniyete ve değerlere de odaklanmak gerekir. Osmanlı şehrini imar ve ihya eden anlayış, doğa ile insan ihtiyacının belirli bir ahenk içerisinde olması gerektiğini kabul eder. Doğanın arzuya feda edilmemesi şeklinde özetlenebilecek bu yaklaşım, şehirde yaşayan insanların ve diğer canlıların ihtiyaçlarına da etkin cevaplar sunmayı önceler. Cevaplanması gereken ilk soru; Klasik Osmanlı şehrinin nasıl bir zihniyet ile inşa edildiğidir. Turgut Cansever, Osmanlı şehrini inşa eden zihniyetin hareket noktası olarak Rahman Suresi’nin 29. Ayetini gösterir.³ Bu ayete göre, Allah her an yaratma halindedir. Bunun sürekli sonucu olarak kâinat da sürekli olarak yaratılma halindedir. Batı felsefesindeki varlığın durağan olduğu görüşünün aksine, yaratılmışların çehresinin sürekli değişim ve dönüşüm halinde olduğu kabulüyle hareket eden Osmanlılar şehirlerini ve evlerini de buna göre -değişmeye uygun bir şekilde- inşa etmişlerdir. Öyle ki evlerini ahşaptan inşa ederek, yüzyıllar boyunca gerçekleşen teknik değişiklikler karşısında evlerini yeni tekniğe uygun hale getirebilmişlerdir. Buna en güzel örnek Topkapı Sarayı olacaktır. Bu yapı zamanla ihtiyaca binaen eklenen yapılardan müteşekkil bir yapılar manzumesidir.

Osmanlılar fitrata mugayir olmayan bir şehir tasavvur etmişlerdir. Her biri nev’-i şahsına münhasır binalardan müteşekkil, birbirine gölge etmeyen, mahremiyete saygı

³ *Bu âyet, tabiat olaylarından Tanrı iradesini dışlayan pozitivist ve materyalist akımları mahkûm etmekte ve bilimin ulaştığı parlak sonuçların da son tahlilde Allah Teâlâ’nın yasalarını keşfetmekten öteye geçemeyeceğini ve bütün bulguların gerçekte O’nun yaratma sıfatının her an var olan tecellilerinden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır* (Karaman, 2016:206-207).

duyan, doğayı değiştirmek yerine inşa edeceği yapıyı doğaya uyarlayan bir şehir tasavvuru Klasik Osmanlı dönemine adeta damga vurmuştur. Aristo'nun statik (durağan) evren tasavvuru ile uyumlu şehirler inşa eden Avrupalılar, statige aykırı olan doğaya müdahaleyi meşru görmüşler ve çok erken dönemlerde fitrî olan ile problem yaşamaya başlamışlardır. Osmanlılar ise bunun aksine hayatın değişkenliği üzerine oluşturmuş oldukları zihniyetten hareketle statik ve fitrata aykırı şehirler inşa etmek yerine Allah'a, kullarına ve mahlûkata sorumluluk bilinci ile yaklaşmayı seçmişlerdir. Buna göre, Osmanlı şehrinde yapılan her bir yapı çevreye uyarlanarak yapılmıştır. Dağın bulunduğu taraf, ağaçların yoğun olduğu yerler, akarsuların geçtiği yataklar, hayvanatın güzergâhı ve yuvaları, insanların ihtiyaçları ve kible yönü gibi etmenler şehrin oluşmasında etkili olmuştur. O nedenle Osmanlı şehirlerine dışarıdan bakıldığında karmaşık ancak kendi içerisinde tutarlı bir ahenge sahip bir şehir görmek mümkündür. Bu ahenk, Osmanlı şehirleşmesinin de temel özelliği olmuştur. Dinî hayatı merkeze alan fakat dünyayı göz ardı etmeyen, insan doğasına uygun ve tam da bu sebeple insanları yormayan şehir yapısı genel olarak Osmanlı düşünce yapısının da bir göstergesi olmuştur.

Osmanlı şehirleşmesi kroniklere de yansımıştır. Osmanlı tarihine dair kaleme alınmış ilk kroniklerde fetihten sonra şehirde yapılan imar faaliyetlerinden bahsedilmektedir. Âşıkpaşazâde ve Neşrî gibi ilk dönem Osmanlı tarihçileri, padişah merkezli yazmış oldukları tarihlerinde, sultanların şehirlere yapmış oldukları yatırımları ayrıntılı olarak zikretmişlerdir. Yapılan bu yatırımların genel adı 'şenlendirme' olarak belirtilmiştir. Şenlendirme sadece imar faaliyetleri ile kısıtlı değildir. Buna fethedilen bölgede yürürlükte olan ve Osmanlı prensiplerine aykırı olmayan uygulamaların kabulü, zulme yol açan uygulamaların kaldırılması da dâhildir. Böylece Osmanlı şehirlerinde şer'î, örfî ve yerel hukuk geçerli olmuştur (Aydın, 2007:515-521). Özellikle yerel hukukun da dikkate alınması her bir şehrin nev'-i şahsına münhasır özelliklere sahip olmasına yol açmıştır. Osmanlı adalet mekanizmasının temel saiklerinden olan şer'î hukuk sağlamış olduğu güven ile gayrimüslimlerin kendi hukuklarından ziyade daha fazla başvurdukları bir sistem haline gelmiştir (Gradeva, 1997:37).⁴ Bu noktada ilk dönem

⁴ Şer'î hukukun müslim ve gayrimüslimler arasında sağlamış olduğu adalete örnek bir dava verilecek olursa, 1619 yılının Ramazan ayında Doğancıbaşı Mustafa Beşe, Zımmiye Milka bint Zhivko aleyhinde mahkemeye başvurur. İddiası ise Milka'nın evinin hazine arazisini işgal ettiğine dairdir. Ancak Milka bu iddiayı reddeder ve bu evin babasından kendisine

kronik yazarlarının Osmanlı Padişahlarını tasviri esasında devletin temel prensiplerini ortaya koyması açısından önemlidir. Örneğin eserinde Osman Gazi'nin salih, Müslüman ve dindar olduğunu belirten Neşrî şöyle devam eder:

Ve âdetiydi-kim üç günde bir ta'âm bişirdüb fukarayı ve sulehâyı cem' idüb it'âm iderdi ve hem yalincakları giyürüb tonadurdu ve tul avretlere dâim sadaka virirdi (Neşrî, 1995:73).

Neşrî Padişahın gücünden ve kuvvetinden bahsetmek yerine yardımseverliğinden ve iyi bir Müslüman oluşundan bahsetmeyi tercih etmiştir. Âşıkpaşazâde ise II. Bâyezid (1481-1512)'in Edirne'de bir imâret yaptırmasını onun önemli bir hasleti olarak görür (Âşıkpaşazâde, 2010:499).⁵ Dolayısıyla bu durum Osmanlı Devleti'nin 'diğergâmlık' prensibi üzerine kurulduğuna işaret eder.

Osmanlı Devleti'ni farklı kılan bir diğer yaklaşım fethedilen bölgede yaşayan gayrimüslim unsurların bir zenginlik olarak telakki etmesidir.⁶ İmparatorluk içerisinde yaşayan bütün unsurlar sosyal ve iktisâdî hayata dâhil edilmeye çalışılmıştır. Öyle ki imparatorluk sınırları dışında bulunan ve zulümden kaçan Endülüslü Yahudilerin Osmanlı coğrafyasına gelmelerine yardım edildiği gibi sisteme dâhil edilmeleri Osmanlı zihniyetini anlamak için önemlidir. Katolik Hıristiyanların katliamından kaçarak Osmanlı gemileriyle Endülüs'ten getirilen Yahudiler özellikle Selanik ve

miras kaldığını belirtir. Ve onun bu ifadesine iki Müslüman şahitlik eder ve dava böylelikle düşer (Gradeva, 1997:63-64).

⁵ “Ammâ haslet-i Sultân Bâyezîd Edrene'de bir imâret yaptı. Ve her yıl üç bin beş yüz fülori Mekke'ye Kuds-i Şerîf'e ve Halîlürrahman'a ve Medîne-i Resûl'e ve Kabetullah'a gönderür idi. Ve kendünün âdeti buydı-kim seyyidlere bin fülori kendi mübârek eliyle üleşdürür idi. Ve her şehirde kim olurdu, atası dedesi gibi fukaraya akça üleşdürür idi. Rahmetullâhi aleyh” (Âşıkpaşazâde, 2010:499).

⁶ Neşrî'nin eserinde geçen ve Osman Gazi'ye atfedilen hadise buna güzel bir örnek teşkil eder. Buna göre, Karacahisar'ı fetheden Osman Gazi Eskişehir Ilıca'da Pazar kurmuş ve civardan Müslim ve gayrimüslim insanlar pazardan alışveriş yaparmış. Birgün Germiyanlı birisi, Bilecik'ten pazara bardak satmaya gelen bir kâfirin malını gasp etmişti. Bunu duyan Osman Gazi, Germiyanlı'yı yanına getirtmiş ve bardağın bedelini ödetmişti. Ayrıca bu tür haksızlıkları yasakladığını bildirmişti. Osman Gazi o denli güvenilir olmuştu ki kâfirlerin zevceleri kendi başlarına pazarda alışveriş yapar olmuşlardı (Neşrî, 1995:89).

İstanbul'da çok önemli ekonomik ve ticari imtiyazlara sahip olmuşlardır. Yahudilik tarihi açısından da Osmanlı dönemi, ikincisinin özellikle farklı dinlere mensup toplumların bir arada yaşamaları için oluşturmuş oldukları ortam sebebiyle çok özel bir yere sahip olmuştur. Peki Osmanlıların sahip olduğu bu yapı nasıl tarif edilmelidir? Bu noktada 'kozmpolit' kavramı gündeme gelmiştir. Kozmpolit, Latince 'kosmos' ile 'polites' kavramlarından mürekkep olan ve 'dünya vatandaşı' anlamına gelen, bir kişinin, bir fikrin, bir şehrin ya da bir yaşamın evrenselliğini, dünyanın geri kalanına ve zamanın ruhuna az ya da çok etki ettiğini ifade eden bir kavramdır. Kozmpolit kelimesinin serüvenine bakıldığında günümüz manasında ilk kullanımının denk geldiği tarih yukarıdaki çıkarımları destekler niteliktedir. Bu kelime, Fransızca'da ilk kez 1560 yılında Guillaume Postel'in *République des Turcs* eserinde, XIX. yüzyıla kadar bir kişinin 'akıcı' olduğunu belirtmek için kullanılmıştır (Eldem, 2013:216). Birçok etnik, kültürel ve dini unsuru yüz yıllarca bir arada barındırmış; sanata, bilime ve ticarete ev sahipliği yapmış İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlerin tarihini kaleme alan çalışmaların birçoğu, bu şehirlerin Osmanlı dönemindeki kozmpolit yapısına dikkat çekmektedir. Çünkü bu şehirlerde Müslüman, Yahudi, Hristiyan, Rum, Türk, Ermeni, Sırp, Arnavut vb. unsurlar uzun yüzyıllar bir arada yaşamıştı. Günümüzden bakıldığında bu 'bir aradalık' zordu hatta imkânsızdı. Bunun bizim atalarımızca başarılmış olması imkânsızlığı kadar değerliydi ve övülmeliydi de. Ancak Osmanlı şehirlerinin bu yapısını nasıl ifade etmek gerekirdi? Bu noktada 'kozmpolit' kavramı imdada yetişti. Çok ırklılığı, çok dinliliği, çok kültürlülüğü karşılayan kavram artık buydu. Peki bu kavram, bu büyük tarihi sorumluluğu omuzlarında taşımaya muktedir miydi? Yapılan tartışmalar muktedir olmadığı yönündeydi. Çünkü, bu kavramın Osmanlı şehirleri için ortaya atılışı batılılar tarafından bilinçli bir tercihin ürünüydü. Bu tercihin arka planında yatan sebep, Osmanlı şehirlerinde bulunan azınlık unsurları öne çıkarıp, asıl unsurları göz ardı ederek azınlığın tahakkümünü gerçekleştirmek olmuştur. Buna ek olarak 'azınlık hakları' söylemini yaygınlaştırarak Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma imkânını elde etmek bu sebebin doğal sonucu olmuştur. Kavramın Osmanlı şehirlerine dair kullanımında, Batı eksenli bir üstten bakış ve Batılılaşma zorunluluğu gibi zihinsel bir tazyik de bulunmaktadır. Bu noktada şu soruyu sormak gerekir, XIX. yüzyılda üretilmiş bir kavram, XIV. yüzyılda kurulmuş ve klasik yapısını XX. yüzyılın başlarına kadar devam ettirmiş bir siyasi oluşumun şehirlerini tarif etmeye yeter mi? Bu çalışmanın yazarı bu kavramı yeterli görmemektedir. Bu nedenle, bu kavramın

yerine ‘çok kültürlü’ kavramı tercih edilmiştir. Çok kültürlü kavramı modern bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Geçmişte farklı kültürler -aralarında gerçekleşen savaflara rağmen- birbirlerinin kimliklerini yok etmek düşüncesini zihinlerinde barındırmazlardı. Ancak modern dönemle birlikte özellikle Batı için farklı kültürler tehdit olarak algılanmaya başlandığı için “asimilasyon” projelere hayata geçirilmeye başlandı. Böylece tek kültürlü bir dünyaya doğru bir geçiş süreci başlamış oldu. Bu sürecin oluşturmuş olduğu rahatsızlık neticesinde farklı kültürlerin hayat kalmasını sağlamak amacıyla “çokkültürlülük” projesi ortaya atıldı. Bu çalışmanın yazarı bu projeye mesafeli yaklaşmakla birlikte kavramın çoğulculuğu ve birlikte yaşamayı çağrıştırmaması tercihine sebep olmuştur (Yakışır, 2009; Ceylan, 2016; Barın, 2016).

Osmanlı’nın bir şehri inşasındaki safhaları değerlendirmek gerekirse Osmanlı fetih politikası ve sonrasında hayata geçirilen uygulamalara değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı orduları bir şehri muhasara ettiklerinde tercih edilen yöntem fethin savaflsız gerçekleşmesi olurdu. Bu yolla şehirde yaşayan insanların can ve mal güvenliği temin edilir ve herhangi bir yağma yapılmazdı. Ancak sulh teklifine olumsuz cevap verilirse, şehir kılıç ile fethedilirdi. Savaş ile fethedilen şehirlerde fethin kısa sürede ve az hasarla sonlandırılması ve şehrin normal hayatına dönmesi için özel gayret sarf edilirdi. Öncelikle köle durumuna düşenlerin hürriyetlerine kavuşmaları için imkân tanınır, şehrin imarı için muhtelif yatırımlar yapılırdı (İlgürel, 2001:362). Osmanlı dönemine ait arşiv belgelerinde ‘Cuma kılınır ve pazar kurulur yer’ şeklinde yapılan şehir tarifinde iki önemli müessese ortaya çıkmaktadır. Buna göre, diğer yerleşim yerlerine göre nispeten nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerde bulunan insanların geniş katılımıyla Cuma namazını kılınmalarını sağlayacak büyük bir caminin merkezde bulunması ve üreticilerin ürünlerini pazarlayabilecekleri ve tüketicilerin de ihtiyaç duydukları ürünlere ulaşabilecekleri pazar yerlerinin kurulması Osmanlı şehri için elzemdir (Erşahin, 2007:6). Fethi gerçekleştiren padişah ve komutanlar şehrin İslâm olması adına ilk önce orada bulunan kiliseyi camiye çevirir ve pazar yerini şer‘î ve örfî hükümlere göre yeniden tanzim ederlerdi. Osmanlı şehri genel hatlarıyla cami, kale, pazar ve hamamın olmazsa olmaz olduğu ve bu yapıların etrafında halka halka mahallelerin sarmal oluşturduğu toplumsal yaşam alanı olarak tarif edilebilir. Bu tarif, Osmanlı şehrinin genel hatlarını çizmesi bakımından önemlidir. Yukarıdaki yapılara, kabristan, tekke, mektep, medrese, çeşme vb. yapıları da eklemek yerinde olacaktır.

Tüm bu yapıların imar ve teşekkülünde ise öncü kurum vakıflar olmuştur (Bayartan, 2008:159).

1.6.2. Vakıf

Lügat manasıyla durma, durdurma, hareketten alıkoyma, ayakta bekleme, hapsetme, dinlendirme manalarına gelen vakfın şer'î tarifi ise, “bir aynın, menfaati ibadullah'a ait olmak üzere aslını müebbeden haps etmek”, “menafi'i ibadullah'a ait olmak üzere, akar veya akar hükmünde olan bir mülkü temlik ve temellükten müebbeden alıkoymaktır. Bu tarife göre, vakfedilen menkul ya da gayrimenkulün mülkiyeti vâkıftan çıkar ve Allah'a geçer. Vakfın işletilmesinden hâsıl olacak gelir ise Allah'ın -ihtiyaç sahibi-kullarının ihtiyaçlarına yönelik olarak tasarruf edilir. Bu noktada vakıf bir kişiye değil birden fazla kişiye hizmet etmek zorundadır ve insanlara fayda sağlamayan vakıf sahih değildir. Akar ve akar hükmünde olarak tarif edilen şey ise arazi, arsa ve bunlarla ilgisi bulunan menkullerdir. ‘Müebbeden hapsolunmak’ zaman sınırı olmadan vakfın mülkiyetinin ahara geçmesidir ki bu noktada Ebu Hanife ile İmameyn arasında görüş farklılığı zuhur eder. Ebu Hanife vakfın mülkiyeti vâkıfa aittir derken, İmameyn mülkiyet artık vâkıfın elinden çıktığını belirtir ve genel kabul gören tarif de ikincisidir (Yazır, 1995:49; Günay, 2012:476).⁷

Elmalılı Hamdi Yazır'ın “topluluklara ve büyük medeniyetlere doğru yönelin”⁸ şeklinde yorumladığı hadis-i şerifin işaret ettiği doğrultuda, insanların kemâle ermelerinin en önemli sebeplerinden biri yardımlaşma ve dayanışma duygusu gelmektedir. İnsanlar yaratılış bakımından kuvvetli ve zayıf yönleri sahip bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, zayıfların korunma ve yardıma muhtaciyet ve kuvvetlilerin himaye ve yardım etme arzusunun fitrî olarak insanda var olduğu anlaşılmaktadır. Bu fitrî kanun, vakfi meşru kılan en temel saiklerden biridir. Vakfın meşruiyetini sağlayan diğer önemli etmenler ise Kur'ân-ı Kerim'de geçen

⁷ Vakfın mülkiyeti hususunda İmam Şâfiî ve Hanbelî fakihleri İmameyn'in görüşlerini benimserken, Mâlikî fakihleri ise Ebu Hanife'nin görüşünü benimsemiştir (Günay, 2012:476).

⁸ “Ümmetim dalalet üzerine birleşmez. Öyleyse bir konuda ihtilaf olduğunu gördüğünüzde sevad-ı azama (büyük çoğunluğa) tâbi olun.” (İbn Mâce, Fiten: 8).

yardımlaşma ve hayr u hasenatı öğütleyen ve teşvik eden ayet-i kerimeler ve bunlardan hareketle hayatına yön veren Hz. Muhammed (as)’ın hadis-i şerifleridir (Yazır, 1995:28). Tüm bunlara ek olarak müctehid âlimlerin görüşleri de vakfın meşruiyeti açısından önemli ve geçerlidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de vakıf kavramı ile alakalı doğrudan bir kavram bulunmamaktadır. Ancak, bazı ayetler dolaylı olarak vakıf kavramının altyapısını hazırlamıştır. Kur’ân-ı Kerim’de birçok ayet-i kerime vardır ki bunlar sadaka vermeyi, hayr, ihsan, infak ve hasenatta bulunmayı öğütler ve muhtelif mükâfatlarla destekler. Bunlara örnek olarak, *...Mallarını akrabaya, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilenenlere, esirlere severek veren... (Bakara, 2/177), Neyi infak edeceklerini senden sorarlar. De ki; baba ve anaya, akrabaya, yetimlere, fakirlere ve yolculara maldan istediğinizi infak ediniz. İşlediğiniz her hayrı Allah bilir (Bakara, 2/215). ... kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar (Bakara, 2/3). ...fakirlere gönülden yardımda bulunarak Allah’a borç verirsiniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve and olsun ki sizi içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım (Maide, 5/12). Sadakalar, Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslam’a ısındırılacak olanlarla, köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir (Tevbe, 9/60). Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her başağında yüz tane bulunan bir tek tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah ‘rahmet ve ihsanı bol olan’ ve her şeyi bilendir (Bakara, 2/261). Allah yolunda mallarını harcayıp da ardından başa kakıp, gönül kırmayanların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaktır (Bakara, 2/262). Mallarını gece gündüz, gizli açık Allah yolunda hayra, hayır işlerine harcayanlar var ya, işte onların Rableri katında mükâfatları vardır (Bakara, 2/274). Arınmak için malını sırf Allah’ın rızası için veren en takvâli kimse ise o ateşin azabından uzaklaştırılacaktır (Leyl, 92/17-18). Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda sadaka vermedikçe asla iyiye erişemezsiniz. Her ne sarf ederseniz şüphesiz Allah onu hakkıyla bilendir (Âl-i İmran, 3/92).*

Bunun yanında, Hz. Muhammed (a.s.)’ın hadîs-i şeriflerinde de vakıf müessesesinin temelini oluşturan örnekler bulmak mümkündür. İnsan vefat edince amelleri sona erip amel defterine sevap kaydolunmaz. Fakat üç şeyden ameli münkati‘ olmaz. Bunlar sebebiyle ilelebet amel defterine sevap geçilir. Bu üç şeyden birincisi kıyamete kadar bâki olan sadakadır ki, vakıf suretiyle meydana getirilen hayrî eserlerdir. İkincisi

kendisiyle faydalanılan ilimdir. Üçüncüsü ana ve babasının vefatından sonra hayır dua eden salih evlattır (Müslim, Vasiyyet: 14; Ebû Dâvûd, Vasâyâ: 14; Tirmizi, Ahkâm: 36; Nesâî, Vasâyâ: 8; Berki, 2013:48). Sadaka vermeyi, Allah rızası için hayırda bulunmayı teşvik eden ve bunların mükâfatlarını belirten ayet ve hadisler, İslâm medeniyetinde inkişâf eden vakıf müessesesinin âmillerini ortaya koymasından dolayı hayâtîdir. Kaynağını Kur'ân-ı Kerîm'den alan ve İslâm Peygamberinin ve ondan sonra gelen Müslümanların uygulamalarında yerini bulan bu müessese İslâm şehrinin oluşumu, kuruluşu ve gelişiminde en önemli rolü üstlenmiştir.

...Bugünkü geniş devlet mefhumuna göre âmme hizmetleri mahiyetinde olan birçok içtimaî vazifeler, vaktiyle vakıf müessesesi tarafından ifa olunuyordu; yollar, köprüler, sulama işleri gibi nafia işleri, hastahaneler ve fakirlere yardım gibi içtimaî muavenet işleri, medreseler ve kütüphaneler, okutanların ve okuyanların maişetini temin gibi kültür işleri, doğrudan doğruya vakıflarla idare edilmekte idi. Bütün bu işlerin mahiyetini, inkişaf derecesini, nasıl bir teşkilât tarafından ne tarzda idare edildiğini anlamak, içtimaî tarih bakımından zarurîdir (Köprülü, 1938:2).

Köprülü'nün de belirttiği üzere, bünyesinde sosyo-ekonomik hayata dair çözümleri ihtiva eden vakıf müessesesinin tarihî, içtimai, iktisadi ve hukukî yönleri iç içedir ve bu yönlerin dakik bir şekilde ortaya konması öncelik verilmesi gereken bir mevzudur.

Kişinin, malından ve/veya canından fedakârlık etme dürtüsünün kurumsal tezahürü insanlık tarihi ile eşdeğerdir denilebilir. Çünkü ilk insan Hz. Âdem'in, anlaşmazlığa düştükleri bir mevzu sebebiyle oğulları Habil ile Kabil'den Allah için mallarının en güzellerinden fedakârlık etmelerini istemesi bunun delilidir. M.Ö. 2500'lerde İbranilerin 'tith' denilen zorunlu aşar vergisi topladıkları ve bunların fakirlere harcandığı ve ayrıca, hayırseverlik manasına gelen 'philanthropy' kavramının ilk olarak M.Ö. 500'de Aeschylus tarafından kaleme alınan *Prometheus Bound* isimli eserde kullanıldığı bilinmektedir.⁹ Bundan sonra da insanların ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerini gidermeye yönelik faaliyetleri giderek artmaya ve çeşitlilik göstermeye devam etmiştir.

⁹ <https://www.growyourgiving.org/giving-blog/brief-history-giving> (31.07.2018).

Yapılan hayırların sistemli bir şekilde toplum her kesimine aktif bir şekilde ulaşabilmesi için aranan formüller neticesinde M.S. 450 yıllarında ‘sürekli bağlı’ veya ‘tükenmez hazine’ olarak anılan bir uygulama ortaya çıkmıştır. Böylece, ruhban sınıfı dışından bir kişinin yapmış olduğu bir hayrın süreklilik kazanabilmesi mümkün kılınmıştır. Buna göre, kişinin hayrı %15 işletim oranı ile işletilecek ve elde edilen kâr ile hayır faaliyetleri yürütülecektir. Buna örnek olarak, Sancı Büyük Manastırına ait bir yazıtta Harisvamini adında bir kadın 12 dinarını Aziz Rahipler Cemaatine bağışlamıştır:

Beş dinarın faizi beş farklı rahibin günlük yiyeceğine harcanacak, üçünün faizi kendi ana babasının anısına Buda için üç lambanın yakılması için harcanacaktı... Ay ve güneş var oldukça var olması için taşta yazılı bir belge olarak ihdas edilmişti: Ana paraya kesinlikle dokunulmayacağı için, yardım sonsuza kadar devam edecekti (Graeber, 2015).

Yukarıdaki örnek Osmanlı döneminde geniş bir uygulama alanı bulan para vakfının tarihteki ilk örneklerindedir. Bu noktada vakıf ve para vakfının birbirinden farklı bir süreci ihtiva ettiğini belirtmek hata olacaktır. Vakıf, gayrimenkulün tasarrufunu esas alırken para vakfı ise, menkulün yani paranın tasarrufunu esas alır. Yani asıl olan vakıftır ve para vakfı da vakfın bir formudur. Bu konu daha sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, tarihte çeşitli hayrat sistemleri uygulanmış ve bunlar vakıf sistemi ile benzerlikler ihtiva etmiştir. Bu noktada değinilmesi gereken nokta hayır yapma usullerinin sistematize edilerek kurumsallaştırılması meselesidir. Yani hukukî açıdan sınırlarının belirlenmesi ve uygulama sahasının genişletilmesidir. Bu açıdan bakıldığında İslam medeniyetinde vakıf sistemi çok önemli bir mesafe kat etmiştir denilebilir. Mevzu bahis kat edilen bu mesafe VIII. yüzyılın ortaları ile XIX. yüzyılın sonları arasındaki süreyi kapsamaktadır (Yediyıldız, 2012:479).

İslâm’da ilk vakıf uygulaması Hz. İbrahim (a.s.)’in Kâbe’yi, Hz. Muhammed (a.s.)’in Kuba Mescidi’ni ya da Muhayrik’in mallarını onun vasiyeti üzerine sadaka olarak tasarruf etmesi, Fedek ve Hayber arazileri ve fey gelirlerini vakfetmesi ile başlatılmıştır (Şentürk, 2010:145). Müslümanlar tarafından içselleştirilen bu kurumun uygulama alanı zamanla genişlemiştir. İslâm’ın ilk kutsal yerleri olan Mekke, Medine, Kudüs, Benî Naîm ve bunların çevrelerinde erken dönemlerde hayrî müesseseler

ortaya çıkmıştır. Kudüs'te Kubbetü's-Sahrâ ve Mescid-i Aksâ, Şam'da Emeviyye Camii ve Halep'te Ulu Cami bu dönemlere ait mühim hayratlardandır. İslâm'ın ilk dönemlerinde bu dinî yapıların beytü'l-mâl tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Zamanla Müslümanların dinî yapıların inşâsında etkin oldukları ve birçok masrafı üstlendikleri görülmektedir. Bu hayrî faaliyet caminin inşasıyla bitmemiş ve sonrasında da giderlerinin de karşılanmasıyla devam etmiştir. Mısır'da bir tarım arazisinin vakfa dönüştürülmesini konu edinen Abbâsî dönemine ait 919 tarihli vakfiye bilinen en eski tarihli vakıf belgesidir. Genel manada dinî yapıların yapımıyla başlayan vakıf faaliyetleri zamanla toplumun sosyal ve iktisâdî ihtiyaçlarına yönelik yapıların inşasında başrol oynamaya başlamıştır (Yediyıldız, 2012:480). Öyle ki 1326 yılında Şam'a gelen İbn Batuta, *Seyahatnamesi*'nde "Dimaşk'ın Vakıfları, Halkın Güzel Âdetleri" başlıklı bir bölüm kaleme almış ve bu vakıfların şehrin sosyo-ekonomik birçok ihtiyacı üstlendiğini belirtmiştir.¹⁰

XIV. yüzyıl başlarında şehir inşasında büyük bir etkinlik alanı oluşturduğu görülen vakıf, Osmanlı dönemiyle birlikte tartışmasız zirve dönemini yaşamıştır. Balkanlar'dan Yemen'e uzanan Osmanlı topraklarında vakıf, şüphesiz en önemli filantropik kurumdu. Barkan ve Ayverdi'nin bulgularına göre, 1546 yılında sadece İstanbul'da 2515 vakıf bulunuyordu. 1718 ve 1800 yılları arasında Halep'te toplam 687 vakıf kurulmuştu. Tüm bu örnekler vakıfların sadece Osmanlı İmparatorluğunda değil, Atlantik'ten Pasifik'e, yani Fas ve Cezayir'den Hindistan'a ve uzak Malezya ve Endonezya'ya kadar tüm İslâm dünyasında geliştiğini ortaya koymaktadır (Çizakça, 2009:22).

¹⁰ "Dimaşk'taki vakıfların hepsini ve gelirlerini saymak imkânsız! Öyle çok vakıf var ki! Mesela biri, hacca gitmeye gücü yetmeyenler için. Hacca gitmek isteyip gidemeyen buraya gelir. Beytullah'ı ziyaret edecek kadar para ve azık verilir ona. Bir başka vakıf da fakir ailelerin kızları için hizmet veriyor. Onların çeyizlerini bu vakıf sağlıyor. Bir diğer vakıf, esirlerin ve kölelerin özgürleştirilmesi için yapılmış. Bir diğer vakıf, yolculara tahsis edilmiş. Buraya başvuran yolcuların bütün yiyecek-giyecek ihtiyaçları karşılandığı gibi memleketlerine varıncaya kadar lazım olan bütün harçlık da buradan verilir. Bir diğer vakıf yolların tamiri ve kaldırımların düzeltilmesi için hizmet veriyor. Dimaşk sokaklarının her iki tarafında çok düzgün yaya kaldırımları mevcut. Bunlardan başka daha pek çok hayır işi için vakıflar kurulmuştur" (Battuta, 2000:151).

Finansman, lojistik ve teknolojik imkânların çok kısıtlı olduğu bir dönemde Osmanlılar, tüm bu inşa faaliyetlerini vakıf müessesesi vasıtasıyla gerçekleştirmiştir. Batı Avrupa ile mukayese edildiğinde inşaatların tamamlanma hızı Osmanlılarda çok öndedir ve birçoğu birkaç yılda tamamlanmıştır. Verimliliğin bu denli yüksek olmasında nitelikli işgücünün bolluğu ve gelişmiş mimari geleneğin yanında çok ivedi bir şekilde fon oluşturma tecrübesi etkili olmuştur. Tüm bu organizasyon vakıf kurumu ile hayata geçirilmiştir (Mazower, 2013:60).

Hulasa, vakıf kökeni çok eskiye dayanan ve tarihte var olmuş bütün toplumlarda izi sürülebilen köklü bir kavramdır. Bu kurum, Hz. Muhammed ve ümmeti tarafından hem teorikte hem de pratikte çok ciddi değişikliklere uğramış ve İslam devletlerinde en temel müessese haline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise zirveye ulaşmıştır. Böylece vakıf, Osmanlı Devleti'nde kurucu unsur haline gelmiş, şehirlerin inşası ve idamesinde başı çekmiştir.

1.7. Teorik Çerçeve

Bu çalışmada, vakıf belgeleri, şer'iyeye sicilleri, tapu tahrir defterlerinden oluşan arşiv kaynaklarında bulunan nicel ve nitel bilgiler analiz edilmiş, bu analizler istatistikî veriler ve tablolarla desteklenerek Osmanlı şehrinin gelişiminin anlaşılması amaçlanmıştır. Bu şehirlerin tekâmülünün tespiti, şehirlerin tarihi, ekonomik ve sosyal yapısı ile ilgili süreçlerin de araştırılmasını gerekli kılmıştır. İncelenen arşiv kaynaklarından Osmanlı şehirlerinin inşasında vakıfların ne denli etkin olduğu, alt ve üst yapı yatırımlarının ne şekilde gerçekleştirildiği ortaya konulmuştur. Kabul etmek gerekir ki bir şehri oluşturan birçok unsur vardır. Bu unsurların bir arada var oluşları meselesi analize muhtaç bir konudur. Bu var oluş sorunu, birçok bilinmezi de beraberinde getirmektedir. Ayrıca bu unsurların tarih boyunca birbirleriyle olan ilişkilerinin kayda değer olanlarının arşiv belgelerine yansımış olduğu varsayılsa dahi belgelerde yer almayan örneklerin de olabileceği ihtimali ile günümüze ulaşamayan arşiv belgeleri bu çalışmanın önemli sınırlılıklarından bir tanesidir. Her şeyden önce bahsi geçen ilişkilerin karmaşıklığı ve konjonktürel seyri, analizlerin önündeki en önemli zorluklardandır. Zikredilen sınırlılıkları aşmak için bu çalışmada nitel ve nicel analiz yöntemlerine birlikte yer verilmiştir. Ayrıca şehirlerin oluşumunu açıklamak üzere ortaya konulan teorileri de birbirinin ikamesi olarak görmemek gerekir. Bu

teorilerin bir kısmı birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Bu araştırma vakıfların şehirlerin tekâmülündeki rolünü anlamaya yöneliktir.

1.7.1. Annales Ekolü ve Disiplinlerarası Çalışmalar

Tarih araştırmalarında istatistiksel yöntemlere son zamanlarda daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. İstatistiksel yöntemlerin tarih çalışmalarında kazandığı ivmenin en önemli sebebi istatistik biliminin sosyal bilimler alanına yapmış olduğu katkılardır. Özellikle büyük oranda nitel bilgiden oluşan tarih bilimine nicel bilginin de dâhil edilmesi istatistik ile mümkün olmuştur. Bu nedenle, bu tezde istatistikî veriler sadece nicel bilgilerin çalışmanın bütününe değer kattığı yerlerde kullanılmıştır. Ayrıca tezin temel hedefi sadece sayısal veriler vermek değil aynı zamanda bu verilerin sağlıklı bir zeminde yorumlamak olduğu için arşiv kaynaklarından elde edilen sayısal verilerin yorumlanması yapılacak mukayeseler ve çıkarımlar için önem arz etmektedir.

Osmanlı şehirlerine dair yapılacak araştırmalar önemli avantajları beraberinde getirir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin ömrünün uzun soluklu olması ve geniş bir coğrafyada hüküm sürmesi, hâkimiyeti altında bulunan şehirlerde derin izler bırakmasını sağlamıştır. Modern dönemde meydana gelen yıkıcı şehirleşme ve nüfusun hızla yükselmesi gibi sebepler eski şehir merkezlerini tehdit etse de varlığını korumaya devam eden kadim eserler manzumesi araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Şehir tarihi, sosyal tarih, iktisat tarihi ve müessese tarihi çalışmalarının disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasında Annales Ekolü'nün cesaretlendirici ve kurucu rolü vardır (Bloch, 2013; Burke, 2002; Febvre, 1925; Braudel, 2016). Bu ekolün ilk çıkış noktası yalın bir siyasi, askeri olayların ve şahısların tarihini anlatmaktan ziyade sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlardan müteşekkil yapıların-olguların yavaş işleyen serüvenini ortaya koyma iştiağı olmuştur. Buna göre değişmez gibi görünen olgu-yapıların değişkenliğini ortaya koymak tarihinin temel amacı haline gelmiştir. Tabii bu noktada Fernand Braudel'in Annales ekibine dâhil olması ile birlikte Annales Ekolü'nün tarihe yaklaşım tarzında meydana gelen/getirdiği değişikliklerden bahsetmek yerinde olacaktır. Braudel, *Akdeniz ve Maddi Uygarlık ve Kapitalizm* başlıklı eserlerinde usulü belirlemiştir. Buna göre, tarih katmanlardan meydana gelen bir yapı olarak tasvir edilmiştir. İlk katta yavaş değişen coğrafi olgular, ikinci katta nispeten daha hızlı değişen sosyal ve ekonomik yapılar ve son katta ise hızlı değişen

siyasi, askeri olaylar şeklinde formüle edilmiştir. Bu yaklaşım ‘bütüncül tarih’ olarak adlandırılmıştır. Braudel’in kavramlarından ‘longue durée’ ilk katta gerçekleşen çok ağır değişim sürecini tarif etmek için kullanılmıştır (Braudel, 1992; Braudel, 1958; Wallerstein, 2009). Elinizde bulunan bu çalışmada, siyasi, askeri olaylar yerine şehri kuran ana müessese olarak vakıf ve şehrin temellerini oluşturan ikinci katmana ait sosyal ve ekonomik yapılar incelenmiştir. Nitekim Annales Ekolü’nün Türkiye’deki en önemli temsilcilerinden olan Halil İnalçık, Türkiye’de şehir tarihi çalışmalarının öncülerinden olmuştur. Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış iki şehir Bursa ve İstanbul üzerine yapmış olduğu çalışmalar, hâkim görüş olan İslâm şehrinin plansız bir şekilde oluştuğu düşüncesinin aksini ortaya koymuştur. İnalçık, Osmanlı şehirlerinde yönetici kontrolünde geleneksel bir organizasyon biçiminin uygulandığını belirtmiştir. İdari yapının dışında kalan şehrin ana yapıları vakıf müessesesi ile inşa edilmiştir. Sokaklar İslâmî görgü kurallarına göre dizayn edilmiştir. Su tesisleri, kaldırımlar, hastaneler, temizlik ve zaviye ve imaret inşası Osmanlı şehrinin temel gelişmesi olmuştur (Günaydın, 2020:41).

Ayrıca çalışmada, Annales Ekolü’nün başlattığı ve zamanla gelişen ve çeşitlenen disiplinler arası çalışma usulü tercih edilmiştir. Disiplinler arası yaklaşımın sağlamış olduğu imkânlar ile sayısal verilerin kullanımı bu iki şehrin iktisâdî ve sosyal hayatına dair önemli bulgular sunmuştur. Örneğin çalışmaya konu edilen iki şehirde vakıflarca istihdam edilen kişilerin meslek kolları, ücretleri gibi önemli bilgiler tespit edilmiştir. İmam, muallim, müderris, müezzin, hatib, vâiz, suyolcusu, kapıcı, kandilci, meremmetçi gibi muhtelif meslek kollarından kişilerin günlük, aylık ve yıllık ücretlerinin tespiti ve bunların zaman içerisindeki değişimlerini tespit etmek mümkün olmuştur. Vakıflar tarafından tahsis edilen günlük ücretler dönemdeki gümüş-akçe paritesi üzerinden akçeye çevrilmiş ve yıllık ücret olarak hesaplanmıştır. Akçe’ye çevrilen değer gümüş karşılığı hesaplandıktan sonra (Sahillioğlu, 1989; Öztürk, 2002; Pamuk, 2000) tespit edilen gümüş değeri altın olarak hesaplanmıştır.¹¹ Hesaplanan altın değer üzerinden iktisâdî çıkarımlar yapmak mümkün olabilmiştir. Kullanılan enstrümanlar itibarıyla bu tezi bu bağlamda klasik bir şehir tarihi çalışmasının yanında bir iktisat ve sosyal tarih çalışması olarak değerlendirmek yanlış

¹¹ Gümüşün altın değerini bulmak için www.measuringworth.com sitesindeki hesaplama araçları kullanılmıştır.

olmayacaktır. Bu çalışma ile fetihten sonra gayrimüslimlerden Osmanlılara geçen ve Osmanlı zihin yapısı ile yeniden inşa edilmiş iki Osmanlı şehrinin mukayesesi vakıfların şehirlerin gelişimindeki rolü de göz önüne alınarak analiz edilmektedir.

1.7.2. Vakıf Çalışmalarında Usul

Vakıf çalışmaları metodolojisine dair Yediyıldız (2003)'ın formüle ettiği kronolojik ve yatay, coğrafi ve dikey, konu eksenli yaklaşım tarzları vakıf çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan kronolojik ve yatay yaklaşım tarzı ile Türkiye Selçuklularından itibaren Türkiye tarihi sekiz bölüme ayrılarak Selçuklu, Beylikler, Osmanlı kuruluş, Klasik Osmanlı, XVII. asır, XVIII. asır, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e ve Cumhuriyet dönemi ana başlıkları altında vakıfların serüveninin izlenmesi; coğrafi ve dikey yaklaşım tarzı ile Osmanlı coğrafyasından seçilmiş şehirlerin vakıf belgeleri tespit edilerek, bu belgeler üzerinden vakıfların buldukları şehirlere etkilerini analiz etmek; son olarak konu eksenli yaklaşım tarzı ile Osmanlı külliyesi üzerine derinlikli çalışmalar yapmak amaçlanmıştır. Yediyıldız, bu yöntemler üzerinden Osmanlı sosyal ve ekonomik sistemini analiz etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada yukarıda ismi geçen üç usulden coğrafi ve dikey usulü tercih edilmiştir. Bu usul ile Balkan coğrafyasında bulunan Selanik ve Sofya şehirleri tercih edilmiş ve bu şehirlerin Osmanlı dönemi boyunca sahip oldukları vakıflar kronolojik olarak baştan sona değerlendirmeye alınmıştır. Böylece, Selanik ve Sofya şehirlerinin klasik dönemde Osmanlı idaresinde vakıflar tarafından tedricen inşa edilmiş süreci ve birer Osmanlı şehrine dönüşümleri belirginleştirilmiştir. Vakıflar sayesinde cami, imaret, hamam, çeşme, tekke, han, bedesten gibi şehir sakinlerinin temel insani ihtiyaçlarını karşılayan şehir kurumlarının yüzyıllar boyunca faaliyetlerine aralıksız devam edebilmelerinin arkasındaki sebeplerin anlaşılabilirliği mümkün olmuştur. Muhakkak bir hizmeti bir defa yapmak ile bir hizmetin istikrarlı ve sürdürülebilir bir şekilde yerine getirmek arasında nitelik farkı vardır. Vakfiyelerde belirtilen şartlar muvacehesinde yapılan görevlendirmeler, tamir ve termim talimatları ile tahsisatlar, vakıflarca inşa edilen kurumların yüklenmiş oldukları hizmetlerin istikrarına etkileri ortaya konulmuştur.

1.8. Kaynaklar

Osmanlı dönemi şehirlerine dair yapılacak çalışmaların özgün ve kapsamlı olabilmesi için mutlaka arşiv kaynaklarına dayanması gerekmektedir. Bunun en önemli nedeni Osmanlı Devleti'nin kayıt tutma geleneğine sahip olmasıdır. Hal böyle olunca Osmanlı Tarihi üzerine yapılan çalışmaların arşiv kaynaklarından beslenmesi kaçınılmaz olmuştur. Dolayısıyla bu çalışmada Osmanlı dönemine ait arşiv belgelerinden vakıflarla ilgili olanlar seçilmiş ve ikincil kaynaklar ile desteklenerek bir metin ortaya konulmuştur.

Selanik ve Sofya şehirlerine dair birçok arşiv kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan en önemlileri kadı sicilleri, vakfiyeler, tahrir defterleri, mühimmeler, cizye defterleri, seyahatnameler ve kroniklerdir. Tezin amacına ve kapsamına matuf olarak arşiv kaynakları çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu kapsamda kadı sicilleri, vakıf belgeleri, tapu defterleri, kronikler ve seyahatnameler çalışmaya dâhil edilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA), Bulgaristan Milli Kütüphanesi Arşivi, Tapu Kadastro Arşivi'nden Selanik ve Sofya'ya ait vakıf belgeleri, kadı sicilleri, tahrir defterleri tespit edilmiştir. Tespit edilen belgelerin transkripsiyonu yapılarak araştırmada istifade edilmiştir. Çalışmada Selanik ve Sofya'da kurulmuş olan vakıfların vakfiyelerinden istifade edilmiş olsa da farklı bir şehirde kurulup mevzu bahis iki şehre tahsisatı bulunan vakıflardan da faydalanılmıştır.

Vakfiyeler, çalışmada en çok istifade edilen ve çalışmanın temel dayanak noktasını oluşturan belgelerdir. Vakıfların kuruluş belgeleri olan bu belgeler, bir vakfin ne zaman, kim tarafından, nerede, hangi amaca matuf, hangi şartlar ve hangi menkul ya da gayrimenkul ile kurulduğuna dair bilgiler ihtiva eder. Bu belgeler aynı zamanda Osmanlı şehrinin ve şehirleşmesinin arka planında yatan zihniyetin mücessem halidir. Bir medeniyet metni, bir manifestodur. Bir Osmanlı vatandaşının hangi şartlar altında hayır yapacağını belirleyen ve onu İslâmî prensipler ile çerçeveleyen bir bildirgedir. Kur'ân ve Hadislerden özenle seçilen ayet-i kerime ve hadis-i şerifler ile hayır sahibine bir dünya görüşü ve şehir tasavvuru aşıl原因 ve bunu edebî üslup ile gerçekleştiren aynı zamanda edebî bir metindir. Dünyayı ve yaşadığı şehri nasıl imar edeceğini ve kişinin sahip olduğu menkul ve gayrimenkulü nasıl tasarruf edeceğini vaz eden ve bunu şehrin en yetkin otoritesinin onayına sunan resmi bir belgedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi'nde Selanik ve Sofya'ya ait vakfiye, şahsiyet kaydı, atik esas, ilam ve hurufat belgeleri tespit edilmiş ve çalışmaya dâhil

edilmiştir. Bunun yanında Tapu Kadastro Arşivi'nde bulunan 976/1569 tarihli Selanik Evkaf Defteri ve 977/1570 tarihli Sofya Mufassal Tahrir Defteri de incelenmiştir.

Bu çalışmada kullanılan bir diğer önemli arşiv kaynağı ise kadı sicilleridir. Kadı sicilleri, Osmanlı dönemi şehirlerinde kadı ya da onun görevlendirdiği kişi başkanlığında kurulan mahkemelerde görülen davaların kayıtlarının tutulduğu defterlerdir. Bu defterlerden Osmanlı şehrinin gündelik yaşantısına ve insanlar arası ilişkilere dair pek çok teferruatlı bilgi edinmek mümkündür. Ayrıca bu defterlerde şahıslar tarafından kurulmuş olan vakıfların kadı tarafından onaylanmış kuruluş senetleri de bulunmaktadır. Bu çalışmada arşiv belgelerinde bulunan vakıf belgelerinin tespitine odaklanılmıştır. Yunanistan Makedonya Tarih Arşivi'nde bulunan bazı kadı sicillerinden vakıf belgeleri çalışmaya dâhil edilmiştir. Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde dijital halleri bulunan 60 adet kadı sicilinin taranması neticesinde tespit edilen vakıf belgeleri çalışmaya dâhil edilmiştir.

Bu çalışmada yararlanılan bir diğer kaynak ise seyahatnamelerdir. Evliya Çelebi (2003, 2006)'nin 1640-1680 tarihleri arasındaki Osmanlı coğrafyasında yapmış olduğu seyahatlerin seyyah tarafından kaleme alınması ile oluşan *Seyahatname* Osmanlı şehirlerinin sosyal, iktisadi, idari ve kültürel hayatı ile alakalı ayrıntılı bilgiler vermesi hasebiyle çok önemlidir ve özellikle XVII. yüzyıl Osmanlı tarihi çalışanları için temel kaynakların başında gelmektedir. Evliya Çelebi Selanik ve Sofya şehirleri ile alakalı ayrıntılı bilgiler vermiştir. *Seyahatname* şehirlerde bulunan eserler, şehirlerin idarî yapısı, askerî ve iktisadî potansiyeli ile ilgili önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

Çalışmanın kısıtlılıklarından ilki bu iki şehre ait arşiv belgelerinin kasıtlı ya da kasıtsız erezyona uğramış olmasıdır. Öyle ki özellikle Osmanlı hâkimiyetinin ilk yüzyıllarına dair belgelerin günümüze ulaşmakta güçlük çektikleri anlaşılmaktadır. Bu kısıtlılık ayakta kalan ya da ismi günümüze ismi ulaşan eserlerden hareketle aşılımaya çalışıldı. Kısıtlılıklardan ikinci ise Selanik ve Sofya'ya dair Yunanca ve Bulgarca arşiv belgeleri ve telif eserlerin araştırmaya dâhil edilememesidir.

1.9. Çalışmanın Ana Hatları

Konu ve Araştırma Problemleri, Yöntem ve Kaynaklar alt başlıklarını ihtiva eden giriş bölümünden sonra II. bölümde Selanik ve Sofya şehirlerinin coğrafi özellikleri ve ilk

ortaya çıkışından başlayıp Osmanlı idaresine girişı ve Osmanlı dönemindeki idari, iktisâdî ve demografik durumu hakkında bilgi verilmiştir.

III. bölümde arşivlerden tespit edilen Selanik ve Sofya şehirlerine ait vakıf belgeleri, vakıf ve şehir ilişkisi bağlamında, dönemsel, kurucularının özellikleri, amaçları, kuruldukları ve hizmet ettikleri yerler ve menkul-gayrimenkul varlıkları açısından mukayeseli olarak analize tabi tutulmuştur.

IV. bölümde arşivlerden tespit edilen vakıf belgeleri ışığında Selanik ve Sofya'da kurulan vakıflar vesilesi ile inşa edilen eserler, ibadethane, tekke, mektep, medrese, kütüphane, imaret, hamam, çeşme, han/kervansaray ve bedesten başlıkları altında mukayeseli olarak analiz edilmiştir.

Sonuç bölümünde ise önceki bölümlerde elde edilen bilgilerin genel değerlendirmesi ve öneriler ele alınmıştır.

II. BÖLÜM

2. OSMANLI DÖNEMİ SELANİK VE SOFYA ŞEHİRLERİ

2.1. Selanik Tarihçesi

Hortiatis Dağı'nın gölgesindeki tepelerden denize doğru alçalan eteklerde inşa edilen kent, sakinlerine kolay ve rahatlatıcı bir yön duygusu veriyordu. En eski çağlardan beri karşı tarafta, arkalarında yükselen ağaçlıklı tepeler dağlarla batıya uzanan ırmaklarla sulanan ovaları, uzaklardaki Olympos Dağı'yla birlikte körfezi görebiliyordu. Atina'dan daha az çorak, Trieste'den daha az basık olan bu kent dağların, ırmakların ve denizin buluştuğu noktayı belirleyerek çevresiyle kaynaşıyordu. Akdeniz'den yukarıya, Balkanlar'a ve Orta Avrupa'ya uzanan en elverişli karayolu üzerinde duruyordu. Doğu ve Batı arasındaki hayati konumu daha sonra, İtalya ile Anadolu arasındaki 700 km'lik Via Egnatia'yı inşa eden Romalılar tarafından kullanılmıştır. Avrupa ile Asya, Akdeniz ile Balkanlar arasında, iki iklim kuşağının ara yüzü olması, şehir yıl boyunca yıl boyunca değişken hava basıncıyla etkiler. Vardar Ovası'ndan aşağıya esen ve günlerce süren sert kuzey rüzgârı yangınları körükleyerek hepsini birden felakete dönüştürerek kente yüzyıllar boyunca insanın verebileceğinden çok daha ağır hasarlar verdi (Mazower, 2013:33-38).

Selanik, Balkanların en önemli liman şehirlerinden biridir. Coğrafi konumu ve doğal limana sahip olmanın sağlamış olduğu avantajlar bu şehri stratejik açıdan önemli bir seviyeye yükseltmiştir. Via Egnatia üzerinde bulunması nedeniyle tarih boyunca farklı kültürlerden etkilenmesine ve özellikle Osmanlı döneminde zirveye varan kültürel çeşitliliğe kavuşmasına yol açmıştır.

40° 38' kuzey enlemi ile 22° 56' doğu boylamında yer alan Selanik, ismini aldığı körfezin kuzey ucunda ve Vardar nehri ağzının 16 km kadar doğusunda yer alır. Kurusan dağlarının eteklerinde zengin tarım iç bölgesine hizmet veren güvenli ve geniş bir limana sahiptir. Liman, hinterlandını etkili kılan iki yola sahiptir. Bunlardan biri Vardar vadisini takip ederek kuzeye ulaşır ve Morava vadisi üzerinden orta Tuna ovalarına varır. Diğer yol ise Adriya denizi kıyısında Draç'tan başlar ve Makedonya gölleri havzasından Selanik'e gelir ki bu Via Egnatia yoludur ve doğuya doğru devam ederek Boğazlara ulaşır (Kiel, 2009:352; Gökbilgin, 1978:337). Şehir, Adalar denizi sahilinde, Balkan dağlarının güneyinde, Thermaikos körfezi kıyısında, Khalkidiki yarımadasının batısında, Gallikos ve Vardar nehirlerinin ovalarına nazır, Hortaç dağı eteklerinde konuşlanmıştır. Ters izotermeler nedeniyle kuvvetli rüzgârlara ev sahipliği yapan ve zengin tarım imkânlarına sahip olan bir şehirdir. İstanbul ile aynı paralelde olmasına rağmen Selanik'te yazlar çok sıcak ve kışlar da çok soğuk geçer (Ünal, 2015:150).

Eserinde gezmiş olduğu şehirlerin tarihi özelliklerinin yanında coğrafi özelliklerinden de bahseden Evliya Çelebi Selanik'i şöyle anlatır:

Evvelâ Bahr-i Sefîd'in Rûmeli sâhilinde tûlu yüz mîl aded bir körfezin cânib-i garbîsi nihâyetinde vâki' olub ol halîcin bir kumsal pâk limanı kenârında iç kal'ası bir topraklı ve kayalı püşte-i âlî üzre şekl-i müselles fi eddâdî seng-i beyâz sengîn binâ bir sûr-ı ra'nâ-yı hısn-ı hasîn ve sedd-i metîn hisâr-ı üstüvâr-ı refî'u'l-bünyân ve halkı azîmü's-şân kirmân-ı kadîmdir kim eyle bir rabât-ı ma'mûre bu mertebe sâhil-i Bahr-i Ebyaz'da misli yokdur. Bir kal'a-i vâsîdir kim leb-i deryâda tûlu üç mîldir. Kara tarafında arzı iki mîl mesâfe-i ba'idedir. Fi imâl cânibine Hortaç Sultân dağları iç hisâra havâle-i ba'idedir kim aslâ top ermez. Ammâ bu kal'anın iki cânibi karadır ve bir cânib-i cenûbîsi Bahr-i Sefîd'in bir körfezidir kim bu körfez şarkdan garba tûlânîce vâki' olub derûn-ı hisârın cümle evleri biri biri üzre kat-ender-kat bu körfez deryâsına nâzır hânedânlardır. Garb tarafı tâ Vardar Yenicesi'ne varınca on sâ'atlik yer sahrâya nâzır büyût-ı ra'nâlardır (Evliyâ Çelebi, 2003:61).

Ortaya çıkmış olduğu ilk zamanlardan günümüze kadar Makedonya olarak anılan bölgenin en önemli şehri ve limanı olma özelliğini taşıyan Selanik, Osmanlı coğrafyacıları tarafından "İstanbul'un bir parçası", Yahudiler tarafından ise "şehirlerin anası" olarak tanımlanmıştır (Kiel, 2009:352). Selanik, kendisi ile aynı ismi taşıyan

körfezde ve Vardar nehrinin doğusunda bulunmaktadır. Balkan yarım adasının büyük çoğunluğunu kaplayan dağlar arasından geçen az miktardaki yolların kesişim noktasında bulunması ve bu yolları sahip olduğu korunaklı liman vasıtasıyla denize kavuşturması Selanik’i tarih boyunca ayrıcalıklı kılmıştır (Gökbilgin, 1978:337). Yalnızca Makedonya’nın ekonomik ve kültürel merkezi değil, Balkanların kara ve deniz stratejik alanında bulunduğu için Balkanların da metropolü durumunda olmuştur. Selanik’in tarihsel rolünü belirleyen iki önemli kavşak vardır. Bunlardan ilki Batı’dan Doğu’ya, Draç ve Vodina yoluyla İtalya’yı Makedonya ve İstanbul’la birleştiren tarihi Via Egnatia yolu ikincisi ise Makedonya’nın Ege’ye açılışını sağlayan ve Selanik’i Akdeniz’in başat limanı durumuna yükselten Termaikos körfezidir (Molho, 2005:17). Balkanların en önemli şehirleri arasında yer alan Selanik, M.Ö. 315 yılında kurulmuş ve tarihte devletler arasında birçok kez el değiştirmiştir. Makedonlar, Romalılar, Bizanslılar, Normandiyalılar, Frenkler, Venedikliler, Lombardiyalılar, Osmanlılar ve Yunanlılar sırasıyla bu şehre hükmetmişlerdir.

Selanik şehrini, *Evsâf-ı şehr-i dâr-ı Yahûd-ı Karâyî mâlik, Ya’nî tahtgâh-ı kral-ı Rûm nâm Selenik* olarak tavsif eden Evliya Çelebi’nin Yunan, Latin, Sırf, Muğdısî ve Kıbtî tarihçilere dayandırmış olduğu bilgiye göre Selanik şehrinin kurucusu Hz. Süleyman’dır. Buna göre Belkıs Ana’yı Sebâ şehrinden mucizevi bir şekilde seyahate çıkardıktan sonra yolları Selanik’e düşmüş ve Belkıs Ana’nın burayı beğenmesi üzerine Yedikule adı verilen yerinde kasr-ı irem inşa ettirip uzun bir süre burada yaşadılar. Sonrasında ise Hz. Süleyman’ın oğlu Melik Racim döneminde Hz. Zekeriyya hayattayken Feylekos Hakîm isimli bir hükümdarın Müslüman olduğu ve Hz. Süleyman’ın inşa ettiği kasr-ı irem mevkiinde Selanik Kalesi’ni inşa ettiği bildirilir ki tarihi Hz. Muhammed (as)’ın doğumundan 898 sene evveline rast gelir. Buna göre şehir ismini Feylekos Hakîm’in oğlu Selenik’ten alır. Yahudiler’in Selanik’e gelişleri bahsinde ise, Hz. Yahya’yı Yahudilerin katletmesi üzerine Buhtunnasır isimli hükümdar intikam amacıyla Yahudilerin üzerine yürümüş ve kaçıp kurtulanlar Selanik’i istila edip şehirdeki Rumları kılıçtan geçirmişler ve 140 yıl şehri yönetmişlerdir. Bundan ötürü de şehre “Müverrihân-ı Rûm dâr-ı Yahûd” denile gelmiştir. Rumlar şehri Yahudiler’de geri almaya çalışmışsalar da muvaffak olamamışlar. Bilahare Cenevizliler, Rum ve Yahudi milletlerinin arasındaki sorunları çözerek barışı tesis etmiştir. Selanik, İstanbul ve Trabzon’daki Ayasofya kiliseleri bu dönemde Selanik hükümdarı Ayasof adında bir melike tarafından inşa ettirilmiştir.

Bizans İmparatoru Konstantin'in kızı Hellena döneminde ise şehir tam manasıyla Rum hâkimiyetine girmiş ve Yahudilerin gücü kırılmıştır (Evliyâ Çelebi, 2003:60-61).

2.1.1. Osmanlı Öncesi Selanik

Selanik, M.Ö. 315-316 yıllarında Makedonya Kralı Kassandros tarafından kurulmuş ve kısa sürede Makedonya Krallığı'nın Pella'dan sonra ikinci büyük ve önemli şehri konumuna yükselmiştir. Şehir, ismini II. Philip'in kızı ve Büyük İskender'in kız kardeşi olan Thessalonike'den almıştır. Bu bölgenin eski ismi ise Therme olduğu bilinmektedir (Gökbilgin, 1978:337-338). Tarih boyunca şehrin ismi ile alakalı birçok farklı telaffuz ortaya çıkmıştır. Salonico, Selanik, Solun, Salonicha, Salonique, Salonika bunlardan bazıları olmakla birlikte şehrin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması sonucunda ismi Thessaloniki olarak resmen kabul edilmiştir (Mazower, 2013:34)

Kurusan dağlarının eteklerinde tarıma elverişli topraklardan elde edilen ürünlerin ticaretini sağlayan bir limana sahip olması nedeniyle bu şehir bir ticaret şehri olarak kurulmuştur. Buraya civardan yoğun nüfus göç ettirilmiştir. M.Ö. 168'de Roma hâkimiyetine giren Selanik 50 yılında ise Aziz Pavlus'un oluşmuş olduğu cemaat vesilesiyle Hristiyanlık ile tanışmış oldu (Kiel, 2009:352; Vickers, 1972). Şehir imparatorluklara başkentlik yapamamasına rağmen, III. ve IV. yüzyıllarda iki Roma imparatoruna ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan ilki Roma'ya zaferlerle dolu bir dönem yaşatan Galerius, ikincisi ise 390'daki ayaklanmada kimine göre 7.000 kimine göre ise 15.000 Selaniklinin katlini ferman buyuran Theodosius olmuştur. Bu katliam Selanik tarihinin en önemli olaylarından biri olarak tarihe geçmiştir (Veinstein, 2014:16). Bu tarihten itibaren şehir Hunların, Slavların, Avarların işgal ve istila girişimlerine maruz kalsa da şehir bu tehditlere direnme yolunu tercih etmiştir. Şehrin göstermiş olduğu bu dirençte büyük katkısı olduğu belirtilen Demetrius ile alakalı birçok menkıbe rivayet olunmuştur (Gökbilgin, 1978:338). Aziz Demetrius olarak tarihe geçen bu din adamı adına şehirde bir kilise inşa edilmiş ve günümüzde de saygı gösterilen bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır (Obolensky, 1973; Lapina, 2009).¹²

¹² Aya Demetrius'un naaşı, 313'te Hristiyanlığın serbest bırakılmasıyla öldürüldüğü yerde inşa edilen kilisenin içerisine defnedilmiştir. 412-413 yılları arasında ise buraya büyük bir kilise

Zamanla Ortodoks Hristiyanlığının önemli merkezlerinden birine dönüşen şehir 620’de meydana gelen deprem nedeniyle neredeyse bütün yapılarını kaybetmiştir. Bunun üzerine şehir Ortaçağ Avrupası modeline uygun olarak Bizanslılar tarafından yeniden inşa edilmiştir. Şehrin surları da bu dönemde yenilenmiş ve Selanik, Bizans İmparatorluğu’nun İstanbul’dan sonra ikinci kalesi olarak anılmıştır (Tafrali, 1913:67’den aktaran Anastassiadou, 2017:42).¹³ Nitekim şehir, dört tarafı surlarla çevrili ve eğimli bir arazide korunaklı bir biçimde varlığını devam ettirmiştir (Arnold, 1868:321; Leake, 1835:239). 904’te İslâm ordusu tarafından muhasara edilen şehir, sırasıyla Bulgarlar ve Normanların saldırılarına maruz kalmıştır. Arapların fetih girişimlerinden sonra şehrin yüksek ve hâkim noktasına bir akropolis inşa edilmiştir (Shea, 2010:217). 1205 yılında ise Haçlılar tarafından ele geçirilen şehirde Latin Selanik Krallığı kurulmuştur. Haçlılar şehirdeki Ortodoksları baskı altına almış ve bütün Ortodoks kiliselerini Katolik kilisesine tebdil etmiştir. Bizans hâkimiyetinin son dönemlerinde Selanik’in nüfusunun azaldığı ve tarımsal üretimin ise durma noktasına geldiği görülmektedir (Kiel, 2009:352). Yanlış yönetim ve devletler arası mücadelelerin getirmiş olduğu olumsuzluklar şehir sosyal ve ekonomik açıdan çoraklaştırmıştır. Bu noktada, tarımsal reform, toplumsal barış teklifiyle Osmanlı fethi Selanik’e gelmiştir.

2.1.2. Osmanlı Döneminde Selanik

Şafak vakti müezzinin sesiyle başlar. Arnavut ev sahipleri, bir Bulgar olan manavlarını Osmanlı jandarmasının gazabından korurken, hali vakti yerinde olan Müslüman anne babalar çocukları için Hristiyan sütanneler, meyve bahçeleri için de Rum bahçıvanlar tutardı. Yalmanlar’ın aile konağının önündeki kuyuyu, mahallenin Türkleri, Rumları, Bulgarları, Sırları, Ulahları ve Arnavutları kullanırdı (Mazower, 2013:27).

inşa edilmiştir. Selanikli Hristiyanlarca Aziz Demetrius’un kemiklerinden yayılan ‘Mukaddes Koku’ vardır ve bu koku şifalıdır (Anagnostis, 1989:55-56).

¹³ Kale bedenlerinin çevresi yaklaşık 7 bin metreydi. Stratejik noktalarda gözetleme kuleleri bulunurdu. 19. yüzyıl ortasına kadar geceleri kale kapıları kapatıldığından şehre sadece gündüz giriş yapılabilirdi (Tafrali, 1913:95).

İstikrarsız bir dönemin ardından Osmanlı barışının bölgeye intikaliyle birlikte şehir, ticari potansiyelini hızla gerçekleştirmeye başlamış, nüfusu artmıştır. Öyle ki Selanik, Osmanlı hâkimiyeti boyunca sancak olarak varlığını devam ettirmiş ve son dönemlerde ise eyalet konumuna yükselerek bu dönemdeki gelişimini hat safhaya ulaştırmıştır. Osmanlı döneminde Selanik, farklı unsurları bünyesinde barındıran ve kültürel çeşitliliğin hat safhada olduğu bir şehir hüviyetine bürünmüştür. Bu başlık altında Selanik şehrinin Osmanlılar tarafından fethi ve bu dönemdeki idari, demografik ve iktisâdî yapısı incelenecektir.

2.1.2.1. Selanik'in Fethi

Hulâsa-i kelâm bu şehr-i Selanik niçe yüz aded divelden divele intikâl edüp âhır-ı kâr sene 792 târîhinde Âl-i Osmân'dan Gâzî Hudâvendigâr ya'nî Sultân Murâd Hân-ı Evvel ibn Orhân Gâzî vüzerâlarından be-dest-i Gâzî Evrenos Beğ kefere-i Rûm elinden dest-i kahr ile fethedüb hâlâ Süleymân Hân-ı Gâzî tahrîri üzre Rûmeli eyâletinde başka sancak beği tahtıdır (Evliyâ Çelebi, 2003:61).

Selanik, Çandarlı Hayreddin Paşa ve Gazi Evrenos komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından uzun süren muhasara neticesinde ahidnâme güvencesiyle 1387 tarihinde fethedilmiştir (İnalçık, 2009:64). Selanik'in ilk fethine dair dönemin Başpiskoposu Symeon'un aktardığı notlar taraflı olsa da günümüze önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre Selanik aman verilerek Osmanlılar tarafından fethedilmiştir. Dolayısıyla İslam hukukuna göre şehrin yağmalanmaması, can ve mal güvenliği, ibadet özgürlüğü gibi hakların Selaniklilere tanınması gerekirdi. Ancak Başpiskopos eserinde bunun tam tersi olduğunu ve büyük zulümler yaşandığını abartılı bir üslupla anlatmaktadır. Ancak böyle bir ihtimalin zayıf olduğu açıktır. Nitekim o dönemde Başpiskoposluk vazifelerini yürüten Isidorus ve Gabriel, Osmanlıların şehir halkına cömert ve insancıl davrandığını belirtmektedir (Kiel, 1970:123). Ayrıca farklı birçok kaynağa göre Selanik Venediklilerin eline geçtikten sonra halkın büyük çoğunluğu Osmanlı hâkimiyetine girmeyi istemişlerdir (Kırlıdökme, 1998:37).

15 yıl kadar Osmanlı hâkimiyetinde kalan şehri 1402 Ankara Savaşı neticesinde elde tutmak güçleşince Emir Süleyman Selanik'i Bizanslılara teslim etmek durumunda

kaldı.¹⁴ Sultan II. Murad Selanik'in fethi için tekrar harekete geçti ve 1423'te şehri muhasara ederek şehrin temel ihtiyaç maddelerine ulaşımını engelledi. Halkın zor duruma düşmesi üzerine şehrin ileri gelenleri 50 bin duka karşılığında şehri Venediklilere sattılar.¹⁵ 1423-1430 yılları arasında Venedik idaresine giren Selanik için bu dönem "en kederli dönem" olarak tasvir edilmiştir. O döneme bizzat şahit olan Johannes Anagnostis o dönemleri anlattığı eserinde "Kent Latin baskısından çok çekti" demiştir (Kiel, 2009:353; Anagnostis, 1989:23). 7 Temmuz 1423 tarihli Senato kararına göre Andronikos Selanik'i üç şart üzerine Venedik'e teslim edeceğini bildirmiştir. Bunlar, Selanik'in kendi örf ve adetlerine göre yönetilmesi, Grek Başpiskoposu ve rahiplerin görevlerine devam etmesi ve halkın kentten gitmek ya da kentte kalmakta özgür bırakılmasıdır. Şehir Venediklilere teslim edildiği sırada, Selanik halkı, Venedik ve Türk hâkimiyetini istemeleri açısından ikiye ayrılmıştı. Nitekim, Venedik yönetiminin yukarıdaki anlaşmaya uymaması neticesinde Türk hâkimiyetini isteyenlerin sayısı hızla artmıştır. Bundan sonraki süreç Osmanlı ile Venedik mücadelesine sahne olmuş ve 1423-1425 ve 1425-1430 yılları arasında cereyan eden savaşlar Selanik'in kaderini belirlemiştir.

II. Murad (1421-1444, 1446-1451) Selanik'in babasından kalma mülkü olduğunu belirterek şehir üzerinde hak iddia etmiş, ayrıca Bizanslıların şehre hâkim olmalarını mazur görebileceğini ancak İtalya'dan çıka gelen Venediklilerin burada bulunmasının asla kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Anagnostis, 1989:1-4).¹⁶ Nihayet Sultan II. Murad, Selanik'in fethi için Anadolu Beylerbeyi Hamza Bey komutasındaki Anadolu kuvvetleri ile Sinan Bey kumandasındaki Rumeli kuvvetlerini Serez'de toplayarak

¹⁴ Başpiskopos Symeon, Şehzade Süleyman'ın Selanik'i Bizans'a geri vermek istemediğini ancak zorunda kaldığını eserinde belirtir (Kırlıdökme, 1998:46).

¹⁵ Bertrandon De La Broquière eserinde Bizans İmparatoru Ioannes Palaiologos'un kardeşi Andronikos Palaiologos'un elli bin duka karşılığında Selanik'i Venediklilere bıraktığını belirtmektedir (Broquière, 2000:85).

¹⁶ II. Murad'ın Selanik üzerinde hak iddia etmesi Venediklileri bu duruma karşı önlem almaya icbar etmiştir. Öyle ki Düzmece Mustafa'yı devreye soktular. Sultan Yıldırım Beyazıd'ın oğlu olduğu iddiasıyla Osmanlı tahtına göz diken bu kişi Selanik'ten harete geçerek II. Murad'ın başına bir süre dert olmuştur (Âşıkpaşazâde, 2010:368).

buradan şehre yürüdü.¹⁷ Muhasaranın uzun ve çetin süreceği anlaşılınca Evrenosoğlu Ali Bey'in tavsiyesi üzerine Sultan şehrin yağmalanmasına müsaade etti. Bunun üzerine fetih 27 Receb 833 / 2 Mart 1430 tarihinde gerçekleşti (Uzunçarşılı, 1988:408-410; Neşrî, 1995:610-613; Âşıkpaşazâde, 2010:390-391).¹⁸

1567-1568 Selanik mufassal defterinde, şehrin fethinin akabinde, şehir halkına bir muafname verildiği belirtilmektedir. Muafname, kenti korumaları karşılığında halkın, avâriz-ı divaniye ve tekâlîf-i örfiye vergilerinden muaf tutulmalarını içermektedir (Delilbaşı, 1999:78).

II. Murad, kuşatma neticesinde oluşan yıkımı telafi etmek ve şehri yeniden kurmak istiyordu (Anagnostis, 1989:39-40). Bu amaçla fethin¹⁹ akabinde elde etmiş olduğu çok sayıda esiri fidye karşılığında serbest bıraktı. Venedikliler döneminde zulümden kaçan Selanik sâkinlerinin şehre geri dönmeleri için girişimde bulundu ve geri dönenlere mal ve mülklerini iade etti (Faroqhi, 2012). Aziz Paraskevi Bazilikası'nın camiye dönüştürülmesi ile fethin en önemli alametlerinden biri gerçekleştirildi. Bu cami Eski Cuma Camii olarak anılmıştır. Fetihden kısa bir süre sonra Selanik'te en az on beş kilisenin bulunduğu bilinmektedir. 1572'de ise Başpiskopos Stephan Geriachotuz kilisenin bulunduğunu bildirmektedir. Bunlara ek olarak Çavuş Manastırı

¹⁷ Broquiére bu noktada önemli bir bilgi paylaşmaktadır. Buna göre Broquiére, Milano Dükü François Sforza'nın II. Murad'a İmparator Sigemond ve Macar Krallığı ile Padişah arasında bir anlaşma zemini oluşturmak üzere göndermiş olduğu elçi Messire Benedic de Fournalino ile tanıştığını ve Milano Dükü'nün Venediklilere zarar vermek adına Selanik'in Türklerin eline geçmesinde çaba sarf ettiğini belirtmektedir (Broquiére, 2000:209).

¹⁸ *...nihayet Selanik 832 (1429)'da II. Sultan Murad Gazi zamanında kat'i olarak fethedilmiştir. Bu fetih târihini gösteren yazı iki sırada on ikişer sütunlu bir bazilika olan Aya Paraskevi Kilisesinin girişten sonra altıncı sütununda yerden 4 metre irtifaında oyma olarak (Feth-i Sultan Murad Han Şehr-i Selanik 832) yazılmıştır, (1) 832 senesi 1428 Teşrîn-i Sânisinin ortasında başladığından, kış geçtikten sonra şehrin 1429'da fethedildiğini kabul etmek lâzımdır...* (Ayverdi, 2000).

¹⁹ Âşık Paşazâde, *Tarih*'inde Selanik'in fethini edebî bir üslupla ifade etmiştir: *Murâd Han kim Selanik aldı n'itdi, Mora'ya Üngürüz'e niyyet etdi, Paşalara buyurdi turmanuz tîz, Hakk'un fazlı velîler himmet etdi, Kâfirler maglûb u makhûr cihânda, Bil İslâm ehli cümle milk tutdi, Yörimek vakti dur tîz yöriyelüm, Gâzi erenler uş önümce gîtdi, Banadirler Murâd turma gazâ it, Muhammed mu'ciziyle yardım etdi* (Âşıkpaşazâde, 2010:391).

olarak da bilinen Vlattanon Manastırı'na da II. Murad imtiyaz vermiştir (Kiel, 2009:353). Bu bilgiler, Osmanlı fütuhatının salt askerî ve iktisâdî amaç gütmeye başladığını ve şehirler fethedilirken gönüllerin de fethedilmeye çalışıldığını göstermektedir.

2.1.2.2. Selanik'in İdari Yapısı

Anadolu ve Balkanlarda Osmanlı hâkimiyeti genişledikçe fethedilen bölgelerin merkezi yönetim tarafından daha pratik bir şekilde idare edilmesi amacıyla Beylerbeylik sistemi oluşturulmuştur. Bu minvalde ilk olarak 1362'de Rumeli Beylerbeyliği oluşturulmuştur. Rumeli Beylerbeyliği'nin ilk merkez sancağı Edirne olurken, ilk Beylerbeyi ise Lala Şahin Paşa olmuştur. XVII. yüzyıldan itibaren beylerbeylik terimi zamanla yerini eyalet terimine bırakmıştır. Osmanlı idari teşkilatına dair bu bilgilerin önemli bölümü Sancak Tevcih defterinden edinilmektedir. Bu defterlerde eyaletler, voyvodalıklar ve meliklikler sırası ile yazılırdı. Listenin en başına daima Rumeli Eyaleti kaydedilirdi. Sırasıyla Edirne, Sofya ve Manastır Rumeli Eyaleti'nin merkezi yani Paşa Sancağı olmuşlardır (Kılıç, 2002:887-892).

Osmanlılar Rumeli'nin fethini icra ederken üç yol kullandılar. Harita 1'de güzergâhları verilen bu yollar Sağ Kol (Kırım-Karadeniz Ticaret Yolu), Orta Kol (Via Militaris) ve Sol Kol (Via Egnatia)'dan oluşmaktaydı. Merkez ile eyaletler arasındaki bağlantı bu yollar üzerinden kurulmuştur. Sağ Kol Osmanlı döneminde oluşturulmuşken Sol ve Orta Kollar Antik dönemden miras kalmıştır. Osmanlı öncesinde istikrarsızlık ve savaşlar nedeniyle durgunlaşan bu yolların hepsi İstanbul'a çıkardı. Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetim tarzının müşahhas hali bu yollar olmuştur. İstanbul'dan başlayıp Girdüs'te son bulan sol kol güzergâhı üzerinde, Silivri, Türkmanlı, Ereğli, Tekirdağ, Malkara, Keşan, Firecik, Mekri, Gümölcine, Selanik, Yenice-i Karasu, Sarı Şaban, Kazlık, Pravişte, Orfan, Asıralne, Kiliseli, Lankaza, Gölge, Katrin, Yenişehir, Çatalca, İzdin, Livâdiye, İstefe, Eğriboz ve Girdüs menzilleri bulunmaktadır. Osmanlılar Via Egnatia (Sol Kol)'nın güvenliğine büyük önem vermişlerdir. Öyle ki bu yol, Osmanlı döneminde en güvenli dönemlerinden birini yaşamıştır. Bu özel dönemin oluşmasında uygulanan politikaların önemli bir yeri olmuştur. Nitekim yolun güvenliğinden bakımına, kervanların konaklamasından köprü yapımına birçok faaliyet hayata geçirilmiştir. Yol üzerinde inşa edilen kervansaraylar ve kervanların şehirlere uğramasını cazip kılacak bedesten ve çarşılar vakıflar vesilesiyle inşa edilmiştir. Tabi tüm bu işlemlerden evvel nüfus açısından

çoraklaşan bölgelerin yine vakıflar ile nüfuslandırılması ve boşalan köylere Müslümanların yerleştirilmesi hayati bir önemi haiz olmuştur (Barkan, 1942:160-161; Demetriades, 1981:50-51; Zachariadou, 1999:92-93).

Via Egnatia'nın Osmanlı hâkimiyetine girmeye başladığı II. Murad döneminden itibaren padişah ve onun gazileri tarafından büyük ölçekli vakıflar kurulduğu görülmektedir. Bu vakıflar, Sol Kol üzerinde bulunan şehirlerin birer İslam şehri olarak tekrar tarih sahnesine çıkmasında ve Via Egnatia'nın canlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Sol Kol üzerinde en uzun soluklu etkiyi bırakan kişi Gazi Evrenos olmuştur. Onun tarafından kurulan vakıf İmparatorluğun son anına kadar misyonunu sürdürmüştür.²⁰ Gazi Evrenos Sol Kol üzerinde bulunan şehirlerde birçok hayrat inşa ettirdi ve bunların yüzyılları aşan varlıkları için vakıflarından ciddi miktarda kaynak sağladı. Öyle ki XVIII. Yüzyıl başlarında bu kaynak 1 milyon akçe civarındaydı (Zachariadou, 1999:94-95).

Ticaret yollarının yanı sıra özellikle Selanik, Yunanistan'daki seferler için önemli bir üs olarak kullanılmıştır (Aksan, 2010:78). Selanik'in hem ticari hem de askerî açıdan önemli bir yerde oluşu şehri, sol kolun merkezi haline getirmiştir.

Topkapı Sarayı Arşivi'nden 1527 tarihli ve 5246 numaralı deftere göre Rumeli Eyaleti 31 sancaktan müteşekkil iken, 1578-88 tarihleri arasında Kâmil Kepeci tasnifinden 262 numaralı deftere göre 33 sancaktan oluşmakta idi. Ayn Ali Efendi 1602 tarihli çalışmasında Rumeli, Eyaleti'ne bağlı 24 sancak ismini vermektedir (Ayn Ali Efendi, 1964:54). 1632-41 yılları arasında ise Kâmil Kepeci tasnifinden 266 ve Cevdet tasnifinden 6095 numaralı defterlere göre Rumeli dâhilinde 14 sancak bulunmaktaydı (Kunt, 1978:125,127,184). Mevzu bahis bu tarihlerde Selanik, Livâ-i Selanik ismiyle defterlere kaydedilmiş ve sancak konumunda bulunmuştur. 1700-1730 tarihinde Selanik, Rumeli Eyaleti'ne bağlı 18 sancaktan biriydi. Bu tarihte Paşa Sancağı Manastır idi (Kılıç, 1999:91). 1534'ten itibaren Selanik'in genellikle padişah

²⁰ *Merhum el-Hac Gazi Evrenos Bey ecdâd-ı azamımdan cennetmekân Kuds-ı âşiyân Gazi Sultan Murad Han, tabana serâhu, Hazretleri zamanında Gümülcine Kal'asından Siroz ve Hurpışta'ya varınca kendi kılıçla fethedip hidmet-i sebat eylemiş. Ve işbu hizmetine mukabele mahal-i mefkûre olvakit kendüsüne ihsan olunarak emîrû'l-mü'minînin tabirle yedine menşûr-ı âlî i'tâ olunmuş. Ve Müteveffâ-yı müşârun aleyh zikrolunan mahallerde her ne mikdar vakfider ise cümlesi makkûl olub...* (Zachariadou, 1999:94).

haslarından olduğu ya da vezirlere emeklilik olarak verildiği anlaşılmaktadır (İnalçık, 2008:234). Tarihler ve sancak sayıları değişse de Selanik'in sancak olma özelliğini devam ettirdiği anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılda Tanzimat'la birlikte birçok alanda olduğu gibi Rumeli'nin idari taksimatında da köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Nitekim 1847 yılında Selanik sancak olmaktan çıkmış ve müstakil bir eyalet konumuna yükseltilmiştir. 1864'te kurulan Vilâyet teşkilatı ile Selanik, Manastır, Serez, Drama ve Üsküp livâlarını ihtiva eden bir vilâyet olmuştur. 1894'te ise Rumeli, Edirne, Selanik, Kosova, Yanya, İşkodra ve Manastır vilâyetlerine ayrılmıştır (İnalçık, 2008:234).

1877-78 tarihlerinde Selanik Sancağı'na bağlı 9 kaza bulunurken bu kazalar, Ustrumca, Petriç, Tikveş, Toyran, Avrathisarı, Karaferye, Köprülü, Vodine ve Yenice-i Vardar olarak tespit edilmiştir. 1881/82-1893 tarihlerinde ise Selanik Sancağı'na bağlı 14 kaza tespit edilmiştir. Bu kazalar Ustrumca, Petriç, Tikveş, Toyran, Avrathisarı, Karaferye, Köprülü, Vodine, Yenice, Kesendire, Lankaza, Gevgili, Aynaroz ve Katrin'dir (Karpaz, 2010:251). 7 Temmuz 1826 tarihli Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediyye Nizâm-nâmesi ile ordu yeniden tanzim edilmiştir. Bu doğrultuda 4 Ağustos 1826'da Balkanlar'da her biri 1.527 askerden müteşekkil beş tertip kurulmuştur. Bunlardan ikisi Edirne'de geri kalanları ise Silistre, Vidin ve Selanik'te kurulmuştur. (Aksan, 2010:347). Yapılan bu idari taksimattan da anlaşılacağı üzere Selanik Vilâyeti zamanla genişlemiş ve imparatorluk içerisinde önemini arttıran bir merkez haline gelmiştir.

2.1.2.3. Selanik'in Demografik Yapısı

Selanik, ilk kurulduğu tarihten itibaren nüfusu tedrici bir şekilde artsa da meydana gelen ayaklanmalar ve istilalar neticesinde dönem dönem şehrin nüfusunda belirgin azalmalar olmuştur. Selanik'in önemli bir liman kenti olması şehrin birçok kez yağmaya ve işgale maruz kalmasına neden olmuştur. Özellikle Selanik'in Bizanslılar tarafından Venediklilere satılması ile başlayan dönemin (1423-1430) şehrin tarihi boyunca en kötü dönemi olduğu ve nüfusun büyük çoğunluğunun şehri terk ettiği yerel kaynaklarca belirtilmiştir. Şehir, Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde iken çok uzun bir süre olmasa da istikrara kavuştu ancak asıl istikrara Osmanlı Devleti hâkimiyeti altında ulaşmıştır. Selanik, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu çok kültürlü yapıyı en

güçlü şekilde yansıtan şehirlerden biri olmuştur. Şehirde, Osmanlılar ile başlayan demografik ve kültürel çeşitlilik, Osmanlı hâkimiyetinin sona erdiği 1912 yılına kadar devam etmiştir.

Sultan II. Murad'ın şehri savaşız teslim alma çabaları halk tarafından kabul görse de Venediklilerin kabul etmemesi neticesinde, Selanik'in fethi uzun bir muhasara ve çetin bir savaş neticesinde gerçekleştiği için insanların bir bölümü şehri terk etmek durumunda kaldılar. Bundan da önemlisi fetihten evvel Venedik istilası nedeniyle de şehrin nüfusunda önemli bir azalma gerçekleşmişti. Fethin akabinde Sultan II. Murad yayınlamış olduğu ferman ile bu insanlara haklarının geri verileceğini deklare ederek, bunların şehre geri dönmelerini istedi. Ayrıca dini mekânların özel statülerini korumalarına izin vererek, gayrimüslim unsurların tedirginliklerini giderdi. Yenice-i Vardar'da bulunan yaklaşık 1.000 Türk'ü Selanik'e yerleştirdi (Kiel, 2009:353). Böylece hem şehrin sosyal ve ekonomik hayatına canlılık getirmiş hem de Müslüman nüfusu arttırmış oldu.

Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra Selanik'in nüfusunun artmaya başladığı arşiv kaynaklarında da ortaya çıkmaktadır. 1478 tarihli tahrirde göre şehirde 864 Müslüman ve 994 Hıristiyan hane nüfusa kayıtlıydı. Buna göre şehrin tahmini nüfusu 4300'ü Müslüman ve 6000'i Hıristiyan olmak üzere 10.000 civarındaydı. Bu dönemde, Bizans döneminden kalma Hıristiyan mahallelerin isimleri de aynı şekilde varlığını korumuştur. 1488 tarihli bir cizye defterine göre Hıristiyan hane sayısı 1057'yi bulmuştur (Kiel, 2009:353). Şehirde fetihten kısa süre sonra Türk nüfusun hızlı bir şekilde artmış ancak yine de gayrimüslim nüfusun oranı daha yüksek olmuştur.

1492'de gerçekleşen ve Müslüman ve Yahudileri hedef alan 'Reconquista' mezalimi nedeniyle Endülüs'ten kaçan Yahudilerin önemli bir kısmı Selanik'e yerleştirilmiş ve bu tarihten sonra şehirde bunların etkinliği giderek artmıştır. Sofya Millî Kütüphanesi'nde bulunan 1502 tarihli bir vesikaya göre demografik yapının kökten değişimi ve nüfusun artışı ile şehrin hızlı bir gelişim sürecine girdiği belirtilmektedir. Bu vesikadan hareketle Selanik'te 37 mahallede 1680 hane Müslüman, 10 mahallede 1237 hane Hıristiyan ve 686 hane Yahudi bulunmaktaydı. 1478'de 10.000 kişilik şehir nüfusunun %46'sı Müslüman iken 1502'de ise 27.000 kişilik şehir nüfusunun %31'i Müslümandı (Kiel, 2009:353). 1519 tarihinde Selanik'in toplam nüfusu 29.220 iken, bunların %23,5'i Müslüman, %22,7'si Hıristiyan ve %53,8'i Yahudi olmuştur (Delilbaşı, 1999:75). 1519-1530 yılları arasında şehir nüfusunda belirgin bir azalma

gerçekleşmiş ve nüfus 29.000'den 23.000'e gerilemiştir (Kiel, 2009:354). Ömer Lütfi Barkan'ın tespitlerine göre 1520-1530 tarihlerinde Selanik'teki hane sayısı 1229'u Müslüman, 989'u Hristiyan ve 2645'i Yahudi olmak üzere toplam 4863'tür ki bu da yaklaşık 24.000 kişilik bir nüfusa tekabül eder. Buna göre şehirde Yahudi nüfusunun diğer unsurlardan çok fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 2.1: 1530'da Selanik'te Müslüman Mahalleleri

Kasimiyye	Tarakcıoğlu
Câmi'-i Atik	Saru Müderris
Koca Kasım Paşa	Muid Hoca
Akçamescid	Ayasofya
Tarakcıoğlu Ali	Hacı Hasan
Tabak Hızır	Kâtib Hayreddin
Ali Paşa	Sinancık
Hacı Mustafa	Timurtaş
Abdullah Kadı	Haraccı Kemal
Hacı Musa	Suluca Manastır
Yakub Paşa	Kara Hacı
Yahya Balı	Hüseyin Beğ
Düzmece	Pinti Hasan
Hacı İskender	Haraccı Ali
Hacı İsmail	Muslihiddin
Hacı Ahmed Subaşı	Kasım Paşa
İshakiyye	-

Kaynak: (Pala, 1991).

Tablo 2.2: 1530'da Selanik'te Hristiyan Mahalleleri

Ahiropit	Bodrom
Manol Yani	Ofalos
Ayo Dimitri	Kal'a-i Selanik
Horşe	Kosta ...
Ketafi	Tuzcıyan-ı ...
Ayo Pelaya	Zenberekciyân
Pomtiko	Tuzcıyan-ı ...
Asomat	-

Kaynak: (Pala, 1991).

Tablo 2.3: 1530'da Selanik'te Yahudi Mahalleleri

Çiçilyan	Şalom
Mağrebi	Midraş
Lizbona	Pulya
Talyan	Provençal
Otrina	Kastilyan
İz Hayim	Evora Portugal
Katalan	Alaman
Aragon	Geruş Kalavreş
Çiçilyan-ı Köhne	Saragos Aragon
Köhne Katalan	Korfus
İspanya	-

Kaynak: (Pala, 1991).

1530-1560 arasında Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı %17'ye gerilemişken, Hristiyan ve Yahudilerin nüfusu artmıştır. 33 Müslüman, 15 Hristiyan ve 21 Yahudi mahallesi bulunmaktaydı. Tablo 2.3'te isimleri verilen Yahudi mahalleleri arasında İspanya, Lizbona, Mağrebi, Katalan ve Köhne Katalan gibi Endülüs isimlerinin bulunması Yahudilerin kökenine işaret etmektedir. 1567-1568 tarihli Selanik mufassal defterine göre belirtilen tarihte şehirde, 48 Müslüman, 12 Hristiyan ve 26 Yahudi mahallesi mevcuttur. Nüfusun 27.141 olarak tahmin edildiği deftere göre, bunun 6.384'ü Müslüman, 3.758'i Hristiyan ve 16.999'u Yahudilerden oluşmaktadır (Delilbaşı, 1999:79). Buna göre Yahudilerin nüfusu giderek artmış ve Yahudiler şehirde çoğunluğu temsil eder hale gelmiştir.

Geçmiş yüzyıllarda veba salgınından kaynaklı nüfusta düşüş trendi XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tersine dönmüş ve özellikle Müslüman nüfusunda belirgin bir artış gerçekleşmiştir. 1726 yılında Selanik'e uğrayan Ukraynalı bilgin ve gezgin keşiş Vasili Grigorevic Barski, nüfusun kalabalık ve çeşitli olduğunu belirtmiştir. Öyle ki şehirde İtalyanca, Fransızca, İspanyolca, Eflakça, Rusça, Ladino, Türkçe, Arapça, Arnavutça ve Bulgarca gibi pek çok dilin konuşulduğunu ifade etmiştir. 1800'de şehirde bulunan Fransız konsolos Felix Beaujour, Selanik'te 27.000 Yahudi, 8.000 Hristiyan ve 35.000 Türk bulunduğunu kaydeder. 1812'de Britanyalı seyyah Henry Holland ve 1840 senesinde Fallmerayer, Selanik nüfusunun 70.000 civarında olduğunu belirtir (Kiel, 2009: 356). William Martin Leake, Selanik nüfusunun 1830'larda 65.000 civarında olduğunu belirtir ve diğer seyyahlardan farklı olarak Yahudi nüfusun çoğunlukta olmadığını belirtir (Leake, 1835:248). 1850'lerde şehre

uğrayan Adolphus Slade, Selanik'in nüfusunu 60.000 olarak verir ve bunun yarısının Yahudiler olduğunu belirtir (Slade, 1854:510).

1831 sayımına göre Selanik'in toplam erkek nüfusu 40.215 kişiye tekabül etmektedir. Nüfusun 21.669'u Hristiyan, 12.368'i Müslüman, 511'i çingene ve 5.667'si Yahudi olarak tespit edilmiştir. 1831 tarihli sayıma göre Selanik'in toplam nüfusu yaklaşık olarak 160.000 kişidir denilebilir. Ancak bu tahminler arasında farklar ortaya çıkmaktadır. O zamanki teknolojik imkânların yanında seyyahların da gözlemleri neticesinde tahmin ettikleri rakamlar çoğu zaman gerçek rakamlarla örtüşmemektedir. Osmanlı'da gerçekleştirilmeye çalışılan nüfus sayımlarının beklentiyi karşılayamadığı ve başarılı olamadığına dair bulgular içeren çalışmalar mevcuttur. Bu nedenle bu sayımlar neticesinde elde edilen verilere temkinli yaklaşmak faydalı olacaktır (Güneş, 2016: 228).

Selanik'in vilâyet nüfusu ile kaza merkezi nüfusu karşılaştırıldığında Yahudilerin neredeyse tamamının şehir merkezinde yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Buna karşın Hristiyan ve Müslüman tebaanın çoğunluğunun köylerde ikamet ettikleri anlaşılmaktadır (Todorov, 1983:313). 1882 tarihli Selanik Vilâyet Salnâmesi'ne göre şehrin toplam nüfusu yaklaşık 54.000 olarak verilmiştir. 12 yıl sonra kaleme alınan salnâmeye göre ise şehir nüfusu yaklaşık iki kat artarak 100.000'e ulaşmıştır. 1895 yılında Alman etnograf Gustav Weigand şehrin nüfusunu 120.000 olarak tahmin eder. XIX. yüzyılın sonuna dair nüfus tahminleri farklılık arz etmektedir. Rhoads Murphey'e Selanik I. Kategori şehirleri arasında yer alır ve Balkanların en yoğun nüfusuna sahip şehirdir. Şehrin nüfusu 80.000 olarak belirtilmiştir (Zachariadou, 1999:201). Vasil Kancov'un 1900 yılı için hazırlanmış olduğu istatistiklere göre Selanik'in toplam nüfusu 118.000 olarak belirtilmiştir. Bu çalışmaya göre şehir nüfusunun %47'si Yahudi, %22'si Türk, %14'ü Rum, %8'i Bulgar ve %9'u ise diğer topluluklardan oluşmaktaydı. Nüfusun %15'lik kısmını oluşturan 38.956 kişi köylerde yaşamaktaydı. Bu da göstermektedir ki Selanik'in şehirli nüfusu çağdaş şehirlere oranlar bir hayli yüksekti. 1910 yılına gelindiğinde ise Selanik'in 150.000 kişilik bir nüfusa ulaştığı görülmüştür. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selanik'te meydana gelen nüfus artışının sebepleri arasında 1871'de Üsküp'e, 1888'de Belgrad'a, 1894'te Manastır'a ve 1896'da Dedeağaç'a ulaşan tren yolu ağı sayılabilir. Bu demiryolu vesilesiyle Selanik dış dünyaya açılmış, ticaret kapasitesi artmış ve bir cazibe merkezi haline gelmiştir (Kiel, 2009:354). Nüfus hareketleri göstermektedir ki,

Osmanlı hâkimiyetinden sonra istikrara kavuşan Selanik'in nüfusu hızla artmış ve demografik yapısı çeşitlenmiştir.

2.1.2.4. Selanik'in İktisadî Yapısı

Osmanlı barışının ticaret yolları ve Akdeniz üzerinde sağlamış olduğu güvenlik ve istikrar Selanik limanının dünya ticaretinde ön plana çıkmasını ve şehrin ticari potansiyelinin artmasını sağlamıştır. Özellikle İran'ın ipekli üretimi ve Osmanlı'nın Avrupa'ya ipekli ticaretinde etkin olmaları ticaret yollarının yön değiştirmesine neden olmuştur. Avrupa'da ipekli kumaş kullanımının ve ipekli dokuma sanayilerinin artması Osmanlı ve İran ekonomilerinin gelişmesinde etkili olmuştur. Bu iki devlet dış ticaret gelirlerinin ve gümüş stoklarının büyük kısmını ipek ticaretinden sağlamışlardır. XIV. yüzyılda dünya ticaret yollarında gerçekleşen değişiklikler ile ham ipek ve çeşitli Asya malları açısından Bursa, Doğu ile Batı'yı bağlayan bir dünya pazarı haline geldi. İlk başlarda Floransa ile Osmanlı ticaret merkezleri arasında cereyan eden ticaret, Pisa veya Livorno'dan başlayıp, oradan sırasıyla Sakız Adası, Çeşme Limanı'na gelir ve Bursa ve İstanbul'da son bulurdu. Ancak bu yol Venediklilerin korsanlık faaliyetleri dolayısıyla tehlike arz ediyordu. Osmanlı himâyesinden ötürü daha güvenli olan ve Dubrovnik ya da Avlonya-İşkodra'dan başlayıp, Selanik üzerinden Edirne, İstanbul ve Bursa'ya ulaşan güzergâh tercih edilmeye başlanmıştır (İnalçık, 2000:297). İran ve Avrupa arasında cereyan eden ipekli ticareti Bursa, İstanbul ve Selanik'in gelişmesine ve Osmanlı bütçesinin zenginleşmesini sağlamıştır.

Selanik, ipekli dokuma ürünlerinin ticaretinde etkin olduğu gibi yünlü dokuma sanayiinde de etkili olmaya başlamıştır. Nitekim Selanik yünlü dokumacılığını kente Sefarad Yahudilerinin gelişinden öncesine götüren tarihçiler vardır. Yapılan araştırmalar Yahudilerin gelişinden evvel dokumacılık faaliyetlerinin olduğunu gösterse de şu bir gerçektir ki Endülüs'ten gelen ileri dokuma teknolojisi bilgisi şehrin dokumacılık alanındaki faaliyetlerini geliştirmiştir. Bu nedenle Selanik yünlü dokumacılığının XVI. yüzyıldan itibaren hızlı bir şekilde geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu gelişimi, Osmanlı Devleti'nin yeniçeri ve kapıkulu ocakları için satın almış olduğu kumaş miktarının seneler içerisindeki artışından anlamak da mümkündür. Buna göre, ordu için kumaş alımı, 1508-1509 tarihlerinde 57.200 metre, 1509-1519 tarihleri arasında ortalama 62.725 metre, 1512-1513 ve 1517 yıllarında

72.800 metre olarak gerçekleşmiştir (Kolçak, 2008:99). Selanik kumaş sanayii Endülüslü Yahudiler tarafından işletilmekteydi. Bunlar ya vergi ya da devletçe belirlenen fiyat karşılığında Yeniçeri üniformaları için kumaş üretiyorlardı. Bunun yanı sıra Osmanlı pazarına orta kalite kumaşlar temin ediyorlardı. Serbest piyasadaki yünlü kumaş satışları sayesinde zenginleşen imalatçılar, XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyılda imparatorluk genelinde baş gösteren iktisâdî gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmişlerdir. Bu durumun nedenlerinden biri Venedik yünlü kumaş sanayisinin bölgedeki etkinliğini ve Balkanlardaki yün hammaddesine olan talebini arttırması, diğeri ise İngiliz Levant Şirketi'nin kurulması ile birlikte İngiliz tüccarlar düşük fiyatlar ile satış yapabilme imkânı bulması olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde hammadde fiyatları artmış ve Selanikli imalatçıların, Osmanlı Devleti'nin belirlemiş olduğu tavan fiyatlarının üzerine çıkamamaları sebebiyle kâr oranları düşmüştür. (İnalçık & Quataert, 2000:584). Selanik'te dokuma sanayiinin gelişmesinde Osmanlı ordusunun üniforma ihtiyacının giderilmesinin önemli etkisi olmuştur.

1567-1568 tarihli mufassal deftere göre Selanik'te yaşayan Müslümanların -ki nüfusları 6.384 olarak tahmin edilmektedir- %36'sı dini hizmetler, %16'sı devlet görevleri, %15 dokumacılık, %7 gıda üretimi, %5 dericilik ve %21 diğeri zanaatlar ve ticaretle uğraşmaktaydılar. 69 muhtelif meslek kolunda çalışan Müslümanların toplam sayısı 249 olarak tespit edilmiştir (Delilbaşı, 1999:82). Rakamlardan hareketle Selanik'te dokuma sanayiinde çalışan Müslümanların sayısının kamu sektöründen sonra gelmesi şehirde dokuma sanayiinin ulaştığı kapasiteyi göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin büyük çoğunluğu cizye ile mukata'alardan sağlanıyor ve bu gelirler ise devlet gelirlerinin yaklaşık %90'nını teşkil ediyordu. 1475 tarihini kapsayan bir araştırmaya göre, Osmanlı Devleti kamu gelirlerinin büyük bir kısmı Rumeli topraklarından tahsil ediyordu. Buna göre, 1.769.000 duka altınlık toplam gelirin yaklaşık %81'lik kısmı bu bölgeden sağlanmaktaydı. Nakit devlet gelirinin en önemli kaynağı olan cizye toplam bütçenin %48'ini, madenler, darphaneler ve tuzlalar ise %28'ini teşkil ediyordu. Bu minvalde, Selanik'te bulunan tuzlanın devlet bütçesine katkısı 2.500 duka altın olmuştur (İnalçık, 2000:93-94). Padişah hâssı olan Selanik'ten 1526-1528 tarihleri arasında elde edilen gelir 3.506.762 akçe iken (Todorov, 1983:471) 1567-1568 yıllarında elde edilen toplam gelir 5.279.752 akçe olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamlar, Selanik'in Osmanlı Rumeli'sinin en yüksek gelirli şehri

konumunda olduğunu göstermektedir. Gelir kalemleri ise kelle vergisi, ticaret vergileri, devlet mülkleri ve inhisarlardan gelen akarlar, araziler-bağlar-bahçeler, karma vergiler ve bir gelire bağlı olmadan alınan vergilerden oluşmaktaydı. Bu gelirin %61'i devlet mülkleri ve dalyan, bozahane, şıra dükkânları, mumhane gibi inhisarlardan elde ediliyordu. Toplam gelirin %56,18'ine tekabül eden 2.966.666 akçelik kısım ise tuzlalardan intikal ediyordu. Bu noktada Selanik'in İmparatorluğun en yüksek miktarda tuz üreticisi şehirlerinden biri olduğu bilinmektedir. Gelirin %30'una tekabül eden 1.615.999 akçelik kısmı ticaret vergilerinden, %2,99'una karşılık gelen 157.925 akçelik kısmı kelle vergisinden, %2,32'sine denk gelen 122.898 akçelik kısmı arazi-bağ-bahçelerden, %2,20'sine tekabül eden 116.666 akçelik kısmı karma vergilerden ve son olarak %1,15'ine karşılık gelen 60.933 akçelik kısmı bir gelire bağlı olmadan alınan vergilerden elde edilmiştir (Delilbaşı, 1999:84-88). Selanik'te bulunan tuzlanın üretim kapasitesi ve verimliliği ile Selanik limanının ticaret kapasitesi ve verimliliği bu şehri, Rumeli'de zirveye taşımıştır.

Selanik limanı vasıtasıyla Hint pamukluları, sömürge malları, iksirler, saat, ayna, pencere camı ve kırtasiye gibi lüks Avrupa malları ithal edilirken; yeni pamuk ve tütün başta olmak üzere yün, büyük hayvan derisi, ham ipek, balmumu ve kepenek gibi kalemler ihraç ediliyordu. İstanbul, Avrupa eyaletlerine gelen ithalatın nısfını gerçekleştirirken, Selanik ise deniz yoluyla yapılan ihracatın nısfını gerçekleştiriyordu. Selanik'in bu iktisâdî verimliliği bölgeye yapılan altyapı yatırımlarının artmasına yol açmıştır. Bu minvalde Selanik demiryolu ile 1871'de Üsküp'e ve 1888'de Belgrad'a ve sonrasında ise Manastır'a bağlanmıştır. Bunun yanında İmparatorluğun en büyük dört limanı İzmir, Beyrut ve İstanbul limanları arasında yer alan Selanik limanında genişletme çalışmaları yapıldı. 1860 ve 1870'lerde Selanik-Mitroviçe arasındaki demiryolu Selanik ticaretine ivme kazandırınca buharlı gemilerin yük alım-boşaltımı yapabilmeleri için limana 1.800 metre uzunluğunda rıhtım inşa edildi. Ayrıca, trenlerin doğrudan rıhtıma yanaşabilmeleri için demiryolu yaptırıldı (İnalçık & Quataert, 2000:923-928).

Selanik sanayi alanında da imparatorluğun en etkin şehirlerinden biri olmuştur. 900 kişi istihdam eden Dakik Fabrikası, 320 kişi istihdam eden ipek fabrikası ve 200 kişi istihdam eden tütün fabrikası bunlardan en önemlileridir. Bunun yanında Selanik, İzmir ile birlikte ordunun barut ihtiyacını karşılayan tesislere sahipti. Modern dönemle birlikte teknolojinin gelişmesi neticesinde İstanbul-Küçükçekmece'de Azadlı'da

1798'de kurulan yeni tesis Selanik ve İzmir'deki tesislerin kullanım dışı kalmasına neden olmuştur. Selanik ile ilgili iktisâdî meseleler genel itibariyle sahip olduğu liman nedeniyle ticaret ve dokuma sanayii etrafında şekillenmiştir. Ancak Selanik'in sahip olduğu tarımsal potansiyel genellikle ihmal edilmiştir. Özellikle 1883'te faaliyete başlayan Reji Şirketi'nin tütün yetiştiriciliği noktasındaki girişimleri Selanik'i imparatorluk genelinde tütün üretiminde zirveye taşımıştır. Selanik Reji İdaresi, bölgede üretilen tütünün lojistiği açısından sahip olduğu imkânlar dâhilinde sağlamış olduğu kolaylıklar, şehri Rumeli'nin merkezi konumuna getirmiştir. 1901-1911 yılları arasında Selanik'in tütün ihraç miktarı 21.948 kg olmuştur (Dıġıroġlu, 2014:228).

Selanik'in artan ticarî potansiyeli, finans sektörünün de yükselmesine yol açmıştır. Bu doğrultuda Selanik'te birçok banka faaliyet göstermeye başlamış ve şubeler açmıştır. Osmanlı Bankası, Ziraat Bankası, Bank Metelin, Commercial Bank, Europeen Bank, Industrial Credit Bank, Romanya Bankası, Kredi ve Mevduat Bankası, Beogradska Zadruga Bank, Orient Bank gibi bankalar şehirde faaliyet göstermiştir (İpek, 2011:12). 1911-1913 yılları arasında Selanik limanı dâhil Avrupa eyaletlerinin imparatorluktan ayrılması, Osmanlı'nın nüfusunun yarısını ve topraklarının onda birini kaybetmesine neden oldu. Bu eyaletler, İmparatorluğun en ileri tarım, ticaret ve sanayiye sahip olmaları dolayısıyla kayıpları Osmanlı Devleti için büyük problemlere yol açmıştır.

2.2. Sofya Tarihçesi

Sofya vadisinin büyük bir bölümünü kapsayan şehrin kuzeyinde Stara Planina dağları, doğusunda ve güneydoğusunda Sredna Gora dağları, doğusunda Vitoş dağı, batısında ise Lülün, Viskar ve Çepin dağları bulunur. Şehir, İskar nehri ve sol tarafında bulunan kolları boyunca kuruludur. Adriyatik Denizi'ni Karadeniz'e bağlayan yolun merkezinde bulunması ve Ege Denizi'ne olan yakınlığı şehri stratejik açıdan çok önemli bir yere koyar (Özey, 2016:178). 3 mil² genişliğinde olan şehir konumu itibariyle stratejik bir yerde ise de çevresinde bulunan bataklıklardan ötürü havası çok sağlıklı değildir. Güneydoğusunda bulunan yüksek Sredna Gora dağları, Akdeniz iklimin şehre iltica etmesini engellediğinden şehirde kışlar sert ve uzun sürer ve şehir sık sık yağış alır. *Cihânnümâ*'ya göre Vitoş dağının eteğinde meşhur dört ılıca bulunmaktaydı. Bu ılıcalardan gelen suyun biriktiği çok güzel bir havuz vardı. Bu suyun mesane taşlarına iyi geldiği bilinmekteydi. Yine aynı yerde altın madeni izleri

bulunmasından ötürü eski bir darphane olduğu belirtilmektedir (İnciciyan & Andreasyan, 1974:17-18).

Osmanlı döneminde şehrin demografik yapısı çeşitliydi. Türkler, Bulgarlar, Rumlar, Ermeniler, Venedikliler ve Yahudiler bir arada yaşamaktaydı. Sofya için Balkanlar'ın merkezi tabiri kullanılmıştır. Bunun nedeni hem coğrafi açıdan yarımada'nın ortasında bulunması hem de özellikle ticaret yollarının geliş ve gidiş güzergâhında bulunmasıdır (Crampton, 2005:4).²¹ Harita 2'de Osmanlı Rumelisi'nde bulunan ticaret yolları ve bunların birbirleri ile bağlantıları gösterilmiştir. Buna göre Sofya'nın bahsi geçen bağlantı yollarının merkezinde oluşu göze çarpmaktadır.

2.2.1. Osmanlı Öncesi Sofya

Sofya, tarihi yedi bin yıl evveline dayanan, doğudan batıya İstanbul ile Orta Avrupa, kuzeyden güneye Tuna nehri vasıtasıyla Vidin ile Selanik'in buluşma noktasında yer alır. Trak bir kabile olan Serdiler bölgenin ilk sakinleri olduklarından Serdopolis adıyla anılan şehir Roma döneminde Serdica, Ulpia Serdica, Bizans devrinde Triadica, Bulgarca'da Sredec, İdrîsî'de Atralissa, Saint Sophia Kilisesi'nden ötürü Sofia ve Osmanlı döneminde ise Sofya olarak isimlendirilmiştir (Şahin, 2009:344; Ivanova, 2012). Şehrin kuzeyinden Tuna nehri akıp geçerken, içinden ise Akdeniz'e dökülen Meriç nehri geçmektedir. Plinius ve *Cihânnümâ*'dan nakledildiğine göre nehrin yukarı kısımlarında çıkan kumla karışık altın, demir, şehrin dağları ve ürünleri önemlidir. Edirne'den Belgrad'a giden düzlükte kurulan şehir, Belgrad'ın güneydoğusunda İstanbul-Macaristan ve Dubrovnik yolunda bulunmaktadır. Doğudan batıya, kuzeyden güneye giden yolların kesişim noktasında bulunan Sofya, bu özelliğinden de anlaşılacağı üzere tam manasıyla bir ticaret şehridir. Şehir nüfusunun çoğunluğunu Türkler, Bulgarlar, Rumlar oluştururken burada yaşayanlar arasında Ermeniler ve Yahudiler de bulunmaktadır (İnciciyan & Andreasyan, 1974:16-18). Sofya, önemli

²¹ Evliya Çelebi Sofya şehrini şöyle tasvir eder: *Sofya, Sofya sahrasının güneyinde, Vitoşa dağının eteğinde, Kurdbağları denen İrem bağının aşağısında düz bir alanda kurulmuş büyük bir yerleşim yeridir. Batı ve Kuzey tarafı verimli bir ovada güllük gülistanlık bir kazadır. Sofya birbirine yakın köylerden meydana gelmiştir* (Evliyâ Çelebi, 2006).

yolların geçiş ve kesişim güzergâhında bulunmasından ötürü tarih boyunca pek çok kez el değiştirmiş ve farklı devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir.

Sofya, Küçük Asya, Orta Doğu, Ege Denizi, Baltık Denizi ile Batı Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik bir kavşakta kurulmuş bir şehirdir. Neolitik döneme ait buluntular National Art Gallery ve National Ethnographic Institute'de sergilenmektedir. İlk sakinleri Trak kabilesi Serdiler olan şehir M.Ö. 45'te Romalıların eline geçti ve bölge içinde yaşayan kabilelere göre eyaletlere ayrıldı. Şehir önce Trakya eyaletinin merkezi iken III. yüzyılda yeni kurulan Daçya, Mediterranean eyaletinin başkenti olmuştur. Sahip olduğu stratejik konum itibariyle ekonomik açıdan hızla gelişen şehre, 106 tarihinde İmparator Marcus Ulpius Traianus tarafından özerk bir yönetim ve şehir organizasyonu hakkı verilmiştir. Bu tarihten sonra şehir imparatorun onuruna "Ulpia Serdica" olarak anılmıştır. Marcus Aurelius döneminde şehrin dört tarafı surlarla çevrilmiştir. 239-270 yılları arasında Tuna Nehri'nin kuzeyinden gelen kabileler şehri istila etmiştir. II. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Roma İmparatorluğunda baş gösteren sorunlar Sofya'nın statüsünde değişikliklere neden olmuştur. 311 yılı Sofya tarihi açısından çok önemli bir olaya tanıklık etmiştir. Şöyle ki Roma imparatorları Galerius, Licinius ve Constantine "Edict of Toleration" kanununu ilan ederek Hristiyanlığı Roma hâkimiyetindeki alanlarda resmi din olarak tanımışlardır. Böylece, Sofya -o dönemki adıyla Serdica- Roma imparatorluğunun İstanbul'dan önce ilk Hristiyanlık merkezi olmuştur. İmparator Constantine, imparatorluğun başkentini Sofya'ya taşımak için girişimlerde bulunmuştur. Bunu "Serdica (Sofya) benim Roma'mdır" sözlerinden anlamak mümkündür. Constantine'nin Sofya'ya olan bu ilgisinde annesi St. Elena'nın bu şehirde doğmuş olması etkili olmuştur. Justinian (527-565) döneminde şehrin surları yenilenmiş ve en önemli mekânlardan biri olan Aziz Sofya Kilisesi inşa edilmiştir. VI. yüzyılın sonu ve VII. yüzyılın başlarında Slav kabileleri Sofya'ya yerleşmeye başladı. Bulgar Hanı Omurtag (814-831) döneminde şehir, I. Bulgar İmparatorluğunun politik, askeri, ekonomik ve kültürel merkezi haline geldi ve şehrin ismi Sredets olarak değiştirildi. Sofya, 972'de tekrar Bizans hâkimiyetine girdiyse de 1194'te II. Bulgar İmparatorluğu şehre hâkim oldu. Bu dönemde Sofya tipik bir Ortaçağ şehri haline büründü. Bu dönemde caddeler genişledi, taş yapılar ortaya çıktı, küçük kiliseler ve manastırlar inşa edildi. XIV. yüzyılın bitimine on yıl kala şehrin ismi Sofya olarak anılmaya başlanmıştır (Sofia-Historical, 2017).

Evliyâ Çelebi, Sofya'nın tarihini çok eski tarihlerden itibaren başlayarak ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Buna göre Tufan'ın akabinde Nuh (a.s.), gemisinin Cudi Dağı'nda durması üzerine gemide bulunan 70 insanın her birini muhtelif bölgelere gönderdi. Bunlardan biri olan Sırfâyil, Rum bölgesine gitti. Sırfâyil, Sofya'da yerleşmeye karar verir ve burada 40 çocuğu olur ve bu çocukları Avrupa'daki diğer bölgelere yayılırlar ve günümüz milletlerinin oluşumunda etkili olurlar. Sırfâyil 700 sene yaşadığı ve kabrinin Sofya'da Vitoş Dağı'nda bulunduğu belirtilir. Sırfâyil'in Sırfâ ismindeki oğlu Sofya'da yaşamış ve şehrin imarında etkili olmuştur. Şehrin ismi de bu oğlundan (Sırfiye) gelir. Sofya şehrinin kurucusu Sırfâ'nın ölümü üzerine çocukları arasında taht kavgaları cereyan eder ve şehir Bulgarya'nın soyundan Mâyil tarafından işgal edilir ve 300 sene kadar bunların yönetiminde kalır. Alina Kral'ın kızı Aysof, Sırfâ şehrini hâkimiyeti altına alır ve şehri yeniden imar ettiği için şehre Ayasofya derler ki İstanbul'daki Ayasofya Kilisesi'nin bânîsinin bu olduğu rivayet edilir (Evliyâ Çelebi, 2006:508-511).

2.2.2. Osmanlı Döneminde Sofya

1396 Niğbolu'nun fethi ile birlikte Bulgaristan'ın tamamı Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve ülke toprakları Çirmen, Sofya, Silistre, Niğbolu ve Vidin olmak üzere beş sancağa ayrılmıştır. Sofya ise stratejik konumu ve *imparatorluk ordu yolu* olarak anılan İstanbul-Edirne-Meriç Vadisi boyunca devam eden yolun kavşak noktasında bulunmasından ötürü Rumeli Beylerbeyliğinin merkezi konumuna getirilmiştir (Çalışkan & Şeyban, 2017:432; Ivanova, 2012).

Sofya, Müslüman nüfusun yoğunlaştığı, askerî ve ticârî açıdan da öne çıkan bir Osmanlı şehri idi. Osmanlı Devleti'nin "saadetli Sofyası", XVI. yüzyılda ise Prizren, Çirpofça, Samakov, Şehirköy, Berkofça ve İhtiman kazalarını içine alarak sancağın merkezi durumuna geldi. Şehir çok kültürlü bir yapıya sahipti. Öyle ki, Müslümanlar (Türkler, Tatarlar), Hıristiyanlar (Rumlar, Slavlar, Bulgarlar, Çingeneler, İtalyanlar, Latinler, Boğdanlılar, Dubrovnikliler, Ermeniler) ve Yahudiler homojen mahallelerde ikamet ederlerdi (Doğru, 2002:1-2).

1385-1878 yılları arasında 496 yıl boyunca Osmanlı hâkimiyetinde kalan Sofya, bu dönemde bir Türk-İslâm şehri hüviyeti kazanmıştır. Şehir, Edirne'den sonra ve Manastır'dan önceki dönemde Osmanlı Devleti'nin başlıca eyaleti olan Rumeli'nin

merkez sancağı yani Beylerbeyinin ikamet ettiği Paşa Sancağı olmuştur. Bunun yanında, ayrıntıları ile bahsedilen Rumeli'deki yollardan orta kol İstanbul-Silivri-Edirne-Filibe-Sofya-Niş-Yagodina üzerinden Belgrad'a uzanan yolun güzergâhında bulunan Sofya, askeri, ticari, ekonomik ve siyasi açılardan tarihi süreç içerisinde önemini muhafaza etmiştir (Halaçoğlu, 2014:5). Sofya sol-orta-sağ kol yollarının kuzeyden güneye ve güneyden kuzeye kesişim noktasında olması nedeniyle İstanbul'un Rumeli bağlantısının merkezini teşkil etmiştir.²²

Birinci el tarih kaynakları, kronikler, seyahatnameler vb. kaynaklar incelendiğinde Sofya, Osmanlı ordusu Batı'ya doğru sefere çıktığında, Sultanın, paşaların, ordu komutanlarının mutlaka uğradığı bir yer olarak bahsedilmiştir.²³ Ayrıca Sofya şehri, aynı güzergâhta bulunmalarından ötürü Edirne ve Filibe ile birlikte anılır olmuştur.²⁴ *Gazâvât-ı Sultan Murad Han*'da, 1440'larda gerçekleşen Macar-Osmanlı

²² Mevzu bahis yolların Filibe-Sofya arasında, Tatarlar karyesi, Karapınar çayırı, Manendler-Akincılar ortası, İhtiman sahrası, Ağaçevli-Hacı Karaman arası ve Sofya'nın öte yanı olmak üzere konak adı verilen duraklar bulunmaktadır ve 17,5 mil uzunluğundaki bu yol üzerinde Tatarpazarı, İhtiman ve Sofya olmak üzere üç menzil bulunmaktadır. Sofya-Niş arasında ise İslivniç-İvladimiroviç köyleri, Lukavica Karyesi altında köprü, Pınarbaşı, Brestovice karyesi, Ilıca üstü ve Badeluca çayırı konakları bulunmaktadır. 18 mil uzunluğundaki bu yol üzerindeki tek menzil Niş'tir (Halaçoğlu, 2014:31-32).

²³ Sultan II. Murad'ın küffâr üzerine yürüdüğü bir sefere dair geçen ifadelerde de Sofya'nın stratejik önemi ortaya çıkmaktadır: *...Ammâ Padişah sa'adette Filibe'ye gelüb dâhil oldukda cümle beğleri katına da'vet edüb Şahin Paşa ile sâyirleri ile meşveret ediüb buyurdular kim, İnşallâhu te'âlâ Sofya şehrine selâmet ile varmak müyesser oldukda her ne kadar sancaklar var ise haber gönderelim kim, ale'l-acele yetişüb geleler ve kudât efendilere haberler salalım kim, nefîr-i âm askerinin bir gün evvel Sofya şehrine iletsinler. ...Andan sonra biz Sofya şehrinde bî-bâk ve bî-pervâ oturalım. Tâ ki Anadolu askeri ve Rumeli askeri fi'l-cümle hâzır ve müheyyâ olunca, andan sonra iş niye müncer olursa ana göre hareket ederiz* (Imber, 2007:82; Âşıkpaşazâde, 2010:110,178,179; İnalçık & Oğuz, 1978:9,11,12,13).

²⁴ Yine aynı kaynakta geçen şu ibare de Sofya'nın Filibe ve Edirne ile bir arada anıldığını göstermektedir: *...ey bizim dinimiz ulusu Osmanoğlu Anadolu'sunda be Bursa'sında sığışamayub Rumeli'ne dahi kadem basub Sofya'yi ve Filibe'yi ve Edrene'yi ve dahi nice nice il ve memleketleri fethedüb...* (Imber, 2007:70-71).

mücadelesinin Sofya'da düğümlendiği ve II. Murad'ın Edirne'den Sofya'ya gelip, Sofya'yı ateşe vererek savaşın gidişatını değiştiren stratejik bir hamle yaptığı bildirilmektedir (İnalçık & Oğuz, 1978:15; Imber, 2007:36).

Evliyâ Çelebi şehrin Osmanlı dönemindeki önemini anlatırken, fetihten sonra I. Murad'ın şehrin imar edilmesini emrettiğini ve bizzat kendisinin üç sene kadar burada kaldığını belirtir. Sofya'nın, Rumeli'nin taht merkezi olması için fethedilen yeni yerlerin buraya bağlandığı ve Süleyman Han'ın Rumeli'nin tam merkezinde bulunan Sofya'yı Paşa Sancağı olarak tayin ettiğini bildirir. Şehir, başkumandanlık, defterhane ve telhis arzı düstûr-ı mükerrem özelliklerine sahip üç tuğlu vezirlik olarak derecelendirildi. Sofya'nın önemi öyle ki İstanbul'un Yedikule dizdarı ölse Rumeli'nin vezir-i arzı gelmeyince Yedikule dizdarı başkasına verilmezdi çünkü Sofya o vakitler serhad sonu idi (Evliyâ Çelebi, 2006:513). Tüm bu tarihi bilgilerden hareketle Sofya'nın iki önemli özelliği ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki şehrin coğrafi açıdan stratejik konumu, ikincisi ise Osmanlı hâkimiyetinin başlangıcından itibaren Rumeli Eyâleti'nin merkezi olma sorumluluğunu üstlenmesidir.

1432-1433 yıllarında Sofya'ya yolu düşen Bertrandon De La Broquiere şehirden şöyle bahseder:

...Bulgaristan'ın en güzel şehri olan bir kente vardım, burası Sofya idi ve bir zamanlar çok büyük bir yer olduğu surlarından belli oluyordu; ne var ki surlar tümüyle harap olmuş ve çökmüş durumdaydı; çok güzel bir çevrede yer alan bu şehrin küçük bir kalesi de vardı ve güneye doğru bir dağa yaslanıyordu; şehrin içinde yer aldığı ova yaklaşık 60 mil uzunluğunda ve aşağı yukarı on mil genişliğindeydi. Burada yaşayanların büyük bir bölümünü Bulgarlar oluşturuyor, şehirde tek tük Türk'e de rastlanıyordu ama bunlar bu ülkenin insanı değildi; yerli ahali de kendilerine yardım edildiği takdirde köleliğe düşmemek için güçlerini ve iradelerini ortaya koyabiliyordu, burada Macaristan seferinden dönen Türkler görüyordum (Broquiere, 2000:253).

2.2.2.1. Sofya'nın Fethi

Osmanlılar tarafından 1373'te gerçekleştirilen Firecik Kalesi'nin fethi ile Bizans İmparatoru sulh yapmak durumunda kalmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlılar, Balkan fütuhatına ara vermişlerdir. Sultan I. Murad, Balkanlardaki Osmanlı varlığının kalıcı

olması için Sofya, Niş ve Manastır şehirlerinin mutlaka fethedilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle 1380 yılında tekrar harekete geçmiştir. 1382 yılında Manastır'ın zapt edilmesinin akabinde uzun ve çetin bir muhasaranın ardından 1385 tarihinde Sofya Osmanlılar tarafından fethedilmiştir (Uzunçarşılı, 1988:175). Evliyâ Çelebi, Sofya'nın fethinin 1384 yılında gerçekleştiğini belirtir. Buna göre, I. Murad'ın vezirlerinde Balaban Paşa, Sofya'yı 70 günlük bir kuşatmanın ardından teslim mecbur eder. 170.000 keferenin bulunduğu kalenin iâşe yolları kesildiğinden şehir ileri gelenleri aman istemek durumunda kalmıştır. Aman işlemleri devam ederken, 40.000 kadar Sırp bozgunculuk çıkararak Osmanlı askerine karşı saldırıya geçer. Balaban Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu bu saldırıyı püskürtür ve şehrin kontrolünü tamamen ele geçirir. Çetin bir mücadele neticesinde fethedilen Sofya kalesini tasvir eden Evliyâ Çelebi, kalenin İstanbul Kalesi kadar büyük olduğunu ve 47.000 adımlık bir sur mesafesine sahip olduğunu belirtir. 27 kapısı, 1.700 kulesi, 70.000 beden dışları ve 700 adet tılsımları olduğunu Yunanlıların Yanvan Tarihi'nden referansla aktarır. Kalenin bulunduğu yer, Vitoş Dağı eteğinde Korubağları isimli yerde, insanların uğrak yeri olan Balı Efendi, Peteviçe, Hacı Karaman yolu ve Lozna bayırından Işır Nehri kenarında Kenan Paşa Çiftliğine kadar geniş kale temelleri, burç ve bedenleri kalenin büyüklüğünü ortaya koyar (Evliyâ Çelebi, 2006:511-512). Sofya'nın zamanla bir uç eyaletten iç eyalete dönüşmesi nedeniyle şehirde kaleye ihtiyaç duyulmamış ve kale tarihi kalıntı haline gelmiştir (Mercimek, 2019:39).

2.2.2.2. Sofya'nın İdari Yapısı

1530 tarihli ve 370 numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rumili defterine göre Sofya, Rumeli Eyâleti'nin Paşa Sancağı konumundaydı. 1568-1574, 1578-1588 yılları arasında da Paşa Sancağı olarak varlığını sürdüren şehir, 1602 yılında Paşa Sancağı olma özelliğini Akkirman'a devretmiş (Ayn Ali Efendi, 1964:54) olsa da bunun kısa süreli olduğu anlaşılmaktadır. Eyâlet merkezi olan Sofya şehri aynı zamanda kaza merkezi idi. Buna göre Sofya'da görev yapan kadılar, sancağa bağlı diğer kazaların kadılarına göre daha yüksek dereceye bağlı idiler. XVIII. yüzyılın sonuna kadar şehir hem Rumeli hem de Osmanlı'nın Avrupa topraklarının ana merkezi olmuştur. 1831 tarihli taksimata göre Sofya ile Manastır aynı kategoride bulunuyordu. Buna göre, Selanik, Üsküp, Köstendil, Ohri, Tırhala, Avlonya, Delvin, Vulçitrin, İlbasan, İskenderiye, Yanya, Dukagin, Prizren'in bulunduğu sancaklara Sofya ve Manastır

dönüşümlü olarak merkezlik ediyordu. Ancak ilk başta geçici, 1835'te ise kalıcı olarak Paşa Sancağı özelliği Manastır şehrine geçmiştir. 1850-1853 tarihlerine ait taksimata göre Rumeli'nin merkezliğini Manastır üstlenmeye devam etmiştir (Karpata, 2010:54-57).

1864 tarihli Vilâyet Nizâmnamesi ile Tuna Vilâyeti kurulmuş ve Rusçuk, Varna, Vidin, Sofya, Tırnova, Tulça ve Niş bu vilâyete bağlı sancaklar olmuşlardır. Vilâyetin merkezi Rusçuk olmuştur (Karpata, 2010:81). 1877-78 Tarihli Tuna Vilâyeti Sâlnamesi'ne göre Sofya'ya bağlı kazalar Orhaniye, İzladı, Cuma, Radomir, Samakov, Dupniçe olarak belirtilmiştir.

2.2.2.3. Sofya'nın Demografik Yapısı

Sofya'nın merkezini teşkil ettiği bölge, Osmanlı hâkimiyetinin başladığı dönemlerden itibaren Anadolu'dan Türk nüfusunun yoğun bir şekilde iskânına sahne olmuştur. Şehrin bu dönemki nüfusuna dair net bir bilgi yoktur ve buradaki Müslüman nüfusun Anadolu'dan yapılan göçler neticesinde oluştuğu anlaşılmaktadır. Şehirde bulunan mahalleler arasında Karahisarî ve Saruhan gibi mahallelerin bulunması Anadolu'dan gerçekleşen göçlerin göstergesi niteliğindedir. Sofya'da, 1530'da takriben 6.000 kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Tımar kayıtlarına göre toplam nüfusun %73'ü Müslüman ve %27'si gayrimüslim unsurlardan oluşmaktaydı. 1520-1530 yılları arasında Sofya'daki hane sayıları incelendiğinde, gayrimüslim hane sayısı 280 iken Müslüman hane sayısı 971 olarak tespit edilmiştir. Toplam hane sayısı 1.291 ve tahmini nüfus ise yaklaşık 6.000'dir (Todorov, 1983:67). Bu dönemde şehirdeki mahalle sayısı 32 idi. Bunlardan 18'i Müslüman mahallesi idi. Sofya'da Müslümanlar kendi mahallelerinde, gayrimüslimler ise kendi mahallelerinde yaşamaktaydı (Erdoğan, 2002:3). Barkan'ın (1996) Sofya nüfusu tahminlerine göre şehir, 1520-1530 yılları arasında 3.899, 1571-1580 yılları arasında 7.848 kişilik nüfusa sahiptir. 1520-1530 yılları arasında 471 Müslüman, 238 Hristiyan olmak üzere toplam 709 hane bulunmaktadır. 1544'te şehrin nüfusu 7.200 kişiye ulaşmıştır. Nüfusun %82'si Müslüman, %12'si gayrimüslim, %3,5'i Yahudi ve %2,5'i Frenklerden oluşmaktaydı. 1554'te şehre gelen Flaman asıllı Alman elçisi Ootgeer Giselijn van Busbeke (Eyice, 1992c:466), Sofya'nın çok kültürlü yapısına vurgu yapmıştır. 1570'te nüfusun kısmî bir azalma yaşadığı anlaşılmaktadır. Buna göre toplam nüfus 6.900'e gerilemiştir. Buna göre nüfusun %73'ü Müslüman, %19'u gayrimüslim, %6'sı Yahudi ve %2'sini

Frenkler oluşturmuştur (Şahin, 2009:346). 1571-1580 yılları arasında ise gayrimüslim hane sayısı 204, Müslüman hane sayısı 1.376 olarak tespit edilmiş ve toplam nüfus yaklaşık 9.000 olarak belirlenmiştir (Todorov, 1983:67). 1570 yılında yaşanan nüfus kaybı karşısında devletin, Türk nüfusu Sofya'ya iskân ettirdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2.4: XVI. Yüzyılda Sofya'da Müslüman Mahalleleri

Mescid-i Saruhan	Alaca Mescid
Merhum Karaşahin	Mescid-i Hacı Hamza
Beylerbeyi	Mescid-i Turgut Hoca
Zâviye-i Habib Halife	Hacı Yahşi
Mescid-i Emine Hatun	Gül Camii
Mescid-i Bazar	Kassaban
Cami-i Atik	Mescid-i M. Paşa
Merhum Şahin Bey	Siyavuş Paşa
Cümdi Ahmed Bey	Zâviye-i Şeyh Bali Efendi
Hacı İlyas	Hacı Kemal
Karagöz Bey	-

Kaynak: (Özkan, 2016:289).

Tablo 2.5: XVI. Yüzyılda Sofya'da Gayrimüslim Mahalleleri

Novesel	Mescid-i H. Mehmed
Benyasor	Mescid-i Kız Kasım
Drogan Pabuccu	Emre
Cemaat-i Kıptiyyan	Vuk
Pop Miloy	Mercan Pınarı
İstoyan Kalo Yani	Pop Balço
İstoyan Radoy	Bal Bazarı
Pop Rodoslow	Dragümir
Cemaat-i Kıptiyyan	Pop Yani
Vuk bin Rali	Sığırderesi

Kaynak: (Özkan, 2016:287-289).

Sofya'da, XVI. yüzyıl sonlarında 21'i Müslüman 22'si gayrimüslim olmak üzere toplam 43 mahalle bulunmaktaydı. Ayrıca Sofya sancak merkezi dışında 221 adet köy ve 36 adet mezra'a vardı. Müslüman nüfusu Türkler ve Tatarlar oluştururken, gayrimüslim nüfus içerisinde Rum, Slav, Bulgar, Çingene, İtalyan, Latin, Boğdan, Dubrovnikliler yer almaktadır. 1552 yılında Sofya Sancağı genelinde 5.007 hane cizye verirken 1571'de ise bu sayı 5.441'e ulaşmıştır (Özkan, 2016:287-290). 1578'de Sofya'ya uğrayan Stephan Gerlach, şehirde 300'den fazla Yahudi'nin yaşadığını belirtmektedir. Petar Bogdan'a göre şehirde 1640'ta 30.000 Müslüman, 25.000 Ortodoks Hıristiyan, 15.000 Yahudi ve 1600 Ermeni yaşıyordu. Nüfusa dair verilen

bu rakamların çok abartılı olduğu açıktır. XVIII. yüzyılda 70.000 nüfusa sahip olan Sofya'nın XIX. yüzyıl başlarında nüfusunun 45-50.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır (Şahin, 2009:346).

1831 tarihli Osmanlı'da yapılan ilk resmi nüfus sayımına göre Sofya'da 4.161 Müslüman, 39.692 Bulgar, 886 Çingene olmak üzere toplam 44.739 erkek nüfus bulunmaktaydı (Karal, 1995:197; Todorov, 1983:313). Bu resmi nüfus sayımı üzerinden geliştirilen tahmine göre ise 26.805'i Müslüman, 164.667'si Bulgar olmak üzere Sofya'nın 1831 yılındaki toplam nüfusu 191.472 olarak belirtilmiştir (Behar, 1996:24). 1844 yılına ait Sofya kent merkezi nüfus tahmini 50.000 olarak belirtilmiştir (Behar, 1996:27). 1866 yılına ait sayım raporlarına göre Sofya nüfusunun etnik yapısı %38,7'si Türk, %37,6'sı Bulgar, %19,7'si Yahudi, %4'ü Çingene olarak belirtilmiştir (Todorov, 1983:350). Buna göre Sofya'da Müslüman ve gayrimüslim sayısı birbirine çok yakinken azımsanmayacak sayıda da Yahudi nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır.

Sofya 1876-77 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı için son nüfus tahminleri 1877 yılına denk gelmektedir. Farklı kaynaklardan alınan veriler ışığında Sofya nüfusunun istikrarlı bir şekilde arttığı ve demografik yapının ise çeşitliliğini muhafaza ettiği görülmektedir. Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun birbiriyle orantılı bir şekilde seyir izlediği, Müslüman nüfusun ekseriyetle Anadolu'dan göç ettirilen nüfus ile sağlandığı anlaşılmaktadır. 1878 tarihli Berlin Antlaşması neticesinde Osmanlı Devleti, Avrupa'da büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Bu kayıplar neticesinde Osmanlı Devleti, Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasından ibaret olmuştur. Bunun yanı sıra Hıristiyan nüfusun önemli bir bölümü Rumeli topraklarında kalmış ve demografik yapının tek etkin enstrümanı Müslümanlar olmuştur (Karpal, 2010:90).

2.2.2.4. Sofya'nın İktisadî Yapısı

İktisadî faaliyetlerini XII. yüzyıldan itibaren ticaret ve el sanatları alanında geliştiren Sofya, bu özelliğini Osmanlı döneminde de devam ettirmiştir. Ticaret yollarının kesişim noktasında bulunması nedeniyle şehir, İstanbul'un pirinç ve et ihtiyacının karşılanmasında etkin bir rol üstlenmiştir. Bu gelişmeye en önemli katkı, bedesten, han, kervansaray ve muhtelif dükkânlar inşasını sağlayan vakıflar tarafından yapılmıştır. II. Murad döneminde şehir büyük bir felaket ile karşı karşıya kalsa da bu

felaketin etkilerinden sıyrılıp yeniden mamur bir şehir haline gelmiştir.²⁵ Şehirde, 1544'te 955, 1570'te 822 dükkân ve bir bedesten bulunmaktaydı. Ayrıca 1544'te şehirdeki tâcir sayısı 22'si Müslüman, 24'ü Yahudi ve 7'si Frenk olmak üzere 55'ti. Bu da göstermektedir ki şehir, yabancı ticaret erbabının ve misafirlerin uğrak yeri haline gelmiştir (Şahin, 2009:346).

Sofya'nın en belirgin özelliği sağ, orta ve sol kol yollarının kesişim yolları üzerinde olması ve Osmanlı'nın Orta ve Batı Avrupa ile bağlantısını sağlamasıdır. Bu nedenle Sofya'nın ve dolayısıyla güzergâhı üzerinde olduğu ticaret yollarının güvenliği devlet açısından büyük önem taşımaktaydı. Bu doğrultuda devlet Sofya'da derbentçiler istihdam etmiştir. Bunlar, önemli geçit ve ticaret yollarının güvenliğinden sorumlu kişilerdi ve avarız vergilerinden muaf tutulurlardı. Bu minvalde Sofya'da, Kamaniçe, Tarik-i Derbend, Nigoşova, Rosoman, Buçine-i Köçek, Rakoça, İспенçe, Yablониçe, Ugoy, Köstence, Çukurova ve Okolişte isimli 12 köyün ahalisi derbentçi olarak görevlendirilmiştir (Özkan, 2016:293).

XVI. yüzyılda 221 köy ve 36 mezra'aya sahip olan Sofya'da köy halkının büyük çoğunluğu tarım ile iştigal eder çok az bir kısım ise sanayi meslek kolları ile uğraşırlardı. Köylerden elde edilen toplam gelir 1.039.153 akçe olmuştur. Bu gelirin 438.186 akçesi hububat, 13.892 akçesi bostan, 6.059 akçesi meyve, 7.339 akçesi keten ve 10.777 akçesi ise kendir ürününden elde edilmiştir. Bac-ı pay-ı ağnam ve resm-i ağıldan 2.234 akçe ve adet-i ağnam ve resm-i ağıldan 21.577 akçe, bid'at-ı hınzır ve bojikten 13.056 akçe vergi alınmıştır (Özkan, 2016:289). Bu yüzyılda Sofya'da 100'den fazla meslek dalı faaliyet göstermekteydi. Bunlar çoğunlukla gıda, tekstil ve metal ürünleri, dericilik, inşaat malzemeleri ve ıtriyat gibi alanlarda yoğunlaşmıştı. Gıda alanında ekmekçi, kasap, balıkçı, börekçi, çörekçi, başçı, bostancı, bozacı, helvacı, macuncu, şerbetçi, tuzcu ve yağ satıcısı gibi en az yirmi altı çeşit meslek mevcuttu. Tekstil alanında ise abacı, bezci, bezzaz, cüllah, gazzaz, hayyat, takyeci,

²⁵ Macar Kralı Yanko'nun Sofya üzerine çok güçlü bir ordu ile yöneldiğini haber alan Kasım ve Turahan Beyler durumu hemen Sultan II. Murad'a iletiler ve Sultan'a şehirden çekilmeleri gerektiğini ve dolayısıyla şehir ateşe verilirse Yanko'nun başarısız olacağını tavsiye ettiler. Bunun üzerine II. Murad şehrin yakılmasını emretti. Bu durum Sofya için büyük bir felaket demektir. Sonrasında Padişah bu emrinden ötürü pişmanlık duymuş ancak iş isten geçmişti (İnalçık & Oğuz, 1978:15).

hallaç, çuhacı ve boyacı gibi adlarla bilinen yün ve dokumacılıkla uğraşanlar bulunmaktaydı. Deri alanında ise debbağ, saraç, kürkçü, çizmeci ve papuççu gibi zanaat erbabı faaliyet göstermekteydi. Üretilen bu ürünlerin bir bölümü başta Dubrovnik ve İtalyan şehirleri olmak üzere dış pazarlara ihraç edilmekteydi (Şahin, 2009:346). Sofya'nın özellikle yün ticaretinde de etkin olduğu bilinmektedir. Örneğin Dubrovnikli tüccarların Sofya'dan satın aldığı yün miktarı oldukça yüksekti (İnalçık & Quataert, 2000:644). Anlaşılacağı üzere Sofya, hem tarımsal-sınâî üretim noktasında hem de bu ürünlerin pazarlanması noktasında çok etkin enstrümanlara sahipti.

Seyahatname'den Sofya'nın iktisâdî durumu ile ilgili bilgi edinmek mümkündür. Buna göre, 1086 adet sultan çarşısı dükkânları, bütün değerli eşyaların satıldığı, süslü kubbeye sahip sağlam bir bedesten, saraçlar çarşısı, haffâflar pazarı, kuyumcular pazarı, sabbâğları ve attârları iktisâdî hayatın başlıca elemanlarıdır. Evliya Çelebi aynı zamanda ticârî hayata dair tüccar hanları ve kervansaraylardan da bahseder (Evliyâ Çelebi, 2006:518). Stratejik konumu sebebiyle Sofya, XV. yüzyılın ortalarına doğru Rumeli eyaletinin merkezi konumuna yükselmiştir. Ayrıca, 1442-1443 yıllarında Macarların Osmanlı'ya karşı gerçekleştirmiş olduğu harekât da Sofya'nın sosyal, ekonomik ve askerî açıdan merkezî bir yer haline gelmesinde etkili olmuştur. Sofya, Osmanlı'nın Avrupa seferlerinin önemli bir menzil noktası, sefer iâşesinin ve orducu esnafının temin edildiği ana merkezlerden biri haline gelmiştir. Tuna boyları savaşlarının lojistiğinin sağlanmasında Sofya önemli ve etkin bir konumdadır. Öyle ki, 1663 baharında gerçekleştirilen seferde ordunun Edirne'den Drava kavşağına gelişi 85 gün sürmüştü ve bu süreçte hayvanların otlatılması ve diğer askerlerin gelişinin beklenmesi için Sofya'da 16 gün geçirilmiştir. Ayrıca 1787-1792 Avusturya ve Rusya ile girişilen harpler döneminde Osmanlı ordusunun kışlağının Sofya'da olduğu anlaşılmaktadır. 1811-1812 Rusçuk Muhârebesi esnasında Sofya'da 25.000 askerin varlığından ve Osmanlı ordusunun yine bu şehirde toplanacağından bahsedilmektedir. Savaşın gidişatı neticesinde Sofya, stratejik bir merkez ve daha sonrasında Sırp'lara ve Yanyalı Ali Paşa'ya karşı yürütülen seferde kumanda karargâhı haline gelmiştir (Aksan, 2010:78,176,284). Tüm bunlara ek olarak, Sofya'nın kaza merkezi olması ve diğer kazalara nazaran daha üst bir konumda bulunması, şehrin iktisâdî açıdan üretken ve hareketli olmasına ve iç gümrük gelirlerinin artmasına yol açmıştır (Şahin, 2009:345; Genç, 2013:195).

İmparatorluğun başlıca demir üretim merkezi Sofya-Samakov bölgesi olmuştur. 1720'lerde 80 kadar demir fırının faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bölgede demir fırın sayısı o denli artmıştır ki Samakov kadısı, demir fırınlarının ormanları tahrip etmesi ve odun kıtlığına sebebiyet vermesi nedeniyle daha fazla fırın açılmamasını talep etmiştir (Genç, 2013:210-211). Ayrıca Sofya'nın önemli yolların kavşağında bulunması demircilik mesleğinin alt kolu olan nalbantlığın da gelişmesine yol açmıştır. Bu vesileyle atlı ulakların ve tâcirlerin nal ihtiyaçları giderilmiştir (Şahin, 2009:347). Sofya'nın iktisâdî yapısının genellikle ticaret vasıtasıyla şekillendiği ortaya çıkmaktadır. Tarım toplumu olması nedeniyle üretilen ürünlerin çevre şehir ve ülkelere pazarlanması, ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle gümrük gelirlerinin yüksek olması, ticârî hareketlilikten ötürü birçok meslek kolunun gelişmesi gibi etmenler şehrin iktisâdî yapısını meydana getirmiştir.

III.BÖLÜM

3. VAKIF-ŞEHİR İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA SELANİK VE SOFYA VAKIFLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Vakıf sistemi, Osmanlı Devleti'nin keşfedip ortaya çıkardığı bir kurum değildir. Kendinden önceki toplulukların ve İslâm devletlerinin tatbikatında yer alan ve yaşanan tecrübelerle Osmanlı'ya intikal etmiştir. Fakat Osmanlı döneminde olduğu kadar, hiçbir İslâm devletinde, vakıf sisteminden yararlanarak ülke zenginliklerinin paylaşılması, adil devlet yönetiminin tesisi ve erdemli şehirlerin kurulması konularında aynı başarı gösterilememiştir. Diğer bir ifade ile Osmanlı'ya kadar hiçbir devlet, dil, din, ırk ayırımı yapmadan bütün teba'anın huzur ve mutluluğunu sağlayacak adil devlet adamı prototipini ortaya koymak; ülke kaynaklarının toplumun bütün kesimleri arasında makul ölçülerde paylaşılmasına imkân sağlayan bir sistemi kurarak, geleceğinden emin, birbirinin hukukuna saygılı erdemli bir millet tipini ortaya çıkarmak; meydana getirilen imâret siteleri ile medeniyet seviyesini yakalayan, bünyesinde mutlu insanların yaşadığı faziletli şehirlerin kurulmasını sağlamak üzere vakıf sistemini geliştirememiş, yaygınlaştıramamış ve onun insanı büyüleyen maddî-manevî kudretinden yararlanamamıştır (Öztürk, 2002:443).

Selçuklu-Bizans hududunda bir uç beyliği olarak ortaya çıkan ve Moğol istilası sonucu enkaza dönmüş Anadolu'da hayatta kalmaya çalışan Osmanlıların cihan devleti haline geliş serüveni bir hayli dikkat çekicidir. Bu başarı hikayesinin birçok etkeni bulunmaktadır. Bunlar, uç beyliği olmak, adalet mekanizmasını işletmek, demografik yapıyı organize etmek, istimâlet ve iskân politikasını icra etmek ve şehirleri vakıf müessesesi aracılığı ile imar etmek gibi unsurlardır (İlgürel, 2001:362).

Osmanlı'da şehir, müstahkem mevkiye bir kale, merkezde bir ulu cami, camiye çıkan bir cadde üzerine bedesten-çarşı, medrese-mektep, tekke, kabristan, hamam, han, imâret, dükkânlar ve hanelerden oluşurdu. Bu halde şehir güvenlik kapsamında sosyal ve iktisâdî faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütüldüğü bir yaşam alanına dönüştürülmüştür. Birbirinden farklı sosyal ve iktisâdî enstrümanların bir arada ahenk içerisinde hayatîyetlerini devam ettirebilmelerinde vakıf müessesesinin önemli rolü olmuştur. Vakıf, bu unsurları kendi çatısı altında mecz etmiştir denilebilir. Bu minvalde vakıf, şehrin ana unsuru olan camiye inşa eder ve ona akar sağlamak amacıyla bedestendeki dükkânların kirasını kullanır, imam, müezzin, hatib gibi vazifelilerin maaşlarını öder, camiye ısıtır, ışıklandırır ve bakım-onarım masraflarını üstlenir. Medrese-mektep inşa eder, muhtelif kira ya da nukud gelirleri ile müderris ve muallimlerin maaşını öder, talebelere burs imkânı verir, hoca ve talebeleri barındırır, medrese-mektepleri ısındırır, temizler, ışıklandırır ve bakım-onarım masraflarını üstlenir. Tekke ve zaviyeler inşa eder, şeyhin maaşını öder, dervişlerin ihtiyaçlarını karşılar ve en önemlisi İslam'ın dârü'l-cihâddaki ilk yüzü olan bu mekânların iâşesini sağlardı. Kabristan ve türbelerin bakımlarını üstlenir, hamamlar, çeşmeler, sebiller, kaldırımlar inşa eder şehrin sosyal ihtiyaçlarını karşılardı. Ayrıca ticaret yolları üzerine han ve kervansaraylar inşa eder tâcirlerin ihtiyaçlarını karşılar ve güvenliklerini sağlardı. İşte vakıf müessesesinin, birbirinden çok farklı sosyo-ekonomik enstrümanları adeta bir orkestra şefi gibi yönetmesi, esasında Osmanlı şehir hayatının oluşumuna ve idamesine alamettir.

İslâm tarihinde geniş bir uygulama alanı bulan bu müessese Osmanlılar döneminde altın çağını yaşamıştır. Padişahlar, vezirler, padişahların eşleri, kızları, hanedan üyeleri, damatlar, kalemiye ve ilmiye sınıfı üyeleri, teba'adan kadın ve erkekler, zengin ve fakirler hulasa Osmanlı toplumunu oluşturan Müslim ve gayrimüslim bütün unsurlar vakıf kurmuşlardır. Bu durum, vakıfların kuruluş senedi olan vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde vâkıfın künyesinin verildiği bölümlerde, “sultan, vezir-i azam, müderris, koru ağası, şeyh, ayan, hatun, hanım, ağa, Ahmed bin Mehmed” gibi birçok kesimden insanın unvanının kullanıldığı görülmektedir. Bu insanlar, bütçelerine göre vakıflar kurmuşlardır. Kimisi milyon akçeler, binlerce guruslar, köyler, hanlar, camiler, hanlar, hamamlar vakfetmişken kimileri ise 1.000 akçe, 50 gurus, bir ev ya da birkaç dükkânını vakfetmiştir. Az ya da çok, bu insanların ortak amacı Allah rızasını kazanmak olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen uhrevi amaç doğrultusunda meşruiyetini İslâm'dan alan vakıf, Osmanlılar döneminde en köklü müessese konumuna gelmiştir. Bir şehir aman ya da kılıç ile fethedildikten sonra vakıf ile imar olunurdu. Fethin hemen akabinde, devrin sultanı ya da fetihde rol oynayan komutan tarafından şehirde vakıf kurulması gelenek halini almıştır. Şehirdeki en büyük kilise camiye çevrilir ya da şehrin merkezine bir Cuma camii inşa edilir ve bu caminin çevresine sosyal ve iktisâdî mekânlar kurulur, şehir Türk-İslâm şehrine dönüştürülürdü.

Bu şekilde, cami etrafında temerküz etmiş tesislerden müteşekkil yapıya Barkan, imâret sitesi ismini vermiştir. İmâret sitesi, medrese, aşhâne, tâbhâne, dârü'ş-şifâ, hamam, kervansaray, han gibi sosyal, dini ve kültürel yardım müesseselerinden; memur ve hizmetlilerin barınacağı ikâmetgâhlar ve suyolu ve kanalizasyon gibi beledi tesislerden; adı geçen mekânlara devamlı akar sağlamak amaçlı inşa edilen han, çarşı, bedesten, fırın, değirmen, boyahane, salhane, gibi kâr amaçlı tesislerden oluşmaktaydı. Buna göre, Osmanlı Devleti'nde şehirlerin oluşması ve gelişmesinde, sosyal ve iktisâdî hayatın canlılık kazanmasında bu tesisler önemli bir rol oynamıştır (Yediyıldız, 1999:4).

Osmanlı'da gayrimüslim unsurların da vakıf müessesesine dâhil oldukları bilinmektedir. Bu vakıflar sayesinde kilise elinde bulunan mallar yine kilise yararına kullanılmış ve bu mabedlerin hayatiyetleri devam ettirilmiştir. Vakıf kurumunun esnekliği gayrimüslim unsurların ibadet özgürlüğünün teminatlarından biri olmuş ve bunların devlete olan bağlılığını arttırmıştır (Yediyıldız, 1999:6; Balta, 1995).

Fetihten sonra bu Sofya şehri için saf-dil Hazret-i Gazi Hüdavendigâr “İmâr ola” diye hayr du'â edip nice hayrat ve hasenatlar ederek bizzat kendileri üç sene bu şehirde oturmuşlardır (Evliyâ Çelebi, 2006:513).

Evliyâ'dan günümüze gelen bu nakil Osmanlıların şehre yaklaşım tarzının ve zihniyetinin özeti niteliğindedir. Bu tip ifadelere birçok kaynakta rastlamak mümkündür. Haçlı zihniyetinde Doğu'nun güzelliklerini ve zengin şehirlerini yağmalamak düşüncesi varken, Doğu'yu temsilen Osmanlılarda, Batı'nın şehirlerini imâr etmek vardır. Bu çok açık bir ayırımıdır. Bu ayırımın kurumsallaşmış göstergesi de vakıflardır. Şehirleri mamur etmek isteyen insanların en etkin enstrümanı vakıflar olmuştur.

Vakıfların Osmanlı şehir hayatı açısından ehemmiyetinin ortaya konulması açısından bu bölümde, Selanik ve Sofya’da kurulan vakıfların karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Bu bağlamda adı geçen şehirlere ait vakıf belgeleri kuruluş tarihleri ve amaçları, kurucuları, kuruldukları yerler, menkul-gayrimenkul varlıkları, istihdam ve ücretler açısından mukayeseli olarak değerlendirilecektir. Değerlendirme yapılırken öncelikle ilgili başlığa ait vakıf belgelerinde bulunan ibareler tasnif edilip akabinde grafik ve tablolarla mukayeseye tâbi tutulacaktır.

3.1. Vakıfların Dönemsel Dağılımı

Osmanlı Devleti’ne dair yapılan dönemlendirmelerin ekseriyeti Avrupa merkezci yaklaşımın eseridir ve siyasi-askeri olaylardan hareketle oluşturulmuştur. Bu yaklaşım, Osmanlı Devleti’nin dönemlendirilmesinin nakıs kalmasına neden olmuştur. Ancak son dönemde yapılan araştırmalar sosyal, ekonomik, kültürel açıdan Osmanlı Devleti’nin XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar birçok açıdan dönemin önde gelen Avrupa ülkeleri ile eşdeğer özelliklere sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Genç, 2013). Özellikle sosyal refah, sosyal kurumlar, alt ve üst yapılar ve kültürel faaliyetlerin saptanmasında vakıfların incelenmesi Osmanlıların dönemlendirilmesine önemli katkı yapmıştır ve de yapacaktır. Osmanlı Devleti’nin temel kurumu olan vakıfların dönemsel olarak incelenmesi ve faaliyetlerinin yoğunlaştığı dönemlerin tespiti mevcut Osmanlı tarihi paradigmasını derinden sarsacaktır. Bu bölümde Osmanlı döneminde Selanik ve Sofya’da kurulan vakıfların kuruluş tarihlerinden hareketle bir dönemlendirme yapılacaktır.

3.1.1. Selanik

1430’dan 1912’ye yaklaşık 482 yıl Osmanlı himâyesinde bulunmuş olan Selanik’in bir Osmanlı şehri oluş sürecinde vakıflar çok önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmada Selanik’e ait 126 vakıf tespit edilmiştir. Bunlardan 32 tanesi tarihsizdir. Bu vakıfların tam listesi tablo 1’de verilmiştir. Selanik’te bilinen en eski vakıf eseri, şehrin Osmanlılar tarafından ikinci fethinin akabinde 1430’da camiye dönüştürülen Achairopoietos/Aziz Paraskevi Bazilikası yani Eski Cuma Camii’dir. Şehrin fâtihi II. Murad şehirde bir adet çifte hamam ve han da inşa ettirmiştir. Bu yapıların Balkanlar’da Osmanlılar tarafından inşa edilmiş en büyük yapılardan olduğu

bilinmektedir (Kiel, 2009:353). İnşa edilen bu vakıf eserlerin kuruluş senetleri günümüze ulaşmamıştır. Selanik'te tespit edilen en erken tarihli vakfiye ise 1399 yılında kaleme alınmış olan Gazi Evrenos Bey bin İsa'nın kurmuş olduğu vakfa aittir. Rumeli'nin fethinde büyük faydaları dokunan ve Orhan Gazi'den Murad Hüdâvendigâr'a Osmanlı Sultanlarının hizmetinde bulunmuş olan Gazi Evrenos Bey, muhtelif sahalarda birçok hizmete vesile olan hayratlar inşa etmiş ve emvalini vakfetmiştir. En geç tarihli vakfiye ise 1904'te Hasan Fehmi Paşa bin Şerif Abdullah Efendi tarafından kurulmuş olan vakfa aittir.²⁶ II. Murad, II. Bayezid, I. Mahmud (1730-1754) gibi önemli Osmanlı Sultanlarının yanı sıra birçok paşa da Selanik'te vakıf kurmuştur. Hem şehir merkezinde hem de kırsalda birçok vakfın kurulmuş olması şehrin topyekûn kalkınmasında etkili olmuş ve refahın tabana yayılmasında önemli derecede katkıda bulunmuştur.

Selanik'te vakıfların, Selanik'in Osmanlı idaresine girişinden itibaren yükseliş seyri izlediği ortaya çıkmaktadır. Vakıfların yakalamış olduğu ivme, bu kurumun gelişime açık ve şehir hayatını desteklediğini ortaya koymaktadır. Osmanlı döneminin erken dönemlerinde genel olarak yaşanan belge eksikliği sorunu burada da karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu sorun o dönemlere ait vakıf eserlerin tespiti ile büyük oranda aşılmış oldu. Selanik'te kurulan vakıfların %64'ü XVIII. ve XIX. yüzyıllarda kurulmuştur. Bu yüzyıllar vakıflar açısından mümbit bir yüzyıl olmuştur. Avrupa merkezci Osmanlı tarihi yazımının aksine, özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı Selanik'inde insanların varlıklarını toplumun refahını arttırmak amacıyla vakfettiği ve şehrin sosyal ve ekonomik hayatına katkıda bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu yüzyıllarda yaşanan bollukta Selanik limanının kapasitesinin genişletilmesi ve çevre şehirler ile Selanik arasında inşa edilen yollar ve demiryollarının etkisi olmuştur. XX. Yüzyılda vakıf sayısında yaşanan keskin düşüşün en temel nedeni ise modern dönemin getirmiş olduğu sosyal devlet anlayışı ve belediyecilik faaliyetleri olmuştur. Devletin varlığını artık hissettirmeye başladığı modern dönemde, alt ve üst yapı hizmetlerinde merkezi hükümet ile birlikte şehirlerdeki belediyelerin etkinliği artmaya başlamıştır.

²⁶ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 227, Sıra: 181 (1322/1904).

3.1.2. Sofya

1383-1878 yılları arasında 495 yıl Osmanlı idaresinde kalan Sofya’da, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Bulgaristan Milli Kütüphanesi ve Tapu Kadastro Arşivi’nden tespit edilen belgeler ışığında Sofya’da kurulmuş olan vakıflardan bir kısmının vakfiyesi günümüze ulaşmıştır. Çalışma kapsamında incelenen Sofya’ya ait vakıfların isimleri ve kuruluş tarihlerini ihtiva eden tam liste tablo 2’de verilmiştir. Tespit edilen vakfiyeler arasında en eski tarihlisi 1500 yılında Sancak Beyi Şadi Bey tarafından kurulmuş olan vakfa aittir. Bu vakfın bir cami inşa ettiği anlaşılmaktadır. En geç tarihli vakıf ise 1833 tarihli Hâce Nefise Hanım Vakfı’dır.²⁷ Sofya’da en eski tarihli vakıf esere dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Fakat 1444-1456 yılları arasında Rumeli Beylerbeyi Mahmud Paşa tarafından inşa edilen Büyük Cami ismiyle bilinen eserin en eskilerden biri olduğu söylenebilir (Şahin, 2009:347).

XVI. yüzyıldan itibaren, devlet ricâlinden tebaaya, toplumun muhtelif kesimlerinden insanlar Sofya’da vakıf kurmuş ve bu vakıflar tarafından inşa edilen eserler Osmanlı döneminden sonra dahi Sofya halkına hizmet etmeye devam etmiştir. Örneğin, 1548 yılında Sûfî Mehmed Paşa tarafından inşa edilen ve “Kara Cami” adıyla meşhur cami, günümüzde kilise olarak kullanılmaktadır (Memişoğlu, 1994:313). Sofya’nın İslâm şehri prensiplerine uygun olarak imar edilmesi ve şehir insanının ihtiyaçlarının giderilmesi için XV. ve XVI. yüzyıllarda devlet ricâline büyük ölçekli vakıfların kurulduğu görülmektedir.

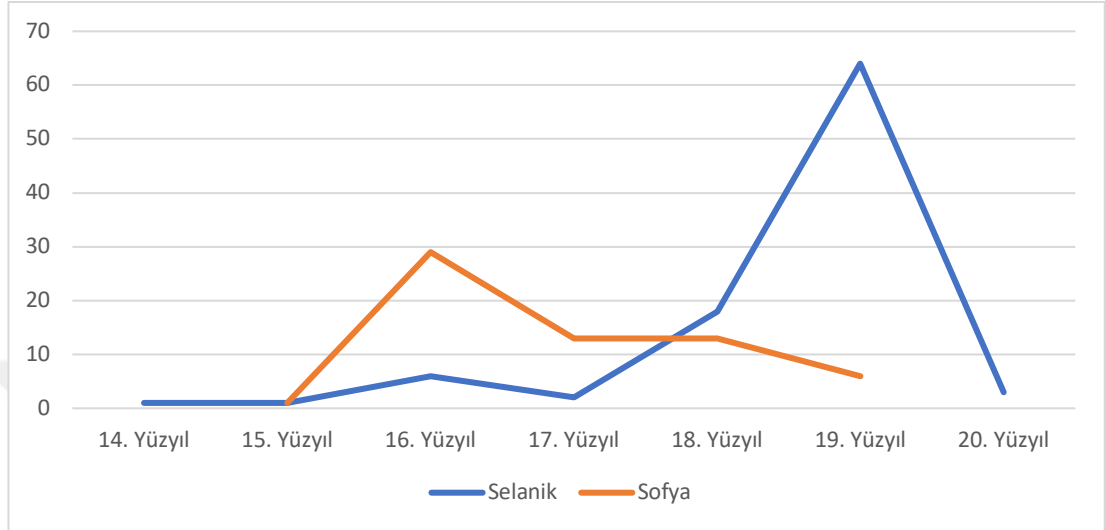
Osmanlı İmparatorluğunun temel müesseselerinden biri olan vakıf, Osmanlı şehirlerinin her safhasında ve neredeyse her alanında faaliyet göstermiştir. Şehrin fethinden elden çıkışına hatta günümüzde dahi vakıflar hizmetlerine devam etmiştir, etmektedir. Sofya’da da durum bundan farklı olmamıştır. Şehrin fethi ile birlikte başlayan vakıf faaliyetleri, şehrin Osmanlı hâkimiyetinden çıktığı 1878 yılına değin sürmüştür.

Sofya’da kurulan vakıfların yarıya yakın kısmı XVI. yüzyılda kurulmuştur. Bu yüzyılda Sofya’da inşa edilen bedestenin şehrin iktisâdî hayatına belirgin bir katkı yaptığı anlaşılmaktadır. Bedesten vesilesi ile şehirde ticaret hacmi ve üretim artmış ayrıca bunların pazarlanma alanı genişlemiştir. Hal böyle olunca bu hareketlilik

²⁷ Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 161, v. 23a, 1248/1833.

vakıflara da yansımıştır. Bu yüzyılda vakıf sayısının artmasında o döneme dair tahrir defterinin günümüze ulaşması da etkili olmuştur. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda eşit miktarda vakıf kurulurken XIX. yüzyılda geçen yüzyıldan yarıya düşmüştür.

Şekil 3.1: Selanik ve Sofya Vakıflarının Yüzyıllara Göre Dağılımı



Elimizdeki belge ve kaynaklar tüm vakıflara ulaşılmasını sağlamakta yetersiz kalsa da tespit edilen veriler ışığında dönem karşılaştırması yapılabilir. Grafiği değerlendirmeden önce şunu belirtmek gerekir ki Selanik ve Sofya’da ilk dönemlere ait vakıf belgeleri sayısı çok düşüktür. Bu döneme ait belgelerin günümüze ulaşmaması neticesinde grafikteki görünümü düşük kalmıştır. Şekil 3.1’e göre XIV. ve XV. yüzyıllarda vakıf sayısı az iken XVI. yüzyılda ciddi oranda bir yükseliş gerçekleşmiştir. XVII. yüzyılda görece bir düşüş yaşanmıştır. XVIII. yüzyılda Selanik’te kurulan vakıf sayısı tüm zamanların en yüksek seviyesine erişmişken Sofya’da geçen yüzyıl ile aynı seviyede seyretmiştir. XVI. yüzyıl ve XVIII. yüzyıla ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Bu yüzyıllarda iki şehirde de vakıf sayılarında bir ivme yakalanmıştır. Yakalanan bu ivmede Osmanlı Devleti genelinde, Rumeli’de yaşanan ekonomik gelişmelerin etkisi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Çünkü bu şehirler Rumeli’den ve Osmanlı Devleti’nden amade değildiler. Bu nedenle mezkûr yüzyıllarda ülkenin zenginleşmesinin vakıf faaliyetlerine yansıdığı söylenebilir.

3.2. Vakıfların Kuruluş Amaçları

Vakıfların kuruluşunda çok farklı saiklerin etkili olduğu görülmektedir. Hayrî bir amelin yanında, insanların kendini güvence altına almak istemesi de vakıf kurmalarına

neden olmuş olabilir. Dolayısıyla her ne kadar vakfiyelerin hemen hemen hepsinde dini referanslardan hareketle kurulan vakıfların amacı ortaya konulmaya çalışılsa da dünyevî ihtiyaçların ve farklı amaçların da bazen insanları vakıf kurmaya sevk ettiği görülmektedir (Yediyıldız, 2012:483). Hayrî hizmetler ana gaye olsa da vakıfların bizatihi işleyiş özelliklerinin ekonomik ve sosyal anlamda etkileri olmuştur. Vakıfları kuruluş amaçlarına göre hayrî, ailevî ve yarı ailevî olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür. İslâmî bir müessese olması itibariyle vakıfların asıl amacı hayır işlemek olmakla birlikte, bu amaç sabit olup vakfın tamamen mi yoksa kısmen mi bir hayrî hizmeti amaçlayarak kurulduğu sorusunun cevabı böyle bir sınıflandırmada bulunabilir. Hayrî vakıflarda, kurulan vakfın gelirleri tamamıyla vakfa ve vakfın hayrî amaçlarına harcanırken, ailevî vakıfta vakfın gelirleri vâkıf başta olmak üzere, vâkıfın ailesi tarafından tasarruf edilirdi. Yarı ailevî vakıfta ise vakfın gelirleri vâkıf ile kurulan vakıf arasında paylaşılır (Yediyıldız, 2003:14-17). Fakat çoğu ailevî vakıfta soyun inkırâza uğraması durumunda vakfın gelirleri ve sermayesi toplumsal faydanın gözetildiği hayır hizmetlerine devredilmiştir.²⁸

3.2.1. Selanik

Selanik'te tespit edilen vakıflardan sadece bir tanesinin ailevi vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Bağdadi Seyyid Şeyh İbrahim Efendi tarafından 1801 yılında kurulan vakıf 5.000 guruş ve bir tekkeyi vakfa konu etmiştir. Vâkıf, 5.000 guruş ile bir gayrimenkul alınmasını istemiş ve gelirlerini kendi tasarrufuna almış olup, vefatından sonra ise evlatlarının vâris olmalarını istemiştir. Görünüşte ailevî vakıf olarak görünse de Şeyh İbrahim Efendi'nin tekkede post-nişin olması ve dervişlere ve halka hizmet ediyor olması bu vakfı hayrî vakıf statüsüne dâhil eder. Selanik vakıflarından 18'i yarı ailevî amaç ile kurulmuş olup bunlardan ikisi vasiyet üzere teşekkül etmiştir.

²⁸ Bulut'un tespitine göre XIX. yüzyılda kurulan toplam 9000 vakfın sadece %15'i aile vakfidir. Toplumun tüm kesimlerinin vakıf sisteminde yer aldığı göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı toplumunun kapitalist Batı toplumlarından farklı değerler sistemine sahip olduğu anlaşılır (Bulut, 2017:144). Bu sebeple vakıf sistemini sadece mallarını müsadere eden korumak için kullanan zenginlerin bir aracı olarak düşünmek hatalıdır.

Selanik'te kurulmuş olan vakıfların 57'si ise doğrudan hayrî amaçlar doğrultusunda kurulmuş olup bunlardan bir tanesi vasiyet üzerine teşekkül etmiştir.

Selanik'te tespit edilen vakıfların %1'i ailevî, %24'ü yarı ailevî ve %75'i hayrî amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. Ortaya çıkan sonuç vakıfların istisnalar dışında hayrî amaçlar doğrultusunda kurulduğunu göstermektedir.

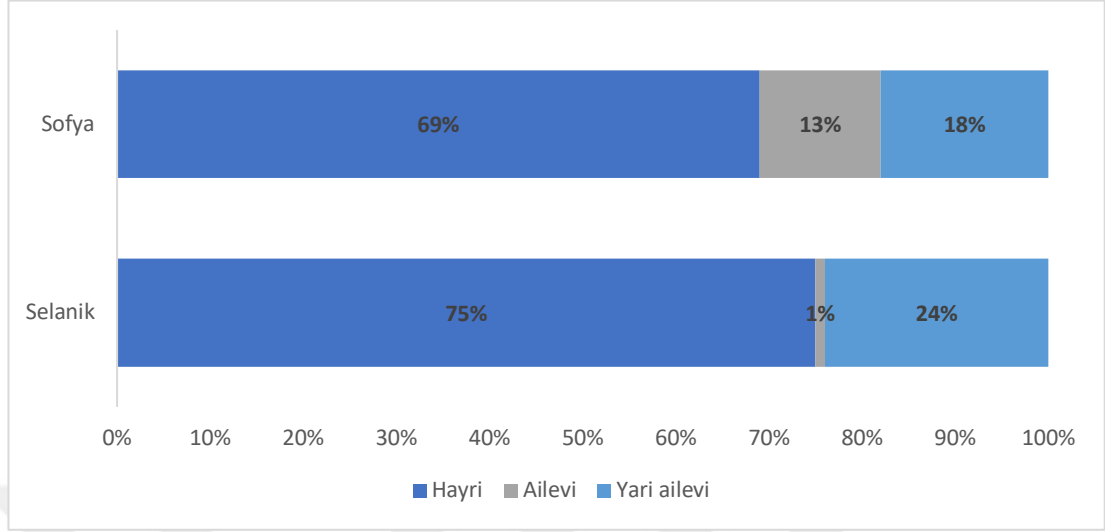
3.2.2. Sofya

Sofya'daki ailevî vakıfların hepsi vasiyet üzerine kurulmuş vakıflardır. Yani vâkif ölümünden sonra vakıf işlemlerinin gerçekleşmesini istemiş ve vasiyetinde yakınlarının faydasına olacak şekilde şartlarda bulunmuştur. Ayrıca bu vakıfların ekseriyetle menzillerden oluştuğu görülmektedir. Buna göre vâkif hayattayken menzilin süknâ ya da kira hakkını kendi üzerine almış vefatından sonra ise menzilin süknâ veya kira hakkını yakınına devretmiştir. Vakfın hayrî bir amaca tebdil etmesi için ise uzun bir süre geçmesi gerekmiştir.

Sofya'daki yarı ailevî vakıfların yarıya yakını vasiyet üzerine teşekkül ettirilmiştir. Bu vakıfların önemli bir kısmı menzil, dükkân, değirmen gibi gayrimenkullerden oluştuğu sadece bir tanesinin nukuddan oluştuğu anlaşılmaktadır. Toplam vakıfların yarısını teşkil eden hayrî vakıfların ise çoğunlukta olarak cami, çeşme ve eğitim hizmetlerine hasredildiği görülmektedir.

Sofya vakıflarının %69'u hayrî vakıftır. %18'i yarı hayrî vakıftır. %13'ü ise ailevî vakıftır. Neticede Sofya'daki hayır sahiplerinin büyük çoğunluğu tamamen ulvî amaçlar doğrultusunda vakıflar kurmuşlardır.

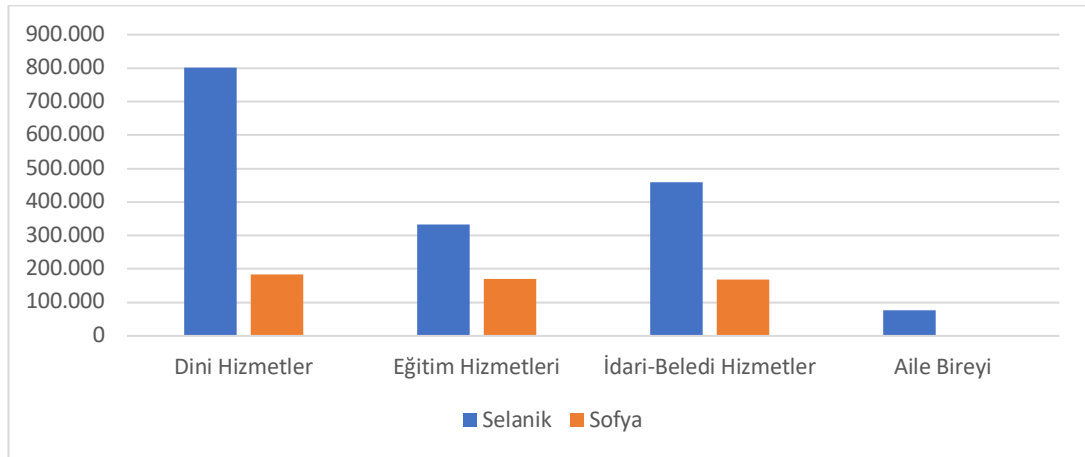
Şekil 3.2: Selanik ve Sofya Vakıflarının Kuruluş Amaçları Bakımından Değerlendirilmesi



Şekil 3.2'ye göre incelemeye tâbi tutulan şehirlerde vakıfların büyük çoğunluğu hayrî amaçlar doğrultusunda kurulmuştur. Yarı ailevî vakıfların da önemli bir kısmı hayra tahsis edildiği düşünüldüğünde ailevî amaçlarla kurulmuş olan vakıfların oranı küçük bir kısmı teşkil etmektedir. Selanik'te yarı ailevî vakıflar ön planda iken Sofya'da hem ailevî hem de yarı ailevî vakıflar birbirine yakın seviyede seyretmiştir.

Hayrî amaçlar doğrultusunda kurulan vakıfların tahsisatta buldukları hizmet alanları çeşitlilik göstermekte ve muhtelif başlıklar altında incelenmektedir. Bu çalışmada vakıf hizmetleri dini, eğitim, idari-beledi ve aile bireyi olarak başlıklandırılmıştır. Dini hizmetler cami, mescid, tekke; eğitim hizmetleri mektep, medrese; idari-beledi hizmetler vakıf görevlileri, hamam, çeşme, suyolu gibi yapıların vakıflarca desteklenmesini konu edinmektedir.

Şekil 3.3: Selanik ve Sofya Vakıflarının Hizmet Alanlarına Dağılımı



Şekil 3.3'e göre iki şehirde de dinî hizmetlere dair vakıf harcamaları yüksek olmuştur. Akabinde ise idarî ve beledî hizmetler alanında yapılan hizmet harcamaları gelmiştir. Selanik'te idarî ve beledî hizmetlere dair yapılan tahsisatlar eğitim hizmetlerine göre yüksek gerçekleşmişken Sofya'da ise eğitim hizmetleri, idarî ve beledî hizmetlerden önde olmuştur. Selanik'te dini hizmetler ile eğitim hizmetleri arasında makas açılmışken Sofya'da birbirine çok yakın seyretmiştir. Selanik ve Sofya vakıflarının amaçları ile alakalı şekillerde ailevî vakıfların düşük seviyede de olsa belirginleştiğine yukarıda değinilmiştir. Ancak elde edilen verilere göre hayrî amaçlar dışında kurulan vakıfların istisnâî bir konumda olduğu anlaşılmaktadır.

3.3. Vakıfların Kurucuları

Osmanlı'da muhtelif özellikleri ve sahip olduğu imkânları açısından toplum, asker ve reâyâ olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Askerî zümre padişahın otoritesini temsil eden bürokrat, asker ve ulemâdan oluşurken, reâyâ ise askerî zümre dışındaki vergi vermekle mükellef olan halktan müteşekkildir (Sahillioğlu, 1991:488). Askerî zümre kendi içerisinde seyfiye, kalemiye ve ilmiye olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Seyfiye ricâli de denilen ehl-i örf, kul menşeli olan ve Enderun veya Acemi Oğlanları Mektebi'nden yetişerek sipâhilikten asesbaşılığ, kethüdâlık ve sadrazamlığa kadar yükselebilen yöneticilerden oluşurdu (İpşirli, 1994:519). Kalemiye ise Osmanlı bürokrasisindeki muhtelif dairelerde vazifeli olan kişilerden müteşekkil zümreyi ifade eden bir tabirdir. Divân-ı Hümâyûn, Defterdârlık ve Defterhâne gibi dairelerde görevli nişancı, reisü'l-küttâb, kâtib gibi kişiler bu zümreye dâhildir (İpşirli, 2001:248). Ehl-i şer' de denilen ilmiye ise Müslüman aile menşeli olan ve genellikle medreselerden

icâzet alıp eğitim ve din alanlarında vazife alan ulemâ zümresine verilen addır. Şeyhülislam, nakîbüleşrâf, kazasker, kadı ve müderris gibi kişilerden oluşmuştur (İpşirli, 2000:142). Fakat bu sınıflar kesinlikle üretimin temelini teşkil eden reâyâ üzerinde bir tahakküm kurmamış ve devlet bu olumsuzluğun engelleyecek önlemleri titizlikle almıştır.

Osmanlı döneminde unvan ve lakaplar, kişilerin mensup olduğu meslek kolu, zümre, din vb. alanlara dair bilgiler vermiştir. Bu nedenle Osmanlı bürokrasinde ve gündelik yaşantıda lakaplar yaygın olarak kullanılmıştır. Kişinin ilmî, askerî, dinî, meslekî alanlardaki durumu, rütbesi, yetkinlik derecesi almış olduğu lakaplardan anlaşılırdı.

3.3.1. Selanik

Selanik'te tespit edilen vakıfların kurucularının yarısından fazlasının askeri zümreden olduğu anlaşılmaktadır. Vakıf kurucularında seyfiye ile reâyâ başı çekerken ilmiyeden kişiler ilk ikisinden sonra gelmiştir. Bu durum Selanik'in Osmanlı Devleti açısından çok önemli bir şehir olduğunun önemli göstergelerinden biridir. Selanik'te vakıfların %65'lik kısmı askerî zümre tarafından kurulmuştur. %35'lik kısmı ise reâyâ tarafından teşekkül ettirilmiştir. Özellikle askerî zümreye ait vakıfların sermayelerinin yüklü olduğu düşünüldüğünde şehrin bir Osmanlı şehri olarak neşv ü nevâ bulmasında devlet ricâlinin etkisi büyük olmuştur. Osmanlı'da kadının toplumsal hayattaki yerinin anlaşılması adına vakıf kurucularının cinsiyetlerinin belirlenmesi ve kadın-erkek oranının ortaya konulması da önemlidir. Osmanlı'da kadınların hayır müesseselerine katkılarının önemli oranda olduğu bilinmektedir. Selanik'te vakıf kurucularının %86'sı erkek iken %14'ü kadın olmuştur.

Selanik'te 1482-1530 yılları arasında kurulan altı vakıf devlet-vakıf-toplum ilişkisini ortaya koymasından hayatî bir öneme sahiptir. Şehrin, Osmanlı hâkimiyetine girişinden sonra devletin önde gelen kişileri -sultanlar, paşalar- kurmuş oldukları büyük çaplı vakıflarla, Selanik'i hem bir İslâm şehri hem de sosyo-ekonomik açıdan kalkınmış bir şehir olmasının yolunu açmışlardır. Sultan II. Murad'a vezirlik, Fatih döneminde Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği ve 1470'te Sadrazamlık vazifelerini yürüten İshak Paşa'nın son vazifesi ise Selanik Valiliği olmuştur (Süreyya, 1996:806). Selanik valiliği görevinde iken şehirde bir imaret inşa ettirmiş ve temellükünde olan birçok gayrimenkulü bu imarete akar olarak vakfetmiştir. Osmanlı şehrinin temel

kurumlarından olan imaret bir Osmanlı Paşası tarafından inşa olunarak Selanik'e önemli bir katkıda bulunulmuş oldu.²⁹

1504 yılında Şehzâde Şehinşâh'ın defterdarlığı vazifesine getirilen ve ayrıca Selanik'te büyük çaplı bir vakıf kuran İshak Paşa'nın oğlu olan Şâdî Bey ise muhtelif gayrimenkulleri ile birlikte 10.000 dirhemlik bir parayı vakfetmiştir. Babasının inşa ettiği mescide minber vaz eden vâkîf, mescidi camiye tebdil etmiştir.

1505 tarihinde ise Sultan II. Bayezid devreye girerek şehrin en önemli iktisâdî yapısı olan bedesteni inşa ettirmiştir. Ayrıca bedestende bulunan 634 dükkân ile birlikte muhtelif mahzenler, hamamlar ve kervansarayları da muhtelif şehirlerde bulunan hayrata akar getirmeleri için vakfetmiştir. Böylece hem şehrin iktisâdî hayatının temel yapı taşları inşa edilirken hem de sosyal refahın önü açılmış oluyordu.

1510 yılına gelindiğinde ise Fatih'in kölesi iken 1483'te Bosna, 1485'te Rumeli Beylerbeyliği yapan ve 1497'de vezirlik mertebesine ulaşan Yakub Paşa emekliliğini geçirdiği Selanik'te (Süreyya, 1996) bir cami inşa ettirmiş ve 270 kitaptan müteşekkil bir kütüphaneyi vakfetmiştir.

İstanbul, Selanik, Edirne, Filibe, Yenice Kızılağaç, Silistre, Tekirdağ, Hayrabolu, Harova, Bursa, Aksaray gibi imparatorluğun muhtelif yerlerinde evkafı bulunan Mehmed Paşa ise 1517'de Selanik'te 9 gayrimenkulden müteşekkil bir vakıf kurmuştur. Hayratı Aksaray'da bulunan bu vakfın kurucusu olan Mehmed Paşa, 1463'te Konya'da doğmuştur. Fahreddin Râzî ve Cemaleddin Aksarayî'nin torunlarından. Babası, II. Bayezid dönemi Halveti şeyhlerinden olup Cemâliyye kolunu kurmuştur. Mehmed Paşa Amasya'da başladığı eğitim hayatını İstanbul'da devam ettirmiştir. II. Bayezid döneminde Sofya, Siroz ve Galata kadılıkları görevlerini icra etti. Yavuz döneminde 1514'te vezirlik ve 1518'de vezir-i azamlık vazifesine getirildi ve Kanuni döneminin ilk üç yılına kadar bu vazifeyi yürüttü ve yerine Pargalı İbrahim Paşa getirildi. 1532 yılında vefat etti (Küçükdağ, 2007).

1530 yılında Pargalı İbrahim Paşa, Selanik'in en önemli kiliselerinden biri olan Ayasofya'yı camiye tebdil ederek şehrin ilk şehirleşme döneminin son hamlesini gerçekleştirmiştir.

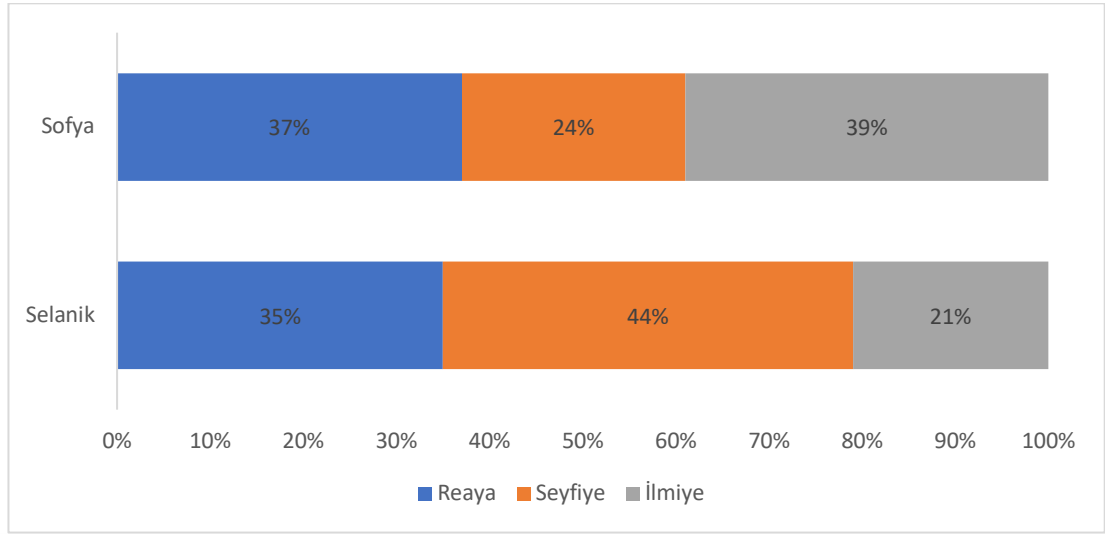
²⁹ Âşıkpaşazâde eserinde İshak Paşa'nın Selanik'te bir Cuma mescidi inşa ettiğinden bahseder ancak imaretinden bahsetmez (Âşıkpaşazâde, 2010:247).

3.3.2. Sofya

Sofya'da vakıf kurucularının %37'si reâyâ, %24'ü seyfiye ve %39'u ilmiye sınıftan olduğu anlaşılmaktadır. İncelenen belgelerden hareketle Sofya'daki vakıflarda reâyânın önemli bir katkısı olduğu görülmektedir. Selanik'te olduğu gibi Sofya'da da ilk dönem vakıfları şehrin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. 1500-1548 yılları arasında kurulan dört vakıf Sofya'nın bir İslâm şehri olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu vakıflardan ilki Sancak Beyi Şâdî Bey tarafından 1500'de kurulan vakıftır. Vâkıf, padişah tarafından kendisine lütfedilen Levzene-i Türk Köyü'nü Sofya'da inşa etmiş olduğu cami için vakfetmiştir. 1506 senesinde ise II. Mehmed'in kullarından olup Enderun'da yetişmiş sonra sırasıyla Çankırı valiliği, tekrar Rumeli Beylerbeyliği, tekrar Bosna valiliği ve Anadolu Beylerbeyliği vazifelerini icra eden ve Sultan II. Bayezid'in kızı Hatice Sultan ile evlendikten sonra tekrar Rumeli Beylerbeyi olan Gazi Yahya Paşa, Sofya'da bedesten ve çeşmeler inşa ettirmiştir (Süreyya, 1996:1675). Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu bedesten şehrin ekonomik hayatının canlanmasında rol oynayan önemli bir yapı olmuştur. Şehrin ticari potansiyelinin farkında olan Vezir-i Azam Hasan Paşa 1508 yılında Kabbân Hanı'nı inşa ve vakfetmiştir. Şehre en önemli katkıyı yapan Sûfi Mehmed Paşa olmuştur. Mehmed Paşa, 1534-35 yıllarında Rumeli Beylerbeyliğine getirildi. 1538'de Kubbealtı'nda üçüncü vezirliğe yükseltildi. Macaristan'ın fethinde yararlılık gösterdi. 1545'te Bağdat muhafızlığına getirilen paşa, 1546'da ikinci vezirliğe yükseltilmiştir. 1547'de Bosna Sancak Beyi olmuştur. 1551'de bir Yahudi doktor tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Mehmed Paşa'nın Mevlevî olduğu bilinir ve kaynaklarda cömert olduğuna dair ibareler bulunmaktadır (Özcan, 2002:268). Mehmed Paşa Sofya'da cami, imaret, bimarhane, medrese, kütüphane, kervansaray ve hamam müteşekkil bir külliye inşa etmiştir. Vakıflar silsilesinden de anlaşılacağı üzere Sofya'da fethin akabinde devletin önde gelen paşaları şehrin imarında birinci derecede rol oynamışlardır.

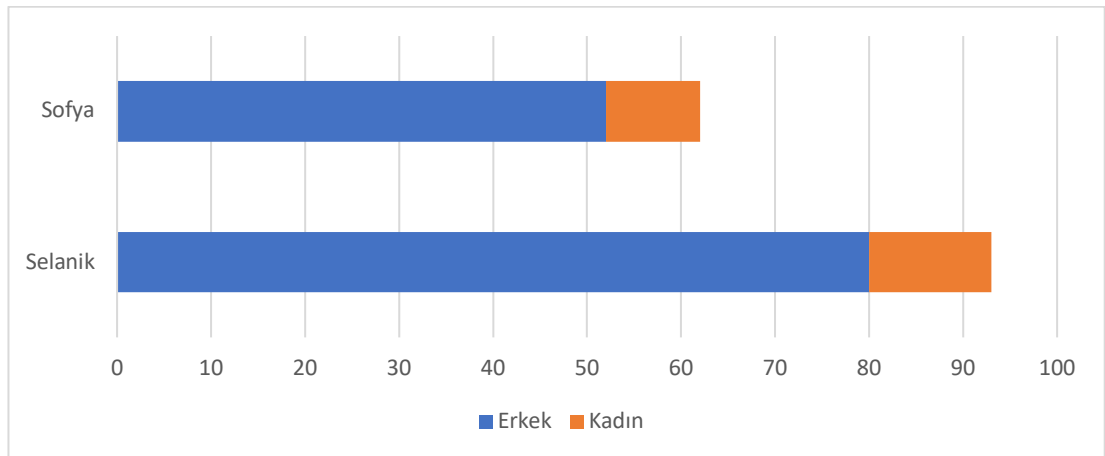
Osmanlı'da kadının toplumsal hayattaki yerinin anlaşılması adına vakıf kurucularının cinsiyetlerinin belirlenmesi ve kadın-erkek oranının ortaya konulması önemlidir. Kadı sicillerinden hareketle Osmanlı döneminde Sofya'da bulunan kadınlar arasında zenginler bulunmaktaydı (Çakır, 2016:1369). Sofyalı kadınların hayır müesseselerine katkılarının önemli oranda olduğu bilinmektedir. Sofya'da da bu doğrultuda olmuştur. Sofya'da kurulan vakıfların %84'ü erkek ve %16'sı kadınlar tarafından kurulmuştur.

Şekil 3.4: Selanik ve Sofya Vakıflarının Kurucuları Açısından Değerlendirilmesi



Şekil 3.4'e göre Selanik ve Sofya'da vakıfların önemli bir kısmının kuruluşunda devlet ricâli ve reâyâ öne çıkmıştır. İlimiye sınıfından vakıf kuranların sayısı Sofya'da yüksek iken Selanik'te düşük olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde devlet ricâlinden vakıf kuranların sayısı daha fazla iken sonraki yüzyıllarda reâyânın devreye girdiği görülmektedir. Modernleşmenin filizlendiği XIX. yüzyıldan itibaren yönetici elitin tekrar devreye girdiği görülmektedir. Mektep, medrese, kütüphane gibi ilmî müesseseler vakıflar vesilesi ile kurulup, çalışanlarının maaşları yine vakıflarca karşılandığı için ilmiye sınıfından vakıf kuranların sayısı düşük seviyede kalmıştır. Çünkü ilmiyeye mensup kişilerin hizmetleri de vakıf hizmeti kapsamında olmuştur.

Şekil 3.5: Selanik ve Sofya Vakıflarının Cinsiyete Göre Dağılımı



Şekil 3.5'e göre Selanik ve Sofya'da vakıf kurucularının kâhir ekseriyeti erkekler olmuştur. Ancak Sofya'da kurucuların beşte biri, Selanik'te ise yedide biri kadınlar olmuştur. Modern dönem öncesinde dünya genelinde kadınların sosyal ve iktisâdî

hayatta etkinlik durumları göz önünde tutulduğunda bu oranların önemli seviyede olduğu ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı'da vakıf kurmak için zengin-fakir, rical-reâyâ, kadın-erkek, asker-sivil, ulemâ, şehirli-köylü olmak şartı yoktu. Vakıf kurmak için gerekli şartlar kişinin âkil, bâliğ ve hür olmasıdır. Bu özellikleri hâiz her Osmanlı vatandaşı vakıf kurmakta özgürdü (Akgündüz, 2013:177-185). Vakfın bu özelliği her kesimden insanların hayır faaliyetlerine dâhil olmasına ve toplumda sınıfsal bir bölünmenin vuku bulmamasına neden olmuştur. Nitekim Selanik ve Sofya'da toplumun birçok kesimden insanlar vakıf kurmuş ve toplumda birlik ve beraberlik duyguları ve yardımlaşma iştiyakı zinde kalmıştır. Hal böyle olunca mevzu bahis şehirlerde toplumsal huzur ve barış uzun yüzyıllar boyu kalıcı hale gelmiştir.

3.4. Vakıfların Coğrafi Dağılımı

Vakıfların kurulmuş oldukları yerlerin özellikleri vakıfların mahiyetini ve hizmet alanlarını da etkilemiştir. Öyle ki vakfedilen gayrimenkulün ve bundan elde edilen gelirin sarf edildiği hizmet alanlarının özellikleri vakfın kurulduğu yere göre değişiklik arz edebilmiştir. Örneğin, köyde kurulan vakıfların gayrimenkul ve menkul varlıkları tarım mahsulü, değirmen, tarım aletleri, ağaç, mera, hayvanlar olabilirken, şehirlerde kurulan vakıfların para, menzil, dükkân, arsa, han, hamam gibi metalar olurdu. Hem şehir hem de köyde varlıkları bulunan vakıflar ise yukarıda sayılanların karışımı şeklinde olurdu.

Bu noktada Osmanlı'da şehir ve köyün yapısından bahsetmekte fayda olacaktır. Köy, tarımsal faaliyetin yoğun olduğu ve insanların geçimlerini tarımsal faaliyetler vasıtasıyla kazandığı yerlerdir. Buralarda vakfa konu edilen varlıklar bazen bir köyün tamamı olduğu gibi çoğu zaman çayır, mera, değirmen, tarla, meyve ağaçları, buğday, arpa gibi mahsul gelirleri, köle, cariye, büyük ve küçükbaş hayvanlar olurdu. Bu varlıklardan elde edilen gelirler çoğunlukla cami, mescid, türbe, mektep gibi kurumlara sarf edilirdi. Şehir ise gelir kaynaklarının ve hizmet alanlarının çeşitlendiği yerler olmuştur. Ayrıca şehirleri meydana getiren unsurlar mahalleler olduğu için bunlardan ayrıntılı olarak bahsedilecektir.

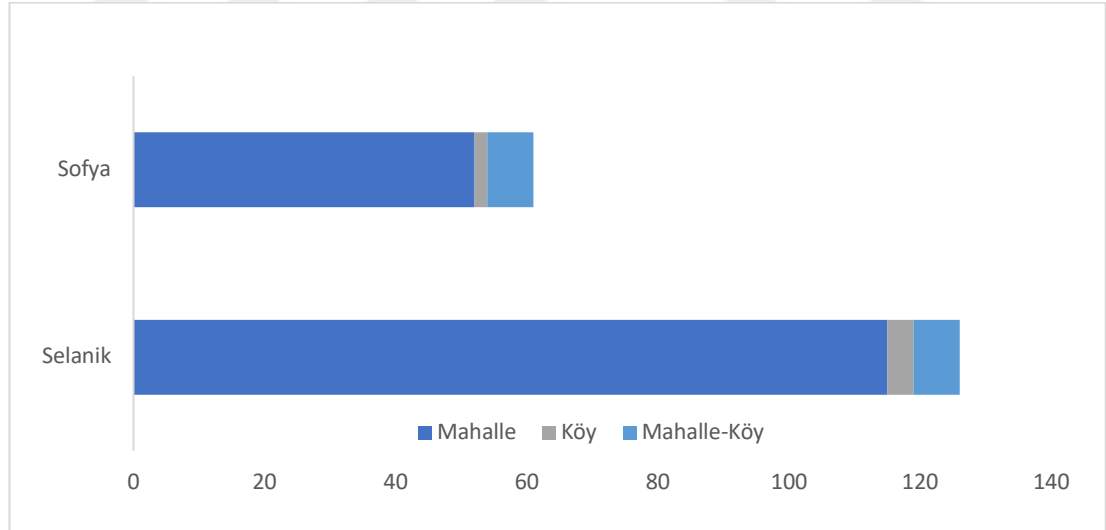
Mahalle, bir yere inmek, konmak, yerleşmek anlamına gelen 'halel ve hulûl' kökünden türetilmiş bir mekân ismidir ve devamlı ya da geçici olarak ikamet etmek için kurulan

küçük yerleşim birimlerini ifade eder. Osmanlılarda mahalleler camiler etrafında oluşmuştur. Öyle ki birçok mahallenin adı cami adı ile anılmıştır. Şehirlerde, belirli bir dine mensup insanların yaşadığı mahalleler olsa da bunlar arasında kesin ayrımlar bulunmazdı (Ergenç, 1984:70). Bir Müslüman mahallesinde gayrimüslimler yaşadığı gibi gayrimüslim mahallelerinde de Müslümanlar yaşardı ve birbirleriyle komşuluk ilişkisi geliştirirlerdi (Küçükaşçı & Yel, 2003:323-324). Selanik ve Sofya’da gayrimüslim unsurlar yoğun olduğu için buralarda da Hristiyan, Yahudi ve Müslüman mahalleleri bulunmuştur.

Hem Selanik hem de Sofya’da vakıf hayratlarının ve varlıklarının bazıları şehir merkezinde bulunurken, bazıları ise köylerde bulunmuştur. Ayrıca farklı bir şehirde kurulup Selanik ya da Sofya’ya fayda sağlayan ve yine bu şehirlerde kurulup farklı bir yerleşim yerine fayda sağlayan vakıflar da mevcuttur.

Selanik’teki vakıfların %91’inin mahalle, %3’ünün köy ve %6’sının hem mahalle hem de köyde evkafı vardır. Sofya’da ise vakıfların %85’i şehir merkezindeki mahallerde kurulmuş iken, %3’ü köylerde ve %12’si ise mahalle ve köyde hizmet sunmaktadır.

Şekil 3.6: Selanik ve Sofya Vakıflarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi



Şekil 3.6’ya göre Selanik ve Sofya’da kurulan vakıfların önemli bir kısmı mahallelerde yani şehir merkezlerinde yoğunlaşmıştır. Az bir kısmının hayrat ve evkafı kırsal da bulunmuştur. Dolayısıyla vakıf müessesesinin şehir yaşantısını, kültürünü desteklediği ve bir şehir müessesesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Vakıflar, köylerde cami, mescit, mektep, çeşme, yol, köprü gibi hizmetleri görmekle birlikte bunların kırsalda bulunan evkafı özellikle şehirdeki hayır eserlerinin desteklenmesi noktasında önemlidir.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin ilk yüzyıllarında devlet ricâli tarafından kurulan vakıflar önemlidir. Çünkü yeni fethedilen bölgeler, fetihle yararlılık gösteren komutanlara verilmiş ve komutanlar bu özellikle kırsalda bulunan tarım arazisi, değirmen, çayır, mera, çiftlik gibi yerleri vakfa konu etmişlerdir. Böylece Balkanlar'da büyük çaplı vakıf arazileri oluşmuş, hatta vakıf isimli bölgeler meydana gelmiştir. Grafikte mahalle ve köy eğrilerinin benzerlik göstermesi bir benzerliğe işaret eder.

3.5. Vakıfların Menkul-Gayrimenkul Varlıkları

Vakıf müessesesinin varlığı hayır sahiplerinin bağışladığı menkul ve gayrimenkul varlıklar ile yakın ilişkilidir. Hayır hizmetlerinin var olması ve devam edebilmesi için bir akarın olması şarttır. Çünkü akardan elde edilen gelir ile hem hayır hizmetleri hem de vakıfların idari işleri yerine getirilirdi. Dolayısıyla menkul ve gayrimenkul varlıkların vakfa konu edilişleri, üretime ve/veya ticarete konu edilmeleri ve tasarruf edilmelerinin analizi önem kazanır. Menkul varlıkların vakfa konu edilip edilemeyeceği, para vakıflarının hukukî ve finansal boyutu ve gayrimenkul varlıkların hukukî boyutu ve özellikleri gibi konular bu başlık altında incelenecektir.

3.5.1. Menkul Vakıflar

Bir şehirde ticaret, çarşı, pazar varsa orada finansal işlemler var demektir. Osmanlı şehir hayatının en önemli unsurlarından olan ticaretin ve çarşının hareketliliğinin de en önemli unsuru da bu finansman konusunda payı olan para vakıfları olmuştur. Para vakıfları hem ihtiyaç sahibinin finansal açıdan desteklenmesi hem de hayrî faaliyetlerin desteklenmesini temin ettiğinden Osmanlılar bu imkânı değerlendirmişler. Tarihte para vakfı uygulamasına bazı alimler karşı çıkmış olsa da toplumun ihtiyaçları ve devletin iktisâdî zihniyeti para vakfının uygulanması yönünde inisiyatif almış ve Osmanlı toplumu hem tefecilerden muhafaza edilmişken hem de iktisâdî hayata canlılık kazandırılmıştır. Bu uygulamanın karşı çıkışlara rağmen hayata geçirilmesinde Sofyalı Bâlî Efendi'nin de katkılarının bulunması hem Sofya şehri hem de imparatorluk açısından önemlidir.

Para/Nukud vakfı, gayrimenkulün yanında ya da müstakil olarak menkulün belirli bir işletim oranı ile işletilmesi ve hâsıl olan kârın hayır işlerinde kullanılması ve asıl paranın sabit kalması şeklinde formüle edilen uygulamaya verilen addır. İlk kullanım

tarihi bilinmemekle birlikte bu uygulamanın Osmanlılar döneminde en geniş uygulama alanına kavuştuğu bilinmektedir. Gayrimenkulün yanında menkulün de vakfa konu edilmesi ile ekonomik sistemde nakit hareketliliğinin hız kazanması, zengin-fakir toplumun her kesiminden insanların hayır hizmetlerine ve ekonomik sisteme dâhil edilmesi amaçlanmıştır (Bulut & Korkut, 2016; Özcan, 2003).

XVI. yüzyıl başlarında dünyada askeri ve ekonomik alanda meydana gelen gelişmeler bir dünya imparatorluğu olan Osmanlıları da etkilemiştir. Savaş zamanları toplanan ordudan sürekli ve düzenli orduya geçiş maaşlı asker sayısının artmasına, askerî teçhizatların çeşitlenmesine yol açmış ve bunun sonucunda devletin ve piyasanın nakit ihtiyacı artmıştır. Bu ihtiyaca Osmanlı iktisat zihniyeti, tımdan hâsıl olan gelirlerin iltizam vasıtasıyla toplanması formülünü geliştirmiştir. Böylece hazineye nakit girişinin artması amaçlanmıştır (Genç, 2000). İltizam, Osmanlı'da baştan beri tedavülde olan bir uygulama olmakla birlikte XVI. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Para vakıflarının bu yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmaya başlamasının tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. İltizamın yanında para vakfının da tedavüle girmesiyle piyasadaki nakit akışı artmıştır.

Para vakfının ekonomiye katkısının bir diğer vechesi ise yatırımcıya mikro kredi finansmanı sağlaması olmuştur. Esnaf, tâcir ya da nakit ihtiyacı olan herhangi birinin para vakfı sayesinde finanse edilmesi hem yatırımların hem de şehir hizmetlerinin devamlılığını sağlamıştır.

Para vakfının hukukî boyutu ise ciddi ve uzun tartışmalar neticesinde şekillenmiştir. Ebu Hanife'nin vakfı lazım görmesi ile başlayan İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un gayrimenkul ve bazı menkullerin vakfını lazım görmesiyle devam eden ve İmam Züfer'in menkulü lazım görmesiyle genişleyen vakıf fikhî tartışmaları Osmanlı döneminde para vakfı üzerinde yoğunlaşmıştır. Eski Şeyhülislâm Çivizâde Muhyiddin Efendi (ö.1547)'nin Rumeli Kazaskeri iken kendi bölgesinde para vakıflarını yasaklaması ile başlayan tartışmalara dönemin Şeyhülislamı Ebussuûd Efendi, Şeyh Bâlî Efendi ve Birgivî Mehmed Efendi de dâhil olmuştur. Şeyh Bâlî Efendi Padişah'a, Çivizâde'ye ve Mevlânâ Şah Çelebi'ye ayrı ayrı mektuplar göndermiştir. Padişah'a göndermiş olduğu mektupta para vakıflarının faydalarından bahsetmiş ve özellikle dini hizmetlerin devamında bu uygulamanın önemini altını çizmiştir. Çivizâde ve Birgivî Efendiler para vakıfları aleyhinde görüş bildirirken Ebussuud ve Şeyh Bâlî Efendiler lehinde görüş bildirmişlerdir. Uzun süren tartışmalar, mektuplaşmalar ve

yazılan risaleler neticesinde Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin para vakıflarına cevaz veren fetvâsı geçerli olmuş ve imparatorluğun sonuna kadar hatta Osmanlı'dan sonra dahi bu fetva geçerliliğini korumuştur (Şimşek, 1986:216-217; Akgündüz, 1994:368).

Osmanlılar döneminde kurulan vakıflar arasında bir hayli para vakfı örneğine rastlamak mümkündür. Bunlar arasında çok düşük ve yüksek meblağ ile kurulanlar bulunmaktadır. İnsanların az ya da çok ellerindekileri ile hayır faaliyetlerinde bulunmuş olması ve hizmetlerin devamlılığı noktasında inisiyatif almış olması önemlidir. Çünkü bu girişimler Osmanlı şehirlerinin iâşesi ve imârında en etkili faktörlerinden biri olmuştur.

3.5.1.1. Selanik Para Vakıfları

Belgelerden hareketle Selanik'te 14 adet para vakfı tespit edilmiştir. Toplamda 12.420.480 akçe vakfedilmiştir. 1530 tarihinde İbrahim Paşa Vakfı'na ait 200.000 dirhem %10, 1554 senesinde Hüseyin Çelebi'nin vakfetmiş³⁰ olduğu 500.000 akçe %17 ve 1894 yılında Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa'nın vakfetmiş³¹ olduğu 480.000 akçe %9 oranında işletilmiş olup diğer vakıf paralar %15 oranında işletilmiştir. 1554 senesinde Hüseyin Çelebi tarafından kurulan vakfa ait paranın %17 oranında işletilmesi, genel bir oran olan %15'ten yüksektir. Bu durumun muhtelif sebepleri olabilir. Bunlar arasında o tarihlerde %15 oranının henüz kesin olarak devlet tarafından koyulmamış olması gösterilebilir. Ancak bu vakıfta bu fazlalığın rakabeye tahsisattan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Vâkıf, işletme oranında uygulamış olduğu %2 fazlalığı, rakabe için muhafaza ederek vakfına ait binaların tamir ve terminini garanti altına almıştır.

Para vakıfları içerisinde 8'i hem menkul hem de gayrimenkul olarak kurulmuşken 6'sı sadece para vakfı olarak kurulmuştur. Menkul ve gayrimenkulün bir arada vakfedilmesi usulü Ebu Hanife'nin talebeleri İmam Ebu Yusuf ve İmama Muhammed'in "menkul malların vakfı kayıtsız şartsız gayrimenkule tabi olarak caizdir" görüşlerine dayanmaktadır. Osmanlı uygulamasında para vakıflarının önemli bir kısmı bu nedenle bir akara tabi tutularak vakfedilmiştir (Akgündüz, 2013:222).

³⁰ VGMA, Defter: 570, Sayfa: 40, Sıra: 17 (961/1554).

³¹ VGMA, Defter: 989, Sayfa:81, Sıra: 62 (1312/1894).

Hacı Mehmed Hayri Paşa ibn Hacı Ahmed Efendi Eyyûbî tarafından 1903 senesinde kurulan vakıf³² ise gayrimenkul vakfı olmasına rağmen bunlardan hâsıl olan kira gelirinin bir kısmının Osmanlı ya da Selanik Bankası'na yatırılması hususu vakfiyede geçtiği için önemlidir. Ayrıca vakfiyede vakfedilen gayrimenkullerin sigorta ve vergi masraflarının da yine hâsıl olan kira gelirinden ödenmesi istenmiştir. Buradan da Osmanlı'da XX. yüzyılın başlarında sıradan insanların da sigorta ve banka işlemlerine başladıkları anlaşılmaktadır. Selanik'te kurulmuş olan para vakıflarının ayrıntılı listesi tablo 13'te verilmiştir.

İbrahim Paşa 1530 senesinde 200.000 dirhemi %10 işletme oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir.³³ Bu paranın küçük müteveli tarafından işletilmesi, şehir dışına çıkarılmaması ve borç verilecek kişinin özenle seçilmesi gerektiği vakfiyede belirtilmiştir. Vâkif, paranın işletilmesi ile hâsıl olacak meblağın ana parayla birlikte 500.000 akçeye ulaşması durumunda toplam meblağın 200.000 akçesiyle vakıf için uygun bir gayrimenkul alınmasını istemiştir. Vakıf paranın doğru bir şekilde işletilerek meblağın arttırılması mütevelliden talep edilmiş ve bunun karşılığında ise günlük ücretine ek 1 akçe eklenmesi taahhüd edilmiştir. Herhangi bir afetten dolayı işletmeye verilen 300.000 akçenin eksilmesi durumunda akar getiren bir mülk satın alınmak için ayrılmış olan 200.000 akçelik meblağdan eksikliğin kapatılması ve istirbah ettirilen 300.000 akçenin kesinlikle noksan bırakılmaması yönündeki isteklerini de eklemiştir. İşletilecek para ile ilgili titiz tutumunu sürdüren Paşa, 50.000 akçe kâr sağladığını belirten her mütevellinin hesaplarını, dönemin hâkiminin kontrol etmesini, hile yapıp yapılmadığını incelemesini özellikle istemiştir. Tüm bu işleri vezirlerle kazaskerlerin nezaretine havale eden Paşa, paranın işletilmesiyle elde edilen 50.000 akçeyi kendi mühürleriyle mühürleyip koruma altına almalarını, kullanılacağı zaman da onaylarıyla mütevelliyeye teslim etmelerini belirtmiştir. Her türlü hileden kaçınılmasını, mütevellilerin istirbah ettirilen parayı nemâlandırmada gayret içinde olmalarını, vakıf şartı gereği birer akçelerinin ödenmesini ancak daha sonra gelirden düşme görülürse önceden verilen bir akçenin geri alınmasını hatta vakıf malını kendi lehlerine kullanmışlarsa tazmin etmelerini isteyen Paşa, yukarıda da sözedildiği gibi vakfın gelirlerini arttıracak çabaları teşvik etmeye, başarıyı ödüllendirmeye, aksi durumda ise

³² VGMA, Defter: 991, Sayfa: 47, Sıra: 61 (1321/1903).

³³ VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

bir çeşit cezalandırmaya yönelik uygulamayı hayata geçirmiş, bu şekilde vakıf gelirlerini daima artırmayı hedeflemiştir.

Hüseyin Çelebi bin Hasan 1554 senesinde birçok gayrimenkulünün yanında 500.000 *nakd-i râyicu'l-vakt-i Osmanî* ve *sikke-i Sultan Murad Han akçesini* vakfetmiştir.³⁴ Vâkıf, 500.000 akçenin %17 -*on akçesi ve on bir akçesi iki pul*- hesâbı üzere muamele-i şer'iyeye ile işletilmesini ve 2 pulun rakabe için muhafaza edilmesini ve rehn-i kavî ve kefil-i melî ile borç verilmesini ve ehl-i sefere ve mîrî maslahatında olanlara ve bekçiye ve sipâhiye ve sâdâta borç verilmemesini istemiştir. Vâkıf, devletin teşvik ettiği %15 işletme oranının üzerinde olarak %17 işletme oranını tercih etmiştir. Fazladan %2'lik kısmı ise rakabe için ayırmıştır. Rakabe, vakıf eserlerinin tamire ihtiyaç duydukları ve vakfın bu onarımı karşılayamadığı dönemlerde vakıf gelirlerinin önemli bir kısmının tamir için muhafaza edilmesidir. Öyle ki bu dönemlerde vakıf çalışanlarının maaşları ödenmemesi gibi önlemler de alınır (Hızlı, 1994:53). Ancak burada vâkıf, vakıf çalışanlarının maaşlarından kesmek yerine paranın işletme oranını arttırarak vakıf gelirlerini arttırmayı amaçlamıştır. Böylece hem vakıf çalışanlarının maaşları ödenmeye devam etmiş hem de vakıf binalarının tamiri yapılmıştır.

1659 tarihinde Kâtib Mustafa Mahallesi sâkinlerinden Hacı Mahmud Ağa ibn Mehmed, gayrimenkullerinin yanı sıra 620.000 akçesini vakfetmiştir.³⁵ Vâkıf bu paranın, %15 hesabı üzere istirbah olunması ve ticaret ve zengin ilim erbabına borç verilmesi şartı vakfiyede belirtilmiştir. Ticaret ve ilim erbabının kredilendirmede tercih edilmesi, bu zümrelerin güvenilir olması ve gelirlerinin ortalamanın üzerinde ve garanti gelire sahip olmaları gösterilebilir. Böylece verilen borcun geri ödemesi de bir nebze garanti altına alınmış olurdu. 1677 tarihinde Tarakçı Mahallesi'nden Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş, 20.000 esedî gurusunu³⁶ (1 guruş=120 akçe)

³⁴ VGMA, Defter: 570, Sayfa: 40, Sıra: 17 (961/1554).

³⁵ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 269, Sıra: 93 (1069/1659). Vakfiyenin mükerreri VGMA, Defter: 1564, Sayfa: 1, Sıra: 1 (1209/1795) numara ve tarihli belgedir.

³⁶ XVI. yüzyıldan itibaren Amerika kıtasından sömürdükleri altın ve gümüş ile zenginleşmeye başlayan Avrupalılar tarafından çeşitli paralar basılmaya başlandı. Bunlardan biri olan ve Hollandalılar tarafından basılan 'taler' üzerindeki aslan simgesi nedeniyle Osmanlı piyasalarında "esedî" olarak isimlendirilmiştir (Pamuk, 2002:458).

gayrimenkulleriyle birlikte vakfetmiştir.³⁷ Vâkıf, 20.000 guruşun senede %15 hesabı üzere istirbah ve istiğlal olunmasını istemiştir. Vakfiyede 1 guruşun 120 akçeye denk geldiğini belirten ibare bulunmaktadır.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde, bu döneme ait vakıf muhasebe defterlerinden hareketle şehirde 233 tane para vakfının faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Bu vakıfların işletme oranları %3 ile %17 arasında değişmekle beraber ağırlıklı tercih edilen oran %15 olmuştur. Toplam sermayeleri ise 32.742.207 akçedir. Bu sermayenin %77,6'sının kredi olarak verilmiştir. Kredilerin %70'lik kısmı reâyâyâya, %21'lik kısmı askerî ve %8'lik kısmı ise tüccar-esnaf zümresine tahsis edilmiştir (Aydın, 2014:89-90). 1707 tarihinde Cami-i Atik Mahallesi'nden Hacı Abdünnebi Çelebi bin Süleyman, 1.250 guruşunu %15 hesabı üzere istirbah ve istiğlal olunmak üzere vakfetmiştir.³⁸ 1749 tarihinde "hâlen Selanik mutasarrıfı düstûr-ı zîşân vezir-i âsâf-ı nişân nâşır-i livâ-i adl ve dâd bilâd-ı ibâd el-mahfûf-ı bî-ulûfi'l-alâil-Meliki'l-Müste'ân" Seyyid Numan Paşa, muhtelif gayrimenkulleriyle birlikte 5.500 guruşunu senevî %15 oranında işletilmek üzere vakfetmiş ve hâsıl olan nemâsını Medine-i Münevvere fukarasına tahsis etmiştir.³⁹ 1766 tarihinde Ferahfeza Mahallesi'nden Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed 2.240 guruşu %15 hesabı üzere istirbah olunmak üzere vakfetmişlerdir.⁴⁰ 1781 tarihinde Ahmed Subaşı Mahallesi'nden Molla Ahmed bin Murad, 600 guruşunu %15 ile istirbah ve istiğlal olunmak üzere vakfetmiştir.⁴¹

1801 tarihinde, Şeyh Seyyid Ahmed el-Kebir Şehabeddini'r-Rufa'i küddise sırruhu ve nevverellâhu darihahu hazretlerinin hulefasından Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim Efendi ibn Merhum Seyyid Ahmed Efendi ibn Seyyid Yusuf Efendi 500 guruşu, akar

³⁷ "...atyeb-i mâl ve enfes-i menâlınden el-ân her biri yüz yirmişer akçe râyic yirmi bin kıt'a esedî guruşunu ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kılub hasbeten li'llâhi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb..." VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

³⁸ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 267, Sıra: 223 (1118/1706).

³⁹ VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

⁴⁰ VGMA, Defter: 626, Sayfa: 584, Sıra: 628 (1179/1766).

⁴¹ VGMA, Defter: 628, Sayfa: 503, Sıra: 268 (1195/1781).

alınıp kiraya verilmesi için vakfetmiştir.⁴² Vakfedilen nakit işletilmemiştir. 1820 tarihinde Rumeli eski valisi Seyyid Mustafa Paşa ibn Ali Ağa'nın zevcesi Hatice Kadın Efendi bint Abdullah, 5.000 guruşu %15 oranı ile istirbah ve istiğlal olunmak üzere vakfetmiştir.⁴³ Yine 1820 tarihinde Seyyid Osman Beyefendi ibnü'l-Merhum Seyyid Mustafa Paşa 3.766 guruş, Seyyid Ali Ratıb Efendi 1.883 guruş, Mehmed Atıf Beyefendi 3.766 guruş, Seyyid Mustafa Beyefendi 1.883 guruş, Hatice Kadınefendi ve Şerife Melike Hanım 1.883 guruş olmak üzere toplam 15.064 guruşu %15 işletme oranı ile işletilmek üzere vakfetmişlerdir.⁴⁴ 1844 tarihinde Şerif Abdümuttalib Efendi ibn Şerif Galib Efendi, 5.000 guruşu Evkâf-ı Hümayun Hazinesi'nde %15 oranı ile istirbah ve istiğlal olunmak üzere vakfetmiştir.⁴⁵ Vâkıf, 5.000 guruştan hâsıl olan 750 guruşluk nemânın Evkâf-ı Hümayun Hazinesi müdürüne teslim edilmesini ve ücret ödemelerinin bu kurum üzerinde yapılmasını ve yapılan işlemlerin ruznamçe defterine kaydedilmesini istemiştir. 1894 tarihinde Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa, muhtelif gayrimenkulleri ile birlikte 400 mecdî altını %9 oranında işletilmek üzere vakfetmiştir.⁴⁶

Selanik'te tespit edilen toplam 247 para vakfında vakfedilen nakit paranın akçe karşılığı 45.162.687 akçe, günümüz gümüş karşılığı 5.896.368,1 gramdır. Dönemin hayat standartları göz önüne alındığında para vakıflarının önemli bir sermaye birikimi oluşturduğu görülmektedir. Vakıf başı vakfedilen gümüş miktarı 23.871 gramdır. Toplam vakfedilen gümüş gram miktarı dönemin yaklaşık 384.475,48 gram altına tekabül etmektedir.⁴⁷ Şehirde ilk dönemler para vakıflarının gayrimenkulle birlikte kurulduğu zamanla ve özellikle son dönemlere doğru doğrudan para ile kurulan vakıfların sayısının arttığı görülmektedir. Bu durum vakıfların geçirmiş olduğu değişime ve insanların sahip oldukları nakit miktarının arttığına işaret etmektedir.

⁴² VGMA, Defter: 744, Sayfa: 207, Sıra: 60 (1216/1801).

⁴³ VGMA, Defter: 746, Sayfa: 132, Sıra: 57 (1235/1820).

⁴⁴ Makedonya Tarih Arşivi, Belge No: watermarked GRGSA IAM OJC001.01 000257 00088, Sayfa: 163.

⁴⁵ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 363, Sıra: 173 (1260/1844).

⁴⁶ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).

⁴⁷ www.measuringworth.com

3.5.1.2. Sofya Para Vakıfları

Sofya'da 21 para vakfı tespit edilmiştir. Bunlardan en erken tarihlisi 1563'te Sûfi Mehmed Paşa, en geç tarihlisi ise 1833'te Hâce Nefise Hanım tarafından kurulmuştur. Bu vakıflardan üçünün işletme oranı belli değildir. 1570 yılında faaliyet gösteren vakıflarda %10 işletme oranını uygularken diğerleri %15 işletme oranını tercih etmiştir. Sofya'da kurulmuş olan para vakıflarının ayrıntılı listesi tablo 14'te verilmiştir.

Sofya'da toplamda 2.124.941,8 akçe vakfedilmiştir. Vakfedilen meblağın gümüş cinsinden karşılığı 542.024,1 gr, altın karşılığı ise 36.964,4 gr'dır. Sofya'da tespit edilen para vakıflarının dokuzu menkul vakıf iken geri kalan 12'si menkul ve gayrimenkul vakıf olma özelliğini haizdir. Sofya'da da Selanik'te olduğu gibi İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in menkul vakfı bir akara bağlama görüşüne tabi olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu tabiyetin özellikle XIX. yüzyılda değişime uğradığı görülmektedir. Selanik'te görülen salt para vakıflarının aynı dönemde Sofya'da da görüldüğü ortaya çıkmaktadır.

Sûfi Mehmed Paşa 1563 tarihinde vakfına zeyl⁴⁸ yaparak 2.000 dinar, 134.782 dirhem, 6559 miskal ağırlığında 82 parça Üsküf altını, 544 miskal ağırlığında 3 parça altın zincir, 53387 dirhem ağırlığında gümüş kaplar, 8000 dirhem kıymetinde gümüş işlemeli 3 kemer, bir kısmının kabzaları altın, bir kısmının gümüş işlemeli yedi kılıç, altın saplı bir bıçak ve 7 aded bedahşan yakutunu (lâl taşını) vakfetmiştir. Vâkıf hayattayken bahsi geçen gümüş kaplar, Üsküf altını denilen eşyalar, kılıçlar, bıçak ve yakut taşlar 120.329 dirheme satılmış ve bu para vakfa dâhil edilmiştir. Para işletilmemiştir. Tabi Mehmed Paşa'nın Mevlevî olması ve 'Sûfi' olarak nam salması önemli bir noktadır. Hem tarikat ehli olup hem de zengin olması günümüz seküler zihniyeti ile ters düşmektedir. Ancak Paşa unvanına sahip olan bir kişi olarak Mehmed Paşa'ya padişah tarafından lütfedilen gayrimenkul gelirlerinin yüksek olması pek tabi doğaldır. Çünkü ikinci vezirliğe kadar yükselmiş ve birçok önemli siyasi ve askeri faaliyette üstün başarı göstermiş bir kişinin varlıklı olması beklenen bir şeydir. Esasında kişinin 'sûfi'liği varlıklı olduğundaki faaliyetlerinde belli olur. Nitekim Mehmed Paşa'nın kurmuş olduğu vakfın büyüklüğü ve inşa ve ihya etmiş olduğu eserlerin azameti sahip olduğu serveti hayır yolda sarf ettiğini göstermektedir.

⁴⁸ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 65, Sıra: 24 (970/1563).

Dolayısıyla arızî olan Müslümanın zengin olması değil zenginliğini hayra değil de israfa dönüştürmesidir. 1570 yılında 8 para vakfı kurulmuştur. Bunların işletim oranı %10 olmuştur. Casim Ağa 60.000 akçe, Mescid-i Sarraf Kasım Vakfı 18.000 akçe, Kara Danişmend 5.000 akçe, Evhad Bey 12.000 akçe, Zaviye-i Hacı Mehmed Vakfı 20.000 akçe, Hacı İbrahim bin Hızır 5.000 akçe, Sarrac Hacı Davud 4.000 akçe ve Hacı İlyas bin Abdullah 21.000 akçe vakfetmiştir.

Dellâk Ali Dede 1680 tarihinde menziline vakfetmiştir.⁴⁹ Vâkıf menzilde sırasıyla kalacakları belirttikten sonra bu kişilerin vefatından sonra menzilin satılmasını ve elde edilen meblağın %10 hesabı üzerine işletilmesini ve hâsıl olan nemânın muhtelif hayr faaliyetlerine tahsis edilmesini istemiştir. Hatice Hatun 1680 senesinde muhtelif gayrimenkulleriyle birlikte 4.000 akçesini vakfetmiştir.⁵⁰ Vakfiyede işletme oranı belirtilmemiştir. Fatma Hatun 1681 yılında menziline vakfetmiş⁵¹, menzilde sakin olmalarını istediği kişilerin vefatından sonra menzilin icâre-i mu'accele ve müeccele ile icâr olunmasını ve hâsıl olan mu'accesinin %15 hesabı üzere işletilmesini ve hâsıl olan nemânın mahallenin nüzul vergilerine dâhil edilmesini şart olarak belirtmiştir. Osman Çavuş 1681'de 87 guruşu, müteveli marifeti ve kefil-i meli ve rehn-i kavi ile %15 hesabı üzere işletilmek üzere vakfetmiştir.⁵² Seyyide Hatice Hatun 1691'de vakfetmiş⁵³ olduğu 200 guruşun müteveli Yusuf Efendi'nin kontrolünde %15 hesabı üzere istirbah ve istiğlal edilmesini istemiştir.

Sakallızâde Hacı Ahmed 1763 senesinde 60.000 akçesini vakfetmiş⁵⁴ ve nukudun %15 hesabı üzere işletilmesini istemiştir. 1777 tarihinde vâkıf, vakfına zeyl⁵⁵ yaparak 24.000 akçeyi vakfetmiş ve nukudun %15 hesabı üzere işletilmesini istemiştir. Vâkıf

⁴⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

⁵⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

⁵¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 35a, 1090/1680.

⁵² Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 84a, 1090/1680.

⁵³ VGMA, Defter: 739, Sayfa: 273, Sıra: 6 (1134/1721).

⁵⁴ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 36, Sıra: 13 (1176/1763).

⁵⁵ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 76, Sıra: 40 (1191/1777).

Hacı Ahmed 1780 tarihinde vakfına tekrar zeyl yapmış ve 5.000 guruşu vakfetmiştir.⁵⁶ Vakfedilen meblağın %15 hesabı üzere rehn-i kavî ve kefil-i melî ve mütevellî marifetiyle istirbah olunmasını istemiştir. Sofya Kadısı İsmail Efendizâde 1765'te 18.000 akçe vakfetmiş ve bu meblağın senede %15 hesabı üzere istirbah ve istiğlal olunmasını istemiştir.⁵⁷

Sofya Kadısı Selim Mollazâde 1814'te mütevellî marifetiyle rehn-i kavi ve kefil-i meli ile %15 hesabı ile işletilmek üzere 250 guruş vakfetmiştir.⁵⁸ Vezir Selim Paşa 1819'da 500 guruşu %15 oranı ile işletilmek üzere vakfetmiştir.⁵⁹ Seyyid Abdülkadir Efendi 1820 senesinde vasiyet yoluyla 3.000 guruşu vakfetmiştir.⁶⁰ Bu meblağ ile kendisi adına mütedeyyin bir kimsenin hacc vazifesini îfâ etmesini istemiştir. Buna göre 2.250 guruş bedel-i hacc olmak üzere Sirâcü'l-hâc Abdülfettah Efendi'ye teslim edilmiş ve mütedeyyin bir kimse hacca gönderilmiştir. Ayrıca 400 guruş Merhum Vâkıfın hanımına bedel-i tenhiye olmak üzere teslim edilmiştir. Tüm masraflar çıktıktan sonra baki kalan 350 guruşun %15 hesabı üzere istirbah olunmasını istemiştir. Hâce Nefise Hanım 1833 senesinde 400 guruş vakfetmiştir.⁶¹ 200 guruşun işletilmesi ile hâsıl olan nemâ ile senede bir defa Sungurlar Camii bitişiğinde bulunan Nakşî Tekkesi'nde Şeyh Mehmed Efendi marifetiyle İmâmeynü'l-hümâmeyn Hasan ve Hüseyin Efendilerimiz ruhları için âşûre pişirilmesi için ve diğer 200 guruşun işletilmesinden hâsıl olan nemâsı Şeyh Mehmed Efendi'ye tahsis edilmiştir.

⁵⁶ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 154, Sıra: 100 (1195/1780).

⁵⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 22, v. 75a, 1178/1765.

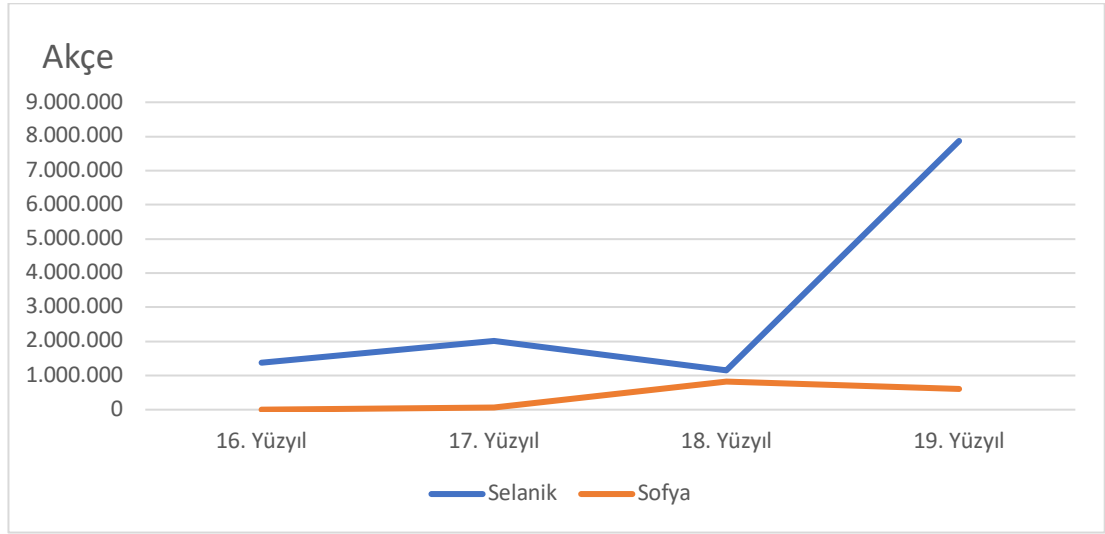
⁵⁸ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 32, v. 58b, 1228/1813.

⁵⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 10b, 1234/1819.

⁶⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

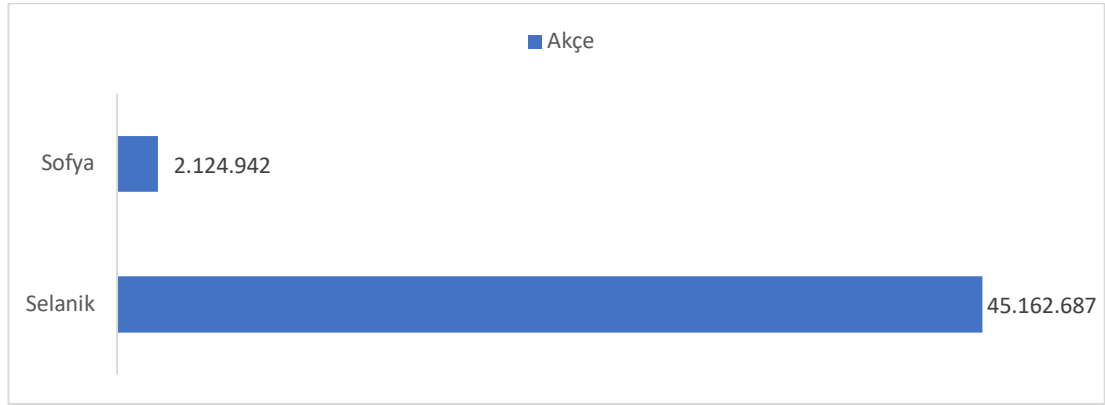
⁶¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 161, v. 23a, 1248/1833.

Şekil 3.7: Para Vakfı Sermayelerinin Yüzyıllara Göre Dağılımı

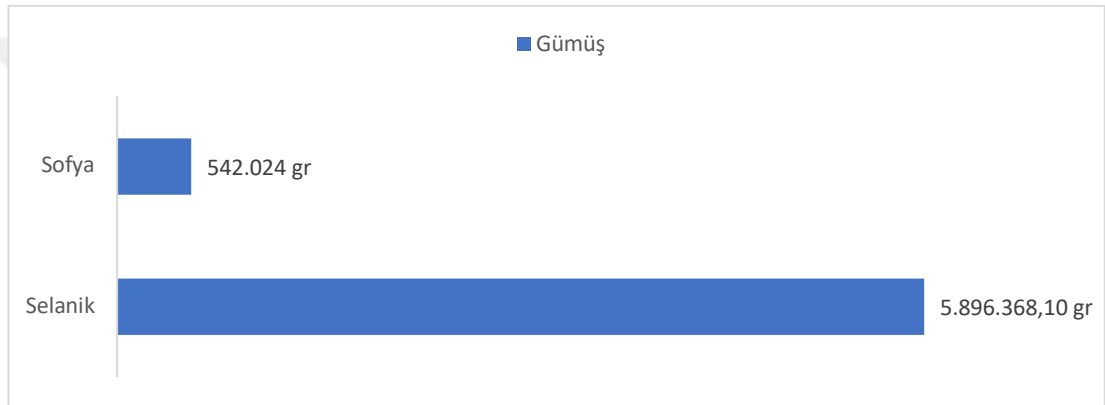


Şekil 3.7'ye göre Selanik ve Sofya'da para vakıflarının sermayeleri yükseliş göstermiştir. Selanik'te 19. Yüzyılda vakfedilen para miktarı en yüksek seviyeyi görmüştür. İncelenen belgelerden hareketle para vakıflarının sermayesi genel olarak nakit para ve gayrimenkul gelirlerinden oluşmaktadır. Vakıf gelirleri şarta uygun bir şekilde tasarruf edildikten sonra arta kalan meblağ vakfın sermayesine eklenerek vakfın sermaye kaybına uğrama riski asgariye düşürülmeye çalışılmıştır. Vakıf paralar mütevellilerce “kefil-i meli ve rehn-i kavi veyahut ikisinden biri ile” işletilmesi vakfiyelerde şart olarak belirtilmiştir. İşletme oranı olarak büyük oranda %15 oranı tercih edilmişken özellikle XVI. yüzyıl ve öncesinde %10 oranının tercih edildiği görülmüştür. Bu noktada nakde ihtiyaç duyan insanların tefecilerden muhafaza edildiğine şüphe yoktur. Her ne kadar gayrı resmi bir işlem olan tefeciliğin kayıt dışı faiz oranları net olarak bilinmese de para vakıflarınca uygulanan %15 oranından çok yüksek olduğu bilinmektedir. Bu da piyasada istikrarın hüküm sürmesinin teminatlarından biri olmuştur. Ayrıca para vakıflarından sadece Müslümanlar değil gayrimüslimler de faydalanmıştır (Aydın, 2014:89-92).

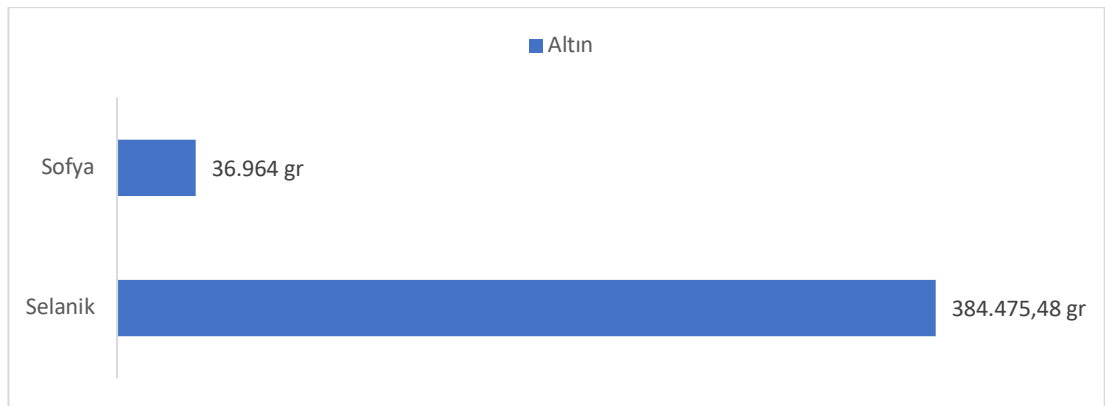
Şekil 3.8: Selanik ve Sofya Para Vakıflarının Akçe Değerleri



Şekil 3.9: Selanik ve Sofya Para Vakıflarının Gümüş Değerleri



Şekil 3.10: Selanik ve Sofya Para Vakıflarının Altın Değerleri



Şekil 3.8, 3.9 ve 3.10'dan hareketle vakfedilen meblağ açısından Selanik'te vakfedilen miktar daha fazladır. Bunun nedeni Selanik'te devlet ricâli tarafından kurulan vakıf sayısının daha fazla olması ve şehrin büyüklüğünden ve ticari potansiyelinden kaynaklı kredi ihtiyacının daha fazla olması olarak gösterilebilir. Devlet ricâlinden kişilerin varlıklarının fazla olması yani zengin olmaları daha fazla meblağı vakfetmelerinin önünü açmıştır. Ricâl tarafından kurulan vakıfların büyük çaplı

olması, daha fazla kişiyi istihdam etmeleri ve hayratının çok olması vakıflarına aktarmış oldukları kaynağın da büyük olması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. İbrahim Paşa tarafından 1530 tarihinde kurulan 200.000 dirhemlik vakıf buna örnektir.

Para vakıfları vesilesiyle akçe/kuruş paritesini, paranın değer serüvenini ve kullanılan para birimlerinin dönemlere göre değişkenliğini takip etmek mümkündür. 1659 tarihinde Hacı Mahmud Ağa ibn Mehmed tarafından kurulan vakfın belgesinde kuruş/akçe paritesi 1/120 olarak belirtilmiştir. 1600'lerden itibaren özellikle Amerika'dan elde edilen bol miktarda elde edilen gümüş ve altının Osmanlı piyasasına girişi ve muhtelif ekonomik gelişmeler ile birlikte akçenin değer kaybettiği görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde dirhem cinsinden para vakıfları yaygınken XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren akçenin etkinliğini arttırdığı görülmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise kuruş piyasalarda yaygın para birimi olarak kendisini göstermiştir.

Selanik'te vakfedilen miktarın akçe cinsinden karşılığı yaklaşık altı kat yüksek olsa da bu miktarın altın karşılığı birbirine görece daha yakındır. Bunun nedeni ise akçenin değerinin yüksek olduğu dönemlerde Sofya'da vakfedilen paranın daha fazla olmasıdır.

Çalışmaya konu edilen iki şehirde de para vakıflarının etkin olduğu ve yüksek meblağların vakfedildiği görülmektedir. Ayrıca şehirde vakıflar vesilesiyle inşa edilen han, bedesten, hamam gibi yapıların doğrudan piyasayı olumlu yönde etkilediği ve finansal işlemlerin ivme kazandığı görülmektedir. Özet olarak vakıfların girişimleri ile yine vakıfların canlandığı gibi önemli bir netice ortaya çıkmaktadır. İşletme oranlarının belirli bir seviyede seyretmesi de insanları tefecilerin ağına düşmekten korumuş ve piyasada istikrarın hüküm sürmesine yol açmıştır. İki şehirde de devlet ricalince büyük meblağlar ile vakıfların kurulduğu görülmektedir. Toplumun diğer kesimlerinden de finansal hayata önemli katkıların yapıldığı görülmektedir. Vakıfların yapısında görülen değişim iki şehirde de benzerlik arz etmekte ve aynı dönemlere denk gelmektedir. Modern dönemin vakıf kurumunda oluşturmuş olduğu değişiklikleri Selanik ve Sofya şehirleri üzerinden müşahade etmek mümkün olmaktadır.

3.5.1.3. Avâriz Vakıfları

Osmanlı'da tekâlif-i örfiyye denilen örfi vergilerin ilk başlarda nadir olarak ve düşük miktarlarda toplanırdır. Ancak zamanla savaşların artması, düzenli orduya geçiş gibi sebeplerden ötürü devlet hazinesinin gelir-gider dengesinin bozulması neticesinde bu vergilerin toplanma sıklığı ve miktarları artmıştır. Hal böyle olunca vergisini ödeyemeyen insanların sayısı da artmaya başlamıştır. Bu durum mahalle ve köylerde yardımlaşma ruhunun gelişmesine ve vakıfların kurulmasına yol açmıştır. Avâriz-ı divâniyye tedavülden kalkınca bu vakıflar, yangın, sel, deprem, salgın hastalık gibi doğal afetlerde, ihtiyaç sahiplerinin gereksinimlerinin giderilmesinde, su yolu, kaldırım, mektep gibi kamu alanlarının bakım ve onarım masraflarında kullanılmıştır. Bu vakıfların ismi sonraları avâriz akçesi ya da avâriz sandığı gibi isimlerle anılmıştır. Müslim ve gayrimüslim unsurların birlikte yaşadığı yerlerde avâriz vakıflarından ayırım yapılmaksızın bütün insanların faydalanması temin edilirdi. Ayrıca bu vakıfların kurulmasında gayrimüslimler de inisiyatif almışlardır (İpşirli, 1991; Barkan, 1979). Vakıf kurumunun en önemli özelliklerinden biri de esnek ve pratik olmasıdır. Bunun en önemli örneğini avarız vakıflarında görmekteyiz. Devletin koymuş olduğu arizi vergilerin toplumsal arızaya yol açması neticesinde vakıf müessesesi devreye girerek müslim-gayrimüslim ayırt etmeden vergisini ödeyemeyenler için yardımlaşma sandıkları formülünü ortaya çıkarmış ve bunlar yüzyıllar boyu Osmanlı toplumuna yardımcı olmuştur.

3.5.1.3.1. Selanik Avâriz Vakıfları

Selanik'te avâriz sandıklarına tahsisatta bulunan 1 tane vakıf vardır. Bunun haricinde 1751 tarihli Sultan I. Mahmud vakfına ait belgede tekâlif vergisinin kiracılar tarafından ödenmesi hususunun tartışılıp karara bağlandığı bir örnek mevcuttur. Bu vakıfta yardım amacıyla bir tahsisat bulunmamaktadır. 1677 tarihinde Tarakçı Mahallesi'nden Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş Sedes Köyü fukarasının tekâlifleri için senelik 1.080 akçe tahsis etmiştir.⁶²

⁶² VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

1751 tarihli Sultan I. Mahmud vakfına ait çiftliklerin kiralınması ve kiracıların şikâyetlerini ihtiva eden belgede tekâliflerin ödenmesi mevzuunun sorun oluşturduğu yazmaktadır. Buna göre, 1 Muharrem 1170 / 26 Eylül 1756 tarihli belgede⁶³ Selanik'teki çiftliklerin kiracılarının senelik kirayı ödedikleri ancak vakıf mülklerin iktiza eden tamir işlerini aksattıkları yazılıdır. Bu nedenle mütevellî, İstanbul'dan mevcut kiracıların çıkarılıp yerine hem senelik kira bedelini hem de vakıf mülklerin tamir işlerini aksatmayacak yeni bir kiracının getirilmesini talep etmiştir. Mütevellinin bu talebine cevap gecikmemiş ve iki gün sonra 3 Muharrem 1170 / 28 Eylül 1756 tarihinde mütevellinin talebinin onaylanması üzerine çiftlikler, Hacı Ali Bey'e çiftliklerin tamiratını kendi cebinden yapması ve 4.000 guruş muaccele ve 2.000 guruş senevî müeccele ödemesi mukabilinde kiralanmıştır. Ancak bu kiralama işlemi de bir sorun ortaya çıkmıştır. 15 Safer 1172 / 18 Ekim 1758 tarihli belgeye göre⁶⁴, kiracı Hacı Ali Bey, 4.000 guruş muaccele ve 2.000 guruş senevî müeccele ile kiraladığı çiftliklerin ayrıca 1.070 guruşluk muhtelif tekâlif vergilerini ödemek durumunda kalınca bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Bu şikâyete istinaden alınan karar ile tekâliflerin kira bedelinden düşürülmesine karar verilmiştir.

3.5.1.3.2. Sofya Avârız Vakıfları

Sofya'da Dellâk Ali Dede 1680 tarihinde bir menzilin vakfetmiştir.⁶⁵ Vakfedilen menzilde kayd-ı hayat ile kendisinin ve zevcesinin sakin olmalarını vefatlarından sonra ise menzilin satılıp hâsıl olan meblağın %10 oranı ile işletilmesini istemiştir. Bu meblağın işletilmesinden hâsıl olan nemânın 2/3'lük kısmını ise mahallesinde bulunan fukaranın avârız-ı divâniyelerine tahsis etmiştir. Hacı Mustafa Efendi 1681 senesinde Sungurlar Sûku'nda ayda 11 akçe mukata'a-i zemini olan bakkal dükkânından senede hâsıl olan 1.080 akçeyi Sungurlu Camii'nde Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günleri sabah namazından sonra talebelere Kur'ân-ı Kerim'i öğreten iden şeyhü'l-kurâyâ, eğer şeyhü'l-kurâ bulunmaz ise yarısı Kara Danişmend Mahallesi tekâlif-i örfiyelerine ve diğer yarısı Merhum Rıdvan Hocaşâde Ahmed Efendi'nin mektebinde tayin olunan

⁶³ VGMA, Defter: 639, Sayfa: 36, Sıra: 24 (1170/1756).

⁶⁴ VGMA, Defter: 639, Sayfa: 38, Sıra: 27 (1172/1758).

⁶⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

halifeye tahsis etmiştir.⁶⁶ Saime Hatun 1681’de vakfetmiş⁶⁷ olduğu 250 guruşun %15 hesabı üzere işletilmesinden hâsıl olan senelik 31 guruşu muhtelif kişilere tahsis etmiştir. Vâkıfe, çeşitli vazifeler ile görevlendirdiği kişilerin vefatı üzerine tahsis etmiş olduğu 14 guruşun Kara Danişmend Mahallesi tekâlifine verilmesini istemiştir. Arta kalan 17 guruşun ise Sungurlar Camii’nde sabah namazından sonra 4 gün kış aylarında ders veren müderrise verilmesi, müderris de bulunmaz ise meblağın şehrin avârizhânelerine aktarılması istenmiştir. Fatma Hatun 1681 senesinde menzilin vakfetmiştir.⁶⁸ Vâkıfe, menzilin tasarruf hakkını tahsis etmiş olduğu kişilerin vefatından sonra menzilin icâre-i mu’accele ve müeccele ile icâr olunmasını ve hâsıl olan mu’accesinin %15 hesabı üzere işletilmesini ve hâsıl olan nemânın mahallenin nüzul vergilerine dâhil edilmesini şart olarak belirtmiştir. Kürkçü Receb 1683 yılında menzilin vakfetmiştir.⁶⁹ Vâkıf, hayatta oldukça vakıf menzilde kendisi sakin olup, vefatından sonra menzil kiraya verilip hâsıl olan meblağ mahalle fukarasının avârizhânesine tahsis edilmesini istemiştir. Mehmed Çelebi 1684 senesinde mülk menzilin vakfetmiştir.⁷⁰ Vâkıf, menzilin tasarruf hakkını tahsis etmiş olduğu kişilerin vefatından sonra menzilin kiralanıp hâsıl olan kira gelirinin mahalle fukarasının avârizhânesine aktarılmasını istemiştir.

Osmanlı Devleti’nin olağanüstü durumlarda -özellikle savaş zamanlarında- halktan topladığı ve zamanla kalıcı hale gelen bu vergiler çoğu zaman halkı zora sokmuştur. Zorluğu aşmak amacıyla aynı mahalleden insanların el ele vererek bir sandık oluşturmaları ve vergisini ödemekte zorlanan insanların vergilerinin bu sandıktan ödenmesi usulü bir dayanışma geleneğinin ürünüdür. Nitekim bu usul Osmanlı coğrafyasında yaygın bir şekilde kullanılmış ve avâriz sandıklarından müslim-gayrimüslim bütün unsurlar istifade etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında bulunan şehirlerde ve bunların mahallelerinde bir cemaat şuurunun varlığından bahsetmek mümkün olmuştur. Son tahlilde Selanik ve Sofya şehirlerinde de kurulan

⁶⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.

⁶⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, 1090/1680.

⁶⁸ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 35a, 1090/1680.

⁶⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 2a, 1094/1683.

⁷⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 125a, 1094/1683.

avârız sandıkları vesilesiyle muhtelif mahallelerde bulunan düşük gelirli insanların vergi ödeme sorunu ortadan kaldırılmış ve insanlar arasında dayanışma kültürü ve cemaat şuuru oluşmuştur.

3.5.2. Gayrimenkul Vakıflar

Gayrimenkul varlıklar, vakıf faaliyetlerinin devamlılığında başat rol üstlenmiştir. Öyle ki vakıf müessesesinin yüzyılları aşan bir kurum olarak tekâmülünde gayrimenkuller varlıkların katkısı önemli olmuştur. Öyle ki vakfa onu edilen ev, dükkân, tarla, mera, arsa, çarşı, bedesten gibi yapılar, ayakta kaldıkları sürece vakıf hizmetlerinin görülmesinde gelirlerinden faydalanılmıştır. Bu bölümde Selanik ve Sofya şehirlerinde vakfa konu edilen gayrimenkul varlıklar analiz edilecektir.

3.5.2.1. Menziller

Kişiler, ikamet mekânlarını daha çok ölümlerinden sonra kullanılmak üzere vakfetme eğilimindedirler. Bu eğilim iki yönlü olarak değerlendirilebilir. Birinci eğilim kişilerin yaşarken sahip oldukları gayrimenkulün süknâ hakkı ya da kira gelirini rahat bir yaşam sürmek adına kendi tasarrufları altına almak istemeleridir. İslâm'da Müslümanların kimseye muhtaç olmamaları gerektiği prensibi bahsi geçen eğilimde etkili olmuştur. İkinci eğilim ise öldükten sonra amel defterinin açık kalması isteğidir. Böylece insanların hem dünyası rahat içerisinde geçmiş oluyor hem de öteki dünya yaşantısının rahat geçmesi için önlem alıyordu. İnsanların ölümünden sonra evlerini vakfetmeleri ve vakıfnamelerde ruhları ve yakınlarının ruhları ve de Peygamberimizin ruhu için dualar ve sureler okunmasını istemeleri de dinî motivasyonun yüksek olduğunu göstermektedir. Vakıflarda tahsisatların cami, mescid, tekke, medrese ve mektep gibi devamlı hizmet gören ve görececek olması muhtemel yerlere yapılması da edilecek duaların ve okunacak surelerin kıyamete kadar devam etmesi umudunu ortaya koymaktadır.

3.5.2.1.1. Selanik Menzilleri

Selanik'te Müslümanlar çoğunlukla kale ve civarında bulunan şehrin en güzel yerinde ve geniş balkonlu be bahçeli evlerde yaşarlardı. Şehrin aşağı kısımlarında ise

Hıristiyan ve Yahudiler ayrı mahallelerde olmak üzere yaşarlardı. İlk başlarda tek katlı ve kerpiç olan evler zamanla iki-üç katlı geniş evlere evrilmeye başladı (Safa, 2017:23). Evliya Çelebi, Hıristiyan ve Yahudilerin yaşadıkları yerleri ‘menhus’ yani kötü olarak tanımlaması o dönemde Müslümanların yaşadıkları mahalle ve evlerin daha yaşanabilir olduğunu ortaya koymaktadır (Evliya Çelebi, 2003:68).

Osmanlı’da insanların yaşamlarını sürdürdüğü, barındığı evlere menzil, hane, mülk isimleri de verilirdi. Bunların vakfa konu edilişleri ise genelde kira geliri sağlanmalarından ötürü olmuştur. Kira gelirinin yanı sıra vakıf görevlilerinin konaklamaları için lojman görevi görmeleri ve tekke-zâviyeler için bir mekân teşkil etmeleri de vakfa konu edilmelerinde etkili olmuştur. Bu mülkler hayırseverlerin kayd-ı hayat ile kendi kullanımlarında olup kişinin vefatından sonra hayrî bir amaca vakfedildiği gibi kişi hayatta iken kira gelirinin hayrî bir amaca hasredildiği ya da cami, mescid, tekke gibi dini mekânlarda vazifeli bulunan imam, hatib, müezzin ve şeyhlerin barınması için tahsis edildiği görülmüştür. Tablo 17’de listesi verilen menziller yukarıda bahsedildiği üzere kira getirmek amacıyla vakfa konu edilmiştir.

1517 tarihinde Pîrî Mehmed Paşa, Ayumine Mahallesi’nde bulunan ve Yahudi Avram oğlu İsak’tan satın aldığı 6 hücre, bir su kuyusu ve bir fırını müştemil menzili; Hayım oğlu Yahudi İsak’tan satın alınan 16 hücre, bir su kuyusu, bir fırın ve bir helayı müştemil menzili; Nasrani Kateleçir’den satın alınan beş dükkân, 6 oda, bir avlu, bir su kuyusu, bir fırın, iki hela ve meyveli ağaçlarını havi menzili ile Ayuplaya Mahallesi’nde bulunan ve Papa Poderoğlu kuyumcu Menul’den satın alınan muhavvatanın tamamı olup 10 oda, 4 mahzen, 2 fırın, 2 hela ve 1 su kuyusunu müştemil menzili; Pavlu Kızı zimmiye Filibe’den satın alınmış olup 23 hücre, 3 su kuyusu, 3 fırın ve iki helayı havi menzili ve Çöpekondü Mahallesi’nde bulunan ve Krantoplu Kızı Arya’dan alınmış olup 13 oda, 4 mahzeni, bir su kuyusu, bir fırın ve bir avluyu havi menzili vakfetmiştir.⁷¹ 1573 tarihli Hüsrev Kethüdâ Vakfı’nın Selanik’te çok sayıda menzil ve menzil binasını vakfettiği tespit edilmektedir. Genellikle iki katlı olarak inşa ettirilen bu yapıların üst katında odalar, çardak, kiler; alt katında ise oda veya dükkân, bodrum, ahır ve hayat ile tuvalet, avlu, fırın, su kuyusu gibi birimler bulunmaktadır. Evin büyüklüğüne göre sayısı ve çeşitleri değişebilen bu birimlere bazen menzilin bitişiğinde inşa ettirilen dükkânlar da eşlik etmiştir.

⁷¹ VGMA, Defter: 747, Sayfa: 466, Sıra: 309 (923/1517).

Selanik'te Attarlar Çarşısı, Ayuplaya Mahallesi, Katırcılar Kervansarayı yakını, Vardar Kapısı ve Yalı Kapısı gibi mahallerde bulunan menzillerden Ayo Pelaya Mahallesi'nde (Yahudi Mahallesi) bulunanları Telisa Avlusu, Rusi Musa gibi adlarla anılmıştır. Vardar Kapısı'nın Burmalı Mescid Mahallesi'nde bulunan menzil binası ise vakfa ait olmakla birlikte, arsası Sultan Bayezid Han Vakfı'na ait olduğundan adı geçen vakfa yıllık 120 akçe mukata'a ödenmiştir (Erdoğan, 2018:73).

1659 tarihinde Hacı Mahmud Ağa, Kâtib Mustafa Mahallesi'nde bulunan dâhilen ve haricen evleri, iki şehnişin, iki havzı, bir mahzen, bir fırın ve bağçeyi müştemil mülk menziline ve Sinan Paşa Camii bitişiğinde bulunan zâviye olarak inşa ettiği menziline vakfetmiştir.⁷² Vâkif, menzilde Şeyh Ali Efendi'nin sâkin olmasını istemiştir. Ondan sonra ise hulefasından kimselerin şeyh olup sâkin olmasını istemiştir. 1677 tarihinde Mehmed Ağa, Sedes Köyü'nde bulunan caminin müezzin ve kayyımının konaklaması için 2 menziline vakfetmiştir.⁷³

1741 tarihinde Şeyh Ahmed Efendi, Saray-ı Atik Mahallesi'nde bulunan vâkif tarafından inşa olunan mülk zâviyeyi cümle müştemilatı ve içinde bulunan kütüphane ile muhtelif eşyası ile birlikte vakfetmiştir.⁷⁴ Şeyh Ahmed Efendi, vakıf menzilde kayd-ı hayat ile sâkin olup vakfa mütevellî olmayı ve kendisinden sonra ise Ümmi Sinan Zâviyesi'nden bir kimsenin, hâkim onayıyla zâviyede şeyh ve sâkin olmasını istemiştir. 1749 tarihinde Numan Paşa, Selanik'te Hacı İsmail Mahallesi'nde bulunan dâhiliyesinde dört bab fevkani oda, kenif ve ortasında dört bab fevkani oda, iki suffa, iki kenif ve bahçe üzerinde iki bab fevkani oda ve üzerinde bir köşk, havuz, hamam, camekân, bir matbah, odun yeri, iki kenif, iki çeşme, bahçe, havlu ve hariciyesinde altı bab fevkani oda, üç tahtani oda, üstünde ahır, iki kenif, su kuyusu, çeşme, bahçe ve avluyu hâvî büyük menzil ile yine Selanik'te Karahacıoğlu Mahallesi'nde bulunan dâhiliyesinde üç bab fevkani oda, üç suffa, bir kameriye, bir hamam, bir matbah, kiler, su kuyusu, kenif, bağçe ve avluyu müştemil menzili vakfetmiştir. Vâkif, büyük menzilin tevliyetini ve tasarrufunu kendi üzerine almıştır. Vefatından sonra ise

⁷² VGMA, Defter: 987, Sayfa: 269, Sıra: 93 (1069/1659). Vakfiyenin mükerreri VGMA, Defter: 1564, Sayfa: 1, Sıra: 1 (1209/1795) numara ve tarihli belgedir.

⁷³ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

⁷⁴ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 392, Sıra: 122 (1154/1741).

evladlarının vazifeyi ve süknâyı devralmasını istemiştir. Neslinin kesilmesi hâlinde Hacı İsmail Mahallesi'nde bulunan ve vâkıfın pederi Seyyid Hacı Ahmed Ağa tarafından inşa edilen mektebde muallim-i sıbyan olanların vakfa mütevellî ve menzilde sâkin olmasını şart olarak belirtmiştir. Karahacıoğlu Mahallesi'nde bulunan menzilin tevliyeti ve tasarrufu da vâkıfın elinde olmuştur. Vefatından sonra ise evladlarının vazifeyi ve süknâyı devralmasını istemiştir. Neslinin kesilmesi hâlinde, menzilin Hameyn vakfına dâhil olunmasını ve senevî kirasının Medine-i Münevvere fukarasına Surre Emîni vasıtasıyla ulaştırılmasını istemiştir. Yine Tarakçı Mahallesi'nde bulunan iki fevkani oda, üç bab tahtani oda, bir kiler, bir bab kârgir hamam ve avluyu müştemil sağır menzili; Karahacı Mahallesi'nde bulunan bir bab fevkânî şah nişinli oda, bir bab hazine odası, bir bab fevkani kahve odası, bir bab fevkani şah nişinli sağır oda, bir yazlık, bir bab tahtani oda, bir ahır, bir matbah, su kuyusu ve bir dip dut ağacı ve bir miktar havlıyı müştemil menzili; Balat Mahallesi'nde bulunan üç bab fevkani oda, iki suffa, iki bab tahtani oda, bir kiler, bir matbah, su kuyusu, çeşme ve avluyu müştemil menzili; Karahacı Mahallesi'nde bulunan dâhiliyesinde iki tahtani oda, kiler, matbah, su kuyusu, bir dip asma, iki dip anar ağacı ve hariciyesinde bir bab tahtani oda, bir matbah, bir bahçe ve avluyu müştemil menzili; Hacı İsmail Mahallesi'nde bulunan hariciyesinde üst katında üç bab oda, iki suffa, divanhane, kenif ve orta katında dört bab oda, bir dehliz, divanhane ve kenif ve alt katta ahır, bir bab oda, kenif ve çeşme ve dâhiliyesinde üst katında bir bab mabeyn odası, üç bab oda, iki suffa, kenif ve orta katında beş bab oda, bir kiler, bir divanhane, bir kenif ve alt katında bir hamam, matbah, kiler, hatabhane ve avluyu müştemil mülk menzilini vakfetmiştir. 1763 tarihinde Rabia Hanım, Hoca Burhan Mahallesi'nde bulunan dâhiliye ve hariciyesinde havuz, köşk, yazlık, bahçe ve hamam olan mülk menzilini vakfetmiştir. Vâkıfe, vakıf menzilin süknâsı hakkını kendi tasarrufuna almış vefatından sonra vakıf menzilin süknâsını vâkıfenin merhume kız kardeşi Şerife Nimetullah'ın oğlu Seyyid Mustafa Bey ibn Ali Ağa'ya, onun da vefatından sonra vâkıfın kız kardeşleri Şerife Zübeyde, Şerife Nimetullah ve Şerife Lebâbe'nin evladlarına tahsis etmiştir. Neslin kesilmesi durumunda menzilin Selanik'te Yeniçeri Ağası olanlara senevî 200 guruşa kiraya verilmesi, senede 50 guruş menzilin tamirine, bâkî 150 guruşun ise Medine-i Münevvere fukarasına irsal olunması vâkıfe tarafından vakfiyede şart olarak belirtilmiştir. 1787 tarihinde Sofya

Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Selanik'te Balı Kapısı'na bağlı Malta Mahallesi'nde bulunan üç bab menzilini vakfetmiştir.⁷⁵

1801 tarihinde Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim Efendi, Kazzâz Hacı Mustafa Mahallesi'nde bulunan Horhor Suyu mahallinde arsa üzerinde bina olunan dâhiliyede dört bab oda, bir sofa, iki abdesthane, iki kenif, bir matbah, mağsel⁷⁶, havlu ve hâriciyede dört bab oda, bir sofa, divanhane, abdesthane, bir şeyh odası, bir meydan odası, bir kahve odası ve bir kebir tevhidhane ve derununda havlu ve sokak kapısını müştemil bir bab mülk tekkeyi vakfetmiştir.⁷⁷ 1818 tarihinde Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey, Selanik Haraççı Kemal Mahallesi'nde bulunan Seyfullah Medresesi'ni yeniden ihya etmiş ve müderrisinin konaklaması için bir menzil vakfetmiştir.⁷⁸ 1854 tarihinde İsmail Hakkı Efendi, Ali Paşa Mahallesi'nde bulunan dört bab oda, bir matbah, su kuyusu ve bir mikdar havluyu müştemil 77 numaralı bir bab mülk menzili vakfetmiştir.⁷⁹ Menzilde Sa'diyye Tekkesi post-nişîni olan Şeyh Sadık Efendi ibn Şeyh Hasan Efendi sâkin olup, vefatından sonra şeyh olanların sakin olmaları istenmiştir. 1894 tarihinde Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa, Suluca Mahallesi'nde bulunan iki bab menzili mahalle camiinin imam ve müezzinin konaklaması için vakfetmiştir.⁸⁰

1903 tarihinde Hacı Mehmed Hayri Paşa, Hamidiyye Camii civarında 266 arşın altı parmak zira' mimârı terbîindeki arsa üzerine inşa edilmiş 6 bab oda, bir divanhane, bir divanhane, bir matbah, helâ ve havluyu müştemil bir bab mülk menzilini vakfetmiştir.⁸¹

⁷⁵ VGMA, Defter: 581/1, Sayfa: 28, Sıra: 27 (1202/1787).

⁷⁶ Yıkınma yeri, gasilhane.

⁷⁷ VGMA, Defter: 744, Sayfa: 207, Sıra: 60 (1216/1801).

⁷⁸ VGMA, Defter: 619, Sayfa: 153, Sıra: 77 (1012/1604). VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).

⁷⁹ VGMA, Defter: 582/2, Sayfa: 304, Sıra: 210 (1271/1854).

⁸⁰ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).

⁸¹ VGMA, Defter: 991, Sayfa: 47, Sıra: 61 (1321/1903).

3.5.2.1.2. Sofya Menzilleri

Evliya Çelebi Sofya'daki mahallelerin isimlerini saydıktan sonra şehirde bulunan Paşa sarayı, Yakub Ağa sarayı, Koca Mehmed Ağa sarayı, Koca Peltek Yakub sarayı, Molla sarayı, Gınavî Efendi saraylarının isimlerini verir. Bunlar haricindeki evlerin genellikle iki katlı, kırmızı kiremitlerle kaplı ve bakımlı olduğunu bildirir (Evliya Çelebi, 2006:516). Müslümanların yaşadığı evlerin diğer insanlarınkine göre daha temiz ve bakımlı olduğu bilinmektedir. İnsanların genelde vasiyet üzer evlerini vakfettikleri görülmektedir. Hayatta oldukça kendilerinin evde sakin olmaları vefatından sonra ise satılıp hayr yolda harcanması ya da imam, müezzin, müderris, şeyh gibi görevlilerin bu evlerde kalması vakfiyelerde şart olarak sunulmuştur. Vakıf menzillerin listesi tablo 18'de verilmiştir.

Sofya'da 1570 yılında Hacı Mustafa bin Musa Kethüda 7 hanesini, Cüdi Ahmed iki hanesini, Alaeddin Efendi ise 4 hanesini vakfetmiştir (Genç, 1988:90-94).

Dellak Ali Dede 1680 tarihinde vakfetmiş⁸² olduğu menzilde kayd-ı hayat ile kendisinin, vefatından sonra ise zevcesinin sâkin olmasını istemiştir. Zevcesinin vefatından sonra ise menzilin satılmasını ve hâsıl olan gelirin %10 hesabı ile işletilmesi istenmiştir. Hatice Hatun 1680 tarihinde vakfetmiş⁸³ olduğu menzilde kendisinin sâkine olmasını ve vefatından sonra ise zevcesi Ali Halil'in sâkin olmasını onun da vefatı üzerine üvey oğlu Hasan Çelebi'nin sâkin olmasını şart olarak belirtmiştir. Neslin kesilmesi durumunda Kara Şahin Mescidi'nde imam olanlara mukabilinde günde 3 İhlâs-ı Şerif okuyup sevabını vâkıfenin ruhuna hediye etmek üzere menzil tahsis edilmiştir. Şeyh Mustafa Efendi 1680'de vakfetmiş olduğu menzilde hayatta oldukça kendisi sâkin olup vefatından sonra menzil Fatma bint Abdullah'ın tasarrufuna bırakmıştır. Fatma Hanım'ın vefatından sonra menzilin süknâsı vâkıfın evladlarına bırakılmıştır. Neslinin kesilmesi durumunda Sarraciye Mahallesi'nde medfun Şeyh Rami Efendi hulefasından bir kimseye eğer orada da kimse bulunmaz ise Halvetiyye tarikatinden bir halifeye menzilin tasarruf hakkı tahsis edilmiştir. Hacı Mustafa Efendi 1681 tarihinde bir bab mülk menzilini vakfetmiştir.⁸⁴

⁸² Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

⁸³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

⁸⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.

Vâkıf, menzilin haricinde bulunan 6 bab odanın kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelirin her gün üç İhlâs-ı Şerif okuyup Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna hediye etme mukabilinde kendi tasarrufunda olmasını istemiştir. Menzilin dâhiliyesinin seknesi ise vâkıfın evladları ve zevcesi Sayime Hatun'a şart kılınmıştır. Fazla kalan kira gelirinin evladlarına meşruta olmasını ve mukabelesinde her gün üç İhlâs-ı Şerif tilavet edip sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ve vâkıfın vâlideyninin ruhlarına hediye etmesini, onların vefatlarından sonra fazla kalan meblağın evladının evladlarına meşruta olmasını, eğer nesli kesilir ise sâkini olduğu menzilin dâhiliyesinin süknâsı Kara Danişmend Mahallesi'nde Hacı Hüsni Mescidi'nde her kim imam olur ise ona meşruta olmasını istemiştir. Birbirine bitişik olan 4 bab odadan hâsıl olan kira gelirinden Kara Danişmend Mahallesi'nin tekâlif-i örfiyyesine senede 700 akçe tahsis edilmiş ve fazla kalan meblağın ise menzilin hariciye ve dâhiliyesinin tamirine sarf olunması istenmiştir. Fatma Hatun 1681'de bir mülk menzilini vakfetmiş⁸⁵ ve hayatta oldukça menzilde kendisi sâkine olan Fatma Hatun, vefatından sonra menzilin süknâsını cariyesi Siyavuş Hanım'a devretmiştir. Onun da vefatından sonra menzilin icâre-i mu'accele ve müeccele ile icâr olunmasını ve hâsıl olan mu'accesinin %15 hesabı üzere işletilmesini ve hâsıl olan nemânın mahallenin nüzul vergilerine dâhil edilmesini şart olarak belirtmiştir. Kürkçü Receb 1683 tarihinde menzilini vakfetmiş⁸⁶ ve hayatta oldukça vakıf menzilde kendisi sakin olup, vefatından sonra menzil kiraya verilip hâsıl olan meblağ mahalle fukarasının avarızhanesine tahsis edilmiştir. Mehmed Çelebi 1684'te menzilini vakfetmiş⁸⁷ ve hayatta oldukça vakıf menzilde kendisi sâkin olup vefatından sonra zevcesi Hatime bint İsmail'in sâkine olmasını ve onun da vefatından sonra menzilin kiralayıp hâsıl olan kira geliri mahalle fukarasının avarızhanesine aktarılmasını istemiştir. Seyyide Hatice Hatun 1691'de bir bab mülk menzilini vakfetmiştir.⁸⁸ Vâkıfe menzilin süknâsını kendi tasarrufuna almış, vefatından sonra ise Abdullah Ağa'ya tahsis etmiştir. Onun da vefatından sonra ise Medine-i Münevvere fukarasına tahsis etmiştir.

⁸⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 35a, 1090/1680.

⁸⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 2a, 1094/1683.

⁸⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 125a, 1094/1683.

⁸⁸ VGMA, Defter: 739, Sayfa: 273, Sıra: 6 (1134/1721).

Seyyid Hacı Mustafa 1709 tarihinde vakfetmiş⁸⁹ olduğu menzilde cariyesinin menzilde sâkine olmasını, onun vefatından sonra Divanezâde Mescidi'nde her kim müezzin olur ise menzilde sâkin olması ve mukabelesinde her gün üçer İhlâs-ı Şerif tilâvet edip sevâbını kendi rûhuna hediye eylesini ve menzile mahalle ahalisinin nâzır olmasını istemiştir. Şeyh Mustafa 1722 senesinde bir bab mülk menzilini tekke olmak üzer vakfetmiştir.⁹⁰ Vâkıf, menzilde kayd-ı hayat ile kendisinin, vefatından sonra erkek evladının tekkede şeyh ve menzilde sâkin olmasını şart olarak vakfiyede belirtmiştir. Neslinin kesilmesi durumunda hulefâsından aslahının halife olmasını, eğer o da bulunmaz ise Zağra-i Âtik'de bulunan Buhûrî kolundan şeyhliğe layık olanın halife olmasını, o da bulunmazsa Müstecizâde kolunda şeyhliğe layık olanın halife olmasını istemiştir. Son olarak ise Halvetiyye Tarikatı'nda şeyh olana tevliyet görevinin verilmesi şart olarak sunulmuştur. Saime Hatun 1728 senesinde menzilin vakfederek⁹¹ menzilin süknâsını hayatta oldukça tasarrufuna almıştır, vefatından sonra menzilin tevliyet ve süknâsını zevci Mehmed Çelebi bin Hasan'a tahsis etmiştir. Zevcinin vefatı üzerine ise kendi yetiştirdiği Meryem bint Mehmed'e menzilin tahsis edilmesini, onun da vefatı vaki olursa Cami-i Kebir imamının müteveli olması ve menzilin kiralanıp hâsıl olan gelirinden şem'-i revgan alınıp Cami-i Kebir'in mihrabının aydınlatılmasında kullanılmasını ve muvakkidine senelik 120 akçe verilmesini ve menzilin tamir işlerinin hâsıl olan kira gelirinden tahsil edilmesini şart olarak vakfiyede belirtmiştir. XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da insanları %58'i iki, %12'si dört, %9'u üç ve %6'sı 6 odalı evlerde ikamet etmekteydi (Mercimek, 2019:99).

Hacı Hasan Ağa, vasiyeti üzerine 1820 yılında kurulan bu vakıf⁹² vesilesi ile 520 guruşa bir menzil alınmasını istemiştir. Şucâ Fakih Mahallesi'nde bulunan menzilde Çelebi Camii imamının sâkin olması ve mukabelesinde Cuma geceleri Yasin-i Şerif tilâvet edip sevâbını vâkıfın kayınpederinin ruhuna hediye etmesi istenmiştir.

⁸⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 40b, 1120/1708.

⁹⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 269, v. 130b, 1134/1722.

⁹¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309, v. 87b, 1140/1728.

⁹² Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

Menziller Osmanlı vakıf sisteminin en önemli gelir getirici unsurlarından biri olmuştur. Bu yapılar hem insanların barınma ihtiyacını karşılamış hem muhtelif meslek kollarında vazife gören insanların konaklama ihtiyaçlarını gidermiş hem de düzenli bir şekilde kira geliri sağlayarak vakıf hayratın idamesinde birinci dereceden rol oynamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Selanik ve Sofya’da çok sayıda menzilin vakfa konu edildiği görülmüştür. Selanik’te bulunan vakıf gayrimenkullerin kayıtlarının tutulduğu müsakkafat defterlerinde de menzillerin önemli bir yer tuttuğu müşahede edilmiştir.

3.5.2.2. Çarşı ve Dükkânlar

Vakıfların gelirleri arasında en önemli kalemlerden birini dükkânlar teşkil etmektedir. Hayır sahipleri vakfetmiş olduğu dükkânlar ile hem vakıf hizmetlerinin devamlılığını sağlarken hem de şehrin iktisâdî ve sosyal açıdan hareketlilik kazanmasına ve ticari faaliyetlerin bir çatı altında yürütülmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu dükkânlar müstakil olabildiği gibi genellikle bir çarşı içerisinde yer alırlardı. Osmanlı döneminde çarşılar, şehrin belirli alanlarında konumlanmıştır. Bunların yerleri gelişi güzel seçilmiş değildir. Kale, şehir surları, ana yollar ve kültürel alanlara yakınlık yer seçiminde etkili olmuştur. Bu mekânlar sadece ticaret alanı değil aynı zamanda üretim alanları da olmuştur. Bu nedenle meslek kollarına ait çarşıların yerleri de belirli bir sistematığe tabi olmuştur (Şahinalp & Günel, 2012:149). Bu bölümde Selanik ve Sofya’da bulunan çarşı ve dükkânların nitelik ve niceliklerine dair değerlendirmelere yapılacaktır.

3.5.2.2.1. Selanik Dükkânları

Selanik’e ait vakıf belgeler incelendiğinde toplamda 722 dükkân vakfa konu edilmiştir. Tablo 15’te listelenen dükkânlar arasında, 5 bakkal, 2 bezirhane, 5 nalbant, 7 fırın, 3 berber, 5 attar, kasap, kereste, kahvehane, bozahane, kalaycı, mismar⁹³, şerbet, şıra, demirci, semerci dükkânları bulunmaktadır. Bunların yanında birçok mahzen de vakfedilmiştir. Ayrıca şehirde Malta ve Mısır isimleri ile 2 adet çarşının

⁹³ Çivi.

olduğu görülmektedir. Sultan II. Bayezid tarafından vakfa konu edilen bedesten de şehrin ticârî hayatından başat roller üstlenmiştir.

Selanik'te şehrin merkezinde bir Kapalıçarşı da bulunmaktaydı. Bu çarşı, eski adı Sabri Paşa Caddesi olan şimdiki Venizelos Caddesindeydi. Kapalıçarşı, Via Egneta'dan başlar Hermes Caddesi'nde son bulurdu. Ayrıca şehrin iskele kapısı dışında bir baharat çarşısı hüviyetinde olan Mısır Çarşısı vardı. XVII. yüzyılda 500 dükkândan müteşekkil olan bu çarşıda Mısırlı tüccarların getirdiği şeker, pirinç, kahve ve baharat gibi gıda ürünleri satılırdı. Sur duvarı ile deniz kıyısı arasında bulunan tabakhane ve keresteci dükkânları da bu çarşıya bağlı idi. Bir diğer önemli çarşı Tahtakale çarşısıydı. Bu çarşıda halı, kilim, kavafiye eşyası satılır ve bir bölümünde terziler bulunurdu (Safa, 2017:59). Günümüze ulaşmayan Selanik Kapalıçarşısı, Osmanlı yönetiminin son zamanlarına kadar iktisâdî hayatta var olmuştur.⁹⁴

Sultan II. Bayezid 1 Cemaziyelahir 911 / 30 Ekim 1505 tarihinde kurmuş olduğu vakıf⁹⁵ vesilesiyle birçok şehirde vakıf eserler inşa etmiş ve hayır faaliyetlerini sürdürmek üzere muhtelif şehirlerde gayrimenkulleri vakfa konu etmiştir. Bu minvalde Selanik'te Bezzâzistan'da 31 dükkân ve Dâire-i Bezzâzistan'da olan 113 dükkân ve 485 dükkân yerleri ve mahzenleri vakfetmiştir. Sultan II. Bayezid tarafından kurulan vakıf, Selanik şehrinin en temel kurumlarından biri olan bedestenin işlevini, dükkânların kira gelirlerinin organizasyonunu tayin etmesi açısından önemlidir. Bu önemli yapı yüzyıllar boyunca muhtelif meslek kollarının ürünlerinin pazarlandığı ve şehir ekonomisinin kalbinin attığı yer olarak öne çıkmış ve günümüzde hala kadim işlevini yürütmektedir. Yaklaşık 500 dükkânın kira gelirinin denk meblağ hesap edildiğinde vakıflara ciddi bir sermaye aktarımının sağlandığı görülmektedir. II. Bayezid Vakfı'nın Selanik'te hayratının bulunmadığı anlaşıldığından bu yüklü meblağın imparatorluğun bir başka kısmına refah götürdüğü ortaya çıkmaktadır. Vakıfların refahı toplumsallaştırma boyutu bu noktada ortaya çıkmaktadır. 1573 tarihinde Hüsrev Kethüdâ, bünyesinde 3 adet dükkân bulunan Balık Pazarı'ndaki bir binayı vakfetmiştir. Bunun yanı sıra kervansaray, menzil ve serhâne gibi evkafının yanlarında bulunan toplamda 23 dükkânı vakfetmiştir. Vakfiyede bir yahudhaneden

⁹⁴ Öyle ki Sultan Reşad'ın 1911 senesinde şehri ziyareti sırasında çarşının girişine bir tak kurulmuştu (Cezar, 1985:179).

⁹⁵ VGMA, Defter: 613, Sayfa: 50, Sıra: 5 (911/1505).

bahsedilmemektedir. Ancak Selanik'te Yahudi Pazarı yakınında “Zemin-i kilise-yi Yahudiyân” adıyla bilinen yerin vâkıf tarafından mirîden satın alındığı ve vakfedildiği bilgisine ulaşılmaktadır. XVIII. yüzyıl muhasebe defterlerinde ise “yahudhane” olarak kullanılan 16 odalı bir yapıdan söz edilmektedir. Bu yapı çok odalı bir menzilin yahudhaneye dönüştürülmesiyle de ortaya çıkmış olabilir. Kiraya verilerek işletilen bu yapının XVIII. yüzyılın ilk yarısında yıllık kira geliri 1.800 akçe, sadece 1193/1779-1780 yılında 2.265 akçedir. XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında ise yahudhanenin kira geliri 1.960 akçede sabit kalmıştır. Yahudhanenin geliri Selanik'teki vakıf gelirlerinin yaklaşık %13'üne tekabül etmiştir. Vakfiyede Selanik, İshak Paşa Mahallesi'nde bulunan bir serhânedden söz edilmektedir. Hüsrev Kethüdâ'nın inşa ettirdiği hamamın karşısında yer alan bu serhâne bir adet olup iki kazanı ve üç dükkânıyla beraber vakfedilmiştir. Şehirde başka örnekleri de bulunan bu serhânedde, kelle-paça çorbası hazırlanarak servis edilmiştir. Serhânenin ne kadar süre faaliyette kaldığı bilinmemekle birlikte XVIII. yüzyılda vakfa ait böyle bir işletme artık mevcut değildir. Bu dönemde vakfın muhasebe defterlerinde çeşitli dükkânlardan bahsedilmesine rağmen serhâneye dair bir veri bulunmamaktadır. Muhtemelen serhâne kapanmış veya başka bir mekâna dönüşmüş olabilir (Erdoğan, 2018:78).

1763 tarihli Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim Vakfı⁹⁶'nın mütevellisinin, vâkıfın neslinin kesilmesi durumunda Mısır Çarşısı neccârı kethüdâsının olması istenmiştir. Ayrıca, 1767 tarihli Elâgözzâde İbrahim Ağa ibn Mustafa Ağa Vakfı⁹⁷'nin Malta Çarşısı bitişiğinde bir han ve han havlusunda bulunan bozahane gayrimenkulünün olduğu görülmektedir.

3.5.2.2.2. Sofya Dükkânları

Sofya'da Sûfî Mehmed Paşa toplamda 65 dükkân vakfetmiştir. 1570 yılında Karaoğlan Zaviyesi Vakfı 11 dükkân, Sarraf Kasım Vakfı 7 dükkân, Saruhan bin Koçi Vakfı 1.868 akçe gelirli dükkânlarını, Kara Danişmend Vakfı 24 dükkân, Evhad Bey bin Hamza Vakfı 3 dükkân, Kamer Hatun Vakfı 5 dükkân 1 şemhane, Hacı Mehmed bin Mustafa ve Hacı Şuca bin Abdulhayy Vakfı sayısı belirsiz dükkân, Hacı Mustafa

⁹⁶ VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).

⁹⁷ VGMA, Defter: 741, Sayfa: 212, Sıra: 131 (1181/1767).

bin Musa Kethüda Vakfı 6 dükkân, Abdi Hoca Vakfı 840 akçe gelirlı dükkânlarını ve 600 akçe gelirlı ekmekçi dükkânını, Cümdi Ahmed Vakfı 5 dükkânı, Hacı Kemal bin Abdullah Vakfı 35 dükkânını ve Kâtib Mustafa ve Kâtib Şuca Vakfı ise 2.400 akçe gelirlı dükkânlarını vakfetmiştir (Genç, 1988:85-94). Vakfiyelerde geçen ibarelerden hareketle tablo 16'da listesi verilen dükkânlar arasında 21 adet muhtelif meslek kollarına ait dükkân tespit edilmiştir. Bunların haricinde XVIII. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da bulunan çarşıların isimleri şunlardır: Arasta, attarlari balıkçılar, Bana Başı, Boyacılar, Debbağlar, Haffaflar, Hallaçlar, İçerü Çarşısı, Kapan, Kasaphane, Kazancılar, Kuru Çeşme, Kuyumcular, Kürkçüler, Pirinççiler, Rumlar, Saat, Saraçhane, Sığır Pazarı, Sungurlar, Takyeciler ve Tuzcular (Mercimek, 2019:51).

Vakıf dükkânlar düzenli kira getirisi olan gayrimenkullerden olduğu için vakıf hayratların idamesinde en önemli gelir kalemlerinden biri olmuştur. Vakıf menzillerle görmüş olduğu vazife itibariyle benzerlik gösteren bu yapıların menzillerden en önemli farkı vâkıf hayattayken kira gelirinın hayır yolda harcanması ve vasiyet üzere vakfedilmesinde menziller gibi olmaması olmuştur. Her iki şehirde de bu yapıların önemli oranda vakfa konu edildiği ve gelirleri ile önemli vakıf hizmetlerinin görüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun yanında bu yapılar şehirde ekonomik hayatın en önemli unsuru olan esnaf, zanaatkâr ve tüccara mallarını üretme ve satma noktasında fiziki mekân imkânı sunması açısından da önemlidir. Üretici ve tüketici olmak üzere iki boyutu olan iktisâdî faaliyete üçüncü bir boyut olan hayır kısmını ekleyen vakıflar, insanların güven içerisinde, kar, yağmur, çamur, sıcağa maruz kalmasını asgariye indirerek iktisâdî hayatın sorunsuz işlemesine önemli katkılarda bulunmuştur.

3.5.2.3. Tarım Arazileri

Osmanlı toplumu bir tarım toplumdur. Tarımsal üretim devletin ve toplumun iktisâdî hayatının büyük oranını teşkil eder. Devletin iktisâdî ve askeri sistemini bünyesinde barındıran tımar sistemi, tarımsal gelirin devlete vergi olarak hem de yetişmiş asker olarak geri dönüşünde lokomotif vazifesi görür. Özellikle Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde komutanlara dirlik olarak verilen toprakların külli olarak vakfa konu edildiği görülmüştür. Zamanla tımar sisteminin yerini iltizama devretmeye başlaması ve komutanlara verilen dirliklerin devlet hazinesine intikali neticesinde bu büyük toprak ölçekli vakıf uygulamaları da yerini daha küçük çaplı menkul ve gayrimenkul

vakıflara bırakmıştır. Sonuç olarak vakfa konu edilen gayrimenkulün muhtevasında bir daralma olsa da hayrî hizmetlerde herhangi bir kısıtlama olmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde şehirlerin fetihlerinde önemli rol oynayan komutanların kendilerine padişah tarafından lütfedilen köy, arazi, mera, çiftlik gibi alanları içerisinde bulunan köle, cariye, hayvanat, vergi gelirleri ve ekipmanlarla birlikte vakfettikleri görülmektedir. Zamanla devletin bu geniş çaplı vakfetme faaliyetine kısıtlama getirmesi üzerine değirmen, dink, asiyab ve tarımsal ürünlerin vakfedilmesi süreci başlamıştır. Böylece bir yandan tarımsal üretim devam ederken diğer yandan hayır faaliyetleri devam etmiştir.

3.5.2.3.1. Selanik

Selanik'te ticaretin yanında tarımsal üretimin de yüksek olduğu hatta bu ürünlerin ihracata konu edildiği görülmüştür. Zaman zaman özellikle buğday üretiminde yaşanan manipülatif krizler vuku bulsa da bunlar kısa süreli ve de geçici olmuştur (Basil, 2008:41). Nitekim ilk dönem vakıflarında tablo 19'da da görüldüğü üzere özellikle paşaların, kendilerine dirlik olarak verilmiş olan köyleri içerisinde bulunan köleler, değirmenler, hayvanlar ve tarım eşyaları ile birlikte vakfettikleri görülmektedir.

1487 tarihli İshak Paşa bin İbrahim Vakfı'nın⁹⁸ evkafı arasında Glatice Köyü, Hortaç Köyü'nün yarısı, Dragne Köyü'nün yarısı, Glatice Köyü'nde bulunan Dadkı, Kirbe, Vavadoz ve Luvadiç mezraaları, iki adet bahçe, üç değirmen bulunmaktaydı. 1510 tarihli Yakub Paşa Vakfı⁹⁹ tarafından Marura Köyü vakfa konu edilmiştir. 1554 tarihinde Hüseyin Çelebi bin Hasan, Selanik'in muhtelif yerlerinde bulunan mezraa, köy, değirmen, bağ, bezirhane, bostan, bahçe ve küçükbaş hayvanlarını ayrıca köle ve cariyesini vakfetmiştir.¹⁰⁰ 1573 senesinde Hüsrev Kethüdâ, Selanik'te Kelemerye nahiyesine bağlı Hune Köyü yakınlarında bulunan 1.000 dönümlük mülk çayırını

⁹⁸ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 227, Sıra: 172 (892/1482).

⁹⁹ VGMA, Defter: 740, Sayfa: 305, Sıra: 94 (916/1510). VGMA, Defter: 740, Sayfa: 313, Sıra: 95 (922/1516).

¹⁰⁰ VGMA, Defter: 570, Sayfa: 40, Sıra: 17 (961/1554).

vakfetmiştir. Bu yer, Paşa Çayırı, Çayır Ovası gibi isimlerle anılan ve yıllık 3.000 akçe mukata'ası olan bir çayırdır (Erdoğan, 2018:78).

1659 senesinde Hacı Mahmud Ağa bir bahçe, 20 baş karasığırı ve çiftliğini vakfetmiştir.¹⁰¹ 1720 yılında Hacı Ahmed Ağa, Yalı Kapısı yakınında bulunan duhan¹⁰² gümrükhânesini ve Drankara Nahiyesi'nde bulunan yirmi beş dönüm mülk çayırını vakfetmiştir.¹⁰³ 1724 tarihli Küçük Ahmed Ağa ibn Mahmud Efendi Vakfı'nın evkafı arasında bir bezirhane, bir at değirmeni bulunmaktadır.¹⁰⁴1749 tarihinde Numan Paşa, Emir Bostanı'nı vakfetmiştir.¹⁰⁵ Sultan I. Mahmud 1751 tarihinde Selanik'te bulunan Kurdana ve Kurdana-i Cedid isimli çiftlikleri vakfetmiştir.¹⁰⁶ Belgede, çiftliklerin sınırları ve ihtiva ettiği şeyler yazılıdır. 1767 tarihli Hasekî Mehmed Ağa bir değirmenini vakfetmiştir.¹⁰⁷ Abdullah bin Osman 1776 senesinde Zağlıyor Köyü'nde bulunan ve bir tarafı harem yeri olan iki oda, üzerinde köşk, bir samanhan ve ahır ile Zağlıyor bağları sınırında on dönüm mülk bağını ve Keşişlik'e yakın dört dönüm bahçe içinde dikili otuz dip dut ağacını ve yine aynı köyde bulunan Avlonya Deresi'nde bir taş değirmenin yarı hissesini vakfetmiştir.¹⁰⁸ 1787 yılında Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi, Kelberiyeh Nahiyesi'nde Macarlık Çiftliği'nde yağ değirmeni; Sedes Karyesi çiftliğinde cami yakınındaki bahçeyi, Sedes'te değirmeni, Pazargâh Nahiyesi'nde Reşid Bey Çiftliği'ndeki değirmeni vakfetmiştir.¹⁰⁹

¹⁰¹ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 269, Sıra: 93 (1069/1659). Vakfiyenin mükerreri VGMA, Defter: 1564, Sayfa: 1, Sıra: 1 (1209/1795) numara ve tarihli belgedir.

¹⁰² Tütün.

¹⁰³ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 225, Sıra: 216 (1132/1720).

¹⁰⁴ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

¹⁰⁵ VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

¹⁰⁶ VGMA, Defter: 638, Sayfa: 41, Sıra: 27 (1164/1751). VGMA, Defter: 638, Sayfa: 46, Sıra: 32 (1164/1751).

¹⁰⁷ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 2, Sıra: 2 (1181/1767).

¹⁰⁸ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 483, Sıra: 144 (1190/1776).

¹⁰⁹ VGMA, Defter: 581/1, Sayfa: 28, Sıra: 27 (1202/1787).

1816 senesinde Nefise Hanım, Lankaza Nâhiyesi'ne bağlı Lankaza Çiftliği ile İstamda Çiftliği'ni vakfetmiştir.¹¹⁰ 1818 tarihinde Gazi Evrenos Bey'in torunlarından Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey'in dedelerinin vakfına ekleme yapmışlardır. Yapılan bu eklemeye göre cami ve medresede görevli kişilere buğday, pirinç verilmiştir. Bu da vakfin tarımsal üretim yaptığını gösterir. Vakfiyede belirtildiğine göre hububat tahsisatı senelik olarak yapılmıştır.¹¹¹ 1846'da İbrahim Ağa, Kelemriye Kapısı haricinde bulunan 150 beyaz dut, 6 karadut, 2 armut, 5 incir, 2 nar eşcarı ve pınarını havi 25 dönüm bir bahçesini vakfetmiştir.¹¹²

Selanik'te buğday, pirinç, meyve, sebze gibi temel tarım ürünleri üretilirken bunların işlenmesi için lazım olan temel alet-edevat da insanların ellerinde bulunmuştur. Hem üretim hem de elde edilen ürünlerin işlenmesi süreçlerinde vakıflar başat rol üstlenmiş ve tüm bu faaliyetler hayrî amaçlara kanalize edilmiştir.

3.5.2.3.2. Sofya

Sofya'nın Orta Kol üzerinde bulunması nedeniyle ticari faaliyetlerin çok etkin olduğu ve tarımsal faaliyetlerin de ticari faaliyetlere yakın derecede etkin olduğu ve İstanbul'un özellikle et ve pirinç ihtiyacının karşılanmasında çok etkin rol üstlendiği görülmektedir. Hayvancılık ve çeltik üretiminde etkin olan Sofya'da, tablo 20'de görüldüğü üzere değirmen, çiftlik, mezra'a, mera, bahçe, bostan gibi gayrimenkuller vakfa konu edilmiştir.

Yukarıda bahsi geçen geniş çaplı köy vakıflarına bir örnek olarak, 1500 yılında vakıf¹¹³ kuran Sancak Beyi Şâdî Bey, Padişah tarafından kendisine lütfedilen Levzene-i Türk Köyü'nün muhtelif vergi gelirlerini vakfetmiştir. Buna benzer bir vakıf 1506 senesinde Gazi Yahya Paşa tarafından kurulmuş ve vâkıf, Leşence suyunun üzerinde Dursun Reis'in oğlundan satın aldığı 4 göz değirmen, değirmene muttasıl Yasin

¹¹⁰ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 420, Sıra: 192 (1232/1816). Mükerrer vakfiye VGMA, Defter: 733, Sayfa: 79, Sıra: 40.

¹¹¹ VGMA, Defter: 619, Sayfa: 153, Sıra: 77 (1012/1604). VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).

¹¹² VGMA, Defter: 989, Sayfa: 118, Sıra: 83 (1262/1846).

¹¹³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 60b, 1190/1776.

Çelebi'den satın aldığı kirışhane ve bahçesi, yine değirmen yakınında Fatma bint Hızır'dan satın aldığı 1 göz değirmen, Budyana ve Malşofça köylerin ortasında bulunan çiftliği vakfetmiştir.¹¹⁴ Yine bu minvalde Sûfi Mehmed Paşa 1548'de kurmuş olduğu vakıf¹¹⁵ vesilesi, Veradşe Köyü'nde bulunan bahçe, bostan, şadırvanı müştemil 3 ev; 4 anbarlı 1 ev, 3 ev, 2 ev, bahçe, değirmen deresi, bostan, çiftlik, mera (19 cariyeye ve köle¹¹⁶ ve 30 sığır) ve Malevde Köyü'nde 4 değirmen ve çiftlik evi vakfetmiştir. 1570 yılına gelindiğinde ise Sultan II. Murad ve Sultan II. Mehmed dönemlerinin önde gelen yönetici ve kumandanlarından Zağanos Paşa'nın kurmuş olduğu vakıf tarafından yıllık geliri 3.958 akçe olan Bane Köyü, Bâlî Efendi Zaviyesi Vakfı tarafından Bali Efendi Korusu, 3 değirmen, Karaoğlan Zaviyesi Vakfı tarafından tarım mahsulü ve değirmen, Kara Danişmend Vakfı tarafından 3 değirmen, Dursun bin Saltık Vakfı tarafından bahçe, Hacı Mehmed bin Mustafa ve Hacı Şuca bin Abdulhayy Vakfı tarafından değirmen, Hacı Mustafa bin Musa Kethüdâ Vakfı tarafından 6 değirmen, Abdi Bey bin Abdullah Vakfı tarafından bağ ve 2 kuyu, Hacı Kemal bin Abdullah Vakfı tarafından muhtelif arazi ve değirmenler vakfedilmiştir (Genç, 1988:79-94).

1680 tarihinde Süleyman Efendi, 10 göz değirmenini vakfetmiş ve hayır faaliyetlerini aynî olarak icra etmiştir. Buna göre, değirmenlerden hâsıl olan galeyi kayd-ı hayat tasarrufuna almış ve vefatından sonra ise değirmenlerin mütevellî marifetiyle kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelir ile muhtelif hayır faaliyetlerinin yürütülmesini şart olarak belirtmiştir. Buna göre hâsıl olan gelirden her sene 10 keyl buğday zevcesi Ümmügülsüm Hatun'a, 5 keyl buğday dayısının kızı Vasfihan Hatun'a kayd-ı hayat tahsis etmiştir. Senelik 4,5 keyl buğday ile Sofya'da bulunan Çelebi Camii minaresinde Ramazan ve sair mübarek gecelerde yakılmak üzere bir kat kandil ve mihrabda yakılmak üzere kebir şem'-i asel alınması ve 3 keyl buğday ile ücretlerin ödenmesi, yine senelik 10 keyl buğday Şeyh Mehmed Efendi'nin tekkesi fukarası taamiyesi, 5 keyl buğday Şeyh Mehmed Efendi'nin taamiyesi, Bane Camii'nde vaaz vermesi mukabilinde Şeyh Mehmed Efendi'ye 5 keyl buğday verilmesi vakfiyede

¹¹⁴ VGMA, Defter: 629, Sayfa: 415, Sıra: 332 (912/1500).

¹¹⁵ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

¹¹⁶ Vakfedilmiş olan köle ve cariyeler kesinlikle ve hiçbir zaman yabancılarla ve hür kimselerle evlendirilmeyeceklerdir. Ancak birbirleriyle evlendirileceklerdir. Kötü davranış ve hallerden engelleneceklerdir.

belirtilmiştir. Ayrıca zevcesi Ümmügülsüm ve dayısı kızı Vasfihan Hatun'un vefatından sonra kendilerine tahsis edilmiş 15 keyl buğdayın 10 keyli tekke fukarası taamiyesine ve 5 keyli ise Şeyh Mehmed Efendi'nin hakkına eklenmesine dair tahsisatta bulunmuştur. Hâsıl olan buğdaydan fazla kalan miktar ise tekkede ders veren şeyhlere ve tedris gören talebeye taamiye olarak tahsis edilmiştir. Vakfın nezareti vazifesi Bane Camii'nde imam ve hatib olan Şeyh Mehmed Efendi'ye tahsis edilmiş ve mukabelesinde senelik 5 keyl buğday ücret verilmiştir. Tevliyet vazifesi ise İmaret Mahallesi'nde sâkin Hüseyin Çelebi'ye yıllık 5 keyl buğday mukabilinde verilmiştir. Seyyide Hatice Hatun 1691 senesinde kurmuş olduğu vakıf¹¹⁷ vesilesiyle, Yukarı Bana Köyü'nde bulunan çiftliği, Salahiye Köyü'nde bulunan 2 göz değirmeni, Progo Köyü'nde Sofya Suyu üzerinde bulunan 6 göz değirmeni, Salahiye Köyü'nde bulunan 6 değirmeni vakfetmiştir.

Vakıf İsmail Paşa, Sofya'da İmaret Camii yakınında bulunan bir taraftan harab halde olan Kurban Camii, bir taraftan nehir ve iki taraftan yol ile mahdud olan 15 dönüm mülk hadikasını vakfetmiştir.¹¹⁸ Sakallızâde Hacı Ahmed 17 Ağustos 1777 tarihinde vakfına zeyl¹¹⁹ yaparak, Preznik Kazası'nın Gaber Köyü'nde bulunan bir değirmen ve bir ahırını vakfetmiştir. 1777 tarihinde Sofya'da bir kütüphane vakfi kuran Seyyid Hacı Ebubekir Efendi'nin 1778 tarihinde vefat ettiği ve terekesinde 2 su değirmeni, 1 değirmen ve 1 bostan bulunduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ 1790 tarihinde Müftü Hacı İbrahim kurmuş olduğu vakıf¹²¹ vesilesiyle, Sofya'da Yeğen Ağa Bahçesi olarak bilinen bahçesini, kuru bağlarını, mezarını vakfetmiştir.

Klasik Osmanlı sosyal ve iktisâdî yapısının dinamiklerini tarım oluşturduğundan Selanik ve Sofya'da kurulan vakıfların envanterinde çok fazla tarımsal menkul ve gayrimenkullere rastlanmıştır. Hal böyle olunca Osmanlı toplumunun tarımla iştilal etmesi vakfedilenlere de yansımıştır.

¹¹⁷ VGMA, Defter: 739, Sayfa: 273, Sıra: 6 (1134/1721).

¹¹⁸ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 47a, 1120/1708.

¹¹⁹ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 76, Sıra: 40 (1191/1777).

¹²⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 39a, 1190/1776.

¹²¹ VGMA, Defter: 629, Sayfa: 20, Sıra: 10 (1205/1790).

3.6. Vakıflarda İstihdam ve Ücretler

İstihdam toplumun refah seviyesinin artmasına doğrudan etki eder. Bir toplumda işsizlik ne kadar azsa refah seviyesi o kadar yüksektir. İslâm iktisat zihniyeti de insan emeğini bir nimet olarak görmüş ve işsizliği değerlendirilmeyen âtıl kalmış bir kaynak olarak nitelendirmiştir. Meslek kollarının kısıtlı, tarımsal üretimin yaygın ve devletin istihdam oluşturma olanaklarının sınırlı olduğu bir iktisâdî düzende alternatif kurumlara ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Osmanlı yöneticileri, bu ihtiyacı vakıf müessesesi ile doldurmaya çalışmıştır. Vakıflar vesilesiyle, doğrudan ve/veya dolaylı istihdam oluşturulmuş, birçok meslek kolu desteklenmiştir. Bu bölümde Selanik ve Sofya vakıflarının sağlamış olduğu istihdam ve müstahdemlere verilen ücretler analiz edilecektir.

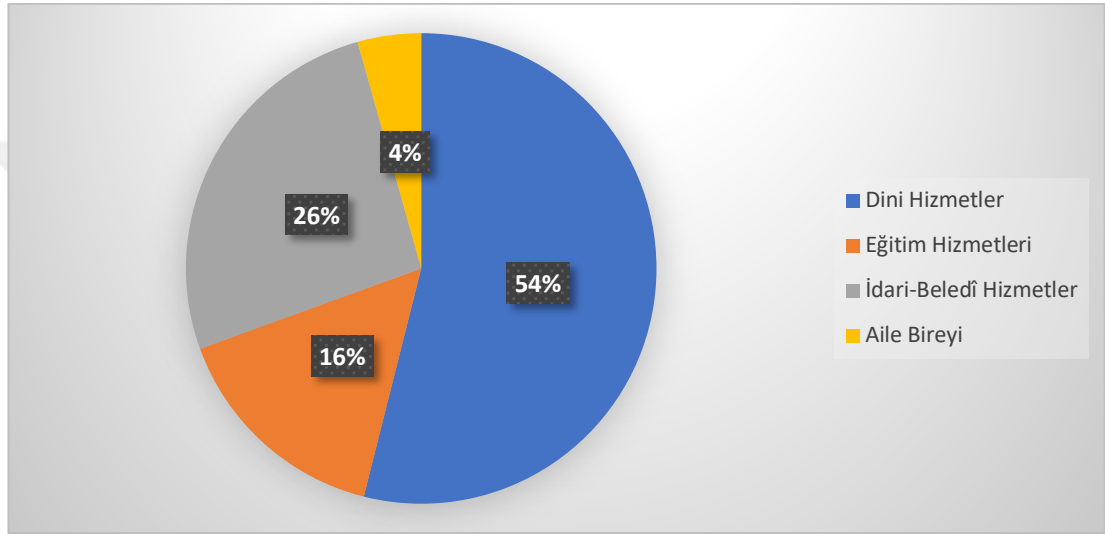
Vakıfların en önemli sosyal ve iktisâdî özelliklerinden birisi istihdam kaynağı olması ve birçok meslek kolunu doğrudan ya da dolaylı olarak beslemesidir. Vakıflar tarafından inşa edilen hayrat ve / veya evkafta istihdam edilen insanlar şehirlerin sosyal ve ekonomik hayatına canlılık katmıştır. Hayrat ve evkafın idamesinde gerekli olan şeyler şehirde bulunan muhtelif meslek kollarından tedarik edilmiş ve piyasa bu vesile ile hareketlenmiştir. Örneğin, bir caminin aydınlatılmasında kullanılan kandiller, bir imarette pişirilen et, pirinç, un, yağ, tuz gibi gıdalar, medrese erbabının ihtiyaçları, tekke erbabının ihtiyaçları, çeşmeleri tamir ve bakım işleri gibi ihtiyaçlar şehrin çarşı pazarından tedarik edilmiş doğrudan ve/veya dolaylı olarak sosyal ve iktisâdî hayata can verilmiştir. Vakıfların istihdam yönü, bu müesseseye getirilen “insanları çalışmamaya sevk ediyor” eleştirisine de cevap niteliğindedir. Bu yönüyle vakıflar, emekleri karşılığında geçimlerini sağlama imkânlarını da tanımıştır (Çataltepe, 1990:36).

3.6.1. Selanik Vakıflarında İstihdam ve Ücretler

Arşivlerden tespit edilen Selanik vakıflarının incelenmesi neticesinde şehirde toplamda 527 kişinin istihdam edildiği anlaşılmıştır. Bu vakıflar vesilesi ile dolaylı olarak birçok kişi de istihdam edilmiştir. Tüm bunlar göstermektedir ki Selanik’te vakıflar istihdam açısından önemli bir boşluğu doldurmuştur. İstihdam edilen 527 kişiden 70’ine yapılan ödemeler vakfiyelerde belirtilmemiştir. Vazifelilere yıllık 1.658.100 akçe ücret ödemesi yapılmıştır. Bu vakıflar arasında en çok istihdam

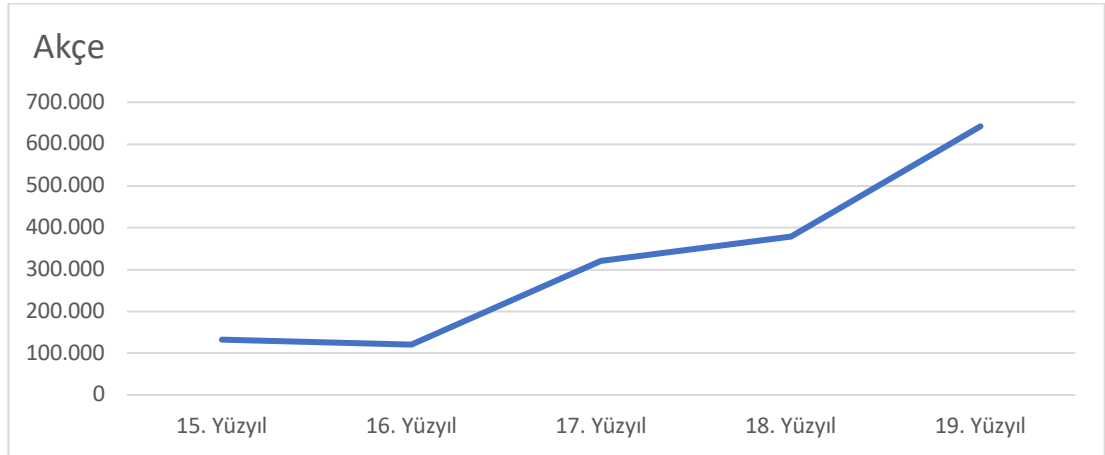
sağlayan vakıf 84 kişi ile Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Vakfi olmuştur. Vakıflar tarafından sağlanan ücretlerin istihdam sağlanan kişilerin yegâne gelirleri olarak değerlendirilmesi hatalı olacaktır. Çünkü birden fazla vakıf aynı cami, medrese, mescit gibi kuruma katkı sunabilir. Kuruluş senedi günümüze ulaşmayan vakıfları da göz önüne aldığımızda vakıfların istihdama sağladığı katkı çok büyüktür. Kurulan vakıflar tarafından sağlanan istihdam, tablo 21’de ayrıntılı olarak verilmiş ve aşağıda özetlenmiştir.

Şekil 3.11: Selanik Vakıflarında Ücretlerin Hizmet Alanlarına Dağılımı



Şekil 3.11’e göre Selanik’te ücret ödemelerinin yarıya yakını dini hizmetler alanına yapılmıştır. Sonrasında sırasıyla idârî-beledî hizmetler ve eğitim hizmetlerine yapılan ücret ödemeleri gelmiştir. Aile bireyelerine yapılan ücret ödemeleri ise çok düşük seviyede kalmıştır.

Şekil 3.12: Selanik'te İstihdamın Yüzyıllara Göre Dağılımı



Şekil 3.12'ye göre Selanik'te ücret ödemeleri yüzyıldan yüzyıla artmıştır. Öyle ki XVII. ve XIX. yüzyıllarda bir önceki yüzyıla göre iki kat artış göstermiştir. Dolayısıyla Selanik'te vakıfların sağlamış olduğu istihdam ve ödemiş olduğu ücretler istikrarlı bir şekilde devam etmiştir. Bu durum vakıf kurumunun istihdam ve ücretler açısından istikrarlı bir yapı arz ettiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3.1: Selanik'te Vakıfların İstihdam ve Ücretlerin Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı (Vakıf Belgelerinden Hareketle)

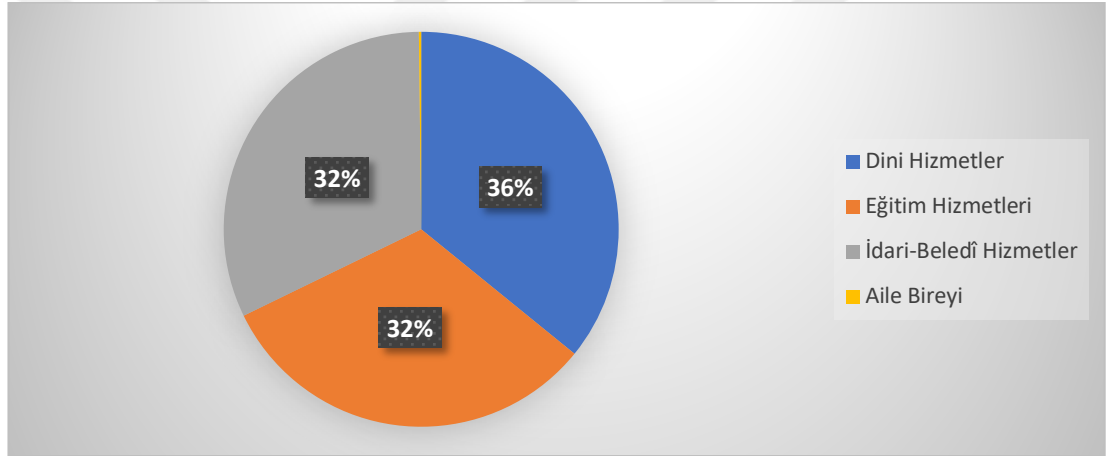
Hizmet Alanı	Dini Hizmetler	Eğitim Hizmetleri	İdari-Beledî Hizmetler	Aile Bireyi
Kişi	316	59	145	10
Yıllık Ücret (Akçe)	934.920	269.280	453.900	75.600
Yıllık Ücret (Gümüş gr)	160.166	15.831	181.141	15.718
Yıllık Ücret (Altın gr)	10.318	987,9	12.010,9	1.050

Selanik'te toplamda 470 kişiye istihdam imkânı sağlanmıştır. Bu istihdamın büyük çoğunluğu (316 kişi) dini hizmetler alanındadır. Sonrasında sırayla idârî-beledî hizmetler (145 kişi) ve eğitim hizmetleri (59 kişi) gelmektedir. Aile bireyi olarak ise sadece 10 kişiye ücret ödemesi yapılmıştır. Bu durum vakıfların aile bireylerine ve yakınlarına kaynak aktardığını iddia eden görüşlerin çok kısıtlı bir alanı ifade ettiğinin göstergesidir. Selanik'te vakıflar tarafından ücretlere ayrılan yıllık toplam miktar 1.658.100 akçedir (370.605,5 gr gümüş=24.248,3 gr altın). Bu ise günümüzde asgari ücretli 330 işçinin yıllık ücretine tekabül etmektedir.

3.6.2. Sofya Vakıflarında İstihdam ve Ücretler

Arşivlerden tespit edilen vakıfların incelenmesi neticesinde Sofya vakıflarında yaklaşık 274 kişi istihdam edilmiştir. Vakıf başı ortalama 5 kişi istihdam edilmiştir. 274 kişiye yapılan yıllık ücret ödemesi 529.800 akçe olmuştur. İstihdam edilenler de çoğunlukla imam, hatip, müderris gibi kalifiye işçiler olmuştur. Yapılan incelemeler neticesinde muhtelif meslek kollarında çalışan kişilere ödenen ücretler de günlük ve yıllık olarak tespit edilmektedir. İmparatorluğun klasik döneminde vakıflar tarafından yapılan ücret ödemeleri genellikle günlük olarak yapılırken, modern dönemde ise yıllık olarak yapılmıştır. Sofya’da istihdam sağlayan vakıfların ayrıntılı listesi tablo 22’de listelenmiştir.

Şekil 3.13: Sofya Vakıflarında Ücretlerin Hizmet Alanlarına Dağılımı



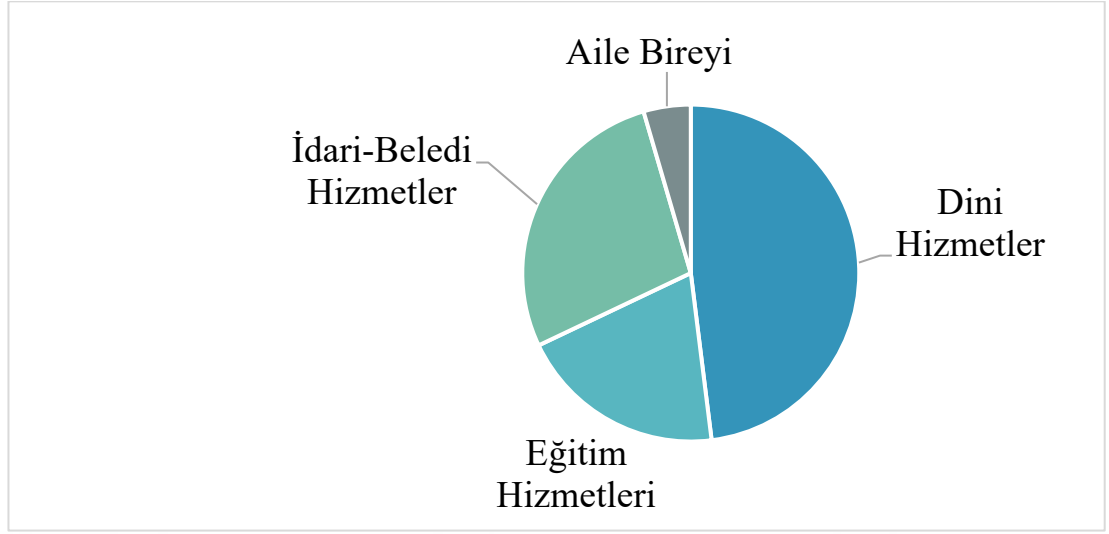
Şekil 3.13’e göre Sofya’da eğitim hizmetleri alanında yapılan ücret ödemeleri ilk sırada yer almıştır. Sonrasında ise sırasıyla dinî hizmetler ve idârî-beledî hizmetler gelmiştir. Aile bireylerine yapılan ücret ödemeleri ise istisnâî bir durum teşkil etmiş ve değerlendirmeye girememiştir.

Tablo 3.2: Sofya’da Vakıfların İstihdam ve Ücretlerin Hizmet Alanlarına Göre Dağılımı (Vakıf Belgelerinden Hareketle)

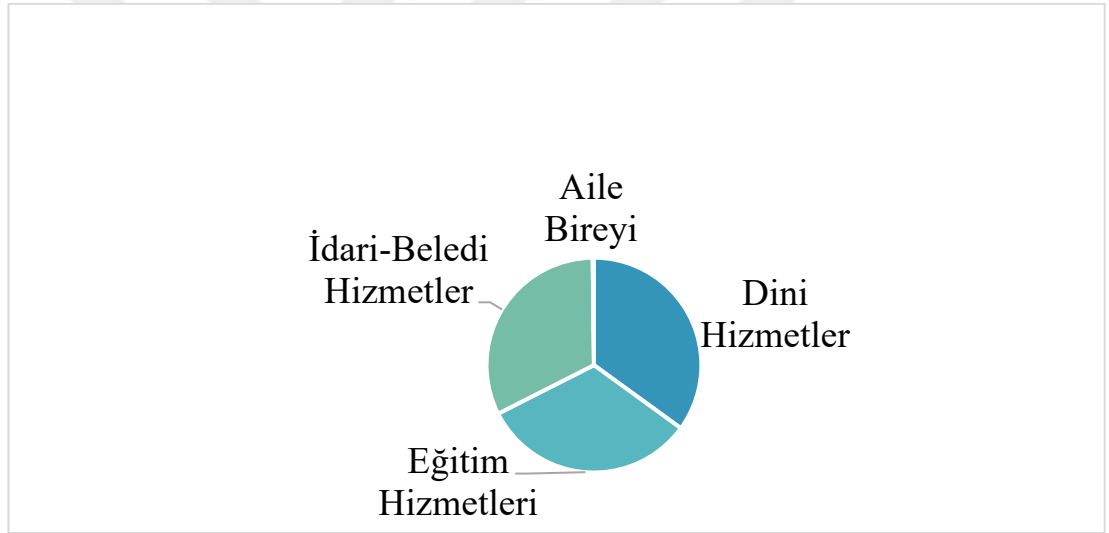
Hizmet Alanı	Dini Hizmetler	Eğitim Hizmetleri	İdari-Beledî Hizmetler	Aile Bireyi
Kişi	115	41	109	9
Yıllık Ücret (Akçe)	189.960	169.200	169.632	1.008
Yıllık Ücret (Gümüş gr)	80.756	82.713	84.497	309,4
Yıllık Ücret (Altın gr)	7.084	4.640	7.424	20,7

Sofya’da toplamda 274 kişiye istihdam imkânı sağlanmıştır. Bu istihdamın büyük çoğunluğu (115 kişi) dini hizmetler alanındadır. Sonrasında sırayla idârî-beledî hizmetler (109 kişi) ve eğitim hizmetleri (41 kişi) gelmektedir. Aile bireyi olarak ise sadece 9 kişiye ücret ödemesi yapılmıştır. Bu durum vakıfların aile bireylerine ve yakınlarına kaynak aktardığını iddia eden görüşlerin çok kısıtlı bir alanı ifade ettiğinin göstergesidir. Sofya’da vakıflar tarafından ücretlere ayrılan yıllık toplam miktar 529.800 akçedir (248.275,4gr gümüş=19.168,7 gr altın). Bu ise günümüzde asgari ücretli 260 işçinin yıllık ücretine tekabül etmektedir.

Şekil 3.14: Selanik'te Vakıf Hizmetleri



Şekil 3.15: Sofya'da Vakıf Hizmetleri



Şekil 3.14 ve 3.15'e göre, Sofya'da vakıf hizmetleri birbirine yakın seyretmişken, Selanik'te dini hizmetler alanında yoğunlaşma görülmüştür. Selanik'te eğitim hizmetleri idari hizmetlerden düşük iken, Sofya'da ise eşit seviyede gerçekleşmiştir. İki şehirde de aile bireylerine ödenen miktar çok düşük seviyede olmuştur. Dolayısıyla iki şehirde de dini hizmetler alanına dair vakıf hizmetleri başı çekmiştir. Bunda, insanların uhrevi bir amaç uğrunda faaliyet göstermiş olmaları etkili olmuştur. İslâm'ın, Osmanlı toplumsal hayatının omurgasını oluşturduğu anlaşılmıştır. Vakıf bütçelerinin dini hizmetlerden sonra en fazla eğitim hizmetleri alanına tahsis edilmesi Osmanlı'da ilmin ne denli desteklendiği ve önemsendiğine işaret etmiştir.

Osmanlı Devleti hem İslâm hem de Türk devletleri arasında en uzun ömürlü olanıdır. Dünya tarihinde ise Eski Mısır, Çin ve Roma imparatorlukları daha uzun süre dünya

sahnesinde kalmış olsalar da tek hanedan tarafından yönetilme açısından Osmanlıların yanına yaklaşabilen bir örnek yoktur. Bunun yanında gerek hüküm sürdüğü coğrafyanın genişliği gerek ihtiva ettiği etnik, dil, mezhep, kültür, din vb. çeşitliliği Osmanlıların kendisine has en önemli özelliğidir. Osmanlıların bünyesinde barındırdığı tüm bu özelliklerin tesadüf olmadığı, üzerinde çokça düşünülerek ve engin tecrübe neticesinde oluştuğu anlaşılmaktadır. Osmanlılar, kurmuş oldukları sisteme son derece güvenmekteydiler. O sebeple devletlerinin ismini kuruluşundan yaklaşık 150 yıl sonra “Devlet-i Ebed-Müddet” olarak belirlediler. Bu eşsiz sistemin saiklerinin belirlenmesi ve analizi ciddi bir meseledir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu sistemi oluşturan saiklerden sosyal-iktisâdî düzenin çok önemli bir yer tuttuğu ve özellikle de vakıf kurumunun uzun ömürlülüğün teminatlarından biri olduğu bir gerçektir (Genç, 2014:10). Bu gerçekliğin tüm yönleriyle analizi ve Osmanlıların iktisâdî ve sosyal sistemine katkılarının belirlenmesi önem arz etmektedir.

İslâm öncesinde farklı formlarda var olan ancak İslâm ile gelişme imkânı bulan vakıf müessesesi Osmanlılar ile tam kapasite işleme durumuna erişmiş ve sosyal ve iktisâdî hayatın hemen her alanında uygulanmıştır. XV. yüzyıldan itibaren para vakıflarının sisteme dâhil edilmesiyle ve düşük gelirli insanların da mütevazî katkılarıyla zenginlerin kurup fakirlerin faydalandığı bir kurum olmaktan çıkıp toplumun tüm kesimlerinin katıldığı bir kurum haline gelmiştir. Vakıf kurumunun bu denli toplumsallaşması ve yaygınlaşmasının altında yatan iktisâdî sebeplere değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı’da tebaa, askerî ve reâyâ olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Reâyâ üretim ile meşgul iken askerî zümre ise idari sorumlulukları üstlenmiştir (İnalçık, 2000). Reâyâ ürettiği kadar gelir sağlarken askerî zümre sorumluluk alanına göre tedricen reâyâdan daha yüksek gelire sahip olmuştur. Osmanlı iktisâdî sisteminin temelini teşkil eden ve yukarıda “provizyonizm, fiskalizm ve tradisyonizm” şeklinde açıklanan ilkeler doğrultusunda refahın adil dağılımı ilkesince askerî zümrenin servet biriktirmesine, servetini tevarüs ettirmesine müsaade edilmezdi (Genç, 2013).¹²²

¹²² Osmanlı iktisâdî zihniyeti, sermayenin belirli ellerde toplanmasını ve toplumsal refahın daralmasını istemezdi. Ancak Batı’da iş bunun tam tersi durumda gerçekleşti. Öyle ki, Adam Smith’e göre sermaye birikimi için faiz oranlarının kâr oranlarının yarısı kadar olması şarttı ve Batı’da sistem bu şekilde işledi. Eğer Osmanlılar Smith’in yaklaşımını benimsemiş olsaydı, sermaye birikimi için piyasada borçlanma oranları %2,5-%10 arasında ise ticaret, üretim gibi alanlarda kâr oranının %5-%20 arasında olması

Devlet bunu müsadere usulü ile terekeleri kontrol altında tutmak kaydıyla temin ederdi. Hal böyle olunca özellikle bu askeri zümrenin doğal olarak vakıf kurmaya yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu yönelişten, müsadereye kaçan kişilerin emvalini korumak ve nesline tevarüs ettirmek için vakıf kurduğu sonucunu çıkarmak yanlış olacaktır. Çünkü buradaki temel amaç servetin belirli ellerde birikmesini engellemek olduğundan zenginleşme temayülü olan kişilerin enerjilerini vakfa yönlendirmek en makul seçenek olmuştur. Osmanlı coğrafyasında kurulmuş olan sayısız vakıf ve görülmüş olan hizmetler bunu kanıt teşkil etmektedir. Toplum menfaatine hizmet etmek, Allah'ın rızasını gözetmek, nesline hayır hizmetlerini devam ettirme imkânı tanımak ve inşa edilen eserler vasıtasıyla ismini yaşatmak gibi paha biçilemez değerler vakıf kurumunun cazibesini arttırmış ve insanları vakıf kurmaya motive etmiştir (Genç, 2014:14-15). Neticede Osmanlı toplumunu oluşturan zümreler -yöneticisinden reâyâsına- sosyal refahın yaygınlaştırılması ve kamu hizmetlerinin icra edilmesi amacıyla bir hayır müessesesi olan vakıf kurumunun etrafında birleşmişlerdir. Vakıflar sayesinde ekonomik açıdan kaynak transferi de sağlanmıştır. Vakıflar aracılığı ile servetin atıl kalması önlenerek hayır temelli olarak toplum menfaatine yönelik hizmetler sunulmuştur.

İnsanlar, küçük, orta ve büyük altyapı yatırımlarını tamamlamak ve bir şehrin ihtiyacı olan kamu hizmetlerini yerine getirmek üzere vakıflar kurmuştur. Toplumsal inisiyatifin yetersiz kaldığı durumda ise devlet devreye girerek destek olurdu. Eğer bir kamu hizmetine dair kurulmuş bir vakıf zayıflar ve hizmet aksarsa devlet bu vakfa yine destekte bulunurdu. Osmanlı iktisâdî zihniyeti vakıf sektörünün istikrarını zaruri görür ve bütçeye yük olup olmamasına bakmaksızın bu kurumun devamlılığı için yardımdan geri kalmazdı. Devletin, vakıf sektörünün istikrarındaki ısrarının tek sebebi hizmetlerin devamlılığı değildi. Vakıf, cami, mektep, medrese, imaret gibi yapıları inşa etmekle kalmaz bunların iâşesi meselesini de çözüme kavuştururdu. Bunu da menkul ya da gayrimenkul iktisâdî değerleri düzenli gelir getirecek şekilde ekonomik hayatın bir enstrümanı haline getirerek başarırdı. Vakıf gayrimenkul, esnaf ya da tüccara iki tarafı da zora sokmayacak makul bir ücrete kiralanır ve elde edilen kira

gerekiyordu. Oysa Osmanlı sermaye piyasalarında borçlanma oranları %15-%25 arasında gelişmiştir. Dolayısı ile bu durumda sermaye birikimi gerçekleşmemiştir (Çizakça, 2013; Korkut & Bulut, 2017:186).

geliri vakfin amaçları doğrultusunda harcanırdı. Yahut girişimci para vakfı ile finanse edilir böylece elde edilen kâr ile hem vakıf hizmetine akar sağlanmış hem de ekonomik girişimler gerçekleştirilmiş olurdu. Neticede vakıf, iktisâdî hayatın devamlılığını temin eden başat kurumlardan biri haline gelmiştir (Genç, 2014:14-15). Vakıf sistemi, devletin kamusal harcama yükünü azaltırken, vakıfların iktisâdî açıdan sıkıntıya düştüğü durumlarda devlet inisiyatif alıp vakfı ayakta tutacak destekleri sağladı. Çünkü vakıfların toplum için ekonomik ve sosyal faydasının sürdürülebilir olması devletin de arzu ettiği bir husustur.

Osmanlıların uygulamış olduğu iktisat politikalarının ve özellikle bunların toplumsallaşmasını sağlayan vakıf müessesesinin sosyal refaha katkısına birkaç mukayese üzerinden bahsetmek yerinde olacaktır. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'nın en gelişmiş iki ülkesi olan İngiltere ve Fransa'da nüfusun %40'ının fakir olduğu ve 500 bin kişilik nüfusa sahip Londra ve Paris'te nüfusun yaklaşık %10'una tekabül eden 50 bin kişinin dilencilik yaptığı görülmektedir. 1736 Osmanlısında ise İstanbul'da 322 kişinin dilencilik yaptığı ve bunların tamamının gayrimüslim olduğu ayrıca bunlardan sadece 70'inin dilenecek kadar düşkün olduğu anlaşılmıştır. O tarihlerde İstanbul nüfusunun Paris ve Londra nüfusundan fazla olduğu düşünüldüğünde Osmanlı toplumunda sosyal refahın daha adil bir seviyede olduğu görülmektedir. Osmanlı coğrafyasına yolu düşen Avrupalı seyyahların anlatılarında da dilencilere neredeyse hiç rastlamadıkları ve kendi ülkeleri ile karşılaştırdıklarında bunun çok şaşırtıcı olduğu geçmektedir (Genç, 2014). Osmanlılara özgü bir kurumsal gelenek olan "Sadaka Taşları" ve "Zimem Defterleri" gibi uygulamalara dair tarihi hadiseler de Osmanlı toplumundaki dayanışma geleneğini ortaya koymasından önemlidir.

İslâm ülkelerinin ictimâî ve iktisâdî hayatında ehemmiyetli rol oynayan dinî-ictimâî bir müessese şeklindeki genel tanımı göz önünde bulundurulduğunda vakıf kurumunun, şehirlerin sosyal hayatındaki etkisi ön plana çıkmaktadır (Yediyıldız, 1986:153). Günümüz şehirlerinin sosyal ihtiyaçları düşünüldüğünde, Osmanlı dönemi şehirlerinin sosyal kalkınmasında birinci derecede rol oynayan vakıfların ne kadar da önemli bir eksikliği giderdiği anlaşılmaktadır (Yüksel, 1998:250).

Vakıf müessesesinin Osmanlı şehirlerinin sosyal hayatındaki önemine değindikten sonra, bir şehrin sosyal hayatının unsurlarını neler oluşturmaktadır ve bunların nasıl

desteklenmesi gerektiği yani özetle bir şehrin sosyal kalkınması nasıl olur sorularının cevabını ortaya koymak gerekmektedir.

Günümüzde sosyal kalkınmanın tanımı TDK'da şu şekilde geçmektedir: “*Fakirliğin azaltılması ve işlendirme yaratılması, sosyo-ekonomik politika ve kalkınmanın yönetimi, sosyal bütünleşmenin sağlanması, hükümetler arası destek hizmetleri ve uygulaması olmak üzere dört alanda yoğunlaşan ve 1995 yılında Kopenhag’da yapılan Birleşmiş Milletler Sosyal Zirvesi’nde karara bağlanarak geliştirilen kalkınma yaklaşımı. 2. Kalkınmanın sosyal boyutunu öne çıkaran kalkınma yaklaşımı.*” Bu tanımdan yola çıkılacak olursa sosyal kalkınma, bir toplumun ve/veya devletin sahip olduğu ekonomik imkânları insanların kullanımına sunması ve insanların refahını artırması olarak tanımlanabilir. Bu tanım minvalinde sosyal ve ekonomik kalkınmanın bir bütünlük teşkil ettiği ve birini yek diğerinden ayırmanın mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.

Modern dünyada hal böyleyken Osmanlı dünyasında da durum bundan farksız değildi. Devlet-i Aliyye'nin en temel politikası tebaanın ihtiyaç maddelerine rahat bir şekilde ulaşması ve bu maddeleri en ucuz bir şekilde elde etmesi idi. İaşe politikası ile mal arzının mümkün olduğunca fazla olması ve böylece malın piyasada bol bulunması amaçlanmış ve fiyatların da bu doğrultuda düşük olması ön görülmüştür. Bunun yanında ihracatı kısıtlayıp ithalatı arttırarak yani kapitülasyonlar vesilesiyle ülke içerisindeki mal arzının arttırılması düşünülmüştür. Modern iktisâdî zihniyete ters olan bu uygulama mezkûr dönemde Osmanlı iktisâdî yapısının temel yapısını ve devletin uzun ömürlülüğünün teminatını oluşturmakta idi. Devletin iktisat politikalarından ikincisi olan fiskaliz ile hazine birikiminin hat safhada tutulması amaçlanmış böylece devlet gelirlerinin arttırılması ve giderlerin ise tasarruf politikası ile azaltılması amaçlanmıştır. Bu tezin yazarı vakıf müessesesinin fiskalizm ilkesi ile doğrudan ilişkisinin olduğu kanaatindedir. Bu ilişkiye daha sonra değinilecektir. Son ilke ise gelenekselciliktir. Bu ilkeye göre devletin ekonomi politikasının saikleri ve sorunlarının çözümleri gelenektedir. Osmanlı'da gelenek geçmiş, şimdi ve geleceği kapsayan bir kavramdır. Bu kavram ile toplumun süregelen sosyo-ekonomik yapısı kastedilmektedir. Buna göre refahın topluma eşit bir şekilde yayılması temel amaçtır ve bu amaç doğrultusunda yukarıda bahsi geçen iki ilkenin uygulanması elzemdir (Genç, 2013).

Vakıf ile fiskalizm arasındaki ilişki etkindir. Çünkü devlet hazine gelirlerinin arttırılmasını amaçlarken iki amaç güder. Bunlardan ilki iktisâdî enstrümanların etkin bir şekilde işlemesi ve vergi toplama faaliyetinin -kaybın asgariye indirilerek- yapılmasıdır. İkinci amaç ise devlet harcamalarının asgariye indirilmesi ve tasarruf oranının azami seviyede tutulmasıdır. Vakıf kurumunun fiskalizm ile olan ilişkisi ikinci amaç ile alakalıdır. Çünkü vakıf, özellikle şehirlerin hizmetlerinin görülmesinde sivil inisiyatifi öne çıkararak ve makro ve mikro ekonomik değerleri devreye sokarak bir yapıya sahiptir. Ezcümle Osmanlı Devleti'nin şehirlerin kalkındırılmasında vakıf sistemini devreye sokması onun tasarruf etme enstrümanlarından en önemlisi olmuştur. Neticede devlet, cami, hamam, medrese, mekteb, tekke, zaviye vb. yapıların inşa ve iâşesi noktasında tebaanın kaynaklarını devreye sokarak bütçe üzerindeki yükünü hafifletmiştir. Bu demek değildir ki devlet imar faaliyetlerinde rol almamıştır. Aksine bu hususta temsil makamında etkin bir sorumluluk üstlenmiştir. Padişahlar, paşalar ve komutanlar fethedilen şehirlerin ilk imar faaliyetlerinde önemli yatırımlar yapmışlar ve örnek teşkil edecek eserler vücuda getirmişlerdir. Ayrıca bölge halkının da devreye girmesini sağlayarak bu eserlerin sayılarının artmasını ve devamlılığın sağlanmasını vakıf kurumu aracılığıyla temin etmişlerdir.

Akademik çalışmalarda vakıfların işlevleri zorunlu olarak belirli başlıklar altında kategorik olarak tasnif edilse de toplumsal hayatta bunları kesin çizgilerle ayırmak mümkün görünmemektedir. Çünkü görünürde hayrî bir işlem olarak görünen uygulamanın aynı zaman da iktisâdî bir amaç ihtiva ettiği ve bu iktisâdî amacın ise muhtelif birçok işlevi icra ettiği pek çok örnekte görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında vakıfların interdisipliner çalışmaların konusu olabileceği ve birçok disiplin tarafından araştırmalara konu edilebileceği anlaşılmaktadır.

IV. BÖLÜM

4. VAKIF ESERLER

Vakıf, son tahlilde dinî bir kurumdur. İslâm dinin oluşturmuş olduğu çerçevede ve İslâm toplumlarının ihtiyaçları göz önünde bulundurularak vücuda getirilmiş bir müessesedir. Giriş bölümünde de değinildiği üzere vakıf kurumu, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen şer'î hükümler doğrultusunda meşruiyete kavuşturulmuştur. Hayr ve hasenatı teşvik eden birçok ayet-i kerime ve hadis-i şerif bu müessesenin fikhî boyutunu inşâ ederken kullanılmış ve vakıfların kuruluş senedi olan vakfiyelerde bunlara yer verilmiştir.¹²³

Vakfın, İslâm dini ile olan bu yakın ilişkisi bu müessesenin gelişim alanını ve insanların vakıf kurarken zihni ve fiili yaklaşımını belirlemiştir. Öyle ki vakıf, salt bir sosyo-ekonomik kurum olmaktan ziyade, toplumun sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına cevap veren dinî bir kurum olmuştur. Din, vakfın mütemmim cüzü haline gelmiştir. Böylece uhrevî bir amaç uğruna yani Allah'ın rızasını kazanmak için kaldırım tamirinden, su temini hizmetine ve mescid-cami masraflarının ödenmesine kadar muhtelif hizmetler görülmüştür.

¹²³ “İzâ mâtebnü âdeme inkata‘a anhu ameluhu illâ an selâsin ilmun yuntefe‘u bihî ve veledun sâlihun yed‘û leh ve sadakâtun câriyyetin” hadis-i şerifi (Müslim, Vasiyyet 14; Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizi, Ahkâm 36; Nesâî, Vasâyâ 8) ve *Ellezîne yunfikûne emvâlehum bi'leyleli ve'n-nehâri sırran ve alâniyyeten felehum ecruhum inde rabbihim ve lâ havfun aleyhim ve lâhum yahzenûn* âyet-i kerimesi örnek olarak verilebilir (Bakara, 2/274). Hadis-i Şerifin Meali: İnsan öldüğü zaman üç ameli müstesna olmak üzere bütün amelleri kesilir. Bunlar, sadaka-i câriye, faydalı ilim ve kendisine dua eden hayırlı bir evlat. Ayet-i Kerimenin Meali: Mallarını gece gündüz; gizli ve açık Allah Yolunda harcayanlar var ya, onların Rableri katında mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olacak değillerdir.

Hülasa, bir vakıf hangi hizmeti görürse görsün -ki bunlar tamamen sosyal ya da iktisâdî içerikli olabilir- kurucusu Allah'ın rızasını gözettiği için o vakıf temelde dinî bir hizmet görüyor denilebilir. Çünkü vakıf her şeyden evvel vâkıfın, İslâm'ın birçok ayetinde teşvik ettiği hayr ve hasenatı ifâ etmesini ve kişinin dinî vecibelerini yerine getirmesini sağlıyordur. Bu açıdan bakıldığında vakıf müessesesi pratikte sosyal ve ekonomik sahanın birçok alanında faaliyet gösterirken esasta dinî vecibelerin icrasında etkinlik göstermiştir.

Osmanlı şehrinin oluşumunda vakıfların kurucu rolü yadsınamaz bir gerçektir. Teknolojik imkânların ve finansman imkânlarının çok kısıtlı olduğu dönemlerde şehirlerin temel kurumlarının inşası ve idamesi çok ciddi manada mali, mimari, finansal efor istiyordu. Osmanlılar bu zorluğu vakıf kurumunun esnek ve efektif yapısı sayesinde aşmıştır. Şehrin fethiyle birlikte devlet ricalince kurulan vakıflar şehirlerin ilk şehirleşme hamlesini gerçekleştirmiştir. Caminin merkezde olduğu ve diğer kuruluşların bunun etrafında şekillendiği bir şehir tasavvuru Osmanlı'da hâkim olmuştur. Cami, bedesten, çarşı, pazar, hamam, han, kervansaray, imaret, medrese, tekke, mektep gibi yapılar Osmanlı şehrinin temelini oluşturmuştur. Bu yapıların inşası gelişi güzel bir tarzdan ziyade, vakıfların kuruluş senetlerinde görüldüğü üzere belirli bir düzen içerisinde ve devletin kontrolünde gerçekleşmiştir.

4.1. Camiler

Şu ana kadar vakfın dinî hizmetler boyutunun genel hatlarından ve esaslarından bahsedildi. Bundan sonra ise dinî hizmetler alanının pratik boyutlarına değinilecektir. Yani Osmanlı'da vakıfların dinî hizmetler alanında görmüş olduğu vazifeler nelerdi? Bu noktada en başta İslâm memleketlerinin simgesi olan cami ve mescitlere değinmek gerekecektir.

Kâbe'nin taştan süssüz küp şeklindeki mimarisinden, Sinan'ın İstanbul ve Edirne'deki en cesur mimari şaheserlerine hâle getiren Osmanlıların barok camilerine kadar, Kur'ân vahyinden kaynağını alan aynı yaratıcı ruhun aynı coşkusu, bütün sanatların odak noktası olan camileri dünyanın her yerinde filizlendirmiştir. Musikisi ve şiiri gibi İslâm'ın bütün görsel sanatları da İslâm inancının temel hedefinin plastik ifadelerinden başka bir şey değildir; dolayısıyla da bütün sanatlar camiye, cami de ibadete götürür (Garaudy, 2014:53).

Mescid, Arapça'da "eğilmek, tevazu ile alını yere koymak" mânasına gelen sücûd kökünden "secde edilen yer" anlamında bir mekân ismi anlamına gelirken cami ise Arapça cem' kökünden türeyen, "toplayan, bir araya getiren" anlamındaki câmi' kelimesi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescidler için kullanılan el-mescidü'l-câmi' (cemaati toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Ebû Ömer el-Kindî'nin el-Vülât ve'l-kudât'ında kadınların mescidlerdeki kazâî faaliyetlerinden bahsedilirken "el-mescidü'l-câmi'" tabirine yer verildiği halde zeylinde zaman zaman sadece "el-câmi'" ifadesinin geçmesi, hicrî IV. (X.) yüzyılın başlarında "cami" kelimesinin tek başına kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Daha sonra, içinde cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescidler cami, minberi bulunmayan yani cuma namazı kılınmayan küçük mâbedler ise sadece mescid olarak anılır olmuştur (Önkal & Bozkurt, 1993:46). İslâm'da birlik ve beraberlik, ümmet şuuru, cemaat kültürü önemli kavramlardandır. Günde beş kez ezan okunması, Cuma günleri, cenaze ya da olağanüstü durumlarda verilen salâlar ve bayram namazları Müslümanlara, bir araya gelmeyi, birlikte hareket ve ibadet etmeyi hatırlatan ve bunları mümkün kılan rükûnlardır. Tüm bunlar bir araya getirildiğinde İslâm toplumunda caminin önemi ve merkezi rolü ortaya çıkmaktadır.

Osmanlılar döneminde padişahlarca yaptırılan camilere selâtin camileri, diğer devlet ricâlince yaptırılanlara cami, küçük olanlara ise mescid denilmiştir. Kimi zaman mescitlere minber vaz edilerek Cuma namazı kılınmak üzere cami tahvil edildikleri olmuştur (Önkal & Bozkurt, 1993). 1550'lerde Osmanlı coğrafyasını gezen Hans Dernschwam, Tükrler tarafından inşa edilen camilerin çok zarif olduğunu ve özellikle Padişahların cami inşasına büyük önem verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Ramazan ayında Sofya şehrine uğrayan seyyah, cami minarelerinde "parıl parıl parlayan birçok kandil" gördüğünü belirtmiştir (Dernschwam, 1992:36).

Osmanlı döneminde Bursa, Edirne ve İstanbul gibi büyük şehirler başta olmak üzere ileri düzey mimari üsluplarla cami ve mescidler yapılmıştır. Ayvansarâyî ve Ali Sâti Efendi'nin bildirdiğine göre XIX. yüzyılın ortalarında İstanbul'da 900 civarında cami ve mescid bulunmaktaydı. Bu dönemde camilerin çok çeşitli fonksiyonları vardı. Buralarda eğitim-öğretim, kadılık işleri, sefere çıkış merasimi, istihdam gibi önemli işler görülürdü. İmam, hatib, müezzin, vâiz, kussâs, kârî, cüzhan, bevab ve kayyim adı altında birçok kişi cami ve mescidlerde istihdam edilirdi. Camilerde istihdam edilen kişilerin sayısı ve vazifeleri caminin büyüklüğüne göre değişirdi. Selâtin

camilerinde vazife türü ve vazifeli sayısı çok fazla iken daha küçük camilerde sayı giderek azalmış mescidlerde ise sadece imamın görev yapması yeterli gelmiştir. Cami görevlileri askerî zümre kapsamında olduğu için vergiden muaf ve çeşitli imtiyazlara sahip olmaları nedeniyle gözde meslekler arasında kabul edilmiştir (Önkal & Bozkurt, 1993).

Osmanlı'da şehrin en önemli unsurlarını oluşturan yapılar ekonomik, sosyal ve güvenlik amacıyla inşa edilmiştir. Bu iktidar mekanizmalarını bünyesinde toplayan unsur ise cami olmuştur. Bireysel ve toplumsal ibadetler, törenler camilerde düzenlenmekte, toplumun siyasi ve ideolojik ahengi buralarda temsil edilmekteydi. Cami, siyasi bir düzeni ve dini otoriteyi temsil etmesi bakımından şehrin gidişatına ve alışkanlıklarına yön verirdi. Cami gelişigüzel bir yere inşa edilmez, devlet ricâli şehrin tarihinden ve coğrafyasından hareketle bölgenin en stratejik yerine camiyi inşa ederlerdi. Hatta ilk iş şehrin en gözde mabedini camiye çevirmek olurdu. Ayrıca caminin şahsa değil de topluma ait bir mülk olması, onu toplum nazarında özel bir yere konumlanmasına neden olmuştur. Hanefi ve Şâfi'î fikhının hâkim olduğu yerlerde büyük bir Cuma Camii'nin (Ulu Cami) bulunması gerekliliği nüfus artışı nedeniyle zamanla terke edilmiş ve camiler külliye şeklinde inşa edilmeye başlanmıştır. Böylece her bir mahalle bir külliye etrafında inşa edilmiş ve Osmanlı şehirleri külliye ile öne çıkmıştır (Leeuwen, 2012:200).

Osmanlılar tarafından Balkanlarda inşa edilen camiler plan ve hacimleri bakımından üç ana gruba ayrılmıştır. Bunlar, tek kubbeli, zaviyeli ve bazilikal planlı camilerdir. Tek kubbeli camiler klasik dönem Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşır ve ilk dönem eserlerindedir. Zaviyeli (ters T tipi) ise beylikler ve erken dönem Osmanlı mimarisinin özelliklerini yansıtır. Bazilikal planlı camiler ise Bizans döneminin erken tarihli kiliselerinin plan şemalarına dayanmaktadır. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde tercih edilmiştir. Bu tarzda inşa edilmiş camilere Rumeli'nin birçok şehrinde rastlamak mümkündür (Çakıcı & Er Akan, 2005:6-8).

4.1.1. Selanik Camileri

Selanik şehrindeki dini çeşitlilik neticesinde inşa edilen ibadethaneler şehrin dini hayatına dair ipuçları sunmaktadır. Osmanlı dönemi boyunca şehirde yaşayan Hristiyanlar ve Yahudiler ibadetlerini icra etmek üzere kendi ibadethanelerine sahip olmuşlardır. Evliya Çelebi ve Ayverdi'nin tespitlerinden hareketle Selanik'te 86 cami

ve 44 mescid olmak üzere toplamda 130 İslâm mabedi tespit edilmiştir. Ayrıca Vâmık Şükrü Efendi, Selanik'te 81 adet cami ve mescidin isimlerini tespit etmiştir (Altınbaş, 1940:262).¹²⁴ Selanik'te tespit edilen cami ve mescidlerin listesi tablo 3 ve 4'te verilmiştir. Şehirde Müslümanların haricinde gayrimüslimler de ibadethaneleri için vakıf kurmuşlardır. 1498'de Vlatadon Manastırı'nın keşişleri muhtelif gayrimenkullerini vakfedip bunlardan hasıl olan gelirlerle manastırın masraflarını gidermişlerdir (Mazower, 2013:63).

4.1.1.1. Selanik'te Kiliseden Tebdil Edilen Camiler

İslâm hukukuna göre sulh (ahidname) yolu ile fetholunan şehirlerde ehl-i kitaba ait mabetlerin mevcut statüsüne müdahale edilmez ancak yeniden inşasına da izin verilmezdi. Ancak kılıç ile fethedilen yerlerde ise ehl-i kitaba ait bütün mabetler ortadan kaldırılabilirdi. Bu uygulama sadece İslâm hukukunda değil Hristiyan hukukunda da cari olmuştur. Örneğin Katolikler, Ortodoks bir bölgeyi ele geçirdiklerinde Ortodoks kiliseleri Katolik kiliselere çevirirlerdi.¹²⁵ Osmanlı dönemi fetihlerinin ekseriyetinin -istisnalar dışarıda tutulursa- kılıç ile gerçekleştirildiği düşünüldüğünde, Osmanlı ülkesinde bulunan gayrimüslimlere ait tüm ibadethanelerin ortadan kaldırılmış olması gerekirdi. Ancak Osmanlı yöneticileri gayrimüslim unsurların ibadethanelerinin çoğunluğunu ayakta tutmuştur. Bu durum ilk fetih döneminde Selanik için de geçerli olmuştur. Barışçıl bir şekilde Osmanlı'ya teslim olan Selanik'te Padişah çok büyük değişiklikler yapmadı. Yerel imtiyazlara saygı gösterildi, büyük manastırlar ayakta kaldı. Bu süreçte sadece bir kilise camiye dönüştürüldü. 1393'te şehre dönen Başpiskopos İsidorosi şehirde durumun

¹²⁴ 1900 tarihinde Vasil Kancov tarafından yapılan nüfus istatistiğine göre şehirde 26.000 Hristiyan, 26.000 Müslüman, 55.000 Yahudi, 2.500 Katolik ve 8.500 diğer unsurlar yaşamaktaydı. 1874 tarihli Selanik Vilâyet Salnamesi'nde bulunan veriler ve 1900 tarihli nüfus miktarları üzerinden bir oranlama yapılacak olursa, 440 Müslüman / 1 cami, 1.529 Hristiyan / 1 kilise, 1.309 Yahudi / 1 havra oranı ortaya çıkmaktadır (Altınbaş, 1940:262).

¹²⁵ Hristiyan mezhepler içerisindeki mabed tebdili daha sancılı bir şekilde gerçekleşiyordu. Yirmi yıl sonra bir Haçlı ordusu şehri ele geçirip Latin Selanik Krallığı'nın (1205-1225) merkezi haline getirdi; birçok önemli Ortodoks kilisesi (Aziz Demetrius, Aya Sofya vb.) yerel halkı rencide edecek biçimde Roma Katolik kilisesine dönüştürüldü (Kiel, 2009:352).

beklediğinden de iyi olduğu kanaatini bildirmiştir. Hristiyanlar kilise ile ilgili anlaşmazlıklarında Padişahın hakemliğine müracaat ediyor, psikoposlar makamlarını onaylamak hususunda Türklere güveniyordu. Selanik'te durum stabil seyrederken 1402 yılı dönüm noktası oldu. Moğollar karşısında çaresiz kalan Osmanlıların bu durumundan faydalanan Bizanslılar Selanik'i geri aldılar. II. Murad devleti topladıktan sonra ilk iş olarak Selanik'i yani hakkı olan şehri almak istedi ve aldı da. Ancak bu sefer kılıçla. Dolayısıyla Selanik yağma edildi ve sakinleri esir alındı (Mazower, 2013:47). Şehir yağma edilmesine rağmen -Bizans döneminde yaklaşık 60 kadar kilise ve manastıra sahip olan şehirde- 1572'de 30 kilise ve manastır vardı. Bizans dönemine ait 60 kadar kilisenin tamamının Osmanlı'ya intikal edip etmediği meçhuldür.¹²⁶ Selanik'te kiliseden camiye tebdil işlemleri fethin hemen akabinde gerçekleştiği gibi daha sonraları da gerçekleşmiştir. Örneğin İspanya'da Müslüman ve Yahudilere karşı uygulanan reconquista zulmüne tepki olarak Aziz Demetrius Bazilikası, 1493'te Kasımiye ismiyle camiye tebdil edilmiştir. Hristiyan ahali tarafından kullanılmayan ve metruk hale gelen mabedler de zaman zaman camiye tebdil edilmiştir. Bunun yanında şehirde Müslüman nüfusun artması da bazen bu tür değişiklikleri zorlayan demografik etkenlerden biri olmuştur (Kiel, 2009:354).

1430'da Sultan II. Murad tarafından fethedilen Selanik'te, fethin akabinde camiye çevrilen ilk kilise Akheirpoietos Kilisesi olmuştur (Faroqhi, 2012). II. Murad'ın burayı seçmesinde Cuma namazı ibadetine uygun olması etkili olmuştur (Kiel, 1970:128). Burası Türkler tarafından Eski Cuma Camii ya da Cami-i Atik olarak anılmıştır (Eyice, 1991:221). Cami-i Atik Selanik'teki ilk cami olması nedeniyle vakıflardan buraya muhtelif yardımlar aktarılmıştır. Sultan II. Murad camideki vazifeliler için Selanik'te üç mezrayı vakfetmiştir. 8650 akçelik geliri olan bu mezraaların tasarrufu camide görevli olan hatib, şarabdar, suyolcu, imam ve duacıya bırakılmıştır. Cami II. Bayezid döneminde 1489 senesinde, Selanik Zaîmi Kasım Paşa, Selanik Kadısı Mahmud Çelebi ve Selanik Emîni Umur Bey tarafından tamir ettirilmiştir. Bu bakım masrafı ise Edirne'de bulunan Muradiye İmareti mütevellisi Ali Çelebi ibn Müeyyed Çelebi'nin

¹²⁶ XIV. yüzyılda şehirde 53 kilise ve 19 manastır bulunmaktaydı (Tafrali, 1913'ten aktaran Kiel, 1970:127).

tahsis ettiği 30.000 akçe ile gerçekleşmiştir.¹²⁷ Caminin masrafları için Muradiye İmaretı Vakfı'nın garantör olduğu anlaşılmaktadır (Gökbilgin, 2007:222). Bunlardan tespit edilen, 1707 tarihli Hacı Abdünnebi Çelebi bin Süleyman Vakfı tarafından Cami-i Atik'in Cuma müezzinine yevmî 1 akçe, kandil masrafı için senevî 1.440 akçe, hasır masrafı için senevî 360 akçe, kandilcisine yevmî 1 akçe tahsis edilmiştir.¹²⁸ Yapının içindeki sütunlardan birinin gövdesinde, yerden 4 metre yükseklikte iki satır halinde duvara oyulmuş, Selânik'in fethini gösteren kısa bir yazı bulunmaktadır.¹²⁹ Akheirpoietos Kilisesi ile birlikte günümüze ulaşmayan Prodromos Manastırı'nın da camiye çevrildiğini Anagnostis vasıtasıyla öğreniyoruz (Anagnostis, 1989:40; Faroqhi, 2012).

Panagia Halkeon Kilise olarak bilinen ve Osmanlı döneminde Kazancılar Camii olarak anılan yapı ise Balabonoğlu Ahmed Ağa tarafından camiye tebdil ettirilmiş ve bu cami için kurulan vakfa 24 evin kirasını aktarmıştır. Yine yakın bir zamanda Gazi Hüseyin Bey tarafından kiliseden camiye tebdil edilen İki Şerefeli Cami için 150'den fazla ev ve dükkânın vakfedildiği bilinmektedir. Bu dönemde Fatih Sultan Mehmed döneminde Saruca Paşa'nın kardeşi Sinan Bey de bir kiliseyi camiye çevirmiştir (Zachariadou, 1999:97,98).

Kiliseden camiye tebdil edilen bir diğeri camii Burmalı Camii'dir. Agia Kyraki Kilisesi iken Fatih Sultan Mehmed tarafından camiye tebdil edilmiştir. Minaresinin burma şeklinde işlemler ihtiva etmesinden ötürü bu ismi aldığı düşünülmektedir. Bunun yanında caminin hasar görmesi üzerine Hüsrev Kethüda camiye ihya etmiş, böylece cami Hüsrev Kethüda Camii olarak anılmaya başlanmıştır.¹³⁰ Evliya Çelebi

¹²⁷ Caminin 232 kantarlık kurşun masrafı olmuştur. “*Muhâsebe-i harç-ı meremmet-i Câmi-i Sultan Murad der-Selânik bi-marîfet-i Kasım Paşa zaîm, Mahmud Çelebi Kadı-i Selanik ve Umur Bey Emîn-i Selanik ber-mûcib-i hükm-i hümayûn an 14 Cemâziyelâhir sene 894 tahrîren fi 12 Muharrem 897*” (Gökbilgin, 2007:222).

¹²⁸ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 267, Sıra: 223 (1118/1706).

¹²⁹ Bu kilise ilk Hristiyan sanat eserlerindedn biridir. 431'den sonra Hz. Meryem'in hatırasına inşa edilmiştir. Akheirpoietos ismi 12. yüzyıldan sonra kullanılmaya başlanmış olup “elle yapılmamış” anlamındadır. Halen kilisenin içerisinde bulunan bir kitabede “*Sultan Murad Han feth-i şehri Selanik 833*” yazılıdır (Anagnostis, 1989:57).

¹³⁰ VGMA, Defter: 179. Sayfa: 276. Sıra: 2185.

Seyahatname'sinde camiinin isminden bahseder. Semavi Eyice makalesinde 1950'lerde camiye aradığını fakat bulamadığını yazar. Günümüzde camiinin yerinde Ksenodohion Viyeni (Viyana Oteli) vardır (Erdoğan, 2018:80; Yapar, 2007:291).

Roma devrine ait bir hamam kalıntısının üzerinde inşa edilmiş olan Hagios Demetrius Bazilikası, erken dönem Hristiyan devri bazilikasıdır. Selanik'in koruyucu azizi Demetrius'a ithaf edilen bu yapının hamam bölümünde Demetrius'un öldürüldüğüne inanılmaktadır. Camiye çevrildikten sonra dahi yapının altında bulunan ayazma yüzyıllarca Hristiyanların ziyaretine açık tutulmuştur. II. Bayezid zamanında, 897/1491 tarihinde¹³¹ Cezeri Kasım Paşa tarafından camiye çevrilen Hagios Demetrius Bazilikası, Kasımiyye Camii adını almıştır.¹³² Sultan II. Bayezid, 300'ü aşkın dükkân ve evin gelirlerinin önemli bir kısmını bu cami için vakfetmiştir. Evliya Çelebi bu cami hakkında teferruatlı bilgi verir. 1918'deki yangında harap olan cami, uzun bir süre harap durduktan sonra tamir ettirilmiştir. Bugün kilise olan caminin bodrum katı müze olarak düzenlenmiştir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde metnini verdiği caminin kitabesi bu müzeye yerleştirilmiştir (Eyice, 2001:553).

Dâr-ı hayrât habîbullah Rabb 'ül-âlemîn

Etti Sultan Bâyezîd ihyâ li-ecl 'il-âbidîn

Unzurû ya ma 'şer 'el-ibâd ilâ târihiha

U'budû bi'l-ilmî hakan ni'meocr 'il-âbidîn (Yapar, 2007:290).¹³³

1510 senesinde vakıf kuran Vezir-i Azam Yakub Paşa, Bayır Mahallesi'nde bulunan ve öncesinde Aziz Katarini Kilisesi iken mescide tebdil edilen mescide minber vaz ederek yapıyı camiye çevirmiştir (Kiel, 2009:353). Mütevelli olarak tayin olunan ve vâkıfın akrabası olan Mahmud Bey bin Abdüdeyyan ilk iş olarak, 41 odalı vakıf evini rayiç fiyatı üzerinden satmış ve hâsıl olan miktar ile vakfa uygun gayrimenkuller alıp bunların kirasını caminin yararına kullanmıştır. Caminin hatibine yevmî 3 dirhem,

¹³¹ 1590 senesinde şehre uğrayan Âşık Mehmed, Kâsımiye Camii'nin Hicrî 831 tarihinde kiliseden tebdil edildiğini belirtmektedir (Âşık Mehmed, 2007:986).

¹³² VGMA, Defter: 179. Sayfa: 76. Sıra: 591-594.

¹³³ Ebced hesabı tam tarihtir. U'budû (84) + bi'l-ilmî (173) +hakan ni'me (269) + ecr'il-âbidîn (372) = 898 H.

imamına yevmî 4 dirhem, reisü'l-hâfıza yevmî 2 dirhem, 2 müezzine yevmî 2'şer dirhem, kayyımına yevmî 3 dirhem, câbîsine yevmi 4 dirhem, kâtibine yevmî 3 dirhem, mütevellîye yevmî 10 dirhem, nazıra yevmî 1 dirhem, 10 cüzhana yevmî 1'er ve 3 hâfıza yevmî 1'er dirhem tahsis edilmiştir.¹³⁴ Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş vakfî tarafından 1677, tarihinde cami minaresinde Ramazan aylarında kandil ikadı için senede 1.800 akçe ki bunun 720 akçesi kandilcisine istihkak ayrılmıştır.¹³⁵ Aynı dönemde Selanikli Kadı İshak Çelebi de eski Aziz Panteleimon Kilisesi'ni İshakiye Camii'ne çevirmiştir (Kiel, 2009:354). 1801 tarihli Hacı Abdullah Ağa ibn Mehmed Efendi Vakfı, İshakiye Camii'nde, 10 cüzhana Pazar günleri ikindi namazını müteakib cüz-i şerif tilâvet edip sevabını Hz. Muhammed (as)'ın, ailesinin ve vâkıfın ve valideyninin ervahına hediye etmeleri mukabilinde yevmî 3'er akçe, cami imamına yevmî 3 akçe, müezzinine yevmî 2 akçe, ferrâşına yevmî 1 akçe, ecza-i şerif noktacısına yevmî 2 akçe, muhasebeciye yevmî 1 akçe tahsis etmiştir.¹³⁶

1491 senesinde Aziz Demetrius Kilisesi'ni camiye çeviren Vezir Cezerî Kasım Paşa, 1521 senesinde emekliliğini geçirmek üzere gelmiş Selanik'te bu sefer de Oniki Havari Kilisesi'ni camiye dönüştürmüş ve camiye ek olarak imaret ve büyük bir hamam inşa ettirmiştir. Bu cami Soğuk Su Camii olarak anılmıştır.¹³⁷ Aynı sene Ayasofya Metropolitan Kilisesi de yerel anlaşmazlıklar yüzünden Vezir-i Azam İbrahim Paşa tarafından camiye çevrilmiştir.

Hicrî milenyuma birkaç sene kala hıristiyanlar arasında patlak veren "kıyamet senaryosu" Selanik Kilisesi (Aya Yorgi Kilisesi)'nin camiye çevrilmesinde rol oynamıştır. 300 yılında Roma İmparatoru Galerius tarafından Zeus tapınağı olarak inşa edilip, IV. yüzyılda İmparator Theodosius tarafından kiliseye çevrilen bu yapı Selanik'in fethinden sonra yaklaşık 160 yıl kadar kilise olarak kalan bu yapı 1591 senesinde Sinan Paşa'nın inayeti ve Hortaçlı Şeyh Süleyman Efendi'nin gayretleri ile

¹³⁴ VGMA, Defter: 740, Sayfa: 305, Sıra: 94 (916/1510). VGMA, Defter: 740, Sayfa: 313, Sıra: 95 (922/1516).

¹³⁵ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

¹³⁶ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 276, Sıra: 96 (1216/1801).

¹³⁷ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00553, s. 39.

camiiye tebdil edilmiştir (Kiel, 2009:355). Vezir-i Azam Koca Sinan Paşa'nın evkafından olan bu camiiye tarih boyunca hayır sahibi Osmanlı insanları da tahsisatta bulunmuştur. Buna göre, Şerif Abdümttalib Efendi ibn Şerif Galib Efendi Vakfı¹ tarafından, Hortac Camii'nde müezzin olana ikindi namazı öncesinde bir Fâtiha-i şerif okuyup sevabını vâkıfın pederi, Şerif Abdullah ve Şerif Hüseyin'in ervahına hediye etmesi mukabelesinde aylık 15 guruş istihkak ayrılmıştır.¹³⁸ Caminin kitabesinde yapının camiiye tebdili şu şekilde anlatılmıştır:

Bunun fethine sa'y ü himmet etti Şeyh Hortacî

Bu deyr-i köhne lâşekehl-i İslâm ma'bedi oldu

Tarîk-i Hak'ta avn-i hâdî ile mühtedâ iken

Kılincıyla bu ma'beddeimâm-ı muktedâ oldu, sene 999 (Eyice, 1998:244).

Âşık Mehmed bu caminin tebdili sırasında Selanik'te bulunduğunu ve Şeyh Süleyman'ın bu süreçte çok büyük çaba sarf ettiğini eserinde belirtir:

Dalâl âsârını mahv itmeğe bu cây-ı âliden

Sinan Paşa azîmetitdi gayet-i maksadı oldu

Tarîk-i hakk'da avn-i Hâdî ile mühtedi oldu

Alındı emr-i sultânî irince kavm-i İsâ'dan

Muhammed ümmeti fethinde Şeyh'e müktedî oldu

Kılındı çûn nemâz içinde Âşık didi târîhin

Bu deyr-i köhne lâ-şek ehl-i İslâm mabedi oldu 998 (Âşık Mehmed, 2007:987).

Kiliseden camiiye tebdil edilen Selanik'teki en önemli eserlerden biri de Ayasofya Camii'dir. VII. yüzyılda kilise olarak inşa edilen Ayasofya Kilisesi'ne, yerel bir anlaşmazlık nedeniyle 1521'de devlet tarafından el konulmuştur. 1524 yılında 1.000 duka altın karşılığında Hıristiyan rahiplerden satın alınan yapıya (Bayrak, 2016:35) minber, mihrap, minare ve son cemaat yeri gibi ilaveler yapılarak Maktul İbrahim Paşa tarafından camiiye çevrilmiş ve caminin ismi Ayasofya olarak kalmıştır. Çünkü Osmanlılar Ayasofya ismini camilerinde kullanmakta bir sorun görmemiştir (Slade, 1854:511). Selanik'in Ayasofya Mahallesi'nde bulunan Ayasofya Kilisesi'nin camiiye

¹³⁸ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 363, Sıra: 173 (1260/1844).

tebdilinin hikâyesini vakfiyyede görmek mümkündür.¹³⁹ Belgede kilise için “kâfirî bina” tabiri kullanılmaktadır ki bu ibare yapının İslâm öncesine ait olduğunu belirtir. Akabinde, binanın “mescid-i en’âm ve ma’bed-i İslâm” olmaya münasipliği *innemâ ye’miru mesâcide’llâhi men âmene bi’llâhi ve’l-yevmi’l-âhiri* ayet-i kerimesi (Tevbe, 9/18) ve “men benâ li’llâhi mesciden bena’llâhu lehu beyten fi’l-cenne” hadis-i şerifi ile meşru hale getirilirdi. Son olarak da yapının cami olması için gereken fizikî müdahaleler sıralanırdı. Bu doğrultuda, cami tamir edilmiş ve havalisi yapılmış¹⁴⁰, caminin harem kısmına¹⁴¹ fiskiyeli, üç kapı ve on odalı bir medrese inşa edilmiştir. Buna ek olarak haremın yanında yetim ve sıbyanların talimi için mektep inşa edilmiştir. Cami avlusunda yapılan fiskiye için Lankaza Dağı’ndan su getirilmiş ve şehir içerisinde Yalı Kapısı, Taşra İskele, Galle Pazarı, Simkeş, Hacı Sinan, Seleris ve

¹³⁹ “...Mahrûse-i Selanik’de Ayasofya Mahallesi’nde ahâlî-i belde-i mezbûre arasında Ayasofya dimekle meşhûr olan kâfirî binâ mescid-i enâm ve ma’bed-i İslâm olmağa münâsib olmağın Hazreti Hüdâvendigâr gamekân-ı zıllı aferidekâr hilye-i perverdigâr lâ zâle medâri’l-feleki’d-devvâr alâ mürâdifî cemî’i’l-edbâr bunlara virüb anlar dahi niyyet-i hâlisâ ve taviyyet-i sâfiye birrle mazmun-ı meymûnu kelâm-ı kadîm-i melik-i kadîr *innemâ ya’miru mesâcidallâhi men âmene billahi ve’l-yevmi’l-âhiri* mülâhazası ile mescid itmesine râğib olub ve kavî-i resul-i mu’avvel ve makbûl “men benâ li’llâhi mesciden benallahü lehu beyten fi’l-cenne”nin fehvây-ı sa’âdet intümâsı muktezâsına mazhar düşmiye tâlib olmağın yesserallahü lehu hâzâ ve ce’alehu li-zünâbihi cünne mezkûr binâyı ta’mîr eyleyüb ve havâlisini yapub câmi’-i şerîf ve ma’bedi nazîf idüb bir kubbeyi önünde bir zulle örtüsü fiskiyeli üç kapulu bir büyük haremî ki havâlisi ehl-i ilimden mütehasılîn sâkin olmak için on bâb hücreden müstemil kılub dahi bu cümle ki kıbleten Mahmud ve Yusuf ve Dervîş milkleri ile ve şarkan tarik-i âmm ile ve garben ve şimâlen câmi’-i mezkûrun evkâfindan olan dükkânları ile mahdûddur evkât-ı hamsede salavatı mefrûza alâ ceşhi’l-mu’tâd edâ olunub ve cuma’ ve a’yâd ikâmet olunmak için vakf idüb ve tarîkın ifrâz ve ta’yîn eyleyüb âmme-i nâssa izin ve icâzet virdi...” VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

¹⁴⁰ Yapı kilise iken içerisinde ve dışarısında bulunan İslâm’a mugayir tasvirler ve yapılar gayet hassas bir şekilde görünmez hale getirir, minber ve mihrab eklenir, İslâmî ifadeler caminin muhtelif yerlerine hat edilir ve minare eklenir.

¹⁴¹ Câmilerde, şadırvan avlusu duvarları içinde kalan alana iç harem, bunu çevreleyen avlu kısmına dış harem denir [<http://lugatim.com/s/HAREM>].

Ayuplaya Mahallelerinde çeşmeler inşa edilmiştir.¹⁴² 22 Muharrem 1197/28 Aralık 1782 tarihli vakıf kaydında İbrahim Paşa'nın vakfının faaliyetlerine devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu belgeye göre, Süleyman Halife bin Mustafa'nın torunu günlük 5 kuruş ücretle müezzin ve günlük 3 kuruş ücretle devirhan olarak vazifelendirilmiştir. Seyyid Osman Efendi ibn Mustafa ise günlük 8 kuruş karşılığında imam, Hasan Halife ibn Mustafa'nın torunu ise günlük 4 kuruş mukabelesinde kayyım olarak atanmıştır.¹⁴³ 1890 yılında çıkan yangında harap olan yapı Osmanlı Devleti'nin yaptığı büyük masrafla tamir ettirilmiştir. Sultan V. Mehmed Reşad 1911 Rumeli seyahatinde Selanik'e uğramış ve ilk Cuma selamlığını burada icra ederek camiyi yeniden ibadete açmıştır (Eyice, 1991:221). Yapı 1912 yılında tekrar kiliseye çevrilmiştir. Camiye çevrilirken eklenen şeyler yok edilmiştir.

Ve hâzâ câmii dâr-ı acîb

Mine'l-küffâr me'hûz-ı garîb

Felemmâ câe nasrun min-Allah

Ve li't-târîh kul feth-i karîb (Yapar, 2007:290).¹⁴⁴

XVI. yüzyılın sonlarında Fatih-i Yemen Gazi Koca Sinan Paşa Rotonda Kilisesi'ni camiye tebdil ederek çok sayıda ev ve çiftliği buraya vakfetmiştir (Zachariadou, 1999:102). 1590 yılında şehri ziyaret eden Seyyah Âşık Mehmed, Selanik'te yedisi kiliseden tebdil edilmiş toplam on bir Cuma camiinin ibadete açık halde olduğunu belirtmiştir¹⁴⁵ (Kiel, 2009:355; Âşık Mehmed, 2007:985). Yaklaşık 37 yıl

¹⁴² VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

¹⁴³ VGMA, Defter: 404, Sayfa: 112, Sıra: 206 (1197/1782).

¹⁴⁴ Son mısradaki "Kul fethun karîb" kelimeleri ebced hesabıyla 930 tarihini vermektedir. Kul (130) + fethun (488) + karîb (312) = 930 H.

¹⁴⁵ "... Sûr-ı medîne-i Selanik dâhilinde ikâmet-i salât-ı cum'a olunur on bir aded câmi'-i sîbâ ve meşcid-i dil-güşâsıvardur. Yedi adedi binâ-i kâfirîdür. Kable'l-feth kenâyis-i Nasârâ idi ve dört adedi binâ-i İslâm'dur ki ba'de'l-feth ashâb-ı hayrât ve erbâb-ı müberrât-ı ehl-i İslâm şey'en fe-şey'en binâ itmüşlerdür..." Ayrıca yazar kiliseden tebdil edilen camilerin isimlerini ve tebdil edilmiş tarihlerini de vermiştir. Ancak tarihlerde bazı tutarsızlıklar mevcuttur. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre Selanik'te kiliseden tebdil edilen camiler

Müslümanlar şehirde bulunan kiliseden camiye tebdil edilmiş mabedlerde ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Bu noktada şunu belirtmek gerekir, Müslümanlar camiye tebdil edilen kiliselere çok özel ve güzel müdahalelerde bulunmuşlardır. Yukarıda da bahsedildiği üzere Hagios Demetrius Bazilikası camiye çevrildikten sonra dahi yapının altında bulunan ayazma yüzyıllarca Hristiyanların ziyaretine açık tutulması buna örnektir. Burada asıl amaç geçmiş dönemlerde dinî amaçlara hizmet etmiş bir yapıyı İslâmî düsturlara göre yeniden dizayn etmek ve Müslümanların hizmetine sunmak ve yapıyı nesillere aktarmaktır.

4.1.1.2. Osmanlı Döneminde Selanik'te İnşa Edilen Camiler

1430 yılında fethedilen Selanik'te, Müslümanlarca inşa edilen ilk cami¹⁴⁶ olan Hamza Bey Camii, 1467 yılında Selânîk'in fethinde yararlılık gösteren Hamza Bey'in¹⁴⁷ kızı Hafsa Hatun tarafından 1468 yılında yaptırılmıştır. Hamza Bey Camii 1592 yılında genişletilmiş, ancak daha sonraki dönemlerde meydana gelen deprem ve yangınlarda hasar gördüğü için 1620 yılında yeniden inşa edilmiştir (Faroqhi, 2012). Şehrin ana caddesi olan 'Egnatia' üzerinde bulunan caminin üç tarafında çeşitli dükkânlar bulunmaktadır. Son cemaat yeri sayılan küçük kubbelerin altı uzun yıllar 'Alkazar' sinemâsı olarak kullanılmıştır. "Selânîk 1997 Avrupa Kültür Başkenti Organizasyonu" tarafından, caminin restorasyonu için para ayrılmış olmasına rağmen, mülkiyet sorunu sebebiyle çok az onarım yapılabilmektedir. Caminin iki kitabesi vardır, biri inşa diğeri

Kasımiye Camii, Cami-i Atik, Ayasofya Camii, Cezerî Kasım Paşa Camii, Yakub Paşa Camii, Saray Camii ve Sinan Paşa Camii'dir (Âşık Mehmed, 2007:985-986).

¹⁴⁶ Âşık Mehmed'e göre Selanik'te inşa edilen ilk cami İshak Paşa Camii, ikinci cami ise Pişmaniyye Camii'dir (Âşık Mehmed, 2007:988).

¹⁴⁷ "Ancak Hamza Bey'in kimliği hususunda karanlık noktalar bulunmaktadır. Hamza Bey hakkında küçük bir monografi yazan Ali Ziya Topaç, onun II. Murad ve Fâtih Sultan Mehmed dönemlerinde önemli hizmetleri olan ve Eflak Beyi Vlad Tepeş'e elçi olarak gönderildiğinde kazığa vurularak şehid edilen Hamza Paşa ile aynı kişi olduğunu ileri sürer. Ekrem Hakkı Ayverdi ise XV. yüzyılda sayıları fazla olan Hamza Bey veya paşalardan herhangi birini tercih etmemiştir. Halk arasında Kazıklı Voyvoda olarak bilinen Vlad Tepeş Hamza Paşa'yı 866'da (1462) şehid ettiğine göre kızı tarafından 872'de (1467-68) onun hâtırasına bir cami yaptırılmış olması mümkündür (Eyice, 1997b:507)."

onarım kitabesidir. Bu kitabelerin, caminin hangi kapılarının üzerinde olduğu bilinmiyor. Caminin Arapça olan inşa kitabesinde 872 tarihi yazılıdır:

Ve inne'l-mesâcide...

Binaü hazîhi'l-mescidi'l-mubârek Hafsa bint Hamza Bey târib

Rahime'llâhu li-men nazara fîhi ve duâ li-sâhibihâ târîhû isnâ ve seb'îne ve semâne mie.

Camiinin onarım kitabesi:

Kad bena'l-bevvâbü hâze'l-câmi

Halisan li'llâh zü'l-fadlî'l-vedûd

Kâle târihen lehû Abdülhamîd

Üdhulû bi-birri yâ ehle's-sücûd (Yapar, 2007:294-295).

Selanik tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Hamza Bey Camii'nin vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır. Ancak Âşık Mehmed ayrıntılı olmasa da Hamza Bey Camii vakfına ait vakfiyeyi gördüğünü ve bu vakfın Hamza Bey'in kızı Hafsa Hatun tarafından kurulduğunu belirtir. Ayrıca caminin ilk başta Cuma camii olarak inşa edilmediğini ancak sonradan nüfusun artması neticesinde hâsıl olan ihtiyaç mucibince cami genişletilerek Cuma camiine dönüştürüldüğünü belirtmiştir (Âşık Mehmed, 2007:989). Hamza Bey Camii için tahsisatta bulunan İbrahim Ağa ibn Mehmed Vakfı, cemaate yaz aylarında soğuk su ikram edilmesi için yıllık 100 guruş tahsis etmiştir.¹⁴⁸ Ayrıca 8 Zilhicce 1328 / 11 Aralık 1910 tarihinde caminin imamı Abdülkerim Efendi ibn Şerif Mehmed'in vefatı üzerine, yerine kebir oğlu Hâfız Mehmed Efendi'nin tayin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁹

II. Mehmed ve II. Bayezid dönemi vezirlerinden Selanik Vâlisi İshak Paşa tarafından 1484 inşa edilen İshak Paşa Camii, minaresindeki kesme taşların alacalı olması sebebiyle Alaca İmaret Camii olarak da bilinir (Eyice, 1989:313). 1978 yılındaki Selanik depreminde büyük hasar gören yapı, Yunanistan Kültür Bakanlığı tarafından restore edilmiştir. 1986 yılından bu yana Selânik Belediyesi tarafından kültürel

¹⁴⁸ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 118, Sıra: 83 (1262/1846).

¹⁴⁹ VGMA, Defter: 179, Sayfa: 364, Sıra: 2890.

faaliyetlerde kullanılmaktadır (Yapar, 2007:292). İshak Paşa, 1482'de Selanik'te büyük ölçekli bir vakıf¹⁵⁰ kurmuştur. İnşa ettirmiş olduğu caminin yakınında bir imaret inşa etmiştir. Ayrıca camide görevlendirilmek üzere şeyh, imam (hâfız), 4 hâfız, 2 müezzin, 14 cüzhan istihdam etmiştir. 1504 yılında Şehzâde Şehinşâh'ın defterdarlığı vazifesine getirilen Şâdî Bey, İshak Paşa'nın oğludur. 1 Safer 928 / 31 Aralık 1521 yılında Selanik'te vakıf kurmuştur (Dimitriadis, 1999:99). Vâkıf, babası İshak Paşa tarafından inşa edilen mescid-i şerife minber vaz ederek mescidi camiye çevirmiş ve cami için bir Mushaf vakfetmiştir. İshak Paşa Camii'nde her gün öğle namazını müteakib tertil üzere 10 cüz okunması ve sevabının İshak Paşa'nın ruhuna hediye edilmesi ve vâkıf tarafından vakfedilen mushaftan ikindi namazını müteakib bir aşr-ı şerif okunması istenmiştir. Ayrıca ahaliden ahirete intikal edenler için cenaze levazimatı tedarik edilmesi vâkıf tarafından şart olarak sunulmuştur.¹⁵¹

Âşık Mehmed, Selanik'te inşa edilen ilk camiler arasında andığı Pişmaniyye Camii'nin Derviş Çelebi isimli varlıklı bir kişi tarafından inşa edildiğini not eder. Caminin Pişmâniyye olarak tesmiye edilmesini ise Derviş Çelebi'nin *cümle-i mâ-meleküm bu câmi'un itmâmına ve evkafına kifâyet etmez* yakarışına bağlar.¹⁵² Aşık Mehmed'in bu efsanevi anlatımına karşın Derviş Çelebi'nin XVI. yüzyılın ortalarında başdefterdarlık vazifesini yürüttüğü bilinmektedir. Derviş Çelebi bu cami için 50 dükkân, 40 ev, iki sabunhane ve bir hanın gelirini vakfetmiştir.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde vezirlik ve sadrazamlık görevleri yapan Pîrî Mehmed Paşa, Yılan Mermeri Camii'nin inşa etmiş ve 75 ev ve dükkânın gelirini burası için vakfetmiştir (Zachariadou, 1999:102).

Seyfullah Efendi Camii'nin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığına dair malumat bulunmamaktadır. Ancak Evliya Çelebi'nin bu camiyi gördüğünü belirtmesi caminin 1600'lerde var olduğunu göstermektedir. Evliya Çelebi eserinde vermiş olduğu bilgide bu caminin kadim ve büyük bir camii olduğunu belirtir (Evliyâ Çelebi, 2003:66). Cami ile alakalı malumata Selanik fâtihi Gazi Evrenos'un kurmuş olduğu vakfın

¹⁵⁰ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 227, Sıra: 172 (892/1482).

¹⁵¹ VGMA, Kutu: 3-1663.

¹⁵² Bu cami ile aynı isimde bir zâviye bulunmaktadır (VGMA, Defter: 179. Sayfa: 90. Sıra: 698).

belgelerinden ulaşabiliyoruz. Buna göre, Gazi Evrenos Bey'in Selanik'in Yenice-i Vardar Nahiyesi'nde büyük çaplı bir vakfının olduğu bilinmektedir. Bunlarla ilgili bilgileri 1012/1604, 1233/1818 tarihli iki vakıf belgesinden öğrenebiliyoruz. 1604 tarihli ilk belge, Evrenos Bey ailesinden bir kimsenin başvurusu ve atasının vakıflarının kaydını yenilemek üzere hazırlanan bir Kayd-ı Hakânî'dir. Bu belgede Evrenos Bey'in evkafına dâhil olan mülklerin tarifi ve sayısı belirtilmektedir. Gazi Evrenos'un neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey'in 1818 tarihinde Selanik, Haraççı Kemal Mahallesi'nde bulunan ve harab hale gelmiş Seyfullah Camii'nin ihyası için tahsisatta buldukları ortaya çıkmaktadır. Buna göre Seyfullah Camii'nde hatib olana senevî üç buçuk kile hinta, vâizine senevî üç buçuk kile hinta, imâm-ı evvel ve sânisine beş buçuk kile hinta, yirmi iki vukiye revgan-ı sade, yirmi yedi vukiye revgan-ı zeyt, dört buçuk kile pirinç, on çeki hattab, beş yüz vukiye kömür ve yüz guruş kıyafet bedeli, müezzine beş buçuk kile hinta, yirmi iki vukiye revgan-ı sade, yirmi yedi vukiye revgan-ı zeyt, dört buçuk kile pirinç, on çeki hattab, beş yüz vukiye kömür ve yüz guruş kıyafet bedeli, iki kişiye Cuma müezzinliği, naathanlık, tarifhanlık ve salâhanlık vazifeleri mukabilinde ikişer kile hinta, üç devirhana her Cuma Kur'ân-ı Kerim tilâvet edip Hatm-i Şerif tamamlamaları mukabilinde senevî ikişer kile hinta ve ferraş-kayyim-bevvab tayin olunan kimseye beş buçuk kile hinta, yirmi iki vukiye revgan-ı sade, yirmi yedi vukiye revgan-ı zeyt, dört buçuk kile pirinç, on çeki hattab, beş yüz vukiye kömür ve yüz guruş kıyafet bedeli tahsis olunmuştur. Camide akşam, yatsı ve sabah namazı vakitlerinde ikad olunmak üzere on yedi kandil, şadırvanda teravih vakitlerinde ikad olunmak üzere kandil, yatsı namazı vakitlerinde cami dışının aydınlatılması için üç adet kandil tahsis edilmiştir. Cami, medrese ve hücrelerde biriken mezbeleyi ve kazuratı uygun yerlere atmaları mukabilinde temizlikçilere senevî 3 kile hinta ve camide kullanılmak üzere on iki adet süpürge tahsis edilmiştir.¹⁵³

Selanik'te inşa edilen diğer camiler şunlardır:

1554 senesinde Hüseyin Çelebi tarafından kurulmuş olan vakıf vesilesi ile inşâ olunan Hüseyin Çelebi Camii'nde, imam olarak görev yapan kişiye sabah namazı akabinde Yasin-i Şerif tilâvet edip sevabını vâkıfın ruhuna hibe etmesi mukabilinde yevmî 2 akçe; yatsı namazı akabinde Sûre-i Tebâreke tilâvet edip sevabını vâkıfın pederi Hasan'ın ruhuna hibe etmesi mukabilinde yevmî 1 akçe; ikindi namazını müteakib bir

¹⁵³ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).

aşr-1 şerif tilâvet edip sevabını vâkıfın validesi ruhuna hibe etmesi mukabilinde 1 akçe tahsis edilmiştir. Vâkıf şeyhin fukarasından bir kimsenin imam olmasını şart eylemiştir. Camide hatib olan kimseye yevmî dört akçe, ser-mahfele yevmî iki akçe, mahfilde Cuma günleri aşr-1 şerif tilâvet edene yevmî 1 akçe, salahana Cuma günü aşr-1 şerif ve salâ okuması mukabilinde yevmî 2 akçe, müezzine yevmî 1 akçe, târifhana aslı görevi haricinde Cuma günler bir aşr-1 şerif tilâvet, salâya, îdeyne, teşbihe ve tehlîle yardım etmesi mukabilinde yevmî 2 akçe, ferrâşa yevmî 2 akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca caminin hasır ve kandil masrafları için yıllık 320 akçe ayrılmıştır.

Tarakçı Mahallesi'nden Mehmed Ağa 1677 senesinde kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile babası Hüseyin Çavuş tarafından inşa edilmiş olan Hüseyin Çavuş mescidini camiye tebdil ettirmiş¹⁵⁴ ve cami imamına imâmet vazifesi mukabilinde yevmî 4 akçe, yine imama her gün yüz kere salavat-ı şerife ve bir Fatiha-i şerif tilâvet edip sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna hibe etmesi mukabilinde yevmî 3 akçe, hatibine yevmî 8 akçe, yine hatibe her gün kelimeteyn-i şehâdeteyn "lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llâh" ve bir fâtiha ve üç İhlas-ı şerif tilâvet edip sevabını vâkıfın babasının ruhuna hediye etmesi mukabilinde yevmî 4 akçe, müezzine evkât-ı hamsede müezzinlik için yevmî 5 akçe, yine müezzine Cuma müezzinliği, devirhanlık vazifesi ve Cuma günleri salâ okuması, Kur'ân-ı Kerim tilâveti ve üç İhlas ve bir Fâtiha okuyup sevabını vâkıfın vâkıfın kız kardeşleri merhum Safiye ve Bakiye Hatunların ruhlarına hediye etmesi mukabilinde yevmî 5 akçe, bir başka Cuma müezzine yevmî 3 akçe, yine Cuma müezzine târifhanlık vazifesi ve Cuma günleri salâ okuması, Kur'ân-ı Kerim tilâveti ve üç İhlas ve bir Fâtiha okuyup sevabını vâkıfın vâkıfın kız kardeşleri merhum Safiye ve Bakiye Hatunların ruhlarına hediye etmesi mukabilinde yevmî 2 akçe, kayyımına yevmî 4 akçe, yine kayyımına su kuyusundan su çekmesi mukabilinde yevmî 5 akçe, yatsı namazından evvel bir Fâtiha ve üç İhlas-ı Şerif okuyup ve sevabını vâkıfın vâlideyni ruhlarına hediye etmesi mukabilinde yevmî 2 akçe ücret tahsis edilmiştir. Caminin mübarek gün ve gecelerde kandil ihtiyacı için senede 3.600 akçe, 3 tesbihhana senelik 300'er akçeden 900 akçe, mübarek gün ve gecelerde cami minaresinde ikad olunmak üzere senede 1.800 akçe ki bunun 360 akçesi kandilcisine

¹⁵⁴ "...babası merhûm mezbûr Hüseyin Çavuş'un Kelmeriye Kapusu kurbunda vâki' mescid-i şerîfi câmi' olub salât-i Cum'a ikâme olunmağa izn-i hümâyûn-ı sultânî vârid olmağla evkât-ı selâsede edâ-i hizmet-i imâmet idenler işâ'inde dahi hizmet-i merkûmeyi ikâme idüb..."

ücret olarak, cami yakınında buluna su kuyusunun tamir, temizlik masrafları için yevmî 3 akçe tahsis edilmiştir. Caminin imamına sabah namazından sonra bir Yasin-i şerif tilavet edip sevabını vâkıfın babasının ruhuna hibe etmesi mukabilinde tevmî 3 akçe, yine imama cami yakınında inşa edilen muallimhanede muallimlik vazifesi mukabilinde yevmî 10 akçe, imâma her gün yüz kere “efdal-i zikrullâh olan kelimeteyn-i şehâdeteyn lâ ilâhe illallâh Muhammeden Resûlullâh” zikr-i cemîli akabinde bir Fâtiha-i Şerife tilâvet idüb sevâbını vâkıfın üzerinde hakkı olan ibâdullâh ervâhına bağışlaması mukabilinde barınma ihtiyacı için vâkıfın cami yakınındaki menzili, müezzinine halifelik vazifesi mukabilinde yevmî 7 akçe, yine müezzinin üç İhlas-ı şerif ve bir Fâtiha-i Şerife tilâvet idübsevâbını vâkıfın merhum babasının üzerinde hakkı olan ibâdullâh ervâhına bağışlaması mukabilinde barınma ihtiyacı için vâkıfın cami yakınındaki menzili, kayyımına öğle namazını müteakib bir Sure-i Mülk tilâvet edip sevabını vâkıfın vâlideyni ervahına hediye etmesi ve kayyımlık vazifesi mukabilinde yevmî 8 akçe, tahsis edilmiştir. Caminin kandil ihtiyacı için yevmî 15 akçe olmak üzere senede 5.400 akçe tahsis edilmiştir.¹⁵⁵

İlk başlarda mescid olarak inşa edilmiş olan ve Ali Paşa Mahallesi’nde bulunan Zindan Mescidi’nin ilk inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, 1724 tarihli Küçük Ahmed Ağa ibn Mahmud Efendi Vakfı¹⁵⁶ tarafından, mescide minber binâ ve hatib tayin edilerek Zindan Mescidi’nin camiye tebdil edildiği anlaşılmaktadır. Vâkıf, caminin hatibine yevmî 3 akçe ve Cuma müezzinine yevmî 2 akçe Cuma namazından sonra üçer İhlas-ı şerif tilavet edip sevabını vâkıfın ruhuna hediye mukabelesinde tahsis etmiştir.¹⁵⁷

1749 tarihli Numan Paşa bin Ahmed Vakfı tarafından Selanik’te Emir Bostanı’nda vâkıf tarafından inşa edilen Numan Paşa Camii’nde imam olanlara yevmî 7 akçe, hatib olanlara yevmî 10 akçe, Cuma müezzini olan beş kişiden her birine yevmî 2’şer akçe, devirhan olan üç kişiden her birine yevmî 3’er akçe, na’than olan iki kişiden her birine yevmî 3’er akçe, vâiz olana yevmî 6 akçe, cami ve tekkede kayyım-siracî-ferrâş olan iki kişiden her birine yevmî 5’er akçe tahsis edilmiştir. Caminin kandil masrafı için

¹⁵⁵ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

¹⁵⁶ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

¹⁵⁷ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

yevmî 5 akçe, şem'-i asel masrafı için yevmî 20 akçe, şem'-i revgan masrafı için yevmî 3 akçe, muhtelif masrafları için yevmî 50 akçe tahsis edilmiştir.¹⁵⁸

Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim Vakfı tarafından, Balı Kapusu hâricinde sahilde iskele yakınında vâkıflar tarafından inşa edilen Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa Camii'nde hatib olana yevmî dört akçe, imam olana yevmî elli akçe, cüzhan olana Cuma günleri Kur'ân-ı Kerim tilâvet edip ve senede bir hatm-i şerif indirmesi ve sevabını vâkıfın ruhuna ihda etmesi mukabelesinde yevmî 2 akçe, vâiz olana Cuma günleri tefsir ve hadis müktesebatından vaaz vermesi mukabelesinde yevmî 4 akçe, kârî olana Cuma günleri Kur'ân-ı Kerim tilâvet etmesi mukabilinde yevmî 1 akçe, cüzhan olana Cuma günleri Kur'ân-ı Kerim tilâvet edip ve senede bir hatm-i şerif indirmesi ve sevabını vâkıfın ruhuna ihda etmesi mukabelesinde yevmî 3 akçe, müezzin olana yevmî 1 akçe, kârî olana Cuma günleri Kur'ân-ı Kerim tilâvet etmesi mukabelesinde yevmî 2 akçe tahsis edilmiştir.¹⁵⁹

Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed Vakfı tarafından inşa edilen camide imam ve hatib olana yevmî 40 akçe, Cuma günü devirhan olana yevmî 7 akçe, müezzin olana yevmî 17 akçe, kayyım olana yevmî 15 akçe ve mütevellî olan yevmî 6 akçe tahsis edilmiştir.¹⁶⁰

Hasekî Mehmed Ağa bin Abdullah Vakfı tarafından inşa edilen Hasekî Mehmed Ağa Mescidi'nde imam olana yevmî 7 akçe, müezzin olana yevmî 5 akçe, kayyım olana yevmî 2 akçe tahsis edilmiş ve mescidin tamir ve termimi için bütçe ayrılmıştır.¹⁶¹

1787 tarihli Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Vakfı tarafından Kapu Tekkesi'nde inşa edilen Kapu Tekkesi Camii'nde imama yevmî 7 akçe; hatibine yevmî 10 akçe; vakit müezzinine yevmî 5 akçe; devirhan ve Cuma müezzinine yevmî 7 akçe; caminin kandil masrafı için yevmî 15 akçe; kandilcisine yevmî 3 akçe; 15 cüzhana Cuma namazını müteakib ikişer cüz kıraat edip tamamlanan hatm-i şerifin sevabını vâkıf hayattayken bütün Müslümanların ervahına, vâkıf vefat ettikten sonra vâkıfın ruhuna hibe etmeleri mukabelesinde yevmî 4'er akçeden toplam 60 akçe; 15 cüzhana

¹⁵⁸ VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

¹⁵⁹ VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).

¹⁶⁰ VGMA, Defter: 626, Sayfa: 584, Sıra: 628 (1179/1766).

¹⁶¹ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 2, Sıra: 2 (1181/1767).

Cuma namazını müteakib ikişer cüz kıraat edip tamamlanan hatm-i şerifin sevabını vâkıfın valideyni ervahına hibe etmeleri mukabelesinde yevmî 4'er akçeden toplam 60 akçe; 15 cüzhana Salı günleri öğle namazını müteakib ikişer cüz kıraat edip tamamlanan hatm-i şerifin sevabını vâkıf hayattayken bütün Müslümanların ervahına, vâkıf vefat ettikten sonra vâkıfın valideyni ve akrabaları ervahına hibe etmeleri mukabelesinde yevmî 4'er akçeden toplam 60 akçe; bir cüzhana noktacılık vazifesi mukabelesinde yevmi 3 akçe; hâfız-ı eczâ olana yevmî 3 akçe tahsis edilmiştir.¹⁶²

Vâkıfe Hatice Kadın Efendi bint Abdullah'ın zevci Merhum Mustafa Paşa tarafından Selanik'te inşa edilen Mustafa Paşa Camii'nde vâiz olana aylık 10 guruş, vaaz esnasında kullanılmak üzere kandil masrafı için senevî 15 guruş, müezzin olana senevî 10 guruş tahsis edilmiştir. Fazla kalan meblağın caminin iktiza eden tamiratına sarf olunması istenmiştir.¹⁶³

Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa Vakfı tarafından inşa edilen Seyyid Mustafa Zihni Paşa Camii'nde imam olan kişinin hem hatiplik hem de muallimlik vazifelerini; müezzin olan kişinin hem kayyımlık hem de devirhanlık vazifelerini üstlenmesi istenmiştir. Buna göre imam-hatib-muallim olana aylık 1 altın (100 guruş) ve süknâsı için bir menzil, müezzin-kayyım-devirhan olana Ramazan aylarında bir hatm-i şerif tilâvet etmesi mukabilinde aylık 3 çeyrek altın (75 guruş) ve süknâsı için bir menzil tahsis edilmiştir. Muhtelif mübarek gecelerde, cami minaresinin aydınlatılması için revgan-ı zeyt alınmak üzere aylık çeyrek altın (25 guruş), Mevld-i Şerif tilâvet edilip sevabı Hz. Muhammed (as)'ın ve ailesinin mevlid-i hazret-i Nebevi kıraat olunub hâsıl olacak sevabını Hz. Muhammed (as)'ın, ailesinin ve ashabının ve cümle mümin ve müminatın ervahına hediye edilmek üzere 2 altın (200 guruş) ve fazla kalan meblağ caminin tamir ve bakım masraflarına tahsis edilmiştir.¹⁶⁴

1904 tarihli Hasan Fehmi Paşa bin Şerif Abdullah Efendi Vakfı tarafından Selanik'te Topçu Kışlası yakınında zevcesi Feride Hanım için inşa etmiş olduğu Feride Hanım

¹⁶² VGMA, Defter: 581/1, Sayfa: 28, Sıra: 27 (1202/1787).

¹⁶³ VGMA, Defter: 746, Sayfa: 132, Sıra: 57 (1235/1820).

¹⁶⁴ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).

Camii'nin hatibine, caminin kandil ve muhtelif ihtiyaçlarına tahsisatta bulunulmuştur.¹⁶⁵

Kâtib Mustafa Mahallesi sâkinlerinden Hacı Mahmud Ağa 1659 yılında kurmuş olduğu vakıf ile mahallesinde bulunan Kâtib Mustafa Mahallesi Camii'nin şem'-i asel gideri için yevmî 3 akçe, caminin aydınlatma gideri için senelik 1.300 akçe, kandilciye senevî 460 akçe, mevlid-i şerif tilâveti için 6.000 akçe tahsis edilmiştir. 15 cüzhana, camide birer cüz tilâvet edip sevabını muhtelif enbiya ve evliyanın ve vâkıfın ebâ ve ecdadının ervahına hediye etmesi mukabilinde yevmî 2'şer akçeden toplam 30 akçe, camide kayyım olana yevmî 1 akçe tahsis edilmiştir.¹⁶⁶

Tarakçı Mahallesi Mescidi'nde Vâkıf Mehmed Ağa, kendisinin vefatından sonra mescidde imam olana sabah namazından sonra bir Sûre-i Yâsîn-i Şerîf tilâvet edip sevâbını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna hediye edip mukabelesinde yevmî 2 akçe, akşam ezanından evvel üç İhlas-ı şerif ve bir Fâtiha-i Şerife tilâvet idüb sevâbını Hac'da vefat eden Hacı Mahmud Ağa'nın ruhuna hediye etmesi mukabilinde yevmî 2 akçe ve yatsı namazı öncesinde üç İhlas-ı şerif ile bir Fâtiha-i Şerife tilâvet edip sevabını vâkıfın üzerinde hakkı olan Müslümanların ervâhına hibe edip mukabilinde yevmî 2 akçe olmak üzere toplam 6 akçe tahsis edilmiştir. Mescidin kayyımına temzilik işlerini görmesi ve sabah namazı öncesinde üç İhlas-ı şerif ve bir Fâtiha-i şerif tilâvet edip sevabını vâkıfın merhum zevcesi Ayşe Hatun, oğlu Murad Ağa ve kızı Emetullah'ın ervahına hediye etmesi mukabilinde yevmî 5 akçe tahsis edilmiştir. Mübarek gün ve gecelerde mescidin içerisinde ve minaresinde ikad olunmak üzere kandil masrafı için senede 1.800 akçe, mescidin şem'-i asel ve hasır masrafı için 1.800 akçe ve Ramazan aylarında güzel sesli 3 tesbihhanın her birine senede 400'er akçe tahsis edilmiştir.

Nerereh Köyü Camii'nde 1720 tarihli Hacı Ahmed Ağa ibn Mehmed Ağa Vakfı tarafından cami imamına sabah namazı sonrasında Yasin-i Şerif, öğle namazını müteakiben Mülk Suresi, ikindi namazını müteakiben Nebe Suresi ve yatsı namazını takiben Amenerresulü tilâvet etmesi mukabilinde yevmî 9 akçe, müezzine beş vakit

¹⁶⁵ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 227, Sıra: 181 (1322/1904).

¹⁶⁶ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 269, Sıra: 93 (1069/1659). Vakfiyenin mükerreri VGMA, Defter: 1564, Sayfa: 1, Sıra: 1 (1209/1795) numara ve tarihli belgedir.

namazda üç İhlas ve bir Fâtiha-i şerif tilavet etmesi mukabilinde yevmî 4 akçe tahsis edilmiştir.¹⁶⁷

Abalı Hacı Mustafa Camii'nde 1724 tarihli Küçük Ahmed Ağa ibn Mahmud Efendi Vakfı tarafından cami hatibine yevmî beş akçe, iki cüzhana Cuma ezanı öncesinde Kur'ân-ı Kerim tilavet edip sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna hediye etmek üzere yevmî 2'şer akçe, iki Cuma müezzinine Cuma namazından evvel üç İhlas-ı şerif tilâvet edip sevabını Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin Efendilerimizin ervahına hediye etmek üzere yevmî 2'şer akçe, vakit müezzinine öğle ve ikindi namazlarını müteakib üçer İhlas-ı Şerif tilâvet edip sevabını caminin bânîsi Hacı Mustafa ve vâkıfın vâlideyni ervahına hibe etmesi mukabilinde yevmî 1 akçe, vakteyn imamına öğle namazını müteakib üç İhlas-ı şerif tilâvet edip sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmesi mukabelesinde yevmî 1 akçe, Cuma vâizine vaaz sonrası hâsıl sevabı İmam-ı Azam hazretlerinin ruhuna hediye etmek üzere yevmî 3 akçe, bevhabına yevmî 1 akçe ve temizlikçisine yevmî 2 akçe tahsis edilmiştir.¹⁶⁸

Pinti Hasan Mahallesi Camii'nde, Elâgözzâde İbrahim Ağa ibn Mustafa Ağa tarafından camide üç haftada bir hatm-i şerif tilâvet edip sevâbını vâkıfın ruhuna hediye etmek üzere on hâfıza yevmî 3'er akçeden 30 akçe, camide senede bir Mevlid-i Şerif icra ve fukaraya yemek ikram etmek üzere noktacıya yevmî 10 akçe tahsis etmiştir.¹⁶⁹

Süleyman Ağa Camii'nde Hacı Abdullah Ağa ibn Mehmed Efendi Vakfı tarafından, İshakiye Camii'nde tertip edilen hatim tilaveti, caminin çevresinde çok fazla Hıristiyan ahalinin bulunması nedeniyle Selanik'te bulunan Süleyman Ağa Camii'ne nakledilmiş ve cami imamına yevmî 1 akçe, noktacıya ise yevmî 1 akçe tahsis edilmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁷ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 225, Sıra: 216 (1132/1720).

¹⁶⁸ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

¹⁶⁹ VGMA, Defter: 741, Sayfa: 212, Sıra: 131 (1181/1767).

¹⁷⁰ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 276, Sıra: 96 (1216/1801).

Hacı Musa Camii'nde Gazi Evrenos Beyzâde Yusuf Sıddık Bey Efendi ibn Abdurrahman Bey ibn Yusuf Vakfı tarafından camide imam olana aylık 25 guruş, müezzin olana aylık 15 guruş tahsis edilmiştir.¹⁷¹

Akçamescid Mahallesi Camii'nde İbrahim Ağa ibn Mehmed Vakfı tarafından camide imam olana Pazartesi ve Perşembe geceleri Yasin-i Şerif tilâvet edip sevabını Hz. Muhammed (as)'ın, ailesinin ve vâkıfın valideyni ve kendi ervahına hediye etmesi mukabilinde senevî 100 guruş tahsis edilmiştir.¹⁷²

Suluca Mahallesi Mescidi'nde Hâfız Hüseyin Efendi ibn Hasan Vakfı tarafından tahsis edilen kira gelirinin iki sehmi mescidin tamir ve termimine ve bir sehmi mescidin imamına ayrılmıştır.¹⁷³

Selanik'te Osmanlı döneminin son eserlerinden biri olan Hamidiye Camii (Yeni Cami ve Hürriyet Camii) Hamidiye Mahallesi'nde ikamet eden ve Yahudi iken İslâm'ı seçen fes tüccarı Ahmed Kapancı tarafından Hicrî 1319 Milâdî 1901-1902 yılında İtalyan mimar Vitaliano Poselli'ye yaptırılmıştır (Şenyurt, 2016:190). Semavi Eyice'ye göre tek kubbeli olarak inşa edilen bu bina, inşasında kullanılan muhtelif renklerdeki mermerler sayesinde ihtişamlı bir yapıdır (Eyice, 1954:170). 1925-1963 yılları arasında Arkeoloji Müzesi olarak kullanılmıştır. 1986 yılından beri sergi ve diğer kültürel etkinlikler için kullanılmaktadır (Yapar, 2007:295). 1903 tarihli Hacı Mehmed Hayri Paşa ibn Hacı Ahmed Efendi Eyyübî Vakfı tarafından Hamidiye Camii'nin halıları yenilenmiştir. Ayrıca vâkıf, 2123 arşınlık arazinin ise bahçe olarak kullanılmasını üzerine caminin manzarasını ihlal edecek herhangi bir yapının kesinlikle inşa edilmemesini istemiş sadece bir köşesine havuz inşa edilip, insanların oturabilecekleri iskemle konulmasına ve insanlara limonata, kahve ve dondurma ikram edilmek üzere işletilmesine müsaade edilmiştir. Arsanın kahvehane işletilmek üzere kiralanması durumunda hâsıl olan kira gelirinin cami için tahsis edilmesi, bahçe halinde kullanılması durumunda ise meblağın peyzaj için bahçivana ücret olarak verilmesi istenmiştir. Kahvehane olarak işletilmesi durumunda, işletmecinin münasib bir yere şerbetçi çadırı kurmasına, insanların güneşten muhafaza edilmesi için münasib

¹⁷¹ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 357, Sıra: 169 (1258/1842).

¹⁷² VGMA, Defter: 989, Sayfa: 118, Sıra: 83 (1262/1846).

¹⁷³ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 62, Sıra: 49 (1283/1867).

yerlere direkler dikilip örtü çekilmesine izin verilmiştir. Vâkıf vakfetmiş olduğu menzilin kiralanması ile hâsıl olan gelirin dörtte biri ile menzilin vergi ve sigorta bedellerinin ödenmesi geri kalan kısmının ise tamir ve termim için Osmanlı Bankası ya da Selanik Bankası'na yatırılması istenmiştir. Dörtte birlik diğer kısmı ile Ramazan ayında iki Hâfız ile mukabele yapılması ve tilavet edilen hatmin duasının Kadir Gecesi ifâ edilmesi; diğer dörtte birlik kısım ile her sene Rebiülevvel ayının on ikinci gününden sonra gelen ilk Cuma'da, Cuma namazından sonra Mevlid-i Şerif okutulması, akşamında cami yanındaki karakolda bulunan efrâd-ı mülükâneye kavurmalı pilav ve tatlı (helva/sütlü/üzüm/karpuz) ikramı ve mevlidhanların ücreti için sarf olunması istenmiştir. Baki kalan dörtte birlik kısmın üçte biri müezzine, üçte ikisi ise imam, hatib ve kayyıma istihkak ayrılmıştır. Bu tahsisatlar mukabilinde vâkıfın vefatından sonra her Cuma günü Hz. Bilal Habeşî'nin ismi ile Velçetrinli Ahmed Efendi'nin isminden sonra vâkıfın isminin Fâtiha-i Şerif ile yâd edilmesi, her sene muhtelif mübarek gecelerde ve hatm-i şerifin duası esnasında vâkıfın pederi Ahmed Efendi ile vâlidesi Emine Hanım'ın ervahının yâd edilmesi istenmiştir.¹⁷⁴ Bu noktada vâkıfın kira gelirinin bir kısmını bankaya yatırması, bankanın insanların günlük yaşantısına dâhil olduğuna işaret etmektedir. O döneme göre çok modern bir kurum olan bankaların vakıf müessesesi ile olan ilişkisine dair önemli bir örnektir. Bankaya yatırılan paranın faizli işleme tabi tutulup tutulmadığına dair bir bilgi belgede bulunmamaktadır. Ancak vâkıfın bankayı finansal işlemlerde güvenli bir yol olarak görmesi muhtemeldir. Yine burada gayrimenkul vergisi ve sigorta işlemlerinin devreye girdiği görülmektedir. Özellikle sigorta işlemleri de o dönemki toplum için yeni bir olgudur. Ayrıca vergi ve sigorta bedellerinin bankalar aracılığıyla tahsil edildiği anlaşılmaktadır.

4.1.2. Sofya Camileri

Güneydoğu Avrupa'nın merkezinde bulunan ve stratejik açıdan önemli bir şehir olan Sofya'da, Osmanlı döneminde birçok cami ve mescid inşa edilmiştir. Arşivlerden tespit edilen vakıf belgelerinde, hayırseverlerin ibadethaneler inşa ettiğine ya da mevcut ibadethanelerin giderlerini karşıladıklarına dair bilgiler mevcuttur. Müslümanlar açısından hal böyle iken, gayrimüslimler açısından da ibadethane

¹⁷⁴ VGMA, Defter: 991, Sayfa: 47, Sıra: 61 (1321/1903).

noktasında durum buna benzer idi. Öyle ki nüfusa oranla Sofya’da bulunan kilise ve havra sayısı kayda değer seviyede idi. 1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesi’ne göre Sofya’da 44 adet cami ibadete açık iken 18 havra ve kilise bulunmaktaydı. Ayrıca Vamık Şükrü Efendi’nin tespitlerine göre Sofya’da 37 cami ve 28 mescid bulunmaktaydı (Altınbaş, 1940:294-296). Sofya’da tespit edilen cami ve mescidlerin listesi tablo 5 ve 6’da verilmiştir. Bu bölümde Sofya’ya ait belgeler ışığında şehirde inşa edilen ve/veya desteklenen ibadethaneler hakkında bilgiler verilecektir.

4.1.2.1. Sofya’da Kiliseden Tebdil Edilen Camiler

Sofya’da kiliseden camiye tebdil edilen ilk yapının Fethiye Camii olduğu düşünülmektedir. Bu cami ile alakalı arşivlerde ve literatürde pek fazla malumat bulunmamaktadır. Ancak bu caminin Osmanlı öncesinde Sv. Dimitr Kilisesi olduğu (Koyuncu, 2015:125), Sofya fâtihi Yıldırım Bayezid tarafından camiye tebdil edildiği anlaşılmaktadır. Sofya’nın en büyük kilisesi olan Sveti Sophia Kilisesi ise Kanunî Sultan Süleyman’ın vezirlerinden Siyavüş Paşa tarafından camiye çevrilmiş ve Ayasofya Camii ya da Siyavüş Paşa Camii olarak anılagelmiştir (Eyice, 1991:222). Caminin vakfiyelere, Siyavüş Paşa Camii adıyla konu edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, Seyyide Hatice Hatun 1691 tarihinde kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile vakfetmiş olduğu 200 guruşun müteveli Yusuf Efendi’nin kontrolünde %15 hesabı üzere istirbah ve istiğlal edilmesini, hâsıl olan nemâdan Siyavüş Paşa Camii’nde imam olana, Yatsı ve Sabah namazları akabinde yedi İhlas-ı Şerif tilâvet edip sevabını vâkıfenin oğlu Abdurrahman Ağa’nın ruhuna hediye etmesi mukabilinde günlük 2 akçe tahsis etmiştir.¹⁷⁵ Gül Camii (Bayezid-i Veli), IV. yüzyılda inşa edilmiş olan Sv. Georgi Kilisesi’nden, II. Bayezid zamanında XVI. yüzyıl başlarında camiye tebdil

¹⁷⁵ “...yevmî iki akçesi medîne-i mezbûrede vâki’ Vezîr-i a‘zam-ı sâbık merhûm Siyavuş Paşa Câmî‘-i şerîfnde her kim imâm olursa âna virilib ol dahi mukâbelesinde ba‘de salâti’l-İşâ’ ve’l-Fecr yedişer İhlâs-ı Şerîf tilâvet idüb sevâbını oğlum Abdurrahman Ağa’nın rûhuna ihdâ eyleye ve yevmî iki akçe dahi karye-i mezbûre Salahiye’de vâki’ merhûm ve mağfûrun-leh kutbu’l-ârifin ceddîm Bali Efendi hazretleri câmî‘-i şerîfnde her kim imâm olursa âna virilib ol dahi mukâbelesinde evkât-ı hamsede yedişer İhlâs-ı Şerîf tilâvet idüb sevâbını oğlum Abdurrahman’ın rûhuna ihdâ eyleye...” VGMA, Defter: 739, Sayfa: 273, Sıra: 6 (1134/1721).

edilmiştir (Koyuncu, 2015:125). Çalışma kapsamında incelenen vakıf belgeleri içerisinde bu camiye herhangi bir tahsisatta bulunulmamıştır. Ancak 1691 tarihli Seyyide Hatice Hatun ibnet Abdurrahman Ağa Vakfı¹⁷⁶’nın kuruluşuna şahit olanlar arasında o tarihte Gül Camii hatibi olan Fahrü’l-hutabâ Mustafa Efendi’nin bulunduğu görülmüştür. Sungurlar Camii, Sv. Petır ve Sv. Papel Kilisesi’nde camiye tebdil edilmiştir (Koyuncu, 2015:125). 1681’de Saime Hatun tarafından kurulan vakıf¹⁷⁷ vesilesi ile Sungurlar Camii’nde Kur’ân-ı Kerim talim eden şeyhülkurrâya senelik 31 guruş tahsis edilmiştir. Sofya’nın Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla bu cami yıkılmıştır. Kuruçeşme Camii’nin ise Sv. Georgi Kilisesi iken Osmanlı döneminde Debbağ Fakih Mahallesi’nden tüccâr taifesinden Sakallızâde Hacı Ahmed tarafından 1763 tarihinde camiye tebdil edilmiştir. Vâkıf, vakfettiği 60.000 akçenin %15 hesabı üzere işletilmesi ile hâsıl olan gelirden, caminin hatibine yevmî 3 akçe, imamına yevmî 3 akçe, müezzine günlük 4 akçe, kayyımına günlük 4 akçe, Cuma vaizine günlük 2 akçe tahsis etmiştir.¹⁷⁸

4.1.2.2. Osmanlı Döneminde Sofya’da İnşa Edilen Camiler

Fatih Sultan Mehmed devri sadrazamı Mahmud Paşa tarafından Sofya’da inşa edilen ve 40 odalı medrese, kütüphane, kervansaray ve sebilden müteşekkil bir külliyenin parçalarından biri olarak inşa edilen Cami-i Kebir (Mahmud Paşa/Ulu Camii) Rumeli’deki en büyük camilerdendir (İleri, 2017:3; Bilecik, 2015:1919).¹⁷⁹ Caminin yapım süreci 1451-1494 yılları arasında kapsamıştır. Evliya Çelebi bu camiyi “Câmi-i Atik Koca Mahmud Paşa” olarak zikreder. Ayverdi’nin tespitine göre, Mahmud Paşa

¹⁷⁶ VGMA, Defter: 739, Sayfa: 273, Sıra: 180 (1102/1691).

¹⁷⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, 1090/1680.

¹⁷⁸ “...vakf-ı âti’l-beyânın sudûruna değın silk-i milk-i sahîhimde münselik ve muntazım olub medîne-i mezbûre mahallâtından Kuruçeşme Mahallesi’nde vâki’ mescid-i şerîf harâb ve mâil-i turâb olub müceddeden binâyâ muhtâc olduğundan yerini ol mescid-i şerîfi esâsından kal’ ve müceddeden fevkânî ve müstahkem binâ eylediğim câmi’-i şerîf tahtında câmi’-i şerîf-i mezbûr...” VGMA, Defter: 627, Sayfa: 36, Sıra: 13 (1176/1763).

¹⁷⁹ Âşıkpaşazâde eserinde Mahmud Paşa’nın eserleri arasında Sofya’da Cuma mescidi olarak inşa etmiş olduğu bu camiyi de sayar (Âşıkpaşazâde, 2010:478).

bu cami için bir vakıf kurmamış, 600.000 akçelik büyük vakfından cami için tahsisatta bulunmuştur. Camide vazifeli hatibe 10 akçe, imama 9 akçe, müezzine 3 akçe, sermahfile 2 akçe, 6 devirhana 1'er akçe, kayyım 3 akçe, yağ ve hasıra 2 akçe tahsis etmiştir. Toplamda bu cami için senelik 11.500 akçe tahsis edilmiştir. Cami günümüzde ayaktadır ancak maksadının dışında ve tahrip edilmiş halde müze olarak kullanılmaktadır (Eyice, 2016b:179). Her ne kadar Mahmud Paşa bu cami için müstakil bir vakıf kurmamışsa da Sofya'nın hayırsever insanları Cami-i Kebir için vakıflarından tahsisatta bulunmuşlardır. 1728 yılında vakıf kuran Saime Hanım, vakfettiği menzilin kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelirden, Cami-i Kebir'in aydınlatma masrafları ve kandilcinin senelik 120 akçelik ücreti için tahsisatta bulunmuştur. Ayrıca vakfın tevliyetini Cami-i Kebir imamına tevdi etmiştir.¹⁸⁰ Kara Şahin Mahallesi'nden Mayetullah Hanım, 1799'da kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Cami-i Kebir'de günde 4 mukavva ikad olunmak üzere yevmî 2 akçe tahsis etmiştir.¹⁸¹ Sofya'nın mahalle ketebelerinden müderris Mustafa Edib Efendi ibn Hüseyin Efendi tarafından, Kara Danişmend Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Kudât-ı Kirâm'dan Seyyid Abdülkâdir Efendi ibn Mustafa Efendi'yi vekâleten kurulmuş olan bu vakıf vesilesi ile 350 guruşun %15 hesabı üzerine işletilmesi ve hâsıl olan nemâdan 15 guruş ile iki adet mukavva alınıp Cami-i Kebir'de mübarek gecelerde yakılması, senede bir mevlid-i şerif okutulması istenmiştir.¹⁸²

Evliya Çelebi, İmaret (Sûfi Mehmed Paşa) Camii'nin Süleyman Han vezirlerinden olan Koca Derviş Mehmed Paşa'nın hasenatı olduğunu, Mimar Sinan tarafından inşa edildiğini ve diğer bir adının da İmaret olduğunu belirtir. İçi ve dışının sanatlı olduğu, geniş avlusunun bulunduğu, çevresinin tamamen sütunlar üzerinde mavi kurşunlu kubbelerle örtüldüğü ve minaresinin çok yüksek ve düzgün olduğu eserde belirtilir (Evliyâ Çelebi, 2006:517; Bilecik, 2015:1920). Eserin kitabesinde caminin inşa tarihi 1547 olarak belirtilmiştir (Eyice, 2016a:179). Sûfi olarak bilinen ve "İkinci Vezirlik" görevini icra etmiş olan Mehmed Paşa'nın 1548 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesiyle Sofya'nın Emrullah Mahallesi'nde Mimar Sinan'a inşa ettirdiği ve cami, imaret, kütüphane, medreseden müteşekkil külliye için birçok tahsisatta bulunmuştur.

¹⁸⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309, v. 87b, 1140/1728.

¹⁸¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 30 BIS, v. 186a, 1212/1798.

¹⁸² Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

Külliye içerisinde bulunan camide kullanılmak üzere 5 mushaf, rahle, 30 cüz, muhafaza sandığı, 30 Arab seccadesi, 2 Türk seccadesi, 2 Mısır halısı ve saf sarı yünden imal edilmiş 4 sergiyi vakfetmiştir. Caminin aydınlatılması için aylık 10 vukiyye, Ramazan'da ise 40 vukiyye saf yağ tahsis edilmiştir. Ayrıca Ramazan'da minarelerde yakılmak üzere 120 vukiyye yağ tahsis edilmiştir. İmaret Camii'nde Cuma ve Bayram günleri hutbe veren hatibe günlük 5 dirhem, cami imamına günlük 7 dirhem, 2 müezzine günlük 4'er dirhem, 2 müezzin yardımcısına ezan ve Kur'ân-ı Kerim tilavet etmeleri mukabilinde günlük 1'er dirhem verilmiştir. Müezzin mahfilinde hüsn-i tilâvet sahibi 6 Hâfız Cuma günleri Kur'ân-ı Kerim tilaveti mukabilinde haftalık 1'ine 3 dirhem diğer 5 hâfıza ise 1'er dirhem tahsis edilmiştir. 10 kurrâ her gün birer cüz okuyup 3 günde bir hatim tilâvet etmek üzere günlük 2'şer dirhem tahsis edilmiştir. 10 kişilik bir grup Hz. Muhammed (as)'a salât ve selâm getirmek üzere her gün öğle vakti bir araya gelip, 1.000'er defa tilâvet etmek üzere günlük 1'er dirhem mukabilinde vazifelendirilmiştir. 1 aşırhân mushafın yüzünden her gün bir aşr-ı şerif okumak üzere görevlendirilmiştir. Yukarıda bahsi geçen Kur'ân-ı Kerim tilâveti faaliyetlerinin takibatını yapmak üzere 1 kişi istihdam edilmiş ve bu görevi mukabilinde kendisine yevmî 2 dirhem tahsis edilmiştir. Ayrıca 2 kayyıma günlük 2'şer dirhem, 2 muvakkide günlük 2'şer dirhem, 1 nâzıra günlük 5 dirhem tahsis edilmiştir. Caminin tamir ve termim işleri için de ayrıca tahsisatta bulunulmuş ve bu işle iştigal eden meremmetçiye günlük 3 dirhem tahsis edilmiştir. Camide hatib olarak görev alan kişinin kullanımı için sekiz cerib miktarı bir arsa ve Orajine Köyü'nde bir ev vakfedilmiştir.¹⁸³

Bâne (Banyabaşı-Kadı Seyfullah Efendi, Molla Efendi) Camii, Kadı Seyfullah tarafından XVI. yüzyılda inşa edilmiştir. Şehrin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla birlikte cami birçok kez yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalsa da günümüze ulaşmıştır. Sofya şehrinin en kalabalık noktalarından birinde olan bu cami günümüzde ibadete açık durumdadır. Vâkıf Kadı Seyfullah cami için 11 dükkân, bir fırın, bir han ve bir bostan vakfetmiştir (Hasanov, 2016:701). Kadı Seyfullah'tan başka, Hacı İsmail Mahallesi'nden Süleyman Efendi 1680 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Bane Camii'nde va'az vermesi mukabilinde Şeyh Mehmed Efendi'ye 5 keyl buğday tahsis edilmiştir. Ayrıca Bane Camii imam ve hatibi olan Şeyh Mehmed Efendi'ye nezâret

¹⁸³ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

vazifesi mukabilinde 5 keyl buğday tahsis edilmiştir.¹⁸⁴ 1681’de vakıf kuran Debbağ Hacı Hızır, vakfetmiş olduğu dükkânından hâsıl olan kira gelirini, Bâne Başı Camii’nin imamına mukabelesinde her gün sabah namazından sonra Yasin-i Şerif tilâvet edip sevabını vâkıfın ruhuna hibe etmesi şartıyla tahsis etmiştir. Debbağ Fakih Mahallesi’nden tüccâr taifesinden Sakallızâde Hacı Ahmed 1763 tarihinde kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Bane Camii’de öğle namazını müteakib talebeye Kur’ân-ı Kerim talim eden şeyhü’l-kurrâya günlük 4 akçe tahsis etmiştir.¹⁸⁵ Vezir Selim Paşa 1819 yılında vakfetmiş olduğu 500 guruşun %15 hesabı üzere işletilmesini ve hâsıl nemânın Bane Camii’nde imam olan kişiye verilir mukabelesinde Cuma günleri ikindi namazından sonra bir Yasin-i Şerif tilâvet edip, sevabını vâkıfın ebâ ve ecdadının ruhlarına hediye etmesi istenmiştir. Vakfın tevliyeti cami imamına nezâreti ise Sofya Müftüsü’ne tevdi edilmiştir.¹⁸⁶ Hatice Hatun, 1680’de Bane Camii’nde va’z vermesi mukabilinde Şeyh Mehmed Efendi’ye 5 keyl buğday verilmesi şartı vakfiyede belirtilmiştir. Ayrıca Bane Camii imam ve hatibi olan Şeyh Mehmed Efendi’ye nezâret vazifesi mukabilinde 5 keyl buğday tahsis edilmiştir.¹⁸⁷ Bu dönemde inşa edilen bir başka cami ise Hasboğa Bey Camii’dir. Bu cami ile alakalı ayrıntılı bilgi yoktur (Radushev & Ivanova & Kovachev, 2003: 66).

Şeyh Bali Efendi Camii, Abdülazizoğlu Kadı Abdurrahman tarafından tahminen XVI. yüzyıl sonlarında Sofya’nın Sâlihiye Köyü’nde yaptırılmıştır. Caminin yanında türbe ve zâviye de mevcuttur. Bu yapılar manzumesi II. Abdülhamid’in oğlu Şehzade Mehmed Abdülkadir tarafından restore ettirildiği bilinmektedir. Günümüzde sadece türbe ayakta (Kara, 1992:20). Bâlî Efendi’nin Sofyalı müslümanlar nazarında ayrı bir yeri olduğu yapılan hayırlar vesilesiyle ortaya çıkmaktadır. Birçok vakıf, Şeyh Bali Efendi’nin adını taşıyan bu yapılara tahsisatta bulunmuştur. Bunlardan Seyyide Hatice Hatun 1691 tarihinde kurmuş olduğu vakıf ile Salahiye Köyü’nde bulunan Şeyh Bali Efendi Camii’nde imam olana, günde beş vakit ve yedi defa İhlas-ı Şerif okuyup sevabını mezkûr Abdurrahman Ağa’nın ruhuna hediye etmesi mukabilinde günlük

¹⁸⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 19b, 1090/1680.

¹⁸⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 79b, 1090/1680.

¹⁸⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 10b, 1234/1819.

¹⁸⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

akçe, tevliyet vazifesini görene günlük 3 akçe tahsis etmiştir.¹⁸⁸ Fatma Hanım 1705 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile vakfetmiş olduğu hamam, fırın ve berber dükkânından hâsıl olan günlük 13 akçe kira gelirinden yevmî 2 akçe, Şeyh Bali Efendi Camii'nde imam olana her gün öğle namazını müteakib Sure-i Mülk okuması ve sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna hediye etmesi mukabilinde ve yevmî 1 akçe, aynı caminin müezzine her gün ikindi namazı akabinde bir Fatiha ve üç İhlas okuyup sevabını vâkıfenin annesinin ruhuna hediye etmesi mukabilinde tahsis etmiştir.¹⁸⁹ Bursa eşrafından Sofya Kadısı Selim Mollazâde Seyyid Abdürrahim Efendi 1814 yılında 250 guruşunu %15 hesabı üzere işletilmek üzere vakfetmiştir. Her sene Şeyh Bâlî Efendi Camii'nde bir hatm-i şerif ve bir mevlid-i şerif kıraat olunup sevabının Hz. Muhammed (as)'ın, Bâlî Efendi'nin ve vâkıfın ve ecdadının ervâhına hediye olunması istenmiştir. 250 guruşun senelik nemâsı olan 37,5 guruştan, hatm-i şerif için 5 guruş, mevlid-i şerif için 4 guruş, mütevelliyeye 5 guruş, nazır tayin olunan Serketebe-i Mahkeme Hâfız Mustafa Efendi'ye 2,5 guruş mevlid-i şerif masrafına 21 guruş tahsis edilmiştir.¹⁹⁰

Yukarıda ismi geçen ve Sofya'nın önemli merkezlerinde bulunan camilerin yanısıra şehrin muhtelif köylerinde de vakıflarca camiler inşa edilmiş ve cami hayrına vakıflar kurulmuştur. 1500 yılında Sancak Beyi Şâdî Bey tarafından Hacı Karaman Köyü Camii'ne, Padişah tarafından kendisine hibe edilen Levzene-i Türk Köyü'nün vergi gelirini vakfederek¹, bu camiye inşa ettirmiş ve hatibine günlük 4 akçe, imamına günlük 3 akçe, müezzine günlük 2 akçe, muarrafine günlük 1 akçe tahsis etmiştir. Ayrıca caminin bakım ve onarımı için de tahsisatta bulunulmuştur. Bu caminin bir diğer adı ise Horran'dır (Genç, 1988:81).¹⁹¹

1680 tarihinde vakıf kuran Dellak Ali Dede, zâviyesinin yanında bulunan Dellak Ali Dede Mescidi'nin imamına, sabah namazı öncesinde bir Fatiha-i Şerif ve 3 İhlas-ı Şerif

¹⁸⁸ VGMA, Defter: 739, Sayfa: 273, Sıra: 6 (1134/1721).

¹⁸⁹ VGMA, Defter: 101, Sayfa: 198, Sıra: 16.

¹⁹⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 32, v. 58b, 1228/1813.

¹⁹¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 60b, 1190/1776.

okuyup sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmesi mukabilinde, nukudun %10 ile işletilmesi ile hâsıl olan nemânın 1/3'ünü tahsis etmiştir.¹⁹²

Hacı Mustafa Efendi 1680 yılında kurmuş olduğu vakıf ile sâkini olduğu menzilin süknâsını, Sungurlar Sûku'nda Sefer Çavuş vakfına mukata'a-i zemini olan bakkal dükkânından senede hâsıl olan 720 akçenin 400 akçesini Hacı Hüsni Mescidi'nin imamının tasarrufuna bırakmıştır. Senede 100 akçe mescidin tamir ve termimine ve 10 akçe ise kandilcilere tahsis edilmiştir.¹⁹³

Hacı Mustafa Efendi, Hacı Havale Mescidi'nin tamir ve termimi için yıllık 100 akçe tahsis etmiştir.¹⁹⁴ Kara Danişmend Mescidi'nin Kara Danişmend tarafından XVI. yüzyılın ortalarına doğru inşa edildiği anlaşılmaktadır. 1570 yılında Kara Danişmend'in hayatta olduğu ve mescidi için 3 değirmen, 24 dükkân ve 5.000 akçelik para vakfettiği görülmektedir (Genç, 1988:87). Hacı Hüsni Mescidi ve Hacı Havale Mescidi'ne hasenatta bulunan Hacı Mustafa Efendi, yıllık 50 akçe'yi mescidin aydınlatılması için tahsis etmiştir. Aynı vâkıf, yıllık 50 akçe Hacı Hüseyin Mescidi'nin aydınlatılması için tahsis etmiştir.

Hatice Hatun, 1680'de Kara Şahin Mahallesi'nde bulunan menzilinün süknâsını Kara Şahin Mescidi'nde imam olan kişiye günde 1 Fatıha-i Şerif ve 3 İhlas-ı Şerif okuyup sevabını kendi ruhuna hediye etmesi mukabilinde tahsis etmiştir. Ayrıca vakfetmiş olduğu 4.000 akçenin işletilmesi neticesinde hâsıl olan nemânın yarısını Kara Şahin Mescidi'nin minaresinde mübarek gecelerde kandil yakılması için tahsis etmiştir.¹⁹⁵

Hacı İsmail Mahallesi'nden Süleyman Efendi 1680 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile 4,5 keyl buğdayı Ramazan ve sair mübarek gecelerde Çelebi Camii minaresinde yakılmak üzere bir kat kandil ve mihrabda yakılmak üzere kebir şem'-i asel alınması ve 3 keyl buğday ile ücretlerin ödenmesi vakfiyede şart olarak belirtilmiştir.¹⁹⁶ Hacı Hasan Ağa vefât etmeden evvel Sofya Eşrâfî Hânedânından ve

¹⁹² Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

¹⁹³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.

¹⁹⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.

¹⁹⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

¹⁹⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 19b, 1090/1680.

mevâlî gulâmdan Saraybosna Kadısı Hacı Abdülfettâh Efendi ibn Abdullah'a vasiyetini açıklamış ve 520 guruşa bir menzil alınmasını istemiştir. Şucâ' Fakih Mahallesi'nde bulunan menzilde Çelebi Camii imamının sâkin olması ve mukabelesinde Cuma geceleri Yasin-i Şerif tilavet edip sevâbını vâkıfın kayınpederinin ruhuna hediye etmesi istenmiştir. Bu vakıf 1820 senesinde vekâleten kurulmuştur.¹⁹⁷

Saime Hatun ise 1681 senesinde kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Hacı Hayri Bey Mescidi'nin aydınlatma giderleri için senede 0,5 guruş ve kandilcisine senede 0,25 guruş tahsis etmiştir.¹⁹⁸

Saruhan Bey Mahallesi'nden Seyyid Hacı Mustafa 1709 yılında kurmuş olduğu vakıf ile vakfetmiş olduğu menzilin süknâsını, Divanezâde Mescidi'nin müezzinine, mukabelesinde her gün üçer İhlas-ı Şerif tilâvet edip sevâbını kendi rûhuna hediye etmesi şartı ile tahsis etmiştir.¹⁹⁹

Mustafa Paşa 1753 tarihinde kurmuş olduğu vakıf ile Divane Davud Köyü'nde bulunan caminin tamiratını gerçekleştirmiş ve camide imam olan kişiye günlük 1 akçe ve hatibe günlük 1,5 akçe ücret ve caminin aydınlatma masrafı için günlük 1 akçe şem'-i revgan bedeli tahsis etmiştir.²⁰⁰

Sakallızâde Hacı Ahmed 1777 tarihinde vakfına zeyl yapmış ve vakfettiği değirmenlerin kiralanmasından hâsıl olan geliri 8 hisseye bölmüş ve 6 hissesini Hacı Bahşi Camii'inde dersiam olana ve 1 hissesini camide müezzin olana tahsis etmiştir.²⁰¹

Mayetullah Hanım, 1799'da kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Karagözek Mahallesi Camii'nde 2 mukavva ikad olunmak üzere yevmî 2 akçe tahsis etmiştir.

Sakallızâde Hacı Ahmed, 1777 tarihinde vakfına yapmış olduğu bir başka zeylde, Sofya'nın Osmanlı Köyü'nde vâkıfın bakımını üstlendiği Osmanlı Köyü Camii'nin bitişiğinde inşa eylediği mektebde, cami imamının muallim-i sıbyan olarak vazife

¹⁹⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

¹⁹⁸ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, 1090/1680.

¹⁹⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 40b, 1120/1708.

²⁰⁰ VGMA, Defter: 739, Sayfa: 5, Sıra: 3 (1166/1753).

²⁰¹ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 76, Sıra: 40 (1191/1777).

görmesi mukabilinde kendisine günlük 4 akçe, cami müezzine müezzinlik vazifesi için günlük 4 akçe ve kayyımlik vazifesi için günlük 2 akçe tahsis etmiştir. Ayrıca caminin aydınlatma masrafı için de tahsisatta bulunulmuştur.²⁰²

Hacıyân Mahallesi sâkinlerinden Hacı Hasan 1819 senesinde sirâc dükkânını vakfetmiştir. Dükkânın kiralanması ile senede hâsıl olan icâresinin yarısı Sâ'at-i Atîk Mahallesi Mescidi'nin müezzine tahsis edilmiştir.²⁰³

Vakıf belgeleri ve muhtelif kaynaklardan tespit edilen eser isimlerinden hareketle cami ve mescidlerin Selanik ve Sofya'nın en önemli yapıları oldukları anlaşılmıştır. Bu yapılar sosyal ve ekonomik hayatın merkezi ve teminatı konumunda olmuşlardır. Şehirler cami merkezli organize edilmiştir. Vakıfların şehrin koordinasyonunu sağlarken camilerin merkezi konumunu ve diğer yapılar ile olan bağlantısını kullandıkları görülmüştür.

4.2. Tekkeler

Kâmus-ı Türkî'de “Bir şeyhin taht-ı riyâset ve idâresinde dervîşân tâifesinin istinâd ettikleri ve zikir ve mukabele ve çile ile uğraştıkları dâire-i mahsusa. Hângâh, dergâh, zâviye” olarak tanımlanan tekke kelimesinin kökeni ile alakalı kesin bilgi yoktur. Arapça'da asâ, dayanak anlamına gelen “tükee” kelimesi ile Farsça'da post anlamına gelen “tekke” arasında temellendirmeler dilbilimciler tarafından yapılmıştır. Son tahlilde kelimenin Arapça çoğulu “tekâyâ” Osmanlı döneminde kullanılageldiğinden bu kelimenin Arapça kökenli olduğu düşüncesi ağır basmıştır. Muhtelif zaman ve coğrafyalarda tekkeler, zâviye, hankâh, dergâh, ribât, âsitâne, buk'a, imâret, düveyre, savmaa, mihrab, tevhidhane ve harâbat gibi isimlerle anılmıştır (Kara, 2011:368).

Osmanlı'da tekke kelimesinin yanında zâviye de yaygın olarak kullanılmıştır. Arapça'da “toplamak; men etmek” anlamına gelen “zvy” kökünden gelen zâviye, “köşe, bucak, evin bir odası ve geometride açı” anlamına gelmektedir. İstilah manası ise, herhangi bir tarikata mensup dervîşlerin, bir şeyhin idâresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan, yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina yahut bina topluluğunu ifâde etmektedir. Bu

²⁰² VGMA, Defter: 627, Sayfa: 76, Sıra: 40 (1191/1777).

²⁰³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 24a, 1234/1819.

müesseseler tasavvuf hareketinin canlanması neticesinde ortaya çıkmıştır (Ocak & Faroqhi, 1986:468).

Cami, medrese ve tekke gibi İslâm medeniyetinin temel kurumları, İslâm'ın ilk dönemlerinde Mescid-i Nebevî içerisinde faaliyet göstermiştir. Ancak zamanla İslâm devletlerinin büyümesi ve çeşitlenmesi ile birlikte bahsi geçen bu unsurlar müstakil kurumlar haline gelmiştir. İlk tekkenin inşâ yeri ve tarihi ile alakalı farklı görüşler bulunmaktadır. VIII. yüzyılda Filistin Remle'de ya da Basra Abadan'da inşa edildiği düşünülmektedir. Toplumun ahlakî ve manevî tekâmülü için kurulmuş olan tekkeler, sohbet, ibadet, muhabbet ve hizmet merkezli dinî hayatı esas almış, en üst düzeyde coşku ve heyecan âyin merasimlerinde, en hüzünlü zamanlar muharrem ayında düzenlenen ihtifallerde yaşanmıştır. Kimi tekkelerde şeyhlerin müderris unvanını taşıdığı bilinmektedir. Bu durum, tekkelerin bazı zamanlarda medrese vazifesi gördüğünü göstermektedir. Tekke-medrese, zâhir-bâtın tartışmalarının çağdaş mesele olduğu düşünüldüğünde yukarıdaki örnek önemlidir. Bu açıdan bakıldığında medrese dinin ilmî yönünü tekkeler ise duygusal boyutunu temsil etmiştir. Şiir, musiki gibi sanatsal faaliyetlerin icra edildiği tekkeler coşkulu zikir meclislerine ev sahipliği etmiş ve buralardan büyük şiir ve musiki üstadları yetişmiştir (Kara, 2011:369).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışını takip eden dönemde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ortaya çıkan beylikler tebaa üzerindeki hâkimiyetini arttırmak ve bunların beylerine olan bağlılıklarını arttırmak amacıyla beyler şeyhlerle olan ilişkilerini yakın tutmuş ve onlara toprak tahsisi gibi imtiyazlarda bulunmuştur. Osmanlı Beyliğinin kurucusu Osman Bey ve halefleri de bu yolu izlemiştir. Ta ki merkezi imparatorluk kurma yolunda büyük atılımlar gerçekleştiren II. Mehmed birçok tekkenin vakıflarına el koyana kadar. Fatih'in selefleri el koyulan arazilerin birçoğunu geri vermişlerse de tekkelerin tayin ve kontrol işlemlerini yakından takip etmişlerdir (Ocak & Faroqhi, 1986:471).

Tekkeler, tarıma açılmamış arazilerin işlenmesi, hayvancılık gibi iktisâdî faaliyetler ile ayakta dursa da bunların en önemli geçim kaynağı vakıflar olmuştur. Bu vakıfların bir kısmı padişah ve devlet ricâli tarafından desteklenmiş, önemli bir kısmı ise tarikat mensuplarının ve özellikle şeyhlerin bağışları ile kurulmuştur. Osman Gazi ile Şeyh Edebalı, Orhan Gazi ile Davud-ı Kayserî, Yıldırım Beyazıt ile Emir Sultan ve Fatih Sultan Mehmed ile Akşemseddin arasındaki yakın ilişkiler özellikle kuruluş dönemi

Osmanlısında devlet-tekke ilişkisini ortaya koymasından önemlidir (Kara, 2011; Ocak & Faroqhi, 1986).

Anadolu ve Rumelinin İslâmlaşmasında etkin rol oynamış olan Sarı Saltuk'a da ayrıca değinmekte fayda vardır. Özellikle Balkanlarda oluşturulan tasavvuf ortamının kurucu unsuru olarak Sarı Saltuk gösterilmektedir. Öyle ki günümüzde bile Sarı Saltuk ile alakalı menkıbe ve hikâyeler yöre halkı tarafından anlatılmaktadır. Rumeli'de hizmet vermiş ve vermekte olan tekkelerin kökeninde bu önemli şahsiyet bulunmaktadır (Kiel, 2009b:147; Akalın, 2016:10).

4.2.1. Selanik Tekkeleri

İslâm tasavvufunun önemli kazanım ve kurumlarından olan tekkeler, özellikle gayrimüslim unsurların İslâm'ı tanınması ve bu dine kalplerinin ısındırılması açısından önemli vazifeler görmüştür. Bunun yanında kütüphaneleri olan, içerisinde eğitim-öğretim faaliyetleri ve musiki icra edilen bu yapılar Osmanlı dönemi boyunca Selanik'in muhtelif bölgelerinde çok sayıda bulunmuştur. Bu yapılar hem devlet ile toplum hem de Müslim ile gayrimüslimler arasında köprü vazifesi görmesi nedeniyle önemlidir. Çok kültürlü yapısı ile öne çıkan Selanik'te, vakıf belgeleri, Evliya Çelebi ve Ayverdi'nin tespitlerinden hareketle toplamda 46 tekke-zâviye tespit edilmiştir. Bu yapıların, şehrin dinî ve kültürel hayatına renk kattığı, toplumda bir arada yaşama duygusunu beslediği ve aşırılıkların oluşmasına engel olduğu düşünüldüğünde, Selanik şehrinin çok kültürlü yapısının sürekliliğinde önemli katkıları olmuştur. Selanik'te birçok tarikat faaliyet göstermiştir. Bunlar arasında Halvetî, Kâdirî, Nakşibendî, Rufaiyye, Sa'diyye, Mevlevîlik gibi tarikatlar faaliyet göstermiş ve tekke ve zâviyeler kurmuştur. Bu yapılar tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Selanik'teki çok kültürlü yapının hayatîyeti ve devamlılığının bir nevi garantörü olmuşlardır. Selanik'te faaliyet göstermiş olan tekkelerin listesi tablo 7'de verilmiştir.

4.2.1.1. Halvetiyye Tekkesi

Selanik'teki faaliyette bulunan önemli zâviyelerden biri Halvetiyye Tarikatı'na bağlı Nureddinzâde Efendi Zâviyesi olmuştur. Nureddinzâde, 1502 senesinde Filibe'nin Göpsi Nahiyesi'ne bağlı Anbarlı Köyü'nde doğmuştur. Babası Nureddin Ahmed Efendi'ye nispetle bu ismi almıştır. Gerçek ismi Mustafa Muslihuddin'dir. Halvetî-Cemâlî Şeyhi Nureddinzâde, Sofyalı Bâlî Efendi'ye intisap etmiş ve seyr-i sülûkunu

tamamladıktan sonra Tatarpazarcık'a şeyh olarak tayin edildi. Mürid sayısı çoğaldıkça çoğaldı ve bu durum kendisini çekemeyenler tarafından İstanbul'a fitneye sebebiyet verecek şekilde aktarıldı. Durumun farkına varan Nureddinzâde, İstanbul'a varıp hem Şeyhülİslâm Ebussuud Efendi hem de Padişah Kanuni Sultan Süleyman'ın saygısını kazandıktan sonra tasavvufî faaliyetlerine İstanbul'da devam etme kararı aldı ve Küçük Ayasofya Zâviyesi'nin şeyhliği vazifesini yürüttü. Zikir meclisinden Aziz Mahmud Hüdayi, Kanuni Sultan Süleyman, Sokullu Mehmed Paşa gibi devrin önemli şahsiyetleri istifade etmiştir. Sokullu Mehmed Paşa, Mimar Sinan'a Nureddinzâde Efendi için İstanbul Kadırga'da bir külliye yaptırdıysa da Nureddinzâde'nin ömrü bu yeni külliyei görmeye vefa etmemiş ve Şeyh 1574 yılında vefat etmiştir (Öngören, 2016:364-365).

Nureddinzâde'nin halifelerinden olan Ali Dede, Selanik'te Hüseyin Çelebi bin Hasan Vakfı²⁰⁴ tarafından Kale'de inşa edilen camiye bitişik zâviyede şeyhlik vazifesini icra

²⁰⁴ "...bi'l-külliye evkâf-ı mezbûrlar mahsûlâtından Nureddinzâde Efendi nevvère'llâhu medce'ahu hazretlerinin fukarâsından olan Ali Dede'ye yevmî on beş akçe virile mezkûr kal'ada binâ eylediğim câmi'e muttasıl zâviyeye şeyh olan mezbûr câmi'de Düşenbe ve Pençşembe günlerinde ba'de salâti'l-asr ehâdis-i nebeviyye nakl eyleye ve Cum'a günlerinde mezbûr câmi'de ba'de salâti'l-Cum'a tefsîr-i şerîf ve ehâdis-i nebeviyye nakl eyleyüb sevâbın rûhuma hibe eyleye ve mezbûr Ali Dede ve ba'dehu zâviyeye şeyh olanlar Kal'a'da okumaya tâlib olanlara me'kulâtında ve meşrû'atda ve fârisiyle bi-hasebi mâ yakzîhi'l-hâl ta'lîm eyleye ve Kondor Hasan nâm kimesnenin evi dimekle ma'rûf bir cânibi binâ eylediğim câmi'nin zâviyesine muttasıl bir cânibi Uzun Ali oğlu Hasan mülkiyle ve tarafeyni tarik-i âmm ile mahdûd dârımı vakfeyledim mezbûr odada Ali Dede ba'dehu zâviyeye şeyh olan kimesneler sâkin olalar ve İsa Ağa nâm kimesnenin evi dimekle ma'rûf bir cânibi mezbûr câmi'ye muttasıl ve bir cânibi şeyhine şart olan cânib-i muttasıl ve tarafeyni tarik-i âmm ile mahdûd olan dârımda binâ eylediğim zâviyeye vakf eyledim mezbûr zâviyeye şeyh olanların on nefer süknâya ihtiyaç olan fukarâ sâkin olub yevmiye birer akçe virile ve yevmî üçer ihlâs okuyub sevâbını rûhuma hibe ideler ve fukarâ-i mezbûrünün ta'amiyesi için Ali Dede'ye ve ba'dehu zâviye şeyhi olanlara yevmî yirmi beş akçe verile ve Selanik kilesiyle on iki kile buğday değirmenler mahsûlünden virile ve ta'âm şeyh olanların evinde sabah ve akşam pişe lâkin sofuların tarik günlerinde sabah pişmeye ve Düşenbe ve Pençşembe gicelerinde yahni ve dânesi hoş âbı pişe ve mezbûr fukarânın ta'âmını pişirmek için üç tencere ve kotarmak için dört sahan ve üç tas vakf eyledim şeyhin yedinde hıfz ola ve şeyh olan kimesneler fukarânın ta'yîn olunan ta'âmını tekayyüd idüb

etmiştir. Vâkıf Hüseyin Çelebi, camide Pazartesi ve Perşembe günleri ikindi namazını müteakib Peygamberimizin hadislerini anlatıp, Kale’de okumak isteyen talebelere ders verip ve Cuma günlerinde namazı müteakib tefsir ve hadis sohbeti yapıp sevâbını vâkıfın kendi rûhuna hibe eylemesi mukabilinde Nureddinzâde Efendi hazretlerinin fukarâsından olan Ali Dede’ye yevmî on beş akçe ve Kondor Hasan’ın evinin süknâsını tahsis etmiştir. Zâviye fukarâsından 10 kişinin konaklaması için İsa Ağa’nın evi ve evde kalanlara yevmî 1’er akçe yevmî üçer İhlâs okuyup sevâbını vâkıfın rûhuna hibe etmeleri mukabilinde tahsis edilmiştir. Fukarâların yeme-içme ihtiyaçlarının karşılanması için Ali Dede’ye yevmî 25 akçe, değirmenler mahsulünden 12 kile buğday istihkak ayrılmış ve yemeğin şeyhin evinde sabah ve akşam pişmesini, sofuların tarîk günlerinde sabah pişirilmemesini ve Pazartesi ve Perşembe geceleri yahni ve hoşaf pişirilmesini istemiş ve mutfak malzemesi olarak üç tencere, dört sahan ve üç tas vakfetmiştir. Ali Dede’ye günlük olarak teslim edilen 25 akçenin 20 akçesi gıda malzemesine ve 5 akçesi de diğer ihtiyaçlara tahsis edilmiştir.

Selanik’te faaliyet gösteren Halvetiyye Tarikati’ne bağlı bir diğer zâviyye Sinâniyye kolunu temsilen Sinâniyye Zâviyesi olmuştur. Halvetiyye Tarikati’nin bir kolu olan Sinâniyye’nin kurucusu olan İbrahim Ümmî Sinan’ın Bursalı olduğu rivayet edilir. İstanbul’da medrese tahsili gören Sinan, Karaman’a varıp, burada Halvetiyye Tarikati’nin dört ana kolundan biri olan Ahmediyye’nin kurucusu Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin’in halifesi İzzeddin Karamânî’ye intisap etmiş ve seyr-i sülûkunu burada tamamladıktan sonra hilâfetini almıştır. İstanbul’da kendi adıyla anılan tekkede

şart-ı vâkıf üzere pişirmese hâkimü’l-vaktin bu fukarânın ma’rifetiyle yine şeyin fukarâsından ta’âm pişürmeye kâdir kimesneye tevcîh oluna yirmi akçesinin ta’âma ve beş akçesinin kifâyet mikdârı odununa ve hizmetine ve sâir levâzımına harc ide ve fukarâ hücre adedinden ziyâde gelir ise ma’an sâkin olub mikdâr olan hücre akçeleri cümleye taksîm ola eğer hücreler adedinden nâkıs ise mevcût olmayanların hücre akçeleri rekabe için hıfz oluna ve mezbûr Ali Dede’den sonra zâviyenin meşîhatı tefsîr-i şerîfe kâdir olan fukarâsına ve fukarâsının fukarâsına ve fukarâsının fukarâsına ola sânehumu’llâh ani’l-inkirâz ba’de Nureddin fukarâsından tefsîr-i şerîfe kâdir kimesneye ola bulunmazsa meşîhat-i Tarîk-i Halvetî’den tefsîr-i şerîfe kâdir kimesneye ola ve mezbûr binâ eylediğim câmi’in imâmı şeyhin fukarâsından olursa ba’de salâti’l-fecr savt-ı refî‘ ile Sûre-i Yâsîn tilâvet ide ve sevâbını rûhuma hibe iyleyüb yevmî iki akçeye mutasarrıf ola...” VGMA, Defter: 570, Sayfa: 40, Sıra: 17 (961/1554).

şeyhlik yapmıştır. Sinâniyye, XVI. yüzyıldan itibaren Balkanlar'da yaygınlaşmaya başlamıştır. Selanik'te ne zaman faaliyet göstermeye başladığı bilinmemekle beraber Saray-ı Atik Mahallesi'nde bir Sinâniyye Tekkesi'nin varlığı tarihi kayıtlara geçmiştir. Buna göre, 1741 tarihinde Saray-ı Atik Mahallesi'nden Ümmî Sinan tarikatından Şeyh Ahmed Efendi bin Şaban²⁰⁵ Saray-ı Atik Mahallesi'nde bulunan ve bir tarafı zevcesinin zâviyeye şeyh olanlara tahsis ettiği vakıf menzili ve Hatun menzili ve üç tarafı yol ile mahdud vâkıf tarafından inşa olunan mülk zâviyeyi cümle müştemilatı ve içinde bulunan kütüphane ile muhtelif eşyası ile birlikte vakfetmiştir. Şeyh Ahmed Efendi, vakıf menzilde kayd-ı hayat ile sâkin olup vakfa mütevellî olmayı ve kendisinden sonra ise Ümmî Sinan Zâviyesi'nden bir kimsenin, hâkim onayıyla zâviyede şeyh ve sâkin olmasını ve şeyhin zâviyeye gelen talebelerin sorunlarıyla ilgilenmesini vakfiyede şart olarak belirtmiştir.

Halvetiyye tarikatının Selanik'te bulunan tekke ve zâviyelerinden diğerlerinin isimleri şunlardır: Saçlı Şeyh İbrahim Hafr Baba Zâviyesi²⁰⁶, Halvetiyye'nin Sünbülî kolundan Çoçevi-Çarşamba-i Atik Tekkesi²⁰⁷, Kara Baba Halvetî Dergâhı²⁰⁸, Şeyh Süleyman Efendi Zâviyesi.²⁰⁹

4.2.1.2. Kâdiriyye Tekkesi

Abdülkadir Geylânî'ye nispet edilen bu tarikat İslâm dünyasının ilk ve en yaygın tarikatıdır. Kadiriyye'nin Anadolu'ya gelişi Eşrefoğlu Rûmî tarafından gerçekleştirilmiş ve ancak fazla yaygınlaşma imkânı bulamamıştır. Kâdiriyye'nin Anadolu ve Balkanlar'da yaygınlaşması Rûmiyye kolunun Pîrî İsmail Rûmî'nin faaliyetleri neticesinde mümkün olmuştur. İstanbul-Tophane'de kurulan Kâdirî Tekkesi Kâdirîliğin merkezi konumuna erişmiştir (Azamat, 2001:131,133). Osmanlı döneminde Selanik'te Kıl Yokuşu denilen bir mevkide bir Kâdirî Tekkesi'nin var

²⁰⁵ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 392, Sıra: 122 (1154/1741).

²⁰⁶ VGMA, Defter: 179, Sayfa: 340, Sıra: 2697.

²⁰⁷ VGMA, Defter: 179, Sayfa: 328, Sıra: 2596.

²⁰⁸ VGMA, Defter: 179, Sayfa: 290, Sıra: 2300.

²⁰⁹ VGMA, Defter: 179, Sayfa: 12, Sıra: 70.

olduğu ve şeyhliğini Şeyh Mehmed Efendi'nin yaptığı anlaşılmaktadır. Balkanlar'da yayılma eğilimi gösteren Kadiriler'e mensup olan Hüseyin Çavuşzade Ahmed Ağa 1711 tarihinde²¹⁰, Kıl Yokuşu'nda bulunan ve Kâdirîler Tekkesi'nde Şeyh Mehmed Efendi'nin halifesi Şeyh Mustafa ibn Ömer için Selanik'te Tarakçı Ali Mescidi içerisinde daha sonraları Salı Tekkesi olarak anılacak olan bir tekke inşa etmek istemiş ve tekke için Kara Hacı Mahallesi'nde bulunan ve Demirci Kıptîlere bitişik Kurdhanı'nı, tekke fukarasına yevmî 30 akçeye kiralayıp ve senede hâsıl olan 90 guruşu ise tekke fukarasına ve sükkânına yemek ikram edilmesi için vakfetmiştir. Ahmed Ağa hanına ek olarak Tarakçı Ali Mahallesi'nde bulunan iki kepenk attar dükkânını yevmî 2 akçeye kiraya verip senede hâsıl olan 6 guruşu, tekkenin şem'-i revgan ihtiyacını karşılamak üzere vakfetmiştir. 1787 tarihinde ise Hacı İsmail Mahallesi'nden Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi, Salı Tekkesi'nin şeyhi ve 6 dervişine, her hafta Pazartesi günü akşam namazını müteakib her biri biner salavat tilavet edip yedi bin salavat-ı şerifenin sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna ihdâ etmeleri mukabelesinde her birine yevmî 2'şer akçe; her hafta Pazartesi günü yatsı namazını takiben her biri onar bin kelime-i tevhid tilâvet edip beş bin kelime-i tevhidden hâsıl olan sevabı vâkıfın ve vâlideyninin ervahına hibe etmeleri mukabelesinde her birine 9 akçe; tekkenin kandil ve helva masrafı için yevmî 48 akçe; helva pişiren tabbâha yevmî 3 akçe tahsis etmiştir. Salı Tekkesi'ne desteklerini esirgemeyen Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi, bununla yetinmeyip atalarınca Kelmerye Kapusu civarında inşa edilen Kapu Tekkesi'nin şeyhi ve 6 dervişine, her hafta Pazartesi günü akşam namazını müteakib her biri biner salavat tilavet edip yedi bin salavat-ı şerifenin sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna ihdâ etmeleri mukabelesinde her birine yevmî 2'şer akçe; her hafta Pazartesi günü yatsı namazını takiben her biri onar bin kelime-i tevhid tilâvet edip beş bin kelime-i tevhidden hâsıl olan sevabı vâkıfın ve vâlideyninin ervahına hibe etmeleri mukabelesinde her birine 9 akçe; tekkenin kandil ve helva masrafı için yevmî 48 akçe; helva pişiren tabbâha yevmî 3 akçe tahsis etmiştir.

Kapu Tekkesi'nde her senenin Rebiülevvel ayında Mevlid-i Şerif kıraat olunup, fukaraya ziyafet verilmesi mukabilinde senevî 100 guruş tahsis edilmiştir. Vakfın tevliyetini kayd-ı hayat ile vâkıf kendi tasarrufuna almıştır. Vefatından sonra ise

²¹⁰ VGMA, Defter: 730, Sayfa: 113, Sıra: 73 (1123/1711).

evladlarının mütevellî olmasını, neslinin kesilmesi durumunda medresede müderris olan, Salı Tekkesi ve Kapu Tekkesi'nde şeyh olanların müştereken mütevellî olmaları ve kararları istişare ile almaları istenmiştir. 1816 tarihinde Hayreddincik Mahallesi'nden Nefise Hanım ibnet Hazinedar Ali Ağa, kurmuş olduğu vakfın²¹¹ tevliyetinin kendi tasarrufunda kalmasını istemiş vefatından sonra ise kız kardeşi Refia Hanım'ın ondan sonra Yorgânî İbrahim Ağa'nın ve ondan sonra ise Selanik'te Kapu Tekkesi isimli Kadiriye tekkesinde post-nişin olanların mütevellî olmasını istemiştir. Bu belgeye göre XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında Selanik'te faaliyet göstermeye başlayan Kadiriye Tekkesi'nin XIX. yüzyılda da faaliyetlerine devam ettiği ve ayrıca vakıf kurucusunun tevliyeti Kapu Tekkesi şeyhine emanet etmesinden hareketle bu kurumlara güvenin üst seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

4.2.1.3. Nakşibendiyye Tekkesi

İslâm dünyasında Kâdiriyye'den sonra en yaygın tarikat olan Nakşibendiyye, Orta Asya'da ortaya çıkmış ve İslâm dünyasının birkaç bölgesi hariç birçok yerinde etkili olmuştur. Nakşibendiyye özellikle Türklerin yoğun olarak yaşadığı Anadolu ve Balkanlarda çok geniş bir yaşam alanı bulmuştur. Günümüzde de toplum içerisinde hayatini devam ettirmektedir. Balkanlarda ilk Nakşibendî tekkesi 1463 senesinde Rumeli Beylerbeyi İskender Paşa tarafından kurulmuş ve bu tarihten sonra diğer bölgelere de yayılma imkânı bulmuştur.

Selanik'te Numan Paşa tarafından bir Nakşî Zâviyesi inşa edildiği bilinmektedir. 1749 tarihinde büyük ölçekli bir vakıf²¹² kuran Numan Paşa bin Ahmed, biri 1 Cemaziyelahir 1168/15 Mart 1755²¹³ ve diğeri 2 Cemaziyelahir 1168/16 Mart 1755²¹⁴ tarihinde olmak üzere vakfına iki adet zeyl yapmıştır. Cami bitişiğinde yine vâkıf tarafından inşa edilen Nakşibendiyye Tekkesi'nde şeyh olan Firdevsî Mehmed Efendi'ye yevmî 40 akçe, tekke fukarasının taamiyesi için yevmî 179 akçe, tekkede

²¹¹ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 420, Sıra: 192 (1232/1816). Mükerrer vakfiye VGMA, Defter: 733, Sayfa: 79, Sıra: 40.

²¹² VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

²¹³ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 479, Sıra: 141 (1168/1755).

²¹⁴ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 480, Sıra: 142 (1168/1755).

müderriş olana yevmî 20 akçe, hâfîzu'l-kütüb olana yevmî 4 akçe²¹⁵, tekkede vâkîf tarafından inşâ olunan mektebin muallim-i sıbyanına yevmî 10 akçe, vekil-i harç olana yevmî 5 akçe, tabbah-ı evvele yevmî 7 akçe, tabbah-ı sâniye yevmî 5 akçe, bevvâb olana yevmî 4 akçe, mütevellî olana yevmî 10 akçe, kâtib olana yevmî 6 akçe tahsis edilmiştir. 1776 senesinde Pazargâh Nahiyesi'ne bağı Zağlıyor Köyü'nden Abdullah bin Osman, vakîf mülklerin senelik gallesinden hâsıl olan meblağdan senevî 10 guruş, Selanik'te Seyyid Numan Paşa tarafından ihyâ olunan Nakşibendî Zâviyesi'nin Şeyhi Seyyid Hacı Ahmed Efendi bin Mustafa'ya bir hatm-i şerif tilâvet edip sevabını vâkıfın ruhuna hediye etmesi mukabelesinde tahsis etmiştir. Vâkıf, vakfın tevliyetini kayd-ı hayat ile tasarrufuna almış vefatından sonra evladlarının mütevellî olmasını, neslinin kesilmesi durumunda Nakşibendî Zâviyesi'nde şeyh olanların mütevellî olmasını istemiştir. 1783 tarihinde Cami-i Atik Mahallesi'nden Poşucu Ali Beşe ibn Mehmed, vakîf mülkün değerince kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelir ile Selanik'te bulunan Nakşibendî Zâviyesi'nde hücre-nişîn olan talebe ve dervişânın yemek masraflarının karşılanması istemiştir. Vakfın tevliyeti Nakşibendî Zâviyesi şeyhi Seyyid Ahmed Efendi'ye tevdi edilmiştir.

4.2.1.4. Rifâiyye Tekkesi

Rifâiyye, kurucusu Ahmed er-Rifâi'ye nispetle bu isim ile anılagelmiş İslâm dünyasının en eski tarikatlerinden biridir. Ahmediyye, Batâihiyye isimleri ile de anılmış Türkiye'de Rûfaiyye olarak anılagelmiştir. Bu tarikat Anadolu ve Balkanlar'da geniş bir yayılma alanı bulmuştur (Tahralı, 2008:99). Selanik'te de Rifâi Tekkesi'nin varlığı kayıtlara geçmiştir. Vesikaya göre, 1801 tarihinde, Şeyh Seyyid Ahmed el-Kebir Şehabeddini'r-Rifâi kuddise sırruhu ve nevverellâhu darihahu hazretlerinin hulefasından Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim Efendi ibn Merhum Seyyid Ahmed Efendi ibn Seyyid Yusuf Efendi, Rifâiyye Tekkesi²¹⁶ şeyhine yevmî 2 akçe, mütevellisine --- akçe²¹⁷ tahsis etmiş ve bu iki vazifeyi de kendisi üstlenmiştir. Vâkıfın

²¹⁵ Vâkıfın kütüphanesi olduğu anlaşılıyor. Kitaplarının listesi VGMA, Defter: 744, Sayfa: 391, Sıra: 171 (1218/1803) numara ve tarihli vakîf belgesinde bulunmaktadır.

²¹⁶ VGMA, Defter: 179, Sayfa: 278, Sıra: 2193.

²¹⁷ Vakfiyede mütevellîye tayin olunan ücret miktarı belirtilmemiştir.

vefatından sonra tekkenin tevliyet ve meşihatı hulefası olan Eğribozlu Şevki Şeyh Mustafa ibn İbrahim'e, ondan sonra ise vâkıfın evladlarına, vâkıfın neslinin kesilmesi durumunda Şeyh Mustafa'nın evladlarına, Şeyh Mustafa'nın neslinin kesilmesi durumunda ise âsitâne-i aliyye'nin tayin edeceği bir kimseye şart olunması istenmiştir.

4.2.1.5. Sa'diyye Tekkesi

Sa'diyye Tarikatı, Kâdiriyye ve Rifâiyye tarikatlarının kurucuları Abdülkadir Geylani ve Ahmed er-Rifâî ile çağdaş olan Sa'deddin el-Cebâvî'ye nispet edilmektedir. Tarikatın ilk faaliyetlerinin Şam bölgesinde başladığı bilinmektedir. XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul ve Balkanlarda yaygınlık kazanmıştır (Yücer, 2008:411). Balkanlar'da yaygınlık kazanmaya başlamasıyla birlikte Selanik'te bir Sa'dî Tekkesi'nin kurulduğu anlaşılmaktadır. 1707 tarihli Hacı Abdünnebi Çelebi bin Süleyman Vakfı²¹⁸ tarafından, aynı zamanda vakfın nâzırı Pişmâniye Zâviyesi'nde²¹⁹ seccade-nişin olan Şeyh Abdullah Efendi'ye 5 akçe tahsis edilmiştir. 1854 tarihinde²²⁰ Selanik Eyâleti Mal Müdürü ve Meclis-i Kebîr Reisi İsmail Hakkı Efendi bin Abdülgani Efendi, vakfetmiş olduğu menzilde Sa'diyye Tekkesi post-nişini olan Şeyh Sadık Efendi ibn Şeyh Hasan Efendi sâkin olup, vefatından sonra şeyh olanların sakin olmaları istemiştir. Vakfın tevliyeti kayd-ı hayat ile vâkıfın tasarrufunda olup onun vefatından sonra tekke şeyhine tevdi edilmiştir.

4.2.1.6. Mevlevîhâne

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nispet edilen Mevleviyye tarikatı, başlangıçta Anadolu'daki diğer tarikatlar gibi âdâb ve erkânı belirlenmiş ve tekke düzeni olan klasik bir tarikat niteliklerini hâiz değildi. Sultan Veled döneminde hem Moğollar hem de Selçuklular ile kurulan iyi ilişkiler, tarikatın genişleme alanı bulmasına imkân tanımış ve muhtelif şehirlerde Mevlevîhanelerin kurulmasına yol açmıştır. Osmanlı

²¹⁸ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 267, Sıra: 223 (1118/1706).

²¹⁹ VGMA, Defter: 179, Sayfa: 82, Sıra: 635 (1313/1895) nolu şahsiyet kaydında zâviyenin bağlı olduğu tarikatın ismi Sa'diyye olarak geçmektedir.

²²⁰ VGMA, Defter: 582/2, Sayfa: 304, Sıra: 210 (1271/1854).

döneminde ilk Mevlevîhâne II. Murad döneminde Edirne’de inşa edilmiştir. 1509 senesinde çelebîlik makamına terfi eden Hüsrev Çelebi, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde görevini devam ettirmiş ve Mevlevîlik bu dönemde çok hızlı bir şekilde yayılmıştır. Selanik Mevlevîhanesi ise I. Bostan Çelebi döneminde (1601-1630) Melek Ahmed Paşa tarafından kurulmuştur (Tanrıkorur, 2004:468). Selanik Mevlevîhânesi ile ilgili bilgi veren Evliya Çelebi, yapının Ekmekçizâde Ahmed Paşa’nın hayratı olduğunu, Yenikapı’da kale duvarına bitişik ve yüksekte bir yerde Akdeniz manzarasına sahip olduğunu bildirir (Evliyâ Çelebi, 2003:67). Mevlevîhâne’nin ilk şeyhi Bostan Çelebi’nin müridi Karamanlı Abdülkerim Dede olmuştur.²²¹

Selanik’te mensubiyeti tespit edilemeyen tekkeler de tespit edilmiştir. Buna göre 1659 tarihli Hacı Mahmud Ağa ibn Mehmed Vakfi²²² tarafından Sinan Paşa Camii bitişğinde bir zâviye inşa edilmiştir. Vakfiyede bulunan şartlara göre, zâviyede şeyh olana her gün Yasin-i Şerif okuyup sevabını vâkıfın ruhuna ihda etmesi mukabilinde yevmî 10 akçe ve hücrelerde sâkin olan ve zâviyede ilim tedarik eden 10 talebeye yevmî 1’er akçe, talebelerin yemek ihtiyacı için yevmî 30 akçe tahsis edilmiştir.

Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş Vakfi²²³ tarafından, Tarakçıoğlu Mescidi yakınında vâkıfın babasının inşasına başladığı ve ömrünün vefa etmemesi üzerine oğlu vâkıfın inşasına devam ettiği zâviyede şeyh olana yevmî 40 akçe, müderrisine yevmî 30 akçe, vekîl-i harcına yevmî 7 akçe, zâviye fukarasına yemek ikram edilmesi için yevmî 50 akçe, zâviyede bulunan beş hücrede sâkin olan kişilere yevmî 10’ar akçe, hücrede sâkin olanlardan bir aşçı olup mukabilinde kendisine yevmî 7 akçe, hücrede sâkin olanlardan bir bevâb olup mukabilinde kendisine yevmî 7 akçe, hücrede sâkin

²²¹ Âşık Mehmed’in bildirdiğine göre Rum Ulemasından ve Mevlevîye’ye mensub Arabzâde Abdurrauf Efendi, 1578 senesinde bir mescid ve tekke inşa etmiştir. Selanik Mevlevîhanesi 1615 senesinde Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından kurulduğu bilirse de Abdurrauf Efendi’nin Mevlevîye Tarikatına mensub birisi olarak Selanik’te faaliyetlere başladığı anlaşılmaktadır (Âşık Mehmed, 2007).

²²² VGMA, Defter: 987, Sayfa: 269, Sıra: 93 (1069/1659). Vakfiyenin mükerrerleri VGMA, Defter: 1564, Sayfa: 1, Sıra: 1 (1209/1795) numara ve tarihli belgedir.

²²³ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

olanlardan bir aşrhan olup mukabilinde kendisine yevmî 7 akçe, zâviyenin bakım ve onarım masrafları için senede 1.080 akçe ve mübarek gecelerde fukaraya yemek ikramı için yevmî 21 akçe tahsis edilmiştir.

Selanik'te tasavvufi hayatın çeşitli olduğu ortaya çıkmıştır. İslâm tasavvufunun önemli tarikatlarından Halvetiyye, Kadiriyye, Nakşibendiyye, Rifaiyye, Mevleviyye, Sa'diyye, Sinaniyye gibi tarikatlar Selanik'te faaliyet göstermiştir. Bunlar gayrimüslim nüfusun yoğun olduğu Selanik'te, İslâm'ın temsilinden, tebliğine, bir arada yaşama tecrübesinin aktarılmasından eğitim, sanat ve spor faaliyetlerine birçok faaliyeti hayata geçirmiştir.

4.2.2. Sofya Tekkeleri

Osmanlı istimalet politikasının en etkili unsurlarından biri olan, darülharbde yaşayan gayrimüslimlerin İslâm ile ilk temaslarını sağlayan ve bölgenin fethini kolaylaştıran kolonizatör Türk dervişlerinin faaliyetlerini gerçekleştirdikleri kurumlar tekke ve zâviyeler olmuştur. Bu yerler birçok alanda faaliyet göstermiştir. Dini, eğitsel, kültürel, psikolojik, sosyolojik, birçok hizmeti görmüştür. Bu mekânların birçoğunda kütüphane bulunmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında tekke ve zâviyelerin devlet ile toplum arasında bir köprü vazifesi gördüğü düşünülebilir.

Osmanlı Rumeli'sinin merkezinde bulunan Sofya'da tekke ve zâviye faaliyetlerinin yaygın ve etkin olduğu incelenen vakıf belgelerinde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın kapsamındaki belgelerin incelenmesi neticesinde 9 adet tekke ve zâviyenin vakfa konu edildiği anlaşılmaktadır. Ayverdi'nin de tespit ettiği tekke ve zâviyeler de eklendiğinde bu sayının 19'a ulaştığı görülmektedir. 1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesine göre Sofya'da 18 adet tekke bulunmaktaydı. Sofya'da faaliyet göstermiş olan tekkelerin listesi tablo 8'de verilmiştir.

4.2.2.1. Halvetiyye Tekkesi

Vakıf belgelerinde hareketle Sofya'da Halvetiyye Tarikatı'nın geniş bir faaliyet alanı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunda özellikle Şeyh Bâlî Efendi'nin katkısı büyüktür. Sofya'nın yetiştirdiği önemli alimlerden biri olan Bâlî Efendi'nin adına ve onun vefatından sonra medfun olduğu Salahiye Köyü'nde Abdülaziz oğlu Kadı

Abdurrahman tarafından türbe, cami ve zâviye inşa edilmiştir. Tarih boyunca Bâlî Efendi'nin medfun olduğu bu külliye halkın teveccühüne mazhar olagelmıştır. Öyle ki vakıf kuranların bu külliye'deki eserlere tahsisatta bulunduğu bilinmektedir. Bunlardan birinde, Müftü Hacı İbrahim 1790 senesinde Sofya yakınında Şeyh Bâlî Efendi Zâviyesi'nde şeyh olana günlük 3 akçe tahsis etmiştir.

Seyyid Hasan Paşa 1709 senesinde vakfetmiş olduğu²²⁴ sarayın günlük 100 akçe bedelle kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelirden günlük 20 akçenin Sofya'da Cebel-i Kotiş'te medfun Şeyh Bâlî Efendi hulefasından olan ve Banya Camii yakınında bulunan Şeyh Bayram Efendi Zâviyesi'nde seccâde-nişîn olan Şeyh Halil Efendi'nin fukarasına yemek ikramı için tahsis edilmesini istemiştir. Hasan Paşa ayrıca hâsıl olan kira gelirinden senelik 500 akçeyi ise sarayın ahır yeri olan ve vâkıfın mülküne dâhil edilen arsa için Saçlı Dede Zâviyesi fukarasına tahsis etmiştir.

Mansur Hoca Mahallesi sakinlerinden Şeyh Mustafa Efendi 1680'de mülk menzilini vakfetmiştir.²²⁵ Şeyh Mustafa Efendi hayatta oldukça menzilde kendisi sâkin olup vefatından sonra menzili Fatma bint Abdullah'ın tasarrufuna bırakmıştır. Fatma Hanım'ın vefatından sonra menzilin süknâsı vâkıfın evladlarına bırakılmıştır. Neslinin kesilmesi durumunda Sarraciye Mahallesi'nde medfun Şeyh Rami Efendi hulefasından bir kimseye eğer orada da kimse bulunmaz ise Halvetiyye tarikatından bir halifeye menzilin tasarruf hakkı tahsis edilmiştir.

Hacı Yahşi Fakih Mahallesi'nden Halvetî Şeyhi Mustafa Efendi, 1722 yılında kurmuş olduğu vakıf²²⁶ ile bir bab mülk menzilini vakfetmiştir. Tekke ve menzilde kayd-ı hayat ile kendisinin sâkin olmasını isteyen vâkıf, vefatından sonra erkek evladının tekkede şeyh ve menzilde sâkin olmasını şar olarak vakfiyede belirtmiştir. Neslinin kesilmesi durumunda hulefâsından aslahının halife olmasını, eğer o da bulunmaz ise Zağra-i Âtik'de bulunan Buhûrî kolundan şeyhliğe layık olanın halife olmasını, o da bulunmazsa Müstecizâde kolunda şeyhliğe layık olanın halife olmasını istemiştir. Son olarak ise Halvetiyye Tarikatı'nda şeyh olana tevliyet görevinin verilmesi şart olarak sunulmuştur.

²²⁴ VGMA, Defter: 626/1, Sayfa: 241, Sıra: 343 (1127/1715).

²²⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 8a, 1090/1680.

²²⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 269, v. 130b, 1134/1722.

4.2.2.2. Nakşibendiyye Tekkesi

Sofya'da Halvetiyye Tarikatı ile birlikte Nakşibendi Tarikatı da faaliyet göstermiştir. Sofya şehir merkezinde Sungurlu Mahallesi'nde Mütesellim Mustafa isimli bir Nakşî'nin inşa ettiği Nakşî Hangâhı'nın bulunduğu ve bu hankâh için hayır sahiplerinin tahsisatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, Müftü Hacı İbrahim 1790 senesinde Sofya'da Yeğen Ağa Bahçesi olarak bilinen bahçesini, kuru bağlarını, mezrasını vakfetmiştir. Mütevelli marifetiyle işletilmesi istenen vakıf gayrimenkullerden hâsıl olan üründen, Nakşibendî Hangâhı'nda şeyh olan zâta yevmî 8 akçe tahsis etmiştir.

Sofya'da "zînet-efzâ-yı merkez hükümet eşref-i eşrâf pesendîde Siret Efendi Hazretlerinin Hürrem-i muhteremeleri Sahibetü'l-hayrât ve'l-hasenât" Hâce Nefise Hanım 1833 senesinde 400 guruş vakfetmiştir. 200 guruşun işletilmesi ile hâsıl olan nemâ ile senede bir defa Nakşî Tekkesi'nde, Şeyh Mehmed Efendi marifetiyle İmâmeynü'l-hümâmeyn Hasan ve Hüseyin Efendilerimiz ruhları için âşûre pişirilmesi için ve diğer 200 guruşun işletilmesinden hâsıl olan nemâsı Şeyh Mehmed Efendi'ye tahsis edilmiştir.

Sofya'da mensubiyeti tespit edilemeyen üç tane daha zâviye bulunmaktaydı. Dede unvanına sahip olmasından mütevellit Dellâk Ali Dede'nin kendisi için kurmuş olduğu tekkenin Bektaşî ya da Mevlevî tekkesi olması muhtemeldir. Buna göre Dellâk Ali Dede, 1680 yılında mahallesinde bulunan ve bir taraftan Aişe Hatun mülkü, bir taraftan Sayime Hatun mülkü, bir taraftan Hacı Mehmed'in vakıf menzili ve bir taraftan tarik-i hâss ile mahdud bir bab mülk menzilini vakfetmiştir.²²⁷ Vâkıf, menzilin süknâsını kayd-ı hayat ile kendi ve zevcesi tasarrufuna alıp vefatından sonra ise menzilin satılıp elde edilen meblağın %10 oranında işletilmesini ve hâsıl olan nemânın 1/3'lük kısmının Şeyh Yusuf Efendi Zâviyesi'nde fukaraya yemek ikram edilmesi için tasarruf edilmesini şart olarak vakfiyede belirtmiştir.

Mensubiyetine dair herhangi bir ibare olmayan iki tekke vardır. Bunlardan ilkinde Vâkıf Süleyman Efendi ise 1680 senesinde 10 göz değirmenini vakfetmiş ve hayır faaliyetlerini aynî olarak gerçekleştirmiştir. Buna göre vâkıf, senelik 10 keyl buğday Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi fukarası taamiyesi, 5 keyl buğday Şeyh Mehmed

²²⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

Efendi'nin taamiyesi, Bane Camii'nde va'az vermesi mukabilinde Şeyh Mehmed Efendi'ye 5 keyl buğday tahsis etmiştir. Ayrıca zevcesi Ümmügülsüm ve dayısı kızı Vasfihan Hatun'un vefatından sonra kendilerine tahsis edilmiş olan 15 keyl buğdayın 10 keyli tekke fukarası taamiyesine ve 5 keyli ise Şeyh Mehmed Efendi'nin hakkına eklenmesine dair tahsisatta bulunmuştur. Hâsıl olan buğdaydan fazla kalan miktar ise tekkede ders veren şeyhlere ve tedris gören talebeye taamiye olarak tahsis edilmiştir. Vakfın nezareti vazifesi Bane Camii'nde imam ve hatib olan Şeyh Mehmed Efendi'ye tahsis edilmiş ve mukabelesinde senelik 5 keyl buğday ücret verilmiştir. İkincisinde ise Müftü Hacı İbrahim 1790 senesinde Siyavuş Paşa Mahallesi'nde Kamer Hatun Zâviyesi'nde şeyh olana yevmî 3 akçe tahsis etmiştir.

Çalışmaya konu edilen iki şehirde tekkelerin yaygın olduğu ve tasavvufî hayatın çeşitlilik arz ettiği anlaşılmıştır. Gayrimüslimlerin yoğun olduğu bölgelerde tekkelerin yaygın olması bilinçli bir politikanın ürünü olduğu âşikârdır. Bu politika müslim ve gayrimüslimlerin temasını olabildiğince sorunsuz bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak, gayrimüslimlerin İslâm algısını önyargılardan arındırmak ve Müslümanların tekkeler vasıtasıyla İslâm'ı doğru şekilde anlamalarını ve yaşamalarını sağlamak olmuştur. Hülâsa tekkeler Rumeli coğrafyasının İslâm ile yoğrulmasını sağlamıştır.

4.3. Türbeler

Osmanlı şehrinin zâhirî veçhesi olduğu gibi bâtinî veçhesi de bulunuyordu. Cami, hamam, bedesten, çeşme, imaret, türbe vb. yapılar Osmanlı şehrinin zâhirî veçhesini oluştururken bu yapıların manevî ihtivası bâtinî veçhesini teşkil ederdi. Hem dünyayı hem de ahireti çağrıştıran ve her ikisi için de mücadele etmeyi telkin eden ve şehrin merkezinde bulunan caminin hemen yanı başında dünya için çalışmanın gerekliliğini hatırlatan bir bedesten ve insanı hata yapmaktan alıkoyan ve bu dünyanın bir de ahireti olduğunu öğütleyen kabristan bulunurdu. Kabristan, türbe gibi yapılar şehrin içerisinde, hayatın en hareketli yerinde bulunurdu. Günümüzdeki gibi şehrin dışında, gözden ve gönülden ırakta değil. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı şehrinin uhrevî temsilini ihtiva eden önemli yapılar türbe ve kabristanlardı denilebilir.

İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları türbeden başka “kümbet, makam, meşhed, buk'a, darîh, kubbe, ravza” gibi adlarla da anılmıştır. En makbul

mezarı “en çabuk kaybolan” diye tanımlayan İslâm medeniyetinde zengin bir mezar mimârîsinin gelişmesi dikkat çekicidir. Hz. Muhammed (as)’a ilk vahyin gelişinden itibaren 250 yıllık süreçte Abbasi Halifesi Muntasır-Billah için Samarra’da inşa edilen Kubbetü’s-Suleybiyye mezar mimârîsinin ilk örneği kabul edilmektedir. Türbe mimârîsinde diğer İslâm devletleri de çeşitli gelişmeler kat etmiş özellikle Karahanlılar, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları dönemlerinde bu alanda öncü atılımlar gerçekleştirilmiştir (Orman, 2012:464).

Osmanlı, Türk ve İslâm karakterlerini bünyesinde barındıran bir devlet olarak varlığını 600 yıl boyunca sürdürmüştür. Devletin İslâm karakteri hemen hemen her alanda kendini gösterirken Türk karakteri ise yer yer ancak belirgin bir şekilde varlığını baştan sona devam ettirmiştir. Türbe hususunda İslâm etkisi geride kalırken Türk gelenek ve görenekleri ağırlığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, bir Osmanlı Padişahı vefât ettiğinde halef Padişah’ın ilk görevi selefinin cenaze işlemlerini icra etmek ve ona gösterişli bir mezar hazırlamak olmuştur.²²⁸ Türbe yapımı sadece Padişahlara has bir uygulama değildi. Sadrazam, vezir, paşa, alim, şeyh gibi şahsiyetler için de türbeler inşa edilmiştir.

4.3.1.Selanik Türbeleri

Evliya Çelebi, Ayverdi ve vakıf belgelerinin incelenmesi neticesinde, Gazi Evrenos Bey Türbesi, Hortacî Süleyman Efendi Türbesi, Zuhurî Baba Türbesi, Musa Paşa Türbesi, Şeyh Galib Efendi Türbesi, Numan Paşa Türbesi, Meydan Baba Sultan

²²⁸ Son Sultan haricinde tüm Osmanlı Padişahları Bursa ve İstanbul’da gömülüdür. Osmanlıların ilk başkenti Bursa’da 6 sultan türbesi vardır. Daha sonra İstanbul’un başkent olmasıyla 29 sultan İstanbul’a gömülmüştür. Son sultan VI. Mehmed Vahdeddin ise Suriye’nin Şam kentinde gömülüdür. Bursa ve İstanbul’da toplam 22 türbede 35 sultan gömülüdür. Bunların dışında savaş meydanında ölen 2 sultan için öldükleri yerde makam türbeleri yapılmıştır, 2 sultan için ise geçici mezar yerleri vardır. İlk 15 sultanın her birine ayrı birer türbe yapılmıştır, ancak 16. sultan olan II. Osman’ın babasının türbesine defnedilmesi ile bu adet bozulmuştur. Türbeler, Cumhuriyetin kuruluşundan sonra tekke ve zaviyelerle birlikte 1925 yılında kapatılmış, bir kısmı 1950’den sonra diğerleri ise 1990’dan itibaren açılmaya başlanmıştır. Günümüzde bakım onarım gibi nedenler haricinde tüm Sultan türbeleri ziyarete açıktır (Demirhan, 2013).

Türbesi, Şâdî Bey Türbesi ve ismi tespit edilemeyen iki türbe olmak üzere Selanik'te 9 türbe tespit edilmiştir. İncelenen vakıf belgelerinde Şeyh Galib Efendi Türbesi'ne dair ayrıntılı bilgi edinmek mümkün iken Gazi Evrenos Bey Türbesi'nin isminin geçtiği görülmektedir.²²⁹ Selanik Mevlevihanesi yakınında bulunan türbenin kime ait olduğu bilinmemekle birlikte bu yapının XVII-XVIII. yüzyıllara ait olduğu düşünülmektedir (Kılıcı, 2010:94).

1 Safer 928/31 Aralık 1521 yılında Selanik'te vakıf kurmuş olan Şâdî Bey bin İshak Paşa, vakfetmiş olduğu 10.000 dirhem nukud ile vâkıfın arazisi üzerinde bir bina yapılması ve vefatından sonra ise vâkıfın buraya defnedilmesi istenmiştir. 1844 tarihinde Şerif Abdümuttalib Efendi ibn Şerif Galib Efendi, 5.000 guruşu Evkâf-ı Hümayun Hazinesi'nde %15 oranı ile istirbah ve istiğlal olunmasını ve hâsıl olan nemâsından, Selanik'te Hortac Camii civarında medfun olan vâkıfın pederi Merhum Şeyh Galib Efendi'nin türbesinde ikad olunmak üzere aylık 17,5 guruş revgan-ı zeyt bedeli, türbe kandilcisine aylık 17,5 guruş tahsis edilmesini istemiştir. Ayrıca türbenin bakım işlemleri için tahsisatta bulunmuştur.

4.3.2. Sofya Türbeleri

Sofya'daki en meşhur türbe Sofyalı Bâlî'nin medfun bulunduğu türbedir. Sofyalı Bâlî Efendi hakkında ilk bilgi Evliya Çelebi'den aktarılmıştır. Buna göre, bir Bayramî şeyhi olan Bâlî Efendi, Yörük balilerinin hocası olup birçok yerde halifeleri bulunmaktaydı. 1553'te vefat etti. XIX. yüzyılda kaleme alınan Bâlî Efendi Velâyetnâmesi'ne göre şeyh Strumitsa'da doğmuş ve tahsilini Sofya'da görmüştür. Halvetî şeyhi Kasım Çelebi'nin halifesidir. Türbesinin bulunduğu köy daha sonraları Knyajevo olarak değiştirilmiştir. Bâlî Efendi'nin I. Süleyman ve Sadrazam Rüstem Paşa'ya yazmış olduğu mektuplar önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu mektupların muhtevası genel olarak iki mevzuda toplanmaktadır. Birincisi para vakıflarının serbest olmasına yönelik diğeri ise kızıl başların saldırgan tutumlarına karşılık tedbir almaya yöneliktir. Bâlî Efendi'nin başta İbn Arabî'nin *Fususü'l-hikem* adlı kitabına yazmış olduğu şerh olmak üzere sekiz kadar eseri bulunmaktadır. Bâlî Efendi'ye tahsis edilen bugünkü adıyla Knyajevo ovasında II. Selim tarafından şeyhin adına bir tekke ve türbe inşa

²²⁹ 1882 tarihli Selanik Vilâyet Salnamesi'ne göre şehirde 11 adet türbe bulunmaktaydı.

edilmiştir. Ancak zamanla harabe hale gelen yapıları, sürgün hayatını Sofya’da zor şartlarda geçiren II. Abdülhamid’in oğlu Şehzade Mehmed Abdülkadir tamir ettirmiş ve türbenin girişine güzel bir kapı yaptırmıştır. Bâlî Efendi türbesi günümüzde Müslümanlar, Hristiyanlar ve çingeneleler tarafından ziyaret edilmektedir (Mikov, 2016:119).

Sofya’da kurulmuş vakıfların bu yapılara tahsisatta bulunmaları ve bu mekânların dönemin dini açıdan uğrak yerler olması tarihi şahsiyetin önemini ortaya koyar. İnsanların verdiği önem neticesinde bu önemli yapılar manzumesi günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Evliya Çelebi’nin naklettiğine göre, Bâlî Efendi Yörük kabilesinden ve Ehl-i Beyt’tendir. Türbesi’nin İrem Bağları’na baktığı ve türbenin giriş kapısında şu beytin yazdığı eserinde belirtilir (Evliyâ Çelebi, 2006:540):

Mâte şeyhü ’l-küll kutbü ’l-ârifîn

Tâliben bi ’r-rağbeti sebbûhahû

Revvehallâhu bi-rûhi sırrihî

Sabbere fi ’l-cenneti habbûhahû

Elhemallâhu lenâ târîhahû

Kaddesallâhu Te ’âlâ rûhahû sene (960/1553).

Şeyh Bâlî Efendi haziresinde onun oğlu olan Şeyh İshak Efendi’nin de medfun bulunduğu aynı yerde belirtilir ve şu beyt nakledilir (Evliyâ Çelebi, 2006:540):

Hazret-i İshâk Efendi ol aziz

Vâsıl-ı Hakk idi nefsi sâliha

Bilmek için fevtinin tarihini:

Cehr ile de rûhı için Fâtiha.

Sene (1056/1646).

Seyahatname’de ayrıca Yazıcıoğlu Hazret-i Ahmed Bîcân türbesinden de bahsedilir. *Envârü ’l-âşîkîn* isimli kitabın yazarı olan bu şahıs aynı zamanda Gelibolu’da bulunan ve *Muhammediye* adlı kitabın yazarı olan Yazıcıoğlu Mehmed Efendi’nin kardeşidir. Eserini Sofya’da Kuru Bağları’nde Bulunan tekkesinde yazdığı rivayet edilir. Kabri de burada bulunmaktadır. Molla Efendi, Emir Dede Sultan, Seyyid Dede Sultan ve Mevlânâ Muharrem Efendi türbeleri Evliya Çelebi’nin naklettiği yerlerdendir (Evliyâ

Çelebi, 2006:541). 1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesi'nde Sofya'da 18 adet türbe bulunduğu belirtilmiştir.

Tablo 4.1: Sofya Türbeleri

1	Şeyh Bali Efendi Türbesi
2	Yazıcıoğlu Hazret-i Ahmed Bîcân Türbesi
3	Seyfullah Efendi Türbesi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:698).
4	Şeyh Sinan Efendi Türbesi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:704).
5	Kasap Baba Türbesi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:705).
6	Çoban Baba Türbesi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:705).
7	Mercan Baba Türbesi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:706).

Kabristanlar Osmanlı şehrinin önemli alanlarından biridir. Bu alanlar, şehir insanının uhrevî alemle olan münasebetini kurmak ve ünsiyetini arttırmak gibi önemli bir vazifeyi üstlenmiştir. Kabristanlara, Şehir insanına ölümü anımsatmak ve bu vesileyle dünya hayatına çeki düzen vermesini sağlamak gibi bir misyon yüklenmiştir. Ayrıca insanların ölümlerini şehir içerisinde belli başlı alanlara gömmesi o insanların şehre olan bağlılıklarını da arttırıcı bir etkiye sahip olmuştur.

4.4. Mektepler

Osmanlı'da eğitimin ilk safhasını teşkil eden mekteplerde Kur'ân-ı Kerim eğitiminden, hatta, hesaptan tarihe ve coğrafyaya kadar birçok alanda dersler verilirdi. Bu ilk eğitim için genellikle mektep denilen özel mekânlar inşa edilirken bazı yerlerde bu mekânların vazifesini cami, tekkeler de üstlenmiştir. Bu eğitim kurumlarında ders verenlere muallim, hoca, şeyhülkurra, imam isimler verilmiştir. Camilerde vazifeli imamların her biri aynı zamanda birer muallimdiler.

Sözlükte “yazmak” anlamındaki ketb kökünden mekân ismi olan mekteb (çoğulu mekâtib) “okul” demektir. Hz. Muhammed (as) döneminde okuma-yazma ya da Kur'ân öğretilen okullara “küttâb” denilmişse de zamanla bu terimin yerini mektep almış ve XIX. yüzyılda bu kelime yaygın olarak kullanılır hale gelmiştir. Hz. Muhammed (as)'ın Bedir Muharebesi'nde esir alınan köleler içerisinde okuma-yazma bilenlerin Müslümanlara okuma-yazma öğretmeleri karşılığında hürriyetlerini kazanacaklarını bildirmesi İslâm memleketlerinde mektebin başlangıcı olarak sayılmaktadır. İlk zamanlarda mescidlerde yürütülen bu öğretim faaliyeti zamanla küttâb denilen müstakil binalarda yürütülmüştür. Bu kurumlarda hür, köle ve azatlı çocukların bir arada eğitim gördüğü göz önünde bulundurulacak olursa toplum

arasında sosyal ve ekonomik açıdan herhangi bir ayrımın bulunmadığı anlaşılmaktadır (Bozkurt, 2004:5).

Mekteplere Karahanlılar veya Selçuklular'da "sıbyan mektebi" denildiği ve Osmanlılar'da da bu ismin kullanıldığı belirtilir. Osmanlılar zamanla bu tip mektepleri dârütta'lîm, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye" gibi adlarla da anmışlardır. Bu mekteplerin hocalarına "muallim", yardımcılarına "kalfa" (halife) denilmiştir. Osmanlılar'da XIX. yüzyılda mektep kelimesi bütün öğretim kurumlarını içine alacak bir genişlik kazanmış, hatta fakültelerin adında bile yer almıştır (Baltacı, 2004:6).

Osmanlı döneminde mekteplerin müfredatlarında zaman içerisinde muhtelif değişiklikler meydana gelmiştir. İlk başlarda Kur'ân-ı Kerîm öğretiminin başlıca amaçlandığı bu kurumlarda zamanla ilmiyal, hat, Arpça, Farsça, hesap, tarih ve coğrafya gibi dersler de müfredata girmiştir. Mektebe başlama yaşı 4 ila 7 arasında değişmekteydi. Bu kurumlarda dört yıllık bir eğitimin verildiği bilinmektedir (Baltacı, 2004:7). Osmanlılar'da kuruluşundan idamesine mekteplerin bütün masrafları vakıflar tarafından görülmüştür.

4.4.1.Selanik Mektepleri

Selanik sahip olduğu çok kültürlü yapı, ticarî olanakları ve sahip olduğu yüksek refah seviyesi sayesinde Osmanlı İmparatorluğunda birçok hususta öncü rol oynamıştır. Bu hususlardan en önemlisi eğitim olmuştur. Selanik'te Müslümanlar ve gayrimüslimler tarafından açılan okullar imparatorluk genelinde örnek teşkil etmiş ve bundan hareketle ülkenin birçok yerinde okullar açılmıştır. Osmanlılar'da kuruluşundan idamesine mekteplerin bütün masrafları vakıflar tarafından görülmüştür. Vakıf belgeleri, *Seyahatname* ve Ayverdi'nin tespitlerinden hareketle Selanik'te toplamda 19 mektep tespit edilmiştir. Arşivlerden tespit edilen vakıf belgelerin incelenmesi neticesinde 9 mektebe dair bilgi edinilmiştir. Bu mektepler, İbrahim Paşa Mektebi, Mehmed Ağa bin Hüseyin Çavuş Mektebi, Hüseyin Çavuş Mektebi, Hacı Ahmed Ağa Mektebi, Küçük Ahmed Ağa Mektebi, Numan Paşa Mektebi, Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa Mektebi, Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed Mektebi, Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa Mektebi'dir.

1530 tarihinde Maktül İbrahim Paşa tarafından Ayasofya Camii yanında bir sıbyan mektebi inşa edilmiştir.²³⁰ Mektebin hasır, ibrik, testi, bardak, kış günleri için odun vb. ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla da günlük bir akçe tahsis edilmiştir. Mektepte öğrenim gören on beş yetimin Ramazan ve Kurban bayramlarında giydirilmesi için yıllık 1.500 akçe tahsis edilmiştir. Mektepte görevli iki muallime günlük 5'er akçe ve bir halifeye 2 akçe tahsis edilmiştir (Bayrak, 2016:25-27).

1677 tarihinde²³¹ Tarakçı Mahallesi'nden Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş tarafından Yakub Paşa Camii'nin yakınında inşa edilen Mehmed Ağa bin Hüseyin Çavuş Muallimhanesi'nin muallimi olan imama yevmî 8 akçe, halifesi olan kayyıma yevmî 6 akçe, muallimhanede ilim gören, tedris eden ve çevresinde sâkin olan ahaliye her sene yaz aylarında mesirede ziyafet verilmek üzere 1.800 akçe, muallimhanenin muhtelif ihtiyaçları ve tamiratına senede 1.800 akçe tahsis edilmiştir. 1677 tarihinde²³² Tarakçı Mahallesi'nden Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş'un babası tarafından Kelemerye Nahiyesi'ne bağlı Sedes Köyü'nde inşa edilen caminin imamına sabah namazından sonra bir Yasin-i şerif tilavet edip sevabını vâkıfın babasının ruhuna hibe etmesi mukabilinde yevmî 3 akçe, yine imama cami yakınında inşa edilen Hüseyin Çavuş Muallimhanesi'nde muallimlik vazifesi mukabilinde yevmî 10 akçe tahsis edilmiştir. Ayrıca muallimhanenin tamir masrafları için senelik 720 akçe, tahsis edilmiştir. Muallimhanede ders verenleri teftiş etmek üzere nâzır olarak istihdam edilen Kadim Saray çiftliğinin subaşısına yevmî 10 akçe, 20 talebenin her birine 6 ay boyunca yevmî 2'şer akçeden 40 akçe tahsis edilmiştir.

1720 tarihinde İshak Paşa Mahallesi'nden Hacı Ahmed Ağa ibn Mehmed Ağa, mahallesinde bulunan ve kendisi tarafından inşa edilen Hacı Ahmed Ağa Muallimhanesi'nin muallimine yevmî 12 akçe tahsis etmiştir.²³³ 1724 tarihinde Ahmed Subaşı Mahallesi'nden Küçük Ahmed Ağa ibn Merhum Mahmud Efendi,

²³⁰ VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

²³¹ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

²³² VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

²³³ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 225, Sıra: 216 (1132/1720).

Abalı Hacı Mustafa Camii'nin yukarı tarafında kendisi tarafından inşa olunan Küçük Ahmed Ağa Muallimhanesi'nde muallim olana, talebeler ile birlikte üç İhlas, birer muavvezeteyn, Sure-i Bakara ve bir Fâtiha-i şerif tilâvet edip sevabını Çavuşzâde Hüseyin ve vâkıfın ruhuna hibe etmesi mukabilinde yevmî 3 akçe tahsis etmiştir.²³⁴ Selanik'te büyük ölçekli bir vakıf kuran Numan Paşa, biri 1 Cemaziyelahir 1168 / 15 Mart 1755²³⁵ ve diğeri 2 Cemaziyelahir 1168 / 16 Mart 1755²³⁶ tarihinde olmak üzere iki adet zeyl yapmıştır. Buna göre, kendisi tarafından inşa edilen Numan Paşa Mektebi'nin muallim-i sıbyanına yevmî 10 akçe tahsis edilmiştir. 1763 tarihinde Hayri Kasım Paşa Mahallesi'nden Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim, Balı Kapsu hâricinde sahilde iskele yakınında kendilerince inşa edilen caminin bitişiğinde yine kendi yaptırdıkları Mektebin muallim-i sıbyanına yevmî 4 akçe tahsis etmişlerdir.²³⁷ 1766 tarihinde Ferahfeza Mahallesi'nden Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed, kendileri tarafından inşa edilen Muallimhane'de muallim-i sıbyan olana yevmî 17 akçe ve muallimhanenin tamir ve termimi için yevmî 10 akçe tahsis edilmiştir.

1894 tarihinde²³⁸ Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa, Selanik'te Suluca Mahallesi ortasında caminin avlusunda ihya ettiği Mekteb-i İbtidâisi'ni vakfetmiştir. Vâkıf, kendi inşa etmiş olduğu camide imam olan kişiye aynı zamanda hem hatib hem de muallimlik vazifelerini icra etmesi mukabilinde aylık 1 altın (100 guruş) tahsis etmiştir.

XX. yüzyılın başlarında tüm alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da modernleşme hız kazanmıştır. Böylece Osmanlı ülkesinde devlet mekteplerinin yanında özel mekteplerin de açıldığı görülmektedir. Selanik özel mektep noktasında da öncü olmuştur. Selanik, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde Özel İslam Mektepleri bakımından en zengin ve en kapsamlı eğitim kurumlarına sahip bir şehirdir. Burada açılan özel okulların ilki ibtidâî düzeyde Şemsi Efendi Mektebi'dir. Bu mektep çok

²³⁴ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

²³⁵ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 479, Sıra: 141 (1168/1755).

²³⁶ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 480, Sıra: 142 (1168/1755).

²³⁷ VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).

²³⁸ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).

uzun ömürlü olmasa da ilk olması açısından önemlidir. Bu vilayette açılan Özel İslam Mektepleri içerisinde en kapsamlı olanları Terakkî ve Feyziyye mektepleridir. Bunların yanında Ticaret Mektebi, Selimiye Zükûr ve İnâs Mektebi ve Leylî ve Nehârî Ticaret Mektebi de önemli eğitim kurumları arasındaki yerlerini almıştır (Kurt, 2013:191).

Selanik'te Müslüman öğrencilere yönelik mektepler faaliyet gösterdiği gibi Hristiyan ve Yahudi öğrencilere yönelik de mektepler eğitim hayatında rol almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim alanında önemli değişiklikler Selanik'ten örneklerle gerçekleştirilmiştir.

Tablo 4.2: Selanik Mektepleri

1	Ayasofya Sıbyan Mektebi	1530
2	Mehmed Ağa bin Hüseyin Çavuş Muallimhanesi	1677
3	Hacı Ahmed Ağa Mektebi	1720
4	Küçük Ahmed Ağa Muallimhanesi	1724
5	Numan Paşa Mektebi	1755
6	Kayserizâde Mektebi	1763
7	Hacı Mehmed bin Derviş Muallimhanesi	1766
8	Mustafa Paşa İbtidai Erkek Mektebi	1894
9	Hacı Dursun Mektebi	-
10	Mehmed Paşa Mektebi	-
11	Osman Efendi Mektebi	-
12	Feyz-i Sıbyan Erkek Mektebi	-
13	Hamidiye İbtidai Mektebi	-
14	İdadi	-
15	Kırmızı İbtidai Mektebi	-
16	Erkek Rüşdiye Mektebi	-
17	Sanayi Mektebi	-
18	Selimiye Mektebi	-
19	Terakki Mektebi	-
20	Ziraat Mektepleri	-
21	Abalı Hacı Mustafa Mektebi	-
22	Feyz-i Sıbyan Kız Mektebi	-
23	Mustafa Paşa İbtidai Kız Mektebi	-
24	Kız Rüşdiye Mektebi	-
25	Alaca İmaret Mektebi	-

4.4.2. Sofya Mektepleri

Sofya'ya ait belgelerin incelenmesi neticesinde 3 mektep tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra 3 Kurrâhanenin hizmet ettiği tespit edilmiştir. Ayverdi'nin tespitleri de göz önünde bulundurulduğunda Sofya'da 19 mektebin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.

Evliya Çelebi ise Sofya'daki mektep sayısını 40 olarak verir (Evliyâ Çelebi, 2006:518).

Vakıf belgelerinden hareketle Sofya'da tespit edilen mekteplerin ilkökul düzeyinde olduğu ve camiler bünyesinde faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Kara Danişmend Mahallesi'nden Saime Hatun 1681 yılında kurmuş olduğu vakıf²³⁹ vesilesi ile Sungurlar Camii Mektebi'nde Kur'ân-ı Kerim talim eden şeyhü'l-kurrâya 31 guruş tahsis etmiştir. 1681 yılında vakıf²⁴⁰ kuran Hacı Mustafa Efendi, Sungurlar Sûku'nda ayda 11 akçe mukata'a-i zemini olan bakkal dükkânından senede hâsıl olan 1.080 akçeyi Sungurlu Camii'nde Cumartesi, Pazartesi ve Perşembe günleri sabah namazından sonra talebelere Kur'ân-ı Kerim'i öğreten iden şeyhü'l-kurâya, eğer şeyhü'l-kurâ bulunmaz ise yarısı Kara Danişmend Mahallesi tekâlif-i örfiyelerine ve diğer yarısı Merhum Rıdvan Hocaşâde Ahmed Efendi Mektebi'nde tayin olunan halifeye tahsis etmiştir. Ayrıca Vâkıfın vakfa konu ettiği 4 bab odalar kiraya verilip hâsıl olan icâreleri, hayatta oldukça vâkıfın kendisine verilmiş ve mukabelesinde her gün Sûre-i Fâtiha tilavet edip sevabını Hz. Muhammed (as)'ın ruhuna hediye edilmesi istenmiştir. Vefatından sonra ise Merhum Rıdvan Hocaşâde Ahmed Efendi'nin mektebinde vâkıfın akrabasından kimse bulunur ise bir halifeye tahsis edilmesi istenmiştir.

1709 senesinde vakıf²⁴¹ kurmuş olan İsmail Paşa, vakıf bahçesinin değerince kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelirden 5 akçeyi, Siyavuş Paşa Vakfı'na mukata'a-i zemini olan arsa üzerinde bina eylediği İsmail Paşa Mektebi'nde muallim-i sıbyan olan Osman Efendi'ye ve 2 akçesi mütevelliyeye tahsis etmiştir. 0,5 akçenin ise Siyavuş Paşa Vakfı'na verilmesini istemiştir. Gelirden arta kalan meblağ, mektebin tamir masraflarına tahsis edilmiştir. Debbağ Fakih Mahallesi'nden tüccâr taifesinden Sakallızâde Hacı Ahmed 1763'te kurmuş olduğu vakıf²⁴² ile Sofya'da bulunan Bane Camii Mektebi'nde öğle namazını müteakib talebeye Kur'ân-ı Kerim talim eden şeyhü'l-kurrâya günlük 4 akçe tahsis etmiştir. Daha sonra vakfına 1777 senesinde

²³⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, 1090/1680.

²⁴⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.

²⁴¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 47a, 1120/1708.

²⁴² VGMA, Defter: 627, Sayfa: 36, Sıra: 13 (1176/1763).

zeyl²⁴³ yapan Sakallızâde Hacı Ahmed, nukud ve dükkânların kirasından hâsıl olan nemâ ve galle, Sofya'nın Osmanlı Köyü'nde vâkıfın bakımını üstlendiği caminin bitişiğinde inşa eylediği Osmanlı Köyü (Sakallızâde) Mektebi'nde, cami imamının muallim-i sıbyan olarak vazife görmesi mukabilinde kendisine günlük 4 akçe tahsis etmiştir.

Tablo 4.3: Sofya Mektepleri

1	Sungurlar Camii Mektebi	1681
2	İsmail Paşa Mektebi (İpşirli, 1986:703).	1709
3	Osmanlı Köyü Mektebi (Sakallızâde Mektebi)	1777
4	Bane Camii Mektebi	1763
5	Ahmed Efendi Mektebi	-
6	Attar Seyyid Ahmed Efendi Mektebi	-
7	Babüssaade Ağası Mustafa Ağa Mektebi	-
8	Hacı Ali Efendi Mektebi	-
9	Hacı İsmail Efendi Mektebi (İpşirli, 1986:699).	-
10	Hacı Musa Mektebi	-
11	Hanım Bey Mektebi	-
12	Halil Efendi Mektebi (İpşirli, 1986:704).	-
13	İlyas Bey Mektebi ²⁴⁴	-
14	Kamer Hatun Mektebi (İpşirli, 1986:703).	-
15	Kara Hüseyin Mektebi	-
16	Katib Mustafa Mektebi	-
17	Menzilhane Camii Mektebi (İpşirli, 1986:694).	-
18	Mevlana Abdülkadir Mektebi	-
19	Mevlana Seyfullah Mektebi	-
20	Taş Mekteb (İpşirli, 1986:703).	-
21	Gazi Yahya Paşa Mektebi (İpşirli, 1986:703).	-
22	Dellak Hasan Mektebi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:696).	-
23	Yazıcızâde Mektebi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:694).	-
24	Diğer Taş Mekteb (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:703).	-

²⁴³ "...galleden medîne-i mezbûre kazâsında Ormanlu nâm karyede ta'mîr ve termîm eylediğim câmi'-i şerîf ittisâlinde müceddeden binâ eylediğim mekteb-i latîfde câmi'-i mezkûrun imâmı olan kimesne mu'allim-i sıbyân olub edâ-yı hizmet itdikden sonra beher yevm altı akçe vazîfe virile..." VGMA, Defter: 627, Sayfa: 76, Sıra: 40 (1191/1777).

²⁴⁴ İlyas Bey Mektebi'nin XVI. yüzyılın ilk yarısında Sofya'da hizmet verdiği bilinmektedir (Radushev & Ivanova & Kovachev, 2003:66).

25	Seyfullah Efendi Mektebi (İpşirli, 1986:698).	-
----	---	---

Mektepler Osmanlı'da ilkokul çağındaki çocukların eğitim ve öğretimini üstlenmiştir. Bu kurumlarda görevli muallimler ve onların yardımcıları ile mektebin diğer masrafları ise vakıflar vesilesiyle giderilmiştir. Mekteplerin yanısıra camilerin de mektep vazifesi gördüğü ve imamların da muallim olarak vazife aldıkları müşahede edilmiştir.

4.5. Medreseler

Günümüz yüksek öğretimine karşılık gelen medreseler, müderrislerin rahle-i tedarislerinde geçen talebelerin, Osmanlı ulemasına dâhil olma imkânı bulduğu mekânlardır. Bu eğitim kurumları Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan bütün şehirlerde faaliyet göstermiştir. Buralardan mezun olan insanlar, Osmanlı şehirlerinde şeyhülislamlık, kadılık, müderrislik gibi üst düzey vazifeler üstlenmişler ve ülkenin yönetiminde önemli derecede pay sahibi olmuşlardır.

Arapça ders okunacak yer, talebenin içinde oturup ders okuduğu bina manasına gelen medresenin çoğulu medâristir (Pakalın, 1983:436). İlk medresenin ne zaman inşa edildiğine dair muhtelif görüşler bulunmaktadır.²⁴⁵ Kaynaklarda medrese olarak anılan ilk yapı, fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî tarafından Nişâbur'da kurulan dârüssünnedir. Hasan b. Ahmed el-Mahledî ve Muhammed b. Hüseyin el-Hasenî gibi hadis âlimlerinin imlâ meclisleri düzenlediği bu dârüssünnede 1000 kadar öğrencinin ders yapabildiği belirtilmektedir. Medresenin bir de vakfının bulunduğu,

²⁴⁵ “İslâm dünyasında ilk medresenin 1033 yılında Türk ümerasından Nişâbur hâkimi Emir Nasr tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Bunun yanı sıra ilk medrese inşasını Nizamülmülk'e isnat edenler de vardır (Pakalın, 1983:436). Corcî Zeydân, bazı Batılı araştırmacıların medreselerin kuruluşunu Abbâsî Halifesi Me'mûn'un Horasan valiliği dönemine kadar götürdüklerini, ancak kendisinin bu bilgiyi İslâm tarihi kaynaklarından teyit edemediğini söylemektedir. Beytülhikme'yi bir ilimler akademisi hüviyetine kavuşturan Halife Me'mûn'un daha önce Horasan valiliği sırasında benzer bir teşebbüste bulunmuş olması mümkündür. Medrese ve zâviyelerin Türkistan ve Horasan'da İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasında önemli hizmetleri olmuştur. Bir görüşe göre ilk medreseler Belh ve Buhara'da Budist viharaları (bilginin toplandığı yer) taklit edilerek yapılmıştır. Buhara adı da buradan gelmektedir” (Bozkurt, 2003:323).

İmam Sıbgî'nin medrese ile vakfın işlerini kendisinden sonra talebesi Hakîm en-Nisâbü'rî'nin yürütmesini vasiyet ettiği kaydedilmektedir. Medreseye ait bir vakfın varlığı, binasının bakım masrafları yanında talebe ve hocaları için maddî destek sağlanmış olabileceğini göstermektedir. Öğrencilerin barınması için müstakil mekânların bulunup bulunmadığına dair bilgi yoktur. İbn Hibbân da Büst'te dışarıdan gelen talebelerin barınmasına imkân sağlayan ve kütüphanesi olan medrese kurmuştur. Medresenin kökeni Hz. Muhammed (as) döneminde Kur'ân-ı Kerîm eğitimi veren Dâru'l-Kur'ân'a ve eğitim ve öğretimin etkin bir şekilde icra edildiği Mescid-i Nebevî ve Suffe'ye dayanmaktadır. İlk zamanlarda medrese eğitimi mescidlerin çatısı altında yürütülmüştür (Bozkurt, 2003:323).

Selçuklu Veziri Nizamülmülk, Şîfî Fatımîlerin yoğun bir şekilde Abbasîler ve Selçukluları hedef aldığı dönemde bu unsurlara karşı askerî önlemlerin yanı sıra ilmî açıdan da çok önemli önlemler almıştır. Bunlardan en önemlisi ehl-i sünnet öğretiminin merkezi olan Nizamiye Medreseleridir. Irâk-ı Arab, Irâk-ı Acem, Horasan, Mâverâünnehir, Suriye ve Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde inşâ edilen medreseler Türk-İslâm dünyasının gelişmesinde başat rol üstlenmiştir. Devlet adamları birçok vakıf kurarak bunların inşâsı ve iâşesini teminat altına almaya çalışmışlardır (Özaydın, 2007:188).

Osmanlı döneminin ilk medresesi Orhan Gazi tarafından İznik'te inşâ edilmiştir. Bu medrese ve bundan sonrakiler Selçuklu medreseleri örneğinde yaptırılmıştır. Konya'da Sırçalı Medrese, Karatay Medresesi, İnce Minareli Medrese Selçuklular tarafından inşa edilmiştir (Pakalın, 1983:436).

1326'da Bursa'nın fethinden sonra devlet ricâli -Orhan Gazi, I. Murad, I. Bayezid, I. Mehmed, II. Murad- burada 21 adet medrese inşa etmiş ve şehir devletin ilim merkezi haline getirilmiştir. 1361'de Edirne'nin fethi ve yeni başkent olması ile I. Mehmed iki ve II. Murad 9 medrese tesis ettirdi. Bunlardan II. Murad'ın yaptırdığı Dâru'l-hadîs Medresesi yaklaşık bir asır boyunca devletin en yüksek dereceli medresesi konumunu korumuştur ta ki II. Mehmed'in Sahn-ı Semân inşâ ettirene kadar. Fatih, İstanbul'un fethini gerçekleştirdikten sonra 1459'da Eyüp Medresesi, 1470 yılında Sahn-ı Semân ve Tetimme Medresesi'ni inşâ ettirerek şehri İmparatorluğun hatta dünyanın ilim merkezi haline getirmiştir. Öyle ki bu medreselerde müderrislik yapmak üzere İslâm dünyasının dört bir yanından ilim adamları gelmiştir. II. Bayezid'in Amasya, İstanbul

ve Edirne’de ayrıca Kanunî’nin İstanbul’da inşa ettirdiği Süleymaniye medreseleri ilim hayatına önemli katkılarda bulunmuştur (İpşirli, 2003:327).

Osmanlı’da yeni fethedilen şehirlerde öncelikli olarak inşa edilen yapı medreseler olmuştur. Bu müesseselerin öncelikli amacı eğitim-öğretim iken bunun yanında İslâm dininin ve kültürünün toplumda yaygınlaşması, devletin benimsenmesi gibi amaçlar da güdülmüştür (Hızlı, 2008:26). Bu doğrultuda Balkanlarda medrese inşasının bir hayli fazla olduğu göze çarpmaktadır. Ayverdi’ye göre Bulgaristan’da 142 medrese, 273 mektep; Yunanistan’da 182 medrese, 315 mektep; eski Yugoslavya’da 223 medrese, 1134 mektep ve Arnavutluk’ta ise 28 medrese, 121 mektep olmak üzere toplamda 575 medrese, 1843 mektep inşa edilmiştir (İpşirli, 2003:328).

Yukarıda verilen rakamlar göz önünde bulundurulduğunda bu kurumların inşası ve iâşesi meselesi ciddi manada masraflı bir iştir. Bu noktada vakıf müessesesinin devreye girdiği görülmektedir. Vakıflar kurularak medreselerin inşası, bakım masrafları, müderris ve vazifeli maaşları, öğrencilerin ihtiyaçları ve bursları gibi önemli kalemler giderilmeye çalışılmıştır.

4.5.1. Selanik Medreseleri

Osmanlı ulemâsının yetiştiği kurumlar olan ve günümüz üniversitesine denk gelen medreseler, bütün şehirlerde inşa edilmiştir. Bu minvalde Selanik’te toplamda 19 medresenin muhtelif zaman dilimlerinde ilmî hayatta faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Arşivlerden tespit edilen belgelerden hareketle İshak Paşa Medresesi, İbrahim Paşa Medresesi, Seyfullah Medresesi, Numan Paşa Medresesi, Ayasofya Medresesi, Hacı Numan Bey Medresesi, Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Medresesi, Hacı Musa Ağa Medresesi’ne dair bilgilere ulaşılmıştır.

İshak Paşa (Alaca) Medresesi 1487’de Fatih ile II. Bayezid’in önde gelen vezirlerinden İshak Paşa tarafından inşa edilmiştir. Vâkıf medrese ve diğer hayratı için Kelemeriye’de bulunan sekiz köyü; vâkıfın oğlu ise 1522’de birkaç köy ve 30 evi vakfetmiştir (Zachariadou, 1999:99).

İbrahim Paşa Medresesi, 1530 senesinde İbrahim Paşa tarafından inşa edilmiştir.²⁴⁶ Vâkıf tarafından, medresede bulunan hücrelere hasır serilmesi ve bunların her yıl yenilenmesi karşılığında aylık 20 akçe, on hücrede eğitim gören on öğrenciye aylık 20'şer akçe tahsis edilmiştir. 1774 tarihli bir belgeye göre medresede görevli müderrise günlük 10 akçe tahsis edilmişken 1834 tarihli belgede günlük ücret 30 kuruş olarak belirtilmiştir.

Numan Paşa Medresesi 1749 tarihinde Seyyid Numan Paşa tarafından inşa edilmiştir. Vakfiyede medrese için vakfedilmiş olan kütüphanede bulunan kitapların ayrıntılı listesi bulunmaktadır. Bu kitapların listesi kütüphaneler bölümünde verilecektir. Vakfiyede medresenin işleyişi ile alakalı bilgi mevcut değildir. Ancak vakfedilen kitaplardan hareketle bu medresede tefsir, hadis, makasid, usûl, tasavvuf, Arapça, Türkçe, Farsça, temel tıp bilgisi, mantık, fıkıh, peygamberler tarihi gibi muhtelif alanlarda dersler okutulduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁷ Hayri Kasım Paşa Mahallesi'nden Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim tarafından kurulan vakıf vesilesi ile, Selanik'te Ayasofya Medresesi talebelerine sarf olunmak üzere tahsisatta bulunmuştur. Hacı Numan Bey'in eski

²⁴⁶VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

²⁴⁷ "...Umdetü'l-e'âlî ve'l-kirâm es-Seyyid Numan Bey Hazretleri'nin binâ ve ihyâsına muvaffak oldukları mahrûse-i mezkûrede Saray-ı Atîk Mahallesi'nde kâin medrese-i celilde hâlâ mesned-nişîn-i makâma tadrîs olan umdetü'l-ulemâi'l-âmilîn Kâdîzâde es-Seyyid Ahmed Efendi Hazretleri vakfıma ber-vech-i hasbî mütevellî ve meblağ-ı mevkûf-ı mezkûru onu on bir buçuk hesâbı üzere istirbâh ve istiğlâl idüb bi-fazli'llâhi te'âlâ hâsıl olan doksan guruş ribh ve nemâsı hâlâ medrese-i şerîfede hücre-nişîn olan mezbûr es-Seyyid Ömer Efendi'ye vazîfe olub medrese-i mezkûre kurbunda vâki' mahbet-i feyz-i Hüdâ ve minber-bahşâ-yı câmi'-i şerîfde beher hafta iki gün Mesâil-i Halebî ve sâir kütüb-i fihhiyye tadrîs ve tâlibîne tahkîk ve te'sîs idüb vazîfe-i mezbûreye mutasarrıf ola ba'de kazâi'n-nuhb mûmâ ileyh es-Seyyid Ahmed Efendi ber-rıfk-ı dil-hân-ı re'y-i sedîdleri üzere bir kimesneyi ta'yîn ve tahsîs idüb ber-vech-i muharrer takrîr-i mesâil-i fihhiyye eyledikten sonra vazîfe-i mezbûreye mutasarrıf ola vaktâ ki bâ-emr-i ilâh-ı bî-zevâl rukime *küllü şey'in hâlikün illâ vechehu* bir cehre efâzî ve erânîye keşîde olub mûmâ ileyh es-Seyyid Ahmed Efendi dâr-ı fenâdan sarây-ı bekâya irtihâl eyledikte vakfımın tevliyeti medrese-i mezkûrede müderris bulunan efendinin nefs-i zâtına meşrûta ve re'y-i hatîrlerine merbûta olub..." VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).

tarihli olan ve arşivlerimizde bulunmayan bir vakfiyesinde medrese inşa ettiği ve bu medreseye tahsisatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Vâkıfın ayrıca Üsküdar ve Birgi'de medreselerinin bulunduğu belgelerde belirtilmektedir.²⁴⁸ 1781 tarihinde Ahmed Subaşı Mahallesi'nden Molla Ahmed bin Murad, vakfetmiş olduğu 600 guruşun işletilmesinden hâsıl olan 90 guruşu, Saray-ı Atik Mahallesi'nde Hacı Numan Bey Medresesi'nde hücre-nişîn olan Seyyid Ömer Efendi'ye, medrese yakınında bulunan camide haftada iki gün Mesâil-i Halebî isimli fıkıh kitabından talebeye tedris vermesi mukabilinde tahsis etmiştir. Seyyid Ömer Efendi'den sonra, Kadızâde Seyyid Ahmed Efendi'nin tayin ettiği kimsenin bu vazifeyi yürütmesi istenmiştir.²⁴⁹ 1787 tarihinde Hacı İsmail Mahallesi'nden Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi, vakıf mülklerinin değerince kiraya verilmesini ve kiranın üç senede bir arttırılmasını istemiştir. Kira gelirinden, Muid Aliyüddin Mahallesi'nde vâkıf tarafından inşa edilen Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Medresesi müderrisine tedris mukabelesinde yevmî 30 akçe, medresede on bir bab talebe hücurâtının her birine yevmî 3'er akçe, medrese taamiyesine yevmî 120 akçe ve medresede hâfîzü'l-kütüb olana yevmî 5 akçe tahsis edilmiştir.

Gazi Evrenos'un neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey 1818 tarihinde²⁵⁰ Selanik, Haraççı Kemal Mahallesi'nde Seyfullah Camii avlusunda bulunan ve harab hale gelmiş Seyfullah Medresesi'ni yeniden inşa etmiştir. Buna göre, Seyyid İbrahim Efendi ibn Seyyid Ahmed Efendi müderris olarak atanmış ve kendisinin ücreti için iki adet dükkânın kira geliri, süknâsı için ise bir bab menzil tahsis edilmiştir. Ayrıca müderrisin tasarrufunda ve Ramazan başında olmak üzere senede on beş kile hinta, yüz vukiye revgan-ı sade, yetmiş beş vukiye revgan-ı zeyt, on beş kile pirinç, elli çeki hattab, bin beş yüz vukiye kömür ve 1.000 guruş kıyafet bedeli tahsis edilmiştir. Bu tahsisat mukabilinde müderrisin medresede talebelere tefsir, hadis ve muhtelif ilim dallarında ders vermesi ve kütüphaneyi muhafaza etmesi ve talebelere bu kitapları okutması istenmiştir. Medresede bulunan talebelerin her birine yevmî 8'er akçe tahsis

²⁴⁸ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 394, Sıra: 194 (1204/1790). Vakfiyenin mükerreri VGMA, Defter: 627, Sayfa: 390, Sıra: 190 numaralı defterde bulunmaktadır.

²⁴⁹ VGMA, Defter: 628, Sayfa: 503, Sıra: 268 (1195/1781).

²⁵⁰ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).

edilmiştir. Cami, medrese ve hücrelerde biriken mezbeleyi²⁵¹ ve kazurati²⁵² uygun yerlere atmaları mukabilinde temizlikçilere senevî 3 kile hinta ve camide kullanılmak üzere on iki adet süpürge tahsis edilmiştir. 1842 tarihinde Gazi Evrenos Beyzâde Yusuf Sıddık Bey Efendi ibn Abdurrahman Bey ibn Yusuf, Hacı Musa Camii bitişiğinde Hacı Musa Ağa Medresesi'ni inşa etmişlerdir. Medresede müderris olana aylık 125 guruş tahsis edilmiştir.

Tablo 4.4: Selanik Medreseleri

1	İshak Paşa (Alaca) Medresesi	1487
2	Ayasofya Medresesi	1530
3	Numan Paşa Medresesi	1749
4	Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Medresesi	1787
5	Hacı Alioğlu Seyyid Numan Beyefendi Medresesi	1790
6	Seyfullah Medresesi	1818
7	Hacı Musa Ağa Medresesi	1842
8	Abdurrahim Bey Medresesi	-
9	Davud Efendi Darülhadisi	-
10	Eminzade Hacı Ahmed Ağa Darülkurrası	-
11	Hızır Bey Medresesi ²⁵³	-
12	Mustafa Bey Medresesi	-
13	Sultan Murad Medresesi	-
14	Şehsuvar Paşa Darülkurrası	-
15	Şeyh Yusuf Medresesi	-
16	Şifaiye Medresesi	-
17	Topal Mehmed Ağa Medresesi	-
18	Hacı Musa Baba Medresesi	-
19	Hamza Bey Medresesi	-

²⁵¹ Çöp.

²⁵² Dışkı.

²⁵³ Selh-i Şevvâl 989 / 29 Ekim 1581 tarihli belgeye göre yevmî 20 akçe Hızır Çelebi Medresesi'nde müderris olan Mevlânâ Mustafa'nın vefâtı üzerine Selânik Kadısı Mevlânâ Abdurrahim'in tavsiyesi üzerine Medrese-i Sultanîy müderrislerinden Mevlânâ Mehmed yevmî 20 akçe mukabelesinde Hızır Çelebi Medresesi'ne müderris olarak atanmıştır (Beyazıt, 2018:134).

4.5.2. Sofya Medreseleri

Arşivlerde bulunan belgelerden hareketle, Osmanlı döneminde Sofya'nın eğitim hayatında 14 medresenin faaliyet gösterdiği görülmüştür. XIX. yüzyılın sonlarında doğru bu sayının azaldığı ve 1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesine göre Sofya'da hizmet veren 4 medresenin kaldığı görülmektedir.

Bu noktada bu medreselerden birinde yetişmiş olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Çünkü kendisi devrin Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın iltifatına mazhar olmuş ve döneminin önemli şahsiyetlerinden biri haline gelmiştir. Arnavutluk'un Ustrumca şehrinde dünyaya gelen Bâlî Efendi, tahsili Sofya ve İstanbul'daki mektep ve medreselerde tamamlamıştır. Daha sonra Haşvetî şeyhi Kasım Çelebi'ye intisab eden Bâlî Efendi, Kanuni'nin dikkatini çekmiş Padişah'ın bazı seferlerinde orduya manevî destek vermiştir. Zâhirî ilimler ve tasavvufî meseleler üzerine eserler kaleme almıştır. Şerhu'l-Fusûs, Atvâr-ı Seb'a, Şerhu hadisi küntükenzen, Risâletü'l-kazâve'l-kader, Kıssa-i İbrahim Aleyhisselâm, Mecmu'atü'n-nesâih ve Risâletü't-tasavvuf önemli eserlerindedir. Kurd Muhammed Efendi ve Muslihuddin Efendi meşhur müridlerindedir. Salâhiye'de vefat etmiştir (Kara, 1992:20-21). Ayrıca Bali Efendi'nin 1545-1547 yılları arasında para vakıfları yasağında padişaha ve dönemin Rumeli Kazaskeri Çivizade Mehmed Efendi'ye yazdığı mektupların yasağın kalkmasında etkisi olduğu düşünülmektedir (Özcan, 2003; Gel, 2010). Bu durum aslında ulemanın sosyal ve ekonomik hayattaki etkisinin önemini gözler önüne sermektedir.

Sofya'da büyük ölçekli bir vakıf kuran ve şehrin gelişiminde pay sahibi olan Sûfî Mehmed Paşa'nın 1548'de kurmuş olduğu vakfın hayratı içerisinde Sûfî Mehmed Paşa Medresesi de bulunmaktaydı. Evliya Çelebi de bu medreseden bahseder ve kubbelerinin tamamen kurşun ile örtülü olduğu ve dersiamı, talebeleri, odalarının et ve aydınlatma bedellerinin ve maaşların her gün verildiği belirtir (Evliyâ Çelebi, 2006:518). Birçok hayrî hizmeti ihtiva eden bir vakıf kuran Vâkîf, bu kez 15 odası talebe ve 1 odası kapıcı için olan ve içerisinde dini ilimler ve aklî ilimlerin bir arada tedris edildiği bir medrese inşa etmiş ve vakfetmiştir. Sofya'da bulunan medresede ilmiyle âmil ve aklî ve naklî ilimlerde mâhir bir müderrise günlük 50 dirhem tahsis edilmiştir. Araştırmaya istekli ve derslerini dikkatle takip eden 15 talebeye ise günlük 2'ser dirhem verilmiştir. Medresenin kapıcısına ise yevmî 2 dirhem ve temizlikçisine de yevmî 2 dirhem tahsis edilmiştir. Ayrıca imarette pişen yemekten medrese

personeline yemek de ikram edilmiştir. 1720 tarihli bir belgeye göre medrese halen hizmet vermekteydi. Bu tarihte medresenin müderrisi Mevlânâ Şeyh Ali Efendi idi ve günlük ücreti ise 50 akçe idi (Mercimek, 2019:188).

Tüccar taifesinden olan ve Sofya’da birçok hayr faaliyetine imza atan Sakallızâde Hacı Ahmed, 1780 senesinde vakfına yapmış olduğu zeyl²⁵⁴ ile Sofya’da Çelebi Camii Mahallesi’nde saat yakınında günlük 2 akçe kira ile elinde bulunan arsa üzerine inşa etmiş olduğu 10 hücre, dersane ve kurrâhaneyi içeren Sakallızâde Hacı Ahmed Medresesi’nin müderrisi tayin olunan Hacı İbrahim Efendi’ye haftada beş gün ders vermesi mukabilinde günlük 60 akçe, haftada beş gün Kur’ân-ı Kerim talim etmek üzere istihdam edilen Hâfıza günlük 60 akçe tahsis etmiştir. Medresede bulunan 10 adet hücrenin her birinde ikişer talebenin sâkin olmasını ve bu talebelerin her birine günlük 4 akçe istihkak ayrılması istenmiştir. Ayrıca bu talebelere ücreti mukabilinde muhtelif vazifeler de verilmiştir. Bir talebeye medresenin aydınlatma ve su işlerini görmesi mukabilinde günlük 4 akçe, bir başka talebeye bevvablık vazifesi

²⁵⁴ “...hâsıl olan nemâsından Medîne-i Sofya’da Çelebi Câmî’i Mahallesi’nde sâ’at kurbunda kâin yevmî iki akçe icâre-i müecceleli mutasarrıf olduğum ma’lûmü’l-hudûd vakf arsa üzerine bi-izn-i mütevellî mâlîmla li-vechi’llâhi te’âlâ müceddeden binâ ve ihyâsına muvaffak olduğum on bâb hücre ve dersâne ve kurr[â]hâneyi müştamil medrese-i celîlede talebe-i ulûma haftada beş gün eyyâm-ı tahsilde ulûm-ı nâfi’adan tadrîs için tarafımdan mu’ayyen olan ulemâdan el-Hâc İbrahim Efendi’ye yevmî altmış [akçe] vazîfe virile ve medrese-i mezbûre meyânında olan kurr[â]hânedeki kezâlik haftada beş gün eyyâm-ı tahsilde tullâb ve huffâza Kur’ân-ı Azîmü’s-şân ve vücûhât ta’lîmi için kurrâ ta’yîn eylediğim kimesneye dahi yevmî altmış akçe vazîfe virile ve medrese-i mezbûrenin on bâb hücrelerinde her bir hücrede talebe-i ulûmdan iki nefer kimesne müşterek sâkin olub on hücrede yirmi nefer talebe-i ulûmun her birine yevmî dörder akçe vazîfe virile ve sâhib-i hücre yirmi nefer kimesneden birisi medresenin kandîlini her gece îkâd ve pınardan su getürüb medrese musluğunu doldurub âbkeş ve îkâd hizmeti için dahi yevmî dört akçe virile ve talebe-i mezbûreden birisi dahi bevvâb olub medrese kapusunu galk ve küşâd ve medrese havlusunu tathîr ve lede’l-iktizâ medrese kenîfini tanzîf itdirüb âna dahi yevmî altı akçe vazîfe virile ve medrese-i mezbûrede her gece îkâd olunan iki aded kandîle revgan-ı zeyt için yevmî altı akçe virile ve medrese-i mezbûre arsasının yevmî iki akçe mukâta’a-i zemîni arsa mütevellîsine virile ve yevmî yirmi akçe dahi medrese-i mezbûrenin ta’mîri için ifrâz oluna ve yevmî on iki akçe tevliyet vazîfesi virile...” VGMA, Defter: 627, Sayfa: 154, Sıra: 100 (1195/1780).

mukabilinde yevmî 6 akçe istihkak tahsis edilmiştir. Medresenin aydınlatma masrafı için günlük 6 akçe, mukata'a-i zemini için günlük 2 akçe ve tamir ve termim işleri için yevmî 20 akçe tahsis edilmiştir. Vakfın tevliyeti için ise günlük 12 akçe ayrılmıştır.

Tablo 4.5: Sofya Medreseleri

1	Sûfî Mehmed Paşa Medresesi (İpşirli, 1986:693).	1548
2	Sakallızade Medresesi (İpşirli, 1986:703).	1780
3	Mahmud Paşa Medresesi ²⁵⁵	-
4	Hamam Camii Medresesi	-
5	Alaüddin bin Hacı İbrahim Efendi Medresesi	-
6	Benli Kadı Medresesi	-
7	Kasab Hacı İlyas Medresesi	-
8	Ahmed Ağa Medresesi	-
9	Bölüceklü Kadı Medresesi ²⁵⁶	-
10	Gül Camii Medresesi (Bilecik, 2015:1918; İpşirli, 1986:699).	-
11	Harmanlı Medrese (Özkan, 2016:299)	-
12	Siyavüş Paşa Medresesi (Özkan, 2016:299)	-
13	Koca Mustafa Paşa Medresesi (Özkan, 2016:299)	-
14	Karatekke Medresesi (Özkan, 2016:299)	-

Osmanlı'da yüksek öğretim seviyesinde eğitim veren yapılar olarak karşımıza çıkan medreseler Selanik ve Sofya'da önemli sayıda inşa edilmiştir. Diğer kurumlarda olduğu gibi bu yapıların inşası, masraflarının giderilmesi vakıflarca yerine getirilmiştir. Osmanlı toplumunda en yüksek maaşlı vazifelilerin müderrisler olduğu ve medreselere dair vakıf tahsisatların diğer alanlardan fazla olması Osmanlı'da eğitime verilen önemin en önemli göstergesi olmuştur. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışmaya konu edilen iki şehirde medrese eğitiminin çok etkin olduğu ortaya çıkmıştır.

²⁵⁵ Mahmud Paşa Medresesi'nde vazifeli olan Müderris Seyyid Hacı Ebubekir Efendi günlük 15 akçenin iâşesi için yeterli olmadığını ve Gül Camii Medresesi'nin müderrisliğinin de kendisine verilmesi gerektiğine dair talebi uygun görülerek maaşına ayrıca 40 akçelik bir gelir daha eklenmiştir (Mercimek, 2019:188).

²⁵⁶ 10 Cemaziyelahir 989 / 12 Temmuz 1581 tarihli belgeye göre Sofya'da Bölüceklü Kadı Medresesi'nde yevmî 20 akçe ücretle müderris olan Mevlânâ Mahmud'un ücretine 5 akçelik zam yapılmasını istediği görülmektedir (Beyazıt, 2018:50).

4.6. Kütüphaneler

Bir toplumun entelektüel seviyesinin en önemli göstergesi sahip olduğu kütüphaneleri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında İslâm toplumlarının tarih boyunca kitaba vermiş olduğu değer ve İslâm şehirlerinde kurulmuş olan kütüphaneler İslâm medeniyetinin bu husustaki hassasiyetini ortaya koymaktadır (Gündüz, 1976:185). Osmanlı döneminde cami, tekke-zâviye, şahıs, medrese, mektep vb. kurumlarda oluşturulan kütüphaneler Osmanlı şehirlerinin entelektüel hayatının birer yansıması olmuştur. Öyle ki şahısların vakfetmiş olduğu kitapların sayısı ve her birinin isimleri cild sayıları ile birlikte ayrıntılı olarak vakıf belgelerinde kayda geçirilmiştir. Kişisel kütüphanelerin yanında medrese ve tekkelerde de kütüphanelerin olduğu bilinmektedir.

Hz. Muhammed (as) ve Dört Halife dönemlerinde -devletler arası yazışmalar, antlaşmalar ve Kur'ân-ı Kerîm ve hadis sahifeleri hariç- müstakil bir kütüphanenin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Telif ve çeviri eserlerden müteşekkil bir kütüphanenin Emeviler döneminde 661'de Şam'da kurulan Beytü'l-Hikme bünyesinde tesis edilmiştir. Gerek Emeviler gerekse Abbasiler döneminde kütüphane sayısının ve kitap çeşitliliğinin hızlı bir şekilde arttığı ve müstakil kütüphanelerin kurulduğu görülmektedir (Erünsal, 2003:11).

Osmanlılar döneminde ise müstakil bir kütüphaneden ancak I. Murad döneminde bahsedilebiliyor. Bu dönemin önemli ulemasından Molla Fenârî'nin zengin bir kütüphaneye sahip olduğu bilinmektedir. Yıldırım Beyazıt döneminde Bursa Eyne Bey Subaşı Medresesi'nde bir oda kütüphaneye hasredilmiştir. Timur istilası neticesinde Osmanlı coğrafyasında bulunan özellikle Bursa'daki kültürel yapıların yok edildiği ve bu nedenle o döneme ait bilgilerin günümüze ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Kültürel yapının gelişimi ile siyasi iktidarın istikrarının muvazi bir seyir izlediği düşünüldüğünde özellikle II. Murad ve Fâtih dönemiyle beraber kütüphane ve kitap çeşitliliği artmıştır. Bu dönemden sonra medrese ve camilerin yanında tekkelerde de kütüphaneler oluşturulmuştur. Semâniye Medreselerinde bulunan dört adet kütüphanenin Fatih Camii'nde bulunan kütüphaneye nakledilmesi ile II. Bayezid döneminde merkezî bir kütüphane oluşturulmuştur. Kutsal emanetlerin bulunduğu bölgelerin fethine muvaffak olan Yavuz, buralarda bulunan önemli eserleri İstanbul'a getirterek özel bir kütüphane oluşturmuştur. XVI. yüzyılın sonundan itibaren kütüphanenin medreselerin mütemmim cüzünü oluşturmaya başlamıştır. Medrese,

camii, tekke ve türbelerin ekseriyesinde kütüphanelerin de bulunması bunun yanı sıra özel kütüphanelerin de kurulmaya başlaması Osmanlı toplumunun kültürel seviyesindeki gelişimin göstergesi olmuştur.

Toplumun her türlü ihtiyacını gidermek üzere tasarlanmış olan ve tamamıyla hayrî amaçlar doğrultusunda tesis edilmiş olan vakıflar, talebe ve hocaların ayrıca sıradan halkın kitap ihtiyacını da karşılamıştır (Erünsal, 2015:15). Böylece devlet ricâlinin kurmuş olduğu büyük ölçekli kütüphanelerin yanında daha mütevazî kütüphanelerin kurulmasının yolu açılmıştır. Osmanlı dönemi vakfiyeleri incelendiğinde küçük ölçekli kütüphane örneklerinin çokça olduğu görülmektedir.

4.6.1. Selanik Kütüphaneleri

Selanik'te toplamda beş vakıf kütüphanenin varlığı tespit edilmiştir. Bu kütüphanelerden, Vezîr-i Azâm Yakub Paşa, Şeyh Ahmed Efendi ibn Şaban ve Numan Paşa'ya ait olanlarının kitap listeleri vakfiyelerinde ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi ve Gazi Evrenos Bey neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey'e ait olan ikisinin sadece varlığından bahsedilmiş olup kitap listeleri verilmemiştir. Tablo 9, 10 ve 11'de vakıf kütüphanelerde bulunan kitapların tam listesi verilmiştir.

1510 tarihinde Vezir-i Azam Yakub Paşa, vakfiyede isimleri ve cilt sayıları ayrıntılı bir şekilde kayıtlı olan 270 kitaptan müteşekkil kütüphanesini vakfetmiştir.

1741 tarihinde Saray-ı Atik Mahallesi'nden Ümmî Sinan tarikatından Şeyh Ahmed Efendi ibn Şaban, zâviye içerisinde bulunan kütüphanesini vakfetmiştir. 1749 tarihinde Seyyid Numan Paşa'nın Nakşibendiye Tekkesi'nde bir kütüphane vakfettiği ve bu kütüphanenin hafızü'l-kütübüne yevmî 4 akçe tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Kütüphanede bulunan kitapların ayrıntılı listesi vakfiyede bulunmaktadır. 1787 tarihinde Hacı İsmail Mahallesi'nden Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi, Muid Aliyüddin Mahallesi'nde bir medrese inşa etmiş ve burada kullanılmak üzere bir kütüphane vakfetmiştir. Bu kütüphanenin hafızü'l-kütübüne ise günlük 5 akçe tahsis etmiştir.

Gazi Evrenos Bey neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey'in 1818 tarihinde Seyfullah Medresesi'ni yeniden inşa ettiklerinden yukarıda bahsedilmişti. Vâkıfların bu medresede kullanılmak üzere bir de kütüphane vakfettikleri anlaşılmaktadır.

Müderresin görev tanımı içerisinde medresede bulunan kitapları muhafaza etmesi ve bu kitapları okutması da bulunmaktadır. Ancak vakfiyede kitapların listesi mevcut değildir.

Yukarıda ismi verilen kütüphanelerde bulunan kitapların isimleri vakfiyelerde ayrıntılı bir şekilde -yazar/kitap ismi- kaydedilmiştir. İsmi geçen kitaplar Osmanlı kültür ve eğitim hayatında etkin oldukları gibi bunların birçoğu günümüzde de okutulan kitaplar arasındadır.

4.6.2. Sofya Kütüphaneleri

Sofya'ya ait vakıf belgelerinde Sûfi Mehmed Paşa ve Seyyid Hacı Ebubekir Efendi'ye kütüphane tespit edilmiştir.²⁵⁷ 1548'de kurmuş olduğu vakıf ile Mehmed Paşa, vakıf medresesinde bulunan kitaplar için bir hâfızü'l-kütüb istihdam etmiştir. Hâfızü'l-kütüb, medresede bulunan kimselerin ihtiyacı olan kitapları istenmesi durumunda onları götürüp ve iş bitiminde tekrar kitapların eksik olup olmadığını kontrol edip ve haftada bir kitapların tozunu almakla mükelleftir. Mukabelesinde ise 1 dirhem ücret tahsis edilmiştir. Vakfiyede kitap listesi verilmemiştir.²⁵⁸ 1671-1678 tarihleri arasındaki mahkeme kayıtlarını ihtiva eden sicile göre şehirde 22 kişinin terekesinde kitapların bulunduğu görülmüştür. Bunlardan 15'i erkek, 7'si ise kadındır. Terekelerde ismi geçen kitapların toplam değeri 19.387 akçedir (Yıldırım, 2017:470).

1777 tarihinde Sofya'da Seyyid Hacı Ebubekir Efendi ibn Seyyid Mehmed Ağa tarafından kurulan vakfa ait kütüphanede bulunan kitapların tam listesi tablo 12'de verilmiştir. Vâkıf hakkında bazı bilgilere Sofya Şer'iyeye Sicilleri vasıtasıyla ulaşılmıştır. Buna göre hem müftü hem de müderres olan Ebubekir Efendi'nin 1778 tarihli tereke kaydından çok varlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Vefat ettiğinde geriye, 2 ev, 22 dükkân, 3 kahvehane, 2 su değirmeni, 1 değirmen ve 1 bostan miras bırakmıştır. Vâkıf vakfiyede ayrıntılı bir şekilde isimleri kayıtlı olan toplam 174 cild kitaplık kütüphanesini vakfetmiştir. Ebubekir Efendi'nin vakfiyesine göre vakfın mütevellisi ve hâfızü'l-kütübü kendisi olmuştur. Vâkıf, sadece okuyup bitirdiği kitapları dışarıya

²⁵⁷ 1873 tarihli Tuna Vilayet Salnamesine göre Sofya'da 2 adet kütüphanenin varlığından bahsedilmektedir. Ancak bu kütüphanelerle ilgili ayrıntılı bir bilgi mevcut değildir.

²⁵⁸ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

okunmak üzere verileceğini ve vefatından sonra tevliyet ve hafizü'l-kütüblük vazifesi oğlu Seyyid Abdurrahman ve onun oğullarına tahsis olunmuştur. Bu şartlara göre müftünün kendi kitaplarını topluma yarar sağlamak için vakfettiği halde kurduğu vakıf kütüphanenin mütevellisi ve kütüphanecisi olunca, üstelik henüz sonuna kadar okumadığı kitapların başkası tarafından talep edilemeyince böyle şartlarla kurulan vakıf kütüphanesi yarı özel yarı toplumsal bir statü kazanmış gibi görünmektedir. Bu durum vakıf müessesinde özel ile toplumsal çıkarlar arasında uyum sağlandığına dair ilginç bir örnek teşkil etmektedir (Sabey, 2012:300).

Kitap ve kütüphane, İslâm dünyasının dolayısıyla Osmanlıların yabancı olmadığı hatta ünsiyetinin ileri düzeyde olduğu kavramlardır. Moğollar tarafından yakılıp yıkılmadan önce Bağdat kütüphanesi dünyadaki tüm kitaplardan birer örnek bulunduruyordu. Hakeza Osmanlı'da Süleymaniye kütüphanesi de önemli miktarda kitaplara ev sahipliği yapıyordu. İmparatorluk dışında yazılan kitaplardan haberdar olma ve içeride de telif çalışmalarını destekleme hususunda da Osmanlılar mahirdi. Nitekim medreselerde hocalık yapan müderrisler ve zaviyelerdeki şeyhler ve niceleri tarafından kaleme alınmış birçok ilmî eser vardır. Selanik ve Sofya kütüphanelerinin incelenmesi neticesinde raflarda bulunan kitapların, muhteva bakımından çeşitlilik arz ettiği ve çağın meselelerine de bigâne kalmadığı görülmektedir. Manevi değeri bir yana bir kitabın maddi olarak çok pahalı olduğu dönemlerde 200-300 kitaplık bir kütüphaneye sahip olmak kuru bir koleksiyonerlikten ziyade ilme olan merakın sonucudur. Ayrıca belgelerde Selanik'te 827 kitap Sofya'da da 176 kitabın ayrıntılı listesine ulaşılması o dönemlerde insanların entelektüel seviyesinin analizi ve medreselerde okutulan kitapların ve eğitimin niteliğinin ortaya konulması açısından çok değerli veriler sunmuştur.

4.7. İmaretler

İhtiyaç sahiplerine yemek ikram etme ve barınmalarını temin etme amacıyla inşa edilmiş olan imaretler, tarih boyunca Osmanlı şehirlerinin mütemmim cüzlerinden biri olmuştur. Bu mekânlarda türlü yemekler pişirilir ve usulünce ihtiyaç sahiplerine, tekke-zâviye dervişlerine, yolculara, cami, mescid, türbe gibi muhtelif yerlerde vazifeli bulunanlara bu yemekler ikram edilirdi. İmareti inşa eden vâkıfın yanı sıra fukaraya yemek ikram etmek isteyenler de bu yerlere tahsisatta bulunabilirlerdi.

Refahın Osmanlı toplumuna yayılmasında ve sosyal yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasında en etkili yollardan biri olan imaretlerdir. Bu yapıların inşası ve işletilmesi çok meşakkatli ve masraflı olduğundan, bunlar genelde Padişah, Paşa ya da toplumun önde gelen kişilerince vakfa konu edilebilmiştir. Tam da bu vesileyle Osmanlı toplumunun refahının artmasına katkıda bulunmuştur.

Vesikalarda bazan imarethâne olarak da geçen kavram kelime olarak “imar edilmiş, inşa edilmiş” demek olup cami, mescid, medrese, tabhâne, dârü'l-it'âm, dârü'ş-şifâ, aşevi, kervansaray, muvakkithâne, türbe gibi birimlerin tamamı için olduğu gibi bu binalardan biri olan aşhane için de kullanılmıştır (Tarım Ertuğ, 2000:219).²⁵⁹ Türk-İslâm kültüründe fakirlerin doyurulması çok yüce bir değere isabet ettiğinden Osmanlılar döneminde bu hayırlı hizmet imaretler vasıtasıyla icra edilmiştir. Günde en az iki öğün yemek verilen bu yerlerden medrese talebesi, cami ve hayrat hademesi, memleket fukarası ve misafirler istifade ederlerdi (Pakalın, 1983:61).

Osmanlı'da ilk imaretin Orhan Gazi tarafından kurulduğu bilinmektedir. Osmanlı'da imaret tesis etme kültürü o kadar yaygınlaşmıştır ki XVIII. yüzyıl sonunda İstanbul'da yaklaşık 30.000 kişinin bu kurumlardan yemek yedi (Huart, 1987:987). Osmanlı'da imaretler genel itibarıyla başta Padişahlar olmak üzere devlet ricâlince yaptırılmıştır.

4.7.1. Selanik İmaretleri

Selanik'te 6 adet imaretin varlığından bahsedilir (Ayverdi, 2000:283). Selanik vakıflarına ait vakfiyelerde sadece İshak Paşa tarafından inşa olunan imarete dair ayrıntılı bilgi mevcuttur. 1517 tarihli Pîrî Mehmed Paşa'nın Selanik'te bulunan evkafından Aksaray'da inşa ettirmiş olduğu imaret için tahsisatta bulunduğu kayıtlıdır.

Vâkîf İshak Paşa 1487 yılında kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile daha sonraları Alaca (İshak Paşa) İmaret ismiyle anılacak olan bir imaret inşa etmiştir.²⁶⁰ Buna göre,

²⁵⁹ “Medrese talebesiyle fakirlere yemek pişirilip yedirilen yerlere verilen addır. Türkçesi aşhane-aşevi demek olan bu Arapça kelime Kamus-ı Osmanî'de şöyle tarif edilmiştir: “Harabın zıddı, şen ve âbâd olmak, mamurluk, (İmaret-i Bilâd) talebe-i ulûma, fukaraya tabh ve tevzi edilen mahall-i mahsus: (Hamidiye İmaret, Ayasofya İmaret, imaret zerdesi)” (Pakalın, 1983:61).

²⁶⁰ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 227, Sıra: 172 (892/1482).

Gülmerye'ye bağlı Glatice Köyü'nin tamamı ve Sidrekapısı Kasabası'ndaki hamam ve hanı, Kerdebur Köyü'nde bulunan üç değirmeni, Hortaç Köyü'nün yarısını, Diragne Köyü'nün yarısını, Glatca Köyü'nde bulunan ve isimleri Dadkı, Kirbe, Vavadoz ve Luvadiç olan mezraaları, imaretin avlusunun içinde bulunan iki bahçeyi bütün hakları ile inşa etmiş olduğu imaretin idamesi için vakfetmiştir. Vakfetmiş olduğu bu gayrimenkullerin toplam geliri 184.851 akçe olarak hesaplanmıştır (Gökbilgin, 2007:431).

İmaret'te görevlendirilmek üzere şeyh, imam (hâfız), 4 hâfız, 2 müezzin, kâtib, câbî, kayyım, kandilci, 2 aşçı, 2 ekmekçi, kilerdâr, anbardâr, ahurdâr, bulaşıkçı, 2 mimar, vekilharç istihdam edilmiştir. Bu müstahdemlerden, nazıra 10 dirhem, şeyhe 4 dirhem, vekilharca 3 dirhem, kâtibe 3 dirhem, câbîye 5 dirhem, imama -hatiblik-cüzhanlık vazifesi dâhil- 8 dirhem, 14 cüzhana 1'er dirhemden 14 dirhem, 2 müezzine 2,5'ar dirhemden 5 dirhem, kilerdâra 2 dirhem, kayyıma 2 dirhem, nakibe 2 dirhem, kandilciye 2 dirhem, 2 aşçıya 2'şer dirhemden 4 dirhem, ekmekçiye 2'şer dirhemden 4 dirhem, anbardâra 2 dirhem, bulaşıkçıya 2 dirhem, değirmenciye 2 dirhem ve 2 mimara 2'şer dirhemden 4 dirhem günlük ücret tahsis edilmiştir. Vâkıf imarete, et için 20 dirhem, ekmek için dört kile buğday, aş pişirmek için 1,5 kile buğday 1,5 kile pirinç, odun için 5 dirhem, tuz için 1 dirhem, kâse için 2 dirhem, diğer ihtiyaçlar için 2 dirhem, kandil yağı ve hasır için 1 dirhem, ziyafetler için pirinç, bal ve yağ parası olarak 10 dirhem yevmî olarak tahsis etmiştir. Mübarek gecelerde, Ramazan gecelerinde ve bayram günlerinde dane pirinç, beyaz pirinç ve zerde diye meşhur safranlı pirinç pişirilmesini istemiştir. Sebze ve saire gibi yemek ihtiyaçları mütevellinin tercihine bırakılmıştır.

Tablo 4.6: Selanik İmaretleri

1	Alaca (İshak Paşa) İmaretİ	1487
2	Evrenos Bey İmaretİ	-
3	Hüsrev Kethüda İmaretİ	-
4	Koca Mustafa Paşa İmaretİ	-
5	Mustafa Paşa İmaretİ	-
6	Yakup Paşa İmaretİ	-

4.7.2. Sofya İmaretleri

Osmanlı Sofya'sında Kasım Paşa İmaretİ, Mustafa Bey İmaretİ, Sûfi Mehmed Paşa İmâretİ ve Çelebi Sultan Mehmed İmaretİ'nin faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir.

Bunlardan sadece Sûfi Mehmed Paşa tarafından inşa edilen imaret ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılmıştır. 1483 tarihli bir belgeye göre İmâret-i Cedîd isminde bir imareten bahsedilmektedir. Ancak bu imaretle alakalı ayrıntılı bilgi mevcut değildir.²⁶¹ 1874 tarihli Vilayet Salnamesi'ne göre Sofya'da 4 imaret faaliyet göstermekteydi. Bu bilgiye göre 1548'de kurulan Sûfi Mehmed Paşa Vakfı'nın hayratı olan imaret Sofya'da yaklaşık 300 yıl kadar hizmet vermiştir. Bu durum vakıf kurumunun sağlam temellere dayandığını açıkça göstermektedir.

Sofya'da inşa edilen imaretler arasında hakkında ayrıntılı bilgi edinebildiğimiz imaret Sûfi Mehmed Paşa İmareti'dir. Sûfi Mehmed Paşa 1548'de kurmuş olduğu vakıf münasebetiyle Sofya'da Pınarcık Beldesi'nin namazgâhının karşısında Emrullah Mahallesi'nde bir imaret²⁶² inşa etmiştir. Vâkıf, 525 vukiye (685 kg) ağırlığında 6 adet kazan, 76 vukiye (97 kg) ağırlığında 62 adet tas, 115 vukiye (147,5 kg) ağırlığında 20 adet sini, 20 vukiye (21 kg) ağırlığında 5 adet kova, 21 kg ağırlığında 4 kepçe, 6 adet satır, 2 süzgeç, 1 leğen ve 20'si büyük, 15'i orta, 5'i büyük olmak üzere 40 adet tabak, 44 vukiyye (55 kg) ağırlığında 4 adet tencere, 80 vukiyye (100 kg) ağırlığında 60 adet sahan, 2'si büyük, 2'si küçük 4 adet tartı ve 6 adet eleği imarete kullanılmak üzere vakfetmiştir.

İmarete biri sabah vaktinden sonra diğeri ikindiden sonra olmak üzere iki kez yemek pişirilecektir. Pişirilecek yemek fazla ya da eksik olmaksızın, bir değişiklik yapılmaksızın faydalanması gerekenler, hizmetliler, görevliler, misafirler, havas ve avama sunulacaktır. Yemek misafirlere servis edilecektir. Ramazan ayında sadece akşamları, diğer zamanlarda ise her gün, yarısı akşam olmak üzere 50 vukiyye et pişirilecektir. Her bir vukiyye et beş parçaya ayrılacaktır. Her bir parça etin ağırlığı ise eksik ya da fazla olmaksızın seksen dirhem olacaktır. Ekmeklik un olarak her gün altı kile ayrılacak, her kileden seksen somun yapılacaktır. Her somunun ağırlığı yüz dirhem olacaktır. Görevliler, fakirler ve konaklamış olan misafirlerin yemekleri için Cuma, Aşure, Mevlid, Regaib ve Berat günleri hariç her gün sabahları iki kile pirinç,

²⁶¹ Belgede "Mukata'a-i Çeltük-i Filibe"den Sofya Harcı Hassa Emîni Yakub bin Hacı İslâm'a Sofya'daki İmâre-i Cedîd ve Cebehâne-i Âmire binası ve saire için 253.000 akçe tahsis ediliği geçmektedir (Gökbilgin, 2007:131).

²⁶² "Yazda ve kışta gece gündüz bütün misafirlere nimeti bol bol dağıtılır, ama arpası yoktur (Evliyâ Çelebi, 2006:519)."

üç vukiyye un; akşamları, piyasada olanların en iyisinden iki kile buğday ayrılacaktır. Ancak Cuma, Aşure, Mevlid, Regaib ve Berat günleri sabah akşam ve yine bayram günleri ve Ramazan gecelerinde ince undan pişirilecektir. Sürekli olarak dane denilen yemek ile beraber zerde veya bakşi veya zirbac sırasıyla (iki çeşit yemek olarak) yapılacaktır. Dane denilen yemek için her pişirişte beş kile pirinç, on beş vukiyye safi yağ, bir vukiyye nohut kullanılacaktır. Zerde denilen yemek için her pişirişte on beş vukiyye bal, iki kile pirinç, üç vukiyye safi yağ ve on dirhem iyi zaferan kullanılacaktır. Bakşi denilen yemek için her pişirişte, bir kile pirinç, yirmi vukiyye kuru siyah üzüm, dört vukiyye kuru kırmızı üzüm, iki vukiyye erik, bir vukiyye kayısı, dört vukiyye incir, bir vukiyye ekşi cinsinden pestil kullanılacaktır. Zirbac denilen yemek için her pişirişte on iki vukiyye bal, üç vukiyye badem, altı vukiyye nişasta, dört vukiyye kuru kırmızı üzüm, iki vukiyye kayısı, dört vukiyye erik, on dirhem ağırlığında zaferan kullanılacaktır. Dane yemeği bahsi geçen günlerde her gün, yine zikredilen mübarek gecelerde her gece, adları söylenen diğer üç yemekten biri ile beraber belirtilen miktarlarda olmak üzere yer yüzünde hayat devam ettiği sürece pişirilecektir.

Her gün gelip geçici misafirler için hazırlanacaklar gelenlerin sayısı belirlenecek; birkaç gün ya da daha uzun müddet kalan misafirlerden ayrı hesaplanacaktır. Dane yemeği için (toplam olarak) bir buçuk kile pirinç, dört buçuk vukiyye yağ kullanılacaktır. Her bir kişi için miktar elli dirhem pirinç ve on dokuz dirhem yağdır. Bunlara pişirilecek olan zerde yemeği için her pişirişte bir kile pirinç, yedi buçuk vukiyye bal, iki vukiyye yağ, beş dirhem ağırlığında zaferan kullanılacaktır. Zirbac yemeği için her pişirişte altı vukiyye bal, bir vukiyye badem, iki vukiyye nişasta, iki vukiyye kuru kırmızı üzüm, bir vukiyye kayısı, iki vukiyye erik, iki vukiyye incir, üç dirhem ağırlığında zaferan kullanılacaktır. Bakşi yemeği için her pişirişte yarım kile pirinç, on vukiyye kuru siyah üzüm, iki vukiyye kuru kırmızı üzüm, bir vukiyye erik, bir vukiyye kayısı, bir vukiyye ekşi pestil kullanılacaktır. Her gece dâne yemeği üç yemekten biri ile beraber pişirilecek ve misafirlere yirmi dört sofrada halinde ve her sofrada dört kişilik guruplar halinde sunulacaktır. Yemeklerde her gün misafirler için bir buçuk vukiyye soğan, her sene toplama olarak dört müd temiz tuz sarf olunacaktır. Yine bu yemeklerin lezzetli olması için senelik masrafı 1.100 Osmanlı dirhemi tutarında yeşillikler, koruk, kabak, biber temin edilecektir.

Yıllık 1.440 Osmanlı dirhemi tutarında, günlük 4 dirhem peynir, bal ve ekşilikler temin edilecektir. Mutfak ve ekmek pişirme için her sene 4.000 dirhemlik odun. Kaplar ve kazanların kalaylanması için her sene 400 dirhem ve gerekli tamirat için her sene hâsıllattan 31 dirhem ayrılacak. Mutfak ve ekmek fırınına aydınlatmak için her ay 5 dirhemlik mum alınacaktır. Her sabah ve akşam medrese personelinden her birine ve hatip, imam, müezzinler, aydınlatma işiyle uğraşanlar, kayyımlar, şeyh, kâtip, vekil-i harc, kilerci, nazır, ekmekçiler, ekmekçilerin yardımcısı, et taşıyıcı, bulaşıkçı, uncu, oduncu, tamirci, kapıcılar, süpürgeciler ve ahır kapıcısının her birine iki somun, bir parça et ve yemek verilecektir. İmarette istihdam edilmek üzere 1 şeyhe günlük 5 dirhem, 1 kâtime günlük 3 dirhem, 1 vekil-i harca günlük 5 dirhem, 1 kilerciye günlük 4 dirhem, 2 ekmekçiye günlük 2'şer dirhem, 2 misafirhâne müstahdemine günlük 1,5'ar akçe, 2 aşçıya günlük 4'er dirhem, 1 aşçı yardımcısına günlük 1 dirhem, 1 bulaşıkçıya günlük 2 dirhem, 1 uncuya günlük 1 dirhem, 2 ekmekçiye günlük 4'er dirhem, 1 ekmekçi yardımcısına günlük 1 dirhem, 1 oduncuya günlük 1,5 dirhem, etçiye günlük 1 dirhem, 1 mutfak kapıcısına günlük 1 dirhem ve 1 ahır kapıcısına günlük 1,5 dirhem tahsis edilmiştir. Ayrıca imaret içerisinde bulunan misafirhanenin tamir ve termimi için tahsisatta bulunulmuştur.

Müstakil olarak inşa edilen Sûfî Mehmed Paşa İmaretî'nin yanında fukaraya yemek ikram edilmesi amacıyla tahsisatta bulunmuş vakıflar da mevcuttur. Bunlardan Dellak Ali Dede tarafından 1680'de kurulmuş olan vakıf²⁶³, sâkinlerinin vefatından sonra mütevellî tarafından satılması istenen menzilden elde edilen gelirin %10 oranı ile işletilmesi ile kurulmuştur. Hâsıl olan nemânın 3'te biri vakfın mütevellisi Şeyh Yusuf Efendi'ye teslim edilerek mukabilinde mütevellinin kendi vakıf zâviyesinde fukaraya yemek ikram etmesi şart olarak belirtilmiştir.

Süleyman Efendi 1680 yılında kurmuş olduğu vakıf²⁶⁴ ile senelik 10 keyl buğday Şeyh Mehmed Efendi'nin tekkesi fukarası taamiyesi, 5 keyl buğday Şeyh Mehmed Efendi'nin taamiyesi için tahsisatta bulunmuştur. Ayrıca zevcesi Ümmügülsüm ve dayısı kızı Vasfihan Hatun'un vefatından sonra kendilerine tahsis edilmiş 15 keyl buğdayın 10 keyli tekke fukarası taamiyesine ve 5 keyli ise Şeyh Mehmed Efendi'nin hakkına eklenmesine dair tahsisatta bulunmuştur. Hâsıl olan buğdaydan fazla kalan

²⁶³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

²⁶⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 19b, 1090/1680.

miktar ise tekkede ders veren şeyhlere ve tedris gören talebeye taamiye olarak tahsis edilmiştir.

Seyyid Hasan Paşa 1715 tarihinde kurmuş olduğu vakıf²⁶⁵ vesilesi ile günlük 20 akçe, Sofya'da Cebel-i Kotiş'te medfun Şeyh Bâlî Efendi hulefasından olan ve Yanya Camii yakınında bulunan Şeyh Bayram Efendi Zâviyesi'nde seccâde-nişîn olan Şeyh Halil Efendi'nin fukarasına yemek ikramı, senede 500 akçe, vakfedilen sarayın ahır yeri olan ve vâkıfın mülküne dâhil edilen arsa için Saçlı Dede Zâviyesi fukarası için tahsisatta bulunmuştur.

1820 yılında vakıf²⁶⁶ kuran Seyyid Abdülkadir Efendi, vakfetmiş olduğu 350 guruşun %15 hesabı üzere işletilmesini ve hâsıl olan 15 guruşun bir kısmı ile insanlara yemek ikram edilmesini istemiştir. Hâce Nefise Hanım, 1833 yılında 400 guruş vakfetmiştir.²⁶⁷ Vâkıfe, 200 guruşun işletilmesini hâsıl olan nemâ ile senede bir defa Sungurlar Camii bitişiğinde bulunan Nakşî Tekkesi'nde, Şeyh Mehmed Efendi marifetiyle İmâmeynü'l-hümâmeyn Hasan ve Hüseyin Efendilerimiz ruhları için âşûre pişirilmesini istemiştir.

Tablo 4.7: Sofya İmaretleri

1	İmaret-i Cedid	1483
2	Sûfi Mehmed Paşa İmâreti	1548
3	Kasım Paşa İmâreti	-
4	Mustafa Bey İmâreti	-
5	Çelebi Sultan Mehmed İmâreti	-

Osmanlı'da imaretler, vakıfların insanlarla en yakın ilişki kurduğu kurumlar olmuştur. İhtiyaçlı insanların en temel ihtiyacı olan yeme-içme ihtiyacı bu kurumlar vasıtasıyla giderilmiştir. Sadece ihtiyaçlı insanların değil mübarek gün ve gecelerde tüm insanlara ikramlarda bulunulmuştur. “Osmanlı sokaklarında hiç dilenci yoktu. Bunları araştırdık ki herkesin ihtiyacı görülüyor kimsenin dilenmeye ihtiyacı yok. Osmanlılar bunu başardı. Müslüman dilenme zilletine düşemez ama yemeği yoksa dilenebilir. Müslümanın bir günlük yiyeceği varsa dilenmeye hakkı yoktur. Osmanlı sadece

²⁶⁵ VGMA, Defter: 626/1, Sayfa: 241, Sıra: 343 (1127/1715).

²⁶⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

²⁶⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 161, v. 23a, 1248/1833.

Müslümanlara değil herkese bir günlük yemek hakkını sağlıyordu.”²⁶⁸ İşte imaretler ve küçük çaplı aşhaneler Selanik ve Sofya şehirlerinde de işlevlerini icra edip, toplumsal hayatta çok önemli rol üstlenmişti.

4.8. Hamamlar

Arapça “hamma” ısınan, ısıtmak ve İbranice *hâmam* sıcak olmak köklerinden gelen hamam (hammâm), suyun ısıtılması suretiyle insanlar için yıkanma yeri manasında literatürde kendine yer bulmuştur. Doğal sıcak kaynak sularının yer altından yol bularak yer yüzüne çıkması neticesinde inşa edilen yapılara da hamam denmişse de bunların Türkçe karşılıkları ılıca ve kaplıca olmuştur. Bunların hamamdan farkı mekânın ortasında bulunan havuzdur (Eyice, 1997a:402; Ülgen, 1987:174).

İnsanlık tarihi ile yaşıt sayılabilecek bir tarihe sahip olan hamam, birçok medeniyette var olmuştur. Ancak bilhassa Roma İmparatorluğu döneminde hem temizlik hem de eğlenme açısından ihtiva ettikleri özelliklerle geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur. İslâm’ın temziliği önemli bir seviyeye yükseltmesiyle hamam yapıları, özellikle İslâm devletlerinin Roma kültürü ile tanışmasıyla, İslâm şehirlerinin mütemmim cüzü haline gelmiştir. Umumî ve hususî olmak üzere ikiye ayrılan hamamlar, Osmanlı döneminde şehirlerin merkezinde kamunun kullanımına sunulan umumiler ile konak, saray gibi mekânlarda bulunan hususiler şeklinde varlığını devam ettirmiştir. Hamam çeşitleri arasında çifte hamam da vardır. Bunun hususiyeti ise umumi olmasının yanında hem erkek hem de kadınlara hizmet vermesidir. Giriş ve çıkışların kadın-erkek ihtilatına uygun olduğu bu hamamlarda mahremiyete azami dikkat edilirdi. Hamama en fazla önem veren ve şehirlerinde yer verenler Osmanlılar olmuştur. Bunun nedenleri bunların iyi gelir getirmeleri nedeniyle vakfa konu edilmeleri ve cami cemaatine hizmet vermesidir. Osmanlı’da hamam inşasının ehemmiyetinin anlaşılması için verilebilecek en iyi örneklerden birisi Sadrazam Rüstem Paşa’nın Anadolu ve Rumeli’nin muhtelif şehirlerinde 32 tane hamam yaptırmış olmasıdır (Eyice, 1997a:402).

²⁶⁸ Mehmet Genç ile söyleşi: <https://www.gzt.com/jurnalist/turk-kahvesinin-bu-hafta-konugu-iktisat-tarihcisi-mehmet-genc-3485139>.

“Temizlik imandandır” kaidesi İslâm’ın toplumsal ve şahsî hayata yönelik en güçlü tavsiyelerinden biridir. Bir hadis-i şerif olan bu kaide gibi temizlik ile alakalı birçok ayet-i kerime ve hadis-i şerif bulunmaktadır. Her namazdan önce abdest alınması, dişlerin temizliği, kıyafetlerin tertip ve düzeni, güzel koku, âdâb-ı muaşeret kuralları bir Müslümanın asgari sahip olması gerektiği özelliklerdir. Osmanlı şehir hayatının en önemli yapılarından biri olan hamam, yukarıda sayılan kaidelerin bir ürünüdür. Hamamlar birer temizlenme mekânı olduğu gibi aynı zamanda iyi gelir getiren birer iktisâdî işletmedir. Bu nedenle birçok hayrî hizmetin hamam geliri ile hayata geçirildiği görülmüştür.

4.8.1. Selanik Hamamları

Evliya Çelebi Selanik’te 11 hamamın olduğundan bahseder. Bunlar, Küçük Hamam, Kazasker Hamamı, Ayasofya Hamamı, Halil Ağa Hamamı, Yeni Hamam, Buğluca Hamamı, Kule Hamamı, Bey Hamamı ve Paşa Sarayı Hamamlarıdır. Bunların yanında Sultan Bayezid’in vakfetmiş olduğu 3 adet hamamdan da bahseder ancak isimlerini vermez. Sultan II. Bayezid’in vakfına ait kuruluş senesinde bu hamamların isimleri Yeni Hamam, Medrese Hamamı ve Şengül Hamamı olduğu ve bunlar kâfirî yani Roma-Bizans dönemi hamamları olduğu belirtilir.²⁶⁹ Bu hesaba göre Evliya Çelebi 12 hamam bildirmiş olur. Vakıf belgelerinde menziller içerisinde bulunan hamamlardan da bahsedilir.

Selanik’te ilk hamam Sultan II. Murad tarafından 1444 senesinde inşa edilmiştir. Bu hamam “Çifte Hamam, Bey Hamamı, Sultan Murad Hamamı” gibi farklı isimlerle anılmıştır. Hamamın inşasında Selanik’te yıkılmış bulunan kiliselerin kalıntılarından istifade edildiği anlaşılmaktadır. Eser günümüzde Egentia Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Üzerinde bir Arapça kitâbe²⁷⁰ mevcuttur (Delilbaşı, 1981:362; Zachariadou, 1999:97).

²⁶⁹ VGMA, Defter: 613, Sayfa: 50, Sıra: 5 (911/1505); TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00553, s. 54.

²⁷⁰ Bu mübarek bina, Müslümanların imamı, gazilerin ve mücahidlerin sultanı, Sultan Murad Han b. Sultan Muhammed b. Bâyezid Han -Allah onun mülkünü bâkî ve devletini ebedî kılsın-’ın hayatı ve saltanatı esnasında, onun emri ve geçerli ve uğurlu hükmü -Allah onun

Bu çalışma kapsamında incelenen belgeler içerisinde İshak Paşa'nın 1487'de vakfetmiş olduğu Alaca (Tahtakale/Buğluca) Hamamı kayda geçirilmiştir. Vâkıf bu hamamdan hâsıl olan geliri inşa etmiş olduğu imarete tahsis etmiştir. 1505 senesinde ise Sultan II. Bayezid, Yeni Hamam, Medrese Hamamı ve Şengül Hamamı'nı vakfetmiştir.²⁷¹ Kanuni Sultan Süleyman döneminin önemli şahsiyetlerinden Damat Mustafa Paşa, Ayasofya Hamamı'nı çifte hamam formunda inşa ettirmiş ve 140'tan fazla ev ve dükkânı burası için vakfetmiştir. Numan Paşa 1775 yılında vakfına zeyl²⁷² yaparak ve kendisi tarafından inşa edilen caminin yanında Numan Paşa Hamamı'nı yaptırmış ve bunu vakfetmiştir. Hüsrev Kethüda (Çifte) Hamamı, 1573 tarihli vakıf belgesine göre Hüsrev Kethüda tarafından İshak Paşa Mahallesi'nde Alaca İmaret Camii yakınında ihya edilmiş ve dört tarafı ana yolla bağlantılı ve dışında bir börekçi fırını olan hamamın suyu, Hortaç Dağı'ndan getirilmiş, yaklaşık 4 lüle ve 3 kamışlık bir sudur. Suyun başında "Perver-i Rûm" denilen mevziden Karakaya'ya inince 10 dönüm civarında yer kiralanmış, su künklerle hamama ulaştırılmıştır. XVI. Yüzyılın sonlarında şehri ziyaret eden Âşık Mehmed, hamamın hem erkek hem de kadınlara hizmet ettiğiinden bahseder (Erdoğan, 2018:73).

Tablo 4.8: Selanik Hamamları

1	Bey (Sultan Murad) Hamamı	1444
2	Alaca (Tahtakale/Buğluca) Hamamı	1487
3	Yeni Hamam	1505
4	Medrese Hamamı	1505
5	Şengül Hamamı	1505
6	Ayasofya Hamamı	1530
7	Hüsrev Kethüda Hamamı	1573
8	Numan Paşa Hamamı	1775
9	Halil Ağa Hamamı	-
10	Islahhane Hamamı	-
11	Kazasker Hamamı	-
12	Kule Hamamı	-
13	Paşa Hamamı	-
14	Küçük Hamam	-

hükümünü Diriliş gününe kadar geçerli kılsın- gereğince yapılmıştır. Hicrî, Nebevî, Hilâlî 848 yılının Cemaziyelevvel ayında tamamlanmıştır (Delilbaşı, 1981:364).

²⁷¹ VGMA, Defter: 613, Sayfa: 50, Sıra: 5 (911/1505).

²⁷² VGMA, Defter: 743, Sayfa: 482, Sıra: 143 (1189/1775). VGMA, Defter: 744, Sayfa: 391, Sıra: 171 (1218/1803).

15	Yahya Ağa Hamamı	-
16	Mehmed Ağa Kethüdası Hamamı	-
17	Kasım Paşa Hamamı	-

4.8.2. Sofya Hamamları

Sofya’da arşivlerden tespit edildiği üzere 9 hamamın inşa edildiği görülmüştür. Bu yapıların birçoğu şehir merkezinde bulunurken merkeze bağlı köylerde de hamam inşa edilmiştir. 1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesi’nde 6 adet hamamın faaliyette olduğu bildirilmiştir. Yukarıdaki imaret örneğinde olduğu gibi hamam yapılarının da hem yapı hem de işlevsellik açısından uzun süreli işletmeler oldukları ve bu süreçte vakıfların çok önemli etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Gazi Yahya Paşa’nın 1506 senesinde Üsküp’te kurmuş olduğu büyük ölçekli vakfın Sofya’da da birçok evkafı bulunmuştur. Gazi Yahya Paşa, II. Mehmed’in kullarından olup Enderun’da yetişmiş ve 1480’de Bosna valisi olmuştur. 1481’de Rumeli Beylerbeyi olan Yahya Paşa, daha sonra sırasıyla Çankırı valiliği, tekrar Rumeli Beylerbeyliği, tekrar Bosna valiliği ve Anadolu Beylerbeyliği vazifelerini icra etmiştir. Sultan II. Bayezid’in kızı Hatice Sultan ile evlendikten sonra tekrar Rumeli Beylerbeyi olan Paşa, 1507 yılında vefat etti (Süreyya, 1996:1675). Vâkıf, Ahî Murad oğlu Mehmed’den satın aldığı Gazi Yahya Paşa Hamamı’nı vakfetmiştir. Sûfi Mehmed Paşa birçok hayır faaliyetinin yanında 1563 yılında vakfına yapmış olduğu zeyl²⁷³ ile kendisi tarafından yaptırılan caminin yakınında bulunan İmaret (Sûfi Mehmed Paşa) Hamamı’nı vakfetmiştir. 1550’lerde Sofya’ya uğrayan Dernschwam, büyük ihtimalle bu hamamın hizmetinden faydalanmıştır. Eserinde hamamın özelliklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır (Dernschwam, 1992:34-36).

Sungur Bey Hamamı’nın Harabe olduğu ve Şehzade Çelebi tarafından ihya edildiğine dair bilgi Seyahatname’de geçmektedir (Evliyâ Çelebi, 2006:519). Seyyid Hasan Paşa’nın zevcesi olan Fatma Hanım 1705 yılında kurmuş olduğu vakıf²⁷⁴ vesilesi ile Salahiye Köyü’nde bulunan dört tarafı yol ile mahdud Salahiye Köyü Bâne Hamamı’nı, muhtelif hamam eşyasını ve hamam yakınında bulunan bir börekçi fırını

²⁷³ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 65, Sıra: 24 (970/1563).

²⁷⁴ VGMA, Defter: 101, Sayfa: 198, Sıra: 16.

ve bir berber dükkânını vakfetmiştir. Vâkıfe, hamamın yevmî 8 akçe ile kiraya verilmesini istemiştir.

Sofya Kadısı İsmail Efendizâde Mehmed Said Efendi, daha önce Bane Hamamı'nın aydınlatma giderleri için Hızır Çavuş evkafından 160 akçe ve Siraclı Sûku'nda bulunan bir bab sirac dükkânının kirasından 45 akçe tahsis etmesine rağmen masrafları tam karşılayamadığından bu defa 18.000 akçe vakfetmeyi uygun görmüştür. 18.000 akçe senede %15 hesabı üzere istirbah ve istiğlal olunup hâsıl olan nemâsından 2.700 akçe, Hızır Çavuş evkafından 1.800 akçe ve sirac dükkânından 540 akçe olmak üzere toplam 5.040 akçe sene sonunda toplanıp Bane Hamamı'nın aydınlatma giderlerine sarf olunması için tahsis edilmiştir. Hamamın kandilcisine günlük 4 akçe ve mütevellisine yevmî 1 akçe tahsis edilmiştir.²⁷⁵

Hamamlar insanların temizlik ihtiyaçlarının giderildiği mekânlar olmasının yanında belki de bunun kadar önemli olarak vakıf hayratlarına gelir sağlamaları açısından da önemlidir. Çünkü Osmanlılar döneminde hamamların gelirleri yüksekti ve hem istihdam sağlaması hem de yüksek getirisi onu, toplumsal ve ekonomik açıdan önemli bir konuma yükseltmiştir.

Tablo 4.9: Sofya Hamamları

1	Ahi Murad Kadın Hamamı (İpşirli, 1986:706)	1506
2	Ahi Murad Bulgar Hamamı (İpşirli, 1986:706)	1506
3	İmaret Hamamı / Sûfî Mehmed Paşa Hamamı (İpşirli, 1986:693).	1563
4	Bane Hamamı	1705
5	Hacı Boğa Bey Çifte Hamamı	-
6	Mevlana Alaaddin bin Hacı Bayram Bey Hamamı	-
7	Yahya Paşa Hamamı	-
8	Zağnos Paşa Hamamı (İpşirli, 1986:707).	-
9	Sarım Bey Hamamı	-
10	Sungur Bey Hamamı ²⁷⁶	-
11	Nakşi Tekkesi Hamamı (İpşirli, 1986:704).	-
12	Sultan Murad Kaplıcası (İpşirli, 1986:706)	-

²⁷⁵Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 22, v. 75a, 1178/1765.

²⁷⁶ Harabe olduğu ve Şehzade Çelebi tarafından ihya edildiğine dair bilgi Seyahatname'de geçmektedir (Evliyâ Çelebi, 2006:519).

4.9. eşmeler

İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı? (Enbiya, 21/30).

eşme kelimesinin Farsça'da "göz" anlamındaki çeşmden geldiği umumiyetle kabul edilir. Su çıkan kaynak, pınar ve gözlere çeşm denilmesi, bunların akıtıldığı küçük yapılara çeşme adının verilmesine sebep olmuştur. Nitekim bahçe ve bostan kuyuları yer altı sularından beslendiği takdirde bunlara su sağlayan deliklere de bugün göz denilir. Ancak XIII-XIV. yüzyıllarda çeşme yerine daha çok, Arapça'da yine "göz" anlamına gelen ayn kelimesi kullanılmış ve bu kullanım XVII. yüzyıl içlerine kadar devam etmiştir. Antik Yunan, Roma ve Bizans çok sayıda olmasa da çeşme yaptırılmıştır. Bunlardan günümüze ulaşan az da olsa örnekler mevcuttur. Buna karşın İslâm toplumlarında su tedariki için inşa edilen yapılar sanat eseri olarak kabul görmüştür. Hz. Muhammed (as)'ın "Sadakanın en faziletlisi su teminidir" hadis-i şerifi (Ebû Dâvûd, Zekât: 41; İbnü Mâce, Edeb: 8) doğrultusunda su hizmetleri İslâm toplumlarında çok incelikli bir şekilde icra edilmiştir (Eyice, 1993:277).

Osmanlılarda şehirlerin ve hatta birçok köyün su ihtiyacı vakıflar vesilesiyle giderilmiştir. Yerleşim merkezlerine yönlendirilmiş suyun insanların istifadesine sunulabilmesi için vâkıflar, muhtelif yerlere çeşme ve kuyular inşa etmişlerdir. Bunun yanında yine vâkıflar, yaz aylarında insanların ferahlaması için soğuk su ve kış aylarında özellikle rahat bir şekilde abdest almaları için sıcak su temin ettikleri vakfiyelerle sabittir. Tüm bunların yanında yukarıda ayrıntılı bir şekilde bahsedilen hamamların da su hizmetleri içerisinde isminin zikredilmesi yerinde olacaktır (Yediyıldız, 2003:243-244).

Hayrat olarak Türklerce inşa edilen çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşim yerleri, ana yollar üzeri ve açık arazi ve kırılık yerlerde yaptırılmıştır. Yerleşim yerleri arasındaki yollar üzerinde inşa edilen çeşmelere menzil çeşmesi, açık arazide inşa edilenlere çoban çeşmesi denilmiştir. Osmanlı döneminde inşa edilen çeşmeleri şu şekilde tasnif etmek mümkündür: Şadırvan, sütun, meydan, iskele ve duvar çeşmeleri (Eyice, 1993:277-278).

4.9.1. Selanik eşmeleri

“Her şey sudan gelir” ibaresi Selanik’te bir Osmanlı çeşmesinin kitabesinde yazılıydı ve hale günümüzde ayaktadır (Mazower, 2013:37). Allah’ın tüm insanları hatta tüm canlıları kuşatıcı bu mesajı bir Osmanlı sanatkârının dünyayı güzelleştirme çabalarından sadece biriydi. Evliya Çelebi, Selanik’te 64 adet âb-ı revân-ı hayvân çeşmesinden bahseder ve bunlar arasında Ekmekçizade Ahmed Paşa, Hortaç ve Bayezid-i Veli çeşmelerinin ismini verir. Selanik’te su ihtiyacının büyük oranda Hortaç Dağı’ndan gelen sulardan karşılandığı ve bu dağın suyunun serin ve sağlıklı olduğu eserde belirtilir. Kerbelâ’da şehid düşenlerin ruhu için inşa edilmiş sebilhaneden bahseden Evliya, sebilin kitabesini eserinde nakleder (Evliyâ Çelebi, 2003:68).

Hâtif-i Gayb dedi târîhin

Mâ-i Kevser sebîl mânenedi.

Selanik’e ait vakıf belgelerinde su hizmetlerine dair birçok tahsisat bulunmaktadır. İbrahim Paşa Vakfı²⁷⁷ tarafından Yalı Kapısı, Taşra İskelesi, Galle Pazarı, Simkeş Mahallesi, Hacı Sinan Mahallesi, Suleris Mahallesi ve Ayuplaya Mahallesi’nde toplam yedi çeşme inşa edilmiştir. Ayrıca bir suyolcuya günlük 3 akçe ve bir suyolcu yardımcısına günlük 1 akçe tahsis edilmiştir (Bayrak, 2016:27). Vâkıf Selanik’teki su kemerini yenilemiş ve kurmuş olduğu vakıf bundan çok büyük bir gelir elde etmiştir (Zachariadou, 1999:101).

Hüseyin Çelebi 1554 senesinde Selanik’te Kale Hamamı’na giden suyolu ve Kale’de inşa ettiği sarnıcın bakım ve onarım masrafları için tahsisatta bulunmuştur. Sarnıçta görev yapan kişiye senede 100 akçe ücret vermiştir. Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş 1677’de²⁷⁸, Galaşça Köyü yolu üzerinde babası tarafından inşa edilen çeşme ve suyollarının tamir ve termim işleri için senelik 1.800 akçe ve bu işe nezâret eden cami imamına yevmî 2 akçe tahsis etmiştir. Sedes Köyü’nde bulunan çiftliğin önünden akan suyun suyollarının tamiri için yevmî 50 akçe, aynı köyde Atik Çiftlik denilen yerin önünden akan suyun suyollarının tamiri için yevmî 50 akçe tahsis edilmiştir. Hacı

²⁷⁷ VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530).

²⁷⁸ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

Ahmed Ağa 1726 tarihinde²⁷⁹, inşa ettiği su haznesine akan 3 masura ve bir lüleli çeşmeyi vakfetmiştir. Numan Paşa 1749 senesinde kurmuş olduğu vakıf²⁸⁰ vesilesi ile 9 çeşmeyi vakfetmiştir. Hasekî Mehmed Ağa 1767’de suyolu tamiratı için tahsisatta bulunmuştur.²⁸¹ Gazi Evrenos’un neslinden Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey 1818 tarihinde²⁸² Seyfullah Camii avlusunda âtil durumda bulunan sebil vakıf tarafından yenilemiş, yaz aylarında sebile buz tedarigi için Hortaç Dağı’nda bir kuyu, sebilciye ise iki adet dükkânın kirası tahsis etmiştir. 1846 tarihinde Akçamescid Mahallesi’nden İbrahim Ağa ibn Mehmed, mahallede bulunan çeşmenin tamir ve bakım masrafı için senevî 100 guruş tahsis etmiştir.²⁸³ Suluca Mahallesi’nden Hâfız Hüseyin Efendi ibn Hasan²⁸⁴, 1867 senesinde vakfettiği kahvehanenin kiraya verilmesini ve hâsıl olan gelir ile kahvehanenin tamir ve onarım işleri görüldükten sonra baki kalan meblağın bir sehmi bir sehmi kahvehane bitişiğinde bulunan sarnıca gelen suyun tamirine, bir sehmi mahallede bulunan 6 adet çeşmenin tamirine tahsis etmiştir.²⁸⁵ Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa 1894’te inşa etmiş olduğu caminin avlusunda bulunan çeşmeye su tedarik eden suyolunu vakfetmiştir.²⁸⁶

4.9.2. Sofya Çeşmeleri

Saraçhane başında demir pencere ve temmuz ayında buz parçalı âb-ı hayat dağıtan Mahmud Paşa Sebili ve Banebaşı’nda Molla Sebili Evliya Çelebi’nin *Seyahatname*’sinde belirtmiş olduğu eserlerdir. Evliya Çelebi ayrıca Sofya’nın ılıcalarının çok meşhur olduğunu ve bunların sayısı ve özelliklerini belirtir. ılıcalar

²⁷⁹ Vâkıfın birden fazla vakfı vardır ve Selanik bölümü zeyl olarak eklenmiştir ve tarihi yoktur.

Bu nedenle vâkıfın bir önceki vakfiyesinin tarihi kullanılmıştır.

²⁸⁰ VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

²⁸¹ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 2, Sıra: 2 (1181/1767).

²⁸² VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).

²⁸³ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 118, Sıra: 83 (1262/1846).

²⁸⁴ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 62, Sıra: 49 (1283/1867).

²⁸⁵ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 62, Sıra: 49 (1283/1867).

²⁸⁶ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).

sağlık açısından tarih boyunca şifa kaynağı olarak görülmüş ve insanlar tarafından rağbet görmüştür. Sofya’da özellikle Bane ılıcasının suyunun şifa kaynağı ve birçok hastalığa derman olduğu söylenir (Evliyâ Çelebi, 2006:518).

1506 yılında vakıf²⁸⁷ kuran ve hayratının ekseriyeti Üsküp’te bulunan Gazi Yahya Paşa, Sofya’nın yukarı tarafında bulunan Saraçınarı olarak bilinen pınardan akan suyun Sofya şehrine getirilmesini ve şehrin muhtelif yerlerinde yaptırmış olduğu çeşmelerin halkın kullanımına sunulmasını istemiştir.

1680 yılında vakıf kuran²⁸⁸ Kara Şahin Mahallesi sakinlerinden Hatice Hatun, vakfetmiş olduğu 4.000 akçenin vakfiyede belirtilmeyen bir oranda işletilmesini ve 2.000 akçelik kısmın nemâsı ile mahallesinde bulunan çeşmenin tamir ve terim masraflarının giderilmesini istemiştir. Kara Danişmend Mahallesi’nden Hacı Mustafa Efendi 1681 senesinde bir vakıf²⁸⁹ kurmuş ve Sungurlar Sûku’nda Tobcu Hacı Mehmed Vakfı’na 5 akçe mukata’a-i zemini olan çarıkçı dükkânından senede hâsıl olan meblağın 120 akçesini Sungurlar’da bulunan çeşmelerin tamirine, senede 160 akçesini ise Kara Danişmend Mahallesi’nde buz dolan başmaklara tahsis etmiştir. Yine Kara Danişmend Mahallesi’nden Saime Hatun, 1681’de kurmuş olduğu vakıf²⁹⁰ vesilesiyle, bezzâzistanda bulunan dolabının aylık icâresinden hâsıl olan gelir ile mahallesinde bulunan çeşmenin bakımının yapılmasını istemiştir. Alaca Mescid Mahallesi’nden “Dergâh-ı âlî Yeniçerileri Serdârı kıdvetü’l-emâsil ve’l-akrân” Osman Çavuş 1681’de 87 guruş vakfetmiş ve bu paranın %15 oranında işletilmesi ile hâsıl olan nemâyı Sofya’da Kuru Çeşme Mahallesi’nden akan dere üzerinde bulunan suyolunun meremmetine tahsis etmiştir.

Kondoferli Hasan Ağa tarafından Sofya’da kurulmuş olan vakfın²⁹¹ hayratı olan ve Sirachâne başında bulunan sebilhanenin harab ve âtil hale gelmesi üzerine 2 Rebiülevvel 1121 / 12 Mayıs 1709 tarihinde yazılmış mütevellî hüccetine istinaden sebilhanenin tekrar işler hale gelmesi ve yaz aylarında Ümmet-i Muhammed ve

²⁸⁷ VGMA, Defter: 629, Sayfa: 415, Sıra: 332 (912/1500).

²⁸⁸ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

²⁸⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.

²⁹⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, 1090/1680.

²⁹¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 17a, 1120/1708.

ibadullah için su tedarik eder hale gelebilmesi için Doğancı Mehmed Beşe ibn İbrahim'in mütevellî olarak atanması kararlaştırılmıştır. Seyyid Hasan Paşa 1715 senesinde Sofya'da Şuca Fakih Mahallesi'nde (Mercimek, 2019:41) büyük bir hükümet sarayı²⁹² inşa etmiş ve vakfetmiştir. Vâkıf, bu sarayın kiralanmasını ve hâsıl olan gelirden yevmî 3'er akçeden iki suyolcuya toplam 6 akçe, saray çeşmelerinin bakımı için verilmesini istemiştir. Mustafa Paşa, 1753 yılında kurmuş olduğu vakıf ile Hacı Hamza Mahallesi'nde çeşme inşa etmiş ve bu hayratın suyolcuya günlük 1,5 akçe tahsis etmiştir.

İnsanların temiz su tedariki en temel ve doğal hakkıdır. Bu hakkın temini ise siyasi otoritenin teminatı altındadır. İleri teknolojik, sağlık ve hukuk imkânlarına rağmen 2017 BM Raporu'na göre günümüz dünyasında her 10 kişiden 3'ü temiz suya ulaşamıyor ve sağlıksız sular ile ihtiyaçlarını gideriyorlar.²⁹³ Hijyen koşullarının günümüze göre zayıf olduğu ve teknolojik imkânların geri olduğu bir dönemde geniş bir imparatorlukta şehirlerdeki yoğun nüfusun su ihtiyacını gidermek büyük bir mesele olsa gerektir. Ot ve ateş gibi suyun da mübah sayıldığı ve halkın kullanımına açık olması temel görüşünden hareketle Osmanlılar, insanların ve diğer canlıların su ihtiyacını giderme noktasında çok etkin rol üstlenmiş ve su üzerindeki eski vergileri kaldırmıştır. Öyle ki devletin bu iştiyakı halk nazarında da karşılık bulmuş ve çeşmelerle alakalı çokça vakıflar kurulmuştur. Su kemerlerinin inşası ve su yollarının bakım ve muhafazasından başmimar sorumlu idi. Ona bağlı çalışan nazırlar ve nazırlara bağlı çalışan suyolcular su yollarının her türlü işlerini gözeten teknik elemanlardı (İnalçık, 2009:438). Kuruların su vakıfları ile şehirlerin önemli noktalarına çeşmeler, sebiller, kuyular inşa edilmiştir. Ayrıca çok sayıda suyolcu

²⁹² XVIII. yüzyılın başında inşa edilen vakıf sarayın bazı kısımları aynı yüzyılın ortalarında harab hale geldiğinden tamir edilmesi için 1749'da bir buyruldu kaleme alınmıştır. Ayrıca 1785 tarihinden önceki bir tarihte sarayın yangına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Rumeli Valisi Abdi Paşa sarayı yeniden inşa ettirmiştir. Saray 1816'da tekrar yanmış ve 1836 yılında saray yenilenmiştir (Mercimek, 2019:42).

²⁹³ Progress on Drinking Water, Sanitation and Hygiene: 2017 Update and SDG Baselines. Geneva: World Health Organization (WHO) and the United Nations Children's Fund (UNICEF), 2017. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.

istihdam edilerek şehirlere su tedarikinin kesintiye uğramaması temin edilmeye çalışılmıştır.

4.10. Han ve Kervansaray

Han, şehir içerisinde tüccârın konaklama ve ticaret yapması için inşa edilen yapılara verilen ad iken kervansaray ise aynı işlevin şehirlerarası yollarda yapılması için inşa edilen yapıya verilen isimdir. Bu yapılar ribât olarak da anılmışsa da bu yapılar askeri amaçla kurulduğu için diğerlerinden farklılık gösterir (Eryavuz, 2002:299). Daha ayrıntılı bir tarif yapılacak olursa işlek caddelerde, konak yerlerinde, ticaretgâh şehirlerde yolcuları barındırmak, kervanları dinlendirmek, malları sahiplerine ve tüccâra teslim edinceye kadar muhafaza etmek için som-kârgir olarak inşa edilen yapılardır. Bu yapılar çok güçlü bir şekilde yapılırdı. Dikdörtgen olarak ve ortasında bir havlu olacak şekilde tasarlanmıştır. Yapı içerisinde misafirhane, ahır, esnaf odaları mevcuttu. Tüm bu özelliklerinin yanında kale gibi bir yapı olduğundan güvenlik vazifesini de icra ederdi. Kervansaraylar vakıf olanlar ve ol iki kısma ayrılırdı. Vakıf olanlarda neredeyse bütün hizmetler ücretsiz verilirken diğerinde ücretli olmuştur (Pakalın, 1983:245).

Osmanlı'da tarımsal üretim ekonominin temelini teşkil ettiğinden bu ürünlerin ülke içerisinde köyden köye, kasabadan kasabaya, kazadan kazaya, sancaktan sancağa hatta ülkeden başka bir ülkeye intikali hayati bir önem ihtiva ediyordu. Bu intikal işinin aksamaması devletin en önemli öncelikleri arasında yer alıyordu. Bu malların nakli kervanlar vasıtasıyla yapıldığından yolda izde eşkıya baskını yememesi adına riskli yerlerde kervansaraylar, hanlar inşa edilir ve kervanların güvenlikleri teminat altına alınırdı. Osmanlı döneminde kurulan vakıfların vakıf senetlerinde kervansaray ve han inşası ve işletilmesine dair birçok misal bulunmaktadır.

4.10.1. Selanik Han ve Kervansarayları

Selanik'te şehrin ticari hayatı liman etrafında sahile yakın taraflarda şekillenmiş ve gelişmiştir. Bir liman ve ticaret şehri olan Selanik'te vakıf belgelerinden hareketle 15 han ve 10 kervansaray tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde en önemlileri Mustafa Paşa, Suluca, Malta ve Mısır hanları olmuştur. Mısır Çarşısı özellikle XVII. yüzyıldan itibaren önem kazanmaya başlamış ticari hayatın odak noktasını oluşturmuştur. Bu

çarşıda Mısır'a ve Doğu'ya özgü mallar ticarete konu edilmiştir ve burada 500 dükkân bulunmaktaydı. Mısır Çarşısı'nın yanında Tahtakale Pazarı ve diğer mahallerde ise ayakkabılar, haliceciler, hayatlar, teşbihçiler, fesçiler çarşıları bulunmaktaydı (Safa, 2017:59). İshak Paşa 1487'de kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Sidre Kasabası'nda bulunan hanı vakfetmiştir.²⁹⁴ Sultan II. Bayezid'in 1505 tarihli vakfının kuruluş senedine göre Selanik merkezinde bulunan iki kervansaray vakfedilmiştir.²⁹⁵ 1554 tarihinde Hüseyin Çelebi bin Hasan Vardar Nahiyesi'nde binâ eylediği kervansarayı vakfetmiştir.²⁹⁶ 1573 senesinde Hüsrev Kethüda Selanik'te Kara Hacı Mahallesi'nde iki kervansaray vakfetmiştir. İkişer katlı olarak inşa ettirilen kervansaraylarda çok sayıda oda (25 ve 10 odalı) ile hayat, ahır, tuvalet, avlu, çeşme ve su kuyusu gibi birimler bulunmaktadır. 25 odalı kervansaray, dışarısında bulunan 2 dükkânıyla birlikte vakfedilmiştir. Hüsrev Kethüda'ya ait vakfın gelirlerinin %25'lik kısmı bu kervansaraylardan hâsıl olmuştur (Erdoğan, 2018:76).

Hüseyin Çavuşzade Ahmed Ağa 1711 senesinde Kara Hacı Mahallesi'nde bulunan ve Demirci Kıptilere bitişik Kurdhanı'nı vakfetmiştir.²⁹⁷ Hacı Ahmed Ağa 1720 senesinde Drankara Nahiyesi'nde bulunan hanını vakfetmiştir.²⁹⁸ 1724 yılında Küçük Ahmed Ağa ibn Mahmud Efendi Haraccı Ali Mahallesi'nde bulunan ve Sinan Paşa Vakfı'na 1.080 akçe mukata'a-yı zemini olan arsa üzerine bina olunan bir bab kervansarayını ve Vardar-ı Sağır Nahiyesi'ne bağlı Arablı Köyü'nde bulunan bir bab kervansarayını vakfetmiştir.²⁹⁹ Gelibolu Baruthane Nazırı Hacı Mehmed Ağa ibn Kasım Obar Kazası'nda bulunan caminin masrafları için Selanik'te bir han vakfetmiştir.³⁰⁰ Numan Paşa 1749'da kurmuş olduğu vakıf vesilesi ile Karahacıoğlu

²⁹⁴ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 227, Sıra: 172 (892/1482).

²⁹⁵ VGMA, Defter: 613, Sayfa: 50, Sıra: 5 (911/1505); TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00553, s. 54. belgede Suluca Han'ın da Sultan II. Bayezid tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Belgede "Suluhan" olarak anılmıştır.

²⁹⁶ VGMA, Defter: 570, Sayfa: 40, Sıra: 17 (961/1554).

²⁹⁷ VGMA, Defter: 730, Sayfa: 113, Sıra: 73 (1123/1711).

²⁹⁸ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 225, Sıra: 216 (1132/1720).

²⁹⁹ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

³⁰⁰ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 318, Sıra: 326 (1140/1728).

Mahallesi'nde bulunan ve arsası Hüsrev Kethüdâ ve Hacı Derviş vakflarına senevî 270 akçe mukata'a-i zeminli ve üzerinde vâkıfın binaları olan, bir taraftan İbrahim Ağa Hanı, bir taraftan Ali Beşe menzili ve iki tarafı yol ile mahdûd beş bab fevkani şehinşenli oda, dokuz bab fevkani oda, bir bab cihannüma, ahır, samanhanne, su kuyusu ve avluyu müştemil hanı; Yalu Kapusu yakınında bulunan ve arsası Sûfi Mehmed Paşa vakfına senevî 1.800 akçe mukata'a-i zemini olan ve üzerinde bina bulunan bir taraftan Dakik değirmeni, iki tarafı Yahudi Hanı ve bir tarafı yol ile mahdud on dokuz bab oda, fevkani oda, dört bab tahtani bağ odaları, üç bab ahır, bir otluhanne, su kuyusu ve avluyu müştemil mülkü ve bitişiğinde bir bab nalband dükkânı, bir şirahane, bir buçuk dönüm arsa-i haliyeyi müştemil Elci Hanı'nı; Karahacıoğlu Mahallesi'nde bulunan bir taraftan Kadri Beşe menzilleri ve iki tarafı yol ile mahdûd beş bab fevkani oda, altında ahır, su kuyusu ve avluyu müştemil küçük hanı; Lankaza Nahiyesi'nde bulunan hariciye ve dâhiliyeli ve dört tarafı sofalı mülk hanını vakfetmiştir.³⁰¹ 1767 tarihinde Elâgözzâde İbrahim Ağa Selanik'te İbrahim Ağa Vakfı'na senevî 120 akçe mukata'a-i zemini olan Vardar Kapısı yakınında Malta Çarşısı bitişiğinde bulunan bir taraftan Cidar-ı Hisar ve bir taraftan Mustafa Beşe Hanı ve iki tarafı yol ile mahdud arsa üzerindeki hanı vakfetmiştir.³⁰² 1787 senesinde Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Buğdan Nahiyesi'nde Rendere'de bulunan hanı vakfetmiştir.³⁰³

Tablo 4.10: Selanik Han ve Kervansarayları

1	İshak Paşa Hanı	1487
2	Kervansaray	1505
3	Kervansaray	1505
4	Hüseyin Çelebi Kervansarayı	1554
5	Hüsrev Kethüda Kervansarayı	1573
6	Hüsrev Kethüda Kervansarayı	1573
7	Kurdhanı	1711
8	Hacı Ahmed Ağa Hanı	1720
9	Küçük Ahmed Ağa Kervansarayı	1724
10	Küçük Ahmed Ağa Kervansarayı	1724
11	Gelibolu Baruthane Nazırı Hanı	1728
12	Elci Hanı	1749
13	Küçük Han	1749
14	Numan Paşa Hanı	1749

³⁰¹ VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

³⁰² VGMA, Defter: 741, Sayfa: 212, Sıra: 131 (1181/1767).

³⁰³ VGMA, Defter: 581/1, Sayfa: 28, Sıra: 27 (1202/1787).

15	İbrahim Ağa Hanı	1749
16	Yahudi Hanı	1749
17	Numan Paşa Hanı	1749
18	Çavuşzade Hanı	1787
19	Elâgözzâde Hanı	1767
20	Malta Hanı	-
21	Mehmed Paşa Hanı	-
22	Koca Mustafa Paşa (Büzürg) Kervansarayı	-
23	Sinan Paşa Hanı	-
24	Karahacıoğlu Hanı	-
25	Sultan II. Bayezid Kervansarayı	-
26	Arablı Kervansarayı	-
27	Suluca Han ³⁰⁴	-

4.10.2. Sofya Han ve Kervansarayları

Sofya'nın ticaret yolu üzerindeki önemli konumu şehrin stratejik yerlerinde han ve kervansarayların inşasının yolunu açmıştır. Öyle ki belgelerden hareketle şehirde 7 kervansaray ve 15 han tespit edilmiştir. Belirtilen bu sayılar Sofya'nın ticari açıdan önemini ortaya koymasından önemlidir.³⁰⁵

Arşivlerden tespit edilen vakıf belgeleri ışığında Sofya'da, Gazi Yahya Paşa, 1506'da 7 dükkân, 8 hücre ve Latin tüccar taifesi için inşa ettirdiği odalardan oluşan kervansarayı vakfetmiştir.³⁰⁶ Vakıf, Avrupa'dan gelen tüccâr taifesi için de özel yer tahsis etmiştir. 1508'de ise Vezir-i Azam Hasan Paşa, Sofya'nın Ömercuk Mahallesi'nde inşâ etmiş olduğu 17 odalı, 7 mahzen, 3 dükkân ve kapandan müteşekkil Kabbân Hanı'nı vakfetmiştir.³⁰⁷ Kapan Hanı da denen bu hanın özelliği şehre gelen malların tartı ve fiyatlandırma işlemlerinin burada yapılmasıydı. Bu nedenle handa büyük bir kantar bulundurulurdu. Bu işlemler için insanlarda resm-i kantar alınır ve bu gelir Hasan Paşa Vakfı'na aktarılırdı (Mercimek, 2019:48). 1548 senesinde Sûfi Mehmed Paşa, Kara Danişmend Camii civarında bulunan bir mülk han,

³⁰⁴ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00553, s. 54.

³⁰⁵ 1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesinde belirtilen han sayısı şehrin artan ticari potansiyelini ortaya koymasından çok önemlidir. Buna göre Sofya'da 1874 yılında 39 han faaliyette idi.

³⁰⁶ VGMA, Defter: 629, Sayfa: 415, Sıra: 332 (912/1500).

³⁰⁷ VGMA, Defter: 734, Sayfa: 227, Sıra: 124 (914/1508).

ayrıca tek çatı altında 13 dükkândan ve 14 subeden müteşekkil 1 han ve 14 subeden müteşekkil bir han olmak üzere 3 hanını vakfetmiştir.³⁰⁸ Vâkîf, handa istihdam edilmek üzere han kapıcısına günlük 1 dirhem tahsis etmiştir. Mehmed Paşa'nın evkafı arasında bulunan Çukacılar Hanı, Acem tacirlerinin uğrak yeri olmuştur. Şehrin ileri gelenleri han içerisinde bulunan oda ve depoları mülk edinmişlerdir (Mercimek, 2019:49).

Siyavüş Paşa Hanı'nda ise devlet tarafından mübayaa usulü üzerine satın alınan zahirelere depolanırdı. Zamanla han harap hale geldiğinden ve tamiri geciktiğinden zahireler civarda bulunan han ve camilerde depolanmaya başlanmıştır (Mercimek, 2019:49).

Tablo 4.11: Sofya Han ve Kervansarayları

1	Gazi Yahya Paşa Kervansarayı	1506
2	Hasan Paşa (Kabbân) Hanı	1508
3	Çukacılar Hanı (İpşirli, 1986:693)	1548
4	Sûfi Mehmed Paşa Kervansarayı	1548
5	Sûfi Mehmed Paşa Hanı	1548
6	Diğer Sûfi Mehmed Paşa Hanı	1548
7	Yeni (Defterdarpaşa) Han	-
8	Banyabaşı Hanı	-
9	Ekmekçizade Ahmed Paşa Hanı	-
10	Hacı Boğa Kervansarayı	-
11	Hızır Çavuş Kervansarayı	-
12	İlyas Bey Kervansarayı	-
13	Küçük Han	-
14	Mahmud Paşa Hanı	-
15	Mevlana Alaaddin bin Hacı İbrahim Bey Kervansarayı	-
16	Mevlana Seyfullah Kervansarayı	-
17	Siyavüş Paşa Hanı	-
18	Tahıl Pazarı Hanı	-
19	Yahudiler Hanı	-
20	Yahudiler Hanı	-
21	Yeni Han / Han-ı Cedid	-
22	İmaret Hanı	-
23	Kuruçeşme Hanı (Mercimek, 2019:47)	-
24	Tuz Pazarı Hanı (Mercimek, 2019:49)	-
25	Taş Han (İpşirli, 1986:698).	-

Selanik ve Sofya'da ticari hayatın amillerinden biri olan han ve kervansarayların çok sayıda inşa edildiği görülmektedir. Bu yapılar sayesinde iki şehirde ticari faaliyetler

³⁰⁸ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

güvenli bir şekilde, uygun şartlar altında yapılabilmektedir. Çevre şehir ve ülkelerden gelen muhtelif malların bölgeler arasında nakliyesi ve iç pazarda pazarlanması bu yapıların varlığı ile gerçekleştirilmiştir. Şehre dışarıdan gelen tüccarlar kervansaraylarda ücretsiz bir şekilde misafir edilmiş, malları muhafaza edilmiş ve binekleri de barındırılmıştır. Yol güvenliğinin çok düşük olduğu dönemlerde, kervansaray ağları ile tüccarların mallarını bir noktadan başka bir noktaya güven içerisinde götürebilmesi mümkün olmuştur.

4.11. Bedesten

Dilimizde bedesten olarak yerleşmiş olan bu kelimenin aslının bezzâzistân ya da bezistân olduğu düşünülmektedir. Bez satılan çarşı olarak tanımlanan bu mekânlarda mücevher, değerli taşlar, silahlar, koşum takımları ve değerli kumaşlar satılırdı. Büyük Çarşı ya da Kapalı Çarşı olarak da anılan yerler ise bedesten çevresinin zamanla hanlarla yoğunlaşması neticesinde oluşan daha büyük yapılardır. Bunun örneklerine Bursa, İstanbul gibi Osmanlı döneminin önemli ticaret merkezlerinde rastlamak mümkündür (Eyice, 1992b:302; Eyice, 1992:509). XI. ve XII. yüzyıllarda ticaretin hareketli olduğu şehirlerde aynı mesleğe mensup kişilerin çarşıda belirli alanlarda birlikte faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Özellikle Ortaçağ'da kumaş en önemli ticari metalden biri konumundaydı. Bu nedenle Selçuklu ve Osmanlı çarşılarında kumaşçılar bölümü çok gelişmiştir. Ayrıca kumaşlar kıymetli mal kategorisinde olduğu için bunların muhafazası da önem arz eder hale gelmiştir. Hal böyle olunca kumaşçılara özel çarşıların inşası kaçınılmaz olmuştur. Anadolu'da XIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bezzazlar için özel hanların inşa edilmeye başlandığı bilinmektedir. Böylece özel bedesten yapılarının ilk adımı atılmış oldu (Cezar, 1985:212). Osmanlı dönemi ise bedesten yapılarının mükemmelere ulaştığı dönem olmuştur.

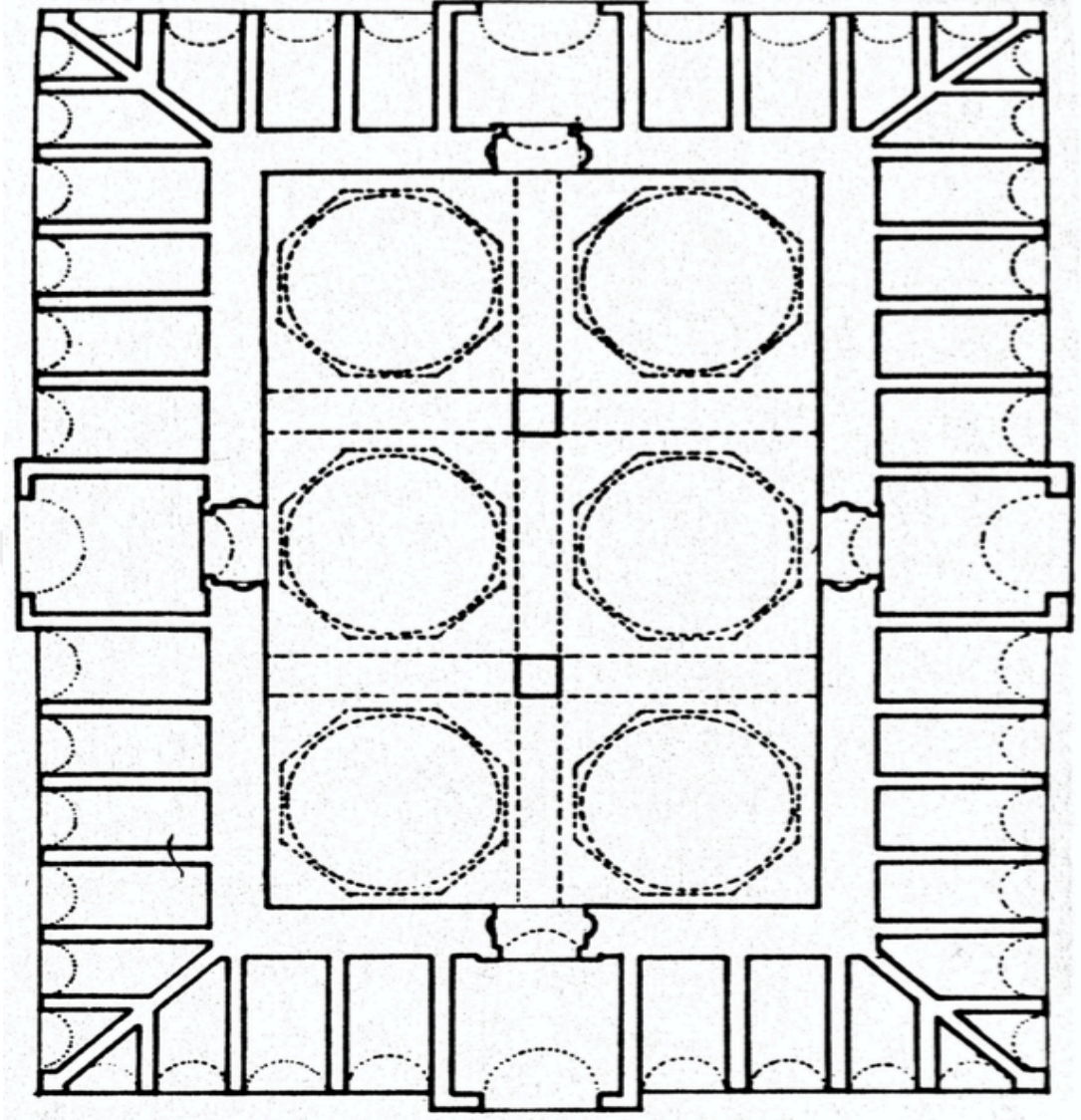
Osmanlı şehirciliğinin temel özelliklerinden biri muhtevasında dini ve ticari merkezler bulunmasıdır. Şöyle ki şehrin merkezi sayılan bir yere inşa edilen ulu cami sahip olduğu cazibe ile şehirleşmeyi kendi çevresinde şekillendirirdi. Ticari merkez ise inşa edilen bedesten etrafında temerküz ederdi. Kâgir ve sağlam bir yapıya sahip olması bedestenin, esnaf ve tüccarın değerli mallarına ev sahipliği yapması önemli işlevlerinden biri olmuştur (Eyice, 1992b). Bedestenin bu işlevine dair birçok örnek vakfiyelerde geçmektedir.

4.11.1. Selanik Bedesteni

Selanik'in sahip olduğu liman, şehre ticârî açıdan bir canlılık katmış ve bunun farkında olan Osmanlı yöneticileri, özellikle II. Murad ve II. Mehmed şehrin ticârî kapasitesini arttırmak için önemli yatırımlar yapmıştır. Öyle ki Selanik bedesteni muhtemelen Fatih tarafından inşa edilmiştir. 1473 tarihli mukata'a defterinde Selanik bedesteninde bulunan dükkânların kiralarının Selanik tuzla mukata'asına dâhil olduğu ve bedestenin mülk-i hassadan olduğu belirtilmektedir. Selanik bedesteninin cami, medrese, imaret gibi eserlere gelir kaynaklığı edecek bir gayrimenkul olarak ilk etapta vakfa bağlanmaması istisnai bir durum olsa da 1550'lerde, mukata'aya verilen bedestenin vergilerinin bir kısmı II. Murad'ın Selanik'teki camiinin giderlerine aktarılmıştır (Cezar, 1985:261). Bedestenin gelirlerinin tamamının vakfa bağlanması II. Bayezid dönemine denk gelmektedir. 1505 tarihinde Sultan II. Bayezid, Bezzâzistan'da bulunan 31 dükkân ile Dâire-i Bezzâzistan'da bulunan 598 dükkânı vakfetmiştir.³⁰⁹ Evliya Çelebi, Selanik'e uğradığında şehrin bir ticaret merkezi olduğunu belirtmiştir. Nitekim Selanik bedestenine girildiğinde misk, amber, ıtır kokularıyla karşılaşan Evliya Çelebi, nice Mısır hazinesine sahip tüccarın altın ve gümüş paraları saymasından meydana gelen hışırtıdan şaşkınlığa uğradığını belirtmiştir (Evliyâ Çelebi, 2003:68). Yapı, dikdörtgen planlı ve ortasında iki pâyeye bulunan altı bölümlü ve altı kubbelidir. Günümüzde çarşı olarak kullanılmaktadır (Eyice, 1992b:308). Selanik'in en eski camilerinden olan Hamza Bey Camii'nin yanında bulunmakta ve kumaş piyasasının merkezi konumundaydı (Safa, 2017:36).

³⁰⁹ "Nefs-i Selânîk'te vâki' olan Bezzistan'ın otuz bir bâb dükkân ve dâire-i Bezzâzistânda olan yüz on üç bâb dükkân ve dörd yüz seksen beş bâb dükkân yerleri ve ânda olan mehâzîn ve dekâkîn ve kârbânsarây ve başhâne ve Yenihamam dimekle ma'rûf hamam ve Medrese-i Hamam dimekle ma'rûf hamam ki kâfirî hamamdır ve Şengül Hamam deimekle ma'rûf bir kâfirî hamam..."

Şekil 4.1: Selanik Bedesteni Planı



Kaynak: (Cezar, 1985:255).

4.11.2. Sofya Bedesteni

İktisadi faaliyetlerini XII. yüzyıldan itibaren ticaret ve el sanatları alanında geliştiren Sofya, bu özelliğini Osmanlı döneminde de devam ettirmiştir. Ticaret yollarının kesişim noktasında bulunması nedeniyle şehir, İstanbul'un pirinç ve et ihtiyacının karşılanmasında etkin bir rol üstlenmiştir. Bu gelişmeye en önemli katkı, bedesten, han, kervansaray ve muhtelif dükkânlar inşasını sağlayan vakıflar tarafından yapılmıştır. Gazi Yahya Paşa, Sofya'da bedesten ve çeşmeler inşa ettirmiştir (Süreyya, 1996:1675). Paşa'nın inşa ettirmiş olduğu bedesten şehrin ekonomik hayatının

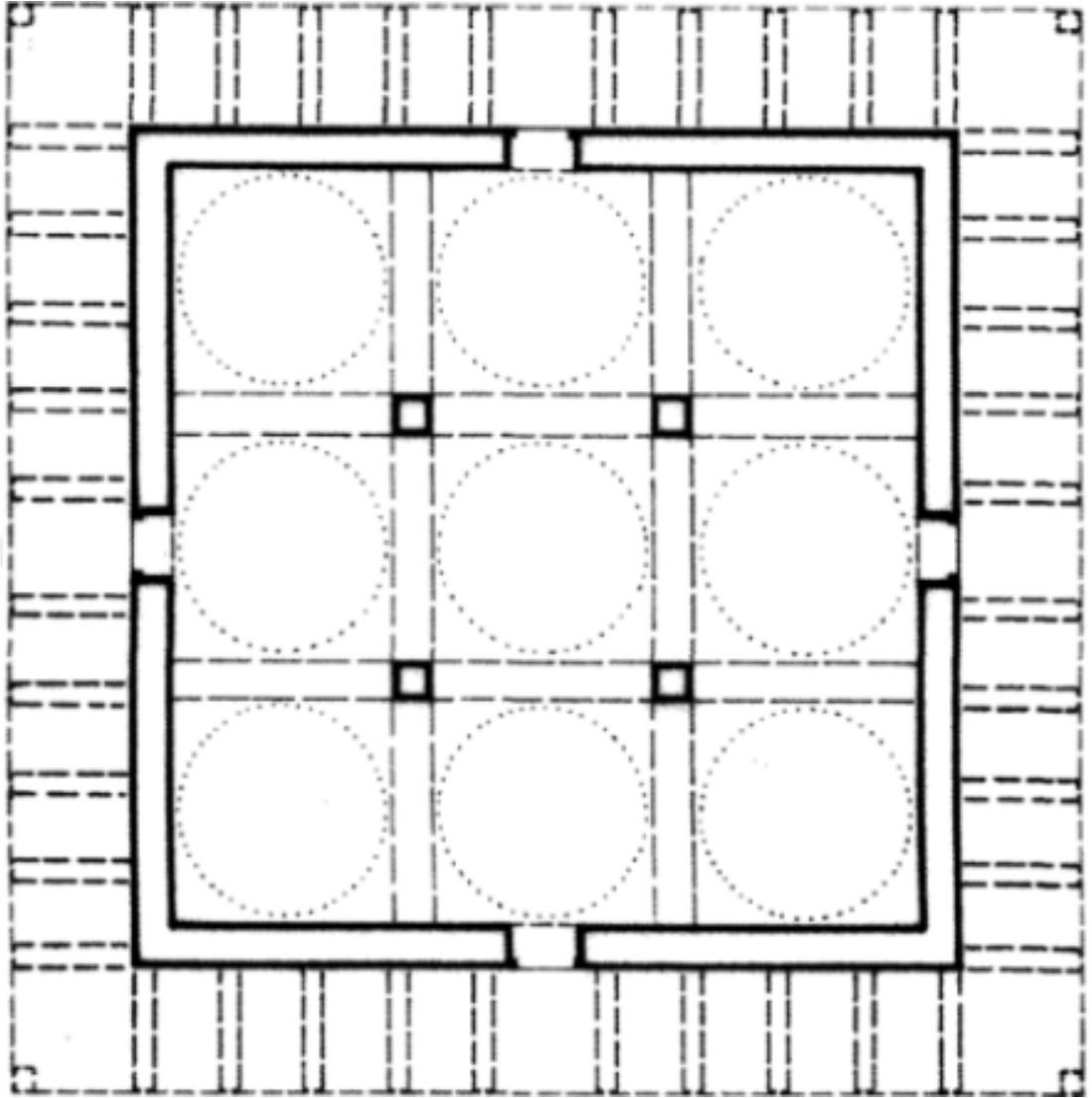
canlanmasında rol oynayan önemli bir yapı olmuştur. Şehirde, 1544'te 955, 1570'te 822 dükkân ve bir bedesten bulunmaktaydı. Ayrıca 1544'te şehirdeki tâcir sayısı 22'si Müslüman, 24'ü Yahudi ve 7'si Frenk olmak üzere 55'ti. Bu da göstermektedir ki şehir, yabancı ticaret erbabının ve misafirlerin uğrak yeri haline gelmiştir (Şahin, 2009:346). 1548 tarihli Sûfi Mehmed Paşa vakfiyesinde Kumaşçılar Bezzâziztânı'ndan bahsedilmektedir.³¹⁰ 1681 tarihli Saim Hatun ibnet Hacı Hasan Vakfi'nin bu bedestende mülk dolabı bulunduğu ve bunun vâkife tarafından vakfa konu edildiği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi şehir merkezinde 1086 adet dükkândan müteşekkil bir Sultan Çarşısı'ndan bahseder. Verilen bu sayı abartılı olsa da çarşının çok büyük ve hareketli olduğu vakidir. Seyahatname'de ayrıca Sarraclar Çarşısı, Haffaflar Pazarı, Kuyumcular Pazarı, Sabbağlar ve Attarlar pazarından bahsedilmektedir (Evliyâ Çelebi, 2006:518). 1680 tarihli Hatice Hatun'a ait vakfin kuruluş senesinde Sungurlar ve Pirinççiler Çarşısı'ndan bahsedilmektedir.³¹¹ 1719'da bedesteni gören Alman Seyyah Von der Driesch burayı taştan yapılmış mükemmel bir yapı olarak tarif eder. Bedesten Ulucami ile Banyabaşı Camii arasındaki alanda bulunuyordu ve Jirecek'in bildirdiğine dokuz kubbeli bir yapıydı (Eyice, 1992b:309). Sofya'da şehirlerarası ticaretin hareketli olmasının yanı sıra şehir içi ticarete de canlı durumdaydı. Şehirde bulunan bedestenin büyüklüğü ve muhtelif meslek kollarına ait dükkânların çokluğu bu canlılığı ortaya koymaktadır. Sofya'da bulunan bedesten, çarşılar ve kervansaray ve hanlar etrafında birçok dükkân faaliyet göstermiştir. Bu dükkânların sayıları ve çeşitlilikleri yüzyıllar boyunca artarak devam etmiştir.³¹²

³¹⁰ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

³¹¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

³¹²1874 tarihli Tuna Vilayet Salnamesine göre Sofya'da 1.875 dükkân faaliyet göstermekteydi.

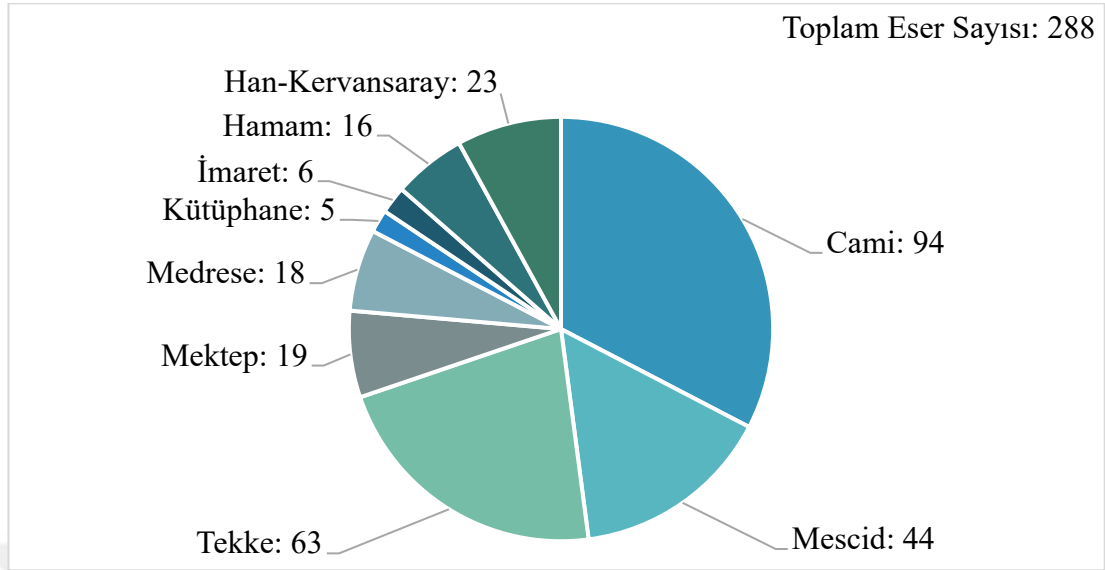
Şekil 4.2: Sofya Bedesteni Planı



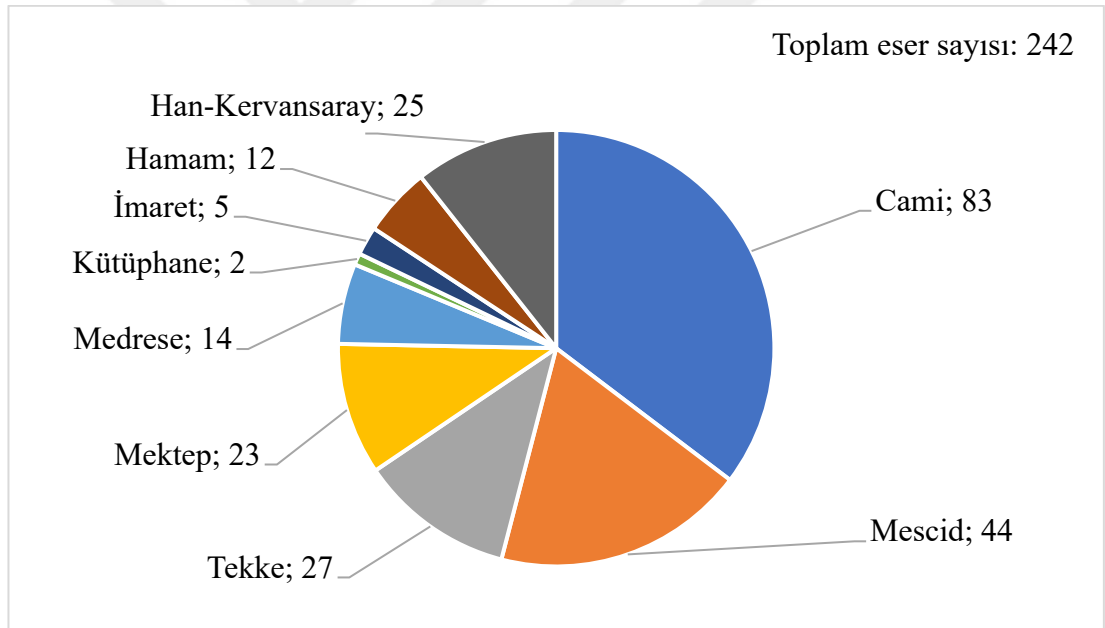
Kaynak: (Baş & Bozkurt, 2003:522).

Osmanlı döneminde bedesten her şehre inşa edilmezdi. Çünkü şehrin ticari potansiyele sahip olması beklenirdi. Selanik ve Sofya ticaret kapasiteleri yüksek olmaları dolayısıyla bedestenli şehirler olmuştur. Selanik sahip olduğu liman ve Via Egnatia üzerindeki stratejik konumu ile ticari faaliyetlerin uğrak noktası olurken, Sofya ise sağ kol üzerindeki stratejik konumu ve yolların kavşak noktasında bulunması nedeniyle ticari açıdan hareketli olmuştur. Söz konusu iki şehirde bulunan bedestende bulunan dükkânların vakfa konu edilmesi ve elde edilen gelirler ile İmparatorluğun muhtelif bölgelerinde bulunan hayratların akarı haline getirilmesi uygulamadaki benzerliğin ortaya konması açısından önemlidir.

Şekil 4.3: Selanik'teki Vakıf Eserler



Şekil 4.4: Sofya'daki Vakıf Eserler



Şekil 4.3 ve 4.4'e göre camiler hem Sofya hem Selanik'te vakıf eserlerin başında geliyor. Sofya'da mescidler daha ön plana çıkarken, Selanik'te tekkeler daha fazla yer almıştır. Tekkelerin Selanik'te bu denli yoğun oluşunun nedenleri arasında Hırsitiyanlık ve Yahudilik'e mensup insan sayısının Müslümanların sayısından çok fazla olması neden olarak gösterilebilir. Mescidler Selanik'te üçüncü yaygın eserken, Sofya'da tekkeler üçüncü en yaygın eserlerdir. Sayıları yakın olmasına rağmen kervansaraylar Selanik'te dördüncü en yaygın eser türü olmuştur. Diğer eserlere oranla Sofya'da han ve kervansaray sayısının yüksek olması şehrin, ticaret yollarının etkin bir noktasında

olduğunun göstergesidir. Eğitim kurumları açısından ise Sofya’da mektepler, Selanik’te ise medreseler ön plana çıkmıştır.



V.BÖLÜM

5. SONUÇ

Tablo 5.1: Selanik ve Sofya Şehirlerinin Genel Mukayesesi

SELANİK	SOFYA
Sol Kol (Via Egnatia)	Orta Kol (Via Militaris)
Rumeli’de merkezi konum	Rumeli’de merkezi konum
Nüfus, ekonomi açısından önde	Paşa Sancağı (İdari Açından önde)
Çok kültürlü yapı	Çok kültürlü yapı
Yahudi nüfus fazla	Yahudi nüfus düşük
Doğal liman	Kara ticareti
Gümrük vergisi	Gümrük vergisi
Tuz üretimi	Askeri lojistik
Dokuma sanayii	Et ve Pirinç üretimi
Tütün üretimi	Demir, Deri, Nalbant, Kereste üretimi
Cami merkezli şehir	Cami merkezli şehir
Vakıf merkezli şehir organizasyonu	Vakıf merkezli şehir organizasyonu
Modernleşmeye öncülük	Modern dönemde geri planda
Selanik Vilayeti merkezi	Tuna Vilayetine bağlı sancak

Osmanlı döneminde Selanik sahip olduğu doğal liman ve Via Egnatia (Sol Kol) üzerindeki stratejik konumu, Sofya ise önemli ticaret yollarının kesişim noktasında ve Via Militaris (Orta Kol) üzerinde bulunması nedeniyle öne çıkmıştır. Selanik, Sofya’ya nazaran çok yeni bir şehir olmasına rağmen kısa sürede tarih sahnesinde kendisine önemli bir yer edinmiştir. İki şehir de tarihleri boyunca, büyük devletlerin dikkatini çekmiş ve mücadele konusu haline gelmiş ve birçok kez el değiştirmiştir. Selanik’in Osmanlılar tarafından ilk fethi baz alınırsa iki şehir de birbirine yakın tarihlerde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Fetihlerinin akabinde Osmanlıların

uygulamış olduğu iskân ve imâr politikası, bu iki şehrin kısa sürede birer İslâm şehri hüviyeti kazanmalarını sağlamıştır. Bunun yanında belki de en önemlilerinden biri gayrimüslim unsurların şehirde güven içerisinde yaşamaya devam etmelerini sağlayacak politikaların hayata geçirilmesi olmuştur. Böylece bu iki şehir, Osmanlıların farklı unsurlara yaklaşımını yansıtan ve çok kültürlü özelliğini haiz örnek şehirler olmuştur.

İktisadi, nüfus ve ticari potansiyel açısından Selanik'in Sofya'nın bir adım önünde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun yansımalarını ve Selanik lehine faydalarını belgelerde de görmek mümkündür. Evliya Çelebi'nin Rumeli şehirleri ile alakalı vermiş olduğu malumat da bu durumu ortaya koymasından önemlidir:

Rumeli beldesinde on adet büyük ve işlek şehirlerin birincisi ikinci taht merkezi olan Edirne şehridir. Ondan sonra Selânik şehridir, ondan Serez şehridir, ondan Yenişehir şehridir, ondan Sofya şehridir, ondan büyükşehir cennet benzeri Belgrad'dır, andan İslâm şeddi Budin Kalesi'dir, ondan bakımlı şehir Bosnasarayı'dır, ondan sevgili şehir Üsküp Kalesi'dir.

İdari açıdan ise Rumeli Eyaleti'nin merkezi yani Paşa Sancağı olan Sofya önde olmuş ve bu konumunu uzun süre devam ettirmiştir.

Demografik açıdan bakıldığında etnik ve dini çeşitlilik açısından iki şehirde de farklı unsurların bir arada yaşadığı ve bu birlikteliğin yüzyıllar boyu devam ettiği anlaşılmıştır. Osmanlı hâkimiyetinin başlamasıyla birlikte Müslüman, Hıristiyan, Yahudi, Ermeni, Bulgar, Ortodoks, Katolik, Rum vb. birçok unsur Osmanlı hâkimiyetinin sonuna kadar barış içerisinde yaşamıştır. Selanik barındırmış olduğu yoğun Yahudi nüfus ile ön plana çıkmıştır. Bu iki şehrin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması neticesinde özellikle Müslümanlar, Yahudiler ve Çingeneler 'Reconquista' gibi bir zulme tabi tutulmuş ve buralarda etnik ve dini temizlik -soykırım- yapılmıştır. Böylece bu şehirler ırksal ve dinsel açıdan tek tip hale getirilmeye çalışılmıştır.

İktisadi açıdan iki şehrin farklı alanlarda uzmanlaştığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Selanik daha çok limanı sayesinde ve uluslararası ticaret dolayısıyla gümrük vergisi, dokuma sanayii, tuz ve tütün üretimi ve finans sektöründe imparatorluk ekonomisine katkıda bulunurken, Sofya ise kara ticaret yollarındaki stratejik konumu dolayısıyla gümrük vergisi, askeri lojistik, et ve pirinç üretimi, demir sanayii, deri işleme,

nalbantlık gibi alanlarda uzmanlaşmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gerçekleştirmiş olduğu seferlerin merkez üslerinden biri Sofya olmuştur.

Çalışmada incelenen arşiv belgelerinden hareketle Selanik'te vakıf faaliyetlerinin Sofya'dan önde olduğu söylenebilir. Selanik'in sahip olduğu sosyal ve ekonomik potansiyelin vakıf faaliyetlerine de yansıdığı ortaya çıkmıştır. İki şehirde de Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde devlet ricali tarafından kurulan vakıfların etkin olduğu ve şehirlerin dönüşümünde önemli rol oynadıkları anlaşılmıştır. Bu şehirlerin antikiteden klasiğe geçişinde devlet önemli rol oynamıştır. Camiler ve bedestenlerin devletin önde gelen şahsiyetleri tarafından inşa edilmesi bunun göstergesi olmuştur. Şehirlerde yapılan ilk inşa faaliyetlerinden sonra zamanla reâyâdan insanların devreye girdiği ve irili ufaklı cami, mescid, mektep, çeşme vb. yapıların inşasında ve özellikle müstahdemlerin ücretlerinin ödenmesinde inisiyatif aldıkları görülmüştür. Selanik ve Sofya'da kurulan vakıfların büyük çoğunluğu şehirlerde kurulmuş ve şehirlere hizmet etmiştir. İlk dönemde kurulan vakıfların varlıkları ve hizmet alanları arasında köyler kendisini gösterirken zamanla bunların sayısının azaldığı görülmüştür. Çalışmaya konu edilen vakıfların önemli bir kısmının XVI. ve XIX. yüzyıllar arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Bu yüzyıllarda kurulan vakıflarda reâyânın ön plana çıkmıştır. Klasikten modern döneme geçişte ise tekrar devlet ricalinin vakıf kuruluşlarında devreye girdiği görülmektedir. Vakıf kurucularının ekseriyetle erkek olduğu ancak azımsanmayacak sayıda kadınların da vakıf kurdukları anlaşılmaktadır. Kuruluş amaçları bakımından hayrî amaçlar doğrultusunda kurulan vakıfların çoğunluğu kapsadığı, ailevî vakıfların istisna teşkil ettiği görülmektedir. Özellikle para vakıfları vesilesiyle reâyâdan zengin-fakir herkesin vakıf kurabildiği ve bunun da toplumda yardımlaşma duygusunun yaygınlaşmasını sağladığı anlaşılmıştır.

Osmanlı şehrini oluşturan kurumlar nelerdir?

Osmanlı şehrinin temel kurumları başta cami olmak üzere bedesten, çarşı, pazar, hamam, han, kervansaray, imaret, medrese, tekke, mektep gibi yapılardır. Bu yapıların inşası ise vakıflar tarafından gerçekleştirilmiş ve idamesini de yine vakıflar üstlenmiştir. Osmanlı şehrini oluşturan temel kurumların gelişi güzel bir tarzda değil vakfiyelerde de görüldüğü üzere belirli bir sistematik ile inşa edildiği görülmüştür. Bunların doğrudan ya da dolaylı olarak birbirlerine bağlı olduğu ve vakıf müessesesinin liderliğinde koordine edildiği anlaşılmıştır.

Devletin şehirleşmedeki rolü nedir?

Selanik ve Sofya şehirlerinin Osmanlılar tarafından fethinin akabinde bu şehirlerin birer İslam şehri hüviyeti kazanmaları ve temel sosyal ve iktisadi yapılara kavuşturulmaları hayati önem taşımaktaydı. Bu nedenle bu şehirlerde ilk şehirleşme hamleleri vakıflar vesilesiyle devlet ricali tarafından gerçekleştirilmiştir. Padişah, Paşa gibi devletin önde gelen kişileri tarafından büyük ölçekli vakıflar kurulmuştur. Kurulan bu vakıfların şehirde cami, bedesten, çarşı, han, hamam, kervansaray, imaret gibi yapılar inşa ettikleri ve bu yapıların idamesi için gayrimenkullerin gelirlerini tahsis ettikleri görülmüştür.

Özellikle 16. yüzyıldan itibaren şehirlerde sistemin oturması ve para vakıflarına verilen cevaz ile birlikte reyanın devreye girdiği görülmüştür. Vakıf sayılarındaki artış da bunu destekler niteliktedir. Reaya tarafından kurulan nispeten küçük ölçekli vakıflar, devlet ricalince inşa edilen hayratın idamesinde önemli roller üstlenmiştir.

Bu çalışmanın temel sorularına yönelik cevaplar aşağıda sıralanmıştır:

İki şehrin kıyasından hareketle Osmanlı şehirlerinin oluşumunda vakıfların rolü nedir?

Selanik ve Sofya'daki vakıfların büyük çoğunluğu şehir merkezlerinde kurulmuş ve şehirlere hizmet etmiştir. Osmanlı şehirlerinin temel kurumlarına az önce değinilmiştir. Bu kurumların vakıflarca inşa ve idame edildiği düşünüldüğünde vakıfların şehirlerin oluşumundaki rolü ortaya çıkmaktadır. Buna göre vakfın bir şehir kurumu olduğu anlaşılmaktadır.

Şehirlerin sürdürülebilirliğinde vakıfların rolü nedir?

Ulaşım, lojistik, teknoloji ve finansman imkânlarının çok kısıtlı olduğu bir dönemde cami, imaret, hamam, medrese, han gibi yapıların kısa zamanda inşası zor bir işti. Bunun yanında bu yapıların sürekli bir şekilde hizmet vermesi ve bunun yüzyılları aşan bir sürede devam etmesi daha da zor bir işti. Osmanlılar bu zor işleri vakıf kurumu aracılığı ile hayata geçirmiştir. Vakıf eserin inşası, donatılması, bakımı, onarımı, çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi ve vazifelilerin atama işlemleri vakıflar tarafından yerine getirilmiş ve böylece şehir hizmetlerinin sürdürülebilirliği temin edilmiştir.

Selanik ve Sofya şehirlerinin sosyal ve iktisadi hayatında vakıfların rolü nedir?

Osmanlı'da caminin şehrin merkezini teşkil ettiği ve şehrin bu merkez etrafında şekillendiği Selanik ve Sofya şehirleri örneğinde tekrar müşahade edilmiştir. Her mahallede en az bir caminin bulunması ve bu camilerin vakıflar tarafından desteklenmesi üstelik birçok hizmetin camiler vesilesiyle yürütülmesi vakıflarda dini hizmetlerin yoğun olmasını sağlamıştır. Belgelerden hareketle Selanik'te 138, Sofya'da ise 127 caminin inşa edilmiş olması da yukarıdaki çıkarımı destekler mahiyettedir. Bu camilerin imam, müezzin, kayyım, cüzhan, aşrhan, hatib, vaiz gibi müstahdem giderleri ile hasır, kandil, tamir, termim gibi masrafları vakıflar tarafından karşılanmıştır. Dini hizmetlerin en önemli alanlarından biri de tarikatlarla ait tekke ve zaviyeler olmuştur. Selanik'in tekke ve zaviyeler açısından mümbit olduğu anlaşılmaktadır. Halvetiyye, Kâdiriyye, Nakşibendiyye, Rifâiyye, Sa'diyye ve Mevleviyye tarikatlarının faaliyet gösterdiği bunlara mensup birçok tekkenin sosyal hayatta etkin olduğu görülmüştür. Sofya'da da birçok tarikatın faaliyet gösterdiği ancak bu faaliyetlerin Selanik'te olduğu gibi yoğun olmadığı anlaşılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde kültür ve eğitim faaliyetlerinin cami, mektep, medrese, tekke-zaviye ve kütüphaneler müesseseleri çatısı altında yürütüldüğü düşünüldüğünde Selanik ve Sofya'nın bu müesseselere sahip olması birçok alanda olduğu gibi bu alanda da benzerlik arz etmektedir. Camiler sadece ibadet mekânları değil aynı zamanda sıbyan mektebi görevi görmüş, imamlar da muallimlik vazifesini yürütmüştür. Camilerin yanısıra eğitim faaliyetlerinin asıl icra yerleri olan mektep ve medreseler Selanik ve Sofya'da etkin olarak bulunmuştur. Mektep ve medrese sayıları birbirine yakın seyretmiştir. Bu durum iki şehirde de ilmiye sınıfına çok sayıda insan kazandırıldığına işaret eder. Bir toplumun kültürel seviyesinin en önemli göstergelerinden biri de kütüphaneleridir. Bu açıdan bakıldığında Selanik ve Sofya'da tespit edilen kütüphaneler ve bunların raflarında bulunan kitapların muhtevası bu iki şehir hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Kitap fiyatlarının çok pahalı olduğu ve basım imkânlarının ise çok kısıtlı olduğu bir dönemde insanların kütüphanelerinde çok sayıda kitabın bulunması hem ilme olan merak ve saygının hem de zenginliğin göstergesi olmuştur. Ayrıca Selanik ve Sofya'daki kütüphanelerde bulunan kitapların benzerlik göstermesi Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan farklı şehirler arasında kültürel alışverişin cari olduğunu göstermektedir.

Vakıf hizmetlerinin en görünür olduğu alan beledi hizmetlerdir. En temel ihtiyaç maddelerine ulaşmakta güçlük çeken insanların ihtiyaçlarını karşılayan, buna ek olarak cami, mektep, medrese gibi kurumlarda görevli ve/veya talebe bulunanların da günlük yaşelerini sağlayan imaretler Osmanlı toplumunun en önemli kurumlarından biri olmuştur. Selanik ve Sofya’da bulunan imaretlerde de görüldüğü üzere, bu yapıların inşası ve idamesi çok büyük bir sermayeyi gerektirdiğinden bunlar genelde Padişah, Paşa ve şehrin ileri gelenleri tarafından vakfa konu edilmiştir. Belediye hizmetlerin bir diğer önemli yapısı hamamlar olmuştur. Hamamlar hem insanların temizlik ihtiyacını görmeleri hem de vakıflara önemli gelir sağlamaları açısından hayati öneme sahip olmuştur. İmaret ve hamam sayıları şehirlerin nüfusu ile ilgili de ip uçları vermeleri açısından önemlidir. Bu noktadan bakıldığında Selanik’in Sofya’ya göre daha fazla nüfusa sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Çalışmaya konu edilen iki şehirde de su hizmetlerinin hassasiyetle görüldüğü anlaşılmaktadır. Mahallelerde inşa edilen çeşmeler ve bu çeşmelerden akan suların getirilmesi için oluşturulan suyolları ve sarnıçlar büyük bir hizmetin ürünüdür ve bu hizmetler vakıflar vesilesi ile görülmüştür.

Vakıfların önemli varlıklarından olan ve vakıf hizmetlerinin devamlılığında birinci derecede rol oynayan han, kervansaray, bedesten, dükkânlar ve kiralık evler şehirlerin iktisadi hareketliliğinin teminatı konumunda olmuştur. Bu yapıların büyük çoğunluğu vakıflara akar sağlamak amacıyla vakfa konu edilmiştir. Selanik ve Sofya gibi liman ve ticaret yolları ile donatılmış şehirlerde bu tip işletmelerin sayısı nispeten çok olmuştur. Nitekim 1874 tarihli salnameye göre Selanik’te 70 han, 2.982 dükkân-mağazanın iktisadî hayatta faaliyet gösterdiği düşünüldüğünde, şehrin ekonomik yapısının sağlam ve kapasitesinin çok geniş olduğu ortaya çıkar. Özellikle han sayısının zamanla artış göstermesi ticaret kapasitesinin arttığını gösterir. Sofya’da ise 1874 senesinde 1.875 dükkân ve 39 han şehirde faaliyet göstermekteydi.

İktisadi hayatın en önemli unsurlarından biri olan finansal işlemler Selanik ve Sofya’da para vakıfları vesilesiyle kendisini göstermiştir. Ticaretin yoğun olduğu bu şehirlerde girişimcilerin nakit ihtiyaçlarının karşılanması zaruret haline gelmiştir. Bu şehirlerde tüccar ehlinde insanların kurmuş olduğu ve sadece tüccar ehline kredi verilmesini şart koşan para vakıflarının bulunması, kredi işlemlerinin merkezinde ticaretin bulunduğu da işaret eder. Özellikle işletme oranlarının yüzyıllar boyu

belirli bir düzeyde seyretmesi ve fahiş oranların ortaya çıkmaması borç alan kişilerin zorda kalmasının önünde engel teşkil etmiştir.

Vakıfların en önemli fonksiyonlarından biri belki de en önemlisi istihdam olanakları oluşturmalarıdır. Menkul ve gayrimenkul varlıkların vakıf müessesesi aracılığıyla ekonomiye dâhil edilmeleri neticesinde elde edilen gelirin, önemli bir kısmının vazifelilere ücret olarak aktarılması iktisâdî istikrarı destekleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur. Tespit edilen kısıtlı sayıdaki vakıf belgesinden hareketle şu rahatlıkla söylenebilir, çok düşük sermayeli bir vakfın dahi en az 2-3 kişinin istihdam edilmesine vesile olduğu düşünüldüğünde, bu kurumun en önemli hizmet alanlarından birisinin istihdam olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla vakıflar refahın toplumun bütün katmanlarına yayılmasında da etkin olmuştur.

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Selanik ve Sofya vakıflarının, bu şehirlerin sosyal ve iktisâdî hayatına önemli katkıları olduğu ortaya çıkmıştır. Sosyal ve iktisâdî kurumların bu şehirlerde inşası ve işlerliği vakıflar sayesinde hayata geçirilmiştir. Takriben 500 yıllık bir Osmanlı hâkimiyeti neticesinde Selanik ve Sofya şehirlerinin antikiteden klasike ve klasikten moderniteye ulaştırılması ve bu süreç içerisinde bu iki şehrin çok kültürlü yapıya kavuşturulması ve bu yapının yüzyıllar boyunca sürdürülmüş olması şehir tarihi açısından önemlidir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu şehirlerin Osmanlı hâkimiyetinden çıkışı ile birlikte çok kültürlü yapının dağılması, Osmanlılarca inşa edilen tarihi eserlerin ortadan kaldırılması ve daha acısı Müslümanların soykırıma tabi tutulması felâket olmuştur. Vakıflar, Osmanlı iktisat zihniyetinin tarihsel süreç içerisinde temel kurumlarından birisi olmuştur. Özellikle Merkantilizmi takip eden Kapitalizmin Avrupa'yı sardığı dönemde Osmanlılar yakın komşusu oldukları Batı medeniyeti tarafından ne sömürgeleştirilebilmiş ne de hâkim ekonomik ideolojiyi ithal etmiştir. Osmanlılar sahip olduğu kurumlar ile Kapitalizm karşısında direnmiş ve insan merkezli bir ekonomik sistem oluşturmuşlardır. İnsan merkezli bu sistemin ana öğelerinden birisi vakıflardır. Vakıflar sayesinde Osmanlılar, kendilerine özgü kurumları ile insanın eşref-i mahlûkat olarak değer gördüğü ekonomik ve sosyal bir sistem inşa etmişlerdir. Bu sistem sadece maddi alana tevarüs etmemiş aynı zamanda Osmanlı iktisâdî zihniyetinin de temelini oluşturmuştur.

Günümüz Türkiye toprakları dışarısında kalan ancak tarihimizin ve gönül sınırlarımızın içerisinde bulunan ülke ve şehirlere dair çalışmaların sayısının ve çeşitlerinin artırılması gerekliliği bu çalışma neticesinde elde edilen en önemli sonuç

olmuştur. Birçoğu ortadan kaldırılan ya da şahsiyeti elinden alınan eserlerin isimlerinin tespitinden, günümüze ulaşan ve işlevlerini devam ettiren eserlerin tespitine tüm bu işlemler, Osmanlı tarihinin ve kültürünün yaşatılması ve bu şehirlerde yaşayan insanlarımızla bağımızın sağlamlaştırılmasına vesile olacaktır.

Özellikle mukayeseli çalışmaların, şehirlerin yapısını anlama noktasında çok etkin bir yol olduğu açıktır. Bu faydadan hareketle hem kadim Osmanlı şehirlerinin birbirleri ile hem de diğer medeniyetlere ait şehirlerle kıyası şehir tarihi araştırmaları için kritik önem taşımaktadır. Bunun yanında Osmanlı vakıf kurumu ile diğer medeniyetlerde teşekkül etmiş olan yardımlaşma kurumlarının (foundations) kıyası da faydalı sonuçlar ortaya çıkaracaktır.

Osmanlı dönemi Selanik ve Sofya vakıfları geçmişe olduğu kadar günümüze ve geleceğe de ışık tutmaktadır. Şöyle ki, vakıf müessesesi ile inşa edilen eserler ve ihya edilen şehirler günümüzde sahip oldukları eserlerle ayakta insanlığa hizmet etmektedir. Bu eserlerin varlığı günümüzde ve gelecekte şehirler inşa edecekler için çok derin bir tecrübe sunmaktadır. Giriş bölümünde de bahsedildiği üzere vakfiyeler bu tecrübeyi ve zihniyeti yansıtan belgelerdir. Özellikle bu belgelerin tarih, coğrafya, edebiyat, iktisat, psikoloji, dil bilimi, ilahiyat, sosyoloji ve bunlar gibi birçok disiplin tarafından incelenmesi çok önemli sonuçların ortaya çıkmasına yol açacaktır. Bu belgelerin anlaşılması ve genç dimağlara aktarılması, yeryüzüne arsa değil toprak gözüyle bakan, doğayı, yeşili yaşamın mütemmim cüzü olarak gören, iyiliği tavsiye edip kötülüğü nehyeden, insanların, hayvanların, doğanın iyiliği için çabalayan ve infakı hayatının en önemli düsturlarından biri haline getiren bir nesli inşa edecektir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

Selanik Vakıf Belgeleri

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakfiyeler

Yakub Paşa Vakfiyesi

- Defter: 740. Sayfa: 305. Sıra: 94.

Şadi Bey bin İshak Paşa Vakfiyesi

- Kutu: 3-1663.

Hüseyin Çelebi bin Hasan Vakfiyesi

- Defter: 570. Sayfa: 40. Sıra: 17.

Ali Bey bin Muslihiddin Bey Vakfiyesi

- Defter: 747. Sayfa: 432. Sıra: 289.

Mehmed Paşa Vakfiyesi

- Defter: 627. Sayfa: 65. Sıra: 35.

Hacı Abdünnebi Çelebi bin Süleyman Vakfiyesi

- Defter: 624. Sayfa: 267. Sıra: 223.

Hüseyin Çavuşzade Ahmed Ağa Vakfiyesi

- Defter: 730. Sayfa: 113 Sıra: 73.

Dergâh-ı Ali Müteferrikalarından Hacı Mahmud Ağa ibn Mehmed Vakfiyesi

- Defter: 1564. Sayfa: 1. Sıra: 1.

Küçük Ahmed Ağa ibn Merhum Mahmud Efendi Vakfiyesi

- Defter: 632. Sayfa: 50. Sıra: 34.

Şeyh Ahmed Efendi bin Şaban Vakfiyesi

- Defter: 743. Sayfa: 392. Sıra: 122.

Numan Paşa bin Ahmed Vakfiyesi

- Kutu: 6-1902.

Kayserizade Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim Vakfiyesi

- Defter: 990. Sayfa: 82. Sıra: 68.

Rabia Hanım bint Osman Paşa Vakfiyesi

- Defter: 600. Sayfa: 80. Sıra: 101.

Elagözzade İbrahim Ağa ibn Merhum Mustafa Ağa Vakfiyesi

- Defter: 741. Sayfa: 211. Sıra: 131.

Hasekî Mehmed Ağa bin Abdullah Vakfiyesi

- Defter: 988. Sayfa: 2. Sıra: 2.

Abdullah bin Osman Vakfiyesi

- Defter: 743. Sayfa: 483. Sıra: 144.

Molla Ahmed bin Murad Vakfiyesi

- Defter: 628. Sayfa: 503. Sıra: 268.

Poşıcı Ali Beşe ibn Mehmed Vakfiyesi

- Defter: 743. Sayfa: 485. Sıra: 145.

Reşid Ahmed Efendi Vakfiyesi

- Defter: 581. Sayfa: 28. Sıra: 27.

Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim Efendi ibn Merhum Seyyid Ahmed Efendi ibn Seyyid Yusuf Vakfiyesi

- Defter: 744. Sayfa: 207. Sıra: 60.

Hacı Abdullah Ağa ibn Mehmed Efendi Vakfiyesi

- Defter: 987. Sayfa: 276. Sıra: 96.

Nefise Hanım ibnet Hazinedar Ali Ağa Vakfiyesi

- Defter: 733. Sayfa: 79. Sıra: 40.

İbrahim Ağa ibn Mehmed Vakfiyesi

- Defter: 989. Sayfa: 118. Sıra: 83.

İsmail Hakkı Efendi bin Abdülğani Efendi Vakfiyesi

- Defter: 582. Sayfa: 304. Sıra: 210.

Hâfız Hüseyin Efendi ibn Hasan Vakfiyesi

- Defter: 989. Sayfa: 61. Sıra: 49.

Ahmed Şükri Efendi Vakfiyesi

- Defter: 991. Sayfa: 47. Sıra: 61.

Hasan Fehmi Paşa bin Şerif Abdullah Efendi Vakfiyesi

- Defter: 989. Sayfa: 228. Sıra: 182.

Mehmed Ağa bin Hüseyin Vakfiyesi

- Defter: 624. Sayfa: 289. Sıra: 260.

Şahsiyet Kaydı

Abdullah Kadı Mescidi

- Defter: 179. Sayfa: 90. Sıra: 691.

Anadolu Mahallesi Camii

- Defter: 185. Sayfa: 12. Sıra: 29.

Âşıklar Köyü Camii

- Defter: 185. Sayfa: 24. Sıra: 120.

Beşinci Selanik Kolordu-yı Hümayununa Bağlı Alay ve Tabur Camileri

- Defter: 139. Sayfa: 114. Sıra: 903-904.

Bey (Kışla) Camii (Bey Çelebi Mahallesi)

- Defter: 185. Sayfa: 14. Sıra: 40.

Bıyıklı Süleyman Ağa

•Defter: 179. Sayfa: 196. Sıra: 1550.

Cafer Bey Cami (Havsa Karyesi)

•Defter: 185. Sayfa: 10. Sıra: 13.

Çoçevi-Çarşamba-i Atık Tekkesi (Halvetiyye Sünbülü Kolu)

•Defter: 179. Sayfa: 328. Sıra: 2596.

Deli Baltalı Mescidi

•Defter: 179. Sayfa: 352. Sıra: 2785.

Doğancı Köyü Camii

•Defter: 185. Sayfa: 32. Sıra: 171.

Gariç Köyü Camii

•Defter: 179. Sayfa: 12. Sıra: 17.

Gazi Hüseyin Bey Camii

•Defter: 179. Sayfa: 76. Sıra: 577.

Gülmezoğlu Hacı Mustafa Mescidi

•Defter: 179. Sayfa: 340. Sıra: 2688.

Hacı Hasan Mahallesi Mescidi

•Defter: 179. Sayfa: 336. Sıra: 2669.

Hacı İbrahim Ağa Camii

•Defter: 179. Sayfa: 74. Sıra: 575.

Hacı İsmail Camii

•Defter: 179. Sayfa: 396. Sıra: 3146.

Hacı Musa Camii

•Defter: 179. Sayfa: 338. Sıra: 2673.

Hoca Ali Zâviyesi

•Defter: 179. Sayfa: 298. Sıra: 2362.

Hüsrev Kethüda (Burmali) Camii

•Defter: 179. Sayfa: 276. Sıra: 2185.

İbrahim Efendi Rufaiye Tekkesi

•Defter: 179. Sayfa: 278. Sıra: 2193.

İlyas Efendi Dergâhı (Sultan II. Bayezid Mülhakatı)

•Defter: 179. Sayfa: 300. Sıra: 2371.

Kabul Mahallesi Camii (Cuma Kasabası)

•Defter: 185. Sayfa: 22. Sıra: 106.

Kadı Kemal Camii

•Defter: 179. Sayfa: 328. Sıra: 2600.

Kapanali Camii

•Defter: 179. Sayfa: 66. Sıra: 509.

Kara Baba Halveti Dergâhı

•Defter: 179. Sayfa: 290. Sıra: 2300.

Kara Hacı Ali Oğlu Mescidi

•Defter: 179. Sayfa: 178. Sıra: 1393.

Kara Ömerli Mahallesi Camii

•Defter: 185. Sayfa: 12. Sıra: 21.

Kara Hacı Mescidi

•Defter: 185. Sayfa: 36. Sıra: 202.

Karta Köyü Camii

•Defter: 185. Sayfa: 16. Sıra: 58.

Kasımiye Camii (Sultan Bayezid Evkafı)

•Defter: 179. Sayfa: 76. Sıra: 591-594.

Kazzaz Hacı Musa Mescidi

•Defter: 179. Sayfa: 52. Sıra: 386.

Koca Kasım Paşa Camii

• Defter: 179. Sayfa: 62. Sıra: 470.

Küçük Zabıt Mektebi

• Defter: 139. Sayfa: 116. Sıra: 926.

Mehmed Divani Çelebi Akaratı

• Defter: 179. Sayfa: 328. Sıra: 2598.

Mendum Köyü Camii

• Defter: 185. Sayfa: 28. Sıra: 145.

Mesud Hasan Akarı

• Defter: 179. Sayfa: 190. Sıra: 1492.

Musa Baba Zâviyesi

• Defter: 179. Sayfa: 290. Sıra: 2289.

Özbek Köyü Camii

• Defter: 179. Sayfa: 64. Sıra: 491.

Pinti Hasan Mescidi

• Defter: 179. Sayfa: 90. Sıra: 698.

Pişmaniye Zâviyesi

• Defter: 179. Sayfa: 82. Sıra: 635.

Saçlı Şeyh İbrahim Hafr Baba Zâviyesi

• Defter: 179. Sayfa: 340. Sıra: 2697.

Sarı Hatib Mescidi

• Defter: 179. Sayfa: 306. Sıra: 2417.

Seyfullah Efendi

• Defter: 179. Sayfa: 112. Sıra: 865.

Seyyid Mehmed ve Debbağ Ömer (Kazar Hacı Musa Mahallesi Camii)

• Defter: 185. Sayfa: 10. Sıra: 11.

Sipahi Mustafa Camii (Doğancı Köyü)

•Defter: 185. Sayfa: 14. Sıra: 35.

Yılan Mermeri Mescidi

•Defter: 179. Sayfa: 210. Sıra: 1651.

Yusuf bin Hüseyin Mescidi (İsmaili Mahallesi)

•Defter: 185. Sayfa: 12. Sıra: 27.

Zâviye Mahallesi Camii

•Defter: 179. Sayfa: 122. Sıra: 960.

Atik Esas

Ahmed Muradzade (Kazzazade) Hacı Mustafa Mescidi

•Defter: 406. Sayfa: 105. Sıra: 313.

Ahmed Muradzade (Kazzazade) Hacı Mustafa Mescidi

•Defter: 399. Sayfa: 5. Sıra: 5.

Ahmed Paşa Camii

•Defter: 402. Sayfa: 0. Sıra: 96.

Ahmed Subaşı Mahallesi Mescidi

•Defter: 399. Sayfa: 0. Sıra: 12.

Astarıcı Mahallesi Mescidi

•Defter: 401. Sayfa: 0. Sıra: 377.

Balat Mescidi

•Defter: 402. Sayfa: 0. Sıra: 503.

Bali Bey bin Nasuh Camii

•Defter: 406. Sayfa: 0. Sıra: 26.

Çilli Mahallesi Camii

•Defter: 403. Sayfa: 0. Sıra: 739.

Hacı Memi Mescidi

• Defter: 399. Sayfa: 2. Sıra: 1.

Hamza Bey Camii

• Defter: 725. Sayfa: 0. Sıra: 58.

Hamza Çavuş Zâviyesi

• Defter: 405. Sayfa: 0. Sıra: 218.

Mehmed Ağa

• Defter: 725. Sayfa: 0. Sıra: 50.

Mesud Hasan Mahallesi Mescidi

• Defter: 399. Sayfa: 0. Sıra: 95.

Mudi Cemaleddin Mahallesi Mescidi

• Defter: 399. Sayfa: 6. Sıra: 7.

Poparazade Hüseyin Bey Camii

• Defter: 400. Sayfa: 0. Sıra: 32.

Seyyid Hasan Mescidi

• Defter: 399. Sayfa: 5. Sıra: 4.

Şeyh Süleyman Efendi Zâviyesi

• Defter: 400. Sayfa: 0. Sıra: 224.

Topal Ahmed Ağa Cami ve Nukudu

• Defter: 725. Sayfa: 0. Sıra: 60.

Yahya Bali Mahallesi Mescidi

• Defter: 399. Sayfa: 7. Sıra: 9.

İlam

Akçamescid Mahallesi Mescidi

• Defter: 989. Sayfa: 247. Sıra: 192.

Sofya Vakıf Belgeleri

Vakfiyeler

Gazi Yahya Paşa ibn Abdülhay Vakfiyesi

- Defter: 629. Sayfa: 415. Sıra: 332.

Vezir-i Azam Hasan Paşa Vakfiyesi

- Defter: 988 Sayfa: 51 Sıra: 23

Sûfi Mehmed Paşa ibn Abdülmuin Vakfiyesi

- Defter: 988 Sayfa: 51 Sıra: 23

Sûfi Mehmed Paşa ibn Abdülmuin Vakfiyesi

- Defter: 988 Sayfa: 65 Sıra: 24

Bişri Mehmed Efendi ibn Hacı Abdurrahman Efendi Vakfiyesi

- Defter: 570 Sayfa: 61 Sıra: 33

Bişri Mehmed Efendi ibn Hacı Abdurrahman Efendi Vakfiyesi

- Defter: 570 Sayfa: 62 Sıra: 35

Bişri Mehmed Efendi ibn Hacı Abdurrahman Efendi Vakfiyesi

- Defter: 570 Sayfa: 63 Sıra: 36

Seyyid Hasan Paşa Vakfiyesi

- Defter: 626/1 Sayfa: 241 Sıra: 343.

Seyyide Hatice Hatun ibnet Abdurrahman Ağa Vakfiyesi

- Defter: 739 Sayfa: 273 Sıra: 6

Mustafa Paşa ibn Abdurrahman Paşa Vakfiyesi

- Defter: 739 Sayfa: 5 Sıra: 3

Sakallızâde Hacı Ahmed bin Hacı Hüseyin Vakfiyesi

- Defter: 627 Sayfa: 36 Sıra: 13

Sakallızâde Hacı Ahmed bin Hacı Hüseyin Vakfiyesi

- Defter: 627 Sayfa: 76 Sıra: 40

Sakallızâde Hacı Ahmed bin Hacı Hüseyin Vakfiyesi

- Defter: 627 Sayfa: 154 Sıra: 100.

Müftü Hacı İbrahimibn Hacı Mustafa Vakfiyesi

- Defter: 629 Sayfa: 20 Sıra: 10.

Hazinedar Camii

- Defter: 652/2 Sayfa: 59 Sıra: 103.

Şeyh Bani Efendi Türbe ve Zâviyesi

- Defter: 987 Sayfa: 95 Sıra: 31/3.

Şer'îyye Sicilleri

Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü Arşivi

Şâdî Bey Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 60b, 1190/1776.

Dellâk Ali Dede bin Mustafa Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

Şeyh Mustafa Efendi Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 8a, 1090/1680.

Hatice Hatun ibnet --- Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

Süleyman Efendi ibn Merhum Faik Efendi Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 19b, 1090/1680.

Fatıma Hatun bint Hasan Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 35a, 1090/1680.

Debbağ Hacı Hızır bin Kuli Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 79b, 1090/1680.

Hacı Mustafa Efendi bin Rıdvan Hoca Efendi Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.
Saime Hatun ibn Hacı Hasan Efendi Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, 1090/1680.
Osman Çavuş bin Mustafa Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 84a, 1090/1680.
Kürkçü Receb Çelebi ibn --- Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 2a, 1094/1683.
Mehmed Çelebi ibn Hacı Fehmi Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 125a, 1094/1683.
İsmail Paşa Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 47a, 1120/1708.
Seyyid Hacı Mustafa ibn Seyyid Hacı Ali Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 40b, 1120/1708.
Kunduferli Hasan Ağa Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 17a, 1120/1708.
Şeyh Mustafa ibn Mehmed Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 269, v. 130b, 1134/1722.
Saime bint Mustafa Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309, v. 87b, 1140/1728.
İbrahim Ağa ibn Hüseyin Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 21, v. 108b, 1175/1761.
Sofya Kadısı İsmail Efendizâde Mehmed Said Efendi Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 22, v. 75a, 1178/1765.
Seyyid Hacı Ebubekir Efendi ibn Seyyid Mehmed Ağa Vakfiyesi
- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 39a, 1190/1776.
Mayetullah bint Ali Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 30 BIS, v. 186a, 1212/1798.

Sofya Kadısı Selim Mollazâde Seyyid Abdürrahim Efendi Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 32, v. 58b, 1228/1813.

Vezir Selim Paşa Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 10b, 1234/1819.

Hacı Hasan bin Ebubekir Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 24a, 1234/1819.

Hacı Hasan Ağa bin Ali Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

Merhum Seyyid Abdülkâdir Efendi ibn Mustafa Efendi Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

Hâce Nefise Hanım ibnet Hacı Ebubekir Ağa Vakfiyesi

- Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 161, v. 23a, 1248/1833.

Tapu Kadastro Arşivi

- TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00553.
- TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00557.

Makedonya Tarih Arşivi (Yunanistan)

- GRGSA-IAM_ORL002.01_000005
- GRGSA-IAM_ORL002.01_000007
- GRGSA-IAM_ORL002.01_000013
- GRGSA-IAM_ORL002.01_000023
- GRGSA-IAM_OJC001.01_000217
- GRGSA-IAM_OJC001.01_000242
- GRGSA-IAM_OJC001.01_000242
- GRGSA-IAM_OJC001.01.000261
- GRGSA-IAM_OJC001.01.000263

- GRGSA-IAM_OJC001.01_000270
- GRGSA-IAM_OJC001.01_000270
- GRGSA-IAM_OJC001.01.000328
- Gelibolu Baruthane Nazırı Hacı Mehmed Ağa ibn Kasım Vakfı

TEZLER

- Aksu, E. (2018). *Selanik'te Türk Edebî Kültürü (1860-1912)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale.
- Asrav, A. (2019). *Bulgaristan Milli Kütüphanesinde Bulunan 22 No'lu Sofya Şer'iyeye Sicili'nin Tahlili ve Metni (1765-1766)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, S. (2009). *Osmanlı Döneminde Selanik Limanı (1869-1912)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayram, Z. (2017). *18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Şikâyet Kültürü: Selanik Örneği (1749-1750)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Celep, H. (2012). *Sofyalı Bâlî Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çakır, İ. (2016). *H. 1310 (M. 1892) Tarihli Selanik Vilâyeti Salnâmesi'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Dede, M. (2015, Kasım). Üsküp Vakıfları -Bir Sosyal Tarih İncelemesi-. (M. Alkan, Dü.) *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Demirci, A. (2019). *Osmanlı Devleti'nde Taşra Ticaret Mahkemeleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Düzenli, P. (2007). *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebûsuûd Efendi ve Fetvaları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Eryaman, A. (2016). *Osmanlı Devleti'nin Selanik Politikaları (1908-1912)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Gençer, C. İ. (2012). *1840-1912 Yılları Arasında İzmir ve Selanik'teki Kentsel ve Mimari Değişim* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Gücel, D. (2014). *Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık (1890-1913)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- İleri, S. (2017). *Bulgaristan Milli Kütüphanesi'nde Kayıtlı S 16 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- İpek, N. (2011). *Selanik ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İsmailoğlu, G. Z. (2018). *Selanik'te İktisadi Hayatın İzlenmesinde Bir Rehber Olarak Şark Ticaret Yıllıkları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kahraman, A. (2018). *The Administrative, Economic and Social Relations of Sofia in The Eighteenth Century: An Essay of The Spatial Analysis*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kırlıdökme, F. (1998). *Selanik Başpiskoposu Symeon'un Tarihi Nutku (1387-1429)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kolçak, Ö. (2005). *Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Koyuncu, S. (2019). *H. 1303-1304/M. 1885-1886 Selanik Vilâyet Salnamesi'ne Göre Selanik Vilâyeti* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Küçükceran, Z. (2012). *Agrarian Economy and Primary Education in The Salonican Countryside in the Hamidian Period (1876-1908)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Mercimek, Y. (2019). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Sofya* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Öztürk, E. (2018). *Selanik'te Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (1908-1912)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Pala, A. (1991). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Selanik Şehri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Safa, L. (2017). *Osmanlı Döneminde Selanik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Shea, Jonathan (2010). *The Late Byzantine City: Social, Economic And Institutional Profile* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Centre for Byzantine, Ottoman and Modern Greek Studies, Institute of Archaeology and Antiquity, College of Arts and Law, The University of Birmingham, Birmingham.
- Şahin, C. (2019). *Balkan Savaşları Sürecinde Selanik* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Edirne.
- Torunoğlu, B. (2009). *Selanik'te Cinayet, 1876: Uluslararası Krize Dönüşen Bir İhtida Hikayesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilken Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuğrul, M. (2017). *Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turhan, İ. (2018). *XVIII. Yüzyılda Selanik Yahudileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Ünal, N. (2013). *İzmir ve Selanik Liman Kentlerinin Gelişim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi (1650-1750)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Vardağlı, T. (2011). *Osmanlı Selanik Vilayetinde Tütün Emek Politikası: Cemaatler ve Toplumsal Cinsiyetler Arası İlişkiler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vatansever, E. (2008). *Osmanlı İdaresinden Sonra Bulgaristan Türklerinin Sosyo-Kültürel Hayatı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Yakışır, A. N. (2009). *Bir Modern Olgu Olarak Çokkültürlülük*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Konya.
- Yapar, B. (2007). *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeoğaç, Dimetoka, İskeçe, Gümülcine, Selanik, Kavala, Yenice-Karasu)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, F. (2017). *S 12 Numaralı Sofya Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Yüksel, H. (1990). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü Üzerine Bir Araştırma (1585-1683)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ARAŞTIRMA ESERLER

- Akalın, Ş. H. (2016). Balkanlarda İslamın ve Türklüğün Yayılmasında Bir Üncü: Sarı Saltuk. M. S. Kafkasyalı (Der.), *Balkanlarda İslâm Miadı Dolmayan Umut*, Ankara: TİKA Yayınları, 51-72.
- Akgündüz, A. (1996). *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV.

- Aksan, V. H. (2010). *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akyüz, V. (2005). *İslâm Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*. İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Aliağaoğlu, A. & Uğur, A. (2016). Osmanlı Şehri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38: 203-226.
- Altınbaş, M. V. (1940). *Evkâf-ı Ümem Tarihi*. İstanbul.
- Altunan, S. (2015). XVIII. Yüzyılda Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM (18)*: 1-20.
- Alver, K. (2013). Hz. Peygamber ve İslâm Şehri. *Hece Dergisi / İslâm Medeniyeti Özel Sayısı 26 (198/199/200)*: 151-161.
- Anagnostis, J. (1989). *Selanik (Thessaloniki)'in Son Zaptı Hakkında Bir Tarih*. M. Delilbaşı (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Anastassiadou, M. (2017). *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*. I. Ergüden (Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Arnold, R. Arthur (1868). *From The Levant, The Black Sea, and The Danube*. V.1-2. London: Chapman&Hall.
- Âşıkpaşazâde. (2010). *Osmanoğullarının Tarihi "Tevârih-i âl-i Osmân"* (2. b.). (K. Yavuz & M. A. Saraç, Dü.) İstanbul: Gökkuşbe.
- Atik, K. (2014). Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/16, 272-291.
- Atsız, N. (2013). *Üç Osmanlı Tarihi (Oruç Beğ, Ahmedî, Şükrullah)*. İstanbul: Ötüken.
- Aydın H. V. (2014). Selanik'te XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Para Vakıfları ve Kredi İşlemleri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29 (1): 87-106.
- Aydın, M. A. (2007). Osmanlılar (Hukukî Yapı). *TDVİA*, 33: 515-521.
- Ayverdi, E. H. (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Azamat, N. (2001). Kâdiriyye. *TDVİA*, 24: 131-136.

- Başar, F. (1995). Evrenosoğulları. *TDVİA*, 11: 539-541.
- Balta, E. (1995). *Les vakıfs de Serrès et de sa région (15e et 15e s.) -un premier inventaire-*. E. Karagiannis (Çev.), Atina.
- Baltacı, C. (2004). Mektep. *TDVİA*, 29: 6-7.
- Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: İrfan Matbaası.
- Barın, T. (2016). Farklılıkların Bir Arada Yaşamada Liberal Bir Yaklaşım: Çokkültürlülük Teorisi. *YBHD*, 2: 57-87.
- Barkan, Ö. L. (1942). Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. *Vakıflar Dergisi*, 2: 279-386.
- Barkan, Ö. L. (1979). Avârız. *MEBİA*, 2: 13-19.
- Baş, Ali & Bozkurt, Tolga (2003). Konya Bedesteni. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (SUSBED)* 10: 507-527.
- Battuta, İ. (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. A. S. Aykut (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bayartan, M. (2008). Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 10: 157-175.
- Bayrak, Meral (2016). Makbul/Maktul İbrahim Paşa Vakfı: Selanik ve Kavala ile Diğer Yerlerde Bulunan Hayratı. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 35: 1-66.
- Bayram, S. (1981). Selanik'te Bulunan Vakıflarımız ve Mimari Hatıralarımız. *IV. Milli Türkoloji Kongresi*, İstanbul 19-23 Ekim 1981 (Sözlü Bildiri).
- Behar, C. (1996). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Berki, A. H. (2013). *Vakıf Hukuku Yazıları*. H. Çınar (Der.), Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Beyazıt, Y. (2018). *Kadıasker Atama Ruznâmçelerinden Çivizâde Mehmed Efendi Ruznâmçesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bilecik, G. (2015). Sofya'da Günümüze Ulaşan Osmanlı Mimarî Eserleri. *Yeni Türkiye Dergisi*, 67: 1916-1926.

- Bloch, M. (2013). *Tarih Savunusu: Veya Tarihçilik Mesleği*. A. Berktaş (Der.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. *TDVİA*, 28: 323-327.
- Bozkurt, N. (2004). Mektep. *TDVİA*, 29: 5-6.
- Bozkurt, N. & Küçükaşçı, M. Sabri (2003). Mekke. *TDVİA*. 28: 555-563.
- Braudel, F. (1992). *Tarih Üzerine Yazılar*. M. A. Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge Yayınları.
- Braudel, F. (2009). History and The Social Sciences: The Longue Durée. I. Wallerstein (Çev.), *Review*, 32 (2): 171-203.
- Broquiere, B. D. (2000). *Bertrandon De La Broquiere'in Denizaşırı Seyahati*. (C. Schefer & İ. Arda (Çev.), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Buchner, V. F. (1979). "Şehir". *MEBİA*, 11: 391-392
- Bulut, M. (2006). Osmanlılarda Ekonominin Finansmanı Meselesine Yeniden Genel Bir Bakış. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 18 (4): 447-452.
- Bulut, M. (2009). Reconsideration of Economic views of a Cassical Empire and Nation State during the Mercantilist Ages. *American Journal of Economics and Sociology*, 68: 791-828.
- Bulut, M. (2011). Gelişen Avrupa Genişleyen Osmanlı'dan Günümüze Dünya Ekonomisi'nde Değişen Dengeler ve Yeni Merkez. *Adam Akademi*, 1 (1): 11-28.
- Bulut, M. (2012). Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış. *Bilig*, 62: 63-96.
- Bulut, M. & Korkut, C. (2016). A Comparison Between Ottoman Cash Waqfs (CWs) and Modern Interest-Free Financial Institutions. *Vakıflar Dergisi*, 46: 23-45.
- Bulut, M. (2019). *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*. (12 Cilt). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.
- Burke, P. (2002). *Fransız Tarih Devrimi: Annales Okulu*. M. Küçük (Der.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Cansever, T. (2010). *İslam'da Şehir ve Mimari*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Ceylan, Y. (2016). Çokkültürlülük Avrupa Modelleri (Almanya Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9/43: 1207-1215.
- Cezar, M. (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Chary, F. B. (2011). *The History of Bulgaria*. Oxford: Greenwood.
- Crampton, R. J. (2005). *A Concise History of Bulgaria*. New York: Cambridge University Press.
- Curtis, W. E. (1903). *The Turk And His Lost Provinces Greece Bulgaria Serbia Bosnia*. Chicago: Fleming H. Revell Company.
- Çakıcı, F. Z. & Erakan, A. (2005). Osmanlı Cami Mimarisinin Balkan Ülkelerindeki Yansımaları. 6. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi*, 21-26 Kasım 2005, 1: 187-202.
- Çakır, İ. E. (2014a). Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36: 201-216.
- Çakır, İ. E. (2014b). Zımmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21: 41-66.
- Çakır, İ. E. (2016). Sofya Şehrinde Kadın Giyim Kuşam Kültürü: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 56: 1365-1386.
- Çalışkan, G. & Şeyban, L. (2017). Sofya'da Türk Kültür Varlıkları. *TİDSAD*, 13: 430-453.
- Çataltepe, S. (1990). *İslam-Türk Medeniyetinde Vakıflar*, İstanbul: Türkiye Milli Kültür Vakfı Yayınları.
- Çeçen, K. (2002). Köprü. *TDVİA*, 26: 252-255.
- Çetinkaya, B. A. (2013). *Medine'den Medeniyete*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çevrimli, N. (2017). Vakfiyelere Göre Vâkıf, Bâni, Binâ Unvan ve Sıfatları. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI: 193-219.
- Çınar, H. & Koyuncu Kaya, M. (2015). *Vakıflar Kaynakçası*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

- Çizakça, M. (2009). Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları. *TÜSEV*: 21-31.
- Delilbaşı, M. (1981). Sultan II. Murad'ın Fetihten Sonra (29 Mart 1430) Selanik'te İzlediği Politika ve Bir Hamam Kitâbesi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV (25): 361-364.
- Delilbaşı, M. (1999). 16. Yüzyılda Via Egneta ve Selanik. E. A. Zachariadou (Der.), *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egneta (1380-1699)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 73-92.
- Demirhan, M. F. (2013). *Osmanlı Pâdişah Türbeleri*. Venezia: Edizioni Ca' Foscari.
- Demirkent, I. (1992). Bizans. *TDVİA*, 6: 230-244.
- Dernschwam, H. (1992). *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dığıroğlu, F. (2014). Selanik Ekonomisinde Unutulmuş Bir Alan: Tütün Üretimi, Ticareti ve Reji (1883-1912). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 43: 227-272.
- Dimitriadis, E. P. (1986). Thessaloniki: 2300 Years of Continuous Urban Life. *Athens Center of Ekistics*, 53: 111-120.
- Dimitriadis, V. (1999). Via Egneta Üzerindeki Vakıflar. E. A. Zachariadou (Der.), *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egneta (1380-1699)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 92-104.
- Doğru, M. A. (2002). Onaltıncı Yüzyılda Sofya Şehri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII (2): 1-15.
- Durmuş, İ. (1995). el-Emsile. *TDVİA*, 11: 166-167.
- Efendi, A. A. (1964). *Osmanlı İmparatorluğunda Eyâlet Taksimatı, Toprak Dağıtımı ve Bunların Mali Güçleri*. Ankara: Gürsoy Basımevi.
- Efendi, H. H. (1998). *Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*. S. İlgürel (Der.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Eldem, E. (2014). Salonica and Its Jewish History in Turkish Historiography. *Jewish History*, 28: 431-438. (DOI: 10.1007/s10835-014-9222-1).
- Eldem, E. (2013). Istanbul as a Cosmopolitan City Myths and Realities. Ed. Quasyon, A. & Daswani, G. *A Companion to Diaspora and Transnationalism*: 212-230.

- Eldem, E.& Goffman, D. & Masters, B. (2012). *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti: Halep, İzmir ve İstanbul*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Emecen, F. (2007). Osmanlılar (Klasik Dönem). *TDVİA*, 33: 487-496.
- Eren, H. & Oğuz, M. & Mete, Z. (2017). *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Yunanistan*. İstanbul: IRCICA.
- Eren, H. & Bayır, Ö. & Oğuz, M. & Mete, Z. (2012). *Balkanlar'da Osmanlı Vakıfları: Vakfiyeler, Bulgaristan*. İstanbul: IRCICA.
- Erünsal, İ. E. (2003). Kütüphane. *TDVİA*, 27: 11-32.
- Erünsal, İ. E. (2015). *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ercan, Y. (1989). *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*. Ankara: TTK.
- Erdoğan, M. K. (2018, Aralık). Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları. *Vakıflar Dergisi*, 50: 65-84.
- Erdoğan, M. A. (2002). On Altıncı Yüzyılda Sofya Şehri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVII (2): 1-15.
- Ergenç, Ö. (1984). Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, IV: 69-78.
- Ergin, O. (1936). *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Erşahin, S. (2007). Türk-İslâm Şehri Üzerine Bir İnceleme. *İlkadım Dergisi*, 224: 6.
- Eryavuz, Ş. (2002). Kervansaray. *TDVİA*, 25: 299-302.
- Evliyâ Çelebi. (2003). *Seyahatnâme*. S. A. Kahraman, Y. Dağlı & R. Dankoff (Der.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evliyâ Çelebi. (2006). *Seyahatnâme*. S. A. Kahraman, Y. Dağlı & R. Dankoff (Der.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1954). Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri-I. *Türkiyat Mecmuası*, 11: 157-182.
- Eyice, S. (1989). Alaca İmaret Camii. *TDVİA*, 2: 313.
- Eyice, S. (1991). Ayasofya Camii. *TDVİA*, 4: 22.

- Eyice, S. (1992). Büyük Çarşı. *TDVİA*, 6: 509-513.
- Eyice, S. (1992a). Bedesten. *TDVİA*, 5: 302-311.
- Eyice, S. (1992b). Busbeke. *TDVİA*, 6: 466-467.
- Eyice, S. (1993). Çeşme. *TDVİA*, 8: 277-287.
- Eyice, S. (1997a). Hamam. *TDVİA*, 15: 402-430.
- Eyice, S. (1997b). Hamza Bey Camii. *TDVİA*, 15: 507-508.
- Eyice, S. (1998). Hortacî Süleyman Camii. *TDVİA*, 18: 244-245.
- Eyice, S. (2001). Kasımiye Camii. *TDVİA*, 24: 553-554.
- Eyice, S. (2016a). Bosnalı Mehmed Paşa Camii. *TDVİA*, Ek-2: 179-180.
- Eyice, S. (2016b). Mahmud Paşa Camii. *TDVİA*, Ek-2: 179-180.
- Farabi (2001). *El-Medînetü'l-Fâzıla*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Faroqhi, S. (2009). *Orta Halli Osmanlılar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2011). *Osmanlı Zanaatkarları*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Febvre, L. (1925). *A Geographical Introduction to History*. E. G. Paxton (Ed.) London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co. Ltd. New York Alfred A. Knopf.
- Frary, L. J. (2008). Russian Interests in Nineteenth-Century Thessaloniki. *Mediterranean Historical Review*, 23 (1): 15-33 (DOI: 10.1080/09518960802127457).
- Garaudy, R. (2014). *İslâm'ın Aynası Camiler*. İstanbul: Türk Edebiyat Vakfı.
- Gazzâlî (1891). *Esbâbü'l-inâye fî tercemeti bidâyeti'n-nihâye*, İstanbul: Bahriye Matbaası.
- Gel, M. (2010). Kanûnî'nin Para Vakfı Yasağını Kaldıran 1548 Tarihli "Hükm-i Şerif"inin Yeni Bir Nüshası. *Akademik Bakış*, 4 (7).

- Genç, M. (2000). İltizam. *TDVİA*, 22: 154-158.
- Genç, M. (2007). Osmanlılar (İktisadi ve Ticari Yapı). *TDVİA*, 33: 525-532.
- Genç, M. (2013). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Genç, M. (2014). Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar. *Vakıflar Dergisi* (42): 9-18.
- Gençer, İ. C. (2017). Dualities in the Transformation of the Urban Realm: Smyrna and Salonica 1840-1900. *Mediterranean Historical Review*, 31 (2): 139-163 (DOI: 10.1080/09518967.2016.1234104).
- Gounaris, B. (2009). Reassessing Wheat Crises in Eighteenth Century Thessaloniki. *The Historical Review*, 5: 41-65 (DOI: <http://dx.doi.org/10.12681/hr.220>).
- Gökbilgin, M. T. (1978). Selanik. *MEBİA*, 337-349.
- Gölen, Z. & Temizer, A. (2017). *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirleri*. İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Görgün, T. (1999). İbn Haldun. *TDVİA*, 19: 543-555.
- Göyünç, N. (1999). Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar). G. Eren (Der.), *Osmanlı*, 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 77-88.
- Gradeva, R. (1997). Orthodox Christians in The Kadi Courts: The Prctice of The Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century. *Islamic Law and Society*, 4 (1): 37-69.
- Gradeva, R. (1995). Turks and Bulgarians, Fouteenth to Eighteenth Centuries. *Mediterranean Institute*.
- Graeber, D. (2015). *Borç*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Günay, H. M. (2012). Vakıf. *TDVİA*, 42: 475-479.
- Gündüz, M. (1976). İslâm'da Kitap Sevgisi ve İlk Kütüphaneler, *Vakıflar Dergisi*, 11: 184-190.
- Güneş, M. (2016). Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili. *Akademik Bakış*, 8 (15): 221-240.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK.

- Halaçoğlu, Y. (2014). *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (2015). *İslâm Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Hasanov, S. (2016). Kadı Seyfullah Efendi Camii. *TDVİA, EK-1*: 701-703.
- Hızlı, M. (1994). Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1): 53-70.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17 (1): 25-46.
- Hourani, A. H. & Stern, S. M. (1970). *The Islamic City: A Colloquium* (Papers on Islamic History, I). Oxford: University of Pennsylvania Press.
- Huart, C. (1987). İmâret. *MEBİA*, 5 (2): 985.
- Imber, C. (2007). *Varna Savaşı*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İbrahimgil, M. Z. & Keleş, H. (2016). *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İlgürel, M. (2001). "İstimâlet". *TDVİA*, 23: 362-363.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600* (Cilt I). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalcık, H. (2008). Rumeli. *TDVİA*, 35: 232-235.
- İnalcık, H. (2009). Su. *TDVİA*, 37: 437-440.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İşbankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2012). Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerinde Yeni Araştırmalar. *GAMER, I*: 1-10.
- İnalcık, H. (2019). Vakıf Medeniyeti. *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı*: 6-7.
- İnalcık, H. & Quataert, D. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914* (Cilt II). S. Faroqhi, D. Q. Bruce McGowan, Ş. Pamuk (Der.) İstanbul: Eren Yayıncılık.

- İnalçık, H., Oğuz, M. (1978). *Gazavât-ı Sultana Mehemed Hân*. Ankara: TTK.
- İnciciyan, P. L. & Andreasyan, H. D. (1974). *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- İpşirli, M. (1989). Bulgaristan'daki Türk Vakıflarının Durumu (XX. Yüzyıl Başları). *Bellekten, LIII*: 677-717.
- İpşirli, M. (1991). Avârız Vakfı. *TDVİA, 4*: 109.
- İpşirli, M. (1993a). Çelebi. *TDVİA, 8*: 259.
- İpşirli, M. (1993b). Danişmend. *TDVİA, 8*: 464-465.
- İpşirli, M. (1994). Ehl-i Örf. *TDVİA, 10*: 519-520.
- İpşirli, M. (2000). İلميye. *TDVİA, 22*: 141-145.
- İpşirli, M. (2001). Kalemeye. *TDVİA, 24*: 248-249.
- İpşirli, M. (2003). Medrese (Osmanlı Dönemi). *TDVİA, 28*: 327-333.
- Kaçmaz, M. (2013). Balkan Coğrafyası. *Türk Tarihinde Balkanlar*, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulam ve Araştırma Merkezi Yayınları, 11-37.
- Kara, M. (1992). Sofyalı Bâlî Efendi. *TDVİA, 5*: 20-21.
- Kara, M. (2011). Tekke. *TDVİA, 40*: 368-370.
- Karal, E. Z. (1995). *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Karaman, H., vd. (2016). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karpat, K. (1992). Balkanlar. *TDVİA, 5*: 25-32.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kemal, İ. (1991). *Tevarih-i Al-i Osman*. Ankara: TTK.
- Kılıcı, A. (2010). Balkanlardaki Osmanlı Baldeken Türbeleri Hakkında Bir Değerlendirme, *Vakıflar Dergisi, 32*: 96-97.
- Kılıç, O. (1999). XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması. *Osmanlı, 6*: Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 89-110.

- Kılıç, O. (2002). Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799). *Türkler Ansiklopedisi*, 9: 887-898.
- Kılıç, Ü. (2012). Vali. *TDVİA*, 42: 492-494.
- Kiel, M. (1973). A Note on The Exact Date of Construction of The White Tower of Thessaloniki. *Balkan Studies*, 14: 325-357.
- Kiel, M. (1970). Notes on the History of Some Turkish Monuments in Thessaloniki and Their Founders. *Balkan Studies*: 123-156.
- Kiel, M. (2009a). Selanik. *TDVİA*, 36: 352-357.
- Kiel, M. (2009b). Sarı Saltuk, *TDVİA*, 36: 147-150.
- Kolçak, Ö. (2008). Selanik Yünlü Dokumacılığının Tarihsel Gelişimi (1500-1620): Yeni Bulgular Işığında Genel Bir Değerlendirme. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 31: 93-126.
- Korkut, C. & Bulut, M. (2017). XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması. *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2): 167-194.
- Koselleck, R. (2009). *Kavramlar Tarihi*. İletişim Yayınları.
- Koyuncu, A. (2015). Sofya’da Osmanlı Mimari Mirasının Tasfiyesi. *XVI. Türk Tarih Kongresi*: 113-144.
- Köprülü, M. F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, 1: 1-7.
- Köprülü, M. F. (1983). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köprülü, O. F. (1992). Bey. *TDVİA*, 6: 11-12.
- Köprülü, O. F. (1993). Çavuş. *TDVİA*, 8: 1236-238.
- Kunt, İ. M. (1978). *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kurt, A. O. & Göler, M. E. (2017). Anadolu’da İlk Tapınak: Göbeklitepe. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 21 (2): 1107-1138.

- Kurt, İ. (1997). Vakıf Müessesesi, XV ve XVI. Asır Vakıfları. *XV ve XVI. Asır Türk Asrı Yapan Değerler*: 501-535.
- Kurt, S. K. (2013). Osmanlı Devleti'nde Özel İslâm Okullar (Selanik). *EKEV Akademi Dergisi*, 17 (54): 187-204.
- Küçükaşçı, M. S. (2010). Şehir. *TDVİA*, 38: 441-446.
- Küçükaşçı, M. S. & Yel, A. M. (2003). Mahalle. *TDVİA*, 27: 323-326.
- Küçükdağ, Y. (2001). Karamânî Mehmed Paşa. *TDVİA*, 24: 449-451.
- Küçükdağ, Y. (2007). Piri Mehmed Paşa. *TDVİA*, 34: 280-281.
- Lapina, E. (2009). Demetrius of Thessaloniki: Patron Saint of Crusaders. *Viator*, 40 (2): 93-112.
- Leake, William Martin (1835). *Travels in Northern Greece*. London: J. Rodwell, New Bond Street.
- Leeuwen, R. V. (2012). *Bir Osmanlı Şehri Şam*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Mazower, M. (2013). *Selanik: Hayaletler Şehri "Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Mehmed, Â. (2007). *Menâzirü'l-Avâlim* (Cilt 3). M. Ak (Der.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Memişoğlu, H. (1994). Bulgaristan'da Türk Kültür ve Sanat Eserleri. *Vakıflar Dergisi* (23): 311-319.
- Mikov, L. (2016, Aralık). Halvetî Şeyhi Bali Efendi ve Sofya'daki Türbesi. *Balkan Araştırma Dergisi*, 5(2): 115-131.
- Molho, R. (2005). *Selanik Yahudileri 1856-1919 "Özel Bir Cemaat"*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Neşrî, M. (1995). *Kitâb-ı Cihannümâ* (Cilt II). F. R. Unat & M. A. Köymen (Der.), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Obolensky, D. (1973). The Cult of St. Demetrius of Thessaloniki in the History of Byzantine-Slav Relations. *Balkan Studies*: 3-20.
- Ocak, A. Y. & Faroqhi, S. (1986). Zâviye. *MEBİA*, XIII: 468-476.

- Orman, İ. (2012). Türbe. *TDVİA*, 41: 464-466.
- Ortaylı, İ. (2001). Kadı. *TDVİA*, 24: 69-73.
- Oruçbey. (2009). *Osmanlı Tarihi (1288-1502) "Uç Beyliğinden Dünya Devletine"*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2006). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. Ankara: TTK.
- Ökten, S. (2013). Vakıf Medeniyeti ve Osmanlı Şehirleri. *Vakıf Medeniyeti ve Şehir Sempozyumu*: 1-6. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Öngören, R. (2016). Nüreddinzâde. *TDVİA*, Ek-2: 364-366.
- Önkal, A. & Bozkurt, N. (1993). Cami. *TDVİA*, 7: 91-92.
- Öz, M. (2007). Osmanlılar (Sosyal Hayat). *TDVİA*, 33: 532-538.
- Özaydın, A. (2007). Nizâmiye Medresesi. *TDVİA*, 33: 188-191.
- Özcan, A. (1997). Haseki. *TDVİA*, 16: 368-369.
- Özcan, A. (2007). Paşa. *TDVİA*, 34: 182-183.
- Özcan, A. (2002). "Kanuni Devri Vezirlerinden Sofu Mehmed Paşa'ya ve Sofya'daki Külliyesine Dair". *IRCICA, Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyum Tebliğleri*.
- Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. İstanbul: TTK.
- Özcan, T. (2008). Ekonomik Kalkınma ve Vakıflar. R. Şentürk (Der.) *Ekonomik Kalkınma ve Değerler*: 143-157.
- Özcan, T. (2010). *Vakıf Medeniyeti ve Para Vakıfları*. İstanbul: Türkiye Finans Kültür Yayınları.
- Özey, R. (2016). *Balkanlar ve Balkan Ülkeleri Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özkan, S. H. (2016). Balkanlar'da Bir Osmanlı Şehri: Sofya (1385-1878). *Avrasya Etüdüleri*, 50: 279-314.
- Özkaya, Y. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. İstanbul: YKY.
- Öztürk, N. (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: VGM Yayınları.

- Öztürk, N. (2002). Osmanlı Döneminde Vakıflar., *Türkler, X*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 443-446.
- Öztürk, N. (1995). *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özvar, E. & Bilgin, A. (2008). *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*. Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul: Forart Basımevi.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt II). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pirrenne, H. (2010). *Ortaçağ Kentleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Raymond, A. (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Söylemez, M. (2011). *İslâm Şehirleri*. İstanbul: Düşün Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i Osmanî* (Cilt 3). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sabev, O. (2012). Bulgaristan'da Osmanlı Vakıf Kütüphanelerinden Bir Örnek: Sofya Müftüsü Ebubekir Efendi Kütüphanesi (1777). M. Kutoğlu (Der.), *Balkanlarda Osmanlı Vakıfları ve Eserleri Uluslararası Sempozyumu*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 297-303.
- Sahillioğlu, H. (1991). Askerî. *TDVİA*, 3: 488-489.
- Sak, İ. (2005). *Şer'îye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800)*. Konya: Kömen Yayınları.
- Sezgin, İ. (2007). Paşa Livası. *TDVİA*, 34: 183-184.
- Shaw, S. (1982). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (Cilt I). İstanbul: E Yayınları.
- Slade, Adolphus (1854). *Records of Travels in Turkey, Greece, etc. and of A Cruise in The Black Sea with The Captain Pacha*. London: Saunders and Otley, Conduit Street.
- Şahin, İ. (2009). Sofya. *TDVİA*, 37: 344-348.
- Şahin, İ. (2010). Şehir. *TDVİA*, 38: 446-449.

- Şahinalp M. S. & Günal V. (2012). Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşı Sisteminin Lokasyon ve Çarşı İçi Kademelenme Yönünden Mekânsal Analizi. *Millî Folklor*, 93: 149-168.
- Şentürk, M. (2010). Vakıf Kültürünün Kur'ân'daki Referansları. *İstem*, 8 (16): 143-160.
- Şenyurt, O. (2016). Selanik Hamidiye Cami: II. Abdülhamid Döneminde Mimaride Geleneksel Yaklaşımlar ve Oryantalizm. *KOSDEB*, 31: 185-208.
- Şimşek, M. (1986). Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları Üzerinde Münakaşalar. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 27: 207-220.
- Şulul, K. (2013). *İbn Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Tahrallı, M. (2008). Rifâiyye. *TDVİA*, 35: 99-103.
- Tanrıkorur, B. (2004). Mevleviyye. *TDVİA*, 29: 468-475.
- Tarım Ertuğ, Z. (2000). İmaret. *TDVİA*, 22: 219-220.
- Tekin, Z. (1994). Deri. *TDVİA*, 9: 176-178.
- Todorov, N. (1983). *The Balkan City 1400-1900*. Seattle & London: University of Washington Press.
- Todorova, M. (2010). *Balkanlar'ı Tahayyül Etmek*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tütüncü, G. & Ünal, N. (2019). Karşılaştırmalı Tarih: Doğuşu, Gelişimi, Metodolojisi ve Türkiye'deki Durumu. *Al-Farabi International Journal on Social Sciences*: 3/4, 79-93.
- Unan, F. (2004). Mevleviyet. *TDVİA*, 29: 467-468.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarihi* (Cilt I). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülgen, A. S. (1987). Hamam. *MEBİA*, 5 (1): 174-178.
- Ünal, N. (2015). *İki Osmanlı Liman Kenti: İzmir ve Selanik*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ünaş, S. (2001). Kâbe. *TDVİA*, 24: 14-21.
- Veinstein, G. (2014). Selanik'in Gizemi. G. Veinstein (Der.), *Selanik 1850-1918*, İstanbul: İletişim, 15-18.

- Vickers, M. (1972). Hellenistic Thessaloniki. *The Journal of Hellenic Studies*, 92: 156-170.
- Vural, M. (2011). *Gazzâlî Felsefesinde Bilgi ve Yöntem*. Ankara Okulu.
- Wallerstein, I. (2009). Braudel on the Longue Durée: Problems of Conceptual Translation. *Review*, 32 (2): 155-170.
- Yalansız, N. (2009). Karşılaştırmalı Tarih: Tarih Öğretiminde Yeni Bir Yaklaşım. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2/9, 493-498.
- Yazır, E. H. (1995). *Elmalılı M. Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar (Ahkâmu'l-Evkâf)*. N. Öztürk (Der.), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1984). Vakıf İncelemelerinde Metod ve Araştırmalar. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, *II. Vakıf Haftası Konuşmalar ve Tebliğler*: 16-18.
- Yediyıldız, B. (1986). Vakıf. *MEBİA*, 13: 153-172.
- Yediyıldız, B. (1999). Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrât Sistemi. G. Eren (Der.), *Osmanlı*, V, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2-17.
- Yediyıldız, B. (2003). *18. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK Basımevi.
- Yediyıldız, B. (2012). Vakıf (Tarih). *TDVİA*, 42: 479-486.
- Yıldız, Ö. (2012). XX. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti. *ÇTTAD*, XII (24): 27-46.
- Yılmaz, Ö. (2013). Osmanlı Şehir Tarihleri Açısından Yabancı Seyahatnamelerin Kaynak Değeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 28 (2): 587-614.
- Yücer, H. M. (2008). Sa'diyye. *TDVİA*, 35: 410-413.

WEB

T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü:

<http://www.vgm.gov.tr/sayfahtml.aspx?Id=1> adresinden alındı (10.05.2017).

Sofia Municipality Official Portal: <https://www.sofia.bg/web/sofia-municipality/history-and-geography> adresinden alındı (21.12.2017).

Diyaret İşleri Başkanlığı: <https://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-1/fatiha-suresi-1/ayet-1/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> adresinden alındı (03.04.2020).

https://www.academia.edu/9947751/Annales_ekolu_ve_Halil_Inalcik (02.03.2020).

Faroqhi, S. (2012). "Selanik". In Encyclopaedia of Islam, Second Edition, edited by P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs, P.J. Bearman (Volumes X, XI, XII), Th. Bianquis (Volumes X, XI, XII), et al. Accessed May 13, 2020. doi:http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_6700.

Ivanova, S. (2012). Sofya. In Encyclopaedia of Islam, Second Edition, edited by P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs, P.J. Bearman (Volumes X, XI, XII), Th. Bianquis (Volumes X, XI, XII), et al. Accessed May 13, 2020. doi:http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7088.

Anameriç, H. (2017). *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Özel Arşivlerin Ülke Tarihindeki Önemi*. Şubat 27, 2017 tarihinde [core.ac.uk: https://core.ac.uk/download/pdf/11883932.pdf](https://core.ac.uk/download/pdf/11883932.pdf) adresinden alındı

İnal, E. (2014). <http://ercaninal.blogspot.com.tr/2013/01/filibe.html> (18 Temmuz).

EKLER

TABLolar

Tablo 1: Selanik Vakıfları

	Vakıf İsmi	Tarih
1	İshak Paşa bin İbrahim Vakfı ³¹³	1482
2	Sultan Bayezid-i Sani ibn Sultan Mehmed Vakfı ³¹⁴	1505
3	Vezîr-i Azâm Yakub Paşa Vakfı ³¹⁵	1510
4	Pîrî Mehmed Paşa Vakfı ³¹⁶	1517
5	Şâdî Bey bin İshak Paşa Vakfı ³¹⁷	1521
6	İbrahim Paşa Vakfı ³¹⁸	1530
7	Hüseyin Çelebi bin Hasan Vakfı ³¹⁹	1554
8	Hacı Mahmud Ağa ibn Mehmed Vakfı ³²⁰	1659
9	Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş Vakfı ³²¹	1677
10	Hacı Abdünnebi Çelebi bin Süleyman Vakfı ³²²	1706
11	Hüseyin Çavuşzade Ahmed Ağa Vakfı ³²³	1711
12	Hacı Ahmed Ağa ibn Mehmed Ağa Vakfı ³²⁴	1720
13	Küçük Ahmed Ağa ibn Mahmud Efendi Vakfı ³²⁵	1724

³¹³ VGMA, Defter: 624, Sayfa: 227, Sıra: 172 (892/1482).

³¹⁴ VGMA, Defter: 613, Sayfa: 50, Sıra: 5 (911/1505).

³¹⁵ VGMA, Defter: 740, Sayfa: 305, Sıra: 94 (916/1510). VGMA, Defter: 740, Sayfa: 313, Sıra: 95 (922/1516). TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00553, s. 55.

³¹⁶ VGMA, Defter: 747, Sayfa: 466, Sıra: 309 (923/1517).

³¹⁷ VGMA, Kutu: 3, Sayfa: 1663 (928/1521).

³¹⁸ VGMA, Defter: 581, Sayfa: 76, Sıra: 85 (937/1530). TKGM, TADB, TTD, EVKAF, 00553, s. 55.

³¹⁹ VGMA, Defter: 570, Sayfa: 40, Sıra: 17 (961/1554).

³²⁰ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 269, Sıra: 93 (1069/1659). Vakfiyenin mükerreri VGMA, Defter: 1564, Sayfa: 1, Sıra: 1 (1209/1795) numara ve tarihli belgedir.

³²¹ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677). VGMA, Defter: 623, Sayfa: 159, Sıra: 170 (1088/1677).

³²² VGMA, Defter: 624, Sayfa: 267, Sıra: 223 (1118/1706).

³²³ VGMA, Defter: 730, Sayfa: 113, Sıra: 73 (1123/1711).

³²⁴ VGMA, Defter: 623, Sayfa: 225, Sıra: 216 (1132/1720).

³²⁵ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 50, Sıra: 34 (1136/1724).

14	Hacı Ahmed Ağa ibn Hacı Mehmed Ağa ibn Yahya Çavuş Vakfi ³²⁶	1726
15	Şeyh Ahmed Efendi bin Şaban Vakfi ³²⁷	1741
16	Numan Paşa bin Ahmed Vakfi ³²⁸	1749
17	Sultan I. Mahmud Han Vakfi ³²⁹	1751
18	Rabia Hanım bint Osman Paşa Vakfi ³³⁰	1763
19	Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim Vakfi ³³¹	1763
20	Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed Vakfi ³³²	1766
21	Elâgözzâde İbrahim Ağa ibn Mustafa Ağa Vakfi ³³³	1767
22	Hasekî Mehmed Ağa bin Abdullah Vakfi ³³⁴	1767
23	Abdullah bin Osman Vakfi ³³⁵	1776
24	Hacı Numan Bey Vakfi ³³⁶	1781
25	Molla Ahmed bin Murad Vakfi ³³⁷	1781
26	Poşucu Ali Beşe ibn Mehmed Vakfi ³³⁸	1783
27	Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Vakfi ³³⁹	1787
28	Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim Efendi Vakfi ³⁴⁰	1801
29	Hacı Abdullah Ağa ibn Mehmed Efendi Vakfi ³⁴¹	1801

³²⁶ VGMA, Defter: 574, Sayfa: 12, Sıra: 5 (1139/1726).

³²⁷ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 392, Sıra: 122 (1154/1741).

³²⁸ VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

³²⁹ VGMA, Defter: 638, Sayfa: 41, Sıra: 27 (1164/1751). VGMA, Defter: 638, Sayfa: 46, Sıra: 32 (1164/1751).

³³⁰ VGMA, Defter: 600, Sayfa: 80, Sıra: 101 (1176/1763).

³³¹ VGMA, Defter: 990, Sayfa: 82, Sıra: 68 (1176/1763).

³³² VGMA, Defter: 626, Sayfa: 584, Sıra: 628 (1179/1766).

³³³ VGMA, Defter: 741, Sayfa: 212, Sıra: 131 (1181/1767).

³³⁴ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 2, Sıra: 2 (1181/1767).

³³⁵ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 483, Sıra: 144 (1190/1776).

³³⁶ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 391, Sıra: 191 (1195/1781).

³³⁷ VGMA, Defter: 628, Sayfa: 503, Sıra: 268 (1195/1781).

³³⁸ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 485, Sıra: 145 (1197/1783).

³³⁹ VGMA, Defter: 581/1, Sayfa: 28, Sıra: 27 (1202/1787).

³⁴⁰ VGMA, Defter: 744, Sayfa: 207, Sıra: 60 (1216/1801).

³⁴¹ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 276, Sıra: 96 (1216/1801).

30	Nefise Hanım Vakfı ³⁴²	1816
31	Evrenosoğlu Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey Vakfı ³⁴³	1818
32	Hatice Kadın Efendi bint Abdullah Vakfı ³⁴⁴	1820
33	Seyyid Osman Beyefendi ibn Mustafa Paşa (Müşterek) Vakfı ³⁴⁵	1820
34	Ahmed Subaşı Vakfı Vakfı ³⁴⁶	1838
35	Aişe Hatun Vakfı ³⁴⁷	1838
36	Ali Çelebi Vakfı ³⁴⁸	1838
37	Cezerî Kasım Paşa Vakfı ³⁴⁹	1838
38	Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Vakfı ³⁵⁰	1838
39	Dedezâde Mehmed Çelebi Vakfı ³⁵¹	1838
40	Derviş Ahmed Vakfı ³⁵²	1838
41	Derviş Çelebi Vakfı ³⁵³	1838
42	Devlet Hatun Vakfı ³⁵⁴	1838
43	Durali Çelebi Vakfı ³⁵⁵	1838
44	Gazi Yahya Bey Vakfı ³⁵⁶	1838
45	Hacı Ali Vakfı ³⁵⁷	1838

³⁴² VGMA, Defter: 632, Sayfa: 420, Sıra: 192 (1232/1816). Mükerrer vakfiye VGMA, Defter: 733, Sayfa: 79, Sıra: 40.

³⁴³ VGMA, Defter: 619, Sayfa: 153, Sıra: 77 (1012/1604). VGMA, Defter: 987, Sayfa: 115, Sıra: 38 (1233/1818).

³⁴⁴ VGMA, Defter: 746, Sayfa: 132, Sıra: 57 (1235/1820).

³⁴⁵ GRGSA-IAM_OJC001.01_000257_00088, s. 163.

³⁴⁶ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 29; GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁴⁷ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 2; GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁴⁸ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 77.

³⁴⁹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 45.

³⁵⁰ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 66.

³⁵¹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000013.

³⁵² GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁵³ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁵⁴ GRGSA-IAM_ORL002.01_000013; GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁵⁵ GRGSA-IAM_ORL002.01_000013.

³⁵⁶ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 15.

³⁵⁷ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

46	Hacı Derviş Çelebi Vakfı ³⁵⁸	1838
47	Hacı Mehmed ve Hacı Abdürrahim Vakfı ³⁵⁹	1838
48	Hacı Mümin Vakfı ³⁶⁰	1838
49	Hafize Hatun Vakfı ³⁶¹	1838
50	Hamza Bey Camii Vakfı ³⁶²	1838
51	Hızır Bey Vakfı ³⁶³	1838
52	Hoca Turkul Vakfı ³⁶⁴	1838
53	Hüsniye Hatun Vakfı ³⁶⁵	1838
54	İsmihan Hatun Vakfı ³⁶⁶	1838
55	Kara Sinan Vakfı ³⁶⁷	1838
56	Karaca Mehmed Paşa Vakfı ³⁶⁸	1838
57	Kazzaz Hacı Mustafa Vakfı ³⁶⁹	1838
58	Kazzaz Hacı Osman Vakfı ³⁷⁰	1838
59	Kazzaz Ramazan Efendi Vakfı ³⁷¹	1838
60	Mehmed Çelebi Vakfı ³⁷²	1838
61	Merhum Abdullah Vakfı ³⁷³	1838
62	Merhum Fenârî Hasan Efendi Vakfı ³⁷⁴	1838

³⁵⁸ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 86.

³⁵⁹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 57.

³⁶⁰ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 39.

³⁶¹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 21; GRGSA-IAM_ORL002.01_000013.

³⁶² GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 22, 73.

³⁶³ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 17.

³⁶⁴ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁶⁵ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁶⁶ GRGSA-IAM_ORL002.01_000013.

³⁶⁷ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 74.

³⁶⁸ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 69.

³⁶⁹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 13.

³⁷⁰ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁷¹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁷² GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁷³ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁷⁴ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 67.

63	Merhum Hacı Mehmed ve Hacı Abdürrahim Vakfi ³⁷⁵	1838
64	Merhum Hacı Musa Vakfi ³⁷⁶	1838
65	Merhum İbrahim Paşa Vakfi ³⁷⁷	1838
66	Merhum Kapıcızade Mehmed Ağa Vakfi ³⁷⁸	1838
67	Merhum Kara Sinanoğlu Vakfi ³⁷⁹	1838
68	Merhum Kocazade Mehmed Ağa Vakfi ³⁸⁰	1838
69	Merhum Mehmed Çelebi Vakfi ³⁸¹	1838
70	Merhum Mustafa Bey Vakfi ³⁸²	1838
71	Merhume Emetullah Hatun Vakfi ³⁸³	1838
72	Merhume Hacı Aişe Vakfi ³⁸⁴	1838
73	Merhume Hacı Sultan Vakfi ³⁸⁵	1838
74	Merhume Halime Hatun Vakfi ³⁸⁶	1838
75	Muslih Vakfi ³⁸⁷	1838
76	Muslihiddin Çelebi Vakfi ³⁸⁸	1838
77	Poparazade Hüseyin Bey Vakfi ³⁸⁹	1838
78	Prizrenli Mehmed Paşa Vakfi	1838
79	Sultan Murad Han Vakfi ³⁹⁰	1838
80	Usturumcalı Hacı Hasan Vakfi ³⁹¹	1838

³⁷⁵ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 57.

³⁷⁶ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 43.

³⁷⁷ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 13.

³⁷⁸ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 74.

³⁷⁹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 83.

³⁸⁰ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 74.

³⁸¹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 79.

³⁸² GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 3.

³⁸³ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 53.

³⁸⁴ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 1.

³⁸⁵ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 25.

³⁸⁶ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s.60.

³⁸⁷ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 40.

³⁸⁸ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁸⁹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 32.

³⁹⁰ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 75.

³⁹¹ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

81	Usturumcalı Hasan Akseki Vakfı ³⁹²	1838
82	Ümmi Hatun Vakfı ³⁹³	1838
83	---Bey Vakfı ³⁹⁴	1838
84	---zade Hacı Mehmed Efendi Vakfı ³⁹⁵	1838
85	---Vakfı	1838
86	Gazi Evrenos Beyzâde Yusuf Sıddık Bey Efendi ibn Abdurrahman Bey ibn Yusuf Vakfı ³⁹⁶	1842
87	Şerif Abdümttalib Efendi ibn Şerif Galib Efendi Vakfı ³⁹⁷	1844
88	İbrahim Ağa ibn Mehmed Vakfı ³⁹⁸	1846
89	İsmail Hakkı Efendi bin Abdülgani Efendi Vakfı ³⁹⁹	1854
90	Hâfız Hüseyin Efendi ibn Hasan Vakfı ⁴⁰⁰	1867
91	Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa Vakfı ⁴⁰¹	1894
92	Hacı Mehmed Hayri Paşa ibn Hacı Ahmed Efendi Eyyûbî Vakfı ⁴⁰²	1903
93	Hasan Fehmi Paşa bin Şerif Abdullah Efendi Vakfı ⁴⁰³	1904
94	Ahmed Paşa Camii Vakfı	-
95	Akçamescid Mahallesi Camii Vakfı	-
96	Anadolu Mahallesi Camii Vakfı	-
97	Burmali (Hüsrev Kethüda) Camii Vakfı	-
98	Cezeri (Koca Kasım Paşa/Kasımiye) Camii Vakfı	-
99	Çilli Mahallesi Camii Vakfı	-
100	Gazi Hüseyin Bey (Paşa) Camii Vakfı	-
101	Hacı İbrahim Ağa Camii Vakfı	-
102	Hacı İsmail Camii Vakfı	-
103	Hacı Musa Camii Vakfı	-
104	Mesud Hasan Mahallesi Mescidi Vakfı	-
105	Hafsa Hatun (Hamza Bey) Camii Vakfı	-
106	Kadı Kemal Camii Vakfı	-

³⁹² GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 65.

³⁹³ GRGSA-IAM_ORL002.01_000005.

³⁹⁴ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 17.

³⁹⁵ GRGSA-IAM_ORL002.01_000007, s. 63.

³⁹⁶ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 357, Sıra: 169 (1258/1842).

³⁹⁷ VGMA, Defter: 632, Sayfa: 363, Sıra: 173 (1260/1844).

³⁹⁸ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 118, Sıra: 83 (1262/1846).

³⁹⁹ VGMA, Defter: 582/2, Sayfa: 304, Sıra: 210 (1271/1854).

⁴⁰⁰ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 62, Sıra: 49 (1283/1867).

⁴⁰¹ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 81, Sıra: 62 (1312/1894).

⁴⁰² VGMA, Defter: 991, Sayfa: 47, Sıra: 61 (1321/1903).

⁴⁰³ VGMA, Defter: 989, Sayfa: 227, Sıra: 181 (1322/1904).

107	Kapanali Camii Vakfi	-
108	Kolordu-yı Hümeyun Camileri Vakfi	-
109	Pîr Mehmed Çelebi (Yılan Mermeri Mescidi) Camii Vakfi	-
110	Poparazade (Hüseyn Bey) Camii Vakfi	-
111	Seyfullah Efendi Camii Vakfi	-
112	Topal Ahmed Ağa Camii Vakfi	-
113	Abdullah Kadı Mescidi Vakfi	-
114	Ahmed Subaşı Mescidi Vakfi	-
115	Astarcı Mahallesi Mescidi Vakfi	-
116	Balat Mescidi Vakfi	-
117	Kazzaz Hacı Musa Mescidi Vakfi	-
118	Gülmezoglu Mescidi Vakfi	-
119	Hacı Hasan Mahallesi Mescidi Vakfi	-
120	Hacı Memi Mescidi Vakfi	-
121	Kara Hacı Mescidi Vakfi	-
122	Kara Hacıoglu Mescidi Vakfi	-
123	Pinti Hasan Mescidi Vakfi	-
124	Sarı Hatib Mescidi Vakfi	-
125	Yahya Bâlî Mescidi Vakfi	-

Tablo 2: Sofya Vakıfları

1	Vakıf İsmi	Tarih
2	Sancak Beyi Şâdî Bey Vakfi ⁴⁰⁴	1500
3	Gazi Yahya Paşa ibn Abdülhay Vakfi ⁴⁰⁵	1506
4	Vezir-i Azam Hasan Paşa bin Abdülhay Vakfi ⁴⁰⁶	1508
5	Sûfî Mehmed Paşa ibn Abdülmuin Vakfi ⁴⁰⁷	1548
6	Hasboğa Bey Vakfi	1550
7	İlyas Bey Vakfi	1550
8	Zağanos Paşa Vakfi ⁴⁰⁸	1570
9	Bali Efendi Zaviyesi Vakfi ⁴⁰⁹	1570
10	Merhum Kıncı Subaşı Vakfi ⁴¹⁰	1570

⁴⁰⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 60b, 1190/1776.

⁴⁰⁵ VGMA, Defter: 629, Sayfa: 415, Sıra: 332 (912/1500).

⁴⁰⁶ VGMA, Defter: 734, Sayfa: 227, Sıra: 124 (914/1508).

⁴⁰⁷ VGMA, Defter: 988, Sayfa: 51, Sıra: 23 (954/1548).

⁴⁰⁸ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 61, 351.

⁴⁰⁹ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 351, 352.

⁴¹⁰ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

11	Casim Ağa bin Abdullah Miralay Vakfı ⁴¹¹	1570
12	Karaoğlan Zaviyesi Vakfı ⁴¹²	1570
13	Sarrafi Kasım bin Ahmed Mescidi Vakfı ⁴¹³	1570
14	Saruhan bin Koçi Vakfı ⁴¹⁴	1570
15	Kara Danişmend Vakfı ⁴¹⁵	1570
16	Evhad Bey bin Hamza Vakfı ⁴¹⁶	1570
17	Hacı Hamza Vakfı ⁴¹⁷	1570
18	Dursun bin Saltık Vakfı ⁴¹⁸	1570
19	Kamer Hatun bint Ali Bâli ⁴¹⁹	1570
20	Kamer Hatun Vakfı ⁴²⁰	1570
21	Hacı Mehmed bin Mustafa ve Hacı Şuca bin Abdülhayy Zaviyesi Vakfı ⁴²¹	1570
22	Hacı Mustafa bin Musa Kethüda Mescidi Vakfı ⁴²²	1570
23	Merhum Abdi Hoca Vakfı ⁴²³	1570
24	Hacı İbrahim bin Hızır Vakfı ⁴²⁴	1570
25	Abdi Bey bin Abdullah Vakfı ⁴²⁵	1570
26	Cümdi Ahmed Vakfı ⁴²⁶	1570
27	Sarrac Hacı Davud Vakfı ⁴²⁷	1570

⁴¹¹ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

⁴¹² TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

⁴¹³ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

⁴¹⁴ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

⁴¹⁵ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

⁴¹⁶ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

⁴¹⁷ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 352.

⁴¹⁸ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴¹⁹ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²⁰ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²¹ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²² TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²³ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²⁴ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²⁵ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²⁶ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

⁴²⁷ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 353.

28	Hacı İlyas bin Abdullah Vakfı ⁴²⁸	1570
29	Hacı Kemal bin Abdullah Vakfı ⁴²⁹	1570
30	Merhum Kâtib Mustafa ve Kâtib Şuca Vakfı ⁴³⁰	1570
31	Alaaddin Efendi Vakfı ⁴³¹	1570
32	Bişri Mehmed Efendi ibn Hacı Abdurrahman Efendi Vakfı ⁴³²	1674
33	Dellâk Ali Dede bin Mustafa Vakfı ⁴³³	1680
34	Hatice Hatun ibnet --- Vakfı ⁴³⁴	1680
35	Şeyh Mustafa Efendi Vakfı ⁴³⁵	1680
36	Süleyman Efendi ibn Faik Efendi Vakfı ⁴³⁶	1680
37	Hacı Mustafa Efendi bin Rıdvan Hoca Efendi Vakfı ⁴³⁷	1681
38	Saime Hatun ibnet Hacı Hasan Efendi Vakfı ⁴³⁸	1681
39	Fatma Hatun bint Hasan Vakfı ⁴³⁹	1681
40	Debbağ Hacı Hızır bin Kuli Vakfı ⁴⁴⁰	1681
41	Osman Çavuş bin Mustafa Vakfı ⁴⁴¹	1681
42	Kürkçü Receb Çelebi ibn Abdullah Vakfı ⁴⁴²	1683
43	Mehmed Çelebi ibn Hacı Fehmi Vakfı ⁴⁴³	1684

⁴²⁸ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 354.

⁴²⁹ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 354.

⁴³⁰ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 354.

⁴³¹ TKGM, TADB, TTD, EVKAF, Defter: 00557, Sayfa: 354.

⁴³² VGMA, Defter: 570, Sayfa: 61, Sıra: 33 (1085/1674), VGMA, Defter: 570, Sayfa: 62, Sıra: 35 (1085/1674), VGMA, Defter: 570, Sayfa: 61, Sıra: 33 (1085/1674).

⁴³³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 6a, 1090/1680.

⁴³⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 9b, 1090/1680.

⁴³⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 8a, 1090/1680.

⁴³⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 19b, 1090/1680.

⁴³⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 74a, 1090/1680.

⁴³⁸ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 76a, 1090/1680.

⁴³⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 35a, 1090/1680.

⁴⁴⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 79b, 1090/1680.

⁴⁴¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 85, v. 84a, 1090/1680.

⁴⁴² Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 2a, 1094/1683.

⁴⁴³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 149, v. 125a, 1094/1683.

44	Seyyide Hatice Hatun ibnet Abdurrahman Ağa ⁴⁴⁴	1691
45	Fatma Hanım ibnet Hacı Mehmed bin Fahreddin Vakfı ⁴⁴⁵	1705
46	Kondoferli Hasan Ağa Vakfı ⁴⁴⁶	1709
47	Seyyid Hacı Mustafa ibn Seyyid Hacı Ali Vakfı ⁴⁴⁷	1709
48	İsmail Paşa Vakfı ⁴⁴⁸	1709
49	Seyyid Hasan Paşa Vakfı ⁴⁴⁹	1715
50	Şeyh Mustafa ibn Mehmed Vakfı ⁴⁵⁰	1722
51	Saime bint Mustafa Vakfı ⁴⁵¹	1728
52	Mustafa Paşa ibn Abdurrahman Paşa Vakfı ⁴⁵²	1753
53	Hazinedar Camii Vakfı ⁴⁵³	1762
54	Şeyh Bani Efendi Türbe ve Zaviyesi Vakfı ⁴⁵⁴	-
55	Sakallızâde Hacı Ahmed bin Hacı Hüseyin Vakfı ⁴⁵⁵	1763
56	Sofya Kadısı İsmail Efendizâde Mehmed Said Efendi Vakfı ⁴⁵⁶	1765
57	Seyyid Hacı Ebubekir Efendi ibn Seyyid Mehmed Ağa Vakfı ⁴⁵⁷	1777
58	Müftü Hacı İbrahim ibn Hacı Mustafa Vakfı ⁴⁵⁸	1790
59	Mayetullah bin Ali Vakfı ⁴⁵⁹	1799
60	Sofya Kadısı Selim Mollazâde Seyyid Abdürrahim Efendi Vakfı ⁴⁶⁰	1814

⁴⁴⁴ VGMA, Defter: 739, Sayfa: 273, Sıra: 180 (1102/1691).

⁴⁴⁵ VGMA, Defter: 101, Sayfa: 198, Sıra: 16.

⁴⁴⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 17a, 1120/1708.

⁴⁴⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 40b, 1120/1708.

⁴⁴⁸ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 4, v. 47a, 1120/1708.

⁴⁴⁹ VGMA, Defter: 626/1, Sayfa: 241, Sıra: 343 (1127/1715).

⁴⁵⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 269, v. 130b, 1134/1722.

⁴⁵¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309, v. 87b, 1140/1728.

⁴⁵² VGMA, Defter: 739, Sayfa: 5, Sıra: 3 (1166/1753).

⁴⁵³ VGMA, Defter: 652-2, Sayfa: 59, Sıra: 103.

⁴⁵⁴ VGMA, Defter: 987, Sayfa: 95, Sıra: 31/3.

⁴⁵⁵ VGMA, Defter: 627, Sayfa: 36, Sıra: 13 (1176/1763).

⁴⁵⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 22, v. 75a, 1178/1765.

⁴⁵⁷ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 39a, 1190/1776.

⁴⁵⁸ VGMA, Defter: 629, Sayfa: 20, Sıra: 10 (1205/1790).

⁴⁵⁹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 30 BIS, v. 186a, 1212/1798.

⁴⁶⁰ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 32, v. 58b, 1228/1813.

61	Vezir Selim Paşa Vakfı ⁴⁶¹	1819
62	Hacı Hasan bin Ebubekir Vakfı ⁴⁶²	1819
63	Seyyid Abdülkadir Efendi ibn Mustafa Efendi Vakfı ⁴⁶³	1820
64	Hacı Hasan Ağa bin Ali Vakfı ⁴⁶⁴	1820
65	Hâce Nefise Hanım Vakfı ⁴⁶⁵	1833

Tablo 3: Selanik Camileri

1	Abacı Hacı Mustafa Camii
2	Abdurrauf Efendi Camii ⁴⁶⁶
3	Ahmed Paşa Camii ⁴⁶⁷
4	Akçamescid Mahallesi Camii ⁴⁶⁸
5	Alanlı Köyü İbrahim Efendi Camii
6	Alaüddin Camii
7	Ali Paşa Camii

⁴⁶¹ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 10b, 1234/1819.

⁴⁶² Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 24a, 1234/1819.

⁴⁶³ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

⁴⁶⁴ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 309 BİS (4), v. 36a, 1234/1819.

⁴⁶⁵ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 161, v. 23a, 1248/1833.

⁴⁶⁶ Molla Abdurrauf Efendi tarafından Selanik sahilinde yaptırılmıştır. İki katlı olan caminin alt katında Mısır Çarşısı'na ait dükkânlar bulunmaktaydı ve bunların gelirleri camiye hasredilmişti (Safa, 2017:36).

⁴⁶⁷ 1885 senesinde Hatib Hüseyin Efendi ibn Abdülhalim'in vefâtı üzerine oğlu Abdülhalim Efendi göreve getirilmiştir. 1911'de ise Ali Efendi bin Âşir müezzin olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 186, Sıra: 1460).

⁴⁶⁸ 1891'de Hatib Mustafa Efendi'nin vefâtı üzerine oğlu Mehmed Faik Efendi hatib olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 266, Sıra: 2106). 1906 senesinde ise caminin kayyımlarına meşruta olan menzil ile ilgili bir ilam kaydı tespit edilmiştir ve menzilin kayyım meşrutası devam ettirilmiştir (VGMA, Defter: 989, Sayfa: 247, Sıra: 192). 1910 tarihli belgede ise Abdurrahman Efendi kayyım olarak atanmıştır. Ayrıca kayyıma meşruta menzilin Akçamescid Mahallesi Küçük Çeşme Sokak'ta olduğu anlaşılmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 22, Sıra: 97).

8	Anadolu Mahallesi Camii ⁴⁶⁹
9	Anbar Köyü Camii
10	Arabacı Köyü Camii
11	Arslancı Camii
12	Atık (Eski/Sultan Murad/Cuma/Eski Cuma) Camii
13	Ayasofya Camii
14	Ayvalık Köyü Camii
15	Balabanoğlu Hacı Ahmed Ağa Camii
16	Bayram Deresi Köyü Camii
17	Bey (Kışla) Camii ⁴⁷⁰
18	Burmalı (Hüsrev Kethüda) Camii ⁴⁷¹
19	Cezeri (Koca Kasım Paşa/Kasımiye) Camii ⁴⁷²
20	Çınar Camii
21	Çilli Mahallesi Camii ⁴⁷³
22	Davud Paşa Camii
23	Debbağ Ömer ve Seyyid Hamza Camii
24	Debbağhane Camii
25	Eski Saray Camii
26	Fenarizade Hasan Çelebi Camii
27	Fethiye Camii
28	Gazi Evrenos Bey Camii
29	Gazi Hüseyin Bey (Paşa) Camii ⁴⁷⁴
30	Gülcek Camii

⁴⁶⁹ Bu caminin varlığını 1909 tarihli bir şahsiyet kaydından öğrenmek mümkün olmuştur. Belgeye göre Mehmed Ali Efendi'nin vefâtı üzerine oğlu Şaban Efendi imam ve hatib olarak vazifelendirilmiştir (VGMA, Defter: 185, Sayfa: 12, Sıra: 29).

⁴⁷⁰ 1910 tarihli şahsiyet kaydına göre Abdullah Efendi ibn Hacı Ali hatib olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 185, Sayfa: 14, Sıra: 40).

⁴⁷¹ 1889'da Hüseyin Efendi ibn Mehmed'in vefâtı üzerine Hâfız Mustafa Efendi ibn Salih hatib olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 298, Sıra: 2362).1894 senesinde ise İbrahim Efendi bin Ali'nin vefâtı üzerine caminin hatibi Hâfız Mustafa Efendi imam olarak tayin olunmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 276, Sıra: 2185).

⁴⁷² 1909 tarihinde Abdülkerim Efendi ibn Ali'nin vefâtı üzerine oğlu Hüseyin Efendi caminin hatibi olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 62, Sıra: 470).

⁴⁷³ 1879 senesinde Halil Efendi ibn Mehmed'in vefâtı üzerine oğlu hatib olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 4, Sıra: 9).

⁴⁷⁴ 1911 yılında Osman Efendi'nin vefâtı üzerine biraderi Abdi Efendi İki Şerefeli Mahallesi'nde bulunan Gazi Hüseyin Bey Camii'nde bir vazifeye atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 76, Sıra: 577).

31	Hacı İbrahim Ağa Camii ⁴⁷⁵
32	Hacı İbrahim Camii
33	Hacı İsmail Camii ⁴⁷⁶
34	Hacı Kemal Camii
35	Hacı Musa Camii ⁴⁷⁷
36	Hafsa Hatun (Hamza Bey) Camii ⁴⁷⁸
37	Hamidiye Camii
38	Hasekî Mehmed Ağa Camii
39	Hızır Ağa Camii
40	Hoca Ali Camii
41	Hortacı Süleyman Efendi Camii
42	Hüseyin Çelebi Camii
43	Islahhane Camii
44	İbrahim Çelebi Camii
45	İki Lüleli Cami
46	İki Şerefeli Cami
47	İshakiye Camii
48	İshakiye Camii
49	İsmail Camii
50	Kadı Abdullah Camii
51	Kadı Kemal Camii ⁴⁷⁹

⁴⁷⁵ 1881 senesinde Debbağhâne’de bulunan caminin hatibi Seyyid Hâfız Hasan Efendi vefat etmiş yerine Mehmed Efendi ibn Hacı Ali hatib olmuştur. 1911’de ise Mehmed Efendi’nin vefatı üzerine biraderi Hâfız Hasan Efendi hatib olarak tayin olunmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 74, Sıra: 575).

⁴⁷⁶ 1908 senesinde Hüseyin Efendi ibn Abdülhalim’in vefatı üzerine büyük oğlu Hâfız Süleyman Efendi imam olarak vazifelendirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 396, Sıra: 3146).

⁴⁷⁷ 1903 tarihinde Ahmed Efendi bin Mustafa’nın vefatı ve oğlu Ali Rıxa Efendi’nin imamlık görevini istememesi üzerine Hamdi Efendi bin Mustafa imam olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 338, Sıra: 2673).

⁴⁷⁸ 1900 yılında Abdullah Efendi ibn Ahmed’in vefatı üzerine büyük oğlu Abdurrahman Efendi ikinci imam olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 312, Sıra: 2469). 1910 yılında ise Abdülkerim Efendi ibn Şerif Mehmed’in vefatı üzerine oğlu Hâfız Mehmed Efendi imam olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 364, Sıra: 2890).

⁴⁷⁹ 1902’de Ahmed Efendi bin Ali’nin vefatı üzerine oğlu Ali’nin rızasıyla Hâfız hüseyin Efendi ibn Timur imam olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 328, Sıra: 2604). 1908 yılında ise Ömer Efendi ibn Halil camide hatib olarak görevlendirilmiştir. Belgede caminin Selanik’te Lonca civarında bulunduğu belirtilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 328, Sıra: 2600).

52	Kale-i Bala Camii
53	Kapan-ı Dakik Camii
54	Kapan-ı Galle Camii
55	Kapanali Camii ⁴⁸⁰
56	Kara Ali Bey Camii
57	Kara Müfti Camii
58	Kara Salih Camii
59	Karacalar Camii
60	Kayserili Hacı Abdurrahman ve Hacı Mehmed Camii
61	Kazancılar Çarşısı Camii
62	Kemaleddin Çelebi Camii
63	Koca Mustafa Paşa Camii
64	Kolordu-yı Hümâyün Camileri ⁴⁸¹
65	Kumcu Mustafa Bey Camii
66	Küçük Cami
67	Medhaller Camii
68	Mustafa Süleyman Ağa Camii
69	Nerereh Köyü Camii
70	Numan Paşa Camii
71	Pir Mehmed Çelebi (Yılan Mermeri Mescidi) Camii ⁴⁸²
72	Pişmaniye Camii
73	Poparazade (Hüseyin Bey) Camii ⁴⁸³
74	Rasimiye Camii
75	Saatli (Selim Paşa) Camii
76	Sakiye Camii
77	Saray-ı Atik Camii
78	Selanik Kadısı Abdurrauf Efendi Camii
79	Servili Arab Camii

⁴⁸⁰ Merhum Hacı Abdullah Ağa tarafından inşa edildiği anlaşılan caminin hatibi Seyyid İbrahim Efendi ibn Abdullah 1880 yılında vefat edince yerine Rifâi Şeyhizade İsmail Hakkı Efendi hatib olarak görevlendirilmiştir. 1908 yılında ise İsmail Hakkı Efendi'nin vefatı üzerine Mehmed Emin Efendi ibn Hâfız İbrahim hatib olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 66, Sıra: 509).

⁴⁸¹ 1911 tarihli şahsiyet kaydına göre üç camiye imam ataması yapılmıştır. Bu camilerin adı Beşinci Kolordu-yı Hümâyûn, Kazana Fırkası ve Dördüncü Kolordu-yı Hümâyûn olarak kaydedilmiştir (VGMA, Defter: 139, Sayfa: 112, Sıra: 891-892-893).

⁴⁸² 1887 yılında Ahmed Efendi ibn Mustafa'nın yerine imam ataması yapılmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 210, Sıra: 1651).

⁴⁸³ Kal'a-i Bâlâ'da bulunan caminin hatibi İbrahim Efendi ibn Bekir 1908'de vefat edince yerine Hâfız Said Kerim Efendi atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 350, Sıra: 2778).

80	Seyfullah Efendi Camii ⁴⁸⁴
81	Sinan Paşa Camii
82	Soğuksu Camii
83	Süleyman Ağa Camii
84	Süleyman Paşa Camii
85	Süleymaniye Camii
86	Şahabeddin Efendi Camii
87	Şehid Mehmed Paşa Camii
88	Şeyh İbrahim Efendi Camii
89	Topal Ahmed Ağa Camii ⁴⁸⁵
90	Topal Mehmed Ağa ve Mehmed Bey Camii
91	Yakub Paşa Camii
92	Yeni Cami
93	Yeni Paşa Camii
94	Yusuf Paşa Camii

Tablo 4: Selanik Mescidleri

1	Abacı Hacı Mehmed Mescidi
2	Abdullah Kadı Mescidi ⁴⁸⁶
3	Abdullahoğlu Ali Efendi Mescidi
4	Ahmed Subaşı Mescidi ⁴⁸⁷
5	Alauddin Mescidi
6	Astarıcı Mahallesi Mescidi ⁴⁸⁸
7	Balaban Mehmed Ağa Mescidi

⁴⁸⁴ 1910 yılında Şeyh Mehmed Efendi ibn İbrahim'in vefat etmesi üzerine yerine Mustafa Efendi ibn Ali Rıza hatib olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 112, Sıra: 865).

⁴⁸⁵ 1882 yılında Mustafa ibn Ahmed'in yerine Hâfız Mehmed Efendi hatib olarak görevlendirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 114, Sıra: 881).

⁴⁸⁶ 1881 senesinde Abdullah Kadı Mescidi müezzini olan İbrahim Efendi'nin vefâtı üzerine Receb Efendi göreve atanmıştır. 1911 yılında ise Receb Efendi vefât etmiş yerine Mustafa Efendi ibn Mehmed müezzinlik vazifesine getirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 140, Sıra: 1091), (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 90, Sıra: 691).

⁴⁸⁷ 1884 yılında İmam Hüseyin Efendi bin Ahmed'in vefâtı üzerine oğlu Abdullah Efendi imam olmuştur. 1898'de ise Mustafa Efendi ibn Ali'nin vefâtı sonrası Hâfız Hüsni Efendi bin Mehmed müezzin olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 184, Sıra: 1447).

⁴⁸⁸ 1887 senesinde İmam Süleyman Efendi'nin vefâtı üzerine oğlu Rasim Efendi göreve getirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 210, Sıra: 1649). 1911'de ise Fevzi Efendi ibn Mehmed müezzin ve kayımlık görevine atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 208, Sıra: 1639).

8	Bıyıklı Süleyman Ağa Mescidi
9	Balat Mescidi ⁴⁸⁹
10	Burhan Hoca Mescidi
11	Debbağ Hayrüddin Mescidi
12	Eskiciler Mescidi
13	Gafur Ağa Mescidi
14	Kazzaz Hacı Musa Mescidi ⁴⁹⁰
15	Kazzaz Hacı Mustafa Mahallesi Mescidi
16	Gülmezoğlu Mescidi ⁴⁹¹
17	Hacı Ahmed Ağa Mescidi
18	Hacı Ahmed bin Mehmed Ağa Mescidi
19	Hacı Alioğlu Mescidi
20	Hacı Hasan Mahallesi Mescidi ⁴⁹²
21	Hacı İskender Mahallesi Mescidi
22	Hacı Memi Mescidi ⁴⁹³
23	Haraccı Mescidi
24	Çardakaltı (Hacı Derviş) Mescidi
25	Hayrüddin Bey Mescidi
26	Kamer Hacı Mescidi
27	Kara Hacı Mescidi ⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ 1906 tarihli şahsiyet kaydından bu mescid ile ilgili bilgi ediniyoruz. Belgeye göre Abdülkerim Efendi ibn Mehmed Said'in vefatı üzerine Mehmed Efendi müezzin olarak tayin olunmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 372, Sıra: 2951).

⁴⁹⁰ 1909 senesinde Mehmed Nuri Efendi'nin vefatı üzerine mescidin imamlığı Mustafa Efendi ibn Halil'e tevcih edilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 52, Sıra: 386). Aynı yıl Ömer Efendi ibn İsmail'in vefat etmesi üzerine Hacı Yahya Efendi hatib olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 185, Sayfa: 10, Sıra: 11).

⁴⁹¹ 1903 tarihinde Süleyman Sırrı Efendi'nin mescide imam olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 340, Sıra: 2688).

⁴⁹² 1903 tarihli şahsiyet kaydına göre Hâfız Mustafa'nın vefat üzerine büyük oğlu Osman Zahid Efendi imam olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 336, Sıra: 2669).

⁴⁹³ 1892 tarihinde Halil Efendi'nin vefatı üzerine büyük oğlu Mehmed Ali'nin göreve uygun olmayışından ötürü Hâfız Edhem Efendi ibn Ahmed imam olarak görevlendirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 270, Sıra: 2142).

⁴⁹⁴ 1910 yılında Hâfız Hüseyin Efendi'nin vefatı üzerine Hâfız Arif Efendi imam olmuştur (VGMA, Defter: 185, Sayfa: 36, Sıra: 202).

28	Kara Hacıoğlu Mescidi ⁴⁹⁵
29	Kemal Mescidi
30	Kule Kapı Mescidi
31	Noktacı Mescidi
32	Pinti Hasan Mescidi ⁴⁹⁶
33	Said Alaüddin Mahallesi Mescidi
34	Sarı Hatib Mescidi ⁴⁹⁷
35	Sarı Müderris Mescidi
36	Sinan Halife Mescidi
37	Suluca Mescidi
38	Sungurlu Mescidi
39	Suret Mermeri Mahallesi Mescidi
40	Süle Paşa Mescidi
41	Yahya Bâlî Mescidi ⁴⁹⁸
42	Yalı Kapısıüstü Mescidi
43	Zindan Mescidi
44	Mesud Hasan Mahallesi Mescidi ⁴⁹⁹

Tablo 5: Sofya Camileri

1	Abdi Hoca Camii
2	Ak Tinla Camii
3	Ali Ağa Camii ⁵⁰⁰
4	Arasta Camii
5	Arif Ağa Camii
6	Bâne (Banya Başı-Seyfullah Efendi) Camii

⁴⁹⁵ 1885 yılında İsa Efendi ibn Abdülkadir'in yerine Mehmed Efendi ibn Abdi imam olarak görevlendirilmiştir. 1888'de onun da vefatı üzerine oğlu Hatem Efendi imam olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 178, Sıra: 1393).

⁴⁹⁶ 1881 yılında Yusuf Efendi ibn Hüseyin'in vefatı sonrası Hasan Efendi imam olmuştur. 1899'da Hasan Efendi'nin de vefatı üzerine büyük oğlu Hâfız Hüseyin Hüsni Efendi imam olarak görevlendirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 90, Sıra: 698).

⁴⁹⁷ 1899 senesinde Mehmed Ali Efendi ibn Hüseyin vefat edince yerine İskender Efendi imam olarak vazifelendirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 306, Sıra: 2417).

⁴⁹⁸ 1906 yılında Osman Efendi'nin vefatı üzerine Ahmed Efendi ibn Ali imam olarak atanmıştır (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 368, Sıra: 2917).

⁴⁹⁹ 1912'de Süleyman Efendi'nin vefatı üzerine Hacı Osman Efendi imam ve kayyım olarak görevlendirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 198, Sıra: 1564).

⁵⁰⁰ Mansur Hoca Mahallesi'nde inşa edilmiştir (Ayverdi, 2000:96).

7	Sultan Yıldırım Bayezid (Bey) Camii ⁵⁰¹
8	Beylerbeyi Camii
9	Boyacı Muslıhiddin Camii
10	Cami-i Kebir (Büyük Cami)
11	Çelebi Camii
12	Çuhacılar Hanı Camii
13	Danişmend Mahallesi Camii
14	Defterdar Ahmed Paşa Camii
15	Dellak Hasan Camii
16	Eğri Sarılar Camii
17	Fatih Camii
18	Fethiye Camii
19	Bayezid-i Veli (Gül) Camii ⁵⁰²
20	Hacı Bayram Bey Camii
21	Hacı Behram Ağa Camii
22	Hacı Hamza Camii
23	Hacı İlyas Camii
24	Hacı Kasab Ali Camii
25	Hacı Kemal Camii
26	Hacı Musa Camii
27	Hacı Mustafa Ağa Camii
28	Hacı Rıza Bey Camii
29	İmaret (Sufi Mehmed Paşa) Camii
30	Kapan Camii
31	Karagöz Bey (Kahvehanebaşı) Camii
32	Kasablar Mahallesi (Zincirlikuyu) Camii
33	Kasım Paşa Camii
34	Kuruçeşme Camii
35	Mahmud Paşa Camii
36	Mehmed Ağa Camii
37	Menzilhane Camii
38	Molla Efendi Camii
39	Ortamescid Mahallesi Camii
40	Pazar Camii
41	Saat-i Atik Camii
42	Sabuncular Camii
43	Saray Sokağı Camii
44	Saruhan Koçi Bey Camii
45	Sinanüddin Camii
46	Siyavüş Paşa Camii
47	Sufi Mehmed Paşa Camii

⁵⁰¹ Yıldırım Bayezid tarafından inşa edilmiştir (Ayverdi, 2000:97).

⁵⁰² Seyahatname'de Sofya'da, kiliseden bozma ilk cami olarak bahsedilir. İlk cami olması nedeniyle I. Murad dönemi eseri olması muhtemel olsa da Ayverdi'nin tespiti bu eserin II. Bayezid'e ait olduğu yönündedir.

48	Sungurlar Camii
49	Şeftalili Camii
50	Şeyh Bali Efendi Camii
51	Şeyh Bayram Efendi Camii
52	Tahıl Pazarı Camii
53	Tınlak Memi Camii
54	Varna Camii
55	Vildanzade Ahmed Efendi Camii
56	Yazıcızade Camii
57	Hacı Karaman Köyü Camii
58	Kara Danişmend Camii
59	Kurban Camii
60	Yanya Camii
61	Divane Davud Köyü Camii
62	Hacı Bahşi Camii
63	Osmanlı Köyü Camii
64	Karagözek Mahallesi Camii
65	Hazinedar Camii ⁵⁰³
66	Cami-i Atik
67	Cami-i Karahisar
68	Nahlpazar Camii
69	Hasboğa Bey Camii
70	Kün Camii (Bilecik, 2015:1918)
71	Kurşunlu Camii (Bilecik, 2015:1918)
72	Lüleli Camii (Bilecik, 2015:1918)
73	Çukur Camii (Bilecik, 2015:1918)
74	Kız Kasım Camii (Bilecik, 2015:1918)
75	Müseli Camii (Bilecik, 2015:1918)
76	Hüsrev Camii (Bilecik, 2015:1918)
77	Zâfir Camii (Bilecik, 2015:1918)
78	Deve Bayırı Camii (Bilecik, 2015:1918)
79	Baş Çeşme Camii (Bilecik, 2015:1918)
80	Hacı İsa (Kâbe) Camii (Bilecik, 2015:1918)
81	İçeriçarşı Camii (Bilecik, 2015:1918)
82	Hasbip Ağa Camii (Bilecik, 2015:1918)
83	Şâdî Bey Camii (Bilecik, 2015:1918)

Tablo 6: Sofya Mescidleri

1	Ak Mescid
2	Alaca Mahallesi Mescidi
3	Ali Paşa Mescidi
4	Cümdi Ahmed Efendi Mescidi
5	Hacı Alagöz Mescidi
6	Hacı Havale Mescidi

⁵⁰³ VGMA, Defter: 652-2, Sayfa: 59, Sıra: 103.

7	Hacı İsmail Mescidi
8	Kara Şahin Ağa Mescidi
9	Hacı Şirmerd Mescidi
10	Hacı Yahşi Mescidi
11	Haffafhane Mescidi
12	Kadı Boğa (Saraçhane) Mescidi
13	Kara Danişmend Mahallesi Mescidi (Camii)
14	Kara Şahin Mescidi
15	Kız Kasım Mescidi
16	Kız Kasım Ağa Mescidi
17	Kuruçeşme (Sakallı Hacı Ahmed Ağa) Mescidi
18	Mansur Hoca Mescidi
19	Mehmed Bey (Muhtesib) Mescidi
20	Poyraz Hacı Ali Mescidi
21	Tuvanezade Mescidi
22	Şahin Bey Mescidi
23	Sulu Sokak Mescidi
24	Saraç Usta Mescidi
25	Kuruçeşme Mescidi
26	Dellak Ali Dede Mescidi
27	Kara Kasım Mescidi
28	Hacı Hüsni Mescidi
29	Hacı Havale Mescidi
30	Hacı Hüseyin Mescidi
31	Hacı Hayri Bey Mescidi
32	Fethiye Mescidi
33	Divanzade Mescidi
34	Saat-i Atik Mahallesi Mescidi
35	Tekke Mescidi
36	Arasta Mescidi
37	Kassablar Mescidi
38	Karaoğlan Zaviyesi Mescidi
39	Sarrafi Kasım Mescidi
40	Saruhan Mescidi
41	Hacı Mustafa Mescidi
42	Cümdi Mahallesi Mescidi
43	Bazar-ı Keyyal Mescidi
44	Yeni Mahalle Mescidi

Tablo 7: Selanik Tekkeleri

1	Ahmed Efendi Pençeşenbih Tekkesi
2	Ayşe Kadın Tekkesi
3	Koca Mustafa Paşa Zâviyesi
4	Bayezid Baba Zâviyesi
5	Çavuşzade Zevcesi Hatun Kadiri Tekkesi
6	Çavuşzade Ahmed Ağa Kadiri Tekkesi

7	Çarşamba-i Atik Halveti Tekkesi ⁵⁰⁴
8	Darlık Baba Tekkesi
9	Debbağlar Tekkesi
10	Ekmekçizade Ahmed Paşa Mevlevihanesi
11	Fethiye Tekkesi
12	Galib Efendi Türbesi
13	Gülmezoğlu Hacı Mustafa Tekkesi
14	Hacı Bayram Zâviyesi
15	Hacı Musa Baba Zâviyesi ⁵⁰⁵
16	Hamza Bey Camii Tekkesi
17	Hortaç Efendi Camii Tekkesi
18	Poparazade Hasan Bey Zâviyesi
19	Fethiye Tekkesi
20	Hızır Baba Halveti Tekkesi
21	Hoca Ali Zâviyesi ⁵⁰⁶
22	Poparazade Hüseyin Bey Zâviyesi
23	Hod Zâviyesi
24	İki Lüleli Tekkesi
25	İlyas Efendi Tekkesi ⁵⁰⁷
26	Kadir Baba Tekkesi
27	Kapı Tekkesi
28	Kara Ali Tekkesi
29	Kazzaz Hacı Musa Tekkesi
30	Koca Kasım Paşa Tekkesi
31	İnce Kara Mustafa Çelebi Zâviyesi
32	Kara Baba Halveti Dergâhı ⁵⁰⁸
33	Kelemeriye Kal'ası Tekkesi

⁵⁰⁴ 1902 yılında Seyyid Mehmed Hamdi'nin vefatı üzerine biraderi Şükrü Efendi şeyh olmuş ancak o da kısa süre içerisinde vefat edince yerine Şeyh Yusuf Efendi geçmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 328, Sıra: 2596).

⁵⁰⁵ 1897 senesinde Derviş Abdi Efendi bin Mustafa'nın vefatı üzerinde Mehmed Ali Efendi bin Mustafa zaviyedar olarak görevlendirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 290, Sıra: 2289).

⁵⁰⁶ 1898 senesinde Derviş Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine Şeyh Osman Efendi posta oturmuştur. Bir sene sonrasında Şey Osman Efendi vefat etmiş yerine ise Şeyh İsmail Hakkı Efendi şeyh olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 298, Sıra: 2362).

⁵⁰⁷ Sultan II. Bayezid'in mülhakatından olan bu tekkede, 1903 senesinde şeyhlik vazifesine Mehmed Efendi getirilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 300, Sıra: 2371).

⁵⁰⁸ Tahte'l-Kal'a'da bulunan tekkede 1897 senesinde Şeyh Ali Efendi'nin vefatı üzerine Şeyh Mustafa Efendi ibn Mehmed şeyh olmuştur. 18905 yılında onun da vefatı üzerine Mehmed Celaleddin Efendi şeyh olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 290, Sıra: 2300).

34	Mahmud Ağa Kadiri Zâviyesi
35	Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş Zâviyesi
36	Mehmed Çelebi Zâviyesi
37	Meydan Dede Zâviyesi
38	Muslı Ağa Zâviyesi
40	Muytablar Tekkesi
41	Müflis Çelebi Tekkesi
42	Nakkaş Halil Efendi Zâviyesi
43	Nalband Tekkesi
44	Pazar Tekkesi
45	Perşembe Tekkesi
46	Peştemalcıyan Tekkesi
47	Pişmaniye Zâviyesi ⁵⁰⁹
48	Porta Kapı Tekkesi
49	Rıfai Tekkesi
50	Saçlı İbrahim Hafr Baba Zâviyesi ⁵¹⁰
51	Salı Tekkesi
52	Seyfullah Efendi Zâviyesi
53	Seyyid Şeyh Hacı İbrahim Efendi Rıfai Tekkesi ⁵¹¹
54	Şeyh Süleyman Efendi Zâviyesi ⁵¹²
55	Şeyh Ezheri Ahmed Efendi Şabaniye Zâviyesi
56	Şeyh Osman Halveti Zâviyesi
57	Topal Tekkesi
58	Üzümciyan Tekkesi
59	Yakub Paşa Tekkesi
60	Yeni Kapı Tekkesi
61	Zindan (İlyas Efendi) Dergâhı
62	Zuhuri Baba Türbesi
63	Sa'diyye Tekkesi

⁵⁰⁹ 1881 senesinde Şeyh Halil Efendi'nin vefatı üzerine büyük oğlu Mehmed Ali Efendi; 1895'te onun vazifeden feragat etmesi üzerine Sa'diyye meşayihinden Şeyh Hacı Rıfat Efendi şeyh olmuştur. 1909'da ise onun da vefat etmesi üzerine Saadeddin Efendi posta oturmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 82, Sıra: 635).

⁵¹⁰ İki Şerefeli (Gazi Hüseyin Bey) Mahallesi'nde bulunan Halveti Tarikati'ne mensub bu zaviyede 1903 yılında Seyyid Şeyh Ali Rıza Efendi'nin vefatı ve büyük oğulları Ömer ve Eşref'in şeyhliğe uygun olmamaları üzerine küçük oğlu Ali Efendi şeyh olmuştur (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 340, Sıra: 2697).

⁵¹¹ 1894 yılında Şeyh Ali Rıza Efendi'nin vefatı üzerine tekkede şeyhlik vazifesi merhumun oğlu Maruf Efendi'ye tevdi edilmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 278, Sıra: 2193).

⁵¹² Yakub Paşa Mahallesi'nde bulunan zaviyede 1879 yılında Şeyh Ahmed el-Halvetî ibn Ali Efendi'nin vefatı üzerine Ali Efendi şeyh olmuştur. 1905'te ise Ali Efendi vefat etmiş yerine Mehmed Efendi geçmiştir (VGMA, Defter: 179, Sayfa: 12, Sıra: 70).

Tablo 8: Sofya Tekkeleri

1	Şeyh Mehmed Efendi Tekkesi
2	Şeyh Râmî Efendi Halvetî Tekkesi
3	Nakşî Tekkesi
4	Şeyh Bani Efendi Zâviyesi
5	Şeyh Yusuf Efendi Zâviyesi
6	Balaban Bey Zâviyesi
7	Baba Şemsi Efendi Zâviyesi
8	Hekime Hatun Halvetiyye Tekkesi
9	Hızır Baba Zâviyesi
10	Kamer Hatun Zâviyesi
11	Kara Oğlan Zâviyesi
12	Hamdi İskender Bey Zâviyesi
13	Köse Ali Bey Tekkesi
14	Mihaloğlu Mehmed Bey Zâviyesi
15	Saçlı Dede Tekkesi
16	Şehir Kethüdası Hacı Murad Tekkesi
17	Şeyh Alaaddin Tekkesi
18	Şeyh Bali Efendi Zâviyesi
19	Şeyh Bayram Efendi Zâviyesi
20	Kadiri Tekkesi
21	Rifai Tekkesi
22	Kılınç Baba Zaviyesi
23	Diğer Nakşî Tekkesi
24	Fethiye Tekkesi
25	Cafer Baba Tekkesi
26	Nalband Baba Tekkesi
27	Çoban Baba Tekkesi

Tablo 9: Selanik'te 1510 Tarihli Vezîr-i Azâm Yakub Paşa Kütüphanesi⁵¹³

Kitap İsmi	Cild
Arapça Büyük Mushaf	1
Farsça Mushaf	1
Müzehheb Mushaf	1
Küçük Mushaf	1
Küçük Mushaf	1
Hatimlik	2
Cüzler	1
Cüzler	1
En'am Suresi	4
Tefsir-i Kebir	5
Keşşâf	1
Meâlimü't-Tenzil	7

⁵¹³ VGMA, Defter: 740, Sayfa: 305, Sıra: 94 (916/1510).

Tefsir-i Zencani	2
Tefsir-i Teysir	1
Tefsir-i Mükemmel	2
Türkçe Tefsir	5
Tefsir-i Kâşânî	1
Tefsir-i Veciz	1
Haşiye-i Tefsir-i Kadı (İbn Mühted)	1
Tefsir-i Ebi'l-Leys	3
Farsça Tefsir-i Eyâdî	1
Keşfü'l-Keşşâf	1
Tefsir-i Sureti'l-Fatiha (Şeyh Sadreddin el-Havnevî)	1
Te'vilât-ı Kâşânî	1
Haşiyetü'l-Keşşaf (Seyyid Şerif)	1
Kitab-ı Haşiyetu'l-Keşşaf	1
Tefsirü'l-Medaris (Ensaki)	6
İbn Mansur Maturidi'nin Şerh-i Te'vilatı	1
Kitab-ı Kenzü'l-Esrar (Fahr-i Razi)	1
Tefsir-i Sûreti Lâ Uksimu	1
Kitab el-Mesabih	3
Şerh-i Mefatih li'l-Mesabih	1
El-Meşârik	5
Sahihu'l-Buhari	2
Kitab-ı Meşârik	1
Kitab-ı Şerhi'l-Müslim	2
Kitab-ı Meşariku'l-Envâr	1
Kadı İyaz	2
Şerh-i Müslim (Nevevi)	1
Kitab-ı Meşarık	1
Kitab-ı Meşarık	1
Şir'atu'l-İslam	1
Eyyühe'l-Veled	1
Kırk Hadis	1
Kitab-ı Tezhibi't-Tehdid	4
Mecmuatu'l-Kenz min İhtiyarati's-Safiy	1
Şerhu'l-Buhari (Kirmani)	3
Hilyetü'l-Ebrar	1
Kitabu'ş-Şifa fı Ta'rifi Hukuki'l-Mustafa	2
Muzhir-i Şerhi'l-Mesabih	1
Kitabu'n-Nüvistan	1
Kitabu Takribi't-Teysir	1
Kitabu Uyuni't-Tevarih	1
Kitabu Hadisi'l-Erbain	1
Kitabu İ'rabi Ebi'l-Beka	1
Kitabu Seyri's-Sehafi	1
Meşariku'l-Envardan Cüz	1
Kitabu Tenbihi'l-Gafilin	1
Cenku'l-Ehadis	2
Cenku'l-İnşa ve Şerhu'l-Meşarık	1

Şerhu'l-Mecma' (İbn Melek)	1
Kitabu Kinyetu'l-Minne	1
Kitabu Gayetu'l-Beyan fi Şerhi'l-Hidaye	10
Kitabu Şerhi'n-Nihaye	9
Kitabu'l-Hidaye	1
Şerhu'l-Hidaye (Ekmeleddin)	1
Şerhu'l-İnaye li'l-Vikaye	1
Şerhu'l-Mecma' (İbn Melek)	1
Kitabu'l-İhtiyar fi Şerhi'l-Muhtar	2
Kitabu'l-Muhit	5
Şerhu'l-Mecma' (Çelebi Ayaslok)	1
Şerhu'l-Kenz, Zeylai	5
Kitabu'l-Muhtar	1
Kitabu'l-Vikaye	1
Kitabu Sadru's-Şeria	6
Haşiyetu Sadri's-Şeria (Mevlâna Hatibzâde)	1
Haşiyetu Sadri's-Şeria (Mevlâna İbn Hüsam)	1
Haşiyetu Sadri's-Şeria (Mevlâna Süleyman)	1
Feteva-yı Kadıhan	1
Seyru'l-Kebir	2
Kitabu Feteva'l-Bezzaziye	2
Kitabu Cevahiri'l-Feteva	1
Kitabu'l-Kâfi (Şeyh)	3
Camiu'l-Fusûleyn	2
Kitabu Mecmai'l-Feteva	2
Feteva Zahriye	1
Kitabu Vâkıati'l-Hüsami	1
Kitabu'l-Kunye	1
Gunyetu'l-Feteva	1
Camiu's-Sağir (Hüsami)	1
Muhtaru'l-Feteva	1
Kitabu'l-Feteva	1
Fusulu'l-İmad	1
Kitabu Fusuli'l-Esteruşni	1
Kitabu Mecmai's-Sâvi ve Kitabu'l-Bahreyn el-Manzum	1
Kitabu'z-Zahire	1
Kitabu Müştemilu'l-Ahkam	1
Kitabu'l-Kunye	1
Şerh-i Ekmeluddin'den	1
Kitabu'l-Hassaf	1
Münyetü'l-Feteva	1
Kitabu Umdeti'l-Feteva	2
Kitabu'l-Muhtar	1
Kitabu Tetimmeti'l-Feteva (Muhit müellifi)	1
Metnu'l-Mecma'	1
Kitabu'l-Manzume	1
Kitabu Cevahir	1
Uyunu'l-Mezahib	1

Kitabu'l-Kifaye fi Şerhi'l-Hidaye	1
Kitabu't-Telviḥ	1
Kitabu Ḥaşıyeti't-Telviḥ (Hasan Çelebi)	1
Kitabu'l-Mansur fi Şerhi'l-Muğni	1
Kitabu Metni'l-Muğni	1
Minhacu'l-Usul	1
Kitabu Keşfi'l-Esrar	1
Kitabu't-Tahkik	1
Kitabu Şerhi'l-Berzevi (Ekmeluddin)	1
Kitabu Şerhi'l-Adud	1
Kitabu Ḥaşıye (Mevlana Hüsrev Rahimehullah)	1
Şerhu'l-Menar	1
Metni'l-Muğni	1
Ḥaşıye (Mevlana Adud)	1
Kitabu't-Telviḥ	1
Metni'l-Muğni	1
Kitabu't-Tavdiḥ	1
Kitabu't-Tasavvurat ve't-Tasdikat	1
Mevlana Kutbeddin	1
Ḥaşıyetü'l-Akayid Ḥayali Çelebi ve Ḥaşıyetü'l-İmad ve Kutbeddin	1
Kitabu Şerhi'l-Mevakıf	1
Kitabu Şerhi'l-Makasıd	1
Kitabu'l-İsfahani	2
Kitabu Ḥaşıyeti Şerhi'l-Mevakıf (Hasan Çelebi)	1
Şerhu'l-Akayid	1
Şerhu't-Tecrid	1
Metnu'l-Makasıd	1
Kitabu Şerhi't-Tecrid (Mevlana Hasan Çelebi)	1
Şerhu'l-Akayid	1
Metnu'l-Mutali'	1
Ḥaşıyetü'l-Metali'	1
Metnu't-Tevali	1
Kitabu Şerhi Hikmeti'l-Ayn	1
Kitabu Ḥaşıyeti't-Tecrid (Mevlana Hatibzâde)	1
Şerhu'l-Akayid ve Kitabu Mes'ûdu'r-Rumi	1
Kitabu Şerhi'l-Feraiz (Seyyid Şerif)	1
Ḥaşıyetü Şerhi't-Tecrid	1
Şerhu'l-Akaid	1
Hadisu Şerhi't-Tevali'	1
Şerhu'l-Mevakıf	1
Kitabu'l-Mutavassıt	1
Kitabu Ḥaşıyetü'l-Metali'	1
Kitabu Fayiku'l-luga	2
Kitabu Tekmiletü's-Sıḥah	5
Kitabu'l-Kamus fi Fiteni'l-Luga	1
Kitabu's-Sıḥah	2
Kitabu'l-Mutavvel	1
Mecmau'l-Emsal	1

Makamatu'l-Hariri	2
Esmau'l-Ef'âl	1
Kitabu't-Takdime	1
Muaşşerat Sad Kelime-i Ali Radyallahu anhu	1
Esasu'l-Belağa	1
Ceridetü'l-Acaib	1
Fayiku'l-Luğa	1
Kitabu Tevarihu't-Taberi	1
Kitabu Mutavvel	4
Kitabu Muhtasar	1
Şerhu'l-Miftah (Sadeddin)	1
Şerhu Miftah	1
Kitabu Şerhu's-Şafiye ve Şerhu'l-Musannef	2
Kitabu Haşiyetü'l-Mutavvel	1
Kitabu'l-İftitah	1
Şerhu'l-Metali'	1
Kitabu'l-Misbah ve Kavaidu'l-İ'rab ve Şerhu'l-Misbah ve diğer Misbah	1
Kitabu'd-Dav' ve Maani İlmine dair er-Risale (Mevlana Kirmasti)	1
Haşiyetü ... Abdurrahim	1
İsa Goci maa Hüsamkâti	1
Kitabu Şerhi Hikmeti'l-Ayn (Emir)	1
Risaletü'ş-Şevkiyye	1
Kitabu't-Tasavvurat maa't-Tasdikat (Mevlana Kutbeddin)	1
Şerhu'l-Manzume	1
Haşiyetü'l-Mutavvel (Mevlana Musannıf)	1
Kitabu'l-Muhtasar maa Haşiyeti'l-İsfahani	1
Şerhu Hikmeti'l-İşrak (Kutbu'l-Allame)	1
Kitabu'd-Dav' (Mevlana Gajardevani)	1
Kavaidu'l-İ'rab ve Kitabu'l-Misbah ve Şerhu Dibaceti'l-Misbah ve el-Avamil	1
el-Müfredat (İbn Baytar)	1
et-Tıbbu'n-Nebevi	1
Esasu'l-Belağa	1
Kitabu Ravdi'l-İnsan fi İlmi't-Tıb (Atufi)	1
Kitabu Şerhi'l-Mucez (Nefsi)	1
Acaibu'l-Mahlukat	1
Kitabu Fununi'l-Erbaa	1
Tarihu Beridi's-Saat	1
Kitabu't-Tarih İbn Ebi'l-Heyca	1
Kitabu Tarihi'l-Muntazam	1
Kitabu Şerhi'l-İşarat (Hoca Nasır Tûsi)	1
Şerhu'ş-Şatibi (Ebi Şame)	2
Haşiyetü'l-Ca'biri (Mevlana Gürani)	1
Kitabu Beyani'l-Bilad	1
Kitabu Şerhi Cezeri	1
Şerhu İşkali't-Te'sis	1
Kitabu Şerhi'l-Cağmuni (Kadıızâde Rumi)	1
Kitabu Haşiyeti Şerhi Menazili's-Sairîn	1
Rebiu'l Ebrar	1

Kitabu Istılahati's-Sufiyye	1
Hırzu'l-Emani	1
Kitabu Camii't-Temsil ve'l-Muhadır	1
Kitabu Hadaiki'd-Dekayik	1
er-Risale min İlmi'l-Meşayih	1
Kitabu Münacatı Sinan Paşa rahimehullah	1
Mirsadu'l-İbad	1
Hıdrü'l-Husayn	1
Metnu'ş-Şemsiye maa şerhihi ve Haşiyetü Şerha	1
Kitabu Hamseti'n-Nizami	1
Divanu'l-Kemal	1
Kitabu Zehretü'r-Riyad	1
Kitabu Avarifu'l-Maarif ve Kitabu Siracu'l-Mulûk	1
Kitabu Mürşidi's-Salikîn	1
Kitabu Sılatı's-Salikîn	1
Kitabu'l-Mev'iza ve Mantıku't-Tayr ve Tefsiru Sûreti't-Tebarek	1
Çenku'l-Ed'ıye	1
Kitabu Futuhu'ş-Şam	1
Menakıbu İmamı'ş-Şafii	1
Kitabu Şerhi Şifai'l-Hadis (İyaz)	1
Kitabu Siyeri'n-Nebi (manzum)	1
Kitabu Siyeri'n-Nebi	3
Kitabu'l-Muhammediyye	1
Kitab Beşername	1
Kitabu Mirsadu'l-İbad	1
Kitabu'l-Mesnevi (Mevlana Celaleddin)	1
Mesnevi ve Gülşen-i Râz maa Gülizari'ş-Şerif	1
Metni'l-Metali'	1
Kitabu Esrari'l-Maarif	1
Kitabu Rahatu'l-Kulûb	1
Kitabu Şerhi Menazili's-Sâirîn	1
er-Risale (Şeyh Zeyneddin)	1
Keliletü'd-Dümla	1
Kitabu Fütuhatu'l-Mekkiyye (Muhyiddin el-Arabi)	1
İskendernâme	1
Ferec ba'de Şidde	1
Kitabu't-Tecribat	1
Kitabu Divanı Âşık Paşa	2
Kitabu Ta'bir	1
Kitabu Kamusnâme	1
Kitabu Ta'bir	1
Istılahatu'l-Meşayih	1
Kitabu Mukaddime (Kutbuddin)	1
Istılahatu Ehli't-Tasavvuf	1
Kitabu'l-Meşayih	1
Şerhu Kasidetü'l-Bürde	2
Kitabu Kıraatu'l-Kur'âni'l-Harfıyye	1
Kitabu Kıssa-i Yusuf ve Zeliha	1

Oğuzname	1
Sad Kelime-i Ali radiyallahu anhu	1
Nazire Hüsrev u Şirin	1
Listedekiler haricindeki bildirilen kitap sayısı	130

Tablo 10: Selanik'te 1741 Tarihli Şeyh Ahmed Efendi ibn Şaban Kütüphanesi⁵¹⁴

Kitap İsmi	Cild
Mushaf-ı Şerif	5
Tefsir-i Ebü'l-Leys	1
Te'vilât-i Kâşânî	1
Me'alim-i Tenzil	1
Zeynü'l-Arab Şerh-i Masabih	1
Nefehâtü'l-İns	1
Muhammediyye	1
Camiü'l-Esrâr	1
Şerhi Fusus Bâli Efendi	1
Esrar Name Şeyh İlahi	1
Tasavvuf Name Enveri Efendi	1
Keşfi'l-Me'ani	1
Rumuz-i Kunuzu Yiğit Baş	1
Risale-i Tasavvuf Yiğit Baş Ahmed Efendi	2
Tevhid Name-i Yiğit Baş	1
Keşfi'l-Esrâr Yiğit Baş	1
Risale-i Nesimi	1
Risale-i Ebu's-Suud Efendi Fî Hakkı'd-Devrân	1
Ravzati'l-Vâsilin Yiğit Baş	1
Tasavvufname	1
Münacâtı Musa	1
Risâle-i Münacât	1
Keyfiyeti'l-Visâl	1
Ceride-i Mesnevî	1
Sülûk-i Aşıkîn	1
Envari'l-Aşıkîn	1
Cevâhiri Mevlevî Lu'abi Mesnevi	1
Bir Silsile-i Name	1
Halvet Name	1
Risale-i Zuhûri Mustafa Efendi	1
Risale-i Sufiyye-i Nuri Efendi	1
Risale-i Muhammed Şirâzi	1
Risâle-i Mev'ıza	1
Hekayıkı Menzume-i Necmeddin Kubra	1
Risâle-i Hazreti Şeyh İlahi	1
Keşfi Me'ani	1
Acâibi'l-Kulûb	1

⁵¹⁴ VGMA, Defter: 743, Sayfa: 392, Sıra: 122 (1154/1741).

Futûhât-i Mekkiye Şerhi	1
Mezahib-i Sadreddin Vâni	1
Risâle-i Nakş-ı Ruh	1
Risâle-i Kemal Paşa Zade	1
Makalât-i Latife	1
Makalatı Me'ani	1
Risâle-i Seyyîâtı İtâbi	1
Risâle-i Zühd	1
Risale-i Kelime-i Şahadet	1
Risâle-i Merğube	1
Kimyayı Saadet	1
Şems-i Ma'arif Ahmed Mevla	1
Risâle-i Tasavvuf Sadi Efendi	1
Risâle-i Âmili's-Sünnet	1
Mirsâdi'l-İbâd	1
Kitabı Şeyh Kurtubi	1
Kitabı Mesud Bin Ömer	1
Kitab Cezeri	1
Hikayâtı Resûl	1
Hikayâtı Nebi	1
Kıyası Enbiya	1
Tezkireti'l-Enbiya	1
Menâkıbı Enbiya	1
Kuduri	1
Şîr'atü'l-İslâm	1
Kitabı Fıkıh	1
Menar İbn Melek	1
Ferâiz	1
İbrahim Halebi	1
Ta'lim-i Müte'allim	2
Şurutı Salat	1
İftitah Ma'a Mürîb	1
Avamil	1
Avamil Şerhi	1
Zav'	1
Kâide-i Nahiv	1
Kavl-i Ahmed	1
Merah	1
Hayalı	1
Cümle Nahiv	1
Kâfiye	1
Kafiye Şerhi	1
Şerhi Kitabı Faysal	1
İzzi Şerhi	1
Şurut-i Kâdi'i Mevlâna	1
Kelâmı Ali	1
Hatibi'l-Beyân	1
Makale-i Hamse	1

Tacnâme	1
Mecmu'a-i Mesâil	1
Mecmu'ai't-Tesbih	1
Mecmu'a	1
Kitâb-i Hariyye	1
Vasıyyet Name	1
Şahidi	2
Gülistan	1
Gülistan Şerhi Şem'i	1
Lügat-i Gülistan	1
Lügat-i Hamid-i Tebrizi	1
Lügat-i Fârisi	1
Lügat-i Mirkat	1
Bostan	1
Şerh-i Gülistan-i Sururi	1
Pendname	1
Divan-ı Hafız	1
Hâfız Şerh-i Şem'i	1
Risâle-i Rubu' Dâire	3
İnşa	3
Şah Geda	1

Tablo 11: Selanik'te 1749 Tarihli Numan Paşa Kütüphanesi⁵¹⁵

Kitap İsmi	Cild
Tefsîr-i hazâin	2
Tefsîr-i kâdî	1
Şifâ-i şerîf	3
Tercümân-ı sihâh	1
Muhtâr sihâh	1
Muhtesâr-ı meânî	1
Kitâb-ı şâtibî	1
Halebî	1
Âdâb cümlesi	1
Halebî	1
Kitâb-ı şerh-i hükm	1
Delâil-i şerîf aded	1
Emsile kitâbı	1
Terceme-i hadîs	1
Seyyid Abdullah şerh-i sâfiye	1
Kitâb-ı şâhidî	1
İntihâb-ı na'at	1
Kitâb-ı cifir li'ş-şeyh Muhiddin	1
Ferâiz ma'a sirâciyye	1
Kitâb-ı multeka	1

⁵¹⁵ VGMA, Kutu: 6, Sayfa: 1902 (1162/1749).

Kitâb-1 şerhi'l-kevâkibi'd-düriyye	1
Kitâb-1 Hasan Paşa şerh-i murad	1
Mevlid-i nebî	1
Kitâb-1 mükaddime-i kazâ-i kudret	1
Kitâbü'd-dürerü'l-meserrâ	1
Tasavvuf-1 Şeyh Muhiddin	1
Kitâb-1 gülistân	1
Ta'rîfât-1 seyyidî	1
Şerh-i müşkilât-1 bahrî	1
Kitâb-1 akâ'idü'l-Ömerîn nesefî	1
Kitâbü'l-hediyeti müellife	1
Tecvîd-i türkî	1
Risâle-i resm-i hat	1
Gâyetü't-ta'rîf fi-ilmî't-tasrîf	1
Risâle-i fi'l-âdâb	1
Kitâb-1 ilm-i tib türkî	1
Kitâb-1 mültekâ	1
Menâsik-i Hâc Sinan Efendi	1
Kitâb-1 mültekâ	1
Evrâk-1 cem'	1
Mesnevî-i şerîf mevlânâ	1
Kitâb-1 manzume	1
Kitâb-1 gülistân	1
Kitâb-1 i'râb bi-temrîni't-tullâb kıssas-ı enbiyâ	1
Kitâb-1 eşbâh-1 nezâir	1
Fetvâ-yı üsküfî	1
Kitâb-1 tehzîb-i fi'l-mantık	1
Tefsîr-i şerîf min yâsin	1
Kitâb-1 telvîh	1
El ü's-sani mine'z-ziyai'l-maneviyyi	1
şerh-i mesnevi şerîf	1
Kitâb-1 menakıbu hayru'l-beriyye	1
Kitâbü muvasılü't-tullab ale'l-kavaidü'l-i'rab	1
şerh-i münferice	1
el-cüzü'l-evveli mine'l-müstetraf	1
Kitâb-1 hakayiki'l-meani	1
Kitâb-1 avamil	1
münyetü'l-musalli	1
Kitâbü'l-ihtiyar fi şerhi'l-muhtar	1
Kitâbü't-tasrih bi mazmuni't-tevzih	1
menzume-i süyûti	1
Kitâbü'l-iftah ve ebyatü'l-feda	1
haşiye-i Hayali Ali şerhu'l-akâid	1
şerh-idibace	1
şerh-işemsiye li-Seyyidi şerîf	1
Metn-i şemsiye fil mantık metn-i kafiye fin nahvi ve meteni şafiye fi's-sarf	1
serh-i muhtesaru'l-menar fi üsülü'l-fıkıh	1
Kitâbü fetavâyî'z-zebniye	1

Kitâbü kenzü'd-dekaik	1
Haşiyeye Şeyhu'l-İslâm el cüneyd alâ şerhi'l-muhtesar fil meani	1
el hayru's-sadi el cüzu's-sâdis mine'l-buhari	1
Bende mine'l-ehadis	1
Kitâb-ı sadri'ş-şeria	1
menkibe-i evliya	1
Delail-i şerîf	1
ferâz-i türki	1
Hasiye-i Yakup paşa ale's-sadri'ş-şerife	1
Kitâbü'd-dav'	1
muhtesar munteha haşiyasi halhalı	1
Kitâbü'l-vâfiye şerhu'l-kafiye	1
şerhu'l-akayid	1
İ'rabu'l-Kur'ân	1
Bostan-ı şeyh said	1
El cüzü'l-âhir min Tefsîr-i'l-Kur'âni'l-azim li imam-ı Ebulleys	1
Binkoz şerh-i Murad	3
Risâle-i ebyat-i fürs	1
Kitâb-ı misbah	1
İbrahim Halebi	2
Mu'rib-i avamil	1
Molla cami ale'l-fürs	1
şerh-i libab	1
Tefsîr-i celalin	1
Kitâb-ı gülistan şeyh sadı	1
vafiye şerhu'l-kafiye	1
tevsir ale'n-nekih	1
Kitâb-ı mevahibü'l-meani fil kelim alâ evail-i süretü'd-duhan	1
kafiye finnehu	1
muhtesar-ı meani	1
Kitâb-ı usuli'ş-şer'	1
Kastalâni alâ sahihi'l-buhari	6
Kitâbü'l-hadis	1
Kitâb-ı hidaye	1
Kitâb-ı sadri'ş-şerife	1
Er-râbi'i sahihu'l-buhari	1
Mukâşefe-i kulûb	1
Kitâb-ı Husrev şirin	1
Kitâbu'r-ravd'ın nasır şerhu camius-sağır	1
şerh-ikafiye bi'l-farisiyye li-seyyidi'l-Haci fil ilmin nahvi	1
Kitâbü esrari'l-fatiha	1
Kitâb-ı eşyai'n-nazair	1
Kitâbü nihacü's-sâln	1
Kitâb mebariku'l-ezhar fi şerh-imeşariku'l-enzar	1
Kitâb-ı şerh-i hadisü'l-erbein	1
Kitâbü'd-düreru'l-muhtar fi şerh-i tenviru'l-ebzar	2
Kitâb-ı hazanetü'l-fıkıh	1
Kitâb-ı tabakati'ş-şer nûbi	1

kısas-ı enbiya	1
Kitâbu bahru'l-envar	1
Haşiye-i vikaye mea şerh-i	1
Kitâb-ı imdadü'l-fettah şerh-inefhu'l-izah	1
şerhu'l-geydaniyyeti fil fikh	1
sadı hafız	1
Kitâbu'd-dav-ı	1
Kitâbü lubbü'l-el-bab	1
Nihaye fi garaibu'l-hadis nakıs	1
Kitâbü mebadiyü'l-vusul ila ilmü'l-üsül	1
Risâle-i Taşköprü	1
hulasatu'l-i'rab	1
Kitâbü inayeti ale'l-hidaye	1
Kitâbü şerhu'l-elfiyye	1
Kitâb-ı mekamati'l-hamsun	1
şerh-i mekasid	1
şerh-i dibace	1
Kitâbü hucetü'l-edeb	1
Kitâbu mücmeu'l-bahreyn	1
Kitâb-ı Hayriye	2
Kitâbi'l-fikhı	1
Kitâb-ı seydülesi	1
Kitâb-ı fettah	1
Kitâbü mutavvel	1
tarikati Muhammediye	1
Kitâbü'd-duraru's-seniyye fi şerhi'l-elfiyye	1
tarifat-i seyyidi	1
Kitâbu riyazü's-sâlihın	1
Kitâb-ı hadi'l-ervah şerh-ihikem	1
Kitâb-ı gülistan mea bustan	1
Risâle-i âdâb	1
İsbâtü'l-vâcibi'l-hafiyye	1
Kitâbü'l-muhtâr mine'l-fikh	1
Câmi'ü'l-fetvâ	1
Usâm ale'l-câmi'	1
Muhtasar-ı me'ânî	1
Na't-i fârisî	1
Kitâb-ı mûcibu'n-nedâ	1
Kitâb-ı Tefsîrû'l-menâm	1
Kitâb-ı şemsiyye	1
el-Cüz'ü'l-evvelü min-şerhi'l-manzûm	1
Şerh-i Recebiyye mine'l-ferâiz	1
Kitâb-ı mısbah	1
Kitâb-ı fârisî	1
Molla câmi'	1
Risâle-i şemsiye	1
Şerh-i maksûd	1
Şerh-i kavâ'idü'l-i'râb	1

Kıt'atün mine'l-fikh	1
Ferâiz-i Seyyidî	1
Kitâb-ı vâfiye fi-şerhi'l-kâfiye	1
Şerh-i merâh	1
Hacıbaba şerh-i misbâh	1
Nahv cümlesi	1
Müntehâb mine'l-fetavâyi'l-kübrâ	1
Lugat-i Halimî	1
Kara Davud ale't-tasavvurât	1
Kitâbü'l-muhtâr	1
Haşiye-i tasavvurât	1
Kitâb-ı misbâh	1
Kitâb-ı tenvirü'l-ebâr	1
Kitâbü'd-dav'-i ale'l-misbâh	2
Kitâb-ı eşrâfü'l-vesâil ilâ-fehmi't-temâsil	1
Kitâb-ı hadâs-i erba'în	1
Mecmu'a	1
Hadîs-i muhyi's-sünne	1
Kitâb-ı guraru'l-ahkâm li'l-alâmeti molla hüsrev	1
Kitâb-ı mütevessit	1
Tasdîkât-i fenârî metn-i tasdîkât	1
Celâleddinü'd-devânî	1
Munyetü'l-müsallî	2
Şerh-i maksûd	1
Kitâb-ı metn-i kudûrî	1
Mukaddime-i Ebü'l-leys	1
Şerh-i bend nâm	1
Lugat-i perişan	1
Kitâbu'l-hidâye	1
Mushaf-ı şerîf	3
defa mushaf-ı şerîf	1
Kitâb-ı mühimmât	1
Kitâb-ı bi'l-ifsâh	1
Kitâb-ı misbâh	2
Kitâb-ı revm-i vâridât	1
Risâle-i fuzûlî	1
Kitâb-ı şerh-i akîde li-şeyhi busrî	1
Kitâb-ı menâr fi'l-mantık	1
Musaf-ı şerîf	1
Delâil-i şerîf	1
Ta'bîrnâme	1
Câmi'-i şerîfte mushaf-ı şerîf	2
Kadmîr	1
Tehzîb ma'a mîr	1

Tablo 12: Sofya'da 1777 Tarihli Seyyid Hacı Ebubekir Efendi Kütüphanesi⁵¹⁶

Kitap İsmi	Cild
Mushaf-ı Şerîf	1
Tefsîr-i Ebûssu'ûd	1
Tefsîr-i İbn-i Hâzîn	3
Tefsîr-i Celâleyn	1
Tefsîr-i Cüzü'n-Nisa-yı İsamüddîn ma' Risâle-i İsti'âre li's-Semerkindî	1
Hâşîye-i Tefsîr-i Cüzü'n-Nisail-Beyzâvî li'l-Müftî el-Hâdimî ma' Hâşîyetü'd-Dürer minü'l-Gurer li'l-müftî el-merkûm	2
Metnü'l-Buhârî	3
Şerhü'l-Buhârî li'l-Kastalânî	6
Metn-i İbn Mâce fi'l-kütübü's-site	1
Hâşîye-i evâilü'l-Beyzâvî li-Davud Efendî	1
Şerhü'ş-Şemâil li-Mollâ 'Alî el-Kârî	1
Mirkât Şerhü'l-Mişkelât li-Mollâ 'Alî el-Kârî	3
Hâşîye-i Nuhbetü'l-fiker li-Mollâ 'Alî el-Kârî	1
Şerhü'l-Mesâbihi'l-Bagavî li-İbnü'l-Melik	1
Şerhü'l-Câmi'ü's-sagîr li'l-Manâvî	1
Şerhü'l-Ehâdisi'l-erba'inü'n-neveviye li'l-(?)	1
Metnü'ş-Şifâi'l-Kâdı el-'ÿyâz	1
Mevâhibü'l-Ledünniyye	1
Şerhü'ş-Şifâ-yı Şehâbeddîn	2
Şerhü'ş-Şifâ li-Mollâ 'Alî el-Kârî	1
Şerhü'l-Ehâdisi'l-erba'in li'l-Birgivi ve'l-' Akkermânî ma' Fetâva-yı İbn Nuceym ve Mecmû'atü'l-Hafîd	1
Şerhü'l-'Akâid	1
Şerhü'l-'Adudiyye ma' Hâşîye li'l-Halhalî li'l-Celâleddîn ed-Daî	1
Hâşîye-i Şerhü'l-'Akâid li'l-Hayâlî	1
Hâşîye-i Şerhü'l-'Akâid li-Mehmed bin Ebu Şerîf	1
Şerhü'l-(?) li'l-Hayâlî ma' Şerhü'l-Bed-i Emâlî li Molla 'Alî el-Kârî	1
Şerhü'l-Mevâkıf li-Seyyid eş-Şerîf	1
Şerhü' (?) bi-hâ li-Türkî li'l-merhûm Hâcî Dâvud Efendî	1
Tavzîh Şerhü't-Tenkîh li-Sadru'ş-Şerî'a	1
Tefsîrü't-Tenkîh li-Kemâlpâşâzâde	1
Mi'rât Şerhü'l-Mirkât li-Mollâ Hüsrev	1
Telvîh Hâşîyetü't-Tavzîh li-S'adeddîn	1
Hidâye minü'l-fikh	1
Înâyet Şerhü'l-Hidâye	1
Dürer-i Gurer li-Mollâ Hüsrev	1
Hâşîyetü'l-Dürer li-(?)	1
Dürrü'l-Hazâr	1
Dürrü'l-Münteka Şerhü'l-Mülteka	1
Şerhü'l-Mülteka li-Şeyhîzâde li'l-meşhûr be-Dâmâd	1
Metnü'l-Eşbâh	1
Hâşîyetü'l-Eşbâh li'l-Hamavî (?)	1

⁵¹⁶ Sofya Milli Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü, S 25, v. 39a, 1190/1776.

El-fetâvai'l-Hayriye li'l- (?)	1
El-fetâvai'l-Ankaravî	1
Fetâva li-Kadrî Efendî	1
Mecmû'atü'l-Resâil	1
Fetâva Minyetü'l-Müftî	1
Kuhistânî	1
Fetâva-yı Müeyyedzâde	1
Fetâva-yı Sirâciyye ma' Fetâva-yı Sarfiyye	1
Muînü'l-Hükkâm	1
Tashîhâtü'l-ferâiz	1
Şerhü'l-Manzûme li-İbnü's-Şihne	1
Ferâid Şerhü'l-Kenz ilâ'n-nısf	1
Rûhü'l-Şurûh 'ale's-Sirâciyye	1
Şerhü's-Seyyid 'ale's-Sirâciyye	1
Fetâva-yı 'Alî Efendî ma' Fetâva-yı Seyyid Rızâ	1
(?) 'Alî Efendî	1
Fetâva-yı 'Abdurrahîm Efendî	1
Fetâva-yı Ebûssu'ûd	1
Fetâva-yı Yahya Efendî	1
Fetâva-yı 'Attaullah Efendî	1
Behçetü'l-fetâva	1
Fetâva-yı Şehîd Feyzullah Efendî ma' Fetâva-yı Niyâzî Efendî ma' Seyyid Rızâ Efendî	1
Mîzânü'l-mür'abîn li-Seyyidizâde (?)	1
Metn-i İsbâtü'l-vâcib li-Celâl ed-Divânî ma' Şerh-i Hanefî	1
Hâşiyetü'l-Mîr 'ale't-Tehzîb	1
Hâşiyetü'l-Mîr 'ale'l-âdâb	1
Metnü'l-Velediyye	1
Metn-i Hüseyin Efendî ma' Şerh ve Hâşiyeli'l-Ferdî	1
Şerhü'l-Kutb 'ale's-Şemsiyye	1
Hikmetü'l-'ayn	1
Şerhü'l-Hidâye minü'l-hikmet li'l-(?)	1
Metn-i Muhtasar-ı Münteha	1
Şerh-i Muhtasar-ı Münteha ma' Şerh li-s-Seyyid	1
Şerhü'l-Çağminî minü'l-Hey'etü'l-Kâdı zâde er-Rûmî	1
Şerh-i Eşkâl-i Te'sis minü'l-hendese	1
Hey'et-i İslâmiye ma' Resâilü'r-rub' ve'l-usturlâb	1
Bahâiyye minü'l-hisâb	1
(?) minü'l-hisâb	1
Feyzü'l-Erhâm Şerh-i Harbü'l-a'zim li-Mollâ 'Alî el-Kârî ma' en-noksân	1
Kûl Ahmed min'ül-mantık	1
Mecmû'atü'l-Resâil	1
Hatayî 'ale'l-Muhtasarü'l-Me'ânî	1
'İsâm li'l-Vazi'yye ma' (?)	1
Feyzü'l-Erhâm ma' er-Resâil li'l-Keşfi el-merhûm es-Samâkovî	1
Risâle-i Âdâbiyye li'l-Hüseyin Efendî	1
Şerh-i Risâle-i Eczâ-yı v'aziyye (?) ve'l-makûlâtî'l- 'aşire li'l-merhûm Dâvud Efendî	1
Kûl Ahmed 'ale'l-Hayâlî	1

Kıt'a min Kâdihân	1
Metnü'l-Mirkât	1
Mütevassit 'ale'l-Kâfiye	1
Enisü'l-Fukahâ	1
Dede mecmû'ası	1
Kâfiye Şerh-i Sûdî	1
Mugnî'l-Lebîb	1
(?) Şerh-i Mugnî'l-Lebîb	1
Mîzânü'l-'ulûm	1
Fetâva-yı Türkiyye	1
Mîr Ebû'l-Feth minü'l-âdâb ma' metn-i Türkî	1
Mirkât Risâlesî	1
Şem'î 'ale'l-Bôstân	1
Takvîm Târîhî li-Kâtib Çelebî	1
Mecmû'atü'r-Resâil li-Tâşkoprîzâde	1
Şekâik-i N'umâniyye	1
Zeyl-i Şekâik	1
Târîh-i Karâmânî	1
Netâicü'l-fünûn	1
Hadîkatü'l-vüzerâ	1
Târîh-i Girît	1
Risâle fi Beyân-i Nîl	1
Metn-i Mülâhhasü'l-Hey'et ma' Şerh	1
İmtihânü'l-Ezkiyâ	1
Hâşiyetü'l-İmtihân li'l-Âtâvî	1
Şerhü'l-Kâfiye li'l-Mollâ Câmî	1
Şerhü'l-İzhâr li'l-Âtâvî	1
Kâfiye ma' Misbâh ma' 'Avâmil-i Curcânî	1
Mecmû'atü'l-Kavânîni'l-Muta'allikat bi'l-ârâzîü'l-emîriye ma' Münşe'at-ı Bâlî Çelebî el-merhûm	1
Vânkûlu	1
Lügat-ı Lisânü'l-'acem el-meşhûr be-Ferheng-i Şu'ûrî	2
Şerhü'l-'Adûd li-Şeyh Bâlî Efendî es-Sofyavî	1
Tekmilet (?) Dâvud Efendî el-merhûm ma' Mevzû'atü'l-Kebîrî li-Mollâ 'Alî el-Kârî ve ma' (?) li-merhûm el-Hâdimî	1
Sahifetü'l-Âhmediyye fi Beşmet(?)ü'l-Muhammediyye ma' es-Sirâcü'l-vahhac fi Hakâikü'l-harâc ve ma' Kenzü'l-esrâr ve lâmihü'l-efkâr ve ma' Tabakâtü'l-Şemsiyye el-Hanefiyye	1
Kavânîn-i mut'alla, fetâva	1
Mîr Ebû'l-feth ma' Hâşiyetü'l-'Îsâm	1
Fâsî (?) Şerh-i Delâilü'l-Hayrât	1
Hâşiyetü'l-'Îmâd li-Kutbuddîn	1
Harâc-ı Ebû Yusûf	1
Şerh-i Fıkhü'l-ekber li-Mollâ 'Alî el-Kârî	1
Kıt'a min Lügatü'l-Fars	1
Kıt'a minü'l-Fürs	1
Lügat-ı Çelebî	1
El-İhyat (?) Şerh-i Mekâsîd	1
Hayâlî, Şerh-i Nevebiyye (?)	1

Metn-i Telhîs minü'l-me'ânî	1
Kânûnnâme	1
Halebî-i sagîr	1
Ecvibetü'l-fünûn	1
Hayriyye li-Bâlî (?) Çelebî	1
Risâle minü't-tasavvuf	1
Metn-i Muhtasar-ı Münteha	1
Celâl 'ale't-Tehzîb	1
Hâşiye 'ale'l-Kutb, Siyer-i Şerîf	1
Kitâb-ı Cevâhirü'd-dürer li-Şeyh 'Adurrahman Safrânî	1
Şems-i M'arif-i Suğra	1
Şerhü'ş-Şemsiyye minü'l-mantık li-S'adeddîn	1
Tâcü't-Terâcim fî Tabakâtü'l-Hanefiyye li'l-'alâmet-i Kâsım bin (?)	1
Tasvirât minü'l-mantık	1
Şerh-i Tehzîb li-Mîr Ebû'l-Feth minü'l-mantık	1
Tasvirât ma' metnü'l-İsâgôcî	1
Kıyasü'l-Enbiyâ	1
Şerh-i Hikmetü'l-'ayn li-Mübârekşâh	1
Şerh-i Şâhidî	1
Şerhü'l-Keydânî li'l-Kuhistânî	1
Hâşiyetü'l-Mirzâcân	1
T'arîfât li-Seyyid Şerîf	1
Fetâva-yı 'Adliyye	1
Vâk'âtü'l-müfteyn eş-şehîr be-Kadrî Efendî	1
Âdâb mecmû'ası	1
Bedrü'l-va'azîn-i mev'iza	1

Kaynak: (Sabev, 2012)

Tablo 13: Selanik Para Vakıfları

Vakıf İsmi	Tarih	Tür	Vakfedilen	Akçe	Gümüş(gr)	Altın(gr)	Oran
Şâdî Bey bin İshak Paşa	1521	GM ⁵¹⁷	10.000 dirhem	42.000	25.704	1.720,48	-
İbrahim Paşa	1530	GM	200.000 dirhem	840.000	551.880	36.940	%10
Hüseyin Çelebi bin Hasan	1554	GM	500.000 akçe	500.000	328.500	21.987	%17
Hacı Mahmud Ağa ibn Mehmed	1659	GM	620.000 akçe	620.000	172.980	11.578,3	%15
Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş	1677	GM	20.000 guruş	1.400.000	289.800	19.397,5	%15
233 Para Vakfı	1696-1766	-	32.742.207	32.742.207	4.289.229,1	278.521,4	
Hacı Abdünnebi Çelebi bin Süleyman	1707	M ⁵¹⁸	1.250 guruş	150.000	19.650	1.272,6	%15
Numan Paşa bin Ahmed	1749	GM	5.500 guruş	660.000	79.860	5.395,9	%15
Hacı Mehmed bin Derviş ve Refiki	1766	M	2.240 guruş	268.800	25.805	1.743,5	%15
Molla Ahmed bin Murad	1781	M	600 guruş	72.000	5.998	405,8	%15
Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim	1801	GM	500 guruş	60.000	2.940	190,1	-
Hatice Kadın Efendi bint Abdullah	1820	M	5.000 guruş	600.000	14.760	944,9	%15
Seyyid Osman Beyefendi (Müşterek)	1820	M	15.064 guruş	1.807.680	44.280	2.834,7	%15
Şerif Abdülmuttalib Efendi	1844	M	5.000 guruş	600.000	4.998	315,3	%15
Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa	1894	GM	400 altın	4.800.000	39.984	1.228	%9
Toplam				45.162.687	5.896.368,1	384.475,48	-

⁵¹⁷ Gayrimenkul ile birlikte menkul de vakfedilmiştir.

⁵¹⁸ Menkul.

Tablo 14: Sofya Para Vakıfları

Vakıf İsmi	Tarih	Tür	Vakfedilen	Akçe	Gümüş (gr)	Altın (gr)	Oranı
Sûfi Mehmed Paşa	1563	GM	120.329 dirhem	505.381,8	369.434,1	24.727,8	-
Casim Ağa	1570	M	60.000 akçe	60.000	36.720	2.458	%10
Mescid-i Sarraf Kasım	1570	GM	18.000 akçe	18.000	11.016	737,3	%15
Kara Danişmend	1570	GM	5.000 akçe	5.000	3.060	204,8	%10
Evhad Bey	1570	GM	12.000 akçe	12.000	7.344	491,5	%10
Zaviye-i Hacı Mehmed	1570	GM	20.000 akçe	20.000	12.240	819,2	%10
Hacı İbrahim bin Hızır	1570	M	5.000 akçe	5.000	3.060	204,8	%10
Sarrac Hacı Davud	1570	M	4.000 akçe	4.000	2448	163,8	%10
Hacı İlyas bin Abdullah	1570	M	21.000 akçe	21.000	12.852	860,2	%10
Dellâk Ali Dede	1680	GM	-	-	-	-	%10
Hatice Hatun	1680	GM	4.000 akçe	4.000	828	55,4	-
Saime Hatun	1681	GM	250 guruş	20.000	4.140	277,9	%15
Fatma Hatun	1681	GM	-	-	-	-	%15
Osman Çavuş	1681	M	87 guruş	6.960	1.440,7	96,7	%15
Seyyide Hatice Hatun	1691	GM	200 guruş	24.000	3.144	209,9	%15
Sakallızâde Hacı Ahmed	1763	GM	60.000 akçe	60.000	5.760	384,3	%15
	1777	GM	24.000 akçe	24.000	2.184	150,2	
	1780	GM	5.000 guruş	720.000	59.976	4.074,5	
Sofya Kadısı İsmail Efendizâde	1765	GM	18.000 akçe	18.000	1.728	116,5	%15
Sofya Kadısı Selim Mollazâde	1814	M	250 guruş	36.000	1.123,2	74,7	%15
Vezir Selim Paşa	1819	M	500 guruş	72.000	2.246,4	146,5	%15
Seyyid Abdülkadir Efendi	1820	M	3.000 guruş	432.000	10.627,2	680,4	%15
Hâce Nefise Hanım	1833	M	400 guruş	57.600	479,8	30,1	-
Toplam				2.124.941,8	542.024,1	36.964,4	-

Tablo 15: Selanik’te Vakıf Ticâri İşletmeler

Tarih	Vakıf	Gayrimenkul
1505	Sultan II. Bayezid Vakfı	-Bedesten (31 dükkân) -Daire-i Bedesten (598 dükkân)
1517	Pîrî Mehmed Paşa Vakfı	-Beş dükkân
1573	Hüsrev Kethüda Vakfı	-Üç dükkân -Kervansaray -Serhâne -23 dükkân -Yahudihane -Hamam -3 dükkân
1763	Kaysırîzâde Hacı Abdurrahman Ağa Vakfı	-Han -Bozahane

Tablo 16: Sofya’da Vakıf Ticâri İşletmeler

Tarih	Vakıf	Gayrimenkul
1506	Gazi Yahya Paşa Vakfı	-Bedesten (36 dükkân) -165 dükkân
1548	Sûfî Mehmed Paşa Vakfı	-65 dükkân

Tablo 17: Selanik’te Vakıf Menziller

Tarih	Vakıf	Gayrimenkul
1517	Pîrî Mehmed Paşa Vakfı	-Altı menzil
1573	Hüsrev Kethüda Vakfı	-Beş menzil
1659	Hacı Mahmud Ağa Vakfı	-İki menzil
1677	Mehmed Ağa Vakfı	-İki menzil
1741	Şeyh Ahmed Efendi Vakfı	-Bir menzil
1749	Numan Paşa Vakfı	-Yedi menzil
1763	Rabia Hanım Vakfı	-Bir menzil
1787	Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Vakfı	-Üç menzil
1801	Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim Efendi Vakfı	-Bir menzil
1818	Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey Vakfı	-Bir menzil
1854	İsmail Hakkı Efendi Vakfı	-Bir menzil
1894	Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa Vakfı	-İki menzil
1903	Hacı Mehmed Hayri Paşa Vakfı	-Bir menzil

Tablo 18: Sofya’da Vakıf Menziller

Tarih	Vakıf	Gayrimenkul
1680	Dellak Ali Dede Vakfı	-Menzil
1680	Hatice Hatun Vakfı	-Menzil
1680	Şeyh Mustafa Efendi Vakfı	-Menzil
1681	Hacı Mustafa Efendi Vakfı	-Menzil -Altı oda
1681	Fatma Hatun Vakfı	-Menzil
1683	Kürkçü Receb Vakfı	-Menzil
1684	Mehmed Çelebi Vakfı	-Menzil
1691	Seyyide Hatice Hatun Vakfı	-Menzil
1709	Seyyid Hacı Mustafa Vakfı	-Menzil
1722	Şeyh Mustafa Vakfı	-Menzil
1728	Saime Hatun Vakfı	-Menzil
1820	Hacı Hasan Ağa Vakfı	-Menzil

Tablo 19: Selanik’te Tarımsal Üretim Enstrümanları

Tarih	Vakıf	Gayrimenkul	Âlât	Hayvanât- Nebâtât	Köle- Cariye
1487	İshak Paşa bin İbrahim Vakfı	-Glatice Köyü -Hortaç Köyü’nün yarısı -Dragne Köyü’nün yarısı -Dadkı Mezraası -Kirbe Mezraası -Vavadoz Mezraası -Luvadiç Mezraası -İki bahçe -Üç değirmen	-	-	-
1510	Yakub Paşa Vakfı	-Marura Köyü	-	-	-
1554	Hüseyin Çelebi bin Hasan Vakfı	-Üç anbar -İki ahır -Bir çiftlik -Bir dönüm tarla -Hamam -İki ev -İki anbar -Bir kiler -Üç dönüm tarla -Harman yeri -Üç samanlık -Bir ahır -Yirmi dönüm bağ -Bir dönüm tarla -Purustan Yaylağı -Bir göz değirmen -Baş değirmeni -Bir mezraa -İki göz çoka değirmeni -Bir bostan -Üç bostan -Bir koyun ağılı -İki koyun iğreği -İki göz değirmen -Bir bostan -Bir bahçe	-İki araba -Aletler -Beş araba -Çiftler -Bezirhan e aletleri	-İki çift su sığırı -Dört çift kara sığırı -Dört çift kara sığırı -Bir çift su sığırı -Bin baş koyun -İki bin baş koyun	-Üç köle -Bir câriye

1573	Hüsrev Kethüda Vakfı	-Bin dönüm çayır	-	-	-
1659	Hacı Mahmud Ağa Vakfı	-Bir bahçe -Bir Çiftlik	-	-Yirmi baş kara sığır	-
1720	Hacı Ahmed Ağa Vakfı	-Duhan gümrükhanesi -Beş dönüm çayır	-	-	-
1724	Küçük Ahmed Ağa ibn Mahmud Efendi Vakfı	-Bir at değirmeni -Bezirhane	-	-	-
1749	Numan Paşa Vakfı	-Emir Bostanı	-		
1751	Sultan I. Mahmud Vakfı	-Kurdana Çiftliği -Kurdana-i Cedid Çiftliği -Bir öküz ahır -Bir anbar -Bir kiler -Dokuz çiftçi odası -Bir samanlane -Bir ahır -Bir samanlane -Bir çiftlik -Bir harman -Bir mera ve kışlak	-	-Dut ağaçları -On altı baş kara sığır -Tarımsal mahsulat	-
1767	Hasekî Mehmed Ağa Vakfı	-Bir değirmen	-	-	-
1776	Abdullah bin Osman Vakfı	-İki oda -Bir samanlane -Bir ahır -Bir bağ -Bir bağ -Bir taş değirmeni	-	-Otuz dip dut ağacı	-
1787	Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Vakfı	-Yağ değirmeni -Bir bahçe -Bir değirmen -Bir değirmen	-	-	-
1816	Nefise Hanım Vakfı	-Bir çiftlik	-	-	-
1818	Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey Vakfı	-Buğday ve pirinç üretimi	-	-	-
1846	İbrahim Ağa Vakfı	-Yirmi beş dönüm bahçe -Pınar	-	-150 beyaz dut ağacı -Altı kara dut ağacı -İki armut ağacı -Beş incir ağacı -İki nar ağacı	-

Tablo 20: Sofya’da Tarımsal Üretim Enstrümanları

Tarih	Vakıf	Gayrimenkul	Âlât	Hayvanât- Nebâtât	Köle- Cariye
1500	Sancak Beyi Şadi Bey Vakfı	-Levzene-i Türk Köyü			
1506	Gazi Yahya Paşa Vakfı	-Dört değirmen -Kirişhane -Bahçe -Bir değirmen -Bir çiftlik	-	-30 sığır	-19 cariye- köle
1548	Sûfi Mehmed Paşa Vakfı	-Bahçe -Bostan -Şadırvan -Bahçe -Bostan -Çiftlik -Mera -Dört değirmen -Çiftlik	-	-	-
1680	Süleyman Efendi Vakfı	-On değirmen	--	-	-
1691	Seyyide Hatice Hatun Vakfı	-Çiftlik -İki değirmen -Altı değirmen -Altı değirmen	-	-	-
1708	İsmail Paşa Vakfı	-Değirmen -Ahır	-	-	-
1777	Sakallızâde Hacı Ahmed Vakfı	-Değirmen -Ahır	-	-	-
1777	Seyyid Hacı Ebubekir Efendi Vakfı	-İki su değirmeni -Değirmen -Bostan	-	-	-
1790	Müftü Hacı İbrahim Vakfı	-Yeğen Ağa Bahçesi -Kuru Bağları -Mezraa	-	-	-

Tablo 21: Selanik Vakıflarında İstihdam ve Ücretler

Vakıf İsmi	Tarih	İstihdam	Günlük Ücret	Yıllık Ücret (Akçe)	Yıllık Ücret (Gram Gümüş)	Yıllık Ücret (Gram Altın)
İshak Paşa bin İbrahim Vakfı	1482	Mütevelli	-	-	-	-
		Şeyh	20 akçe	7200	5529,6	370,1
		İmam	40 akçe	14.400	9.460,8	633,2
		Hâfiz (4)	-	-	-	-
		Müezzin (2)	12,5x2=25 akçe	4.500	2.956,5	198
		Kâtib	15 akçe	5400	4147,2	277,6
		Câbî	25 akçe	9000	6912	462,7
		Kayyım	10 akçe	3600	2764,8	185
		Kandilci	10 akçe	3600	2764,8	185
		Aşçı (2)	2x10=20 akçe	7200	5529,6	370
		Ekmekçi (2)	2x10=20 akçe	7200	5529,6	370
		Kilerdâr	10 akçe	3600	2764,8	185
		Anbardâr	10 akçe	3600	2764,8	185
		Ahurdâr	-	-	-	-
		Bulaşıkçı	10 akçe	3600	2764,8	185
		Mimar (2)	2x10=20 akçe	7200	5529,6	370
		Vekilharç	15 akçe	5400	4147,2	277,6
		Nâzır	50 akçe	18000	13824	925,3
Cüzhan (14)	5x14=60 akçe	21600	16588,8	1110,4		
Nakib	10 akçe	3600	2764,8	185		
Değirmenci	10 akçe	3600	2764,8	185		
Sultan Bayezid-i Sani ibn Sultan Mehmed Vakfı	1505	Câbî	5 akçe	1800	1315,8	88,1
Vezîr-i Azâm Yakub Paşa Vakfı	1510	Mütevelli	50 akçe	18000	13158	880,7
		Hatib	15 akçe	5400	3947,4	264,2
		İmam	20 akçe	7.200	4.730,4	316,6
		Reisü'l-Hâfiz	10 akçe	3600	2631,6	158,3
		Müezzin (2)	5x2=20 akçe	3600	2631,6	158,3
		Kayyım	15 akçe	5400	3947,4	264,2
		Câbî	20 akçe	7200	5263,2	352,2
		Kâtib	15 akçe	5400	3947,4	264,2
		Nâzır	5 akçe	1800	1315,8	88,1
		Cüzhan (10)	5x10=50 akçe	18000	13158	880,7

		Hâfız (3)	5x3=15 akçe	5400	3947,4	264,2
Pîrî Mehmed Paşa Vakfı	1517	Câbî	20 akçe	7200	5263,2	352,2
Şâdî Bey bin İshak Paşa Vakfı	1521	-	-	-	-	-
İbrahim Paşa Vakfı	1530	Mütevelli	30 akçe	10.800	7.096,6	474,9
		Câbî	6 akçe	2.160	1.419	95
		İmam/Nazır	12 akçe	4.320	2.838	190
		Müezzin	5 akçe	1.800	1.182,5	79
		Müezzin	5 akçe	1.800	1.182,5	79
		Müezzin	2 akçe	720	473	31,6
		Müezzin	2 akçe	720	473	31,6
		Hâfız	2 akçe	720	473	31,6
		Hâfız	2 akçe	720	473	31,6
		Hâfız	2 akçe	720	473	31,6
		Hâfız	2 akçe	720	473	31,6
		Muarrif	3 akçe	1.080	709,5	15,8
		Muvakkit	4 akçe	1.440	946	63,2
		Kayyım	4 akçe	1.440	946	63,2
		Kayyım	4 akçe	1.440	946	63,2
		Kandilci	3 akçe	1.080	709,5	15,8
		Kandilci	-	1.200	788,4	52,7
		Kürsühan	2 akçe	720	473	31,6
		Cüzhan (30)	2x30=60 akçe	21.600	14.190	948
		Ferraş	3 akçe	1.080	709,5	15,8
		Ferraş	0,5 akçe	180	118,2	7,9
		Termimci	2 akçe	720	473	31,6
		Suyolcu	3 akçe	1.080	709,5	15,8
		Suyolcu yrd.	1 akçe	360	236,5	5,2
Muallim	5 akçe	1.800	1.182,5	79		
Muallim	5 akçe	1.800	1.182,5	79		
Halife	2 akçe	720	473	31,6		
Saka		180	118,2	7,9		
Hüseyin Çelebi bin Hasan Vakfı	1554	Şeyh	15 akçe	5400	3947,4	264,2
		Derviş (10)	10x1=10 akçe	3600	2631,6	176,1
		İmam	4 akçe	1.440	1052,64	63,3
		Hatib	4 akçe	1.440	1052,64	63,3
		Ser-Mahfil	2 akçe	720	526,32	35,2
		Aşrhan	1 akçe	360	263,16	17,6

		Salahan	2 akçe	720	526,32	35,2
		Müezzin	1 akçe	360	263,16	15,8
		Tarifhan	2 akçe	720	526,32	35,2
		Ferrâş	2 akçe	720	526,32	35,2
		Mütevelli	10 akçe	3600	2631,6	176,1
		Câbî (3)	3x3=9 akçe	3240	2368,44	158,5
		Cüzhan (10)	10x2=20 akçe	7200	5263,2	352,3
		Aile Bireyi	3 akçe	1080	789,48	52,8
Hacı Mahmud Ağa ibn Mehmed Vakfi	1659	Şeyh	10 akçe	3600	1105,2	176,1
		Cüzhan (15)	15x2=30 akçe	10800	3315,6	221,9
		Kayyım	1 akçe	360	110,52	7,4
		Talebe (10)	10x1=10 akçe	3600	1105,2	7,4
		Aile Bireyi	30 akçe	10800	3315,6	221,9
		Aile Bireyi	30 akçe	10800	3315,6	221,9
		Aile Bireyi	30 akçe	10800	3315,6	221,9
		Aile Bireyi	30 akçe	10800	3315,6	221,9
		Aile Bireyi	5 akçe	1800	552,6	37
		Kâtib	5 akçe	1800	552,6	37
		Mütevelli	15 akçe	5400	1657,8	111
		Câbî	5 akçe	1800	552,6	37
		Kandilci	1,5 akçe	540	165,78	11,1
		Muhasib	3 akçe	1080	331,56	22,2
		Mevlidhan	16,5 akçe	5940	1823,58	122,1
Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş Vakfi	1677	İmam	7 akçe	2520	773,64	51,8
		Hatib	12 akçe	4320	1326,24	88,8
		Müezzin	10 akçe	3600	1105,2	74
		Müezzin	5 akçe	1800	552,6	37
		Kayyım	11 akçe	3960	1215,72	81,4
		Tesbihhan (3)	1x3=3 akçe	1080	331,56	22,2
		Kandilci	1 akçe	360	110,52	7,4
		Suyolcu	3 akçe	1080	331,56	22,2
		Mütevelli	214 akçe	77040	23651,28	1583,1
		İmam	6 akçe	2160	663,12	44,4
		Kayyım	5 akçe	1800	552,6	37
		Tesbihhan (3)	3x1,5=5,5 akçe	1980	607,86	40,7
		Kandilci	2 akçe	720	221,04	14,8
Kandilci	2 akçe	720	221,04	14,8		

		İmam	8 akçe	2880	884,16	59,2
		Kayyım	6 akçe	2160	663,12	44,4
		İmam	13 akçe	4.680	968,7	64,8
		Müezzin	7 akçe	2520	773,64	51,8
		Kayyım	8 akçe	2880	884,16	59,2
		Kandilci	3 akçe	1080	331,56	22,2
		Nâzır	10 akçe	3600	1105,2	74
		Talebe (20)	20x1=20 akçe	7200	2210,4	148
		İmam	2 akçe	720	221,04	14,8
		Suyolcu	-	-	-	-
		Meremmetçi	-	-	-	-
		Nâzır	100 akçe	36000	11052	739,8
		Câbî	50 akçe	18000	5526	369,9
		Muhasib	3 akçe	1080	331,56	22,2
		Şeyh	40 akçe	14400	4420,8	296
		Müderris	30 akçe	10.800	2.235,6	149,6
		Vekilharç	7 akçe	2520	773,64	51,8
		Derviş (5)	5x10=50 akçe	18000	5526	37
		Aşçı	7 akçe	2520	773,64	51,8
		Bevvâb	7 akçe	2520	773,64	51,8
		Aşrhan	7 akçe	2520	773,64	51,8
		Meremmetçi	3 akçe	1080	331,56	22,2
Hacı Abdünnebi Çelebi bin Süleyman Vakfi	1706	Mütevelli	8 akçe	2880	486,72	31,9
		Şeyh	5 akçe	1800	304,2	20
		Câbî	4 akçe	1440	243,36	15,9
		Kâtib	20 akçe	7200	1216,8	79,7
		Muhzır	20 akçe	7200	1216,8	79,7
		Aile Bireyi	5 akçe	1800	304,2	20
		Aile Bireyi	5 akçe	1800	304,2	20
		Aile Bireyi	5 akçe	1800	304,2	20
		Müezzin	1 akçe	360	60,84	3,9
		Kandilci	1 akçe	360	60,84	3,9
Hüseyin Çavuşzade Ahmed Ağa Vakfi	1711	Mütevelli	-	-	-	-
Hacı Ahmed Ağa ibn Mehmed Ağa Vakfi	1720	Mütevelli	4 akçe	1440	188,64	12,5
		İmam	5 akçe	1800	235,8	15,7
		Müezzin	2 akçe	720	94,32	6,3
		Muallim	12 akçe	4320	565,9	37,6

		İmam	9 akçe	3240	424,4	28,2
		Müezzin	4 akçe	1440	188,64	12,5
Küçük Ahmed Ağa ibn Mahmud Efendi Vakfı	1724	Hatib	5 akçe	1800	235,8	15,6
		Cüzhan (2)	2x2=4 akçe	1440	188,64	12,5
		Müezzin (2)	2x2=4 akçe	1440	188,64	12,5
		Müezzin	1 akçe	360	47,16	3,1
		İmam	1 akçe	360	47,16	3,1
		Vâiz	3 akçe	1080	141,48	9,3
		Bevvâb	1 akçe	360	47,16	3,1
		Ferraş	2 akçe	720	94,32	6,2
		Muallim	3 akçe	1080	141,48	9,3
		Hatib	3 akçe	1080	141,48	9,3
		Müezzin	2 akçe	720	94,32	6,2
		Mütevelli	5 akçe	1800	235,8	15,6
		Hacı Ahmed Ağa ibn Hacı Mehmed Ağa ibn Yahya Çavuş Vakfı	1726	Mütevelli	-	-
Şeyh Ahmed Efendi bin Şaban Vakfı	1741	Mütevelli	-	-	-	-
Numan Paşa bin Ahmed Vakfı	1749	Mütevelli	-	-	-	-
		İmam	7 akçe	2520	304,92	20,6
		Hatib	10 akçe	3600	435,6	29,4
		Müezzin (5)	5x2=10 akçe	3600	435,6	29,4
		Devirhan (3)	3x3=9 akçe	3240	392	26,5
		Na'than (2)	3x2=6 akçe	2160	261,36	17,6
		Vâiz	6 akçe	2160	261,36	17,6
		Kayyım (2)	2x5=10 akçe	3600	435,6	29,4
		Kandilci	1 akçe	360	43,56	2,9
		Şeyh	40 akçe	14400	1742,4	117,7
		Müderris	20 akçe	7.200	871,2	58,7
		Hâfizü'l-Kütüb	4 akçe	1440	174,24	11,7
		Muallim	10 akçe	3600	435,6	29,4
		Vekilharç	5 akçe	1800	217,8	14,7
		Tabbah	7 akçe	2520	304,92	20,6
		Tabbah	5 akçe	1800	217,8	14,7
		Bevvâb	4 akçe	1440	174,24	11,7
Mütevelli	10 akçe	3600	435,6	29,4		
Kâtib	6 akçe	2160	261,36	17,6		
	1763	İmam	50 akçe	18000	1728	115,3

Kayserîzâde Hacı Abdurrahman Ağa ve Hacı Mehmed Ağa ibn Hacı İbrahim Vakfı		Hatib	4 akçe	1440	138,24	9,2
		Cüzhan	2 akçe	720	69,12	4,6
		Vâiz	4 akçe	1440	138,24	9,2
		Kârî	1 akçe	360	34,56	2,3
		Cüzhan	3 akçe	1080	103,68	6,9
		Müezzin	1 akçe	360	34,56	2,3
		Kârî	2 akçe	720	69,12	4,6
		Muallim	4 akçe	1440	138,24	9,2
		Mütevelli	10 akçe	3600	345,6	23
		Meremmetçi	-	-	-	-
		Muhasib	1 akçe	360	34,56	2,3
		Bahçıvan	-	-	-	-
Hacı Mehmed bin Derviş ve Hacı Süleyman bin Mehmed Vakfı	1766	İmam	40 akçe	14400	1382,4	93,4
		Devirhan	7 akçe	2520	241,92	16,3
		Müezzin	17 akçe	6120	587,52	39,7
		Kayyım	15 akçe	5400	518,4	35
		Mütevelli	6 akçe	2160	207,36	14
		Muallim	17 akçe	6.120	587,5	39,7
		Meremmetçi	-	-	-	-
Elâgözzâde İbrahim Ağa ibn Mustafa Ağa Vakfı	1767	Hâfız (10)	10x3=30 akçe	10800	1036,8	69,9
		Noktacı	10 akçe	3600	345,6	23,2
		Mütevelli	-	-	-	-
Hasekî Mehmed Ağa bin Abdullah Vakfı	1767	İmam	7 akçe	2520	241,92	16,3
		Müezzin	5 akçe	1800	172,8	11,6
		Kayyım	2 akçe	720	69,12	4,6
		Şeyhü'l-kurrâ	6 akçe	2160	207,36	13,9
		Mütevelli	-	-	-	-
Abdullah bin Osman Vakfı	1776	Şeyh	3,5 akçe	1260	114,66	7,9
		Mütevelli	-	-	-	-
Hacı Numan Bey Vakfı	1781	Müderris	-	-	-	-
		Nâzır	-	-	-	-
		Mütevelli	-	-	-	-
Molla Ahmed bin Murad Vakfı	1781	Müderris	30 akçe	10800	899,64	60,8
		Mütevelli	-	-	-	-
Poşucu Ali Beşe ibn Mehmed Vakfı	1783	Mütevelli	-	-	-	-
Sofya Kadısı Çavuşzade Ahmed Reşid Efendi Vakfı	1787	Müderris	30 akçe	10.800	899,64	60,3
		Talebe (11)	11x3=33 akçe	11880	989,604	66,3

		Hâfızü'l-kütüb	5 akçe	1800	149,94	10
		Şeyh	6 akçe	2160	179,928	12
		Derviş (7)	7x11=77 akçe	27720	2309,076	154,7
		Tabbah	3 akçe	1080	89,964	6
		Derviş (7)	7x11=77 akçe	27720	2309,076	154,7
		Tabbah	3 akçe	1080	89,964	6
		İmam	7 akçe	2520	209,916	14
		Hatib	10 akçe	3600	299,88	20
		Müezzin	5 akçe	1800	149,94	10
		Müezzin	7 akçe	2520	209,916	14
		Kandilci	3 akçe	1080	89,964	6
		Cüzhan (15)	15x4=60 akçe	21600	1799,28	120,5
		Cüzhan (15)	15x4=60 akçe	21600	1799,28	120,5
		Cüzhan (15)	15x4=60 akçe	21600	1799,28	120,5
		Noktacı	3 akçe	1080	89,964	6
		Hâfız-ı Ecza	3 akçe	1080	89,964	6
		Nâzır	10 akçe	3600	299,88	20
		Mütevelli	-	-	-	-
Bağdadî Seyyid Şeyh İbrahim Efendi Vakfı	1801	Şeyh	2 akçe	720	35,28	2,3
		Mütevelli	-	-	-	-
Hacı Abdullah Ağa ibn Mehmed Efendi Vakfı	1801	Cüzhan (10)	10x3=30 akçe	10800	529,2	34
		İmam	3 akçe	1080	52,92	3,4
		Müezzin	2 akçe	720	35,28	2,3
		Ferrâş	1 akçe	360	17,64	1,1
		Noktacı	2 akçe	720	35,28	2,3
		Muhasib	1 akçe	360	17,64	1,1
		İmam	1 akçe	360	17,64	1,1
		Noktacı	1 akçe	360	17,64	1,1
Nefise Hanım Vakfı	1816	Mütevelli	100 akçe	36000	1123,2	73,5
Evrenosoğlu Sırrı Selim Bey ve Yusuf Bey Vakfı	1818	Müderris	-	-	-	-
		Mütevelli	-	-	-	-
		Talebeler	8 akçe	2880	89,856	5,8
		Hatib	-	-	-	-
		Vâiz	-	-	-	-
		İmam	-	-	-	-
		İmam	-	-	-	-
		Müezzin	-	-	-	-

		Müezzin	-	-	-	-
		Müezzin	-	-	-	-
		Devirhan (3)	-	-	-	-
		Kayyım	-	-	-	-
		Kandilci	-	-	-	-
		Saatçi	-	-	-	-
		Suyolcu	-	-	-	-
		Temizlikçi	-	-	-	-
		Meremmetçi	-	-	-	-
Hatice Kadın Efendi bint Abdullah Vakfı	1820	Vâiz	40 akçe	14400	354,2	22,7
		Müezzin	3,5 akçe	1260	30,996	2
		Kandilci	-	-	-	-
		Mütevelli	-	-	-	-
Seyyid Osman Beyefendi ibn Mustafa Paşa (Müşterek) Vakfı	1820	Hatib	40 akçe	14400	354,2	22,7
		İmam	160 akçe	57600	1416,8	90,8
		Müezzin	10 akçe	3600	88,55	5,675
Gazi Evrenos Beyzâde Yusuf Sıddık Bey Efendi ibn Abdurrahman Bey ibn Yusuf Vakfı	1842	İmam	100 akçe	36000	299,8	18,9
		Müezzin	60 akçe	21600	179,928	11,3
		Müderris	500 akçe	180000	1499	94,5
		Mütevelli	-	-	-	-
Şerif Abdümttalib Efendi ibn Şerif Galib Efendi Vakfı	1844	Kandilci	70 akçe	25200	209,916	13,2
		Müezzin	60 akçe	21600	179,928	11,3
		Mütevelli	-	-	-	-
İbrahim Ağa ibn Mehmed Vakfı	1846	İmam	33,5 akçe	12060	100,5	6,3
		Aile Bireyi	67 akçe	24120	200,9196	12,6
		Sebilci	-	-	-	-
		Sebilci	-	-	-	-
		Meremmetçi	-	-	-	-
İsmail Hakkı Efendi bin Abdülgani Efendi Vakfı	1854	Mütevelli	-	-	-	-
Hâfız Hüseyin Efendi ibn Hasan Vakfı	1867	Meremmetçi	-	-	-	-
		Suyolcu	-	-	-	-
		Suyolcu	-	-	-	-
		İmam	-	-	-	-
		Mütevelli	-	-	-	-
	1894	İmam	400 akçe	144.000	1.199,52	36,8

Selanik Valisi Seyyid Mustafa Zihni Paşa Vakfı		Müezzin	300 akçe	108.000	899,64	27,6
		Kandilci	-	-	-	-
		Mevlidhan	-	-	-	-
		Meremmetçi	-	-	-	-
		Mütevelli	-	-	-	-
Hacı Mehmed Hayri Paşa ibn Hacı Ahmed Efendi Eyyûbî Vakfı	1903	Mevlidhan	-	-	-	-
		Hâfız (2)	-	-	-	-
		Müezzin	-	-	-	-
		İmam	-	-	-	-
		Hatib	-	-	-	-
		Kayyım	-	-	-	-
		Nâzır	-	-	-	-
Mütevelli	-	-	-	-		
Hasan Fehmi Paşa bin Şerif Abdullah Efendi Vakfı	1904	Hatib	-	-	-	-
		Kandilci	-	-	-	-
		Meremmetçi	-	-	-	-
TOPLAM		527 kişi	4.430,5 (akçe)	1.658.100	370.605,50	24.248,30

Tablo 22: Sofya Vakıflarında İstihdam ve Ücretler

Vakıf İsmi	Tarih	İstihdam	Günlük Ücret (Akçe)	Yıllık Ücret (Akçe)	Yıllık Ücret (Gram Gümüş)	Yıllık Ücret (Gram Altın)
Şâdî Bey Vakfı	1500	Hatib	4 Akçe	1440	1052,64	70,4
			3 Akçe	1.080	709,56	52,8
		Müezzin	2 Akçe	720	526,32	35,2
		Muarrif	1 Akçe	360	263,16	17,6
		Mütevelli	3 Akçe	1080	789,48	52,8
		Cabi	1 Akçe	360	263,16	17,6
Gazi Yahya Paşa Vakfı	1506	-	-	-	-	-
Vezer-i Azam Hasan Paşa Vakfı	1508	Mütevelli	20 Akçe	7.200	2232	149,4
Sûfi Mehmed Paşa Vakfı	1548	Müderriş	200 Akçe	72.000	47.304	1494
		15 Talebe	8 Akçe (120 Akçe)	43.200	31579,2	2891,5
		Bevvâb	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Müstahdem	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Hatib	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
		İmam	28 Akçe	10.080	6.622,6	674,45
		Müezzin	16 Akçe	5.760	4210,56	385,4
		Müezzin	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
		Müezzin Yrd.	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Müezzin Yrd.	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Hafız	12 Akçe	4.320	3157,92	289,05
		5 Hafız	4 Akçe (20 Akçe)	7200	5263,2	481,9
		10 Kurra	8 Akçe (80 Akçe)	28.800	21052,8	1927
		10 Salavathan	4 Akçe (40 Akçe)	14.400	10526,4	963,5
		Noktacı	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Kayım	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Kayım	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Kandilci	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Kandilci	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Nazır	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
		Şeyh	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
		Katib	12 Akçe	4.320	3157,92	289,05
		Vekil-i Harc	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
Kilerci	16 Akçe	5.760	4210,56	385,4		

		Ekmekçi	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Ekmekçi	12 Akçe	4.320	3157,92	289,05
		Müstahdem	1,5 Akçe	540	394,74	36,13125
		Müstahdem	1,5 Akçe	540	394,74	36,13125
		Aşçı	16 Akçe	5.760	4210,56	385,4
		Aşçı	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
		Aşçı Yrd.	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Bulaşıkçı	8 Akçe	2880	2105,28	192,7
		Uncu	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Ekmekçi	16 Akçe	5.760	4210,56	385,4
		Ekmekçi	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
		Ekmekçi Yrd.	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Oduncu	6 Akçe	2.160	1578,96	144,525
		Etçi	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Mutfak Kapıcısı	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Ahır Kapıcısı	6 Akçe	2.160	1578,96	144,525
		Han Kapıcısı	4 Akçe	1.440	1052,64	96,4
		Meremmetçi	12 Akçe	4.320	3157,92	289,05
		Cabi	20 Akçe	7.200	5263,2	481,9
Zağanos Paşa Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Bali Efendi Zaviyesi Vakfi	1570	Hatib	4 akçe	1.440	881,28	59
		İmam	3 akçe	1.080	660,96	44,2
		Müezzin	2 akçe	720	440,64	29,5
		Müezzin	2 akçe	720	440,64	29,5
		Muarriif	1 akçe	360	220,32	14,7
		Fakir (7)	-	2.100	1285,2	86
Merhum Kıncı Subaşı Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Casim Ağa bin Abdullah Miralay Vakfi	1570	İmam-Muallim	6 akçe	2.160	1321,92	88,5
		Halife-Müezzin	5 akçe	1.800	1101,6	73,7
		Mütevelli	3 akçe	1.080	660,96	44,2
		Kayyım	2 akçe	720	440,64	29,5
Karaoğlan Zaviyesi Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Sarrafi Kasım bin Ahmed Mescidi Vakfi	1570	İmam	2 akçe	720	440,64	29,5
		Müezzin	1 akçe	360	220,32	14,7
		Kur'ân-ı Eczâ	1 akçe	360	220,32	14,7
		Tilâvet-i Eczâ	1 akçe	360	220,32	14,7

		Mütevelli	1 akçe	360	220,32	14,7
Saruhan bin Koçi Vakfi	1570	İmam	1,5 akçe	540	330,48	22,1
		Mütevelli	1,5 akçe	540	330,48	22,1
		Müezzin	1,5 akçe	540	330,48	22,1
		Nâzır	1,5 akçe	540	330,48	22,1
		Muhasib	1,5 akçe	540	330,48	22,1
Kara Danişmend Vakfi	1570	İmam	3 akçe	1.080	660,96	44,2
		Müezzin	2 akçe	720	440,64	29,5
		Mütevelli	1 akçe	360	220,32	14,7
Evhad Bey bin Hamza Vakfi	1570	İmam		300	183,6	12,3
		Müezzin		300	183,6	12,3
		Mütevelli		600	367,2	24,6
		Nâzır		10	6,12	0,5
		Kandilci		10	6,12	0,5
Hacı Hamza Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Dursun bin Saltık Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Kamer Hatun bint Ali Bâlî Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Kamer Hatun Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Hacı Mehmed bin Mustafa ve Hacı Şuca bin Abdülhayy Vakfi	1570	İmam		1.200	734,4	50
		Müezzin		600	367,2	25
		Mütevelli		2.520	1542,24	103,2
		Aşrhan		300	183,6	12,5
		Eczahan		440	272,8	18,2
		Meremmetçi		168	102,816	6,9
		Şemci		120	73,44	5
		Hasırcı		180	110,16	7,4
Hacı Mustafa bin Musa Kethüda Vakfi	1570	-	-	-	-	-
Abdi Hoca Vakfi	1570	Müezzin		1.080	660,96	44,2
		Kayyım		360	220,32	14,7
		Kandilci		96	58,752	3,9
Hacı İbrahim bin Hızır Vakfi	1570	İmam		900	550,8	36,9
		Müezzin		840	514,08	34,4
		Muallim		360	220,32	14,7
		Mütevelli		360	220,32	14,7
		Şemci		60	36,72	3
Abdi Bey bin Abdullah Vakfi	1570	-	-	-	-	-

Cümdi Ahmed Vakfı	1570	-	-	-	-	-
Sarrac Hacı Davud Vakfı	1570	İmam		1.080	660,96	44,2
		Müezzin		360	220,32	14,7
		Mütevelli		840	514,08	34,4
		Nâzır		360	220,32	14,7
		Meremmetçi		120	73,44	5
		Tilâvet-i Eczâ		360	220,32	14,7
		Müezzin		360	220,32	14,7
		Câbî		240	146,88	10
		Hasırcı		66	40,392	2,7
		Tilâvet-i Eczâ		24	14,688	1
		Mevlidhan		50	30,6	2
		Kıraat		50	30,6	2
Hacı İlyas bin Abdullah Vakfı	1570	Müezzin		480	293,76	19,7
		Nakîb		480	293,76	19,7
		Tabbâh		480	293,76	19,7
Hacı Kemal bin Abdullah Vakfı	1570	-	-	-	-	-
Merhum Kâtib Mustafa ve Kâtib Şuca Vakfı	1570	Muallim		1.800	1101,6	74
		Halife		1.080	660,96	44,2
		İmam		360	220,32	14,7
		Müezzin		360	220,32	14,7
		Mütevelli		720	440,64	29,5
Alaaddin Efendi Vakfı	1570	Müderris		5.400	3304,8	221,2
		Muallim		720	440,64	29,5
		Halife		1.800	1101,6	74
		Mütevelli		1.800	1101,6	74
		Kâtib		720	440,64	29,5
		İmam		5.400	3304,8	221,2
		Kayyım		180	110,16	7,4
		Müezzin		180	110,16	7,4
Kâtib		720	440,64	29,5		
Dellâk Ali Dede Vakfı	1680	Mütevelli	-	-	-	-
		İmam	-	-	-	-
Hatice Hatun Vakfı	1680	Mütevelli	-	-	-	-
Şeyh Mustafa Efendi Vakfı	1680	-	-	-	-	-
Süleyman Efendi Vakfı	1680	Mütevelli	5 Keyl Buğday			
		Aile Bireyi	10 Keyl Buğday			

		Aile Bireyi	5 Keyl Buğday			
		Kandilci	3 Keyl Buğday			
		Şeyh	15 Keyl Buğday			
Hacı Mustafa Efendi Vakfı	1681	Aile Bireyi	-	-	-	-
		İmam	-	-	-	-
		Mütevelli	1 Akçe	360	110,52	7,4
		Kandilci	10 Akçe (Sene)	10	3,07	0,2
		Kurra	3 Akçe	1.080	331,56	22,2
		Halife	-	-	-	-
		Aile Bireyi	-	-	-	-
		Halife	-	-	-	-
		Nazır	-	-	-	-
Saime Hatun Vakfı	1681	Aile Bireyi	-	-	-	-
		Aile Bireyi	1,5 Akçe	540	165,78	11,1
		Aile Bireyi	1,3 Akçe	468	143,676	9,6
		Mütevelli	1,3 Akçe	468	143,676	9,6
		Kandilci	1,5 Akçe	540	165,78	11,1
		Kurra	-	-	-	-
		Müderris	-	-	-	-
Debbağ Hacı Hızır Vakfı	1681	İmam	-	-	-	-
Osman Çavuş Vakfı	1681	Mütevelli	-	-	-	-
Seyyide Hatice Hatun Vakfı	1691	İmam	2 Akçe	720	135,36	9
		İmam	2 Akçe	720	135,36	9
		Mütevelli	3 Akçe	1.080	203,04	13,5
Fatma Hanım Vakfı	1705	İmam	2 Akçe	720	135,36	8,9
		Müezzin	1 Akçe	360	67,68	4,5
İsmail Paşa Vakfı	1709	Muallim	5 Akçe	1.800	235,8	15,4
		Mütevelli	-	-	-	-
Seyyid Hasan Paşa Vakfı	1715	11 Cüzhan	2 Akçe (22 Akçe)	7.920	1037,52	68,6
		Suyolcu	3 Akçe	1.080	141,48	9,4
		Suyolcu	3 Akçe	1.080	141,48	9,4
		Saraydar	10 Akçe	3.600	471,6	31,2
		Saraydar	5 Akçe	1800	235,8	15,6
		Saraydar	5 Akçe	1800	235,8	15,6
		Hizmetliler	1,5 Akçe	540	70,74	4,7
		Mütevelli	12 Akçe	4320	235,8	15,6
Şeyh Mustafa Vakfı	1722	Mütevelli	-	-	-	-

Saime bint Mustafa Vakfi	1728	Mütevelli	-	-	-	-
		Kandilci	120 Akçe (Sene)	120	15,72	1
Mustafa Paşa Vakfi	1753	İmam	1 Akçe	360	43,56	3
		Hatib	1,5 Akçe	540	65,34	4,5
		Suyolcu	1,5 Akçe	540	65,34	4,5
		Mütevelli	1,5 Akçe	540	65,34	4,5
Sakallızâde Hacı Ahmed Vakfi	1763	Hatib	3 Akçe	1.080	103,68	6,9
		İmam	3 Akçe	1.080	103,68	6,9
		Müezzin	4 Akçe	1.440	138,24	9,2
		Kayyım	4 Akçe	1.440	138,24	9,2
		Vaiz	2 Akçe	720	69,12	4,6
		Kurra	4 Akçe	1.440	138,24	9,2
		Mütevelli	4 Akçe	1.440	138,24	9,2
		Dersiam	6 Hisse (Değirmen)	-	-	-
		Müezzin	1 Hisse (Değirmen)	-	-	-
		Muallim	4 Akçe	1.440	138,2	9,2
		Müezzin	4 Akçe	1.440	138,24	9,2
		Kayyım	2 Akçe	720	69,12	4,6
		Müderris	60 Akçe	21.600	2.073,6	138,3
		Kurra (Hafız)	60 Akçe	21600	2.073,6	138,3
		10 Talebe	4 Akçe (40 Akçe)	14400	1382,4	92
		Kandilci	4 Akçe	1.440	138,24	9,2
Bevvab	6 Akçe	2.160	207,36	13,83		
Mütevelli	12 Akçe	4.320	414,72	27,66		
Meremmetçi	20 Akçe	7.200	691,2	46,1		
Sofya Kadısı İsmail Efendizâde Vakfi	1765	Kandilci	4 Akçe	1.440	138,24	9,3
		Mütevelli	1 Akçe	360	34,56	2,3
Seyyid Hacı Ebubekir Efendi Vakfi	1777	Hafizü'l-Kütüb	-	-	-	-
Müftü Hacı İbrahim Vakfi	1790	Şeyh	8 Akçe	2880	165,6	11
		Şeyh	3 Akçe	1080	62,1	4,1
		Şeyh	3 Akçe	1080	62,1	4,1
		Cabi	3 Akçe	1080	62,1	4,1
Sofya Kadısı Selim Mollazâde Vakfi	1814	Mütevelli	1,6 Akçe	576	17,9712	1,2
		Cüzhan	1,6 Akçe	576	17,9712	1,2
		Mevlidhan	1,5 Akçe	540	16,848	1,1
		Nazır	0,8 Akçe	288	8,736	0,6
Vezer Selim Paşa Vakfi	1819	İmam	25 Akçe	9000	280,8	18,3

		Mütevelli	-	-	-	-
		Nazır	-	-	-	-
Hacı Hasan bin Ebubekir Vakfi	1819	Müezzin	-	-	-	-
		Mütevelli	-	-	-	-
Seyyid Abdülkadir Efendi Vakfi	1820	Kandilci	-	-	-	-
		Mevlidhan	-	-	-	-
Hâce Nefise Hanım Vakfi	1833	Şeyh	10 Akçe	3600	29,988	1,9
TOPLAM		270 kişi	1.303,5 (akçe)	525.840 akçe	248.056,6 gr gümüş	21.490,7 gr altın

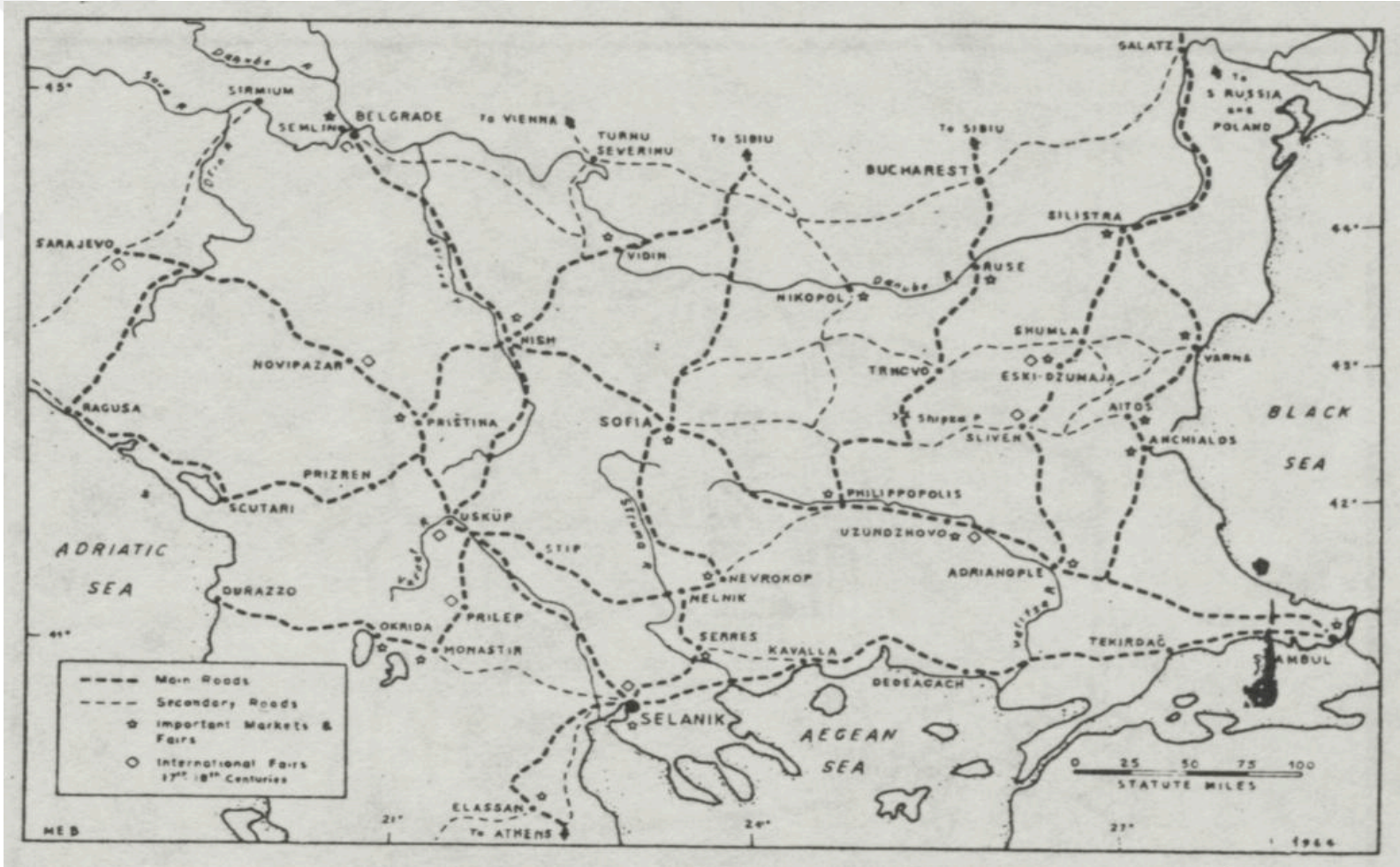
HARİTALAR

Harita 1: Osmanlı Devleti'nde Önemli Yollar



Kaynak: (Şahinalp & Günel, 2012:152).

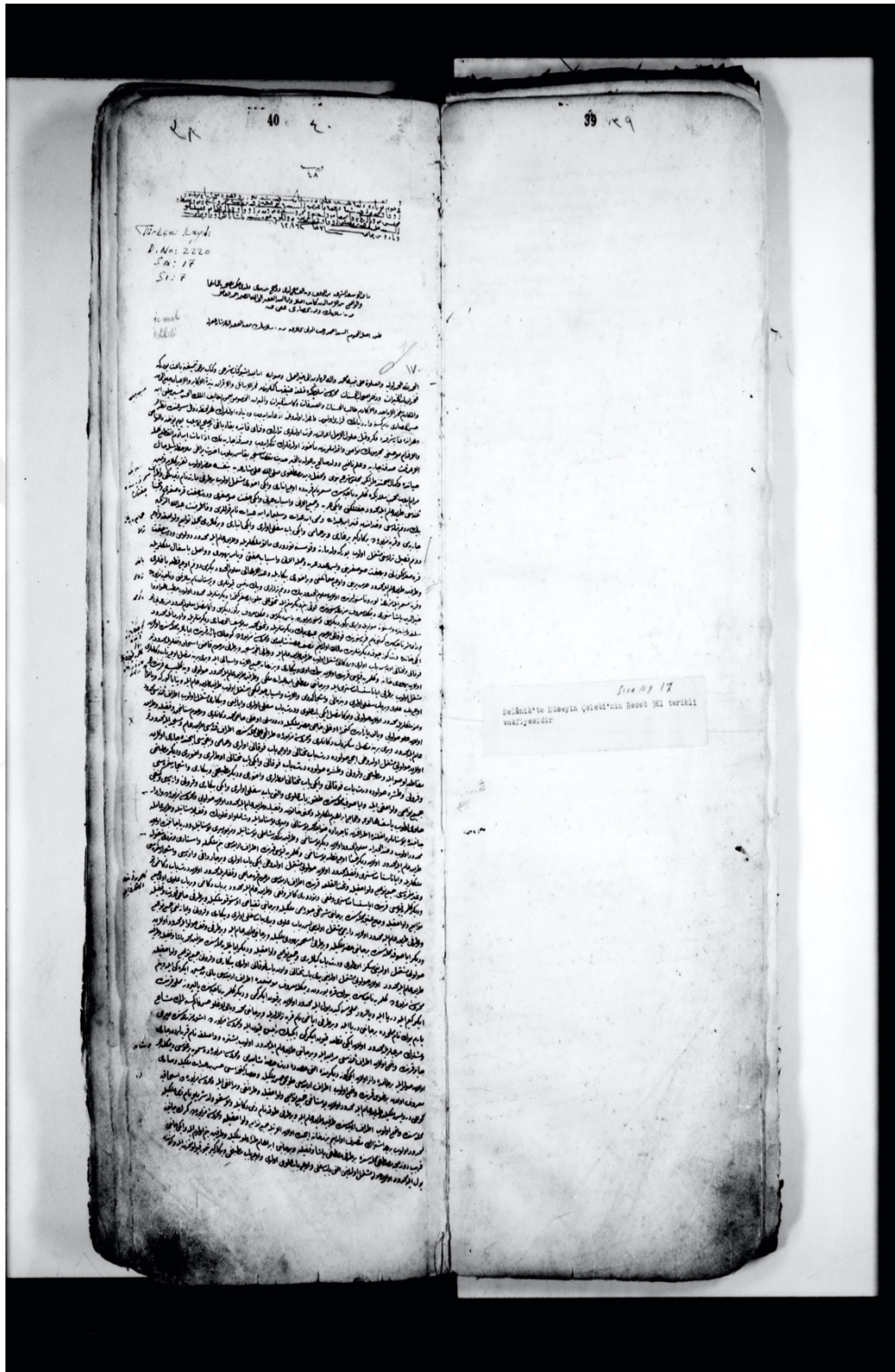
Harita 2: Rumeli'de Ticaret Yolları



Kaynak: (Dimiriadis, 1986).

SELANİK VAKFIYE BELGE ÖRNEKLERİ

Hüseyin Çelebi ibn Hasan Vakfı



Transkripsiyon

Fihrist 48

Vakf-ı merhûm Tunâdezâde (Toyadezâde) Hüseyin Çelebi der-Selânik kayd şod sûret-i vakfiyye-i ma‘mûlün bihâ an-muhasebe-i evkâf müceddeden kayd şode fermûde bâ-arz-ı es-Seyyid Mehmed Tevfik Efendi Nâib-i ahrûse-i mezbûr ve bâ-mazbata-i meclis-i mezbûr ve bâ-inhâ-i kâimmakâm-ı vilâyet-i mahrûse-i mezbûr ve Müdür-i Evkâf ve bâ-i‘lâm-ı faziletlü es-Seyyid Halil Efendi Müfettiş-i Evkâf ve bâ-telhîs-i devletlü Mehmed Hurşid Paşa Nâzır-ı Evkâf-ı Hümâyûn ve bâ-ruûs-ı hümâyûn fî 7 Receb sene 1286.

Mâ fihi'l-vesikatü'ş-şer'iyye mine'l-vakfî ve bihi elfi sahha ledeyye ve vadaha beyne yedeyye ve ledeyye hakemtü bi-sihhatihi bi'l-hâsılı ve'l-vâki' beyne'l-eimmeti'llezine kânet aslen ve ene'l-abdü'l-fakîrû ila'llâhis-Samed Ahmed el-Kâdî bi-Medîne-i Selanik ve Koruhisâri gufire anhu.

Tıbka aslıhi el-mahtûm es-Seyyid Ahmed Receb el-Müvellâ hilâfe bi-Medîneti Selanik nemmekahü'l-fakîrû ileyhi azze şânuhu gufire lehu.

El-Hamdü li'llâh el-Hamdü li-veliyihi ve's-salâtu alâ-nebiyyihi Muhammedin ve âlihi el-hâdîne ilâ-hayri'l-ameli ve savâbih.

Emmâ ba'd işbu kitâb-ı şer'î ve kitâb-ı mer'î tenmîkına bâis budur ki fahr-i erbâbü'l-hayrât ve zuhr-i eshâbi'l-hasenât mahrûse-i Selanik'te Kal'a-i Atîka sâkinlerinden fahrü'l-emâsil ve'l-akrân zübdetü'l-ekâbir ve'l-a'yân câmi'-i mehâmid ve'l-mekârim mefharu'l-emâcid ve'l-ekârim tâlibü'l-hasenât ve's-sadekât ve kâsibü'l-hayrât ve'l-meberrât el-mahsûs bi-umûmi letâifi'l-Meliki'l-Hasen Hüseyin Çelebi ibn Hasan el-Hisârî nâm kimesne dâr-ı dünyanın karârı olmayub dâr-ı firâr olduğuna iz'an idüb ve dünyada olanların her lahza zevâl sür'atinde nazar ve her ânda fenâ şerefinde fikir ve kable hulûli'l-ecel a'mâlinden fevt olanları tedârik ve fenâ-yi fânide bekâ-i bâkîyi tercih idüb *yevme yü'hazu bi'n-nevâsi ve'l-akdâm* mücebince mücrimûnın nevâsi ve akdâmlarından me'hûz oldukların tezekkür idüb ve sadaka-i câriyenin "izâ mâte ibnu âdem inkata'a ameluhu illâ an-selâsin sadekatin câriyetin ve ilmin nafi'in ve veledin sâlihın yed'u lehü bil-hayr" hadîs-i muktezâsınca bekâsı bilüb âhiret yerağı mülâhazasıyla hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatindeler iken meclis-i şer'-i nebevî ve mahfel-i dîn-i Mustafâvî sallâllahü alâ-şâri'ihî bi-nefsihi hâzır olub takrîr-i kelâm ve tebyîn-i merâm idüb mahmiye-i Selânik'de Gelemerya Nâhiyesi'nde Semer nâm

karyede üç anbarı ve iki ahuru müştemil olub bir tarafı Marta nâm zimmiye mülki ve etrâf-ı selâsesi tarîk-i âmm ile mahdûd çiftliğini ve iki araba ve cemî' âlâtı ve esbâb-ı harsı ve iki çift su sığırı ve dört çift kara sığırı ve tahmînen bin dönüm tarlasını ve hüddâmından Kamber ibn Abdullah ve Memi ibn Abdullah ve Süleyman ibn Abdullah nâm kullarımı ve Fatma binti Abdullah Ez-Zenkiye câriyemi ve karye-i mezbûrede bir kârgir bir gâri ve bir hammamı ve iki bâb süflî evleri ve iki anbarı ve bir kileri bicümle-i tevâbi' ve levâhık ve üç dönüm kasıl tarlasını müştemil olub Yorki veled-i Marta ve Komisne Tududi Mato mülkleriyle ve tarîk-i âmm ile mahdûd dolomi ve dört çift kara sığır öküzünü ve bir çift su sığırını ve beş adet araba ve cümle âlâtı ve esbâb-ı çifti ve Yamin Yâhûdi ve Vasıl Baskal mülkleriyle ve tarafeyni tarîk-i âmm ile mahdûd Harman yerini ve üç samanlığı ve bir ahuru bigâri ile ve inde'l-ahâlî ma'lûmu'l-hudûd yirmi dönüm üç kıt'a bağları ve karye-i müsmire ile mezra'a-i Lorona sınırlarından olan ma'lûmul-hudûd bin dönüm tarlaları ve bin re's koyunları ve Purus'tan nâm yaylağını ve nâhiye-i mezbûrede Hayrettin Paşa sınırı dinmekle ma'rûf mezra'a sınırında fevkî benim değirmenim ile tahtî Ali Çelebi ibn Sefer Kethüda Değirmenleri ile mahdûd olub Hatip Hava Deva Sülfe ve Peştire ve Vistuna sularıyla ve ayrı bir göz değirmeni ve sınır-ı mezbûrda baş değirmeni dimekle ma'ruf bir göz değirmeni ve âna muttasıl ma'lûmul-hudûd mezra'a-i Veradeler Nâhiyesinde Kemeçe nâm karye sınırında fevkânî merhûm Abdî Bey Değirmenleri ile ve tahtî Mehmed bin Yusuf el-Hisârî değirmenleriyle ve ormanla mahdûd iki hanede dört göz Çoka Değirmenlerimde mâlik olduğum nısf hisse-i şayiâmı ve mahrûse-i mezbûrede Küçük Pazar kurbunda Ayapilaya Mahallesi'nde olan fevkânî ve tahtânî on beş bâb evleri ve bir dükkânı müştemil olub tarafeyni tarîk-i âmm ile ve bir tarafı Akça Mescid ve bir tarafı merhûm Kadı İshak Vakıfları'yla mahdûd olan Yâhûdihâne ve Gelemerya Kapusu kurbunda olan büyük evi ve bigârî ve Bezirhâne cemî'i âlât ve esbâbı ile ve biri birine muttasıl üç bâb dükkânları müştemil olub bir tarafı Ayanastisa Manastırı ile ve bir cânibi Mustafa ibn Abdullah mülkü ve tarafeyni tarîk-i âmm ile mahdûd havluyu ve yine Kilise kurbunda üç bâb ulvî ve bir bâb suflî evleri ve bi'r-i mâi ve eşcâr-ı kürümi ve âlât ve esbâb-ı çölmekçiyi müştemil olub tarafeyni tarîk-i âmm ile ve Panarot Korki ve Yanoban Vano mülkleriyle mahdûd olan havluyu ve buna muttasıl iki bâb ulvî ve dört bâb süflî evleri ve ayazlığı ve bigârî müştemil olub etrâf-ı selâsesi mahdûd olan havluyu ve Balık pazarında Kethüda oğlu Hacı Hızır Milkiyle Rodoslu oğlu Hacı Mehmed dükkânları ve merhûm Sinancık vakfiyle ve tarîk-i âm ile mahdûd ve biri birine muttasıl sekiz bâb dükkânları ve mahrûse-i mezbûrede Tarakçı Ali

Mahallesinde etrâf-ı selâsesi tarîk-i âmm ve mescid ile mahdûd olan havluyu müştemil olduğu iç havluda dört bâb tahtânî ve üç bâb fevkânî evleri ve hammamı ve bahçesi içinde cârî olan mukata'alu su ile ve matbahı ve firunu ve taşra havluda dört bâb fevkânî ve iki bâb tahtânî odaları ve ahuru ve diğer matbahı ve firunu ve taşra havluda dört bâb fevkânî ve iki bâb tahtânî odaları ve ahuru ve diğer matbahı ve bigârî ve eşcar-ı müsmiresi cemî'-i tevabî' ve levâhikiyle ve Ayasofya Mahallesinde dokuz bâb ulvî ve altı bâb süflî evleri ve iki bigârî ve firunu zâviyesi ve kenefi hâvî olub Yasef Haloim ve El-Hâc İbrahim mülkleriyle ve Mahti Hatun vakfıyla ve tarîk-i âmm ile mahdûd olan havluyu ve mahrûse-i mezbûrede Vardar cânibinde bostanlar dâhilinde etrâfindan Tâcirzâde Hoca Mehmet bostanı ve mîrî bostanı ve Şamlu oğlunun vakıf bostanı ve tarîk-i âmm ile mahdûd olub ve inde'l-cîrân mâ'lûmu'l-hudûd olan diğer bostanımı ve tarafeyni mezkûr Şamlı bostanı ile ve mezbûr mîrî bostanı ve derya cânibinde olan tarîk-i âmm ile mahdûd olan diğer cem'an üç kıt'a bostanımı ve Gelemerya kapısı kurbunda etrâf-ı erba'ası benim mülkümle ve Üstâdî ve terzi Nikola mülkleriyle ve Ayanasta Manastırı vakfıyla mahdûd olan havluyu müştemil olduğu iki bâb evleri ve bir çardağı ve izbesi ve eşcâr-ı müsmiresi ve gayr-i müsmiresi cemî'-i tevabî' ve levâhikiyle ve tahte'l-Kal'a kurbunda etrâf-ı erba'ası merhûm Kara Hacı vakıfları ile mahdûd olan dört bâb dükkânımı ve diğer Gelemerya kapısı kurbunda Ayastasa Manastırı vakfı ve Todori kâfir vakfı ve tarîk-i âmm ile mahdûd bir bâb dükkânımı ve bir bâb ulvî evi cemî'i tevabî' ve levâhikiyle ve Câmi'-i Atik Mahallesinde bir cânibi Şerbetçi Çevrememi mülkiyle ve bir cânibi Takyeci Üstuko mülkiyle ve bir tarafı Hacı Kurt Vakfıyla ve bir tarafı tarîk-i âmm ile mahdûd olan dârimi müştemil olduğu beş bâb ulvî ve yedi bâb süflî evleri ve bigârî ve firunu ve ayazlığı cemî'i tevabî' ve diğer Ayasofya Mahallesinde bir cânibi Hıdır mülkiyle ve bir tarafı İshak Yâhûdi mülkiyle ve bir cânibi tarîk-i âmm ile ve bir tarafı vakıf havluyla mahdûd olan havluyu müştemil olduğu sekiz odaları ve dört bâb kileri ve cemî'i tevabî' ve levâhikiyle ve diğer Ayabilâya Mahallesinde tarafeyni Mehmed Paşa Vakfı ile ve tarafeyni tarîk-i âm ile mahdûd olan havluyu müştemil olduğu yedi bâb tahtânî ve on bâb fevkânî evleri bigârî ve firunu cemî-i tevabî' ve levâhikiyle mahrûse-i mezbûrede Gelemerya nâhiyesinde büyük Karaburun dimekle ma'rûf mevzi'de etrâf-ı erba'ası Balî bin Hüseyin iğreği ile ve benim iğreğim ile Derya ile ve Palroz memlahasına giden yol ile mahdûd olan bir koyun iğreğimi ve diğer Gelemerya Mahallesinde Palroz memleha kurbunda yarım yük nâm memlahada bir cânibi Derya ile ve bir tarafı Apanmi nâm karye tarlalarıyla ve bir cânibi Mehmet ve Bali oğlu Hasan nâm kimesnelerin meşâğ ve müşterek

mer'iyeleriyle mahdûd olan iki kıt'a koyun iğreğimi iki bin re's koyun ile ve mahrûse-i mezbûrde Işık mezra'asında Mîrî Çayır kurbunda vâki' olan etrâf-ı selâsesi muraba'a ile ve bir cânibi tarîk-i âmm ile mahdûd olub Beştire ve vasılka nâm karyelerden cârî olan sular ile bir damda dâir olan iki göz değirmende altı hissede dört hisse-i şayia'mı ve mahrûse-i mezbûrede Semviye Berkusu demekle ma'ruf olan Berkus kurbunda vâki' olub etrâf-ı erbe'ası Topçu Hasan mülki ile ve Hisar Kethüdası Hasan bin Abdullah mülki ile ve Sarı Göllü Derviş mülküyle ve tarîk-i âmm ile mahdûd olan bostanımı cemî'i tevabi' ve levâhikiyle ve terâkı ve merâfıkı ve mahrûse-i mezbûrede İshakiye Mahallesinde vâki' olub etrâf-ı erba'asında tarafeyni tarîk-i âmm ile ve bir tarafı Toka nâm Zimmi dükkânı ile ve Moskov Veledi Şaraplu nâm zimmî mülkiyle mahdûd olub ber-vech-i iştirak mutasarrıf olduğum bezirhâne içinde olan alâtıyla cemî-i tevabi' ve levâhikiyle ve mahrûse-i mezbûrede Gümrük cânibine karip Düzmece Mustafa mahallinde bir tarafı Mustafa Paşa vakfiyle ve bir cânibi Abraham Tozarto mülki ile ve tarafeyni benim evlerim ile ve iki cânibi yol ile mahdûd olan havlu müştemil olduğu altı bâb suflî ve üç bâb ulvî evleri ve üç bâb matbahı ve bir kârgir demir kapulu mahzen ile ve üstünde iki bâb dükkânı ve iki bigârî ve cemî'i tevabi' ve levâhikiyle ve mahrûse-i mezbûrda Eğridere nâm mevzi'de bir cânibi Topçu oğlu Mustafa bahçesiyle ve bir cânibi Solak oğlu bahçesiyle ve tarafeyni tarîk-i âmm ile mahdûd bahçesi dimekle ma'rûf bahçemi ve beş yüz bin nakt-i râyicu'l-vakt Osmanî ve sikke-i Sultan Murâd Han akçası atyeb-i emvâlinden ve ahles-i emlâkimden ifrâz idüb takarrüben ila'llahi'l-Kerîm ve ibtigâen li-merzâti rabbi'r-Rahîm *yevme la yenfeu mâlün velâ benün illâ men etallâhe bi kalbin selîm* niyyet-i halise ve't-taviyye-i sâfiye vakf-ı celîl eyledim vakfen ve habsen sahiheyn-i şer'iiyeyni ve ani'l-müvâza'at ariyyeteyni ve şöyle şart eyledim ki;

Meblağ-ı mezbûrun on akçesi ve on bir akçesi iki pul hesâbı üzere ve mu'âmele-i şer'iiye olunub iki pulumu rukiye için hıfz olan ve rehîn-i kavî ve kefil-i melî ile virile ev bi-ehadihimâ hasbe mâ yektezîhi'l-hâl ve dahi ehl-i sefere ve mîrî maslahatında olanlara ve bekçiye ve sipahiye ve sâdâta virilmeye ve zikrolunan dekâkîn ve büyük çiftlikler ve koyunlar ve bi'l-küllîye evkâf-ı mezbûrlar mahsulâtından Nurettinzâde Efendi nevvere'llahu medce'ahu hazretlerinin fukarâsından olan Ali Dede'ye yevmî on beş akça virile mezkûr kal'ada binâ eylediğim câmi'ye muttasıl zaviyeye şeyh olan mezbûr câmi'de Düşenbe ve Pençşembe günlerinde ba'de salâtil-asr ehâdis-i nebeviyye nakl eyleye ve Cuma günlerinde mezbûr câmi'de ba'de salâtil-Cuma tefsîr-

i şerîf ve ehâdîs-i nebeviyye nakl eyleyüb sevâbın rûhuma hibe eyleye ve mezbûr Ali Dede ve ba'dehu zâviyeye Şeyh olanlar Kal'ada okumaya tâlib olanlara me'kulâtda ve meşrû'atda ve fârisiyle bi-hasebi ma yakzîhi'l-hâl ta'lîm eyleye ve Kondor Hasan nâm kimesnenin evi dimekle ma'rûf bir cânibi binâ eylediğim câmi'nin zâviyesine muttasıl bir cânibi uzun Ali oğlu Hasan mülkiyle ve tarafeyni tarîk-i âmm ile mahdûd darımı vakfeyledim mezbûr odada Ali Dede ba'dehu zâviyeye Şeyh olan kimesneler sâkin olalar ve İsa Ağa nâm kimesnenin evi dimekle ma'rûf bir cânibi mezbûr câmi'ye muttasıl ve bir cânibi Şeyhine şart olan cânib-i muttasıl ve tarafeyni tarîk-i âmm ile mahdûd olan dârımda binâ eylediğim zâviyeye vakf eyledim mezbûr zâviyeye şeyh olanların on nefer süknâya ihtiyaç olan fukarâ sâkin olub yevmiye birer akça virile ve yevmî üçer ihlâs okuyub sevâbını rûhuma hibe ideler ve fukarâ-i mezbûrünün ta'amiyesi için Ali Dede'ye ve ba'dehu zâviye şeyhi olanlara yevmî yirmi beş akçe verile ve Selanik kilesiyle on iki kile buğday değirmenler mahsûlünden virile ve ta'am Şeyh olanların evinde sabah ve akşam pişe lâkin sofuların tarîk günlerinde sabah pişmeye ve Düşenbe ve Pençşembe gecelerinde yahnî ve dânesi hoş abi pîşe ve mezbûr fukarânın ta'amını pişirmek için üç tencere ve kotarmak için dört sahan ve üç tas vakf eyledim şeyhin yedinde hıfz ola ve şeyh olan kimesneler fukarânın ta'yîn olunan ta'amını takayyüd idüb şart-ı vâkıf üzere pişirmezse hâkimü'l-vaktin bu fukarânın ma'rifetiyle yine şeyin fukarâsından ta'am pişurmeye kâdir kimesneye tevcîh oluna yirmi akçesinin ta'ama ve beş akçesinin kifâyet mikdârı odununa ve hizmetine ve sâir levâzımına harc ide ve fukarâ hücre adedinden ziyâde gelir ise me'an sâkin olub mikdar olan hücre akçaları cümleye taksîm ola eğer hücreler adedinden nâkis ise mevcût olmayanların hücre akçaları rekabe için hıfz oluna ve mezbûr Ali Deden sonra zâviyenin meşihatı tefsîr-i şerîfe kâdir olan fukarâsına ve fukarâsının fukarâsına ve fukarâsının fukarâsının fukarâsına ola sânehumu'llâh ani'l-inkırâz ba'de Nureddin fukarâsından tefsîr-i şerîfe kâdir kimesneye ola bulunmazsa meşihat-i tarîk-i halvetîden tefsîr-i şerîfe kâdir kimesneye ola ve mezbûr bina eylediğim câmi'in imâmı şeyhin fukarâsından olursa ba'de salâtil-fecr savt-ı refi' ile sûre-i Yâsin tilâvet ide ve sevâbını rûhuma hibe iyleyüb yevmî iki akçaya mutasarrıf ola ve ba'de salâtil-işâ savt-ı refi' ile sûre-i Tebâreke okuyup sevâbını pederim Hasan merhûmun rûhuna hibe eyleyüb yevmî bir akçaya mutasarrıf ola ve ba'de salâtil-Asr savt-ı refi' ile Kur'an-ı azîmden bir aşır tilâvet ide sevâbını vâlidem merhûmenin rûhuna hibe eyleyub yevmî bir akçaya mutasarrıf ola eğer imâm şeyhin fukarâsından olmazsa ihtiyâr iderse aşırın gayrını şeyh tilâvet ide ihtiyâr eylemezse fukarâsından tilâvete kâdir kimesne tilâvet

ide ve binâ eylediğim câmi'ye hâtib olan kimesne yevmî dört akçe hitâbete ve iki akçe ser-mahfeliye mutasarrıf ola ve mezkûr câmi'de Cuma günü mahfelde bir kimesne savt-1 refi' ile Kur'ân-ı Azîmden bir aşır tilâvet idüb yevmî bir akçeye mutasarrıf ola ve mezbûr câmi'ye dahi bir kimesne salâhan ola ve selâdan ma'ada Cuma gün mahfelden savt-1 refi' ile bir aşır Kur'an tilâvet idüb yevmî iki akçaya mutasarrıf ola ve câmi'-i mezbûrun sâbıkan mescidlik hâlinde müezzini olan müezzine yevmî bir akça virile salâhân ma'a salâya ve mahfelde tesbîhe ve tehlîle ve îdeynde lâzım olan hizmeti edâ ideler ve dahi bir kimesne câmi'-i mezbûra ta'rifân ola ta'riften ma'ada Cuma gün mahfelde savt-1 refi' ile bir aşır Kur'an tilâvet ide ve dahi Cuma günü salâya ve îdeyne ve tesbîhe ve tehlîle müezzinler yardım eyleyüb yevmî iki akçeye mutasarrıf ola ve câmi'-i mezbûra her sene yüz yirmi akçelik şem' alınub yaz ve kış gecelerinde müstemirran îkâd oluna ve mezbûr câmi'nin on kandil içerisine ve yirmi kandil minaresine Ramazan-ı şerîfte i'kâd için her sene yüz elli akçelik yağ alına mezbûr câmi'ye her sene elli akçelik hasır alına ve hüddamlarından bir sâlih kimesne bulunursa mezbûr câminin ve zaviyenin ferraşı olub bi'l-külliyeye lâzım olan hizmetini edâ eyledikte yevmi iki akçe virile eğer hüddamlarından sâlih kimesne bulunmazsa ferraşlığı şeyhin fukarâsından bir kimesneye tevcih ideler ve zikrolunan vakıflardan gayri kal'a-i mezbûrda bi'l-fi'il sâkin olduğum evlerimi vakfeyledim mâdam ki kayd-ı hayâttaım sâkin olub keyfe mâ şî'tu tasarruf eyleyem ve benden sonra evlâd-ı evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdım zükûren inâsen batnen bade batnin ve karnen bade karnin ile'l-inkırâz sâkin olalar ve ba'dehu hakk-ı sükna mu'tekamden eslah olanlarına taksîm ola ve ebnâsına ve ebna-i ebnâsına ve ebna-i ebna-i ebnâsına ola ve ba'dehu Kal'ada bir sâlih mütediyyin kimesneler sâkin olan kimesneler yevmî üçer ihlâs okuyub sevâbın rûhuma hibe eyleyeler ve mezbûr evin meremmâtına yevmî dört akçe hıfz olunub sâkin olan kimesneler lâzım oldukda evleri ta'mîr ve termîm ideler ve Gelemerya Nâhiyesinde tarîk-i memlahada ale'l-bahr binâ eylediğim köprüye ve Abacı oğlu Değirmenin tahtında binâ eylediği köprüye ve Vardar Nahiyesi'nde İğli dimekle ma'rûf mevzi'de binâ eylediğim Kervansaraya ve kal'a-yı mezbûrda binâ eylediğim sarnıca ve mezbûr kal'a hammâmına cârî olan su yoluna ve binâ eylediğim câmi'ye ve şadravâna ve zâviyeye ta'mîr ve termîm lâzım geldikte evkâf-ı mezbûreden virile ve binâ eylediğim sarnıcı yumağa ya yudurmağa ihtiyar iden kimesne her sene yüzer akçe virile ve evkâf-ı mezbûreye mütevellî olan kimesneye yevmî on akçe virile ve utekamdan aslah olan üç nefer kimesne kimi nukûd üzere ve kimi akâr üzere ve kimi koyun üzere câbî olub yevmî üçer akça virile ve mezbûr

çiftlikler harâba müteveccih olub ta'mîr ve termîme kâbil olmazsa tarlalarını icâre ile ziraat itdireler ve mezbûr Tarakçı oğlu Mahallesinde vâki' olan büyük ev harâba müşrif olub kira gelmezse mütevellî olan kimesne bahasın bulursa hâkimü'l-vakt ve mürtezika ma'rifetiyle bey' olunub akçasının vakfa nâfi hüçürât ve dekâkîn ve buyût-i nâfia alalar ve bu masarrıftan ziyâde kalan mahsûs ve evkâfın cereyân ve gayr-i cereyân ve mürtezikanın azli ve nasb ve vakfımın tebdîl ve tağyîri ânen fe ânen ene fe hene hînen fe hînen merreten ba'de uhrâ kendi yedimde ola benden sonra tebdîl ve tağyîri olmaya ve benden sonra tevlîyet zekeren ve inâsen evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdına ola ve ba'de evlâd-ı mu'takamın aslahına ve aslâhı ebnâsına ve ebnâ-i ebnâsına ve ebna-i ebna-i ebnâsına ola ve ba'dehu evlâd-ı utekâ tevlîyeti hâkimü'l-vakt kal'ay-i mezbûre hakkında bir sikâ ve mu'temedün aleyh kimesneye mürtezika izniyle tevcîh buyura ve benden sonra zâviyeye şeyh olanların on nefer tilâvete kâdir olan fukarâsı binâ eylediğim câmi'de cem' olub ba'de salâtiz-zuhur Kur'ân-ı azîmden birer cüz tilâvet idüb sevâbın rûhuma hibe eyleyeler yevmî ikişer akçaya mutasarrıf olalar ve fukarâ-i mezbûrunun eczâ husûsunda azl nasb-i şeyhinin yedinde ola ve benden sonra halam oğlu Mehmed'e ve ba'dehu evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdına zâviye evkâf-ı mezbûre mahsûlundan yevmî üç akçe virile ve hemşirem kızlarına ve evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdına yevmî üçer akça virile ve mezbûrların evlâdı münkatı' oldukta mukadder olan yevmiyeleri rekabe için hıfz oluna ve rekabe vâki' oldukda şeyhin fukarâsının miktârı rekabe ola kifâyet eylemezse cümle cihat rekabe ola ve mürtezikadan ziyâde kalan mahsûlün benden sonra evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdına zükür ve inâsen alâ-ma ferâza'llâhu bi-kaderi hisesihim mutasarrıf olalar ve evlâd münkatı' oldukda evkâf-ı mezbûre mahsûlünden yirmi cüz ziyâde ola mezbûr cüzleri mu'tekamden tilâvete kâdir kimesneler bulunursa gayrilere virilmeye eğer tilâvete kâdir kimesne bulunmazsa kal'a halkının tilâvete kâdir kimesnelere virile eğer kal'a halkından tilâvete kâdir kimesne bulunmazsa şehirden tilâvete kâdir kimesneye verilip yevmi ikişer akça virile mezbûr binâ eylediğim câmi'de ba'de salâtiz-zuhur fukarâ ile cem' olub her gün bir hatme temâm idüb sevâbın rûhuma hibe ideler ve evkâf-ı mezbûre üzere ehâlî-i kal'a vazı' ve şerîf ve sağîr ve kebîr bi-ecmaihim hasbî nâzır olalar ve mütevellî ve câbî ve ehâlî-i mezbûre mârifetsiz muhasebe görse amel etmeyeler ve bu zikrolunan evkâfı bi'l-küllîye tescîl için mütevellî nasb ittiğim el-Hâc Mustafa nâm kimesnenin yedine teslîm ittim ol dahi vakfiyyet üzere olub kabz eyledi mütevellî-i mezbûr fakîr-i mûmâ ileyhi vech-i meşrûh

üzere ikrârın tasdîk ittikten sonra vakfîyyet üzere tasarruf itmek istedik de müşârun ileyh İmâm-ı A‘zam ve humâm-ı ekrem Ebû Hanife el-Numan kavli üzere vakfın adem-i lüzûmuna binâen evkâf-ı mezbûrenin vakfîyyetinden rücu‘ idüb kemâ kân olalar mülkine redd eylemek taleb ittik de mütevellî-i mezbûr imtinâ‘ ve muhasama idüb muhill-i merâsimi‘ş-şer‘i‘l-mübîn mücri-i ahkâmi‘d-dîn-i metin el-Hâkimü‘l-müvakkî‘ alâ-hâzihi‘l-kitâbi‘l-muhtâc rahmetu‘llâhi‘l-Meliki‘l-Vehhab huzûrunda murâfa‘a olunduk da hâkim-i müşârun ileyh cânib-i vakfî evlâ ve ahrâ görüb imâmeyn-i hümâmeyn kavli üzere akâr vakfının sıhhatine ve lüzûmuna ve Ensârî rahmetu‘llâhi aleyh rivâyeti üzere İmâmı Züfer kavliyle nukûd vakfının sıhhatine hükmen sahîhen şer‘iyyen hükm ittikten sonra vâkıf-ı mezbûr da‘vâ idüb nakdin vakfîyyeti rivâyet-i mezkûre üzere sahîhtir lâkin İmâmı Züfer katında sıhhat lüzûmu müstelzim değildir meblâğ-ı mezbûrun vakfından rücu‘ eyledim didik de mütevellî-i mezbûr mukâbele idüb imâmeyn-i hümâmeyn katında sıhhat hükm-ü lüzûmu müstelzimidir zîrâ sıhhat ve lüzûmu indehümâ --- muallâdandır ehadühümâ âherden münfekk olmak ve imâmın kavli vakfî hakkında müftü deyu hâkim-i mûmâ ileyh mürâfa‘a olduklarında hâkim-i müşârun ileyh rivâyet-i mezkûre üzere lüzûmuna hükmen sahîhen şer‘iyyen hükm idüb tescîl eyledi cemî‘i mâ zükire vakfen lâzîmen müseccelen mahkûmen bi-sihhatihi ve lüzûmihi alâ vechi‘l-mezbûr bi-hasebi‘l-ittiba‘ ve lâ yûhebeu ve lâ yûresu ilâ-en yerisa‘llâhu‘l-arza ve men aleyha ve hüve hayrûn vârisin oldu Fe men *beddelehu ba‘de mâ semi‘ahu fe innemâ ismuhu ale‘l-llezîne yubeddilûnehu inne‘llâhe semî‘un alîm* ve ecrü‘l-vâkıfî ale‘l-Hayyi‘l-Kerim ve alâ hâzâ vaka‘a‘l-işhâdü ve‘t-tahrîr fî evâhiri Recebi‘l-Mürecceb li-sene ihdâ ve sittin ve tis‘a mietin.

Şuhûdü‘l-hâl

Şeyh Ali Dede

Mehmet Dede el-Hâc Halife el-imâm

Ramazan Halifet el-imâm

Aşık Dede

İlyas Bin Hızır

Kasım Bin Hızır Yeniçeri

İlyas Bini Hızır Kethüda

Kâtip Abdulvehhap

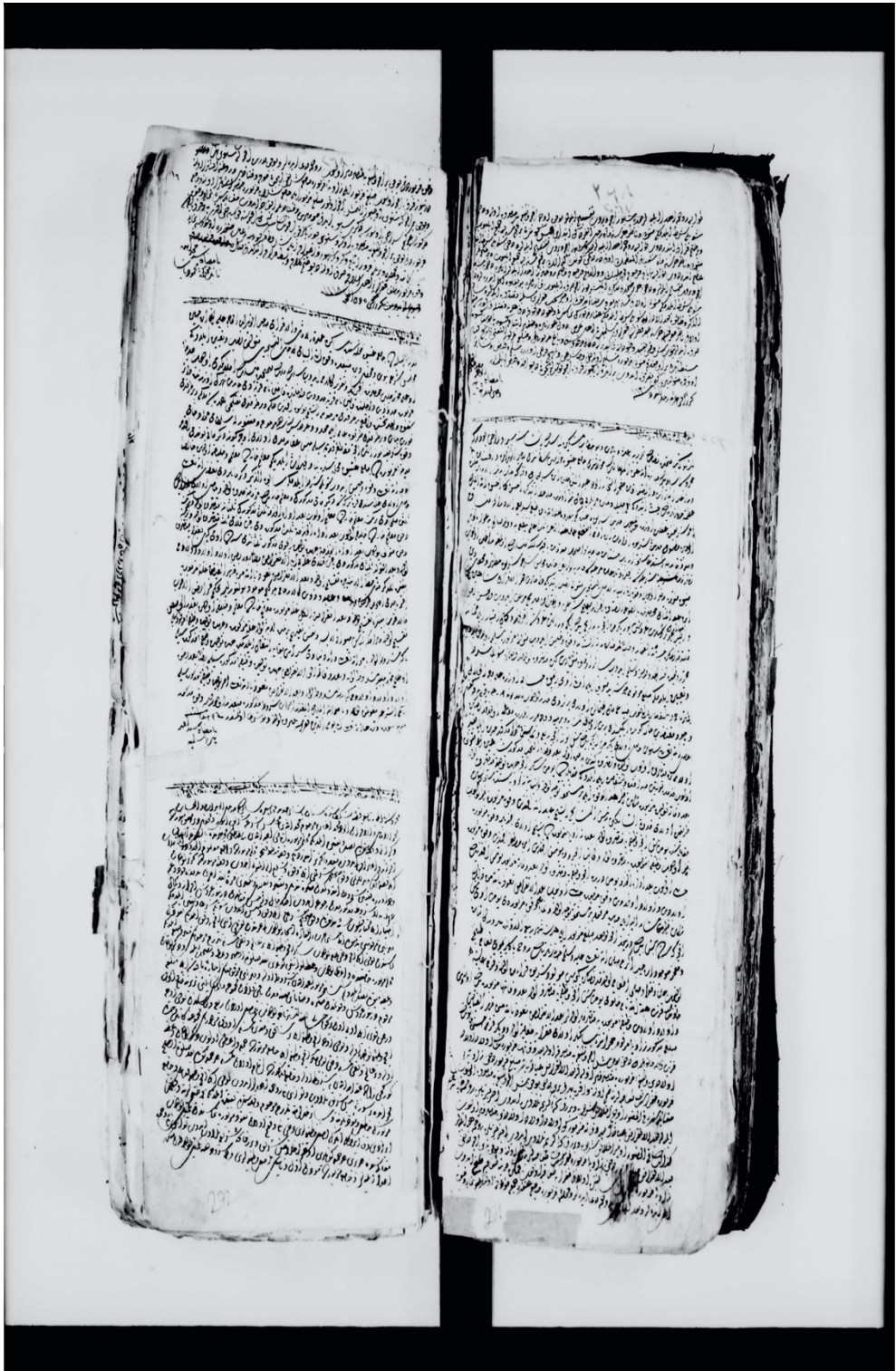
Mustafa bin Mehmed Topcu

Osman bin Mehmed

Ve gayrum mine'l-hâzirûn.



Hacı Abdünnebi Çelebi ibn Süleyman Vakfı



Transkripsiyon

Vakf-ı nukûd-ı merhûm Hacı Abdünnebi der-Selanik kayd şode bâ-arz-ı Ahmed mütevellî ve bâ-i'lâm-ı Mehmed Efendi ser-... Sadr-ı Rûm ve bâ fermân-ı âlî fi 29 Şa'bân sene 1145.

İşbu kitâb-ı sıhhat-nisâbın tahrîrine bâ'is ve bâdî ve bu hitâb-ı müşkîn-libâsın inşâsına sebeb ve dâ'î oldur ki Mahrûse-i Selanik sânehu'llâhu ani'l-mehâlik mahallâtından Câmî'-i Atîk Mahallesi sükkânından sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve râğibü'l-meberrât ve's-sadakât mefharü't-tüccâr el-Hâc Abdünnebi Çelebi ibn Süleyman vaktâ ki cenâb-ı Rabbü'l-erbâb cellet azemetuhu hazretlerinin ihsân itdüğü ni'am-ı celîle ve minen-i cezîleyi kemâl-i tenebbüh üzere mülâhaza itdikde *ahsin kemâ ahsene'llâhu ileyk* emri şerîfinden gaflet üzere olmayub hadîs-i şerîf-i "mâ indeküm yenfedu ve mâ inde'llâhi bâkin" tab'-ı serîrû'l-idrâkine münsâk olmağın mazmûn-ı hadîs-i şerîf-i "izâ mâte ibnü Âdeme inkata'a ameluhu illâ an-selâsin ilmin yentefe'u bihî ve veledin sâlihın yed'u lehu bi'l-hayri ve sadakatin câriyetin" istid'âsınca erbâb-ı hasenât-ı câriye ve ashâb-ı sadakât-ı bâkiye silkine münselik olmağa râğıb olub tasarrufât-ı şer'iyyesi nâfize ve teberru'ât-ı mer'iyyesi câriye olduğu hâlde meclis-i şer'-i şerîf-i mutahhar ve mahfel-i dîn-i münîf-i münevvere hâzır olub vakf-ı âti'l-beyâna li-ecli't-tescîl mütevellî nasb itdiği dâmâdı fahrü'l-akrân Şahin Ağa ibn Abdülmennân mahzarında bi't-tav'î's-sâf ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î idüb ve ahsen-i emvâl ve atyeb-i menâlimden her bir esedî guruşu yüz yirmi akçeye râyic bin iki yüz elli guruş ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kıldıkdan sonra hasbeten li'llâhi'l-Gaffâr ve taleben li-merzâti Rabbihi's-Settâr vakf ve habs idüb mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahi bervech-i muharrer vakfiyyet üzere ahz ve kabz ve tesellüm idüb sâir evkâf mütevellîleri gibi mutasarrıf oldukdan sonra şöyle şart ve ta'yîn eyledim ki;

Meblağ-ı merkûm her sene yed-i mütevellîde onu on bir buçuk hesâbı üzere alâvechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub ziyâ'-ı mâl ihtimâli olan yerlerden hazer olunub medyûndan rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yâhûd muktezâ-yı hâle göre ikisinden biri olmayınca kimesneye virilmeye ve vech-i muharrer üzere mu'âmele olundukdan sonra bi-fazli'llâhi te'âlâ senevî hâsıl olan yirmi iki bin beş yüz akçe ribh ve nemâsı mâdâm ki kayd-ı hayât ile mukayyed olam ben mutasarrıf olub tevliyet ve tasarruf kendi yedimde ola ba'de kazâi'n-nuhs mezkûr Şahin Ağa mütevellî olub hizmet-i tevliyeti sadâkat ve istikâmet ile eylediği mukâbelede yevmî sekiz akçe cihet-i tevliyete mutasarrıf ola ba'de vefâtihi tevliyet-i mezbûre re'y-i nâzır hâze'l-vakf ile bir

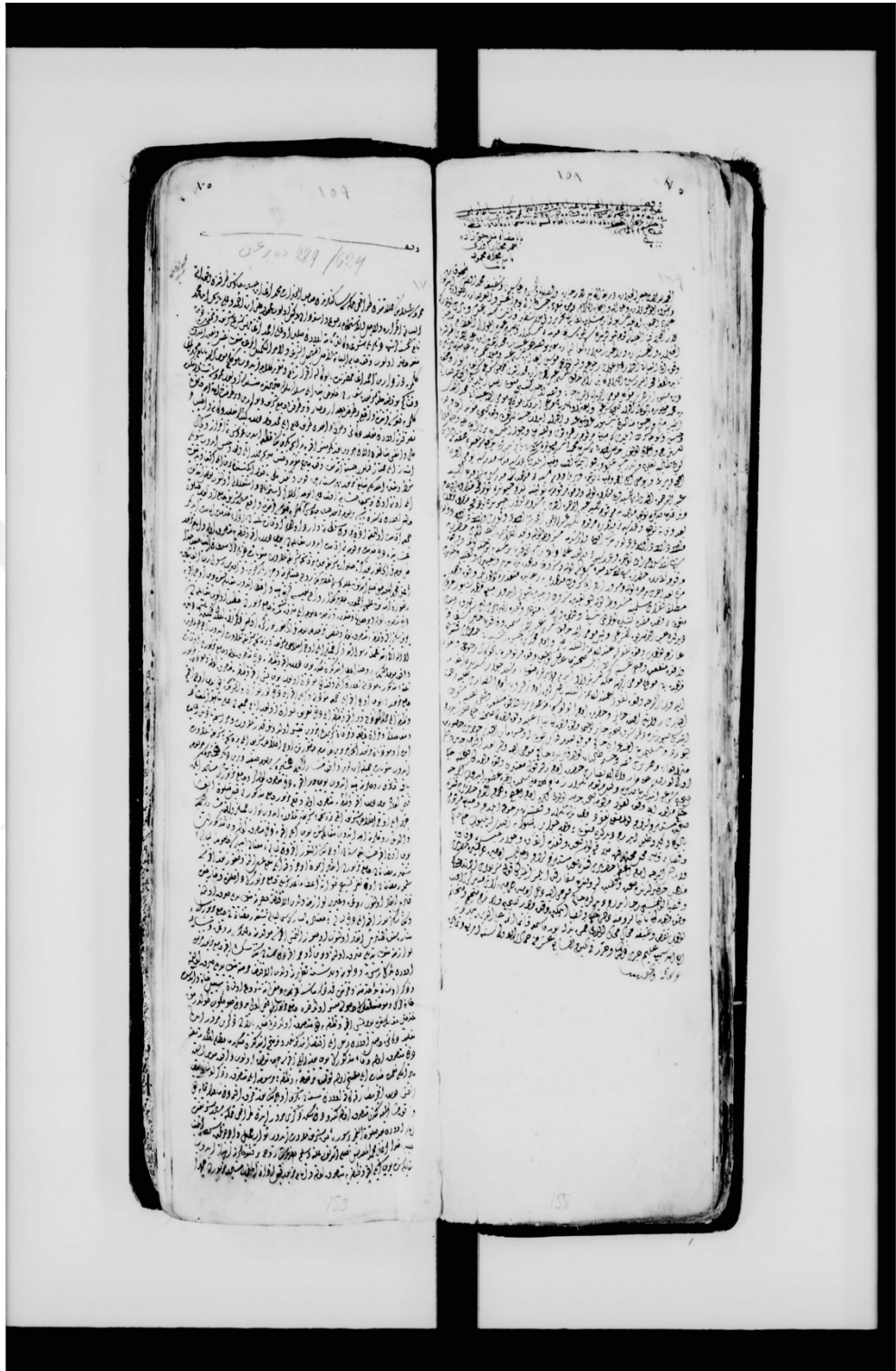
müstehikka tevcîh oluna ve Peşmâniyye (Pişmâniye) Zâviyesi'nde seccâde-nişîn-i tarikat olan kıdvetü's-sâlikîn reîsü'l-meşâyih eş-Şeyh Abdullah Efendi vakf-ı mezbûra nâzır olub mukâbelesinde yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf ola ba'dehu zâviye-i mezbûrede şeyh olan efendiler vakf-ı mezbûra nâzır olub vazîfe-i mezbûreye mutasarrıf ola ve kâtibü'l-hurûf Yunus Efendi ibn Mustafa Efendi vakf-ı mezbûra câbî olub ba'de edâi'l-hizme yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ba'de vefâtihi mezbûr Yunus Efendi'nin evlâdı ve evlâd-ı evlâdı vakf-ı mezbûra câbî olub ba'de'l-inkırâz ne'ûzu bi'llâhi min-zâlik re'y-i nâzır-ı müşârun ileyh ile cibâyet-i merkûme bir müstehikka tevcîh oluna ve nemâ-i mâl-ı vakf-ı mezbûrdan yevmî on beş akçe ki senede beş bin dört yüz akçe olur meblağ-ı mezbûr ile her sene şehr-i Rebî'ulevvel'de server-i kâinât ve mefhâr-i mevcûdât Habîb-i Ekrem salla'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin rûh-ı pâkları için ta'âm tabh olunub ulemâ ve fukarâ ve sulehâ it'âm olundukdan sonra gicesi mevlûd-i şerîf kırâ'at oluna ve kızım Ayşe Hâtun'un kızı Hibetullâh nâm hâtun yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıfe ola ba'de vefâtihâ mezbûrenin evlâdı ve evlâd-ı evlâdı vazîfe-i mezbûreye mutasarrıflar olalar ba'de'l-inkırâz ne'ûzü bi'llâhi min-kahri'l-Feyyâz meblağ-ı mezkûr zâviye-i merkûme hücûrâtında sâkinler olan fukarâya ta'âmiyye ola ve diğerkızım Hüsniye Hâtun'un kızı Fatma Hâtun dahi yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıfe ola ba'de vefâtihâ mezbûrenin evlâd-ı evlâd-ı evlâdı vazîfe-i mezbûreye mutasarrıflar olalar ba'de'l-inkırâz iyâzen bi'llâh meblağ-ı mezbûr dahi zâviye-i mezbûre fukarâsının ta'âmiyyelerine zamm oluna ve akrabâmdan biri dahi yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf olub mukâbelesinde fi'l-huzûr üç İhlâs-ı Şerîf ve birer Fâtiha-yı Kerîme tilâvet idüb ecr-i cezîlin rûhuma hibe eyleyeler ba'de'l-inkırâz iyâzen ba'de vefâtihi mezbûrun evlâd-ı evlâd-ı evlâdı mutasarrıflar olub kezâlik fi'l-huzûr üçer İhlâs-ı Şerîf ve birer Fâtiha-yı Kerîme tilâvet idüb ecr-i cezîlin rûhuma hibe eyleyeler ba'de'l-inkırâz meblağ-ı mezbûr dahi zâviye-i mezbûre fukarâsının ta'âmiyyelerine sarf oluna ve yevmî akçe dahi zâviye-i mezbûre hücûrâtında sâkinin olan fukarâya ta'âmiyye olub mümkün mertebe ta'âm tabh idüb ekl ideler ve ba'de'l-ekl rûhuma du'â ideler ve mahalle-i mezbûre Câmi'-i Atîk'de cum'a müezzini olanlar nemâ-yı vakf-ı mezbûrdan yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıflar olub rûhuma du'â ideler ve yevmî dört akçe ki senevî bin dört yüz kırk akçe olur meblağ-ı mezbûr ile zâviye-i mezbûre câmi'-i şerîfi için mûm ve kanâdîl ve revgan iştirâ oluna ve yevmî bir akçe ki senevî üç yüz altmış akçe olur meblağ-ı mezbûr ile câmi'-i şerîf-i mezbûra hasır iştirâ oluna ve câmi'-i mezkûrda her kim sirâcî olur ise zikri sebk iden mûmları ve kanâdîli îkâd idüb

mukābelesinde nemâ-yı vakf-ı mezbûrdan yevmî bir akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve senevî yüz yirmi akçenin seksen akçesine muhâsebeci efendiye ve kırk akçesi kâtibe ve muhzıra virile mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı şuhûr ve a‘vâm ile şurût-ı mezkûreye ri‘âyet müte‘azzire olur ise nemâ-yı vakf-ı mezbûr mutlakâ fukarâ-yı ehl-i İslâm’a sarf oluna deyü hatm-i kelâm ve bast-ı merâm itdikden sonra tahrîren 5 Zilhicce 1118.

Be-imzâ-i Seyyid Mehmed Emin Nâib-i Mahkeme-i Mahmud Paşa.



Mehmed Ağa bin Hüseyin Vakfı



Handwritten text in Arabic script, likely a manuscript or a collection of letters. The text is densely packed and covers most of the page area. There are some marginal notes and a few lines of text that appear to be separate or added later. The script is a clear, cursive style typical of the Ottoman or Mughal periods.

Handwritten text in two columns, likely a manuscript or book. The text is written in a cursive script, possibly Persian or Arabic, and is densely packed across both pages. The right page has a page number '۱۶۷' at the top right. The left page has a page number '۱۶۸' at the top left. The text appears to be a continuous narrative or a collection of related entries.

Transkripsiyon

Mahrûse-i Selanik mahallâtından Tarakçı Mahallesi sâkinlerinden sâhibü'l-hayrât Mehmed Ağa ibn Hüseyin Çavuş tarafından vakf-ı âti'l-beyânı ikrâra ve li-ecli'l-istihkâm rücû' ve istirdâda vekîl olub Mehmed Çelebi ibn Ahmed ve Ali Yazıcı ibn Mehmed nâm kimesneler şehâdetleriyle şer'an vekâleti sâbit olan Çelebi oğlu Ahmed Ağa meclis-i şer'-i şerîf ve mahfel-i dîn-i münîfe hâzır olub vakf-ı câi'l-beyâna li-ecli't-tescîli's-şer'î ve'l-emri't-tekmîli'l-mer'î mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği Kelemerye Dizdârı Ahmed Ağa mahzarında bi'l-vekâle ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm idüb müvekkilim mûmâ ileyh babam Mehmed Ağa vaktâ kim bu kazıyye-i cellet-i şer'at-şî'ârda hulûs-i niyyet ile silk-i milk-i sahîhinde münselik olub Mahrûse-i Selanik'de Kelmeriye Kapusu kurbunda vâki' bir taraftan cidâr-ı hisâr ve bir taraftan câmi'-i şerîf dîvârı ve bir taraftan Emetullah Hatun tasarrufunda olan nalband dükkânı ve taraf-ı râbi'den tarîk-i âmm ile mahdûd dört kepenk nalband dükkânı ve atyeb-i mâl ve enfes-i menâlınden el-ân her biri yüz yirmişer akçe râyic yirmi bin kıt'a esedî gurusunu ifrâz ve kemâl-i imtiyâz ile mümtâz kılub hasbeten li'llâhi te'âlâ vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle şart ve ta'yîn eyledi ki;

Meblağ-ı mezbûr beher sene rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhûd ikisinden biri ile iktifâ ve yed-i mütevellî ile onu on bir buçuk hesabı üzere ale'l-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl olunub bi-fazli'llâhi te'âlâ hâsıl olan nemâsından babası merhûm mezbûr Hüseyin Çavuş'un Kelmeriye Kapusu kurbunda vâki' mescid-i şerîfi câmi' olub salât-ı Cum'a ikâme olunmağa izn-i hümâyûn-ı sultânî vârid olmağla evkât-ı selâsede edâ-i hizmet-i imâmet idenler işâ'inde dahi hizmet-i merkûmeyi ikâme idüb mukâbelede yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve imâm-ı mezbûr küllü yevm fi'l-huzûr yüz kere salavât-ı şerîfe ba'dehu bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet mesûbât-ı cezîlelerin Sultân-ı Enbiyâ-i Habîb-i Hüdâ a'nî Muhammedîni'l-Mustafa salla'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin rûh-ı tayyiblerine ve çihâr-yâr-i güzîn ve ashâb-ı Resûl-i Rabbü'l-âlemîn rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'in hazretlerinin ervâh-ı nefiselerine hîbe ve i'tâ idüb mukâbelesinde yevmî üç akçeye dahi mutasarrıf ola ve bir sâlih ve mütedeyyin ve zînet-i ulûm ile müzeyyen kimesne câmi'-i mezbûrda hatîb olub mukâbelede yevmî sekiz akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve hatîb-i mezbûrun küllü yevm fi'l-huzûr yüz kere efdal-i zikru'llâh olan kelimeteyn-i şehâdeteyn lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llâh zikr-i cemîli ile üç İhlâs-ı Şerîf ve bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet

idüb ecr-i cezîllerin vâkıf-ı mûmâ ileyhın rûhuna i'tâ itdikden sonra yevmî dört akçe vazîfeye dahi mutasarrıf ola ve câmi'-i mezbûrda evkât-ı selâse-i mezkûre müezzini olan iki vakte dahi müezzin olub yevmî beş akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve müezzin-i mezbûr câmi'-i mezbûrda yevmî üç akçe ile Cum'a müezzini ve iki akçe ile dahi devr-hân ve âhar kimesne dahi yevmî üç akçe vazîfe ile Cum'a müezzini ve bir akçe ile dahi ta'rîf-hân olub eyyâm-ı Cum'a'da alâ mâ-hüve'l-mu'tâd ve me'an salâ ve Kur'ân-ı Azîm ve Furkân-ı Kerîm'den her biri müyesser olduğu kadar tilâvet ve merâsim-i te'zîni ri'âyet ideler ve müezzinân-ı mezbûrânın her biri küllü yevm huzûrunda üç İhlâs-ı Şerîf ile bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet idüb mesûbât-ı cemîlelerin vâkıf-ı müşârun ileyhın hemşîresi merhûme Safiye ve biri dîğer hemşîresi merhûme Bakiye Hatun rûhlarına hîbe idüb yevmî birer akçeye mutasarrıf olalar ve câmi'-i mezbûrun mescid iken kayyımı olan yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve kayyım-ı mezbûr câmi'-i mezkûrda kable salâti'l-işâ cehr ile üç İhlâs-ı Şerîf ile bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet idüb sevâb-ı cemîllerin vâkıf-ı müşârun ileyhın vâlideyni rûhlarına ihdâ idüb mukâbelesinde yevmî iki akçeye dahi mutasarrıf ola ve nemâ-i mezkûrdan yevmî on akçe hesâbınca senede üç bin altı yüz akçeden leyâlî-i mu'tâde-i mübâreke husûsen leyâlî-i şehri Ramazân'da câmi'-i mezkûrda îkâd için üçer vukıyye şem'-i asel alına ve dokuz yüz akçesi şehri Ramazân'da üç nefer tesbîh-hâna i'tâ mâ'adâsıyla câmi'-i mezbûrun dâhilinde ve hâricinde kandîl îkâd olunub revgan ve gayrı levâzımına ve lede'l-iktizâ hasırına mütevellî yediyle sarf oluna ve bin sekiz yüz akçe ile dahi leyâlî-i mu'tâde-i mübârekesi leyâlî-i şehri Ramazân'da câmi'-i mezbûrun minâresinde kanâdîl îkâd olunub üç yüz altmış akçesi merkadine mâ'adâsı revgan ve sâir levâzımına mütevellî yediyle sarf oluna ve yevmî üçer akçeden senede bin seksen akçe câmi'-i mezbûr kurbunda olan bi'rin re'sin ve delvine ve beher sene tathîrine ve lede'l-iktizâ meremmetine mütevellî yediyle sarf oluna ve zikrolunan bi'r hizmetine ve kurbunda müceddeden binâsına azîmet ve mukaddemâtına şurû' olunan sebîlhâne ve abdesthânelerin ve muslukların husûli müyesser oldukda câmi'-i mezbûrun kayyımı ol bi'rden su çeküb doldurmak hizmeti mukâbelesinde yevmî beş akçe vazîfeye dahi mutasarrıf oldukdan sonra bâlâda zikri mürûr iden nalband dükkânı hâsıl olan ribhiyle iktizâ itdikce ta'mîr ve termîm itdikden sonra fazla olan ribhine dahi mutasarrıf ola ve nemâ-i mezkûrun yevmî yüz elli akçesi cihet-i tevliyet olub vâkıf-ı mûmâ ileyh mâdâm ki ni'met-i hayât ile mütênâ'im ola tevliyet-i merkûmeye vazîfe-i mersûme ile mutasarrıf ve zikrolunan yevmî altmış dört akçe masârıfa kâfi olan senede yirmi üç bin yüz kırk akçeden mâ'adâ nemâyaya dahi vâkıf-ı müşârun ileyh kendi

mutasarrıf ola kendüden sonra zikri mürûr iden Tarakçı Mahallesi mescid-i şerîfi imâmı olan ba‘de salâti’l-fecr bir Sûre-i Yâsîn-i Şerîf tilâvet idüb sevâb-ı cemîl ve ecr-i cezîlin Sultân-ı Enbiyâ Habîb-i Hüdâ a‘nî Muhammedîni’l-Mustafa salla’llâhu te‘âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin rûh-ı pür-futûhlarına ihdâ idüb mukâbelesinde yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve imâm-ı mezbûr kable ezâni’l-mağrib mescid-i mezbûrda cehren üç İhlâs-ı Şerîf ve bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet idüb sevâb-ı cemîlin sâbıkan sadr-i âlî kethüdâsı olub tarîk-i hacc-ı şerîfde emr-i Rabbânî birle vefât iden veliyyü’n-ni‘âm merhûm el-Hâc Mahmud Ağa rûhuna i‘tâ idüb yevmî iki akçeye dahi mutasarrıf ola ve imâm-ı mezbûr kable salâti’l-işâ mescid-i mezbûrda üç İhlâs-ı Şerîf ile bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet idüb ecr-i cezîlin vâkıf-ı müşârun ileyh üzerinde hakkı olan ibâd-ı müslimîn ervâhına hibe idüb yevmî iki akçe vazîfeye dahi mutasarrıf ola ve mescid-i mezbûrun müezzini olan kayyımı dahi olub mescid-i mezbûru hâr ve hâşâkden tathîr ve kayyımlık hizmetini kemâ yenbağî yerine getürdükden sonra yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve müezzin-i mezbûr kable salâti’l-fecr mescid-i mezbûrda cehren üç İhlâs-ı Şerîf ile bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet idüb sevâbın vâkıf-ı müşârun ileyhın halîle-i celîlesi olan merhûme Ayşe Hatun ve oğlu Murâd Ağa ve kızı merhûme Emetullah Hatun rûhlarına i‘tâ idüb yevmî iki akçe vazîfeye dahi mutasarrıf ola ve nemâ-i mezkûrden yevmî beş akçe hesâbından senede bin sekiz yüz akçe leyâlî-i şehri Ramazân ve sâir leyâlî-i mu‘tâde-i mübâreke mescid-i mezbûrun dâhilinde ve minâresinde kanâdîl îkâd oluna revgan ve gayri levâzımına mütevellî yediyle sarf oluna ve yevmî beş akçe hesâbınca senede bin sekiz yüz akçeden leyâlî-i mübâreke-i ma‘hûde ve leyâlî-i şehri Ramazân’da mescid-i mezbûrda îkâd için üçer vukiyye iki aded şem‘-i asel alınub mâ‘adâsı mescid-i mezbûrun hasırına ve lede’l-iktizâ imâret ve meremmetine mütevellî yediyle sarf oluna ve leyâlî-i şehri Ramazân’da hoş-elhân-ı hûb-nefes üç nefer kimesne mescid-i mezbûrda tesbîh-hân olub her birine dörder yüz akçe virile ve beher sene bin sekiz yüz akçeyle leyâlî-i mübâreke-i merkûme husûsen leyâlî-i şehri Ramazân’da merhûm Yakub Paşa Câmi‘-i Şerîfi minâresinde vâkıf-ı müşârun ileyhın vaz‘ eylediği kanâdîl îkâd olunub yedi yüz yirmi akçesi mükîdi olan câmi‘-i mezbûr kayyımına i‘tâ mâ‘adâsı revgan ve sâir levâzımına mütevellî yediyle sarf oluna ve zikrolunan Yakub Paşa Câmi‘i hareminde vâki‘ şâdirvân üzerinde vâkıf-ı kesîrû’l-hayr müceddeden binasına azîmet ve mukaddimâtına şurû‘ eylediği mu‘allimhânedeki câmi‘-i mezkûr imâmı mu‘allim olub mukâbele-i ta‘lîmiden yevmî sekiz akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve kayyımı halîfe olub yevmî altı akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve zikrolunan mu‘allimhânedeki ta‘lîm iden sigâr ve kibâr ve mu‘allim

ve halîfe ile ahâlî-i mahallenin fukarâ ve aġniyâsı fasl-ı bahâr ve mevsim-i rebî'de murâd eyledikleri mesîreye ıkub mezbûrların levâzım-ı ta'âmiyyelerine senede bin sekiz yüz akçe virile ve zikrolunan mu'allimhânenin hasır ve rahlelerine ve lede'l-iktizâ meremmetine ve kurbunda müceddeden binâsına azîmet olunan memşâların ba'de'l-binâ iktizâ itdikce tathîrine ve meremmet ve ta'mîrine senede bin sekiz yüz akçe mütevellî yediyle sarf oluna ve Mahrûse-i Selanik muzâfâtından Kelmeriye Nâhiyesi'ne tâbi' Sedes nâm karyede vâki' babam vâkıf-ı müşârun ileyh ta'mîr ve ihyâ eylediġi câmi'-i şerîf imâmı olan ba'de salâti'l-fecr câmi'-i mezbûrda bir Sûre-i Yâsîn-i Şerîf tilâvet idüb sevâbımı zikri sebk iden merhûm el-Hâc Mahmud Aġa rûhuna i'tâ idüb yevmî üç akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve imâm-ı mezbûr câmi'-i mezkûr kapusu hizâsında vâki' vâkıf-ı müşârun ileyh binâ eylediġi mu'allimhânedede mu'allim olub yevmî on akçeye dahi mutasarrıf ola ve câmi'-i mezbûrun vakit müezzini halîfe olub yevmî yedi ake vazîfeye mutasarrıf ola ve senede bin sekiz yüz ake mütevellî yedinde mahfûz olub karye-i mezbûre kurbunda Galaşca nâm karye yolu üzerinde vâkıf-ı müşârun ileyh binâ eylediġi çeşmenin ve su yollarının iktizâ itdikce ta'mîr ve termîmine sarf oluna ve câmi'-i mezbûr imâmı zikrolunan çeşmeye nezâret ve ta'mîri esnâsında mu'temed olub yevmî iki akçeye dahi mutasarrıf ola ve vâkıf-ı müşârun ileyh zikrolunan Sedes Karyesi'nde vâki' iftliğinde mülkü olub mecrâ-i mahsûsundan cereyân iden sudan ifrâz eylediġi bir mâsûra su mecrâsı vakf olub zikrolunan çeşmeye icrâ oluna ve nemâ-i mezkûrdan yevmî on beş akçe hesâbınca senede beş bin dört yüz akçe ile câmi'-i mezbûrun dâhilinde ve hâricinde ve minâresinde kanâdîl îkâd olunub revgan ve gayri levâzımına ve leyâlî-i şehir-i Ramazân'da îkâd için üçer vukıyye iki şem'-i asel ve lede'l-iktizâ câmi'-i mezbûrun imâret ve meremmetine mütevellî yediyle sarf ola ve câmi'-i mezbûr kayyımı dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve kayyım-ı mezbûr ba'de salâti'z-zuhr câmi'-i mezbûrda bir Sûre-i Mülk tilâvet idüb sevâbımı vâkıf-ı mûmâ ileyh vâlideyni ve kendi rûhuna i'tâ idüb yevmî dört akçeye mutasarrıf ola ve câmi'-i mezbûr imâmı olan câmi' kapusu hizâsında eşme kurbunda vâki' vâkıf müceddeden binâ ve vakf eylediġi menzilde sâkin olub mukâbele-i süknâ küllü yevm fi'l-huzûr yüz kere efdal-i zikru'llâh olan kelimeteyn-i şehâdeteyn lâ ilâhe illa'llâh Muhammedün Resûlu'llah zikr-i cemîli akabinde bir Fâtiha-i Şerîfe tilâvet idüb sevâbımı vâkıf-ı mûmâ ileyh üzerinde hakkı olan ibâdu'llah ervâhına baġışlaya ve câmi'-i mezbûrun vakit müezzini süknâsı için câmi'-i mezbûr kurbunda vâki' vâkıf-ı müşârun ileyh binâ ve vakf eylediġi menzilde sâkin olub mukâbele-i süknâda kable salâti'l-fecr üç İhlâs-ı Şerîf ile bir Fâtiha-i Şerîfe

tilâvet idüb sevâbın ol dahi vâkıf-ı müşârun ileyh üzerinde hakkı olan ibâdu'llâha bağışlaya ve zikrolunan menzillerin lede'l-iktizâ meremmetlerine yevmî ikişer akçe hesâbınca senede yedi yüz yirmişer akçe mütevellî yediyle sarf oluna ve yevmî iki akçe hesâbı üzere senede yedi yüz yirmi akçe zikrolunan Sedes Karyesi'nde mebnî mu'allimhânenin hasır ve rahlelerine ve inde'l-iktizâ imâret ve meremmetine mütevellî yediyle sarf oluna ve zikrolunan Sedes Karyesi'nde vâki' mûmâ ileyhın Kadîmî Sarây nâmında olan çiftliğinde subaşı olan zikri mürûr iden mu'allimhânenin nâzırını olub ta'lîmde müdâvim ve mütekâsil olanları taraf ve temeyyüz idüb ale'l-istimrâr ve'd-devâm sigâr ve kibârdan ta'lîm idenlerin yirmi nefer kimesneye bâliğ olunmaya her birine nemâ-i mezbûrdan yevmî ikişer akçe vazîfe ile altı ay tamâmında virilüb mezbûr subaşı dahi nezâret-i mahkiyyesi mukâbelesinde yevmî on akçe vazîfeye mutasarrıf olub ve zikrolunan çiftliğinde cereyân iden suyun kule kurbunda terâziye gelince yollarının ta'mîr ve termîmi için her kim mâlik olur ise nemâ-i vakf-ı mezkûrdan yevmî ellişer akçe virile ve zikrolunan çiftliğin aşağı cânibinde vâki' babam vâkıf-ı müşârun ileyh bana hibe ve teslim ve temlik eylediği atık çiftliği kendi mülk suyundan ifrâz ve mecrâsıyla bana temlik eylediği iki mâsûra suyun kule kurbunda olan terâziden ayrılıb çiftliğime gelince yollarının ta'mîr ve termîmi için dahi her kim mâlik olur ise nemâ-i vakf-ı mezkûrdan yevmî elli akçe virile el-iyâzü bi'llâhi te'âlâ zikrolunan çiftliklere müşârun ileyhın evlâdından gayrı kimesne dahi mâlik olur ise da zikrolunan su yolları için ta'yîn olunan ellişer akçe mâliklerine virile vâkıf-ı mûmâ ileyh şöyle şart eyledi ki;

Zikrolunan çiftliklere kâinen men kâne mâlik olanların bu husûsda taksîr ve meblağ-ı mezbûru mahall-i mu'ayyenden gayra sarf veya ketm itmekle hıyânetleri zâhir olur ise nâzır-ı vakf olanlar re'y-i hâkimü'ş-şer' ile bir mütedeyyin ve ehl-i hayr kimesneyi mu'temed nasb idüb ücreti meblağ-ı merkûmdan virildikten sonra bâkîsi ile ta'mîr ve termîm maslahatı itmâm olunub min-ba'd hıyânet idenlerin salâhı zâhir olunca müdâhale itdirilmeye ve zikrolunan Sedes Karyesi fukarâsının tekâlifi için senede bin seksen akçe virile ve karye-i mezbûre ahâlisi zikrolunan su yollarına ve mu'allimhâneye hasbî nâzırlar olalar ve babam vâkıf-ı kesîru'l-hayr kazâ-i nuhb itdikden sonra tevliyet-i merkûmeye zikrolunan yevmî yüz elli akçe vazîfesiyle ben mutasarrıf olub benden sonra aslah evlâd-ı evlâd-ı zükûrum ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrum ve âhar ibni evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûru ile'l-inkırâz batnen ba'de batnin mutasarrıf olalar ve nemâ-i vakf-ı mezkûrdan yevmî yüz akçe cihet-i nezâret ve yüz

akçe cihet-i kitâbet ve elli akçe cihet-i cibâyet olub nezâret-i mezkûreye dîğêr oğlu Hüseyin Ağa mutasarrıf ola ba‘dehu müşârun ileyh Hüseyin Ağa’nın evlâd-ı zükûru ve evlâd-ı evlâd-ı zükûru ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûru karnen ba‘de karnin vazîfe-i mezkûresiyle mutasarrıf ola ve kitâbet-i mezbûreye dîğêr oğlu Murâd Ağa mutasarrıf ola ba‘dehu mûmâ ileyh Murâd Ağa’nın aslah evlâd-ı zükûru ve evlâd-ı evlâd-ı zükûru ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûru batnen ba‘de batnin ve fer‘an gıbbe aslin mutasarrıf ola ve vâkıf-ı ârif şöyle şart ve ta‘yîn eyledi ki;

Benim evlâd-ı zükûrumdan ve evlâd-ı evlâd-ı zükûrumdan ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı zükûrumdan dahi ile‘l-inkırâz tevliyetê sâlih bulunmaz ise tevliyet-i mezkûreye vazîfe-i mersûmesiyle dîğêr oğlu Hüseyin Ağa mutasarrıf olub anın nezâreti benim tevliyetê sâlih olmayan evlâd-ı zükûruma tertîb-i sâbık üzere nâzırlar ve vazîfe-i mersûmesine ale’s-seviyye mutasarrıf olalar eğer benim ile en yentehi‘l-butûn evlâd-ı zükûrum yoğise mûmâ ileyh Hüseyin Ağa’nın batnen ba‘de batnin ve fer‘an gıbbe aslin evlâd-ı zükûru vakf-ı mezbûra nâzırlar ve vazîfe-i mersûmesine ale’s-seviyye mutasarrıf olalar eğer mûmâ ileyh Hüseyin Ağa’nın dahi nemat-ı mezkûr üzere evlâd-ı zükûru yoğise nezâret-i merkûme dîğêr oğlu mezbûr Murâd Ağa’nın batnen ba‘de batnin evlâd-ı zükûruna nakl olunub kayyım bulunur ise vakf-ı mezbûrun nâzırları ve vazîfe-i mu‘ayyenesine ale’s-seviyye mutasarrıf olalar anın dahi evlâd-ı zükûru yoğise vâkıf-ı müşârun ileyh inâs evlâdı ba‘dehünne evlâd ve evlâd-ı evlâdının zükûrda bast olunan minvâl üzere batnen ba‘de batnin ilâ-nihâyetü‘l-butûn inâsa kayyım bulunur ise vakf-ı mezbûra nezâret ve vazîfe-i mu‘ayyenesine ale’s-seviyye mutasarrıf olalar ba‘de‘l-inkırâzi‘l-inâs vâkıf-ı müşârun ileyh inâs evlâdı ba‘dehum evlâd-ı utekâsı ve evlâd-ı evlâd-ı utekâsının batnen ba‘de batnin zükûrundan aslahı nâzır olub bâlâda zikrolunan yevmî yüz akçe nezâret vazîfesinden ancak otuz akçesine mutasarrıf ola *küllü nefsin zâikatü‘l-mevt* misdâkınca müşârun ileyh Hüseyin Ağa kazâu‘l-nuhb itdikden sonra dîğêr oğlu mezbûr Murâd Ağa mütevellî olub vazîfe-i mu‘ayyenesine mutasarrıf ola ve anın kitâbetine batnen ba‘de batnin ve fer‘an gıbbe aslin evlâd ve evlâd-ı evlâd zükûrundan aslahı vazîfe-i mersûmesiyle mutasarrıf ola evlâd-ı zükûru yoğise tertîb-i sâbık üzere vâkıf-ı müşârun ileyh inâs evlâdı ba‘dehünne evlâd ve evlâd-ı evlâdının batnen ba‘de batnin inâsı kayyıme bulunur ise kâtibler vazîfe-i mu‘ayyenesine ale’s-seviyye mutasarrıf olalar ba‘de inkırâzi‘l-inâs vâkıf-ı mûmâ ileyh inâs evlâdı ba‘dehünne evlâd ve evlâd-ı evlâd-ı utekâsının aslahı kâtib olub kitâbet vazîfesi olan yüz akçeden ancak üç yüz akçesine mutasarrıf ola ve oğlu mezbûr Murâd

Ağa dahi kazâ-i nuhb itdikden sonra tertîb-i sâbık üzere tevliyet-i mezkûreye vazîfe-i mersûmesiyle evlâd-ı zükûru mutasarrîf ola ba'de'l-inkırâz tevliyet-i mezkûreye vazîfe-i mersûmesiyle vâkıf-ı müşârun ileyhın inâs evlâdı ba'dehünne evlâdı ve evlâd-ı evlâdının inâsı mutasarrîfe ola ba'de inkırâzihinne vâkıf-ı müşârun ileyhın utekâsına ba'dehum evlâd-ı utekâsı ve evlâd-ı evlâd-ı utekâsının aslahı mütevellî olub tevliyet vazîfesi olan yüz elli akçeden ancak altmış akçesine mutasarrîf ola ve bi'l-cümle tevliyet ve nezâret ve kitâbet vâkıf-ı müşârun ileyhın nemat-ı mezkûr ve tertîb-i muharrer üzere meşrûnun aleyhim olan evlâd-ı evlâd-ı evlâdının batnen ba'de batnin ile'l-inkırâz zükûru ba'dehum inâsı ve kezâlik utekâsı ba'dehum evlâd-ı utekâsı ve evlâd-ı evlâd-ı utekâsı ile'l-inkırâz mutasarrîf olalar ba'de'l-inkırâz re'y-i hâkimü's-şer' ile bir müstehikka tevcîh olunub hattdan sonra ta'yîn olunan altmış akçe tevliyet ve otuz akçe nezâret ve otuz akçe kitâbet vazîfelerine mutasarrîf olalar ve nezâret ve kitâbet ve tevliyet vazîfelerinden hatt olunan yevmî iki yüz otuz akçe nemâdan senede mecmû' seksen iki bin sekiz yüz akçeden otuz bin akçesiyle zikri mürûr iden Tarakçı Mahallesi fukarâsının kızlarından üç nefer kızların her birine onar bin akçe cihâzları mühimmâtı için virilüb bâkî kalan elli bin sekiz yüz akçesi Mahrûse-i Selanik'in ehl-i sûku nevvâbına virilüb cümlesi vakf-ı mezbûra nâzırlar olalar mâdâm ki hizmet-i nezâreti kemâ yenbağî edâ ideler zikrolunan elli bin sekiz yüz akçeye mutasarrîf olalar ve sâlifü'z-zikr cibâyet mütevellî re'yinde olub vâkıf-ı müşârun ileyhın utekâsından ba'dehum evlâd-ı utekâsından ve evlâd-ı evlâd-ı utekâsından batnen ba'de batnin cibâyete ehil ve uhdesinden gelmeye kâdir olanı istihdâm eyleye ba'de'l-inkırâz âhardan bir müstakîm kimesneyi vazîfe-i mu'ayyenesiyle istihdâm eyleye bi-gayr-i öZR-i şer'î târik-i hizmet olanların azl ve nasbı mütevellî yedinde ola ve masârıf-ı mezkûre beyânında mütevellî yediyle sarf oluna deyu tasrîh eylediği masrafa ta'yîn olunan akçeden kemâ yenbağî masraf-ı mu'ayyeni itmâm olunduktan sonra fazla kalırsa mütevellîye ola ve vâkıf-ı müşârun ileyh dahi şöyle takrîr-i kelâm eyledi ki;

Nemâ-i vakf-ı mezkûrdan beher sene yirmi beş aded şerîfi altun hacc-ı şerîfe âzim olan huccâc-i müslimînden biriyle Medîne-i Münevvere salla'llâhu te'âlâ alâ-münevverihâ sülehâsından bir kimesneye îsâl olunub ol dahi meblağ-ı mezkûr ile hacc-ı şerîfe varub tavâf-ı Ka'be-i Mükerreme ve levâzım-ı haccı bi-temâm yerine getirüb sevâbını sultânü'l-kevneyn ve resûlü's-sekaleyn nebiyyü'l-hameyn ve imâmü'l-kıbleteyn a'nî Muhammedini'l-Mustafa salla'llâhu te'âlâ aleyhi ve sellem hazretlerinin rûh-ı şerîflerine ihdâ kıla ve yirmi beş aded şerîfi altun dahi kezâlik medîne-i mezbûre

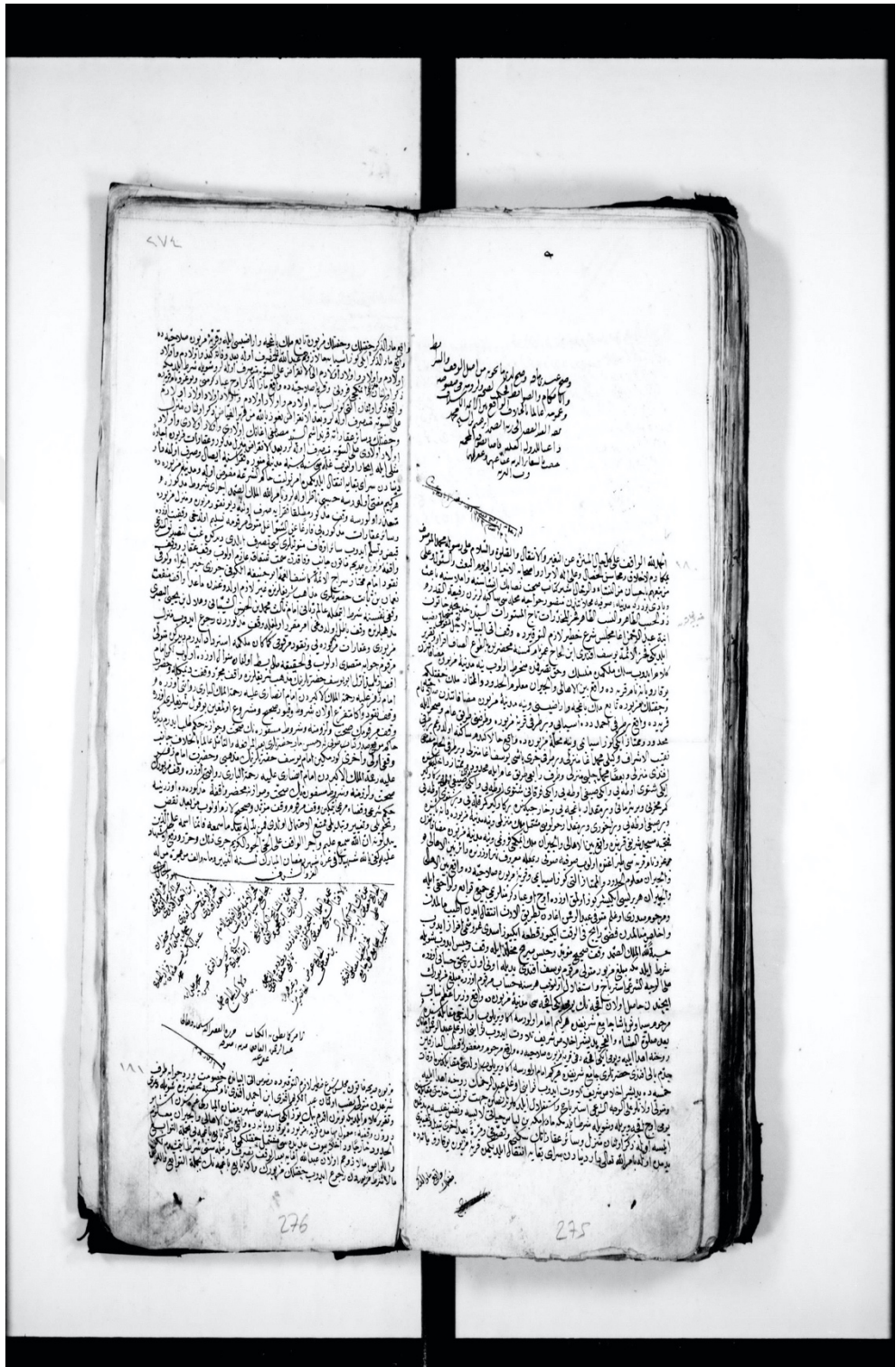
sülehasından birine îsâl olunub ol dahi babam vâkîf-ı mûmâ ileyh için hacca varub tavâf-ı Ka'be-i Mükerreme ve ziyâret-i Ravza-i Mutahhara kılub sevâbın rûhuna bağışlaya ve on iki aded şerîfî altun dahi ravza-i kutbiyyede hizmet-i şerîfe ferrâşından vekîl olanlara îsâl oluna ve nemâ-i mezkûrdan senede bin seksen akçe harc-ı muhâsebe ve kalemiyye ve hüddâmiyye ola ve vâkîf-ı mûmâ ileyh envâ'-i hayrâta âzim olub dahi şöyle şart ve ta'yîn eyledi ki;

Sultânü'l-evliyâ ve burhânü'l-etkiyâ kutbü'l-vâsilîn eş-Şeyh Abdülkadir el-Geylânî kuddise sirruhu hazretlerinin tarîkat-ı hasenelerin ihyâ için babası mezbûr Hüseyin Çavuş'un zikri mürûr iden câmi'-i şerîf kurbunda binâsına azîmet eylediği zâviyeye zâviyenin binâsı müyesser olur ise tarîkat-ı mezbûre sâliklerinden irşâda mücâz ve me'zûn ve süm'a ve riyâdan müberrâ ve me'mûn bir kâmil-i mükemmel kimesne şeyh olub zâviye-i merkûmede vâki' beş bâb hucûrâtda sâkinîn olan fukarâ ihyâsında âyin-i feyz-i hemînleri çerâğın îkâd idüb yevmî kırk akçe vazîfeye mutasarrîf ola ve fazl-ı kemâl ile mümtâz bir ehl-i ilm kimesne zâviye-i mersûmede müderris olub ulûm-ı mu'tebere-i şer'iyye ve fûnûn-ı mütedâvile ve eyyâm-ı ta'tîlin gayride tâlibîne alâ-vechi'l-istimrâr tadrîs ve ifâdeye müdâvim olub alâ-vechi's-sıla yevmî otuz akçe vazîfeye mutasarrîf ola eğer zâviye-i mezkûrede şeyh olan vech-i muharrer üzere tadrîs ve ifâdeye kâdir ise meşâhat ve tadrîsini cem' idüb ciheteynin dahi vazîfe-i mu'ayyenelerine mutasarrîf ola ve zâviye-i merkûm fukarâsının ta'âmiyyeleri için nemâ-i vakf-ı mezkûrdan yevmî elli akçe virilüb yine mütevellî-i vakf ma'rifetiyle içlerinden mu'temedleri bir âdem nemâ-i vakfdan yevmî yedi akçe vazîfe ile vekîl-i harc olub anın ile ta'âmiyyelerine harc ve sarf oluna ve şeyh zâviye ta'âmiyyesine müdâhale itmeye ve zikrolunan beş bâb hucûrâtda sâkin olan beş nefer fakîrin her birine yevmî onar akçe vazîfe virilüb kendi mahsûs mühimmâtına harc ve sarf eyleyeler eğer sükkân-ı hucûrât aded-i mezbûrdan zâid olur ise zikrolunan elli akçe beyenlerinde ale's-seviyye taksîm oluna ve yine içlerinden biri mütevellî ma'rifetleriyle aşçı ta'yîn olunub murâdları üzere edâ-i hizmet idüb hücre vazîfesinden mâ'adâ yevmî yedi akçe tabbâhiye vazîfesine mutasarrîf ola ve kezâlik zikrolunan zâviye fukarâsından biri dahi mütevellî ma'rifetiyle bevvâb olub subh ve şâm zâviye kapusun feth ve ta'lîk ve bi'l-cümle zâviye havlusun her gün tanzîf idüb hücre vazîfesinden gayrı yevmî yedi akçe vazîfeye dahi mutasarrîf ola ve zâviye fukarâsından bir mücevvid-i Kur'ân kimesne aşr-hân olub ihyâ-i leyâlîde âyin-i tarikatların icrâdan sonra bir aşr-i şerîf tilâvet idüb sevâbın çihâr-yâr-ı güzîn rıdvânu'llâhi te'âlâ aleyhim

ecma'în ve İmâm-ı A'zam ve Şeyh Abdülkadir el-Geylânî kuddise sirruhu hazretlerinin ervâh-ı şerîflerine hibe ve i'tâ idüb mukâbelesinde yevmî yedi akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve işbu zikrolunan vazîfelere hücûrât-ı merkûmede sâkin olan fukarâ mutasarrıf olub hâric-i zâviyede sâkin yâhûd müteehhilîn olan müdâhale itmeye ve nemâ-i mezkûreden yevmî beş akçeden senede bin sekiz yüz akçesi zikrolunan zâviyenin iktizâ itdikce imâret ve meremmetine mütevellî yediyle sarf oluna ve nemâ-i mezkûreden bâkî kalan yirmi bir akçe ile ale'd-devâm ihyâ-i leyâlî-i mu'tâdede mahsûs ta'âm tabh olunub şeyh ve sâkin olan fukarâ ve ol gicelerde ihyâ için fukarâ ve ağniyâdan bulunan tenâvül idüb vâkıf-ı müşârun ileyh rûhuna du'â ideler eğer zikrolunan zâviyenin binâsına kendi muvaffak olmaz ise kazâ-i nuhb itdikden sonra vakfin mütevellîsi mecmû'-ı vakf-ı mezkûrun bir senede hâsıl olan üç yük altmış bin akçe nemâsıyla zikrolunan câmi'-i şerîf kurbunda bilâ-kusûr bir zâviye binâ idüb şeyh için hâriciyye bir oda ve beş bâb hücûrât ve bir matbah ve bir kılâr ve memşâlar ve şeyh için dâhiliyye iki bâb oda ve bir sofa ve bir kılâr ve bir memşâ binâ eyleye ve bir sene dahi hâsıl olan nemâdan sülûsü olan yüz yirmi bin akçesi vakf-ı mezbûra yedek olmak üzere mütevellî yedinde mazbût olub sülûsânı olan iki yüz kırk bin akçesi erbâb-ı vezâyife sülûsân hesabı üzere ol sene sekizer aylık vazîfe virile ve mürûr-ı ezmân ve ubûr-ı ahyân ile vakf-ı mezkûra noksan terettüb iderse hâsıl olan nemâsının sülûsânı ile itmâm olunacak mertebe noksan-pezîr olur ise da sülûsânı ile itmâm olunub sülûsü erbâb-ı vezâyife virile ve şurût-ı mezkûrenin tebdîl ve tağyîri ve masârıf-ı merkûmenin taklîl ve teksîri merreten ba'de uhrâ yedinde ola ve mürûr-ı eyyâm ve kürûr-ı a'vâm ile şurût-ı mezkûreye ri'âyet müte'azzire olur ise nemâ-i vakf-ı mezkûr mutlak fukarâyı müslimîne sarf oluna deyu şart ve ta'yîn eyledi târîh-i vakfiyye fî'l-yevmî's-sâlis ve'l-işrîn min-Cemâziyelevvel sene semân ve semânîn ve elf.

SOFYA VAKFIYE BELGE ÖRNEKLERİ

Seyyide Hatice Hatun bint Abdurrahman Ağa Vakfı



Transkripsiyon

Vezaha indî mâ fihi ve sahha ledeyye mâ yahvîhi min-asli'l-vakfi ve'ş-şerâiti ve'l-ahkâmi ve'z-zavâbitü fe hakemtü bi-sihhatihi ve lüzûmihi fi-husûsihi ve umûmihi âlimen bi'l-hilâfi'l-vâki' beyne'l-eimmeti'l-eslâf nemmekahu'l-abdü'l-fakîru ilâ-Rabbihi's-Samed İbrahim bin eş-Şeyh Mehmed dâiyen li'd-devleti'l-Aliyye kâdiyen bi-Sofya el-mahmiyye husimet bi'ş-şe'âiri'd-dîniyye afâ anhümâ ve ğafera lehümâ Rabbu'l-beriyye

Kayd şod bâ-i'lâm-ı Mehmed Refi Müfettiş-i Haremeyn-i şerîfeyn ve bâ-fermân-ı âlî fi 13 Receb sene 1173

El-Hamdü li'llâhi'l-vâkîfî alâ- külli hâl el-münezzehi ani't-tağayyuri ve'l-intikâl ve's-salâtu ve's-selâmu alâ-Rasûlihi Muhammedin el-mevsûfi bi-mekârimi'l-ahlâk ve mehâsini'l-hısâl ve alâ-âlihi'l-ebrâr ve ashâbihi'l-ahyâr ilâ-yevmi'l-ba'si ve's-suâl ve alâ-men tebi'ahûm bi ihsânin mine'n-nisâi ve'r-ricâli işbu kitâb-ı sıhhat-nisâbın inşâsına ve imlâsına bâ'is ve bâdî budur ki;

Medîne-i Sofya mahallâtından Mansur Hoca Mahallesi sâkinelerinden refi'atü'l-kadr zü'l-hasebi't-tâhir ve'n-nesebi't-tâhir Fahrü'l-muhadderât tâcü'l-mestûrât es-Seyyide Hatice Hatun ibnet Abdurrahman Ağa meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde vakf-ı âtî'l-beyâna li-ecli't-tescîl mütevellî nasb eylediği Fahrü'l-eimme Yusuf Efendi bin el-Hâc Ömer nâm kimesne mahzarında bi't-tav'î's-sâf ikrâr ve takrîr-i kelâm idüb silk-i milkimde münselik ve hakk-ı tasarrufumda münharit olub yine medîne-i mezbûre muzâfâtından Yukarı Bana nâm karyede vâki' beyne'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûd ve'l-mümtâz mülk çiftliğim ve çiftlik-i mezbûra tâbi' mülk bâğçe ve arâzisini ve yine medîne-i mezbûre muzâfâtından Salahiye nâm karyede vâki' bir tarafı Ahmed Dede âsiyâbı ve bir tarafı karye-i mezbûre ve tarafeyni tarîk-i âmm ve sahrâ ile mahdûd ve mümtâz iki göz âsiyâbım ve yine mahalle-i mezbûrede vâki' hâlâ kendim sâkine olduğum bir tarafı makibüleşrâf vekîli Mehmed Ağa menzili ve bir tarafı Çeribaşı Yusuf Ağa menzili ve bir tarafı el-Hâc Mustafa Efendi menzili ve ba'zan Mehmed Çelebi menzili ve taraf-ı râbî'i tarîk-i âmm ile mahdûd ve mümtâz dâhiliyesinde iki şitevî odayı ve iki sayfi odayı ve iki fevkânî şitevî odayı ve iki fevkânî sayfi odayı ve bir kârgîr kömür mahzeni ve bir bi'r-i mâyı ve bir mikdâr bâğçeyi ve hâriciyyesinde bir kârgîr kemer kılleyi ve bir şitevî odayı ve bir sayfi odayı ve bir ahurı ve bir mikdâr havluyu müştemil mülk menzilimi ve yine medîne-i mezbûre bane başında Fethiye Mescid-i şerîfi kurbunda vâki' beyne'l-ahâlî ve'l-cîrân mülk itmekci fırınımı ve yine

medîne-i mezbûre muzâfâtından Pogro nâm Karyesi toprağında olub Sofya Suyu demekle ma'rûf nehir üzerinde dâir beyne'l-ahâlî ve'l-cîrân ma'lûmu'l-hudûd ve'l-mümtâz altı göz âsiyâbımı ve karye-i mezbûre Salahiye'de vâki' beyne'l-ahâlî ve'l-cîrân her birisi ikişer göz olmak üzere üç ev aba değirmenlerimi cemî'-i tevâbi' ve levâhıkı ile ve merhûm sadrî oğlum müteveffâ Abdurrahman Ağa'dan bi tarîkı'l-irs intikâl iden atyeb-i mâlımdan ve ahlâs-ı menâlimden fiddî râyic-i fi'l-vakt iki yüz kıt'a iki yüz esedî gurusumu ifrâz idüb hasbeten li'llâhi'l-Meliki's-Samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki;

Meblağ-ı mezbûr mütevellî-i merkûm Yusuf Efendi yediyle onu on bir buçuk hesabı üzere ale'l-vechi's-şer'î istirbâh ve istiğlâl olunub her sene hesab-ı merkûm üzere meblağ-ı mezbûrun içinden hâsıl olan akçenin yevmî iki akçesi medîne-i mezbûrede vâki' Vezîr-i a'zam-ı sâbık merhûm Siyavuş Paşa Câmî'-i şerîfnde her kim imâm olursa âna virilib ol dahi mukâbelesinde ba'de salâti'l-İşâ' ve'l-Fecr yedişer İhlâs-ı Şerîf tilâvet idüb sevâbını oğlum Abdurrahman Ağa'nın rûhuna ihdâ eyleye ve yevmî iki akçe dahi karye-i mezbûre Salahiye'de vâki' merhûm ve mağfûrun-leh kutbu'l-ârifin ceddî Bali Efendi hazretleri câmî'-i şerîfnde her kim imâm olursa âna virilib ol dahi mukâbelesinde evkât-ı hamsede yedişer İhlâs-ı Şerîf tilâvet idüb sevâbını oğlum Abdurrahman'ın rûhuna ihdâ eyleye ve mütevellî olanlar ale'l-vechi's-şer'î istirbâh ve istiğlâl eylediklerinden sonra cihet-i tevliyet hizmeti mukâbelesinde yevmî üç akçe virile ve şöyle şart eyledim ki;

Mâdâm ki ben libâs-ı hayâtı lâbise ve nefis-i nefisem yedimde enîse ola zikrolunan menzil ve sâir akarâtın süknâ ve tasarrufu merreten ba'de uhrâ tebdîl ve tağyîri yedimde ola bi-emri'llâhi te'âlâ dâr-ı dünyâdan sarây-ı bekâya intikâl eylediğimde karye-i mezbûre Yukarı Bane'de vâki' mârru'z-zikr çiftlik ve çiftlik-i mezbûra tâbi' mülk bâğçe ve arâzîsi ile ve karye-i mezbûre Salahiye'de vâki' mârru'z-zikr iki göz âsiyâba hâlâ zevcim Abdullah Ağa mutasarrıf ola ba'de vefâtihî kendi evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdım ile'l-inkıraz ale's-seviyye mutasarrıf olalar ve şöyle şart eyledim ki;

Zikrolunan menzil ve itmekci fırını ve karye-i Salahiye'de vâki' mârru'z-zikr üç ev aba değirmeni ve Pogro nâm karyede vâki' zikrolunan altı göz âsiyâba evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâd-ı evlâdım ale's-seviye mutasarrıf olalar ve ba'de'l-inkıraz neûzu billâhi min kahri'l-feyyâz zikrolunan menzil ve çiftlik ve sâir akarâta karındaşım es-Seyyid Mustafa Ağa'nın evlâdı ve evlâd-ı evlâdı ve evlâd-ı evlâd-ı

evlâdı ale's-seviyye mutasarrıf olalar ve ba'de'l-inkırâz menzil-i mezkûr ve akarât-ı mezbûre icâre-i misli ile icâr olunub gallesi sene be-sene Medîne-i münevvere fukarâsına îsâl ve sarf oluna Dâr-ı dünyâdan sarây-ı bekâya intikâl eylediğimde emr-i tevliyet hâkimü'ş-şer'a müfevvez ola ve medîne-i mezbûrede her kim müftî olursa hasbî nâzır olalar ve bi-emri'llâhi'l-Meliki's-Samed icrâ-yı şurût-ı mezkûre müte'azzire olursa vakf-ı mezkûr mutlakâ fukarâya sarf oluna deyu nukûd-ı mezbûre ve menzil-i mezbûre ve sâir akarât-ı mezkûreyi fâriğan ani'ş-şevâğil mütevellî-i merkûma teslîm ol dahi vakfiyyet üzere kabz ve tesellüm idüb sâir evkâf mütevellîleri gibi tasarruf eyledi didikde gıbbe't-tasdîki'ş-şer'î vâkıfe-i mezbûre Hatice Hatun cânib-i vifâkdan semt-i şikâka âzim olub vakf-ı akâr ve vakf-ı nukûd imâm-ı muhtâr sirâcü'l-eimme kâşifü'l-gumme Ebû Hanife el-Kûfi -cûziye hayru'l-cezâ ve kûfiye-Numan bin Sâbit hazretleri mezahib-i şerîflerinde gayr-i lâzım olduğundan mâ'adâ vâkıf menfa'at-i vakfı nefsine şart itmekle âlim-i Rabbânî İmâm-ı sâlis Muhammed bin el-Hasan eş-Şeybânî ve Hilal bin Yahya el-Basrî mezheplerinde vakf bâtil olduğu emr-i mukarrer olmağla vakf-ı mezkûrdan rücû' idüb menzil-i mezbûru ve akarât-ı mezkûreyi ve nukûd-ı merkûmu kemâ- kân mülkûme istirdâd iderim didikde mütevellî-i merkûm cevâba mütesaddî olub fi'l-hakîka hâl bast olunan minvâl üzere olub lâkin imâm-ı efdal ve tilmîz-i evvel Ebû Yusuf hazretlerinin mezheb-i şerîflerinde vâkıf mücerred vakaftü demekle ve Hazret-i İmâm Züfer aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Ekberden İmâm Ensârî aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Bârî rivâyeti üzere vakf-ı nukûd ve âna müteferri' olan şurût ve kuyûd sahîh ve meşrû' olmağın bu kavli şerîfleri üzere vakf-ı merkûmun sıhhat ve lüzûmuna ve şurût-ı mesfûrenin sıhhat ve cevâzına hükm taleb iderim didikde hâkim-i muvakki'-ı sadr-ı kitâb tûbâ lehu ve hüsnü meâb hazretleri ba'de'l-mürâfa'a ve't-teemmül âlimen bi'l-hilâf cânib-i vakfı evlâ ve ahrâ görmeğın imâm Yusuf hazretlerinin mezhebi ve Hazret-i İmâm Züfer aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Ekberden İmâm Ensârî aleyhi -rahmetü'l-Bârî rivâyeti üzere vakf-ı mezbûrun sıhhat ve lüzûmuna ve şurût-ı mesfûrenin sıhhat ve cevâzına mahzar-ı vâkıfe-i mezkûrede üzerine hükm-i şer'î ve kazâ-i mer'î itmeğın vakf-ı merkûm vakf-ı mü'ebbed ve sahîh lâzım olub min-ba'd nakz ve tahvîli ve tağyîr ve tebdîli mümteni'u'l-ihtimâl oldu *Fe men beddelehu ba'de mâ semi'ahu fe inne mâ ismuhu ale'llezîne yubeddilûnehu inne'llâhe semî'un alîm* ve ecrü'l-vâkıfı ale'l-Hayyi'l-Cevvâdi'l-Kerîm cerâ zâlike ve hurrîre ve rufî'al-işhâdu aleyh ve kefâ billâhi şehîden Fî gurre-i şehri Ramazânî'l-mübârek li-sene isneyn ve mie ve elf min-hicreti men lehü'l-izzü ve'ş-şeref.

Şuhûdü'l-hâl

Fahrü'l-eimme Abdülkerim Efendi ibn Ahmed Efendi

Fahrü'l-eimme Hasan Efendi ibn Ahmed Efendi

Fahrü'l-eimme Ali Efendi el-imâm bi câmi'-i Siyavuş Paşa

Umdetü'l-meşâyihî'l-kirâm eş-Şeyh Halil Efendi bin Mahmud Efendi

Umdetü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn hâlâ me'zûn bi'l-iftâ eş-Şeyh Mustafa Efendi

Umdetü's-sâdâti'l-kirâm es-Seyyid el-Hâc Mustafa ibnü's-Seyyid el-Hâc Ali

Ser-muhzırân Mehmed Çelebi bin Abdülkerim

Şeyh Yusuf Efendi ibn el-Hâc Ömer

Veli Dede ibn Mehmed tâbi'-i Müftû efendi

El-Hâc İvaz bin Mustafa

Fahrü'l-hutabâ Mustafa Efendi el-hatîb bi câmi'i Gül Câmi

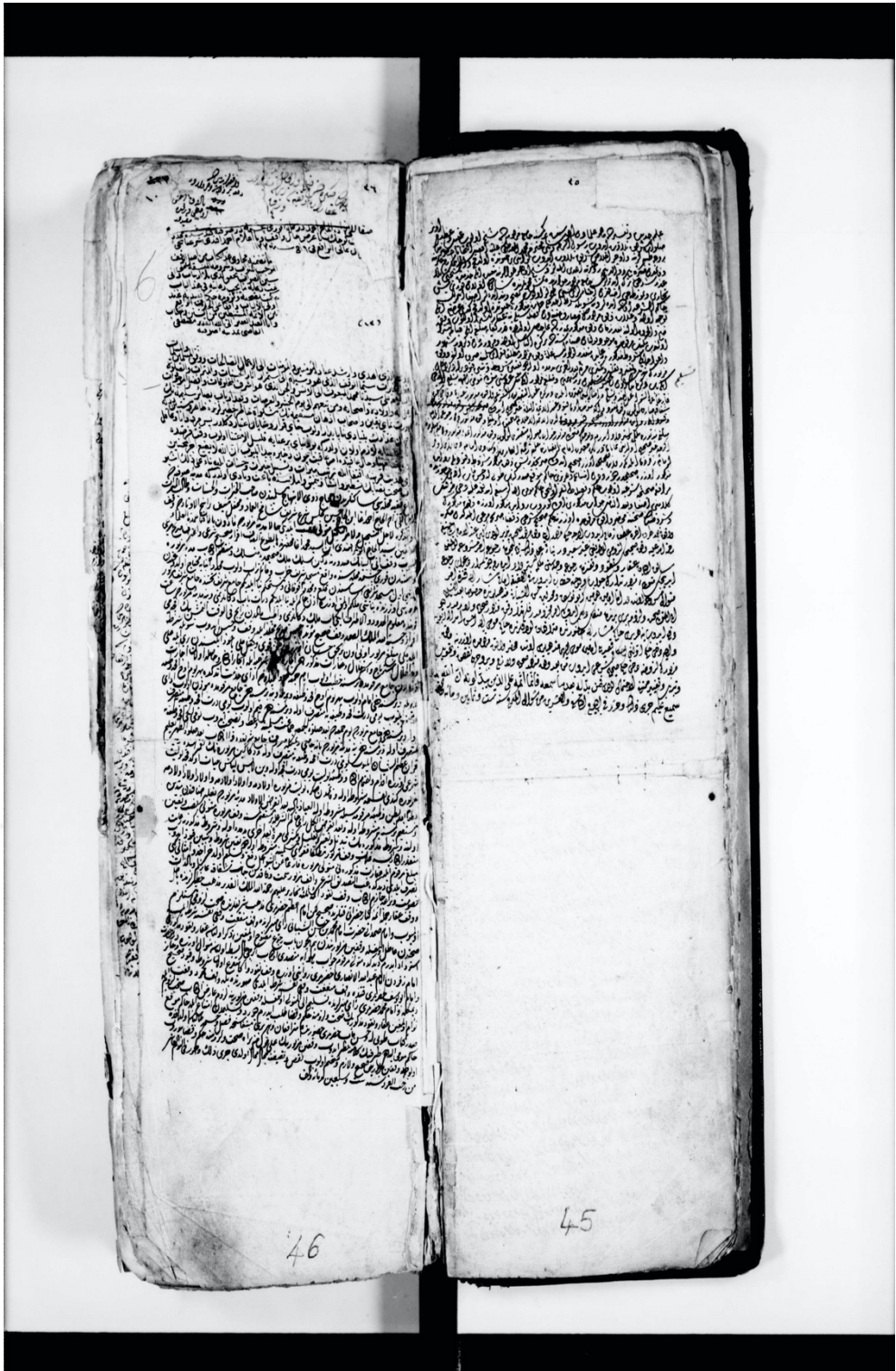
Kazzâz el-Hâc Osman bin Mehmed

Mehmed Çelebi ibn Hasan

Dellâk el-Hâc Mehmed bin Ali

Ve gayruhum mine'l-hâzırîn.

Sakallızâde Hacı Ahmed Ağa ibn Hacı Hüseyin Vakfı



Handwritten text in Ottoman Turkish, page 46. The text is dense and written in a cursive script. It appears to be a continuation of a legal or administrative document.

Handwritten text in Ottoman Turkish, page 46. The text is dense and written in a cursive script. It appears to be a continuation of a legal or administrative document.

Handwritten text in Ottoman Turkish, page 45. The text is dense and written in a cursive script. It appears to be a continuation of a legal or administrative document.

Handwritten text in Ottoman Turkish, page 45. The text is dense and written in a cursive script. It appears to be a continuation of a legal or administrative document.

Handwritten text in Ottoman Turkish, page 45. The text is dense and written in a cursive script. It appears to be a continuation of a legal or administrative document.

Transkripsiyon

[Vâkıf-1] mûmâ ileyhin sonradan zamm ve ilhâk akârât vakfiyyesi zîrde mukayyedir varak 14.

Vâkıfın zîrde def'a bir vakfiyyesi dahi vardır bâlâdan altmış üçüncü varakda mukayyedir.

Sakallızâde el-Hâc Ahmed der-mahalle-i Kuruçeşme der-Sofya kayd şode müceddeden [be-Evkâf-1] Küçük bâ arz-ı hâl-i vâkıf ve bâ-i'lâm-ı Ahmed Efendi Şeriyâtçı-i [Rumili ve bâ fermân-1] âli el-vâki' fi 16 Cemâziyelâhir sene 1177.

Mâ-tazammenehu fehâvâ haze'l-kitâb min-asli'l-vakfi'l-mûcibi li's-savâb ve şurûtihi'l-münessakati alâ-süneni's-savâb tahakkaka ledeyye bi-lâ irtiyâb ve innî gıbbe ri'âyeti mâ-yecibü ri'âyetuhu fi-hâze'l-bâb hakemtü bi-sihhatihi ve lüzûmihi hükmen tenfiziyeten inde uli'l-elbâb vâkıfan ale'l-hilâfi'l-vâki' beyne'l-eimmeti'l-müstenbitîne mine's-süneni ve'l-kitâb ve ene'l-abdü'l-fakîru ila'llâhi'l-Kadîr Mustafa el-Kadî bi-Medînei Sofya.

El-hamdü li'llâhi'llezî ehdâ ve erşede ibadehu'l-mü'minîne ve'l-mü'minati ile'l-a'mâli's-sâlihât ve veffaka'l-müslimîne ve'l-müslimâti li-ef'âli'l-hayrât siyyemâ el-vakfe'l-lezî hüve vesîletün ilâ-istimrâri âsâri'l-hasenâti ve'l-meberrât ve's-salâtü ve's-selâmu alâ-seyyidinâ Muhammedini'l-meb'ûsi ile'l-insi ve'l-cinn ellezî hüve eşrefü'l-mahlûkât ve efdalü'l-mevcûdât ve alâ âlihi ve evlâdihî ve ashâbihî ve men tebi'ahüm ilâ-yevmi'l-haşri ve'l-arasât.

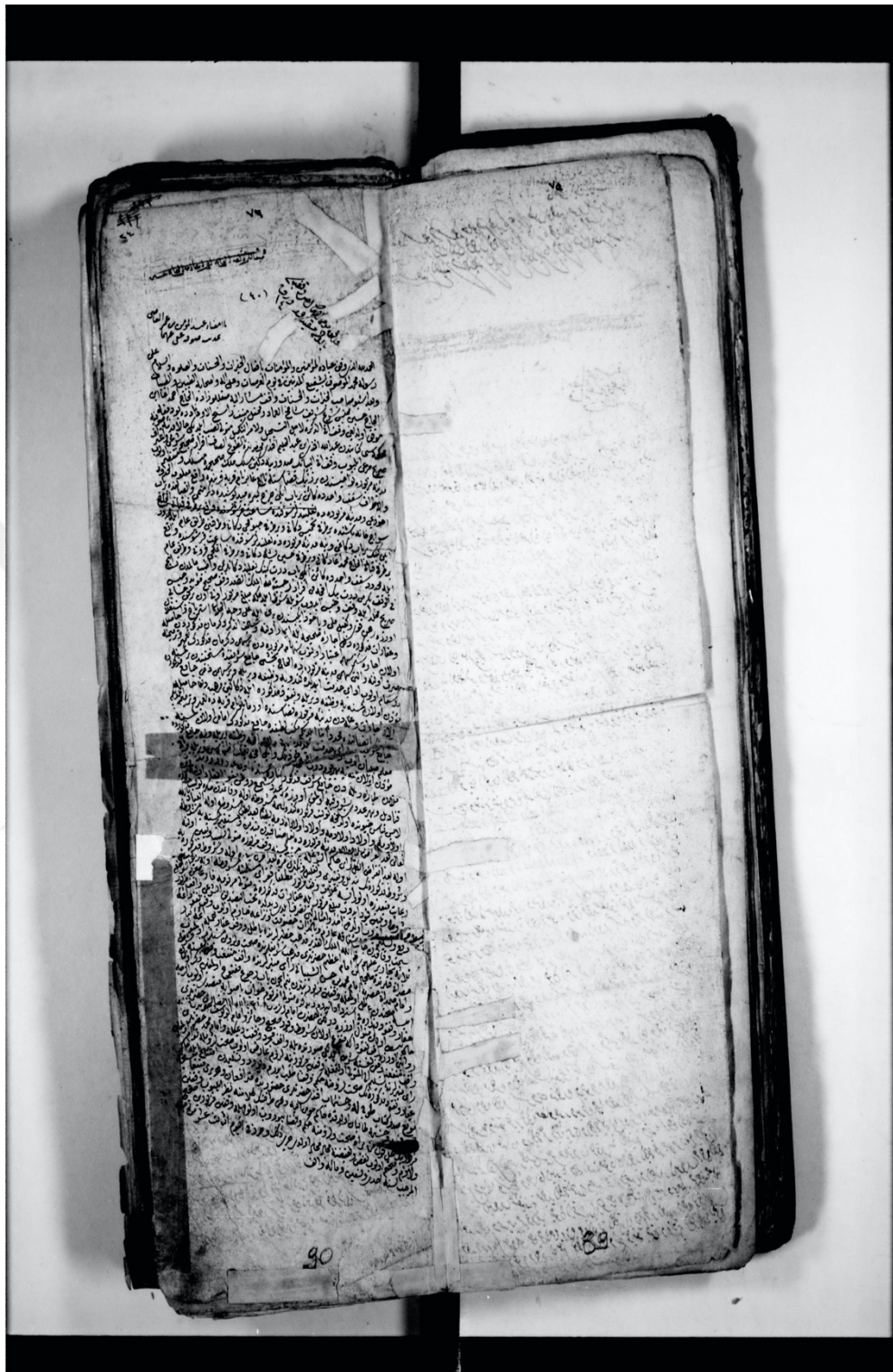
Ve ba'd erbâb-ı besâir-i selîmenin sûret-nümâ-yı yakîn ve ashâb-ı ezhân-ı müstakîmenin mişkât-ı hâtır-ı hatîrlerinde zâhir ve müstebîndir ki cihân-ı gaddârın bünyâdı nâ-pây-dâr olub cây-ı karâr ve şâyân-ı i'tibâr değıldir pes merd-i dâna ve âkıl-ı ra'nâya lâzım olan oldur ki bu dünyâ-yı pür-anâya kalîlü'l-i'tinâ olub vakt-i fırsatda pâyesine müheyyâ ve hâl-i âfiyetde emr-i âkıbet için zahîre peydâ eyleyüb *inne'llâhe lâ yudî'u ecra'l muhsinîn* mecrâ-yı hidâyet-karînine iktifâ ile tertîb-i meberrât ve tesbîl-i hayrât ve hasenât eyleye binâen alâ-zâlik işbu kitâb-ı sıhhat-nisâbın tastîr ve inşâ ve tenmîk ve imlâsına bâ'is ve bâdî oldur ki Medîne-i Sofya'da Debbâğ Fakih Mahallesi sâkinlerinden hüccâc-ı zevî'l-ibtihâc-ı müslimînden sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ve tâlibü'l-meberrât Sakallızâde el-Hâc Ahmed Ağa ibn el-Hâc Hüseyin meclis-i şer'î-i şerîf-i şâmihu'l-imâd ve mahfel-i münîf-i râsihü'l-evtâdda vakf-ı âti'z-zikre li-eclî't-tescîl ve'l-emri't-tekmîl mütevellî nasb eylediğı hâlen medîne-i

mezbûrda me'zûnen bi'l-iftâ umdetü'l-ulemâ'i'l-müdakkikîn es-Seyyid el-Hâc Ebûbekir Efendi ibn es-Seyyid Mehmed Ağa mahzarında bi't-tav'î's-sâf ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î eyleyüb vakf-ı âti'l-beyânın sudûruna deĝin silk-i milk-i sahîhimde münselik ve muntazım olub medîne-i mezbûre mahallâtından Kuruçeşme Mahallesi'nde vâki' mescid-i şerîf harâb ve mâil-i turâb olub müceddeden binâya muhtâc olduğundan yerini ol mescid-i şerîfi esâsından kal' ve müceddeden fevkânî ve müstahkem binâ eylediĝim câmi'-i şerîf tahtında câmi'-i şerîf-i mezbûr arsası üzerinde binâsı mülküm olmak üzere izn-i hâkim ile binâ eylediĝim dört bâb dükkânlarımı ve yine medîne-i mezbûrda sâ'at kurbunda ma'lûmu'l-hudûd ve'l-etrâf iki bâb mülk dükkânlarımı ve atyeb-i malımdan râyic-i fi'l-vakt altmış bin akçemi ifrâz ve hasbeten li'llâhi'l-Meliki's-Samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki:

Meblaĝ-ı mezbûr onu on bir buçuk hesâbı üzere rehn-i kavî ve kefil-i melî yâhûd ikisinden biriyle alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiĝlâl ve akârât-ı mezkûre dahi icâre-i sahîha-i şer'îyye ile îcar oluna ve hâsıla olan icârât ve gallât-dan câmi'-i merkûmda bir kimesne hatîb olub eyyâm-ı Cum'a'da ve a'yâdda edâ-yı hizmet itdikde beher yevm üç akçe vazîfe virile ve bir kimesne dahi imâm olub beher yevm üç akçe vazîfe virile ve yine bir kimesne dahi câmi'-i merkûmda müezzin olub edâ-yı hizmet eyleyüb yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi kayyım olub yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi câmi'-i mezbûrda yevm-i Cum'a'da ba'de salâti'l-Cum'a cemâ'at-ı müslimîne va'z u nasîhat idüb yevmî iki akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve bir kimesne dahi yine medîne-i mezbûrda Bane Câmi'i demekle ma'rûf câmi'-i şerîfde kurrâ olub ba'de salâti'z-zuhr ta'lîm-i Kur'ân-ı Azîmü's-Şân eyleyüb yevmî dört akçe vazîfeye mutasarrıf ola ve dekâkîn-i mezbûrenin ta'mîrâtında [vech-i] şer'î üzere ikdâm ve ihtimâm oluna ve vazîfe-i tevliyet yevmî dört akçe ola ve ben lâbis-i libâs-ı hayât oldukca tevliyet-i mezkûre kendi nefsimе meşrûta ola vefâtımdan sonra tevliyet-i mezbûre evlâdıma ve evlâd-ı evlâdıma ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdıma batnen ba'de batnin vazîfe-i merkümesiyle meşrût ola el-iyâzü bi'llâhi ba'de inkirâzı'l-evlâd medîne-i mezbûrda nalbur esnâfından mütedeyyin ve müstakîm bir kimesneye meşrûta ola ve ba'de inkirâzi'l-küll re'y-i hâkimü's-şer' ile bir müstakîm kimesne vakf-ı mezbûra mütevellî nasb ve ta'yîn oluna ve şurût-ı mezkûrenin tebdîl ve taĝyîr ve taklîl ve teksîri merreten ba'de uhrâ yedimde ola ve şurût-ı mezkûreye ri'âyet müte'azzir olur ise gallât-ı vakf-ı mezbûr mutlakâ fukarâ-yı müslimîne meşrûta

ola deyu ta'yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd idüb meblağ-ı merkûm ile akârât-ı mezkûreyi mütevellî-i mezbûra fârigan ani'ş-şevâgil def' ve teslîm ol dahi ahz ve emsâli gibi tasarruf eyledi didikde gıbbe't-tasdîki'ş-şer'î vâkıf-ı mezbûr semt-i vifâkdan cânib-i şikâka âzim ve bi'z-zât husûmet ve nizâ'a câzim olub vakf-ı nukûd eimme-i selâse-i nehârîr aleyhim rahmetu'llâhi'l-Meliki'l-Kadîr mezheb-i hatîrlerinde bâtil ve vakf-ı akâr cümle eimme-i kibâr hazerâtı katlarında sahîh lâkin İmâm-ı A'zam hazretleri mezheb-i şerîflerinde sıhhat lüzûmu müstelzim olmayub ve İmâm-ı Samedânî Hazret-i imâm Muhammed bin Hasan eş-Şeybânî re'y-i münîrlerinde vâkıf menfa'at-ı vakfi nefsine şart eylese sıhhatden âtil olmağla vakfeyn-i mezbûreynden benim için bâb-ı rücû' meftûh olmağın zikrolunan akâr ve nukûd-ı mezkûrumu istirdâd iderim didikde mütevellî-i merkûm cevâb-ı bâ-savâba mütesaddî olub eğerçi hâl bast olunan minvâl üzeredir lâkin imâm Züfer'den imâm Abdullah el-Ensârî hazretleri rivâyeti üzere vakf-ı nukûd ve âna müteferri' olan şurût ve kuyûd sahîh ve câiz ve imâm Ebû Yusuf hazretleri katında vâkıf menfa'at-ı vakfi nefsine şart eylediği sûretde bile vâkıf mücerred vakaftu dimekle ve imâm Muhammed hazretleri re'y-i münîrlerinde teslîm-i ile'l-mütevellî olunmağla vakfeyn-i mezbûreyne lüzûm ârız olub sıhhat lüzûm ile tev'em olmağın akâr ve nukûd-ı mezkûrenin sıhhat ve lüzûmuna hükm ve kazâ taleb iderim deyu redd ve teslîmden imtinâ' ile hâkim-i muvakki'-i sadr-ı kitâb tûbâ lehu ve hüsnü meâb hazretleri huzûrunda müterâfi'ân ve her biri mübtegâsınca fasl u hasme tâlibân oldukda hâkim-i mûmâ ileyh dahi tarafeynin kelâmına nazar idüb vakfeyn-i mezbûreynin alâ-kavli men yerâhu sıhhat ve lüzûmuna hükm ve kazâ buyurub ol vechile vakfeyn-i mezbûreyn sahîh ve lâzım ve mütehattim olub nakz ve nakîzine mecâl muhal oldu cerâ zalike ve hurrîre fi'l-yevmi'l-âşir min-Recebi'l-Ferd sene sitte ve seb'în ve mie ve elf.

Sakallızâde Hacı Ahmed Ağa ibn Hacı Hüseyin Vakfı



Transkripsiyon

Vâkıf-ı mûmâ ileyhin asıl vakfiyyesi bâlâda mukayyedir varak 14.

Vakf-ı Sakallızâde el-Hâc Ahmed Ağa ibn el-Hâc Hüseyin.

Bâ-imzâ-i Abdülmü'min bin Ömer el-Kādî bi-Medînei Sofya ufiye anhumâ.

El-hamdü li'llâhi'llezi veffeka ibâdehü'l-mü'minîne ve'l-mü'minâti bi-ef'âli'l-hayrâti ve'l-hasenât ve's-salâtü ve's-selâmu alâ-resûlihi Muhammedini'l-mevsûfi bi-şefi'i'l-müznibîne fi-yevmi'l-arasât ve alâ âlihi ve ashâbihi't-tayyibîne ve't-tayyibât.

Ve ba'd işbu sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât vâkıf-ı müşârun ileyh Sakallızâde el-Hâc Ahmed Ağa ibn el-Hâc Hüseyin meclis-i şer'î-i şerîf-i şâmihu'l-imâd ve mahfel-i [dîn-i] münîf-i râsihu'l-evtâdda bu def'a muvaffak olduğu vakf-ı âtî'z-zikre li-ecli't-tescîl ve li-emri't-tekmîl mütevellî nasb eylediği hâlen Medîne-i Sofya Mahkemesi küttâbından Abdullah Efendi ibn Abdülhalim Efendi mahzarında bi't-tav'î's-sâf ikrâr-ı sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î eyleyüb vakf-ı âtî'l-beyânın sudûruna değin silk-i milk-i sahîhimde münselik ve muntazım olub medîne-i mezbûre nevâhîsinden Preznik Kazâsı'na tâbi' Gaber nâm karye kurbunda vâki' ma'lûmu'l-hudûd ve'l-etrâf sakf-ı vâhidde kâin bir bâb iki çarh kiremid pûşide değirmânimi ve ittisâlinde bir bâb âhûrumu ve medîne-i mezbûrede Saraçhâne başında bir tarafı tahmîs dükkânı ve bir tarafı çubukçu dükkânı ve tarafeyni tarîk-i âmm ile mahdûd iki kepenk bir bâb dükkânımı ve yine medîne-i mezbûrede Na'lbendler Sûku'nda sâ'at karşusunda vâki' bir tarafı Kabbâi el-Hâc Mehmed Ağa dükkânı ve bir tarafı Hüseyin Beşe dükkânı ve bir tarafı etmekçi firunu ve tarîk-i âmm ile mahdûd sakf-ı vâhidde kâin iki bâb dört kepenk na'lbend dükkânlarımı ve atyeb-i malımdan râyic-i fi'l-vakt yirmi dört bin akçemi ifrâz ve hasbeten li'llâhi'l-Meliki's-Samed vakf-ı sahîh-i müebbed ve habs-i sarîh-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki:

Meblağ-ı mezbûr onu on bir buçuk hesâbı üzere rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yâhûd ikisinden biri ile alâ-vechi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl ve akârât-ı mezkûre dahi icâre-i sahîhayla îcar oluna ve sâlifü'z-zikr değirmân-ı mezkûrdan hâsıla olan icâre sekiz sehm i'tibâr olunub sihâm-ı mezbûreden bir sehmi değirmân-ı mezkûrun ta'mîr ve termîmine sarf oluna ve altı sehmi medîne-i mezbûrede el-Hâc Bahşi Câmi'-i Şerîfi'nde müstahikkînden bir kimesne dersi'âm olub edâ-yı hizmet eyledikde kendüye vazîfe virile ve bir sehmi dahi câmi'-i mezkûrda müezzin olan kimesneye vazîfe virile ve nukûd-ı mezkûre ile dekâkîn-i mezbûreden hâsıla olan icârât ve

huzûrunda müterâfi'ân ve her biri mübteğâsınca fasl u hasme tâlibân oldukda hâkim-i mûmâ ileyh dahi tarafeynin kelâmına nazar eyleyüb vakfeyn-i mezbûreynin alâ-kavli men yerâhu sıhhat ve lüzûmuna hükm ve kazâ buyurub ol vechile vakfeyn-i mezbûreyn sahîh ve lâzım ve mütehattım olub nakz ve nakîzine mecâl muhâl oldu cerâ zâlike ve hurrîre fi'l-yevmi's-sâlis aşer min-Recebi'l-Mürecceb li-sene ihdâ ve tis'în ve mie ve elf.



Sakallızâde Hacı Ahmed Ağa ibn Hacı Hüseyin Vakfı



بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين

الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
الذين بعثهم في
الانبياء والمرسلين
مباركين

Transkripsiyon

Vakfın atık iki kıt'a vakfiyesi dahi bâlâsındadır.

Vakf-ı medrese-i sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât el-Hâc Ahmed Ağa ibn el-Hâc Hüseyin an-tüccârü'l-ma'rûf Sakallızâde der-Sofya der-Vilâyet-i Rumili kayd şode müceddeden be-Muhâsebe-i Evkâf-ı Küçük ber-müceb-i vakfiye-i ma'mûlun bihâ bâ arz-ı hâl-i vâkıf ve bâ-i'lâm-ı Monlacıkzâde fazîletlü İshak Efendi hazretleri sadr-ı Rumili ve bâ fermân-ı âlî el-vâki' fi 19 Muharrem sene 1195.

Kılâde-i arûsân-ı makâl ve iklîl-i tâc-ı sultân-ı kemâl hamd ü medh ve memdûh-ı Müheymin ve Müte'âl ve şükr ü zıkr-i vâkıf-ı küllü hâl ve şekûr-i lâ-yezâldir celle mülkühu ve sultânuhu ve amme birruhu ve ihsânuhu ki kudret-i kâmile ve irâdet-i şâmilesi cemî'-i mevcûdâtı beyâbân-ı bî-pâyân-ı ademden şehristân-ı vücûda götürüb ikrâm ve ihsânı nev'-i insânı şeref-i hitâb ve fehm-i kitâbete lâyıf ve sâir mümkinâtdan fâik eyledi ve salât ve salavât-ı vâsılât ve tahiyyât-ı zâkiyât-ı ayn-ı hayât ol seyyid-i kâinât ve mefhar-ı mevcûdât server-i mele-i gürûh-ı a'lâ ve serasker-i kâfile-i zevk u safâ zâir-i Yesrib ve Bathâ ve dâire-i diyâr-ı *sümme denâ fe tedellâ* sâyir-i serîr-i sarây-ı esrâ ve vâsıl-ı *kâbe kavseyni ev ednâ* habîb-i Hudâ ve Resûl-i Müctebâ a'nî bihi Muhammed Mustafa aleyhi salavâtü'llâhi'l-Meliki'l-A'lâ mâ-karare'l-ardu ve dâre's-semâ hazretlerinin rûh-ı münevver ve kabr-i mu'attarlarına ki ümmet-i zaîfesini zulmet-i dalâletden seviyy-i selâmete hidâyet eyledi ve dürer-i rıdvân-ı ilâhi ve gurur-i himmet-i nâ-mütenâhî zümre-i âl-i athâr ve fırka-i ashâb-ı ahyâr ve ale'l-husûs *Sâniyesneyni iz hümmâ fi'l-gâr* olan seyyid-i bârgâh-ı sıdk u safâ Halîfe-i Hazret-i Habîb-i Hudâ eş-şeyhu'ş-şakîki'l-imâm ale't-tahkîk Hazret-i Ebî Bekr-i Sıddîk ve nutku sıdk u savâb re'yi hükm-i kitâb olan hazret-i emîrû'l-mü'minîn Ömer bin el-Hattâb ve Zü'n-nüreyn ve bi'l-ilmî ve'l-hilmi mecma'u'l-bahreyn sâhibü'l-hayâ ve'l-imân Hazret-i Osman bin Affân ve bâb-ı medîne-i ulûm-ı Rabbâniyye mevrîd-i vâridât-ı sübhâniyye kutb-ı felek-i dirâyet merkez-i dâire-i sa'âdet esedu'llâhi'l-gâlib Ali bin Ebî Talib ve cemî'-i eimme-i müctehidîn-i ebrâr üzerlerine îsar ve nisâr olunur ki her biri himâyet-i dîn-i mübîn ve ri'âyet-i sünen-i seyyidü'l-mürselîn itmişlerdir rıdvânü'llâhi te'âlâ aleyhim ecma'în ve ale't-tâbi'în lehüm bi-ihsânin ilâ-yevmi'd-dîn mine'l-ulemâi'l-âmilîn ve's-sulehâi's-sâlikîn.

Emmâ ba'd bâ'is-i tahrîr-i kîbâle-i makbûletü'l-fehvâ ve bâdî-i tastîr-i makâle-i ma'kûletü'l-ma'nâ oldur ki Vilâyet-i Rumili'nde Medîne-i Sofya ahâlisinden Sakallızâde dimekle ma'rûf tüccârdan sâhibü'l-hayrât ve tâlibü'l-meberrât el-Hâc

Ahmed Ağa ibn el-Hâc Hüseyin nâm kimesne Mahmiyye-i İstanbul'da meclis-i şer'î-i şerîf-i Ahmedî ve mahfel-i dîn-i münîf-i Muhammedî'de zikri âtî vakfına li-eclî't-tescîl ve'l-itmâm emri'l-vakfî ve't-tekmîl mütevellî nasb ve ta'yîn eylediği el-Hâc İbrahim Efendi ibn Ali mahzarında ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm idüb atyeb-i mâl ve ahsen-i menâlimden beş bin guruş ifrâz ve imtiyâz idüb hasbeten li'llâhi'l-Meliki'l-Ehad ve taleben li-merzâti'r-Rabbi's-Samed vakf-ı sahîh-i şer'î-i müebbed ve habs-i sarîh-i mer'î-i muhalled ile vakf ve habs idüb şöyle şart eyledim ki:

Meblağ-ı mezbûr rehn-i kavî ve kefil-i melî ve vakt-i hâcetde ikisinden biri ile senede onu on bir buçuk hesâbı üzere yed-i mütevellîyle alâ-vechi'l-helâl istirbâh olunub hâsıl olan nemasından Medîne-i Sofya'da Çelebi Câmî'i Mahallesi'nde sâ'at kurbunda kâin yevmî iki akçe icâre-i müecceleli mutasarrıf olduğum ma'lûmü'l-hudûd vakf arsa üzerine bi-izn-i mütevellî mâlımla li-vechi'llâhi te'âlâ müceddeden binâ ve ihyâsına muvaffak olduğum on bâb hücre ve dersihâne ve kurr[â]hâneyi müştamil medrese-i celîlede talebe-i ulûma haftada beş gün eyyâm-ı tahsilde ulûm-ı nâfi'adan tadrîs için tarafımdan mu'ayyen olan ulemâdan el-Hâc İbrahim Efendi'ye yevmî altmış [akçe] vazîfe virile ve medrese-i mezbûre meyânında olan kurr[â]hânedeki kezâlik haftada beş gün eyyâm-ı tahsilde tullâb ve huffâza Kur'ân-ı Azîmü's-şân ve vücûhât ta'lîmi için kurrâ ta'yîn eylediğim kimesneye dahi yevmî altmış akçe vazîfe virile ve medrese-i mezbûrenin on bâb hücrelerinde her bir hücrede talebe-i ulûmdan iki nefer kimesne müşterek sâkin olub on hücrede yirmi nefer talebe-i ulûmun her birine yevmî dörder akçe vazîfe virile ve sâhib-i hücre yirmi nefer kimesneden birisi medresenin kandîlini her gice îkâd ve pınardan su götürüb medrese musluğunu doldurub âbkeş ve îkâd hizmeti için dahi yevmî dört akçe virile ve talebe-i mezbûreden birisi dahi bevvâb olub medrese kapusunu galk ve küşâd ve medrese havlusunu tathîr ve lede'l-iktizâ medrese kenîfini tanzîf itdirüb âna dahi yevmî altı akçe vazîfe virile ve medrese-i mezbûrede her gice îkâd olunan iki aded kandîle revgan-ı zeyt için yevmî altı akçe virile ve medrese-i mezbûre arsasının yevmî iki akçe mukâta'a-i zemîni arsa mütevellîsine virile ve yevmî yirmi akçe dahi medrese-i mezbûrenin ta'mîri için ifrâz oluna ve yevmî on iki akçe tevliyet vazîfesi virile ve lâbis-i libâs-ı hayât oldukca vakf-ı mezkûruma kendim mütevellî olub vazîfe-i tevliyete mutasarrıf olam ve benden sonra mutlakâ evlâdım ve evlâd-ı evlâdım ve evlâd-ı evlâd-ı evlâdım batnen ba'de batnin erşed ve aslah ve vakfa ehdâsı mütevellî olub her biri nevbet-i tasarruflarında tevliyet vazîfesine mutasarrıf olalar ve ba'de'l-inkırâzi'l-evlâd Medîne-i Sofya'da hâkimü'l-

vakt ma'rifetiyle bir mütedeyyin ve müstakîm kimesne vakf-ı mezkûruma mütevellî ta'yîn oluna ve medrese-i mezbûrede müderris ve kurrâ olan efendiler vakf-ı mezkûruma hasbî nâzır olalar ve vakf-ı mezkûrumun tebdîl ve tağyîr ve taklîl ve teksîri merreten ba'de uhrâ benim yed ve meşiyetimde ola deyu ta'yîn-i şurût ve tebyîn-i kuyûd birle meblağ-ı mezbûr beş bin guruşu fârigan ani'ş-şevâgil mütevellî-i mezbûra teslîm ol dahi tesellüm ve kabz idüb evkâf-ı sâire mütevellîleri gibi tasarruf eyledi didikde gıbbe't-tasdîki'l-mu'teber vâkıf-ı merkûm inân-ı kelâmını ve zimâm-ı merâmını semt-i rücû'a atf ve taraf-ı istirdâda sarf idüb mütevellî-i mûmâ ileyh vakf-ı mezbûr tevliyetini kendüye şartı ba'zı ulemâ tecvîz itmediklerinden mâ'adâ eimme-i selâse-i nehârîr aleyhimü'r-rahmeti mine'l-Meliki'l-Kadîr indlerinde vakf-ı nukûd ve âna müteferri' olan şurût ve kuyûd sahîh olmadığı ecluden meblağ-ı merkûm mütevellî-i mezbûr el-Hâc İbrahim Efendi'den istirdâd iderim didikde mütevellî-i merkûm cevâbında fi'l-vâki' vakf-ı nukûd eimme-i selâse-i nehârîr re'y-i münîr ve mezheb-i hatîrlerinde bâtil ve müteferri'âtından olan şurût ve kuyûd hilye-i sıhhat ve kabûlden âtıldır lâkin Hazret-i imâm Züfer aleyhi rahmetü'l-Kerîmi'l-Ekber'den imâm Ensârî aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Bârî'nin kavli-i şerîfi müftâ-bih olub fi-zamâninâ kuzât-ı İslâm ve vülât-ı enâm rivâyet-i mezbûre üzere hükme mütevellî olmuşlardır deyu reddin imtinâ' idicek vâkıf-ı mezbûr yine nizâ'a şurû' ve nukûd-ı mezbûrenin vakfiyyetinden rücû' idüb gerçi hâl bast olunan minvâl üzeredir lâkin sıhhat lüzûmu müstelzim olmamağla benim için bâb-ı istirdâd meftûhdur binâen aleyh nukûd-ı mezbûreyi bana teslîm eylesün deyu işbu sadr-ı kitâbı tevkî'-i müstetâbı ile muvakkî' olan hâkim-i ma'delet-nisâb tûbâ lehu ve hüsnü meâb hazretleri huzûrunda müterâfi'ân ve her biri mübteğâsınca fasl u hasme tâlibân olduklarında hâkim-i müşârun ileyh esbega'llâhu ni'amehu aleyh nakd-i hazâyin-i mesâil-i evkâfî ihtilâfât-ı eimme-i eslâfa sarf itmekde cevâhir-i mu'teberât-ı mesâile zât-ı kâmilü'l-ayârları vâkıf olduğu hâlde vakf-ı nukûdun sıhhatine ve zımnında olan şurût ve kuyûdun sıhhat ve lüzûmuna ve tevliyeti kendüye şartın cevâz ve sıhhatine alâ-kavli men yerâhu hükm-i sahîh-i şer'î ve kazâ-i sarîh-i mer'î buyurmalarıyla müctehedün fih olan mesâile hükm-i hâkim mülâkî olicak müttetekun aleyhâ olub sâir eimme-i kirâm ve fukahâ-yı zevi'l-ihtirâm akvâline dahi sârî olmağın binâen aleyh vakf-ı merkûm hükm-i mezbûr ile vakf-ı sahîh ve lâzım olub nakz ve nakîzine mecâl ve muhâl ve mümteni'u'l-ihimâl oldu Fe men beddelehu ba'demâ semî'ahu fe innemâ ismuhu ale'llezîne yubeddilûnehu inne'llâhe semî'un alîm ve ecru'l-vâkıfî ale'l-Hayyi'l-

Cevvâdi'l-Kerîm hurrîre fî-gurre-i Muharremü'l-Harâm li-sene hamse ve tis'în ve mie
ve elf.

Bâ-imzâ-i Monlacıkzâde İshak Efendi Kazasker-i Rumili.



ÖZGEÇMİŞ

Arş. Gör. MEHMET TUĞRUL

Kişisel Bilgiler

Doğum Yılı: 1986

Doğum Yeri: Samsun

İş Telefonu: +90 312 906 1419

Diğer E-posta: mehmedtugrul@gmail.com

E-posta: mtugrul@ybu.edu.tr

Web: <https://avesis.ybu.edu.tr/mtugrul>



Eğitim Bilgileri

- 2015-2020 Doktora, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Türkiye.
- 2011-2017 Yüksek Lisans, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Tezli), Türkiye.
- 2006-2011 Lisans, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği Bölümü, Türkiye.

Yaptığı Tezler

- 2017 Yüksek Lisans, “Osmanlı Dönemi Filibe Vakıfları (XVIII. ve XIX. Yüzyıllar)”, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih.
- 2020 Doktora, “Balkanlarda Şehir ve Vakıf İlişisine Dair Mukayeseli Bir Örnek: Selanik ve Sofya”, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları.

Akademik Unvanlar / Görevler

2013-Devam Ediyor Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü.

Dergilerde Yayınlanan Makaleler

Bulut M., Tuğrul M. (2017). “Bir Mikrofinans Modeli Olarak Osmanlı Para Vakıflarının Karşılaştırmalı Analizi Edirne, Filibe, Selanik, Tekirdağ ve Üsküp Para Vakıfları.” *ADAM Akademi*, 7 (2), ss. 289-302.

Bulut M., Tuğrul M. (2016). “Osmanlı Filibesi’nin Sosyo-Ekonomik Durumuna Genel Bir Bakış.” *ADAM Akademi*, 6 (1), ss. 85-111.

Kitap & Kitap Bölümleri

Nar M., Tuğrul M. (2020). *Tarihten Romana Malazgirt*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Arıcan M. K., Kala M. E., Tuğrul M. (2019). *Bilge Vezir Nizamülmülk*. Konya: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Bulut M., Çınar H., Ademi R., Demir A., Kudat A., Doğan M., Korkut C., Çam M., Tuğrul M., Öz Saraç Y. (2019). *Osmanlı Dönemi Rumeli Para Vakıfları*. (12 Cilt) İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları.

Orçan M., Arıcan M. K., Kala M. E., Tuğrul M. (2018). *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*. İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Tuğrul M., Bulut M. (2018). “Bazı Balkan Şehirleri Örneklerinden Hareketle Osmanlı Döneminde Vakıfların Rolü.” Der. Orçan M., Arıcan M. K., Kala M. E., Tuğrul M., *4. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi*. İstanbul: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, ss.210-214.

Tuğrul M., Aydınbaş Y. E. (2016). “Coğrafi Keşiflerle Birlikte Değişen Ticaret Yolları ve Bu Durum Karşında Osmanlıların Geliştirmiş Olduğu Stratejiler.” Der. M. Bulut, *Medeniyetler Güzergâhı İpek Yolu*, İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, ss.151-156.

Hakemli Kongre / Sempozyum Bildiri Kitaplarında Yer Alan Yayınlar

Bulut M., Tuğrul M. (2019). “Osmanlı Dönemi Kosova Para Vakıflarının Sosyo-Ekonomik Açından Değerlendirilmesi.” International Congress on Social Sciences, Üsküp, Makedonya, 27-30 Haziran 2019, Cilt.1, ss.235-264.

Bulut M., Tuğrul M. (2018). “Osmanlı Dönemi Rumeli Vakıfları ve Şehirleşme: Prizren ve Filibe Vakıfları Örneği.” XVIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1-5 Ekim, ss.567-568.

Tuğrul M., Aydınbaş Y. E. (2018). “Osmanlı İmparatorluğunda Vakıf-Şehir İlişkisi Üzerine Bir Örnek: Rodosçuk'ta Mehmed Ağa bin İbrahim Ağa Vakfı.” Tarihi Yaşatmak Şehri Yaşatmak Sempozyumu ve Restorasyon Sergisi, Kastamonu, 27-29 Eylül.

Bulut M., Tuğrul M. (2017). “Sancaktan Kazaya, Nahiyeden Köye, Osmanlı'da Vakıfların Şehirleşmeye Katkıları.” 4th International Islamic Economics and Finance Congress (IIEFC), İstanbul, 15-16 Temmuz, ss. 64.

Bulut M., Tuğrul M. (2016). “Bir Sosyo-Ekonomik Tarih Çalışması: Filibe Vakıfları Örneği.” International Joint Conference on Islamic Economics and Finance (IJCIEF), İstanbul, 1-3 Eylül, ss.7

Bulut M., Tuğrul M. (2016). “Filibe'deki Eğitim Kuruluşları ve Vakıflar.” International Symposium On Waqf and Higher Education Comparative Best Practices, Challenges and Way Forward, Kuala-Lumpur, Malezya, 28-30 Mayıs, ss.176-180.

Bulut M., Çınar H., Tuğrul M. (2015). “Osmanlı Balkan Coğrafyasındaki Belli Başlı Şehirlerin Mikrofinans Modeli Olarak Analizi.” 2nd International Islamic Economics and Finance Conference, İstanbul, 11-13 Eylül, ss. 52.

Ansiklopedide Bölümler

Tuğrul M., (2017). “Amnon Cohen.” *Ahilik Ansiklopedisi (Encyclopedia of Ahilik)*, 1, Ankara: İhlas Gazetecilik A.Ş., ss. 343.